Beşir Fuad

Şiir ve Hakikat

YAZILAR VE TARTIŞMALAR

Hazırlayan: Handan İnci

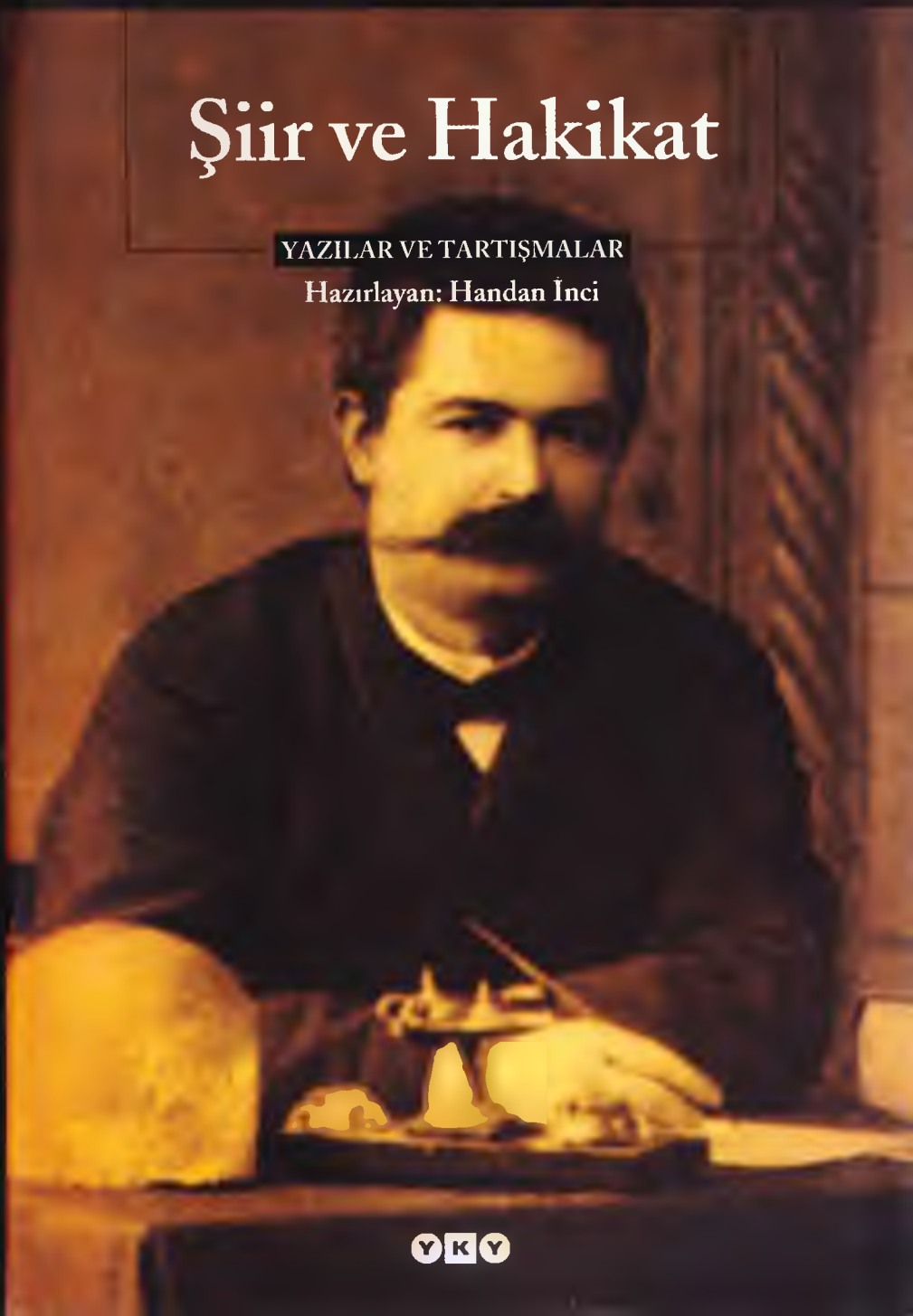

YKY

BEŞİR FUAD • ŞİİR VE HAKİKAT

YKY

Beşir Fuad (1852-6 Şubat 1887). Ailesi hakkında fazla bilgi yoktur. Bilinen en eski aile üyesi, baba tarafından akrabası olan Abdülhamid'in başmabeyncisi Gürcü asıllı Hamdi Mahmud Paşa'dır. Babası Hurşit Paşa Adana'da mutasarrıflık yapmıştır. Annesi hakkındaki tek bilgi ise 1886 Mart'ında "délire de persécution"dan (hezeyan-ı tazallümî) öldüğüdür.

Maddi açıdan varlıklı bir ailesi olan Beşir Fuad öğrenimine Fatih Rüştiyesi'nde başlar. Ailesinin Suriye'ye geçmesiyle öğrenimini buradaki Cizvit okulunda sürdürür. 1867-1870 yılları arasında İstanbul'da Askeri İdadî'de okur. 1871'de girdiği Mekteb-i Harbiye'yi bitirince yaver olarak Abdülaziz'in sarayında görev yapmaya başlar. 1875-1876 Sırp savaşlarına katılır. Yaverliği 1876 yılına kadar süren Beşir Fuad gönüllü olarak 1877-1878 Rus savaşı ve Girit isyanlarında da görev yapar. Beş yıl kadar Girit'te kalır. Bu süre zarfında Almanca ve İngilizce öğrenir. İstanbul'a döner ve 1881-1884 yılları arasında kolağası olarak çeşitli görevlerle askerlik sahasında çalışmayı sürdürür.

1884 Beşir Fuad'ın yazı hayatında önemli bir tarihtir. Bilinen ilk yazısı 1883 tarihini taşımakla birlikte Beşir Fuad'ın asıl yoğun yazı hayatı 1884'te başlar; çeviri kitaplar yayımlar, çeşitli dergilerde fen konularında yazılar yazar ve iki dergi çıkarır. Bunların ilki karışık bir kadroyla kurulan ve daha dördüncü sayısında yazarlar arasındaki görüş farkları yüzünden kapanan *Hâver*, diğeri daha uyumlu bir kadro ile fen ağırlıklı olarak yayımlanan *Güneş*'tir. Ancak bu da 12. sayısında maddi sorunlar yüzünden kapatılır. Bu yoğun yazı hayatı yüzünden 1884'te askerlikten ayrılan Beşir Fuad aynı yıl *Ceride-i Havadis* gazetesinin başyazarı olur. Gazetenin birbuçuk ay sonra bir ihbar yüzünden kapatılması üzerine dönemin önde gelen gazetelerinden *Terciiman-ı Hakikat* ve *Saadet*'te yazmayı sürdürür.

Beşir Fuad'ın 1883-1884 yılları arasındaki ilk yazıları çeviri ağırlıklıdır. Zamanla telif yazıları öne geçmeye başlar. Bu yazılar felsefe, fen, fizyoloji ve askerlik konularında yoğunlaşır. Dil, özellikle yabancı dillerin öğretimi de Beşir Fuad'ın çeviri kitap ve makalelerinde sık sık ele aldığı konulardandır. Bunun yanı sıra çok sevdiği tiyatro üzerine değerlendirme yazıları da kaleme alır. 1885'te *Victor Hugo*'nun yayımlanmasıyla girdiği polemiklerde dönemin çeşitli edebiyat meselelerini, iki yıl sonra çıkan *Voltaire* biyografisinde ise daha ziyade dinî ve felsefî konuları tartışan Beşir Fuad, intihar edeceği tarihe kadar yoğun bir yazı hayatının içindedir.

Basılmış on beş kitabı ve iki yüzden fazla makalesi olan Beşir Fu-

ad'ın kitapları yayın tarihi sırasıyla şunlardır: *İki Bebek* (Victor Bernard-Eugène Granger'den çeviri, bir perdelik komedi) 1884; *Binbaşıyı Davet* (K. F. Mor'dan çeviri, bir perdelik komedi) 1884; *Birinci Kat* (James Cobb'dan çeviri, iki perdelik komedi) 1884; *Bedreka-i Fransevî* (sarf kısmı, Emile Otto'dan çeviri) 1884; *Bedreka-i Fransevî* (nahiv kısmı, Emile Otto'dan çeviri) 1884; *Miftah-ı Bedreka-i Lisan-i Fransevî* 1885; *Cinayetin Tesiri* (Emile Zola'dan çeviri, roman) 1885; *Victor Hugo* 1885; *Almanca Muallimi* (Emil Otto'dan çeviri) 1886; *İngilizce Muallimi* (Emile Otto'dan çeviri) 1886; *Usûl-i Talim* (Emile Otto'dan çeviri) 1886; *Beşer* 1. Kısım 1886; *Voltaire* 1887; *İntikad* (Muallim Naci ile) 1887; *Mektûbât* (Fazlı Necib ile) 1889; *Miftah-ı Usûl-i Talim*, 1304.

(Kaynak: Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, İstanbul 1969).

BEŞİR FUAD

Şiir ve Hakikat

YAZILAR

YAYINA HAZIRLAYAN:
HANDAN İNCİ

YKY
İSTANBUL

Yapı Kredi Yayınları
Edebiyat - 328

Şiir ve Hakikat / Beşir Fuad

Kitap Editörü: Yücel Demirel
Düzelti: Korkut Tankuter
Kapak Fotoğrafı: Roni Margulies koleksiyonundan

Genel Tasarım: Faruk Ulay
Kapak Tasarımı: Nahide Dikel
Baskı: Şefik Matbaası

1. baskı: İstanbul, Temmuz 1999
ISBN 975-08-0083-4

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 1999

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Plaza E Blok Manolya Sokak 1. Levent 80620 İstanbul
Telefon: (0 212) 280 65 55 (pbx) Faks: (0 212) 279 59 64
http://www.ykykultur.com.tr
http://www.shop.superonline.com/yky
e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

İÇİNDEKİLER

Beşir Fuad'ın "Mektubat"ını Okurken • 9

Şiir ve Hakikat Üzerine (Handan İnci) • 15

VICTOR HUGO (Beşir Fuad) • 33

ŞİİR VE HAKİKAT • 157

I. Münazara

Victor Hugo (Menemenlizâde Mehmed Tahir) • 161

Gayret'in 3, 4, 5, 6 Numrolu Nüshalarında Münderic "Victor Hugo" Ünvânlı Makale-i İntikadiyeye Mukabele (Beşir Fuad) • 173

Beşir Fuad Beyefendi'nin *Victor Hugo* Ünvânlı Eserlerine Dair Yazdığım Makaleye Mukabil *Saadet* Gazetesiyle Neşreyledikleri Varakaya Cevaptır (Menemenlizâde Mehmed Tahir) • 189

Menemenlizâde Tahir Beyefendi'nin *Gayret*'in 29, 30, 31, 33 Numrolu Nüshalarındaki Makale-i Cevabiyeye Cevap (Beşir Fuad) • 206

II. Cedel

Bir Mütefenninle Bir Şair, (M. C.) • 241

Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye (Beşir Fuad) • 243

Beşir Fuad Bey'in "Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye" Ünvânlı Makalelerine Mukabele ve Sükût (Menemenlizâde Mehmed Tahir) • 257

Çevir Kazı Yanmasın (Beşir Fuad) • 263

Mukabele (Menemenlizâde Mehmed Tahir) • 273

Tekrar Çevir Kazı Yanmasın (Beşir Fuad) • 277

III. Ekler

Dezgir Kim Oluyor? (Âlî) • 289

Hazret-i Muallim! / Muallim Naci'ye (Beşir Fuad) • 291

Aynen Varaka: Muallim Naci'ye (Âlî) • 293

Âlî Meğer Lâ-Yefhemundan İmiş! (Beşir Fuad) • 296

Kes Ne-gûyed Ki Dûg-ı Men Turş-est / Kimse Ayranım Ekşidir Demez (Âlî) • 301

Nezdîk-i Men Sulh Bihter Zî-ceng / Bana Göre Barış Savaştan Daha İyidir (Muallim Naci) • 307

Aynen Varaka / Muallim Naci'ye Açık Mektup (Beşir Fuad) • 308

Ebuzziya'ya Mektup (Namık Kemal) • 310

Yine Şiir ve Hakikat Meselesi (Beşir Fuad) • 314

Gözyaşları'na Takrîz (Beşir Fuad) • 321

Gözyaşları'na Takrîz (Recaizâde Mahmud Ekrem) • 323

Ağla Hey Gözlerim Ağla (Beşir Fuad) • 327

"Bütün" Nazîresi (Salâhi) • 334

"Bütün" Naziresi (Beşir Fuad) • 335

Aynen Varaka / Muallim Naci'ye Açık Mektup (Zülfikar) • 336

Aynen Varaka / Muallim Naci'ye Açık Mektup (Beşir Fuad) • 339

Beşir Fuad Beyefendi'ye / Beşir Fuad'a Açık Mektup (Muallim Naci) • 343

İNTİKAD (Beşir Fuad - Muallim Naci) • 347

MEKTÛBÂT (Beşir Fuad - Fazlı Necib) • 405

BİYOGRAFİLER • 519

SÖZLÜK • 523

DİZİN • 559

Beşir Fuad'ın "Mektûbât"ını[1] *Okurken*

6 Şubat 1887'de, Cağaloğlu yokuşunda kitapçı Arakel Efendi'nin dükkânı karşısındaki 12 numaralı evinde gece geç vakit bileklerini kesti; ölürken, izlenimlerini kanıyla bir kâğıda yazdı ve gelen doktora, "Zahmet etmeyin beş dakikalık ömrüm kaldığını biliyorsunuz", dedi.

Beşir Fuad (doğumu: 1852), güçlü kuvvetli, yakışıklı, yaşam dolu bir insan. Savaşlara katılmış, yaşına göre büyük deneyimler edinmiş ve Batı kültürü içinde tam anlamıyla yetişmiş bir insan. Fransızca, İngilizce, Almanca biliyor; Batı'nın bilim, felsefe ve edebiyat ürünlerini şaşılacak bir biçimde günü gününe izliyor; bunları aktarmaya, çevresini aydınlatmaya çalışıyor. Ama, karşısında kör sağır, dogmatik, yarı aydın bir kasvetli dünya var. "Şarklı" düşüncenin iki yüzlülüğü, iftiracılığı, kuyu kazması da cabası. Okudukça yalnızlaşıyor ve yalnızlaştıkça okuyor.

Kendini, kendi içinde sürgüne gönderen kültür adamının acılarını, umutsuzluğunu derinden derine duyuyor. Cağaloğlu'ndan Pera'ya çıkıp, bir tiyatroya gitmesi. Fransızca bir oyun seyretmesi, yabancı dostlarıyla birkaç kadeh içmesi gibi yaşantılar, aslını ve esasını bildiği, ama hiçbir zaman tam anlamıyla bulamadığı bir yaşamın yerine geçiyor belki de.

"Ben genellikle gece yazmayı âdet edindim. Gündüzleri, elime kalem almaktan hoşlanmıyorum." (M.20). Kimi zaman tiyatroya gittiğinden, gece yarısından sonra eve döndüğü için, yazacak zaman bulamadığını da belirtiyor.

Bu yaşamın, başka boyutları da var. B. Fuad, insanların düşünce ve vicdanla değil de, zavallılıklarla davranmalarının acısını çekiyor ve şöyle diyor:

"Ben, Tahir Bey hakkında pek çok şeyler söyleyebilecekken, yine de perhiz ettim. Daha şiddetli olacak yerlerden vazgeçtim. Devam ederse, artık hiçbir şeye bakmadan... edeceğim. Böyle şeylerin olmamasını ne kadar arzu ediyorsam, beni mecbur eden sebeplerin ortaya çıkmasına da o kadar üzülüyorum."(M.15). Burada sözü geçen Menemenlizâde Tahir, bir bakıma B. Fuad'ın yanında yetiştiği halde, zamanla, şiir konusunda çıkan tartışmalarda ona karşı tam anlamıyla "şarklı" bir anlayışla, fikri değil kişiliği hedef alan bir tutum sergilemiştir.

B. Fuad'ın bıkkınlığını ve umutsuzluğunu, bu bağlamda belirten şu satırlar da önemli: "Naci taraftarları için Ekrem Bey bir hiç. Ekrem Beyi tutanlar için Naci solda sıfır sayılıyor. İşin içine, izzet-i nefs karışıyor. Bu zatları, yalnız kendi hallerine de bırakmak istemiyorlar. Birtakım dar fikirli, nasipsiz kimseler ortaya atılıp, kargaşalıktan istifade etmek (ve kendilerince) şöhret olmak emelinde."(M. 12). B. Fuad, bugün de devam eden zavallı bir tartışma geleneğine parmak basıyor ve yine bugün, belki de daha büyük oranlara ulaşmış olan kitaptan okumaktan kaçınma eğilimini dile getiriyor: "İzmir ve Selânik istisna edilmek üzere, Osmanlı vilayetlerinin hemen hiçbirinde kitapçı bulunmadığından..." (M. 17).

Bu arada, Fazlı Necib'in de, B. Fuad'ın mektuplarına verdiği bir cevapta, Osmanlı-Türk insanının "tartışma bilmezliği"nden şikâyet ettiğini ve gösteriş düşkünlüğü üzerinde, örnek vererek durduğunu belirtmeliyiz.

Bütün bunlar, B. Fuad'ın intiharında, yan nedenler olarak etkili olmuştur kuşkusuz. Ama daha derine inince, B. Fuad'ın intiharının nedenini; maddeci-bilimsel düşüncesinde ve onun sonucu olan bir fikirde, yani insanın bedenini istediği gibi kullanma özgürlüğünde bu bedeni ortadan kaldırma özgürlüğü de dahil olmak üzere aramanın daha doğru olacağını bir başka yazıda belirtmeye çalışmıştık.[2]

* * *

B. Fuad'ın karşısındaki düşünce dünyasının çok iyi bir ör-

neği olması bakımından, Ahmed Midhat'ın tutumu da büyük önem taşıyor. B. Fuad, yazı hayatına atılması konusunda kendisine yardımcı olan A. Midhat'a büyük bir saygı duyuyor ve hattâ ona, "Osmanlı Filozofu" denebileceğini (M. 12) söylüyordu. Buna karşılık A. Midhat, B. Fuad konusunda yazdığı "müraice"[3] kitapta, maddeci düşüncenin, insanı intihara götüreceğini ve B. Fuad'ın durumunun, başkalarına da ibret olması gerektiğini ileri sürerek etrafına korku salmaya ve akıl vermeye çalışmıştı. Aynı A. Midhat'ın, "her şeyi borçlu olduğu; çağının en ileri adamı, en sahici inkılâpçısı Midhat Paşa'yı ölüme gönderen yalancı tanıklığı yaparken de fazla rahatsız olmadığını unutmamak gerekir. A. Midhat, bunu nasıl olup da yaptığını soranlara, "binlik bankonota dayanamadım" karşılığını verirken, B. Fuad'ı maddeci olduğu için eleştiren bir "maneviyatçı" olarak çok rahattı kuşkusuz![4]

B. Fuad'ın, "Bilim mi şiir mi üstündür?" "Şiir, duygu ve hayale dayanılarak mı, yoksa gerçek ve hakikat göz önünde tutularak mı yazılmalıdır?", "Kime filozof denebilir?" gibi sorularla uğraşmak zorunda kalması da döneminin düşünce ve edebiyat dünyasının yapısı ve düzeyi konusunda fikir veriyor bize.

Bu soruların birincisi, insansal etkinlik (praksis) olarak birbirlerinden farklı, ama tarih ve kültür bağlamında yine de birbiriyle ilintili olan bilim ve şiirin ayırt edici özelliklerini irdelemeye yönelik değil. Böyle bir irdeleme söz konusu olmadan ve sanki bilimin ve şiirin özünün ne olduğu biliniyormuş gibi, bu iki etkinliğin değeri (hangisinin daha üstün olduğu) konusunda bir yargı vermek söz konusu burada. Dolayısıyla, bu soruya verilecek cevap her ne olursa olsun, bir değer yargısından ileriye geçemeyecektir. İkinci soruda da, bir yandan duygu ve hayalin, öte yandan x gerçek ve hakikatin ne gibi bir özü olduğu sorulmuyor ve sadece "normatif", yani kural koyucu bir cevap aranıyor. Üçüncü soruda, bir kimseye filozof denilebilmesi için, önce, felsefenin ne olduğunun irdelenip tanımlanması gerektiği unutuluyor. İmdi, öze yönelmeksizin, değer yargısı vermeye, kural koymaya ya da adlandırmaya yönelen bir sorgulama, fel-

sefî-bilimsel bir irdeleme değildir ve genellikle, kulaktan dolma hazırlop bilgiyle yetinen "medrese kafası"nın ve felsefe-öncesi ideolojik düşünüşün ürünüdür. Diderot, d'Alembert, Auguste Comte, Büchner, Claude Bernard gibi gerçek düşünürleri ve bilginleri tanıyan ve görüşlerini çok iyi özümlemiş olan B. Fuad'ın, bu tür "Ortaçağvâri" sorularla, sırf çevresini aydınlatmak ve kendi düşüncelerini dolaylı olarak açıklayabilmek için uğraşmak zorunda kaldığını söyleyebiliriz.

B. Fuad'ın yaşamı, daha sonra da rastlanan kültür ve düşünce trajedilerinin, bizdeki ilk apaçık örneğidir. Kendi bildiğinden başka şeyin doğru olmadığını ve her farklı düşüncenin bir sapkınlık ve kötülük olduğunu düşünen insanların dünyasında; bilime, akla ve sağduyuya inanan bir fikir adamının çabalarını ve bunun sonucu olarak çektiklerini unutmamak gerekir. Türk-Osmanlı düşünce dünyası, dinsel ve siyasal resmî ideoloji üzerinde temellenen; kuşku ve eleştirinin ne olduğunu bilmeyen, inandığı fikirlerin temellerine eğilme merakını bile duymayan insanların dünyasıdır. Bu dünyada, "felsefe" yerine geçen "kelâm", Eski Yunan düşüncesindeki köklerinden kopmuş ve kalıplaşmış bir tür tanrıbilimdir. Altı yüzyıllık İmparatorluk döneminde, Aristoteles'in sadece *Fizik* adlı incelemesinin ilk üç bölümünün, Yanyalı Esad Efendi tarafından çevrilmesi (hem de Osmanlıcaya değil, Arapçaya), çok ilginçtir. Farabî'nin ve İbnî Sina'nın düşüncesinin ve dolayısıyla genellikle "kelâmın" kaynağı olan *Metafizik*'in ise, yakın zamana kadar bir satırının bile çevrilmediği söylenebilir.[5] Bu durumda, F. Bacon'ın da, Descartes'ın da ve B. Fuad'm çok yakından tanıdığı Aydınlanma Çağı düşünürlerinin, maddecilerin ve pozitivistlerin de bilinmesi, hiç mi hiç söz konusu olamaz. Zaten Osmanlı aydını, ekonomik, siyasal ve askerî gücünün altında ezildiği Batı'nın müspet bilimlerine "ilim" adını bile layık görmemekte ve bunları "fen" diye adlandırıp, sadece İslami bilgi dalları için "ilim" sözcüğünü kullanmaktadır. Batı'nın, akılsal düşünceye ve yöntembilime dayanan müspet bilimlerinin; toplumsal, ekonomik, siyasal, askerî ve kültürel alandaki sonuçlar ve üstünlükleri yaratan temel kaynak olduğunu da anlamamakta ya da bir ruhsal savunma mekanizması sonucu anlamak istememektedir. Oysa

B. Fuad, genellikle kültürün ve özellikle Batı kültürünün bir bütünsellik olduğunu anlamıştır ve bunu bilim ile şiir arasındaki bağıntıya ilişkin olarak şu sözleriyle dile getirir: "Medenî âlemde, bilim ve fen konusunda ilerleyen milletlerin yetiştirdikleri şairler ile diğer milletlerin yetiştirdikleri karşılaştırılırsa, bilimle uğraşanların, şair yetiştirmek konusunda ne kadar etkili oldukları ortaya çıkar."(M.5). Baudelaire'in ve Rimbaud'nun şiirlerini yayımlamış oldukları bir dönemde, kendisini eleştirenlerin hâlâ, "şiir mi fen mi üstündür?" ve daha sonraları da (1895), "kafiye göz için midir, kulak için midir?" diye didişip durdukları bir edebiyat çevresinde, B. Fuad'ın, bilim ve şiirin, tarihsel-toplumsal süreç bakımından birbiriyle bağıntılı ama yine de özgül iki ayrı irdeleme etkinliği olduğunu; birincisinin mantıksal düşünce ve kavramla, ikincisinin hayalgücü ve imgeyle, insanı insan kılan ürünler ortaya koyduğunu belirtmesi dikkate değer.

Güzin Dino'nun dediği gibi "B. Fuad, Osmanlı tefekkürünün o sıralarda ulaşabileceği en ileri noktaya ulaşmıştır"[6] ve Profesör Mehmet Kaplan'ın belirttiği gibi, "son çağ Türk edebiyatında bir devri kapatarak yeni bir devir açmıştır".[7] Ama bizde iki yüz elli yıldır gerçekleştirilmeye çalışılan çeşitli devir açıp kapamalar ve "devrimler" gibi, B. Fuad'ın gerçekleştirdiği yenilik de, özlediği sonuçları verememiştir. Yaşadığı sürece ona hayran olanlar, Abdullah Cevdet ve Baha Tevfik dışında, B. Fuad'ın açtığı çığırı, çeşitli nedenlerden ötürü, daha sonra, gerektiği gibi devam ettiremediler. Bunun kabahatini B. Fuad'da değil; bizdeki geleneksel resmi ideolojinin ve ondan bir türlü sıyrılamayan aydınların düşünüş tarzının, Batı kültrünü tümüyle ve derinlemesine bir türlü özümleyememesinde aramak gerekir. Ne var ki, B. Fuad'ın da, birçok Tanzimat aydını gibi "vatanı ve devleti kurtaracak" pratik çözümlere yöneldiğini ve tutarlı görüşlerine rağmen, felsefeyi felsefe olarak tam anlamıyla ele almadığını unutmamak gerekir. Bundan ötürü, B. Fuad, bildiğimiz kadarıyla, Platon, Aristoteles, Descartes, Locke, Hume, Kant, Hegel gibi büyük filozoflar üzerinde gerektiği gibi durmamıştı. Öte yandan, siyasal iktidarın ve resmî ideolojinin, B. Fuad'ın devrimci diyebileceğimiz yeni görüşlerini, çeşitli yol-

lardan baskı altında tuttuğunu da belirtmeliyiz. Dolayısiyle, B. Fuad ve benzerleri, unutulmuşluğun alanına sürüldüler. Resmî tarih, gerçeklerin üzerine örtü çekip bir yalan-geçmişi nasıl yarattıysa, onun uzantısı olan resmî edebiyat tarihi ve eleştirisi de, kalıplaşmış tablosunda, B. Fuad'ın kişiliğine ve görüşlerine gereken yeri vermedi. Okur, aradan yüzyıldan fazla zaman geçtiği halde, aldatmacalarla dolu aynı kasvetli durumun sürüp gittiğini bir kez daha düşünecektir kuşkusuz.

Selahattin Hilav

NOTLAR

1 *Mektûbât*'ın (Mektuplar'ın), yeni yazıya aktarılmış özgün metni için bkz. Dr. Handan İnci, *Şiir ve Hakikat*. Bu metinden yaptığımız alıntıları, dili sadeleştirerek veriyoruz.
2 S. Hilav, "Beşir Fuad ve Unutulmak", *Felsefe Yazıları*, s. 305, Yapı Kredi Yayınları, 1993.
3 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 336, Bilgi Yayınevi, 1973.
4 Kemal Tahir, *Notlar/Sanat Edebiyat*, c. 4, s. 139, Bağlam Yayıncılık, 1990.
5 Prof. Ahmet Arslan, Aristoteles'in *Metafizik*'ini başarılı bir şekilde çevirerek dilimize kazandırdı (c.I. II., Ege Üniversitesi Basımevi, 1985, 1993; Sosyal Yayınlar, 1996).
6 Selahattin Bağdatlı, "Beşir Fuad'ı Tanımak İçin", *Yazko Felsefe Yazıları*. 3. Kitap, s. 35.
7 Önceki yazı, s. 39.

Şiir ve Hakikat *Üzerine*

Beşir Fuad, doğrudan doğruya bir edebiyat eseri ortaya koymamakla beraber, romantik anlayışın hâkim olduğu bir dönemde realizm akımını benimsetmek için giriştiği tartışmalarla Türk edebiyatında çok önemli bir yerde durmaktadır.

"İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti" olarak nitelenen[1] Beşir Fuad, dönemin Türk edebiyatının yönünü romantizmden realizme çevirmeyi hedefleyerek 1885 yılında Victor Hugo üzerine eleştirel bir monografi kaleme alır.[2] Kitabında Victor Hugo'nun edebiyat anlayışını Emile Zola ile karşılaştırarak inceleyen ve böylece realist edebiyatın "üstünlüklerini" göstermeye çalışan Beşir Fuad'ın çabası, Hugo'yu çok seven ve bol çeviri yapan[3] Yeni Türk edebiyatçıları arasında büyük yankı yaratır. *Victor Hugo* yayımlandığı sırada Recaizâde Mahmud Ekrem'in etrafında toplanan Yeni edebiyatçılar ile kendilerine Muallim Naci'nin etrafında yer bulan eski zevkin temsilcileri arasında şiddetli tartışmalar yaşanmaktaydı. Beşir Fuad'ın kitabı her iki kesimden de tepki görmekte gecikmedi. Gerçekte romantizmle ciddi ilgileri Hugo-Lamartine hayranlığından çok da öteye gitmeyen Yeni edebiyatçılar Hugo'nun eleştirilmesine öfkelenirken, diğer kesimdekiler ise, şiiri ancak gerçeğe, akla uygun ve fen gibi insanlığa pratik bir hizmeti olduğu ölçüde kabul edilebilir bulan Beşir Fuad'ın şiir ve şairler üzerine söylediklerinden hoşlanmadılar. Böylece *Victor Hugo* kitabı etrafında, Türk edebiyatı tarihine "hayaliyûn-hakikiyûn" kutuplaşması olarak ge-

çen ve Beşir Fuad'ın ölümünden sonra da uzun yıllar devam eden bir tartışmanın kapısı aralandı.

Beşir Fuad, bu tartışmalar sırasında kendisine karşı romantizmi savunan Menemenlizâde Mehmed Tahir'e çeşitli gazete ve dergilerde verdiği cevapları toplar ve yayımlaması için diğer kitaplarını da basmış olan Kitapçı Arakel'e verir.' "Şiir ve Hakikat" adını koyduğu eserinin planını yapmış, içinde hangi yazıların yer alacağını belirlemiştir. Ancak bu eser, belki de intihar olayının etkisiyle, yayımlanmamıştır. Elinizdeki bu kitap, henüz etraflı bir incelemesi yapılmamış olan "hayaliyûn-hakikiyûn" tartışmasının önemli metinlerini bir araya getirmesinin yanı sıra, yayın macerası yarıda kalmış bir kitabın yüz küsur yıl sonra ortaya çıkarılması açısından da ilgi çekicidir.

*

Beşir Fuad kitabın hazırlık çalışmalarını, söz konusu tartışmalar esnasında, hiç görüşmeden, mektup yoluyla arkadaş olduğu Selânikli Fazlı Necib'e şöyle anlatır: *"Victor Hugo mübâhasâtını* Şiir ve Hakikat *iinvânı altında neşretmek üzere gazetelerden kestiğim parçaları kitapçı Arakel Efendi'ye verdim. Bu eser iki kısmı hâvî olacak. Birinci kısmı Münâzara ser-levhası altında zât-ı âlileriyle olan muhâberâtım ile Menemenlizâde Tahir Bey'e şahsiyattan ârî olarak yazdığım iki makale-i cevabiyeyi hâvî bulunacak. İkinci kısım ise Cedel iinvânını hâiz olup* Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye, Çevir Kazı Yanmasın *ve* Tekrar Çevir Kazı Yanmasın *iinvânlarıyla neşreylediğim üç bendi muhtevî bulunacaktır."* [4]

Şiir ve Hakikat'i yayma hazırlamak için işe koyulurken amacım Beşir Fuad'ın yarım kalmış kitap tasarısını bu plan dahilinde ortaya çıkarmaktı. Ancak aradan geçen uzun süre düşünüldüğünde, bir dönemin en etkili tartışmasını sıcağı sıcağına yansıtan bu metinlerin artık sadece edebiyat tarihine ait bir malzeme haline dönüştüğü görülüyordu. Bunları o dönemin edebiyat ortamına ve meselelerine yabancı olan günümüz okuyucusu için ilave metinler ve açıklamalarla genişletmeye ihtiyaç vardı. Böylece, Beşir Fuad'ın planında değişiklik yapmayı içime sindirmeye çalışarak Menemenli'nin yazılarını da kitaba dahil ettim. Bu şekilde okuyucu tartışılan konuları her iki tarafın kaleminden takib edebilecekti. Madem ki planla oynamış-

tım, öyleyse "Şiir ve Hakikat" tartışmasını Beşir Fuad açısından daha ayrıntılı olarak ortaya çıkarabilmek için başka ilaveler de yapabilirdim artık. Beşir Fuad, kitabını sadece Mehmed Tahir'e verdiği cevaplarla sınırlı tutmuştu ama, *Victor Hugo* kitabından hareketle dile getirdiği bazı düşünceleri, dönemin başka isimleriyle de tartışıyordu. Bunlar olmadan Beşir Fuad'ın "şiir" ve "hakikat" üzerine söyledikleri eksik kalacaktı. Bu düşünceyle kitaba bir "ek"leme yaparak *Victor Hugo*'nun yayın tarihinden ölümüne kadar olan süre içinde Beşir Fuad'ın "şiir ve hakikat" tartışması bağlamında kaleme aldığı diğer metinleri ve bunlara verilen karşılıkları da bir araya getirdim. Nihayet, "şiir ve hakikat" tartışması içinde Beşir Fuad'ın belki de en olgun yazılarını kaleme aldığı Muallim Naci ile mektuplaşmalarını da dışarda bırakmama imkân yoktu.

Böylece Beşir Fuad'm planı bir hayli değişmiş oldu ama, bu şekilde, kitabın hem tartışılan meseleler; hem dönemin edebiyat ortamı hem de Beşir Fuad kimliğinin aydınlatılması açısından daha kapsamlı ve anlaşılır hale geldiği düşüncesindeyim.

Açıklamasını yapmam gereken bir başka nokta, içinde farklı imzaların ve ortak adla yayımlanmış çalışmaların bulunduğu bir kitaba neden sadece Beşir Fuad'm adını verdiğim olabilir. Ancak kitabın ilk planını ve adını Beşir Fuad'm belirlemesi bir yana, gerek *İntikad* ve *Mektûbât*, gerek diğer yazıların *Victor Hugo*'nun etkisiyle kaleme alındığını düşündüğümüzde *Şiir ve Hakikat*'in herkesten çok Beşir Fuad'a ait olduğu görülür.

*

"Hayaliyûn-hakikiyûn" tartışmalarının çıkış noktası olan ve Hugo'nun ölümünden çok kısa bir süre sonra yayımlanan *Victor Hugo* incelemesiyle Beşir Fuad'ın asıl yapmak istediği, Tanzimat yazarlarının edebiyat zevklerini dolaylı bir şekilde de olsa hırpalamaktır. Beşir Fuad kitabında Victor Hugo'nun hayatını ve eserlerini incelemenin yanı sıra, özellikle edebiyatta zevk değişmelerinin yol açtığı problemler üzerinde durur. Böylece romantiklere karşı edebiyat anlayışını değiştirmeye çalışan realistlerin hakkında konuşma fırsatı yaratır. Klasisizmin hâkim olduğu bir dönemde edebiyat dünyasına giren romantik

Hugo'nun karşılaştığı tepkilerin aynısı, olgunlaşmış romantizmin karşısına natüralist eserlerle çıkan Zola'ya da gösterilmiştir. Beşir Fuad'a göre bu, insan yapısının "yeni" ve "alışılmadık" olana karşı gösterdiği doğal bir davranış olarak değerlendirilmelidir. Kitabının son bölümlerini bu iki akımın karşılaştırılması ve Zola'nın Türk okurlarına tanıtılması üzerine kurmuştur ki Beşir Fuad'ın asıl yapmak istediği de budur. Böylece dönemin Türk edebiyatında özellikle Namık Kemal, Abdülhak Hâmid ve Recaizâde ile üst noktaya ulaşmış olan romantik eğilimleri, kestirme bir yolla, Hugo-Zola tartışması üzerinden eleştirmiş olur.

Beşir Fuad, eserinin ses getireceğinin farkındadır. Öte yandan, o sıralarda hızı azalarak devam etmekte olan eski-yeni edebiyat tartışmaları[5] esnasında taraftarların işi kişilik saldırılarına vardıran düzeysizliklerinden de son derece şikâyetçidir.[6] Kitabını bu konuda bir uyarı ile bitirir: *"Kaide-i münâzaraya riâyet etmeyip daire-i edebi tecavüz eyleyenlerin, şahsiyattan bahsedenlerin, muârızının kullanmayacağını veya kullanmak istemediğini bildiği bir silahla meydan-ı mübârezeye atılanların, hulâsa mertliğe yakışmayacak, vakar ve haysiyetini bilen bir adam için irtikâbına tenezzül edilmeyecek birtakım manevralara teşebbüsle hasmını devam-ı mübâheseden men'etmek isteyenlerin ve şu bahis yalnız edebî ve fennî olduğu halde li-garazin zemin-i mübâheseyi değiştirmek, sadedden çıkmak fikrinde bulunanların vâki olacak itirazlarına bizim için verilecek cevab-ı umumî şudur: Adem-i tenezzül!"*

Ne var ki, edebiyat dünyasının sadece gerçeklik duygusunu değil, belki daha da çok, saygılı, düzeyli bir tartışma anlayışı kazanmasını isteyen Beşir Fuad'ın bu uyarısına rağmen, kitabı üzerindeki tartışmalar başlangıçta bu çerçeveyi korusa da zamanla iş Beşir Fuad'a bile soğukkanlılığını kaybettirecek kişilik saldırılarına kadar dökülecektir.

Beşir Fuad, *Victor Hugo*'yu okuması ve görüşlerini belirtmesi için *Gayret* dergisini çıkarmakta olan Menemenlizâde Mehmed Tahir'e gönderir. Menemenli ile Beşir Fuad dünya görüşü ve edebiyat zevki açısından birbirine taban tabana zıttır. Kısa bir süre önce birlikte *Hâver* adlı bir dergi çıkarmış olmakla beraber, daha dördüncü sayısında düşünce ayrılıkları yüzün-

den[7] dergi kapatılmış, Beşir Fuad *Güneş*, Menemenli ise *Gayret*'le yollarına devam etmişlerdir.

Menemenlizâde Mehmed Tahir, kitabı *Gayret*'te çıkan bir yazı serisi içinde değerlendirir.[8] Beşir Fuad'ın Menemenli'nin eleştirdiği noktalara cevap vermesiyle[9] aralarında *Şiir ve Hakikat* kitabının önemli bir bölümünü oluşturan tartışma başlar. Bu yazılarda özellikle şu konular üzerinde durulur: Şiir gerçeğe ne derece sadık kalabilir ve bu gerekli midir; şiirin gerçekçi olup olmadığı nasıl anlaşılabilir; bir edebiyat akımı olarak romantizm mi yoksa realizm mi toplum için daha yararlıdır; realistlerin savunduğu gibi edebiyat eserlerinde hayatı ve gerçeği olduğu gibi anlatmak doğru mudur; edebiyatçının gerçeği değiştirerek aksettirmeye hakkı var mıdır; toplum için şair mi yoksa fen adamı mı daha değerlidir.

Şiir ve Hakikat'in "Münâzara" alt başlıklı bölümünde yer alan bu makalelerde, her iki taraf da oldukça saygılı, karşısındakini anlamaya ve düşüncelerini delillerle anlatmaya çalışan bir tartışma örneği verirler. Ancak bu sırada Menemenlizâde'nin idaresindeki *Gayret*'te yayımlanan "Bir Mütefenninle Bir Şair"[10] adlı bir manzume tartışmanın yönünü aniden değiştirir. Menemenli ile Beşir Fuad arasındaki tartışmaya çok benzeyen ve "mütefennin"lerle alay edilen bu mısralar Beşir Fuad'ı son derece öfkelendirir. O da romantik şairlerle alay ettiği "Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye"[11] adlı bir yazı kaleme alır. Bununla birlikte tartışmanın böyle bir yön tutmasına üzülmüştür [Beşir Fuad]. Manzumeyi dergisinde yayımladığı için Menemenli'ye gücendiğini ve aralarındaki tartışmanın aynı şekilde devam edebilmesi için bir daha bu tür yayınlara izin vermemesini söyler. Buna rağmen söz konusu manzumeden sonra tarafların birbirlerinde bilgi hataları arayan, hırpalayıcı yazılara yöneldiği görülür. Beşir Fuad'ın bu yazıları "Cedel" başlığı altında diğerlerinden ayırma ihtiyacı duyması, bir anlamda hiç istemediği ve hoşlanmadığı bu tartışma tarzından duyduğu rahatsızlığı da göstermektedir.

Menemenlizâde, sadece *"tuhaflığı sebebiyle"* yayımladığını söylediği şiire Beşir Fuad'm bu kadar tepki göstermesine şaşırmış görünür: *"Çünkü manzumenin başında alel-ıtlak 'adiivv-i şiir' olan deniliyor. Kendileri ise yalnız şiirin hayalât dedikleri kısmına*

düşman olduklarını ilân etmişlerdi. O cihetle bahsimize taalluk eder bir yeri yoktur."[12] Öte taraftan, Menemenli de "Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye"deki alaycı ithamlara son derece öfkelenmiştir. Beşir Fuad'ı *"şiirde iktidarlarına, behrelerine delâlet edecek bir eser yazmamış"* olduğu halde şiir üzerine konuşmakla suçlar. Menemenli'yi rahatsız eden bir başka nokta ise, Beşir Fuad'ın şairlerin hatalarını gösterirken zaman zaman Namık Kemal'i ve Hâmid'i de hedef almasıdır. Yeni edebiyatçıların toz kondurmadığı, hatalarını bile "nekayis-i ulviye" olarak gösterdiği büyükleri de artık eleştirme zamanı geldiğini söyleyen Beşir Fuad, özellikle Namık Kemal hayranlığı üzerinde durur. Büyük bir edebiyatçı da olsa *"kendilerinden sâdır olan her sözü mahz-ı hikmet olmak üzere telâkkiye kimsenin mecburiyeti yoktur"* cümlesi Beşir Fuad'ın döneme hâkim olan ölçülerin aksine her türlü önyargıdan sıyrılmış, bağımsız bir eleştiri anlayışının peşinde olduğunu gösterir. Böylece, sonlarına doğru kendisi de bu tartışmaya kıyısından bucağından katılacak olan Namık Kemal, üstadı Victor Hugo etrafında kopan bu kavgada ilk defa açıktan açığa hedef alınmış olur.

Bu arada Beşir Fuad'ın yanında ilginç bir isim görülür: Hüseyin Rahmi. Yazı hayatına fennî makalelerle başlayan Hüseyin Rahmi, "Beşir Fuad'ın tavsiyesi üzerine"[13] "İstigrâk-ı Seherî" adlı tek perdelik bir komedi yazar.[14] Menemenli'nin *Güneş*'te tefrika edilirken yarım kalan *Bir Sergüzeşt*[15] adlı romanındaki hayalperest âşık tipini ve romantik edebiyat anlayışını alabildiğine alaycı bir dille hırpalayan Hüseyin Rahmi, Menemenli için son darbedir. Tartışmadan tamamen çekildiğini bildiren yazısı, *Mizan* gazetesinin şu notuyla yayımlanır:

"Geçen çarşamba gününden beri Tercüman-ı Hakikat'te İstigrâk-ı Seherî ünvânı ve Hüseyin Rahmi imzası altında sözde bir mudhike yazılıyor. Bu gibi şeyler için üçüncü nüshamızda fikrimizi beyan etmiş olduğumuzdan fikr-i mahsusumuzdan başka bir şey diyememekle beraber Tahir Beyefendi tarafından aldığımız şu güzel cevabı neşrederiz:

Mizan Hey'et-i İdaresi Huzur-ı Âlisine:

Saadet ve Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde her türlü usûl-i tenkidin hilâfında olarak aleyhimde neşredilen şeylerin mahiyetlerini efkâr-ı umumiye ta'yîn edeceği cihetle o bâbda birşey söylemek istemem. Ancak öyle muteber gazetelerin bu gibi şeylere vâsıta-i neşr olmasına beyan-ı teessüf etmekten kendimi alamam. Hususiyle talebe-i ulûm lisanından öyle sözler işitmek ne kadar şâyân-ı teessüf görülse şâyândır. Edeb-i münâzara dahilinde itiraz etselerdi ben de cevabımı yazardım. Fakat şimdiki halde bu gibi şeylere karşı sükût etmekten güzel cevap olamaz."[16]

Tartışmalar sürerken dönemin önde gelen isimlerinden Ahmed Midhat Efendi'nin de konu etrafında iki yazısı görülür.[17] Kitabın ilave metinlerini Beşir Fuad'la karşılıklı tartışan yazarlarla sınırladığım için metnini veremediğim bu yazılara tartışmasının boyutlarını göstermek açısından kısaca değinmek yararlı olacaktır. Ahmed Midhat bilgisine, kültürüne hayran olmakla birlikte Beşir Fuad'ın maddeci dünya görüşüne karşıdır. Emile Zola'yı ise konu edindiği insanlar ve çevreler yüzünden zararlı bulduğu için beğenmez. Bununla birlikte Ahmed Midhat da edebiyatta gerçekçilik duygusuna önem verir ve en azından bu konuda Beşir Fuad'ın tarafında yer alır. Ancak belki de bunu açıkça göstermek istemediği için, yazısına vapurda şahit olduğu bir tartışma havası vermiş ve düşüncelerini başka ağızlardan nakletmiştir. Beşir Fuad'ın hayalci, mübalâğacı ve kendini her şeyin üstünde tutan şair tipini hedef alan eleştirilerinden oldukça hoşlanmış görünen Ahmed Midhat'ın bu yandaşlığı sebepsiz değildir. Gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'in edebiyat sütununu idare eden Muallim Naci'yle gazeteyi bu tür şairlerin eserleriyle doldurduğu iddiasıyla çatışan Ahmed Midhat böylece şiir ve hakikat tartışmasından kendisine de bir pay çıkarmaya çalışır. "Fen ve Şiir, Şiir-i Fenni" adlı makaleki şu cümlelerde Ahmed Midhat'ın Beşir Fuad'ı tutarken kolladığı asıl amacın Muallim Naci takımına bir cevap vermek olduğu açıkça görülmektedir: *"Fen demek hakikat olduğuna ve şiir dahi tavsiften ibaret bulunduğuna göre 'şiir-i fenni' dahi öyle arş-ı âlâya çıkmak veyahud yerin dibine bakmak ve meyhaneci kefereyi rebûbiyet*

derecesinde büyütmek gibi âsâr-ı cinneten ibaret değildir; belki şairin iştigal eylediği bahiste hakikat neden ibaret ise o hakikati tezyin eyleyen letafeti de meydana çıkarmaktır. Tabir-i diğerle şairin semend-i fesâhatini oynatacağı meydan öyle cehl ü cinnet meydanları olmayıp hakayık-ı fenniye meydanları olmalı da şair dahi kendi kuvvet-i şuuruyla tavsıfât ve tasvirâtta göstereceği hüneri işte o zemîn üzerine göstermeli."

Hayalci şairler ve edebiyatta gerçekçilik üzerine ileri sürdüğü fikirler, Beşir Fuad'ı kısa sürede bir kesimin boy hedefi haline getirir. Âlî imzasıyla yayımlanan ve Beşir Fuad'daki bilgi yanlışlarını göstermeye çalışan bir yazı,[18] "şiir ve hakikat" tartışmalarında yeni bir cephe açar. Beşir Fuad, yabancı dil öğrenmenin önemini belirtmek için *Usul-i Talim* adlı kitabının başına Ziya Paşa'nın

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisanı

beytini, "Bilmek istersen cihanı; öğren ecnebi lisanı" şeklinde yazmış; bir başka yazısında[19] ise Fuzûlî'nin

Aldanma ki şair sözü elbette yalandır

mısraını Ziya Paşa'ya atfetmiştir. Bu gibi hataların *"hakikiyûndan birisi"*ne yakışmayacağını ileri süren Âlî'ye cevap veren Beşir Fuad, hatasını kabul etmekle birlikte bunların meselenin özünü değiştirmeyen önemsiz ayrıntılar olduğunu söyler.[20] Yazıların çıktığı *Saadet* gazetesinin yöneticisi Muallim Naci de tarafların kendisine hitaben yazmalarından dolayı tartışmaya katılır. O da bunun önemsiz bir hata olduğu görüşündedir ama, Âlî ikna olmuş görünmez. Tarafların yazılarında sertlik dozu artınca Muallim Naci devreye girer. Her ikisini de matbaasında bir araya getirtip konuşturur ve tartışmanın özetini yaptığı bir yazıyla konunun halledildiğini bildirir.[21]

Beşir Fuad, edebiyat üzerine ortaya attığı görüşler yüzünden Namık Kemal'le de bir tartışmaya girişir. Bir başka ifadeyle nihayet gerçek hedefiyle karşı karşıya gelir. Namık Kemal'in

Beşir Fuad'a çıkışlarında, gerçekte *Victor Hugo* kitabında hırpalanmaya çalışılan bir edebiyat zevkinin Türkçedeki en önemli temsilcisi oluşunun öfkesi sezilmektedir. Yeni Türk edebiyatının "Hugo"su, Ebuzziya Tevfik'e yazdığı bir mektupta adını anmadığı Beşir Fuad için zaman zaman eleştiri sınırlarını da aşarak şunları söyler:

"Avrupa fikrine yeltenmekle me'lûf olanlardan biri çıkıyor, Türkçede doğru bir beyit okumaya muktedir olmadığı halde, yalnız Osmanlıların değil, Fransızların eâzım-ı üdebâsını da techîl ediyor. Meselâ kalbe his isnâd etmek cehalet olduğundan ve binâenaleyh öyle bir hatâyı hâvî olan eserlere şiir denilemeyeceğinden bahisler ederek, lisan-ı edebten mecazı, kinayeyi bütün bütün kaldırmak istiyor!

Bir müddetten beri edebiyat-ı sahîhaya müteallik neşriyâtta görülen noksan ise, bu yoldaki bi-vukufâne ta'rîzlerin netâyicinden olduğuna şüphe yoktur. Bunlara layık olduğu gibi sükût ile cevap verilse hakikatin mağlubiyetine, ashâb-ı tahsilin gafletine sebebiyet verilmiş oluyor; delil ile mukabele olunsa, ashâb-ı itiraz münâzara ile galebeye imkân görmedikleri gibi herkesin kullanmaya tenezzül edemeyeceği birtakım silahlar isti'mâline kalkışıyor, ez-cümle söğüyorlar!"[22]

Beşir Fuad buna "Yine Şiir ve Hakikat Meselesi"[23] adlı bir yazıyla cevap verir. Namık Kemal'in aksine oldukça saygılı bir dil kullanan Beşir Fuad'ın üzüldüğü nokta, Namık Kemal'in iddialarını bir delile dayandırmadan, eleştiri değil, saldırı maksadıyla hareket etmesi ve işi şahsiyata dökmesidir. "Söğmek" suçlamasına gelince, kendisinin her ne olursa olsun kullanmadığı *Tahrib-i Harabat*'ın[24] saldırgan üslûbunu hatırlatır.

Beşir Fuad'ın hayalci, coşkun şair Namık Kemal'le olduğu gibi, hassas, romantik şair Recaizâde ile de çatışması kaçınılmazdı. Nitekim Mustafa Reşid'in *Gözyaşları* adlı kitabı bu iki zıt bakış açısının karşı karşıya gelmesine bir vesile yaratır. Romantik bir edebiyat zevkine sahip olmakla birlikte, *Gözyaşları* adlı hikâye kitabının önsözünde gözyaşına fennî açıklamalar getiren Mustafa Reşid, eseri için Recaizâde ve Beşir Fuad'dan birer değerlendirme yazısı istemiştir. Beşir Fuad, *"sermâyeleri hayal ve binaenaleyh eserlerinde hakikat bulmak beyâbanda menbâ keşfetmek*

kadar müteassir olan bazı hayal-perestân"ın aksine *"hakikati hayale feda"* etmediği için Mustafa Reşid'i tebrik ederken[25] Türk edebiyatının gözyaşı şairi Recaizâde ise Beşir Fuad'dan etkilenmiş görünen bu *"mukaddime-i fen-perdazâne"*ye büyük tepki gösterir.[26] Bunun kendi mesleğine bir saldırı olduğunu ileri süren Beşir Fuad, Recaizâde'nin fizyoloji bilgisiyle alay ettiği bir *"müdafaanâme"* kaleme alır.[27]

Victor Hugo kitabı etrafında halkalanan "şiir ve hakikat" tartışmaları burada kesilmez. *Victor Hugo*'dan iki yıl sonra yayımladığı *Voltaire* monografisinin yol açtığı tartışmalar sırasında Beşir Fuad'ın zaman zaman yine "şiir" konusuna döndüğü görülür. Hatta bu konudaki görüşlerini somutlaştırmak için bir manzume bile kaleme alır.

Saadet gazetesince açılan "bütün" redifli gazel yarışmasına Salâhi imzasıyla katılan biri konu olarak Voltaire-severleri seçmiştir.

Volter'i taklit edenler bizde nâdândır bütün
Şarlatanlık onlara şâyeste ünvândır bütün[28]

beytiyle başlayan gazele Beşir Fuad da şiir yoluyla karşılık verir:

Volter'i takdir edenler ehl-i irfândır bütün
Nâşir-i envâr olanlar medhe şâyândır bütün[29]

Salâhi'den hiç de aşağı kalmayan bu manzume ile Beşir Fuad'ın göstermek istediği bir-iki saat harcayan herkesin vezinli-kafiyeli sözler yazabileceğidir. Buna karşılık bir fen yazısı yazmanın herkesin harcı olamayacağını ileri sürer.

Beşir Fuad'ın bu iddiasına karşı Zülfikar müstearını kullanan biri *Saadet* gazetesine gönderdiği yazıda Beşir Fuad'ı *"şairliği yalnız mevzun söz söylemekten ibaret"* zannetmekle suçlar.[30] Bunun üzerine Beşir Fuad Muallim Naci'ye hitaben bir yazı kaleme alarak Zülfikar'ı kendisiyle gazel ve fennî makale konusunda yarışmaya davet eder.[31] Bu öfkeli meydan okuma Muallim Naci'yi harekete geçirir ve gazetesinde Zülfikar'ın yazısına

yer verdiği için Beşir Fuad'ın gönlünü almaya çalıştığı bir yazıyla tartışmayı sona erdirmek ister.[32] Ancak Beşir Fuad o gece intihar etmiştir ve ertesi gün yayımlanan yazıyı okuyamaz.

*

Âlî'den sonra Zülfikar'a karşı da Beşir Fuad'ın yanında yer alan Muallim Naci'nin bu tartışmalar esnasındaki tavrı çok dikkat çekicidir. *Victor Hugo* kitabında realizmi tanıtmaya çalışırken Muallim Naci'nin

Ben ne Mesihî ne Mesihâ demim
Zevki hakikatte arar âdemim

beyitinden övgüyle söz eden[33] Beşir Fuad'ı en iyi anlayanlardan biri, döneminde eski edebiyat taraftarlığıyla suçlanan Muallim Naci'dir. Recaizâde ile şahsiyata varan kalem kavgalarının aksine "şiir ve hakikat" tartışmalarındaki Muallim Naci, gerçeği anlamaya ve objektif olmaya çalışan bir yazar olarak dikkati çeker. Beşir Fuad'ın da şiir üzerine Muallim Naci ile konuşurken daha ılımlı olduğu söylenebilir. *Victor Hugo* dolayısıyla aralarında cereyan eden mektuplardan oluşan *İntikad* adlı kitapta, Muallim Naci'nin "şiir ve hakikat" konusunda Beşir Fuad'ın görüşlerine meyilli olduğu, hattâ *"bize şiiriyûndan ziyade şuûriyûn lâzım"*[34] cümlesiyle fenni şiirin önüne aldığı görülmektedir. Muallim Naci'nin bu yaklaşımı Beşir Fuad'ı rahatlatmış gibidir. Buna karşılık o da daha ilk mektubunda *"bendeniz esasen şiir aleyhinde değilim, şiirin mübâlâgata, evhâma, hayalâta husrolunması aleyhindeyim"* diyerek kendisine yakıştırılan "şiir düşmanı" sıfatından uzaklaşmak ister. Sonuç olarak, Muallim Naci şiirde gerçeğin süslenebileceği, Beşir Fuad ise bu süsün gerçeği değiştirmediği sürece kabul edilebileceği konusunda ortak bir görüşe varırlar. Beşir Fuad'ın Muallim Naci üzerinde kuvvetli bir etkisi olduğunu söyleyen Orhan Okay'a göre Muallim Naci, *"aldığı kültürle değilse bile, taşıdığı zihniyetle Beşir Fuad'ın fikirlerine yaklaşmak için bir iç hazırlığına sahip"*tir.[35] Nitekim bu iç hazırlık Muallim Naci'yi Emile Zola'dan çeviri yapmaya ve zamanla daha sade bir dil kullanmaya da yönlendirir.

İntikad'da taraflar şiirin yanı sıra özellikle eleştiri ve dil

kavramları üzerinde de tartışırlar. Muallim Naci'nin üç, Beşir Fuad'ın dört mektubundan oluşan ve yazımı bir yıl içinde tamamlanan *İntikad*, başından itibaren kitap halinde yayımlanma düşüncesiyle kaleme alınmıştır. Bu kitapla asıl yapmak istedikleri ise herkese olgun bir tartışma dersi vermektir. Kendilerinin de geçmişteki kalem kavgalarında zaman zaman son derece kişisel ve saldırgan tavırlar aldıklarını ancak bunun karşıdaki kişilerden kaynaklandığını söyleyen Muallim Naci, *İntikad*'dan bu noktada beklediği hizmeti son mektubunda şöyle açıklıyor:

"Mükâtebemiz bir hüsn-i mübâhese nümûnesi olacak da onun için biraz daha uzamasını arzu ediyorum. Şimdiye kadar birbirimize hiçbir acı söz söylemedik. Bizde böyle mübâhase cereyan ettiği var mıdır? İki mübâhis çıkar, yazışmaya başlar; biri tecavüzde bulunur, diğeri de mukabele-i bil-misle kalkışır. Mübâhase münâzaa rengini alır. Ortada maksad kaybolur. Bir dırıltıdır gider!"

Mektûbât'a gelince...

Mektûbât'ta Beşir Fuad'ın karşısında meraklı bir genç edebiyatçı, Selânikli Fazlı Necib vardır. Fazlı Necib, *Victor Hugo* kitabını arkadaşlarıyla birlikte okumuş ve buradaki bazı görüşler aralarında tartışmaya yol açmıştır. Kitap hakkındaki sorularını cevaplaması için Beşir Fuad'a Selânik'ten bir mektup yazan Fazlı Necib, başkalarının da yararlanması niyetiyle bunun *Tercüman-ı Hakikat*'te yayımlanmasını ister. Fazlı Necib'in arzusuna uyan Beşir Fuad cevabıyla birlikte mektubu yayımlatır. Aynı gazetede yayımlanan ikinci mektuplaşmadan sonra yazışmayı aralarında sürdürürler. Menemenlizâde Mehmed Tahir'le tartışmalarını *Şiir ve Hakikat* adı altında yayımlamayı planlayan Beşir Fuad, kitabın ilk bölümünde bu mektuplara da yer vermek ister. Aradan birkaç ay geçip de kitap çıkmayınca Fazlı Necib Beşir Fuad'dan söz konusu mektupları müstakil bir kitap halinde yayımlamak için izin ister. Beşir Fuad, mektupları *Şiir ve Hakikat*'e almaktan vazgeçmiş değildir;[36] bununla birlikte Fazlı Necib'i de geri çevirmez. Böylece Fazlı Necib *Mektûbât* adını verdiği kitabın hazırlıklarına girişir ama kitap yayımlandığı sırada Beşir Fuad ölmüştür.

Beşir Fuad ile Fazlı Necib'in mektuplaşmaları on üçü Beşir Fuad'a ait olmak üzere toplam yirmi dört mektuptan oluşuyor. Ancak *Terciman-ı Hakikat*'te yayımlanan ilk dört mektup *Mektûbât*'a alınmamıştır. Beşir Fuad, *Şiir ve Hakikat*'in planını yaparken orijinalleri elinde olmadığı için Fazlı Necib'den bu mektupları gazeteden kopya edip göndermesini rica eder. Gazeteleri saklama alışkanlığı olmadığını söyleyen Fazlı Necib de bunun İstanbul'da daha kolay halledilebileceğini bildirir. Bir süre sonra Fazlı Necib mektupları kitaplaştırma işine girişince Beşir Fuad tashihinden geçmeden yayımlanmaması şartıyla elindeki mektupları ona gönderir. Ancak *Mektûbât*'ta *Terciman*'daki mektuplardan hiç söz edilmeyişinden anlaşıldığına göre, Beşir Fuad da bu ilk mektupları gazeteden kopyalama işine girişmemiştir. *Victor Hugo*'nun yol açtığı soruları ve Beşir Fuad'ın temel görüşlerini yansıtan cevapları açısından çok önemli olan bu ilk dört mektup burada kitaba eklenmiştir.

Bu mektuplardaki Beşir Fuad, genç bir edebiyatçının yolunu açan, giderek kendisine bağlanan bir öğrenciyi yetiştirmeye çalışan hoca gibidir. Adeta soru cevap şeklinde ilerleyen mektuplarda ele alınan konuları Hugo ile Zola etrafında romantizm ile realizmin kıyaslanması, dönemin edebiyat ortamı üzerine görüşler ve fennî bazı konulara dair genel konuşmalar şeklinde sıralayabiliriz. Kitapta ayrıca dönemin edebiyat tartışmaları, dedikoduları ve meselelerine karşı Beşir Fuad'ın bazı ilginç görüşleri de yer almaktadır..

Beşir Fuad başlangıçta romantik edebiyata bağlı bir genç olan, Hugo'dan çeviriler yapan Fazlı Necib üzerinde derin bir etki bırakır. Fazlı Necib çok geçmeden Zola'nın kitaplarını okumaya ve *"realizm mesleğine muhabbet"*ini arttırmaya yönelir. Özellikle Beşir Fuad'ın fen sahasındaki geniş kültürü karşısında, bilgisizliğinden utanan Fazlı Necib, bir iç değişim geçirerek fen konularına merak sardırır. Beşir Fuad kendisine *"bir şâkird gibi intisâb eden"* Fazlı Necib'e sistemli bir okuma listesi hazırlar. Bu aşamadan sonraki mektuplaşmalarda edebiyat giderek geri plana düşerek fen konuları ağırlık kazanır. Beşir Fuad'ın düzeltmelerinden geçirerek fen kitaplarından çeviriler yapan

düzeltmelerinden geçirerek fen kitaplarından çeviriler yapan, hattâ telif makaleler yazan Fazlı Necib için edebiyat artık uzak ve soğuk bir kavramdır.

Şiir ve Hakikat, bir dönemin edebiyat gündemini oluşturan ve izlerini daha sonraki yıllarda da kuvvetle sürdüren bir tartışmanın önemli metinlerini bir araya getiriyor. Öte yandan Türk düşünce hayatının köşetaşlarından olmakla birlikte eserleri hâlâ karanlıkta kalan Beşir Fuad'ı kendi kaleminden okuma şansı sağlıyor. Birkaç makale ve denemeyi saymazsak, bugün Beşir Fuad'ı tanımak isteyen okuyucu için tek kaynak, çalışmalarım sırasında benim için de en önemli yol gösterici olan Prof. Dr. Orhan Okay'ın 1969 yılında yayımladığı monografidir. Bununla birlikte bir düşünce adamını tanımanın en kısa yolu hiç şüphesiz onu kendi eserlerinden okumaktır. Edebiyat tarihi açısından önemi bir yana, Beşir Fuad'ı aydınlatma çabası olarak da dikkate değer olan *Şiir ve Hakikat* ile bu ihmal edilmiş önemli ismin en azından edebiyat sahasındaki varlığını ortaya çıkarmış olduğumu umuyorum.

Metindeki Fransızca bölümlerin ve yabancı isimlerin okunmasında özellikle yardımını gördüğüm hocam Prof. Dr. Zeynep Kerman ile aynı yardımı Farsça ve Arapça konusunda esirgemeyen uzman Mehmet Yılmaz'a teşekkür ederim.

Dr. Handan İnci

NOTLAR

1 Orhan Okay, *İlk Türk Pozitivist ve Naturalisti Beşir Fuad*, İstanbul 1969, 243s.

2 1. cildi 1885, 2. cildi 1886 yılında yayımlanmıştır (İstanbul, 255s.). Victor Hugo'nun ölümünün üzerinden henüz bir-iki ay geçmişken yayımlanan bu kitap Türk edebiyatındaki ilk eleştirel monografi kabul edilir. Önemli bir bölümü yabancı kaynaklardan derlenen, ancak zaman za-

man dikkate değer eleştirilerle Türk edebiyatına âit bazı meselelerin de ele alındığı bu kitap için Tanpınar'ın *"terciime ve iktibas şeklinde biyografi"(19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 5.baskı, 1982, s.300) demesini yerinde bulmayan Orhan Okay, kitaba "olsa olsa telif ve derleme" demek gerektiğini ileri sürer: *"Beşir Fuad gibi devrinin en ileri Garp anlayışı ile eser yazan, tercümesini tercüme, derlemesini derleme diye gösteren ve o devirde bizde ender rastlanan dipnotlarıyla mehazlarını belirten bir müellifin tercüme ve iktibas yoluyla yazdığı kitabına imzasını koymasını kabul edemeyiz. Eserin içinde Hugo hakkındaki sözlerin kaynağını esasen kendi zikretmiştir. Kaldı ki bu kitabın birçok yerlerinde Victor Hugo dolayısıyla, meseleyi bizdeki hayal-gerçek münakaşalarına da intikal ettirmesi kendisinden birçok şeyler ilave etmiş olduğunun delilidir"* (*Beşir Fuad*, s.138).

3 Zeynep Kerman, *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Terciimeler Üzerine Bir Araştırma*, İstanbul 1978, 424s.

4 Beşir Fuad – Fazlı Necib, *Mektûbât*, (19 Kânun-ı evvel 1303 tarihli mektup), İstanbul 1305 (1889).

5 *Terciiman-ı Hakikat* gazetesinin edebiyat kısmında Recaizâde Mahmud Ekrem ve Abdülhak Hâmid başta olmak üzere yeni edebiyatçıları eleştiren ve bu yüzden dönemin gruplaşması içinde "eski" zevki temsil eden Muallim Naci ile yeni edebiyatçıların üstad kabul ettiği Recaizâde Mahmud Ekrem arasında başlayan tartışmalar daha sonra onların taraftarlarınca devam ettirilmiştir. Bu tartışmalar hakkında geniş bilgi için şu kaynaklara bakılabilir: Fevziye Abdullah Tansel, "Muallim Naci ile Recaizâde Arasındaki Münakaşalar ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hadiseler", *Türkiyat Mecmuası*, 1953, C.X, s.159-200; Celal Tarakçı, *Muallim Naci Efendi - Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki*, Samsun 1994, 747s.; İsmail Parlatır, *Recaizâde Mahmud Ekrem*, 2. Baskı, Ankara 1995, 320s.; Erdoğan Erbay, *Eskiler ve Yeniler*, Erzurum 1997, 479s.

6 Düşüncelerin sağlam delillere dayandırılarak ve doğrudan doğruya eserler üzerinde geliştirilmesini isteyen Beşir Fuad, tarafların sübjektif yaklaşımlarla hareket ettiği bu tartışma alışkanlığından duyduğu rahatsızlığı "Üdebadan İstirhamım" adlı bir yazıyla dile getirir (*Saadet*, nr.402, 4 Mayıs 1886).

7 Orhan Okay, a.g.e. s.51

8 *Gayret*, nr.3-6; 17, 24, 31 Kânun-ı sâni 7 Şubat 1301 (1886); nr.29-31, 33; 18 Temmuz, 22 Ağustos, 5-19 Eylül 1302 (1886).

9 *Saadet*, nr.470, 472, 475-478; 26-28 Temmuz, 1-4 Ağustos 1886; nr.553, 560, 561, 563, 564, 567, 572, 576, 582, 584, 587; 3, 11, 13, 15, 16, 20, 25, 30

Teşrin-i sâni, 7, 9, 13 Kânun-ı evvel 1886.

10 M.C., "Bir Mütefenninle Bir Şair", *Gayret*, nr.26, 9 Temmuz 1886.

11 *Saadet*, nr.493-494, 22-23 Ağustos 1886.

12 "Beşir Fuad Bey'in Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye Ünvanlı Makalelerine Mukabele ve Sükût", *Âsâr*, nr.14, 2 Eylül 1886.

13 O. Okay, *Beşir Fuad*, s.208.

14 *Terciiman-ı Hakikat*, nr.2515-2517, 22-25 Teşrin-i evvel 1886.

15 *Güneş*, nr.7-12, [1301].

16 "Fünun ve Edebiyat: Mebahis-i Edebiyat", *Mizan*, nr. 4, 11 Teşrin-i sâni 1886.

17 "Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye", *Terciiman-ı Hakikat*, nr.2461, 28 Ağustos 1886; "Fen ve Şiir, Şiir-i Fennî", *Terciiman-ı Hakikat*, nr.2463-2464, 1-2 Eylül 1886.

18 "Dezgir Kim Oluyor?", *Saadet*, nr.501, 31 Ağustos 1886.

19 "Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye", *Saadet*, nr.493, 22 Ağustos 1886.

20 "Aynen Varaka", *Saadet*, nr.503, 2 Eylül 1886.

21 "Bezdîk-i Men Sulh Bihter Zi-Ceng" [Bana Göre Barış Savaştan Daha İyidir], *Saadet*, nr.517, 22 Eylül 1886.

22 *Mecmua-i Ebuzziya*, c.5, nr.52, 1304/1887; (*Namık Kemal'in Mektupları*, hazırlayan: Fevziye Abdullah Tansel, C.IV, Ankara 1986, s.390-394).

23 *Terciiman-ı Hakikat*, nr.2592, 1 Şubat 1887.

24 Namık Kemal'in eski tarz şiiri öne çıkarmaya çalıştığı iddiasıyla Ziya Paşa'nın *Harabat*'ı için yazdığı eleştiri.

25 *Gözyaşları*, İstanbul 1304 (1887), s.14-17.

26 *Gözyaşları*, s.3-13.

27 "Ağla Hey Gözlerim Ağla!" , *Saadet*, nr.606, 5 Kânun-ı sâni 1887.

28 *Saadet*, nr.618, 18 Kânun-ı sâni 1887.

29 *Terciiman-ı Hakikat*, nr.2590, 29 Kânun-ı sâni 1887.

30 "Aynen Varaka", nr.631, 2 Şubat 1887.

31 "Aynen Varaka", *Terciiman-ı Hakikat*, nr.2595, 4 Şubat 1887.

32 "Beşir Fuad Beyefendi'ye", *Saadet*, nr.634, 6 Şubat 1887.

33 *Victor Hugo*, s.232.

34 *İntikad*, Dersaadet 1304 (1888), s.27.

35 *Beşir Fuad*, s.180.

36 Beşir Fuad bu tasarısından Fazlı Necib'e ilk defa 26 Ağustos 1302 tarihli mektubunda söz eder: *"Hugo, Zola, fen ve şiire dair yazdığım makalâtı toplayıp ayrıca neşrettireceğim. Müsaade ederseniz, muhâberâtımızı tekmîl, yani sizin mektuplar da dahil olarak neşredeyim."* Aradan üç ay kadar bir süre geçince kitabın akıbetini soran Fazlı Necib, Beşir Fuad'dan birinci

bölümde yer vermek istediği yazışmalarını ayrı bir kitap halinde yayımlamak için izin ister (12 Kânun-ı sâni 1303 tarihli mektup). Beşir Fuad'ın bu izni *Şiir ve Hakikat*'in planını açıkladığı mektupta (19 Kânun-ı evvel 1303 tarihli mektup) vermesinden anlaşıldığına göre kendisi de aynı mektupları yayımlama niyetinden vazgeçmemiştir.

VICTOR HUGO

Mukaddime

Nurlar içine gark olmuş bir büyük salon tasavvur ediniz. Bu salonda bir büyük sofra kurulmuş; sofranın etrafında birçok adamlar toplanmış idi. Burada toplanan adamlar Fransa'nın vücuduyla iftihar eylediği birtakım büyük zevâttan ibaret idi. Malûm ya, Fransa politika hususunda birçok fırkalara münkasımdır: Bourbon, Orléans, Bonapartiste, Cumhuriyet taraftarları ilh. Bu fırkalardan her biri diğerini bir kaşık suda boğacak derecede yek-diğerine hasımdır. Bununla beraber bir büyük sebep, husûmet-i siyâsiyeyi bunlara unutturmuş, her nevi efkâr taraftarlarının ileri gelenlerini şu salona toplamıştır.

Sofrada bulunanlar yalnız siyâsiyûn zannolunmasm: l'rens, vükelâ, a'yân, mebus, âlim, edîb, hünerver, kâffesi burada tecemmu etmiş ve cümlesinin nazarı sofranın baş tarafında bulunan ak sakallı bir ihtiyara ma'tûf bulunmuş idi. Bu ihtiyar on dokuzuncu asrın vücuduyla müftehir olduğu bir dâhi, "Ben doğduğum vakit bu asır iki yaşında idi" diyen bir edîb-i nâmdâr, Avrupa şuarâsının kutbu Victor Hugo idi. Bu içtimâın 1882 sene-i milâdiyesinde vuku bulduğunu beyan eder isek şeyhü'lüdebânın o tarihte seksen yaşında olduğunu söylemiş oluruz.

İşte esasen birbirlerine hemen hasm-ı can nazarıyla bakan efkâr-ı muhtelife ashâbı, o edîb-i a'zamın seksen yaşma girdiğinden dolayı ibrâz-ı sürûr ve şâd-mânî eylemek için muvakkaten beynlerindeki husûmet ve mübâyenet-i efkârı unutarak buraya toplanmışlardı.

Umûm tarafından bu derece mazhar-ı ta'zîm ve ihtirâm

olan bu ihtiyar daima böyle bir muamele görmüş mü idi? Ne gezer! Yarım asır evvel Fransa gazetelerinde Victor Hugo'nun âsârı hakkında yazılan tenkidâtı mütâlaa edecek olur isek, Victor Hugo'nun âdeta edebiyat celladı, müfsid-i ahlâk, vücudu lâzımü'l-izâle, efkâr-ı muzırra ashâbından biri olmak üzere telâkki olunduğunu görürüz.

Şu ifrât ve tefrîtin sebep ve hikmetini ise fıtrat-ı beşerde aramalıdır.

Victor Hugo bir müceddid idi. Ekseriyet-i beşer ise daima teceddüde hasımdır.

Bunun sebebini biraz izah edelim:

Victor Hugo zamanında Fransa üdebâsı Yunan ve Roma şuarâsının mukallidliğiyle iktifâ eylemekte idiler. Kudemânın açtığı çığırdan çıkmak bunlar için âdeta meslek-i edebîde irtidâd gibi görülüyor idi. Kudemânın tarz ve usûlünde yazılmayan bir eserde letâfet tasavvur olunamayacağı Fransa üdebâsının beynlerinde kökleşmiş ve bu fikr-i sakîm bunların âsârını mütâlaa eden kari'lere de sirâyet ederek taammüm etmişti.

Letâfetin son derecesine nümûne olmak üzere kudemânın âsârı mehaz ittihâz olunur ve bir eser gerek ifâde ve gerek fikir hususunda ne mertebe bunlara takarrüb eder ise o derecede mergub ve mu'teber olur idi. Binâberin ne kadar edebiyatla tevaggul edenler var ise bunları taklide çalışır ve bu usûlde kesb-i maharet ve iktidâr etmeye hasr-ı evkat ederlerdi.

Mer'î olan bir usûlü değiştirmek pek çok zaman ve emek sarfıyla bu yolda tahsil olunan bir melekeyi hiç mesâbesine indirmektir. Halbuki hiçbir kimse müddet-i medîde sarfeylediği emeğin ifnâ olunmasına, menfaat-i zâtiye sâikasıyla, kail olamayacağından insanların ekserisi teceddüde muhaliftir. "Cumhura muhalefet kuvve-i hatâdandır" gibi mâni-i terakki bir fikir de bundan tevellüd etmiştir.

Şurasını düşünelim ki insan için asıl olan cehldir. Cehle müstenid olan efkâr ise hatâdan sâlim olamaz. İmdi bir fikirdeki sakametin bir anda umûm insanlar tarafından derk olunması muhâl olup, olsa olsa bir veya birkaç kişi evvel emirde buna kesb-i ıttılâ edebilir. Şu halde hakikat-i hâle vâkıf olan bir veya birkaç kişi umûma karşı "Sizin şu zehâbınız hatâlıdır, savâbı

şudur" derse cumhura muhalefet etmiş olur; demezse hakikate vukuf-ı imkânın fevkında kalır. Nerede kaldı âdi insanlar, peygamberân-ı a'zam bile hattâ herkesten ziyade muhalefete dûçâr oldular.

Teceddüde muhalefet, yani ülfet olunmayan bir şeyden tevakki ve ictinâb meselesi o kadar tabiidir ki bu hal yalnız yetişmiş adamlarda değil, yeni doğmuş çocuklarda, hattâ hayvanatta bile mevcuttur. Vikaye-i nefs keyfiyeti ekseriyetle bu hal sayesindedir. Meselâ bir köpek veya kediye bilmediği bir yiyeceği verecek olsak evvel emirde arîz ü amîk koklamadıktan ve birkaç defalar dilinin ucuyla dokunmadıktan sonra ekl etmek istemez.

İnsanlarda teceddüde menfaat-i zâtiye mâni olmasa bile yine "Dimyat'a pirince giderken evdeki bulgurdan olurum" korkusuyla mahiyeti lâyıkıyle takdir olunmayan bir şeyi kolaylıkla kabul etmemek tabiî ve müdebbirâne bir harekettir.

Kabul ettirilmesi murad olunan fikir ya savâbdır, ya hatâ. Savâb ise bunun savâb olduğu delâil-i muknia ile sâbit oluncaya kadar teennî ve intizârda pek çok mahzur yoktur; ale'l-husus hakikatin sademât-ı şedîdesine tâb-âver-i mukavemet olmak mümkün değildir. Mihr-i münîr-i hakikat birtakım muzlim sehâb ile mestûr bulunmakla vücudunun inkârına cür'et olunsa bile yine bir gün olur o bulutlar yırtılarak cemâl-i bâ-kemâli cilve-nümâ olur. Gerçi biraz zaman geçer, ancak güçlük ile kazanılan şeyin kıymeti daha ziyade takdir olunur. Eğer fikir hatâ ise bunu kabul etmemekteki muhassenât bedîhidir.

İşte şu serd eylediğimiz mütâlaâttan anlaşılıyor ki ne bir fikri yenidir diye kat'iyen reddetmek câizdir, ne de kabule müsâraat göstermek. O yolda bir fikri tervîc edenlerin delâilini dinlemeli, düşünmeli, muhakeme etmeli, eğer nefsü'l-emre muvâfık, muhassenât ve rüchâniyeti der-kâr ise kabul etmeli, değil ise reddetmeli.

Çi-fâide ki cemiyet-i beşeriyede daima ifrât ve tefrîte inhimâk görülür; hayrü'l umûrı esatühâ' ahkâmına rîâyet eden pek az bulunur.

İşte Victor Hugo vatanının ve belki asrının müceddid-i edebi olduğu için pek çok ta'rîzâta uğramış, işin içine garaz ve

hased karışmış, fazâil ve meziyyâtı görülmeyerek, birtakım iftiralara hedef olmuştu.

Gerek fünûn ve gerek edebiyat hususunda teceddüde en ziyade hasm olanlar ihtiyarlar, en ziyade meyl ü rağbet gösterenler gençlerdir. Bunun sebebi ise pek âşikârdır. İhtiyarlar gençliklerinde bir meslek ittihâz etmişler, o meslekte az-çok akranlarına tefevvuk ederek kesb-i şöhret eylemişlerdir. Meslek-i müttehazlarının butlânını kabul etseler, yukarda söylediğimiz vechle, bunca senelik emekleri heba olacak, âdeta yeniden mektebe başlamaya mecbur olacaklar. Bu ise kolaylıkla kabul edilir fedâkârlıklardan değildir. Gençler önlerinde biri kadîm diğeri cedîd olmak üzere iki meslek bulurlar. Bir fedâkârlık ihtiyârına mecbur olmaksızın bu iki tarîkten hangisini eslem görürler ise ona sülûk ederler. İnad ve ısrara bir mecburiyet-i mahsusaları yoktur.

Binâberin, bir vakit gerek edebiyat ve gerek fünûnda birkaç kişiye mahsus olan bir fikir gittikçe mürevviclerini çoğaltır, ta'mîm eder, muhaliflerden bazıları zamân ile vefat eder, bazıları insaf edip hakikati teslîm eder, mütebâkisi de insanlarda taklide olan inhimâk hasebiyle ekseriyete tebaiyyete mecburiyet görür. İşte bir zaman tel'în olunan, arkasından ıslık çalınan, yuha çekilen Victor Hugo'ya yarım asır sonra umûm Fransa harikulâde ta'zîm eder. Birbiriyle kanlı bıçaklı hasm olanlar bu dâhinin yevm-i mahsusunda ibrâz-ı sürûr ve şâd-mânî eylemek üzere husûmetlerini unutarak bir yere tecemmu' eder; ahlâkı ifsâd ile müttehem olan edîbe ahlâkı ihyâ etti diye herkes minnettar olur; edebiyatı mahveylediği zannolunurken aksi tebeyyün eyler.

İşte tercüme-i hâlini yazmak istediğimiz bu edîb-i be-nâmdâr ki bunun hayatı âdeta bir fikr-i selîmin bevâtıl üzerine galebe edebilmesi için geçtiği edvâr-ı muhtelifenin tarihini teşkîl eder.

Victor Hugo'nun tercüme-i hâlini yazmak için yine Victor Hugo olmak icab eder. Benim gibi bir âcizin böyle bir eseri deruhde eylemesinin büyük bir cür'et olduğunu inkâr edemem.

Hele bir zû-haddeyn düstûrunda gördüğüm ulviyeti en âlî, en lâtif, en beliğ addolunan eş'ârda bulamadığımı itiraf eder

isem bu cür'etimi bir kat daha büyük bulursunuz. Victor Hugo vefat edeli bir hayli oldu. Şimdiye kadar mesleğine ittibâ edenlerden hiçbirisi Türkçe tercüme-i hâlini kaleme almadı. Böyle bir dâhinin sergüzeştinin meçhul kalmasına vicdanım kail olamadığından böyle bir cür'ette bulunmaya mecbur oldum. Maamâfih, müşârün-ileyhin tercüme-i hâlini şairâne kaleme almaktan üdebâmızı hiçbir şey men'etmez.

Beşir Fuad
Fi 20 Haziran 1301 (2 Temmuz 1885)

Birinci Fasıl

Hulâsa

Victor Hugo'nun ebeveyni-tevellüdü (26 Şubat 1802) – Sabâveti – İtalya ve Korsika seyahati – Feuillantines sokağındaki hâne – General Lahorie – İspanya seyahati – Madrid'de ikamet – Paris'e avdet (1812) – Cherche-Midi sokağı – İstilâ ve iade-i kraliyet – Cordier mektebi – Doğmazdan evvel Victor Hugo'nun söylediği hezeyanlar.

*

Şair-i nâm-dârın pederi Joseph-Léopold-Sigisbert Hugo olup 1788 tarihinde ve on dört yaşında silk-i celîl-i askeriye dahil oldu. Arası çok geçmeden Alexandre Buharne'ın maiyetine yaver ta'yîn olunup Vendée muharebesine gitti. Burada pek çok ibrâz-ı besâlet ve şecâat eyledi ve fakat vahşiyâne vuku bulan bu muharebede birçok kadın ve sabîlerin hayatını kurtararak insaniyetinin şecâatiyle mütenâsib olduğunu isbat eyledi.

Kolağalık rütbesini ihrâz eyledikten sonra bazı esbâbdan dolayı birkaç defa Nantes şehrine gidip burada ticareti sefâin techîzinden ibaret olan Trébuchet nâmında bir zât ile muârefe peydâ eyledi. Trébuchet zengin, kral taraftarı ve sofu Katolik idi. Karısı mukaddemâ vefat edip üç kerîmesi var idi ki bunlardan elleri ve ayakları çocuk gibi mini mini olan Sophie nâmındaki kerîmesi cumhuriyetin ıttılâ-ı şânında silahını isti'mâl eden zâbitin muhabbetini celbetti. Sophie zeki, mülâyim ve kahraman idi. Gerçi o da babası gibi kraliyet taraftarı idiyse de sofu değildi.

Bu iki genç birbirlerine taaşşuk ettiler. Beynlerinde ahd ü peyman eylediler. Gerçi babası tarafından biraz mukavemet gördü ise de Sophie sevgilisine olan vaadinde hulf etmedi.

Pederiyle birlikte Paris'e gidip nişanlısını bularak akd-i nikâhları şehr-emânetinde icra olundu.

"Ruhânî nikâh akdolunmadı. Bu esnada kiliseler kapanmış, papazlar firâr etmiş veya gizlenmiş idiler. Gelinle güveyi bunlardan birini bulmak külfetini ihtiyâr etmediler. Bir papazın takdîsi gelince pek mültezem değil idi, güvey ise bunu kat'iyen arzu etmiyordu."

Arası bir sene geçmeden Madam Joseph Hugo dünyaya bir erkek evlâd getirdi ki Abel nâmıyla tesmiye ettiler. Bir ikinci evlâdı dünyaya geleceği sırada Joseph Hugo hududa avdet etti. Lahorie'nin iltimâsı sayesinde Moreau'nun maiyetine ta'yîn olunmuştu. Tuna geçidinde ibrâz eylediği şecâate binâen uhdesine binbaşılık tefvîz olundu.

Avusturyalıların hezîmetinden sonra Lunéville'e mevki kumandanı ta'yîn olunarak ve birinci konsülün biraderi Joseph Bonaparte Binbaşı Hugo'yu bu tarihten itibaren taht-ı himayesine aldı.

Bir müddet mürûr eyledikten sonra Hugo miralay nasb olunup maiyetindeki askerle Besançon'a geldi. Zevcesi ile iki mahdumu, Abel ile Eugène, gelip burada miralay ile birleştiler.

Saint-Quentin meydanında, el-yevm "Bareste hânesi" denmekle ma'rûf hânede ikamet ettiler. Burada bir çocuk daha dünyaya geldi. Peder bir kız çocuğu arzu ediyordu. Adını Victorine koymayı tasmîm etmişti.

1802 senesi şehr-i şubatının 28'inci günü Victorine'in yerine Victor doğdu.

Victor Hugo o derece cılız, o mertebe marîz görünüyordu ki etibbâ bu çocuğun yaşamayacağını hükmettiler.

Victor Hugo kendi doğuşunu

"Ce siècle avait deux ans..."[2]

kelimâtıyla başlayan meşhur manzumesiyle tarif etmiştir ki

mütâlaasını kari'lerimizden Fransızca bilip de henüz bu parçayı görmeyenlere tavsiye ederiz.

Marîz ve cılız doğan bu çocuk ağır ağır kesb-i kuvvet ve sıhhat eyledi. Bir hayli zaman hastalıklı, mağmûm kaldı. Validesi zevcinin tebdîl-i memuriyetini Joseph Bonaparte'tan istirhâm etmek için birkaç gün evlâdlarını terk etmeye mecbur oldu. Joseph Hugo evvelâ Korsika'ya ba'dehû Elbe adasına gönderildi. Burada zevcesi gelip kendisini buldu. Aile evvel emirde Porto-Ferrajo'ya sonra Bastia'ya gitti. Binâberin Victor Hugo'nun en evvel söylediği lisan adalara mahsus olan İtalyanca idi.

Pederi birçok müşkilâttan sonra İtalya ordusuna gidip iltihâk etmeye emir aldı. Böyle seyyar ömür geçirmek evlâd ü ıyâli için ne kadar zahmetli olduğunu tefekkür ederek zevcesiyle üç çocuğunu Paris'e gönderdi. Bunlar Clichy sokağında 24 numroda ikamet ettiler.

Victor Hugo'nun çocukluğundan hatırlayabildiği şeyler bu tarihten itibarendir. Oturdukları evde bir avlu ve bu avluda bir kuyu bulunduğunu kendisini Mont-Blanc sokağında bir mektebe gönderdiklerini ve hastalıklı olduğu için mektepte kendisini ziyadesiyle gözettiklerini sinn-i şeyhûhetinde der-hâtır edebiliyordu.

Bu esnada İtalya'nın yeni kralı aleyhine livâ-yı isyanı kaldırmış olan, şakî Fra Diavolo'nun der-destine Joseph Hugo memur oldu. Bin tehlike ve müşkilâta uğradıktan sonra vazifesini ifâ etti. Lapoy çetelerini tepeledi.

Kral bu hizmete mükâfat olmak üzere mûmâ-ileyhi Royal Corse nâm alayın miralaylığına ta'yîn ve Avellino'ya vali nasb etti.

İtalya'da emn ü âsâyiş iade olunduktan sonra 1807 senesi Teşrîn-i evvel'inde miralay ailesini yanma celbeyledi. Avellino'da müddet-i ikametleri bir seneyi tecavüz etmedi.

Joseph Bonaparte İspanya kralı olduğundan Miralay Hugo kral ile birlikte İspanya'ya gitmeye ve ailesini tekrar Paris'e göndermeye mecbur oldu.

Madam Hugo çocuklarının terbiye-i ilmiyelerine hasr-ı nefs ederek Feuillantines çıkmaz sokağında 12 numroda ikametgâh ittihâz etti.

Büyük oğlu Abel rüşdiyeye verildi. Diğer ikisi Saint-Jacques sokağında bir mektebe gönderildi. Bu mektepte âdi bir mektep hocası olmakla beraber pek malûmatlı Larivière nâmında bir zât mahallenin çocuklarına kıraat, hüsn-i hatt ve ilm-i hesab ta'lîm ve tedrîs etmekte idi.

Victor daha mektebe gitmezden evvel yalnız bakmakla hurufâtı bellemişti. Mektepte çarçabuk matluba muvâfık bir sûrette yazı yazmaya başladı ve hattâ oldukça imlâ da bilirdi.

Madam Hugo, ihtiyâr-ı inziva eylemiş ve pek sıkı görüştüğü birkaç ehibbâsı müstesna olmak üzere hiçbir ziyaret kabul etmemekte ve çocuklarının istikbâlinden başka bir şeyi düşünmemekte bulunmuş idi.

Madam Hugo ahlâk-ı hamîde sahibi, müşfik, ciddî, halîm evlâd için her bir fedâkârlığa hazır, icabı takdirinde sert, malûmatlı, müekkid olup vazâif-i mâderânesinin ehemmiyetini tamamiyle anlamıştı.

Evlâdlarını pek güzel terbiye etti. Birtakım efkâr-ı bâtıla ile zihinlerini perişan etmedi. Böyle bir valideye nâil olanlar bahtiyârdırlar!

Sûret-i mahsusada ehemmiyeti hâiz olan bir vak'a şu saadethânenin sükûn ve âsâyişini ihlâl etti ve sabî şairin daha küçüklüğünde ağır bir tavır takınmasına bir hayli dahl ü tesiri oldu. 1809 senesi evâsıtında Madam Hugo'nun akrabadan biri olmak üzere evlâdlarına takdim eylediği bir dost Feuillantines sokağındaki hânenin bahçesinin sık ağaçları arasında kâin nîmmetrûk bir binayı iskân etti.

Bu dost –ki çocuklar ile beraber oynar, güzel hikâyeler nakleder, temrinlerini tashîh eder ve henüz sekiz yaşında olan Victor'a Tacitus'un Latince yazdığı tarihe mânâ verdirirdi– General Hugo'nun silah arkadaşı General Lahorie idi. Lahorie Moreau'nun çıkarmak istediği fesâdda zî-medhal olmakla itham olunduğundan asla sokağa çıkmaz, burada gizlenirdi.

Lahorie'nin gizlendiği mahall hükûmetçe haber alınarak gelip mûmâ-ileyhi tevkif ettiler. Üç sene mahbeste kaldıktan sonra Grenoble ovasında General Malet ile birlikte kurşuna dizildi.

Böyle bir vak'anın Victor Hugo'nun dimağına ne büyük te-

sir icra eylediği sühûletle anlaşılır. Sevgili dostu Lahorie kendisini dizinde oynatmış, henüz neşv ü nemâ bulmakta olan akıl ve zekâsına mukavvî bir gıda vermişti. İstikbâlde şöhret-şiâr olacak bu şair muhibbinin felâketine pek çok ağladı ve sonraları bu vak'ayı der-hâtır edince Napoléon hakkında vukuatın kendine ilham eylediği hüsn-i teveccüh sühûletle dîger-gûn oldu.

Bu hâneye oynamak üzere bir küçük kızcağız gelir idi ki birkaç sene sonra Madam Hugo oldu.

Henüz Lahorie mertliğinin cezasını bir zindanda çekmekte iken çocukların amcası Louise Hugo, babaları tarafından gelip İspanya'ya gitmek üzere müheyyâ olmalarını bildirdi.

Madam Hugo çocuklarına "Üç ay zarfında İspanyolca öğrenmelisiniz" dedi. Altı hafta sonra çocuklar İspanyolca söylemeye başladılar. 1811 senesi ilkbaharında yola çıkıldı. Joseph Hugo iki seneden beri general rütbesini ihrâz etmiş, Madrid sarayının müdürü ve iki vilayete vali nasb olunmuştu. Bundan başka kont ünvânına da nâil oldu.

Seyahat hayli sürdü. Birtakım güçlükler çekildi. Bayonne'da bir ay tevakkuf olundu. Dokuz yaşında olan Victor Hugo burada on yaşında bir küçük kıza âşık oldu. Sonra bir daha o kızı görmek kendisine müyesser olmadı ise de üç hafta kadar imtidâd eden bu devr-i âşıkaneyi müddet-i hayatında unutamadı.

Bayonne'da bir kafile teşkîl ve bunun muhafazasına kuvve-i kâfiye-i askeriye ta'yîn olunarak, birçok mezâhim ve müşkilât çekildikten sonra, nihayet üç ayda Madrid'e muvâsalat olundu. General Hugo'nun ailesi Masserano sarayında iskân edildi. Burada misafirler İspanyolların Fransızlar hakkında ne derecede buğz ve adâvetleri olduğunu anladılar. Bütün İspanya'da Napoléon'a Napola dron (sârik Napo) nâmından başka bir isim verilmemekteydi.

Bu sarayın yaldızları, oyma ve heykelleri, Bohemya camları, Venedik âvizeleri, fağfurî kâseler, müzeyyen mefrûşâtı genç Victor'un kuvve-i hayaliyesine pek çok tesir etti. Şöhretini bâdî olan âsârında İspanya'dan bahseylediği sıra bu tezyînâtı der-hâtır etti. Victor pek ciddi olmuştu. Birgün pederi Victor'un ağ-

ladığını görerek mücâzât olmak ve merdâne hareket etmeye alıştırmak için kendisine kız elbisesi giydirdi, bu günden itibaren çocuk ağlamaz oldu.

Biraderiyle beraber Victor'u asilzâdelere mahsus olan medreseye koydular. Burada bir sene kaldı.

Familyası bunu Kral Joseph'in maiyetine hademelik ile vermek niyetinde idi. Joseph Bonaparte Victor'a ziyadesiyle meyl ü muhabbet göstermekte idi. Şairin eserlerinin birinde zikreylediği "Büyük imparator için çocuk kavgası" asilzâdelere mahsus olan bu medresede vâki olduğuna hükmetmek icab eder. Burada en küçük kavga hançerle vuku bulurdu. Biraderi Eugène, İspanyol tarzında icra olunan bu küçük düelloların birinde ağır bir sûrette yaralandı.

1812 tarihinde ufk-ı siyâsîde tehdîd-âmîz bulutlar zuhûr eylediğinden Madam Hugo iki küçük çocuğunu alıp Paris'e avdet etti. Büyüğü mukaddemâ mülâzım rütbesini ihrâz eylediğinden pederinin yanında kaldı.

Madam Hugo Feuillantines sokağındaki eski ikametgâhına inip burada çocuklarının ikmâl-i tahsiline ikdâm eyledi.

Madam Hugo yalnız çocuklarının terbiye-i mâneviye ve edebiyeleriyle iktifâ etmeyip kuvâ-yı bedeniyelerini tevsî eylemeyi de murad eylediğinden bunları çapa çapalamaya, bahçe sulamaya, hulâsa bahçıvanlık hizmetini ifâya mecbur etti. Çocukları bahçıvanlık yoruyordu. Hudâyî-nâbit ve yalnız yağmur ile sulanan bahçelerden Victor Hugo'nun âhir-i ömrüne kadar hoşlanması ihtimal ki bu halden ileri gelmiştir.

Bu aralık imparatorluk sukut etti. Fransa istilâ olundu. On sekizinci Louis Fransa kralı oldu. Madam Hugo kral traftarı olduğu için bir hayli zamandan beri Victor'un meyl ü muhabbetini krala celbetmekte idi. Lahorie'nin dersleri bu bâbda muâvenet etti.

Maamâfih on iki yaşında olan bu çocuk imparatorluktan kraliyete tenezzülü Fransa için bir züll gördü. Eski asker olan babasının bazı itikadâtını hıfzetmiş idi. Gerçi sonra Louis Bonaparte'a irtikâb eylediği zulm ü gadrden dolayı lanet okudu ise de kumandanlık hususundaki maharet-i fevkalâdesine beyan-ı hayret eylemekten hiçbir vakit kendini men'edemedi.

Binlerce muharebe meydanlarında Fransa'nın bütün kanını dökmüş ve birçok muzafferiyet kazandıktan sonra düşmana Paris'in kapılarını açık bırakmış olan Bonaparte'ın câlis olduğu taht devrildiği sırada Hugo familyası Cherche-Midi sokağına nakl-i hâne eyledi.

Burada çocuklar birtakım arkadaşlar bulup Latince ve Rumca lisanlarının tahsilini ikdâm ettiler. Orada bulunan bir kütüphânede her nevi kitapları istedikleri gibi serbest okurlardı.

Müttefik orduların harekât-ı askeriyesi küçük Victor'a coğrafyayı tahsile heves verdi ve haritalara bakarak yalnız başına coğrafyayı öğrendi.

Victor derslerini bitirdikten ve arkadaşlarıyla oynadıktan sonra validesiyle birlikte muahharen zevcesi olan kızın evine gitmeyi itiyâd eylemişti. Gizliden cidden bu kıza taaşşuk etmişti. Fransa daire-i askeriyesinin kur'a kalemi mümeyyizi olan Foucher'nin kerîmesi Matmazel Adèle Cherche-Midi sokağında divân-ı harbe mahsus olan dairede ikamet etmekte idi.

Madam Hugo Bourbon'larm iade-i saltanatına fevkalâde ibrâz-ı meserret eyledi. Kral taraftarlarının alâmet-i mahsusası olan zambak çiçeği Victor'un iliğinde müşâhede olunmaya başladı.

Joseph Hugo, Thionville kumandanı idi ve şehri müttefikler ordusuna karşı fevkalâde bir şecâatle müdafaa etmişti. General Hugo'nun şu hareket-i kahramanânesi müttefiklerin muhibleri tarafından ihanet nazarıyle telâkki olundu. Karı ile kocanın taban tabana zıt olan kanaat-i vicdaniyeleri bunların beyninde bir dereceye kadar bürûdet hâsıl etti.

Sad-rûz [Cent-Jours] hükûmeti esnasında Napoléon'un avdetinden dolayı General Hugo kazandığı nüfûzdan istifâde ederek zevcesinin rızasını istihsâl etmeksizin çocuklarını ileride Ecole Polytechnique'e vermek niyetiyle Cordier ve Decotte nâm leylî mektebe koydu. Eugène on beş ve Victor on yaşma giriyordu.

Victor daha bu tarihten şiir söylemeye çalışıyordu. O tarihten kalma içi eş'âr ile memlû on defter bulundu. Victor âdeta nazım sıtmasına uğramış gibi idi. Victor gece gündüz mukaffâ

söz söylerdi. Şâyân-ı dikkat bazı parçaları hâvî olan son defterinin ilk sahifesinde "Doğmazdan evvel ettiğim hezeyanlar" ibaresi muharrer ve üst tarafında da bir yumurta resmi mevcud bulunup bu resmin içinde biçimsiz, karmakarışık bir şekil görülüyordu ki bu şekli izah için üzerine kuş kelimesi yazılmıştı.

İşte Victor Hugo'nun sabâvetinde söylemeye çabalandığı, hezeyan dediği sözler bu kabildendir.

İkinci Fasıl

Hulâsa

Tecrübe-i kalem yolunda yazılan eş'âr – Ulûm-ı riyâziye, ulûm-ı müsbete şiire mâni midir? – Şairler niçin şiiri fenne tatbik etmek istemezler – Şairin anasına olan muhabbeti – Kraliyet taraftarlığına dair efkârı – Âlî çocuk – Fransa Encümen-i Dâniş'inde müsabakat imtihanı – Toulouse encümeni – Bir valide nasıl memnun edilir – Âlâm-ı aşk – *Odes et Ballades* – Terbiye hakkında bir iki söz – *Bug Jargal* – Validesinin vefatı – Şairin nişanlanması – İbtidâları dûçâr olduğu müşkilât – Dragon sokağındaki daire – *Le Conservateur Littéraire* – İlk idbâr zamanlarının sonu.

*

Victor Hugo'nun tecrübe-i kalem yolunda yazdığı bazı eş'âra atf-ı nigâh edelim. Şahin yuvasını terk ettiği vakit bir müddet yerde sürünür, lâkin arası çok geçmeden havalanır; ilk defaları cesaret-yâb-ı pervâz olduğu vakit pek cür'et gösteremez ise de yine şu uçuşundan ileride semânın tabakat-ı ulviyesine ne gibi bir şiddetle suûd ve urûc edeceği anlaşılır.

Victor bulunduğu mektepte meyl-i tabiisine hasr-ı evkat etmeye ulûm-ı müsbete hocaları tarafından müsaade göremiyordu. Mektep çocukları beyninde vuku bulan bir münâzaada ağırca dizinden yaralandı. Kendini yaralayan çocuğu ele vermedi. Hasta olmak mülâbesesiyle pek de hoşuna gitmeyen ulûm-ı riyâziyeyi bir müddet terk ederek hasta olduğu müddetçe şiirle meşgul oldu. Hugo'nun ulûm-ı riyâziyeye çok he-

ves etmemesi şâyân-ı esef hallerdendir. Çünkü bu ilme layıkıyla heves göstermiş olaydı, her şeyi doğru muhakeme etmeye alışır, hayalâta çok kapılmaz ve binâenaleyh bazı âsârında görülen vâhi fikirlere mahall kalmaz idi. Maamâfih ulûm-ı riyâziyeden büsbütün bî-behre de değildi. Hele bir kara cümleyi doğru yapamayan bazı şairlere bakılırsa Hugo'ya şuarânın Newton'u nazarıyla bakabiliriz. Hayal-perestân indinde ulûm-ı müsbete şiire mânidir gibi bir zehâb-ı bâtıl cârî ise de Victor Hugo sırası düştükçe âsârında riyâziyeden bahsetmekten çekinmedi. Ale'l-husus Ziya Paşa merhumun Terci-i Bend'inde en parlak ve en ziyade mazhar-ı rağbet olan parça kozmografyaya dair bazı malûmat-ı mücmeleyi hâvî olan kısımdır ki bunun mündericâtı on iki yaşındaki mektep çocuklarına mahsus olmak üzere yazılan coğrafya kitaplarının mukaddimesinde semâya dair verilen malûmat-ı ibtidâiyeye nazaran bile pek nâkıstır. Lâkin fenne mutâbık fikir beyan etmek bir hayli tetebbua mütevakkıf olup şuarânın ekserisi öyle külfete girmekten hoşlanmadıklarından şair olmak için ulûm-ı müsbete bilmeye ihtiyaç yoktur gibi garib bir mütâlaada bulunuyorlar!

Her ne hal ise biz gelelim sadede:

Hugo bu zamanda söylediği eş'ârdan daima kendisi de memnun değildi. Zira tecrübe-i kalem yolunda söylediği eş'ârı kaydeylediği bazı defterlerin bâlâsına "Terbiyeli bir adam çizilmeyen satırları okuyabilir" ibaresini yazmış ve alt tarafında bulunan satırları kâmilen çizmiştir.

Birkaç sahife alt tarafta isimsiz bir hikâyenin zîrine dahi şu mütâlaayı beyan etmiş: "Kimin elinden gelirse buna bir isim versin; ben el'ân neden bahsettiğimi bulamadım"

Maamâfih aralıkta pek lâtif beyitler müşâhede olunmakta ve şairin ulviyet-i tab'ını ta o zamandan irâe eylemekte idi. Bu yolda yazdığı parçaların hemen kâffesi bir çocuğun validesi hakkında göstermekte mükellef bulunduğu muhabbete dair idi. Bu beyitleri validesine olan muhabbeti ilham ediyordu. Bu muhabbet sâikasıyla validesinin fikriyle me'lûf olduğundan manzumelerinde kraliyet taraftarlığını iltizâm ve inkılâb ve imparatorluktan nefreti işrâb eder mütâlaât görülmekteydi.

Çocukların beyinleri taht-ı terbiyelerinde bulundukları adamların fikirleriyle yoğrulur.

Bu münbit araziye ebeveyn birtakım efkâr ve zehâb eker. Terbiye bu tohumları neşv ü nemâ buldurur. Muhabbet onları mertebe-i kemâle erdirir ve zamân ile bir cesîm ağaç şeklini alır ki insan büyüyüp de yalnız başına muhakemeye muktedir olduğu vakit bu efkâr ve zehâbdan hakikate muvâfık olmayanlarını beyninden koparıp atmakta pek çok müşkilât çeker.

Demek ki validesi Bourbon taraftarı olduğu için Victor Hugo ta beşikte iken Bourbon taraftarı oldu. Hugo'nun bu fikri büyüdükçe zâil olmaya başladı. Hüsn-i idrak, ilim ve mülâhaza sayesinde yavaş yavaş zehâbı şekl-i âhire munkalib oldu.

Demek ki Victor Hugo çocukluğunda Birinci Napoléon'a bir büyük kin bağlanmıştı. Waterloo muharebesinden birkaç gün sonra kemâl-i gazabla mağlûb imparatora hitaben bir hicviye söyledi. Hicviye şöyle başlıyordu:

"Tremble! Voici l'instant où ta gloire odieuse
Subira du destin la main victorieuse... etc."

Tercümesi: "Titre! Menfûr şân ü şöhretin kaderin pençe-i kahrında mahv ü perişan olacak zamanı geldi. ilh."

Böyle cür'etle hicviye söyleyen şair o zaman on üç yaşında idi.

Bu tarihte Chateaubriand'ın "Âlî çocuk" tesmiye eylediği bu yavru şair *Irtamine* nâmında manzum bir facia yazdı. Bunda da validesinin efkârını tervîc eyliyordu. General Hugo'nun zevcesi, ecnebilerin istilâ ve muâvenetiyle avdet eden Bourbon'ların Fransa'yı Bonaparte'ın zulüm ve i'tisâfından kurtaracaklarına ve mülkün refah ve selâmetine bâdî olacaklarına tamamiyle mu'tekid idi. Maamâfih Bourbon'ları ifrât derecede iltizâm eylemesi Voltaire'i sevmekliğine ve Avrupa'da bevâtıl-ı Hıristiyaniyeyi temelinden sarsan on sekizinci asrın dâhisine hayran kalmaklığına mâni değildi. Delikanlı validesinin efkârını bir âyine gibi tamamiyle aksettiriyordu. Bir taraftan Onsekizinci Louis'ye fart-ı muhabbeti olmak ve nizâm-ı cedîde riâyet-i

tâmmesi bulunmakla beraber, insanları cehennem alevlerinden kurtarmak bahanesiyle perhiz günlerinde et ekl edenleri ateşte cayır cayır yakan papaz ve keşişler hakkında hicviyeler söyleyerek merkumlarla istihzâ ediyordu.

Muahheren Victor *Inès de Castro* nâmında üç fasıl bir melodram yazdı. Gerçi bu küçük bir eser idiyse de müellifinin tiyatro yazmak hususunda ileride ibrâz edeceği maharet-i fevkalâdeyi şimdiden göstermekte idi.

Henüz Victor on beş yaşına vâsıl olmuş idi ki 1817 tarihinde Fransa Encümen-i Dâniş'i şiir için verilecek ikramiye için şu zemini verdi: "Hayatının her bir halinde tahsil ile nâil olunan saadet."

Decotte mektebinin şâkirdi müsabakat imtihanına girişmeye karar verdi ve bu azminden kimseye haber vermeksizin üç yüz mısradan ibaret bir manzume kaleme aldı. Şair bu manzumesinde iki mısra ile sinninin henüz on beşi tecavüz eylemediğini zikretmişti.

Encümen-i Dâniş a'zâsından bulunan pîrler on beş yaşında bir çocuğun böyle bir eser husûle getirmek ihtimaline imkân vermediklerinden, nâzım kendileriyle eğleniyor zannettiler.

Bir hayli tereddütten sonra ikramiyeyi bu ebyâtın nâzımına verecekleri yerde yalnız bir zikr-i cemîl ile iktifâ ettiler.

Akademi'nin gönderilen âsârı tedkike memur eylediği komisyonun lâyıhasında "Eğer hakikaten bu beyitleri söyleyen şair on beş yaşında ise bu delikanlıyı teşvîk etmek Encümen-i Dâniş'in cümle-i vazâifindendir" ibaresi muharrer idi.

Maamâfih o zamanlar Encümen-i Dâniş'in bir zikr-i cemîli vukuat-ı fevkalâde sırasında olduğundan gazeteler Victor Hugo'dan bahsetmeye ve nâmını şöhretlendirmeye başladılar.

Ertesi sene Toulouse Encümen-i Dâniş'inde icra olunan müsabakat imtihanında iki mükâfata nâil oldu. Göndermiş olduğu iki eserden biri Dördüncü Henri'nin heykelinin rekzine dair idi.

Bu eser gayet garib bir sûrette ve bir gecede yazıldı. Madam Hugo nezle-i sadriyeye mübtelâ olduğu için esîr-i firâş idi. İki oğlu nöbetle hastanın başında bulunuyordu. Âsârın Toulouse'a irsâli için ta'yîn olunan son günden bir gün evvel hasta,

başucunda oturan Victor'a müsabakat imtihanına girişmek niyetinde olup olmadığını sual etti. Victor o esnada validesinin hastalığıyla meşgul olduğu için işlerini yüzüstü bırakmıştı. Bu yolda bir itiraf validesinin ne derece bâis-i hüzn ü kederi olduğunu görerek hasta uykuya dalar dalmaz Victor kalemi eline aldı. Ertesi sabah validesi uyanınca eseri hazır buldu. O derece mesrûr oldu ki gözleri yaşla doldu. Bir sene sonra icra olunan rekabet imtihanında *Nil'de Musa* ünvânıyla yazdığı bir manzumeye mükâfat olarak müellifine fahrî bir ünvân verildi.

Victor Decotte mektebi refikleriyle beraber Saint-Louis mektebine devam edip itmâm-ı tahsil ettikten sonra 1818 senesinde biraderiyle birlikte Ecole Polytechnique'e girmemek için pederinin rızasını tahsil etti. Maamâfih bu iki delikanlı duhûl imtihanını vermeye meyyâl idiler. Lâkin şair gerçi ulûm-ı riyâziyede bazı muvaffakiyete nâil olmuş idiyse de edebiyata hasr-ı evkat etmeyi arzu ediyordu.

Victor, şahadetnâmesine aldıktan sonra mektebi terk ederek geldi, validesinin yanında ikamet etti. General Hugo nısf-ı maaş ile açığa çıkarıldığından zevcesi tasarrufa riâyet için Cherche-Midi sokağındaki hâneyi terk edip Petits-Augustins sokağında 18 numrolu hânenin üçüncü katında fiyatı ehven bir daire tutmuştu.

Alâka eylediği genç kıza olan muhabbeti o derecede ilerlemiş idi ki, iki aile servet cihetince istikbâlleri emin olmayan bu iki genci başgöz etmek istemediklerinden birbirini görmekten müttefiken fârig oldular.

Bu iftirâk Victor için bir dağ-ı derûn oldu. Gayet âşıkane bir manzum vedanâme yazıp sevgilisine gönderdi. *Odes et Ballades* nâmındaki eserini bu hengâmede kaleme aldı.

General Hugo bir gün oğlunun Bourbon'ları şiddetle iltizâm eylediğini işitince, "Bırakalım zaman hükmünü icra etsin. Çocuk validesinin fikrine tâbi'dir, yetişmiş adam olunca babasının fikrine gelir" demekle iktifâ eyledi.

Vâkıâ terbiyenin tesiri pek büyüktür. Nice zekâlar çocukluklarında etraflarına resmolunan dâire-i efkârın içinde mahbus kaldılar! Nice adamlar kendilerine ta beşikte iken ta'lîm olunan tarzın hâricinde düşünmeye muvaffak olamadan bu

âlemden gelip gittiler ve beyinlerine doldurdukları fikirlerin hakikate muvâfık olup olmadığını mülâhaza bile etmediler.

Ancak fart-ı zekâsı ve azm-i kat'îsi olanlar bin tereddütten sonra tedrîcen istiklâl-i efkâra nâil olabilirler.

Victor Hugo anasının sütüyle emmiş olduğu bazı efkâr-ı sakîmeyi izâle etmek için bir hayli zaman uğraştı. Nihayet hukuk-ı ibâdı, hakkaniyet ve adaleti iltizâm fikrinde karar kılıncaya kadar bir hayli fikir değiştirdi.

Mektebi terk etmezden evvel şair on altı yaşındayken *Bug-Jargal* isminde bir roman yazdı. Edebiyatla tevaggul eden bazı rüfekasıyla bir cemiyette bulunduğu vakit bu eseri on beş gün zarfında itmâm edeceğini vaad etti ve vaadini de yerine getirdi.

Victor Hugo bu romanı neşretmezden evvel tashîh etti. Külliyat-ı âsârı miyânmda bulunan *Bug-Jargal* musahhahtır. Bu tashîhin vukuuna hemen insanın teessüf edeceği geliyor. Çünkü o zamanki çocuğun semere-i sa'yi ne derecede olduğunu takdire mâni oluyor.

Şimdiden şân ve şeref tecelli etmeye başladı. Ancak bir belâ-yı nâgehânî şairi bir büyük sadmeye uğrattı. Madam Hugo henüz tamamiyle ifâkat bulmamıştı. Hastalığının böyle devamını havanın fıkdânına hamlederek 1821 senesi ibtidâsında üçüncü kattaki dairesini terk ile Mézières sokağında 10 numrolu hâneye nakl-i mekân etti. Bu hânede bir bahçe var idi.

Aile çarçabuk yerleşti. Duvarcıya, badanacıya, boyacıya işlerini bitirmeye meydan verilmedi. Eugène ile Victor küçüklüklerinden beri el işlerine alıştıkları cihetle duvarları badana ettiler, kâğıt yapıştırdılar, işleri yerli yerine koydular.

Bu işler bittikten sonra bahçe ile uğraştılar. Madam Hugo daima çiçeği sevdiği için bu bâbda evlâdlarına nümûne oldu. Lâkin bu gayret vahîm bir neticeyi tevlîd etti.

Madam Hugo bahçede soğuk aldı. Yeniden nezle-i sadriyeye tutuldu. Validelerinin tahlîsi için evlâdlarının ibrâz eyledikleri ikdâm ve gayret-i fevkalâde bir fâideyi müfîd olmadı. Sevgili valideleri 1821 senesi şehr-i Haziran'ının yirmi yedinci günü vefat etti.

Büyük biraderleri Abel derhal celbolundu. Üç oğlu birlikte validelerini Saint-Sulpice kilisesine ve oradan Montparnasse

kabristanına götürüp defnettiler. Victor Hugo boş eve avdet etti. Ebediyen validesinin muhabbetinden mahrum olduğuna inanmıyordu. Şu kıt'ayı söyledi:

Oh! l'amour maternelle! –amour que nul n'oublie,
Pain merveilleux qu'un Dieu partage et multiplie!
Table toujours servie au paternel foyer!
Chacun en a sa part, et tous l'ont tout entier!

Meâli: "Ah! Valide muhabbeti! Kimsenin unutamayacağı muhabbet! Sen mukaddes bir ekmeksin ki Cenâb-ı Hakk seni tevzî ve teksîr eder! Baba evinde hazırlanmış bir mâidesin ki her zaman âmâdesin! Her ferdin sende hissesi vardır ve herkesin hissesi tamdır!

Victor'un o nimete artık hissesi kalmamıştı! Validesinin defnolunduğu akşam tekrar hâneye avdet etti. Sonra mukavemete muktedir olamadığı bir câzibe-i mâneviyeye tutulmuş gibi ye'sini tahfîfe muktedir olabilecek olan sevgilinin hânesine doğru gitti. Garib tesadüf! O gün sevgilisinin yevm-i mahsusu idi. Böyle bir günü mahzun geçirmemek için pederi kızından Madam Hugo'nun vefatını ketm eylemişti. Victor sevgilisinin raks etmekte olduğunu pencereden gördü.

Ertesi gün âşık ve ma'şuk buluşarak ikisi birlikte ağladılar.

Victor'un kıza muhabbeti olduğu gibi kızın da Victor'a meyli var idi. Genç şair birkaç hafta sonra kızın izdivâcına resmen tâlib olduğu vakit kız bu izdivâc hususundaki arzusunu o derecede kat'î bir sûrette beyan etti ki ebeveyni reddedemedi. Lâkin kızın babasının serveti olmadığı için, şair idare-i beytiyeye vefa edecek mertebeye gelinceye kadar nikâhı te'hîr ve te'cîl ettiler.

Bu vaad Victor'un gayretini arttırdı. Lâkin şairin kuvve-i maliyesi o hengâmda pek yolunda değildi. General Hugo oğullarına edebiyattan vazgeçmek şartıyla maaş tahsîsini teklif etti. Victor bu teklifi vakurâne reddetti ve yirmi yaşında kendi yağıyla kavrulmaya yani sekiz yüz franklık bir sermâye ile istikbâlini te'mîn etmeye mecbur oldu.

İlm-i hukuk tahsil etmekte bulunan akrabalarından biriyle

müştereken Dragon sokağında 30 numrolu hânede bir daire isticâr eyledi. Daire iki odadan ibaret idi. Biri misafir kabulüne mahsus bir salon olup diğeri ancak iki yatak istîâbına kâfi idi.

Victor Hugo'nun topu üç frenk gömleği var idi. Maamâfih bu hal daima üstü ve başının temiz olmasına mâni olmadı. Tamam bir sene yedi yüz frank ile geçindi. Bu paranın içinden misafirliğe gittiği vakit giymek üzere kendisine bir kat elbise satın aldıktan başka dostlarından birine birkaç defalar beşer frank ödünç de verdi.

Zarûret ile mâlî olan bu hayatın kendine mahsus lezâizi de var idi. Ekser evkatını edebiyata hasrediyordu. Bu hengâmda idi ki biraderlerinin te'sîs eyledikleri *Conservateur Littéraire* nâm risâlede tenkide dair birkaç bend neşretti. Lamartine'in isimsiz olarak neşreylediği *Les Méditations* nâm eseri hakkında mezkûr risâlede şâyân-ı dikkat bir makale yazdı! Muharrir-i cedîdi en evvel o alkışladı ve eserin bazı mahallerinde mevcud olan vahşi tabirât ve müsamahadan ileri gelme hatâlara ehemmiyet vermeyip şairin muahharen kazanacağı şöhreti ta o zaman söyledi.

İkdâm-ı tâm ile çalışmaktan hâsıl olan teselliden başkaca, Victor küberâdan teşvîkat görüyordu. Kendisini salonlara davet ediyorlar ve hakkında riâyet gösteriyorlardı. Etraftan kendisine ta'rîz olunmaya başlamıştı. Hastalıklı olmak hasebiyle bu ta'rîzâttan pek kolay müteessir oluyor idiyse de rıfk ile mukabeleye cebr-i nefs etti. Maamâfih ta'rîzât gittikçe kesb-i şiddet edince kaderinden şikâyet ve sabrı tükenmekte olduğunu beyan ediyordu.

Metânetine halel getirmeksizin böyle bir zamân-ı buhranî geçirdi. Nefsince kabulünü kendine bir züll addettiği bazı teklifâtı reddetti. Daima vakarını muhafaza edip asla boyun eğmedi. Kanaat-i vicdaniyesine sadakatte sebât gösterdi.

Böyle bir metânet elbette nâil-i mükâfaat olur.

Üçüncü Fasıl

Hulâsa

On sekizinci Louis'den çıraklık – Victor Hugo'nun teehhülü (1823) – *Han d'Islande* – O zamanın münekkidleri – Charles Nodier – Bir cür'etin mükâfatı – Voltaire hakkında bir lâyıha (1824) – Mübâyenet-i efkâr ve meslek – Victor Hugo'nun efkârı üzerine pederinin tesiri – Nişan – Edebiyatın kayd ü bend altına alınamayacağı – Klasikler ile romantikler – Bir büyük muharebenin başlangıcı – Tahkire mukâbele.

*

Âlem-i edebiyata bu sûretle duhûlü hengâmında Victor Hugo'nun uğradığı ta'rîzât asıl meydan muharebesi verilmezden evvel edilen çete muharebelerine teşbih olunabilir. Bir taraftan ta'rîzâta dûçâr olmakla beraber diğer taraftan kendine samimi dostlar da kazandı. Mösyö Soumet, Alexandre Guiraud, Pichat, Jules Lefevre, Emile Deschamps, Alfred de Vigny gelip yirmi yaşındaki şairi dervişâne odasında ziyaret eyledikleri gibi Chateaubriand'ın Madam Gay'nin ve kerîmesi Matmazel Delphine Gay'nin salonlarına kemâl-i memnuniyetle kabul olunmaktaydı.

Mukaddemâ söylediğimiz vechle dindarâne ve Bourbon'ları iltizâm yolunda yazılmış olan parçalardan müretteb bulunan *Odes et Ballades* nâm eseri 1822 senesinde *La Muse Française, Conservateur Littéraire* misillü bazı mecmûalarda ceste ceste neşrolundu.

Bu kitap bâzâr-ı intişâra çıkar çıkmaz, Onsekizinci Lo-

uis'nin mukarreblerinden biri bir nüshasını satın aldı. Kral kendi hakkında söylenen bazı ebyâttan pek mahzûz oldu.

Bu tarihte genç şair nişanlısını görmeye nadiren fırsat buluyordu. Sevgilisi Bicêtre kurbunda Gentilly'de mukîm akrabalarının yanında oturuyordu. Victor Hugo, gidip orada nişanlısının yanında yazı geçirmeye müsaade aldı.

Victor Hugo nişanlısının yanında lâtif bir ömür geçirmekte iken *Odes et Ballades* nâm eserinin nüshaları tamamiyle satılıp ikinci tab'ına şürû' olundu ve müellif hakkı olmak üzere kendisine yediyüz frank verildi. Para parayı söker derler, bu aralık Onsekizinci Louis de meddahı olan şaire tahsîsât-ı mahsusasından bin frank çıraklık bağladı.

Binâberin izdivâcın akdi için mikdar-ı kâfi servet hâsıl olmuştu. Victor Hugo kızı babasından istedi, o da muvâfakat gösterdi, ancak drahoma vermedi.

Victor'un nâil-i emel olmasından dolayı hâsıl olan sürûru bir felâket ile hüzne mübeddel oldu. Biraderi Eugène Hugo'nun şuûru muhtel olup bir daha bu dertten halâs bulmadı.

Victor durmak, dinlenmek ne olduğunu bilmeyen çalışkanlardan olduğundan izdivâcı müteâkıb çalışmaya başlayıp birkaç ay zarfında *Han d'Islande* nâmında uzun bir romanı ikmâl ve itmâm eyledi. Muharririn henüz tecrübesi noksan idi. Nefis bir eser husûle getirecek zaman daha gelmemişti. Maamâfih bu roman birtakım mübâlâgat ve evhâmı hâvî olmakla beraber muharririnin vüs'at-i karîhasını ciyâdet-i fikriyesini göstermekte idi.

Bu eserin zuhûru beyne'l-üdebâ adem-i memnuniyeti, istigrâbı hattâ hiddet ve gazabı bile mûcib oldu. Çünkü genç şair zamanında câri olan usûle ittibâ etmemiş idi. Bu hal ser-keşlik gibi telâkki olundu. Maamâfih, Charles Nodier, Méry ve Rabbe gibi âlem-i edebiyatta şöhret-şiâr olan bazı üdebâ bu eseri müdafaa ve mahâzîrini serd ile beraber pek çok yerlerini takdir ve tahsîn etmekten çekinmediler.

Charles Nodier eserini müdâfaa eylediğinden Victor Hugo ifâ-yı teşekkür için mûmâ-ileyhe bir vizite verdi. Bu tarihten itibaren beynlerinde bir samimi dostluk peydâ oldu.

Yeni evliler müstakilen idarelerine kâfi vâridât hâsıl eyle-

diklerinden Vaugirard sokağında 90 numrolu hâneye nakl-i mekân ettiler. Onsekizinci Louis mukaddemâ vermiş olduğu çıraklığa ikibin frank daha zamm etti. Hugo böyle bir lutfa mazhar olmak için hiçbir hizmette bulunmadığından bu hal müşârün-ileyhin istigrâbını mûcib oldu. Meğer çıraklığının zammına sebebiyet veren şu hal imiş:

Victor Hugo'nun Delon isminde arkadaşlarından biri Saumur fesâdından sonra idama mahkûm olmuştu. Delon Paris'te ihtifâ ediyor ve bir gün ele geçip meydan-ı siyâsete gitmek tehlikesinde bulunuyordu.

Şair arkadaşının validesine bir mektup yazıp Delon'un hânesinde gelip gizlenmesini teklif ve kendisinin kral taraftarı olduğu herkesçe malûm bulunduğundan firâriyi gelip hânesinde aramak kimsenin hatırına gelmeyeceğini beyan etti. Böyle âlicenâbâne bir teklifi hâvî olan bu mektup polis tarafından açıldı. Onsekizinci Louis'ye irâe olundu. Kral Victor'un bu hareketinde merdâne bir hareketten başka bir şey görmediğinden çıraklığına zamm etti.

Victor Hugo bir hayli müddet çıraklığının ne sebebe mebnî zamm olunduğuna vâkıf olamadı. Sonraları bu zammın hikmetine muttali olunca muhâberât-ı hususiyesine müdahale olunduğundan dolayı dil-gîr olmaktan kendini men'edemedi. Ötekinin berikinin ahvâl-i hususiyesini tecessüse memur "karanlık oda" nâmıyla bir heyetin vücudu kendince sâbit olunca Bourbon'lar hakkında validesinden aldığı bazı fikirler yavaş yavaş zâil olmaya başladı.

Evlendiğinin ertesi senesi *Revue Française*'e cüz'î müddet muharrirlik ettikten sonra Voltaire hakkında tezkire kabilinden bir lâyıha kaleme almaya memur oldu. Bu lâyıhayı 1824 senesinde tanzîm etti. Bu tarihte Voltaire'in senâsına dair beyan ettiği mütâlaât hafifçeydi. Lâkin elli dört sene sonra Voltaire'in vefatının yüzüncü senesi olmak mülâbesesiyle kaleme aldığı diğer lâyıhada pek çok sitâyişinde bulundu. Bir zât hakkında muhtelif zamanda beyan ettiği efkârın tamamiyle yek-diğerine tevâfuk eylememesi mesleksizlik addolunamaz. Beyan eylediği efkâr o zamanki kanaat-i vicdaniyesine muvâfık idi. Zaman her şeyi tebdîl ettiği gibi efkârı da tebdîl, tashîh ve ıslâh eder. Mes-

leksizlik bir muharririn kanaat-i vicdaniyesine muhalif bir garaz ü ivaz tahtında idare-i efkâr eylemesidir. Eşkâl-i hariciye-i beşer tebeddülâta tâbi' olduğu gibi fikir de mürûr-ı zamân ile tahavvül eder. Mehdden lâhde kadar insanın çehresinde ne kadar tahavvülât görülür? A'zâ-yı bedende de böyle bir tahavvülât vâkidir. Bir uzuvda tebeddül vukua gelince fiilinde de tebeddül zarûridir. Dimağda şekil, kemiyet ve keyfiyetçe husûle gelen bir tebeddül-i tabiî insanın efkârına, kuvve-i mümeyyizesine, idrakine de tesir eder. Bunda istigrâba hiç mahall yoktur. Çocukların midesi bir-iki kaşık sütü güçlükle hazm ederken büyük adamlar süte nisbeten hazmı daha batî olan mevâddı pek kolaylıkla hazm edebilirler. Fiil-i hazmın mideye nisbeti ise fikrin dimağa nisbeti gibidir!

Böyle bir dâhinin inkılâbat-ı dâhiliyesini tedkik etmek, ne gibi vukuat, tedkikat ve mütâlaâtın neticesi olarak hakikate kesb-i ıttılâ ve vukuf eylediğini göstermek bir vicdanın tercüme-i hâlini tasvîr etmek değil midir? Binâberin Victor Hugo muhtelif zamanlarda beyan eylediği mütâlaât ve efkâr miyânında mevcud olan mübâyeneti inkâr etmeyip itiraf ve esbâbını tefsîr ve izah etti.

General Hugo oğlu Eugène'in mübtelâ olduğu illetten dolayı Paris'e gelmeye mecbur oldu. Bu sırada Victor'a ziyadesiyle muhabbet gösterdi ve yavaş yavaş imparatorun askerlerine meyl ü muhabbetini celbetti. Bu kahramanların muvaffak oldukları büyük fütûhâtı pederinin ağzından işittikçe vatanının Ittılâ-yı şânı için fedâ-yı can eden o cengâverlere tabiî muhabbet etmeye başladı. Bonaparte'a olan buğz ve adâvetini birden bire kaybetmedi ise de afacan kumadanınm muzaffer orduları hakkında medhiyeler söylemeye başladı ve birkaç hafta sonra da Tâk-ı Zafer'e hitaben "Ey Tâk-ı Zafer! Semâya kadar yüksel ki şânımızı i'tilâ' eden âlî kahraman boynunu eğmeden altından geçebilsin" yolunda beyitler söyledi.

Pederinin Bonaparte'ın büyüklüğüne fevkalâde muhabbeti olduğu için bi't-tabiî oğluna da bu his muvakkaten sirâyet ettiyse de sonraları zâil oldu.

General Hugo Paris'ten hîn-i infikâkında zevcesiyle birlikte gelip Blois'da kendini görmesi için oğlundan vaad aldı. Bu se-

yahat 1825 tarihinde vuku buldu. Madam Hugo'nun yeni dünyaya getirmiş olduğu bir küçük kızı da beraber götürdüler.

Blois'ya azîmet etmek üzereyken Victor Hugo'ya Légion d'honneur nişanı verildi. Bu şeref ise pederinin fevkalâde mûcib-i sürûru oldu. Evlâd ile pederin miyânında mevcud olan muhabbet bir kat daha arttı.

1826 tarihinde *Odes et Ballades* yeniden tab' olundu. Victor bu esere yazmış olduğu bir mukaddimede o zaman beyne'l-üdebâ mer'î olan usûle zımnen ta'rîz ile edebiyatın kayd ü bend altına alınamayacağını beyan etti. Gerçi mezkûr makale şimdi okunsa bir ilân-ı harbi işrâb etmez ise de o zaman için hakikaten bir ilân-ı harb sayılırdı. Bu eserin neşrini müteâkıb üdebâ beyninde bir fırtına koptu.

Mukaddemâ söylediğimiz vechle on yedinci ve on sekizinci asırlardan sonra Fransa üdebâsı tedennî etmiş ve kendi mahsûl-i fikirleri olarak ortaya bir eser koyamadıklarından eski Yunaniler ile Romalıların âsârım taklit ile iktifâ eylemekte bulunmuşlar idi. "Klasik" nâmı verilen bu muharrirler beyninde âsâr-ı kadîmeyi taklid etmek düstûrü'l-amel ittihâz olunduğundan bu bâbda muhalefete cür'et eden bir muharrir tarz-ı atîk mürevvicleri tarafından tabiatsız, hayâsız bir muharrir, âdeta zincir ile bağlanmaya şâyân bir mecnun olmak üzere telâkki olunurdu.

Victor Hugo'nun te'sîs eylediği tarz-ı cedîde "romantizm" ve bu mesleğe ittibâ eden muharrirlere "romantik" nâmı verilir.

Akademi a'zâsından Duvergier romantizm hakkında o zaman şu yolda idare-i efkâr eyledi:

"Romantizm şâyân-ı hande değildir; seyr-fi'l-menâm ve sar'a gibi bir nevi hastalıktır. Bir romantik şuuruna halel târî olmaya başlamış bir adamdır. Ona acımalı, nasihat etmeli, yavaş yavaş aklını başına getirmeli. Lâkin bu zemin üzerine bir mudhike yazılamaz. Olsa olsa ilm-i tıbba ait bir makale kaleme alınabilir."

Klasik nâmını alan tarz-ı atîk taraftarânından her biri ağzına gelen hezeyanı etti.

İşte Fransa üdebâsı beynindeki münakaşa Victor Hugo'nun mezkûr mukaddimede beyan eylediği efkâr ile bed' edip niha-

yet tarz-ı atîk taraftarânının hezîmet-i kahkariyeye dûçâr olmalarıyla netice buldu.

Fakat bu netice istihsâl oluncaya kadar bir hayli zaman uğraşıldı ki burasını aşağıda muhtasaran hikâye edeceğiz.

Notre-Dame-des-Champs'a nakl-i hâne eden Victor Hugo bu sûretle âlem-i edebiyatta livâ-yı isyanı ref' eylediği zamanda Bourbon taraftarlarının da kin ve gazabını üzerine davet etmişti.

Avusturya seferi Paris'te imparatorun nasb eylediği maraşelleri kabul eylediği sırada bunların isimleri ihbar olunduğu vakit Napoléon tarafından bunlara tevcîh olunan asalet ünvânlarmın da ale'l-usûl ilâve olunması lâzım gelir iken kasten bu noktaya riâyet olunmadığı haberi şüyû oldu.

Bu vak'a birçok güft u gûyu mûcib oldu. General Hugo'nun oğlu bu hakarete tahammül edemeyip *Ode à la colonne de la place de Vendôme* ser-levhası altında bir manzume ile mukabele etti. Bu manzumede, "Avusturya'nın tâcını Fransa'nın iki kahramanı ayakları altında tepeledi. Vukuat-ı zamanı bize keşfeden tarih Almanya karakuşunun iki alnında Şarlman'ın ökçesinin ve Napoléon'un mahmuzunun eserini gösteriyor" dedi.

Avusturya'nın muâveneti ile Fransa'ya avdet eden Bourbon'lar bunun üzerine büsbütün Victor Hugo'dan müteneffir oldular ve âdeta kendisine hain nazarıyla baktılar.

Demek Victor Hugo bir anda hem edebiyat, hem politika cihetinden muhâcemât-ı şedîdeye hedef oldu. Bu dâhi şu muhâcemâta karşı kendini müdafaa etmek iktidârını hâiz idi.

Dördüncü Fasıl

Hulâsa

Romantizm mesleğinin zuhûru, Victor Hugo'nun kavlince bu mesleğin neden ibaret bulunduğu – Bir mülkün terakkisine mevki-i coğrafisinin de yardımı vardır. Münâzaraya dair bir mütâlaa – Talma ile bir mükâleme – *Cromwell* – Tiyatro fenninde teceddüd – Odeon tiyatrosunda bir muvaffakiyetsizlik – *Marion de Lorme* nâm oyunun men'i (1829) – *Hernani* – Matmazel Mars – Dramın ilk defa olarak mevki-i temâşâya vaz'ı – Théâtre-Français'de kahramanâne bir meydan muharebesi – Théophile Gautier'nin kırmızı yeleği – Tam sırasında yetişen bir tâbi' – Chateaubriand'ın mütâlaası – Sonunda *Hernani* ne oldu.

*

Avrupa'da romantizm usûlüne pek çok mânâlar verilmiş ise de bu mesleğin reisi olan Victor Hugo'nun itirafı mûcibince hürriyet-i edebiyattan yani kudemânın açtığı çığırdan mutlaka çıkmamak mecburiyetini kabul etmemekten ibarettir.

Klasikler ile romantikleri mülkümüzün üdebâsına tatbik etmek ister isek Veysî'ler, Nâbî'ler, Nef'î'ler ilh. ile zamanımızda mûmâ-ileyhi taklit edenler klasik; Şinasî'ler, Ziya Paşa'lar, Kemâl Bey'ler ile bunların mesleğine iktidâ edenler romantik addolunur.

Romantizm evvel emirde Fransa'da zuhûr etmedi. Râh-ı terakkide Fransa'nın kat'eylediği mesâfâta yetiştirdiği dühâtın hayli tesiri olduğu gayr-i münker ise de bu hale mevki-i coğrafisinin de pek çok dahl ve tesiri oldu.

Almanlar ve İngilizler gibi hâdim-i terakki iki büyük kavmin arasında bulunduğundan şark ve garbında bulunan komşularında husûle gelen terakkiyâtı Fransa istiâre ederek şimdiki mertebesini ihrâz eylemiştir.

Fransızlarda edebiyat hususunda henüz bir inkılâb ve teceddüd görülmediği bir zamanda Almanya'da Goethe'ler, Lessing'ler, Schiller'ler zuhûr etmiş, İngiltere'de dahi Shakespeare'ler Byron'lar kesb-i şöhret eylemişler idi.

Fransa'da gerçi Victor Hugo tarz-ı cedîdin bânisi addolunmakta ise de bundan evvel Chateaubriand ondan sonra Madam de Stäel ve daha sonra Lamartine tarz-ı cedîd üzere eser kaleme almışlardı. Victor Hugo gerçi bunlardan sonra başladı, ancak min-küll-il-vücûh diğerlerine takaddüm edip meslek-i cedîdin müdafaa ve tervîci hususunda hepsinden ziyade ibrâz-ı himmet eylediğinden müşârün-ileyhe reisü'l-müceddidîn nazarıyle bakılmaktadır.

Michelet ile Augustin Thierry tarz-ı cedîdin müverrihleri, Lamartine, Musset ve Théophile Gautier şairleri, George Sand ve Balzac hikâye-nüvisleri idi. Balzac'ı romantik miyânında ta'dâd edişimiz Klasiklere tebaiyyet eylemediğindendir. Yoksa hakikat-i halde Balzac hakikiyûndandır. Meslek-i hakikiyûn Emile Zola'nın iltizâm eylediği tarîktir ki edebiyatı fenne tatbik etmekten ibarettir. İleride romantikler ile hakikiyûndan bahsedeceğiz.

Romantikler klasiklere galebe çalıncaya kadar bir hayli zahmet çektiler. Âdeta meydan muharebeleri verdiler. Bu muharebe yalnız lisanen ta'rîzden ibaret değil idi. Âdeta yumrukla, tokatla vuku buldu. Hattâ birkaç düelloyu bile tevlîd etti.

Mübâhasât-ı edebiye ve fenniyeyi bu derece ileri götürmek, delâil-i muknia yerine müşâtemeye kalkışmak veya muamelât-ı şedîdeye cür'et etmek ne kadar âdâb-ı medeniyeye muhalif bir hareket ise tab'-ı beşerde bu gibi harekât-ı nâ-becâya inhimâk o kadar ziyade olduğu teessüfle görülmektedir.

Açılmış olan herhangi bir mübâhesede isbat-ı müddeâ için icab eden delâil ve berâhîni serd eylemekte bir taraf aczini görünce sadedden çıkmayacak, mertliğe yakışmayacak birtakım vesâit-i mekrûhaya müracaatla muârızını iskâta çalışmayacak

munsıf mübâhislere tesadüf etmek her kula müyesser olur saadetlerden değildir.

Klasikler cevaptan âciz kalınca kanun-ı münâzaraya riâyet etmemeye, birtakım muamelât-ı vahşiyâne ve dessâsaneye müracaat ettiler. Romantikler de kendilerini müdafaaya mecburiyet gördüler.

Sanâyi'-i nefîsenin terakki ve tevessüünü arzu eden ne kadar hünerver, ressam, heykeltıraş, şair var ise hepsi Victor Hugo'nun tarafını iltizâm edip klasiklerin muhâcemât-ı şedîdesine şecîâne göğüs gerdiler.

Klasikler tarz-ı cedîd taraftarânına "vahşi" nâmını vermekte, bunlar da klasikleri "mumya" ismiyle tevsîm eylemekte idiler.

Mukaddemâ söylediğimiz vechle bazı mecmûalar ile neşrolunan eş'âr ile mübâreze başlanmıştı. Lâkin bu mübâreze tarafeyn yek-diğerinin muvâcehesinde bulunmadıkları için yalnız kalemen ta'rîzât ve tecavüzât ile iktifâ olunmakta idi. Şuarâ-yı Yunaniye'den meşhur Homeros'un tasvîr eylediği bazı kahramanlar gibi uzaktan müşâteme ediyorlardı.

Tiyatroda ise tarafeyn-i muhâsımîn yan yana, göğüs göğüse yumruk yumruğa gelir, birtakım ıslık çalmaktayken diğer taraf el çırpıp alkışlar, böyle bir mecliste herkes mübâreze için hazırlanmış olduğundan bunun neticesinde bir tarafın galibiyeti tahsînlerle, diğer tarafın mağlûbiyeti yuhalarla ilân olunabilir.

Victor Hugo tiyatroya da el atmayı zihninde kararlaştırdı. Meşhur aktörlerden Talma tarafından bu bâbda teşvîkat gördü. Mûmâ-ileyh aktör halinden şikâyet ile o âna değin dil-hâhı vechle bir role tesadüf edemediğini, gerçi mevcud hâilelerdeki ulviyeti inkâr edemez ise de bunlarda biraz da hakikate muvâfakat bulunmasını, bir tiyatro sırf hayalî olmaktan ise eşhâsı tab' ü fıtrat-ı beşere mutâbık olmasını arzu eylediğini ve bu yolda yazılmış bir oyunu oynamaya müştâk olduğunu beyan ile bu zemin üzerine bir eser yazması için Victor Hugo'yu teşvîk eder. Hugo da aktörün oynamaya müştâk olduğu oyunu kendisi bir hayli zamandan beri yazmak emelinde bulunduğunu beyan ve yazacağı eserin mukaddimesinde der-miyân edeceği efkâr ve mütâlaâtı tefsîr ve izah eyler.

Bu mukaddime Fransa âlem-i edebiyatında bir büyük vak'a hükmünü aldı; tarihi 1827 senesidir. Muharrir meslek-i cedîdin kâffe-i kavâidini burada zikr ü beyan ve bir muharririn kendi keyfinden başka bir kaideyi kabul etmekte ve dilerse âlî ve denîyi yan yana getirmekte salâhiyeti olduğunu iddia eyledi. Her muharrire bu sûretle bir istiklâliyet-i mutlaka vermiş oluyordu. (Garibtir ki bu derecede muharririn istiklâliyetini talep eylediği halde sonraları daire-i hakikatten çıkmamayı kendilerine meslek addeden hakikiyûna karşı Hugo müsaadekârane davranmamıştır!)

Talma, Victor Hugo'nun bu nazariyâtını *Cromwell* nâmıyla yazmaya başladığı eserin bazı mahallerini dinledikten sonra fevkalâde tahsîn ile muharriri tebrik etti. Çi-fâide ki eser hitâm bulmazdan akdem Talma vefat eyledi.

Talma'nın vefatından sonra Victor Hugo eserini tecessüm ettirecek mâhir bir hünerver bulmadığından eserini tevsî edip yedi bin beyte iblâğ etti. Bu halde eser pek uzun olduğundan oynanmaz bir hale geldi.

Maamâfih *Cromwell* oynanmadığı ve oynanmak mümkün olmadığı için ancak nazarî olarak tarz-ı cedîdin esas ve kavâidini vaz' etti.

Bundan sonra Victor Hugo Mösyö Soumet ile müştereken *Amy Robsart* isminde bir tiyatro yazdı. Odéon tiyatrosunda topu bir defa oynayıp muvaffakiyet hâsıl olmadı. Gerçi oyunda ismi yok idi; ancak Victor Hugo oyunun muvaffakiyet kazanmadığını görünce mezkûr adem-i muvaffakiyette kendinin hisse-mend olduğunu ertesi gün ilân etmekten çekinmedi. Lâkin *Amy Robsart* eser-i zâtisi olmadığı için külliyatına dahil olmadı.

Edîb-i müşârün-ileyh, bir muharrir zayıf ve kabil-i itiraz bir eseri daha âlâ bir eserle tamir eylemeye mecburdur, fikrinde bulunduğundan 1829 senesi Haziran'ında *Marion Delorme* nâmındaki faciayı yazdı ve fakat bu oyunun oynanmasına Onuncu Charles'ın "sansür"ü mâni oldu. İleride bu oyundan bahsedeceğiz.

Bu halden Victor me'yûs olmak şurada dursun tesadüf eylediği mevâni nisbetinde şevk ve gayreti tezâyüd eylediğinden üç hafta zarfında *Hernani* nâmında beş fasıl manzum bir faciayı kaleme aldı.

Bu oyun Théâtre-Français tarafından kemâl-i memnuniyetle kabul olunup derhal prova olunmaya başlandı. *Hernani*'nin tercümesi mükerreren Osmanlı Tiyatrosu'nda oynandığı cihetle kari'lerimizce malûmdur. Gerçi bu tercüme Karadağlı eline düşmüş esîr gibi burnu ve kulağı kesik ise de zemini bâkî olduğundan mündericâtından bahsetmeye lüzum görmeyiz.

Oyun tiyatronun oyuncuları tarafından yukarıda söylediğimiz vechle, fevkalâde memnuniyetle kabul olunmuş idi. Lâkin, provalar matlubu vechle icra olunmuyordu. Buna da sebep şu oldu:

Facia oyuncularından meşhur Matmazel Mars gerçi o zaman elli yaşında idiyse de "Dona Sol" rolü mûmâ-ileyhâya ihale olunmuştu. Matmazel Mars kendinden daha genç bir kız bu oyunda muvaffak olarak kendi şöhretini izâle eder korkusuyla rolü kabul etti. Ancak kendisi tiyatroda teceddüdün aleyhinde bulunduğundan daima ortaya bir müşkilât çıkarmakta idi. Meselâ prova esnasında arkadaşlarını durdurup muharrire hitaben bazı tabirâta ta'rîz eder, izahat isterdi; her gün bu yolda bir şey bulup provanın hüsn-i cereyanına engel olurdu.

Bir taraftan bu provalar icra olunmaktayken diğer taraftan klasikler bu oyunu terzîl etmek için ellerinden geldiği kadar cehd ü ikdâm etmekte idiler. Hattâ bu oyun oynanmazdan evvel eserin zeminini istihfâf yolunda yazılan bir oyun klasikler tarafından Vodvile tiyatrosunda mevki-i temâşâya koyduruldu.

Hernani Paris halkının fevkalâde merakını mûcib olmuştu. Mevki-i temâşâya konulmazdan birkaç gün evvel ne kadar meşhur adamlar, ne kadar mâhir hünerverler var ise bu oyun birinci defa oynanırken hazır bulunmak için biletleri kapışıyorlardı.

Mösyö Auguste Constans, Mösyö Tyr vesâir birçok muharrirler loca tedarik edebilmek için muharrire tezkire yazdılar.

Tiyatrolarda yeni bir oyun verildiği vakit ahâliyi tahsîne teşvîk için ücretle el çırpmaya memur adamlar bulundurulur, bunların heyet-i mecmûasına "claque" ve beherine "claqueur" tabir olunur. Victor Hugo ücretle el çırptırmak menfûru olduğunu beyan ve klasik oyunlar için ber-mu'tâd istihdam olunan "claque"lara pek emniyeti olmadığını ilâve ederek merkumânı

reddetmesi Théâtre-Français aktörlerini fena halde dehşete düşürdü.

Lâkin ücretle istihdam olunan şu meşkûkü'l-ahvâl adamların yerine kaim olmak üzere genç muharrirler kendilerinden bu vazifeyi ifâ eylemeyi der-uhde eylediler. Bunlar *Cromwell*'in mukaddimesi neşrolunduğu tarihten beri Victor Hugo'yu iltizâmda taassub derecesine varmışlardı.

Müellifin iktidâr-ı edebiyesine hayran olan dostları, tarz-ı cedîdin müdâfileri klasiklerin desâisine mukavemet eylemek şerefini taleb edip ressamlar, heykeltıraşlar, mimarlar miyânında intihâb ettikleri hünerverlerin esâmilerini mübeyyin cetveller tanzîm ettiler. Bu gürûhların reisleri Théophile Gautier, Guérard, Pétrus Borel ilh. idi. Bunların daveti üzerine Balzac, Auguste Maquet, Joseph Bouchardy, Berlioz, Jean de Seigneur vesâir birçok muharrirler koşuşup romantizm mesleğinin sarp dağlarına tırmanarak klasiklerin muhâcemâtına karşı geçitleri şecîâne müdafaa ve muhafaza etmeye hazırlandılar.

Victor Hugo askerlerine alâmet-i mahsusa olmak üzere kırmızı mukavva parçaları tevzî etti. Bunların üzerinde bir pençe resmiyle İspanyolca "âhenîn" mânâsına olan "hierro" kelimesi muharrer idi.

Tiyatro idaresi bunlara ikinci galeriyi, kanepeleri, sandalyeleri ve musikicilerin yanında olan koltukları terk etmişti.

Hernani'nin birinci defa olarak mevki-i temâşâya konulduğu vakit cereyan eden vukuatı Victor Hugo'nun zevcesi şu sûrette nakl ü hikâye ediyor:

"Sevkü'l-ceyş planlarını güzel tertîb ve nizâm-ı harblerini te'mîn etmek üzere gençler ahâliden evvel tiyatroya girmek istediler. Ahâli gelmeye başlamazdan evvel tiyatroya girmelerine müsaade olundu. Bunlar pek erken geldiler. Richelieu sokağından geçenler ta öğleden bir saat sonra acayib ve garib, kimi sakallı, kimi uzun saçlı, her biri bir türlü kıyafette ve lâkin hiçbirisininki modaya muvâfık olmayan birtakım heriflerin gündüzün ortasında Paris'in göbeğinde tecemmu etmekte olduklarını gördüler.

Klasiklerin tabiri vechle bu vahşi gürûhları tarz-ı atîk mültezimleri tarafından birtakım hakaret gördüler. Hattâ atılan bir

lahana koçanı Balzac'ın başına tesadüf etti. Polisin müdahalesini bertaraf etmek için romantikler hiddet göstermediler.

İkindiden bir saat sonra gençler kendilerini tiyatronun içerisinde bulunca tertîbâtlarını icra edip mevkilerine yerleştiler. Daha ahâlinin gelmesine dört saat var idi. Bu vakte kadar ne yapmalı? Konuştular, şarkılar çağırdılar, lâkin böyle uzun bir müddet zarfında söz tükenir, şarkılar biter. Bereket versin ki peynir, sucuk ve ekmek getirmişlerdi. Behlûlâne taamlarını ekle başladılar. Sıralar masa ve mendiller peşkir hizmetini ifâ ediyordu."

Yemek yemekten başka bir işleri kalmadığından "Bunlar taamı o kadar uzattılar ki ahâli gelmeye başladığı vakit bunlar henüz sofralarının başında idiler. Böyle bir lokantayı loca müşterileri görünce rüya görüyoruz zannettiler. Sarmısak kokusu bunların hâsse-i şâmmelerinin nezaketine dokunuyordu."

Genç vahşilerin kıyafetleri arasında hemen bir çocuk sayılan Théophile Gautier'ninki en ziyade göze çarpmakta idi. Seyirciler bunu birbirlerine parmakla gösteriyorlardı. Şair siyah kadife zihli boz bir pantolon giymişti; omuzlarını aşmakta olan kıvırcık ve altın sarısı renginde gümrâh saçları başındaki yassı ve alnı kenarlı şapkasından dalgalanarak çıkmakta idi. Bundan başka ulüvv-efşân kırmızı bir yelek giymişti. Şaire sonraları bu halinden bahsolunduğu vakit "Ne yapalım, eğreti saçla doğamazdık ya!" cevabını vermiştir.

"Fransızların merasim ve modaya olan riâyetlerine vâkıf olanlarca malûmdur ki bütün Paris ahâlisinin tecemmu eylediği bir tiyatroda böyle uzun saçlar, kırmızı yelek ile kendini göstermekteki cür'et peşrev yağdırmakta olan toplarla mücehhez bir tabyaya hücum etmekteki cür'ete kıyas kabul etmez. Zira her muharebede pek çok merdler uzun ve uzadıya rica ve niyâza mahall bırakmaksızın bu hareketi icra ediyorlar. Halbuki bu âna kadar böyle göze çarpan bir yelekle tiyatroya gelmeye cesaret edebilecek yalnız bir Fransız bulunabilmişti. Herkesin bakışlarına o derecede bî-kaydî ve yalnız adem-i tenezzül ile mukabele ediyor idi ki azıcık üzerine varılacak olur ise ertesi akşamı daha beter bir kıyafetle geleceği etvârından hissolunmakta idi.

Kıyafetin hâsıl eylediği tesir birinci perdeden sonra unutulacak yerde ahâlinin taaccüb ve hayretini mûcib olarak tesirin devamına sebebiyet veren şey rengin acayibliğinden ziyade genç kadınların istihzâsına, ihtiyarların baş sallamasına, şıkların müzeyyifâne gözlükle bakışlarına, esnaf takımının kahkahalarına kendini hedef eden cinnet-i kahramanâne idi."

Théophile Gautier *Hernani*'nin birinci defa olarak mevki-i temâşâya vaz'ında alem olarak giymiş olduğu kan kırmızı yelek fıkrasını bu sûretle nakliyor.

Kolaylıkla tasavvur edebileceğiniz vechle bu oyunun mevki-i temâşâya vaz'ı gürültülü oldu. Kırmızı yelekli herkesten ziyade ibrâz eylediği gayretle bir kat daha seyircilerin nazar-ı dikkatini celbetti. Koltuklarda bulunan başı kabak ihtiyarların takbîh yolunda mırıltılarına tahsîn âvâzeleri galebe etmekte idi.

Hernani Ruy Gomez'e "vieillard stupide" (sersem ihtiyar) dediği vakit delikanlının yanında bulunan seyircilerden biri bu sözü "vieil as de pique" (köhne maça beyi) anlayarak fena halde hiddet eder. Théophile Gautier komşusuna "eski maça beyi" tabirinin pek âlî, pek şairâne bir ta'bîr olduğunu ikna'a sa'y ve gayret eyler. Bir de ertesi gün oyunun matbu nüshasında bu tabiri bulamayınca fevkalâde mütehayyir kalır.

Dördüncü perdenin sonunda tâbi'lerden biri gelip sokakta bir iki dakika kendisiyle görüşmesini Victor Hugo'dan rica etti. Ahâli tarafından alkışlanan müellife altı bin frank semen mukabilinde *Hernani*'nin birinci tab'ını kendine satmasını teklif etti. Victor bu teklifi kabul etti; tâbi' de ol anda paraları saydı.

Bu para Victor Hugo'ya Hızır gibi yetişmişti. Zira kendisinin de itiraf eylediği vechle o akşam kuvve-i maliyesi topu elli franka bâliğ oluyordu.

Ertesi gün Chateaubriand romantiklerin reisini kazandığı muvaffakiyetten dolayı tahrîren tebrik etti.

Maamâfih umûm matbuat Hugo aleyhinde şiddetli lisan kullandı. Bunun da başlıca sebebi bundan evvelleri Bourbon'ları iltizâm yolunda yazmış olduğu eş'âr ile serbestiyet taraftarı gazeteleri dil-gîr ve teceddüde meyil gösterdiği cihetle muhafazakâr evrâk-ı havâdisi kendinden müteneffir eylemesi oldu.

Gazetelerin sütunları Victor Hugo'yu tezyîf maksadıyla yazılmış bendlerle doldu.

Erbâb-ı meraktan biri olsa da o tarihte neşrolunan gazetelerle son zamanlarda *Hernani*'nin mevki-i temâşâya vaz' olunduğu vakit bu oyun hakkında mütâlaâtı hâvî, gazetelerin neşrettiği bendleri toplayıp yek-diğeriyle mukayese etse şâyân-ı istifâde bir netice hâsıl olur idi.

Mezkûr netice ise âlem-i hayalde hiçbir şeyin bir karar üzere sâbit olamaması keyfiyetidir. Meselâ bundan elli sene evvel alkışlanmış olan bir hayal şimdi külliyen rağbetten sâkıt olur ve ber-akis evvel fena halde muâhezeye dûçâr olan bir fikir elli sene sonra fevkalâde alkışlanır. Hayalâta müstenid olan şeylerde letâfet, ulviyet emr-i itibaridir. Mürûr-ı zamân şurada dursun bir anda küre-i arzın bir noktasında pek âlî addolunan bir hayal diğer noktasında şâyân-ı hande görülür. Bir şairin hayali bulunduğu mülkte câri olan efkâra ne kadar mutâbakat eder, ekseriyetin mizacına ne nisbette hizmet eyler ise, o nisbette de âlî addolunur; efkâr zaman ve mevkiye göre tahallüf ve tebeddül eder. Karar ancak hakikate mahsustur. Hakikate müstenid olmayan bir şey için karar mümkün değildir, daima tagayyür zarûridir.

Size bir misâl getirelim:

Victor Hugo'nun Fransa Akademisi'ne göndermiş olduğu manzume kendisinin henüz on beş yaşında olduğunu iki mısra ile zikreylediğini bildirmiştik. O mısralar şunlardır:

Moi qui, toujours fuyant les cités et les cours,
De trois lustres à peine ai vu finir le cours...

Bu beyitte Victor on beş yaşını ancak bitirdim diyecek yerde "Üç başlı şamdanın hitâm-ı cereyanını ancak gördüm" diyor. Nasıl, bu tabirde bir letâfet görebiliyor musunuz? Şu sözü bir Osmanlı söyledi dese idim mutlak Toptaşı'nda bulunduğu bir zamanda söylediğine hükmetmez mi idiniz? Halbuki Fransız şuarâsına soracak olur isek bundan âlî söz olmaz derler. Kezâlik bizim ziyadesiyle rağbet gösterdiğimiz şark şairlerinin bazı hayali Fransızcaya tercüme edilecek olur ise Fransızlar hak-

kında aynı tesiri icra eder. Esası metîn olmayan bir şeyde mikyâs ülfettir.

Hernani kırk beş defa birbiri üzerine mevki-i temâşâya konuldu. Gazetelerin muâhezât-ı şedîdesi oyunun muvaffakiyetine sekte îrâs eyledi.

Münâzaât-ı edebiye o derecede kesb-i ehemmiyet eyledi ki ezhân-ı umûmiyeyi bir hayli zaman meşgul etti.

Victor Hugo şütûm ve tehdîdât ile mâlî mektuplar aldı.

Toulouse'da bir delikanlı *Hernani* için düello edip hasmı tarafından katlolundu.

Şair tesadüf ettiği bu mümânaattan gayretine halel getirmeyip birtakım eserler daha yetiştirdi.

Sekiz sene sonra, tekrar *Hernani* oynanmaya başlayınca umûm tarafından alkışlandı ve muvaffakiyeti günden güne tezâyüd etti.

Beşinci Fasıl

Hulâsa

Marion de Lorme (11 Ağustos 1831) – Bir çıraklığın reddi Memnuiyet. *Le Roi s'amuse* (22 Kânun-ı evvel 1832) – Théâtre Deburau – Louis-Philippe ministroları – Ticaret mahkemesinde bir dava – *Lucrèce Borgia* (2 Şubat 1833) – Mebde-i şan ve şöhret – Hugo'nun tiyatrolarındaki efkâr-ı hakîmâne – *Marie Tudor* (6 Kânun-ı evvel 1833) – *Angelo* (28 Nisan 1835) – *Esmeralda* (14 Kânun-ı evvel 1836) – *Ruy Blas* (8 Kânun-ı evvel 1838) – *Les Burgraves.*

*

Cromwell'den sonra ve *Hernani*'den evvel yirmi dört gün zarfında kaleme alman *Marion de Lorme* nâm eserin sansür tarafından men'olunduğunu söylemiştik. Bu oyunu oynamak için pek çok tiyatro direktörleri Hugo'ya müracaat ettiler ise de sansürün men'i oyunun mevki-i temâşâya vaz'ına hâil oldu. Bu oyunun men'olunmasına sebep ise Fransa'nın o zamanki haline zımnen bazı ta'rîzât tevehhüm olunmasından ileri gelmişti.

Şair Onuncu Charles'a müracaatla eserinin yanlış tefsîr olunduğunu anlatmak istemiş ise de nâil-i emel olamadı. Ancak oyunun men'inden dolayı muharrire îrâs olunan zarara mukabil senevî dörtbin franklık yeniden bir çıraklık teklif olundu. Lâkin Victor Hugo bu teklifi reddetti.

Binâberin *Marion de Lorme* o tarihte mevki-i temâşâya konulamayıp ancak iki sene sonra oynandı.

Victor Hugo bu oyunu daha evvel oynatabilirdi. Lâkin te-

beddülât-ı siyâsiyeden istifâde ediyor denmesin diye te'hîr ve bu bâbdaki mütâlaâtım mukaddimesinde uzun uzadıya tefsîr etti. 1831 tarihinde ise bu oyunun mevki-i temâşâya vaz'ında hiçbir mâni-i mânevî yoktu.

Hernani oynandığı vakit ne kadar şamata oldu ise bu oyun mevki-i temâşâya konulduğu vakit de o kadar gürültü çıktı. Oyunun birinci defa olarak oynandığı gecenin (11 Ağustos 1831) ertesi günü o zamanın münekkidlerinden biri *Marion de Lorme* hakkında şu mütâlaayı beyan etti:

"Gayet âşıkane ve müessir ebyât ile yazılmış olan şu beş perdede, hande, girye, merhamet, dehşet, ale'l-husus taaccüb ve hayret, kâffesi mevcud; filvâki iktidâr-ı fevkalâde sahibi olan Victor Hugo gibi bir müceddid maksadına nâil olmak için her şeyi yeniden icada mecbur idi. Ahâlinin tab'ını değiştirmeye, edebiyatımızı yeniden ihyâya lüzum gördü. Eski binanın harabeleri üzerine ebedî olan âlî binasını bir hayli uğraştıktan sonra kurabildi."

Yukarıda söylediğimiz vechle *Hernani*'de ne kadar gürültü olduysa *Marion de Lorme*'un mevki-i temâşâya vaz'ından dahi o kadar patırtı çıktı. O zamanların muharrirleri Victor Hugo aleyhine fena halde yürüdüler ve pek şedîd lisan kullanarak tahkir ve şetme kadar ileri vardılar.

O zaman şairi yalnız ehibbâsından müretteb bir heyet müdafaa ediyordu. Bu heyete tarz-ı kadîm taraftarları mukaddemâda zikreylediğimiz vechle "barbarlar" yani "vahşiler" nâmını veriyorlardı.

Marion de Lorme'dan sonra *Le Roi s'amuse* (ki Soytarı nâmıyla taraf-ı âcizîden tercüme olunarak *Envâr-ı Zekâ*'nın 19, 20, 21, 22 ve 23'üncü cüzlerinde neşrolunmuştu) nâm facia zuhûr etti. Victor Hugo bu oyunu 1832 senesi Haziran'ında ve yirmi gün zarfında yazmış ve sene-i mezkûr Teşrîn-i sâni'sinin 22' nci günü Théâtre-Français'de birinci defa olarak oynatılmıştır. En garibi şurasıdır ki yukarıdan aşağıya manzum olan bu dramın en âlî ve en parlak kısımları olan birinci ve beşinci perdelerini edîb-i müşârün-ileyh topu iki gün zarfında kaleme almıştır. Birinci perdede Mösyö de Saint-Valliers'nin bedduası üslûb-ı âlî ve müheyyice en güzel bir misâl olabileceğinden bazı izahat ile burada aynen dercini münasip gördük:

Bir fesâdda zî-medhal olmak töhmetiyle idama mahkûm olan Mösyö de Saint-Valliers'nin kerîmesi Diane de Poitiers pederinin affını istirhâm eylemek üzere Birinci François'ya müracaat eder ve iffeti mukabilinde pederinin hayatını satın alır. Birinci François Louvre sarayında îş ü nûş ile eğlenmekte iken De Saint-Valliers içeri girip François'ya söz söylemek ister. Kralın soytarısı Triboulet'nin birtakım hakaret-âmîz sözlerle ihtiyarı tezyîf ve istihzâ eylemesi ve bende-gânın kahkahalarla soytarının sözlerini alkışlamaları üzerine Mösyö de Saint-Valliers soytarıya bakmaksızın krala şu yolda hitab eder:

"Une insulte de plus! — Vous, sire, écoutez-moi,
Comme vous le devez, puisque vous êtes roi!
Vous m'avez fait un jour mener pieds nus en Grève
Là, vous m'avez grâce, ainsi que dans un rêve
Et je vous ai béni, ne sachant en effet
Ce qu'un roi cache au fond d'une grâce qu'il fait.
Or, vous aviez caché ma honte dans la mienne —
Oui, Sire, sans respect pour une race ancienne,
Pour le sang des Poitiers, nobles depuis mille ans,
Tandis que, revenant de la Grève à pas lents,
Je priais dans mon cœur le Dieu de la victoire
Qu'il vous donnât mes jours de vie en jours de gloire,
Vous, François de Valois, le soir du même jour,
Sans crainte, sans pitié, sans pudeur, sans amour
Dans votre lit tombeau de la vertu des femmes
Vous avez froidement, sous vos baisers infâmes,
Terni, flétri, souillé, déshonoré, brisé
Diane de Poitiers, comtesse de Brézé!
Quoi, lorsque j'attendais l'arrêt qui me condamne,
Tu courais donc au Louvre, ô ma chaste Diane!
Et lui, ce roi, sacré chevalier par Bayard,
Jeune homme auquel il faut des plaisirs de vieillard,
Pour quelques jours de plus dont Dieu seul sait le compte,
Ton père sous ses pieds, te marchandait ta honte,
Et cet affreux tréteau, chose horrible à penser!
Qu'un matin le bourreau vint en Grève dresser,

Avant la fin du jour, devait être, ô misère!
Ou le lit de la fille ou l'échafaud du père!
O Dieu qui nous jugez! qu'avez-vous dit là haut,
Quand vos regards ont vu, sur ce même échafaud,
Se vautrer, triste et louche, et sanglante et souillée,
La luxure royale en clémence habillée!
Sire, en faisant cela vous avez mal agi.
Que du sang d'un vieillard le pavé fût rougi,
C'était bien. Ce vieillard, peut-être respectable,
Le méritait étant de ceux du connétable
Mais que pour le vieillard vous ayez pris l'enfant,
Que vous ayez broyé sous un pied triomphant
La pauvre femme en pleurs, à s'effrayer trop prompte,
C'est une chose impie et dont vous rendrez compte!
Vous avez dépassé votre droit d'un grand pas.
Le père était à vous, mais la fille, non pas.
Ah! vous m'avez fait grâce! — Ah! vous nommez la chose
Une grâce! et je suis un ingrat, je suppose!
— Sire, au lieu d'abuser ma fille, bien plutôt
Que n'êtes-vous venu vous-même en mon cachot!
Je vous aurais crié: "Faites-moi mourir, grâce!
Oh! grâce pour ma fille, et grâce pour ma race!
Oh faites-moi mourir! la tombe, et non l'affront!
Pas de tête plutôt qu'une souillure au front!
Oh! mon seigneur le roi, puisqu'ainsi l'on vous nomme,
Croyez-vous qu'un chrétien, un comte, un gentilhomme
Soit moins décapité, répondez, mon seigneur,
Quand au lieu de la tête il lui manque l'honneur?"
— J'aurais dit cela, Sire, et le soir, dans l'église,
Dans mon cercueil sanglant baisant ma barbe grise,
Ma Diane au cœur pur, ma fille au front sacré,
Honorée, eût prié pour son père honoré!
— Sire je ne viens pas redemander ma fille;
Quand on n'a plus d'honneur, on n'a plus de famille.
Qu'elle vous aime ou non d'un amour insensé
Je n'ai rien à reprendre où la honte a passé.
Gardez-là –Seulement je me suis mis en tête

De venir vous troubler ainsi dans chaque fête ,
Et jusqu'à ce qu'un père, un frère ou quelque époux
– La chose arrivera, – nous ait vengé de vous,
Pâle, à tous vos banquets je reviendrai vous dire:
"Vous avez mal agi, vous avez mal fait, sire!"
Et vous m'écouterez; et votre front terni
Ne se relevera que lorsque j'aurai fini.
Vous voudrez, pour forcer ma vengeance à se taire,
Me rendre au bourreau. Non, vous ne l'oserez faire,
De peur que ce ne soit mon spectre qui demain
(Montrant satête)
Revienne vous parler, – cette tête à la main!

LE ROI, comme suffoqué de colère
On s'oublie à ce point d'audace et de délire!..
(A M. de Pienne)
Duc! arrêtez monsieur!
(M. de Pienne fait signe et deux hallebardiers se placent de chaque côté de M. de Saint-Valliers)

TRIBOULET, riant.
Le bonhomme est fou, Sire!
M. DE SAINT-VALLIERS, tendant le bras
Soyez maudits tous deux! —
(au Roi)
Sire, ce n'est pas bien
Sur le lion mourant vous lâchez votre chien
(A Triboulet)
Qui que tu sois, valet à langue de vipère,
Qui fait risée ainsi de la douleur d'un père,
Soit maudit! —
(au Roi)
J'avais droit d'être par vous traité
Comme une majesté par une majesté.
Vous êtes roi, moi père, et l'âge vaut le trône.
Nous avons tous les deux au front une couronne
Où nul ne doit lever des regards insolents,

Vous, de fleurs de lis d'or et, moi, de cheveux blancs.
Roi, quand un sacrilège ose insulter la vôtre
C'est vous qui la vengez; — C'est Dieu qui venge l'autre!"

Bu parçayı şu yolda tercümeye yeltenmiştim:

"Bir hakaret daha! Siz, efendimiz, madem ki kralsınız beni dinlemeye mecbursunuz! Bir gün beni yalınayak meydan-ı siyâsete gönderdiniz; sonra affettiniz. Bu hal bana rüya gibi geldi. Ben de bir kralın ihsan ettiği affın tahtında müstetir olan garaz ü ivazı bilmediğim için sizi takdîs ettim. Halbuki sizin beni affetmekten garazınız namusumu pây-mâl ettiğinizi setretmek imiş. Evet efendimiz, ben meydan-ı siyâsetten ağır ağır avdet ederken bâkî kalan birkaç günlük ömrümü, eyyâm-ı şân ve şeref olarak sizin ömrünüze ilâve eylemesini Cenâb-ı Hakk'tan niyâz eylemekte bulunduğum esnada, siz, François de Valois, eski bir sülaleye, bin seneden beri asaleti şöhret-gîr-ı âlem olan Poitiers'lerin kanına hürmet ve riâyet etmeyip o günün akşamı korkmadan, merhamet etmeden, utanmadan bilâ-aşk ve muhabbet, iffet-i zenânın mezarı olan yatağınızda rezilâne buselerinizle bilâ-teessür Diane de Poitiers, Kontes de Brézé'yi soldurdunuz, namusunu lekelediniz, iffetini pây-mâl, kendisini mahvettiniz.

Vay afîfe Diane'ım! Ben katlimin fermanını beklemekte iken sen Louvre sarayına mı koşuyordun? O, o Kral Bayard tarafından takdîs edilen o bahadır, ihtiyarlara mahsus olan zevkiyâta muhtaç o delikanlı, pederin ayaklarının altında olduğu halde hesabını Allah'tan başka kimsenin bilmediği birkaç günlük ömür için seninle ırzını pazarlık ediyordu ha!

Düşünüldükçe insana en ziyade dehşet veren şurasıdır ki bir sabah celladın meydan-ı siyâsette diktiği darağacı akşam olmazdan evvel ya kızın yatağı veya pederin makteli olacak idi! Bu ne kadar alçaklıktır! Ey kâdir-i mutlak, sen bize nâzır ve hâkimsin! Yine o maktelin üzerinde gözleri dönmüş, müstekreh ve kan ile mülemma olan hevâ-yı nefsâni-i kralîyi merhamet libâsi altında mestûr olduğunu mânevî çeşminle görünce ne dedin!

Efendimiz, böyle bir harekette bulunduğunuza fena ettiniz!

Keşke bir ihtiyarın kanı yeri boyasa idi, beis yok idi. Belki şâyân-ı hürmet olan o ihtiyar, Connétable de Bourbon taraftarlarından olduğu için, o cezaya müstahak idi. Lâkin siz ihtiyarın yerine çocuğu aldınız. Kolaylıkla dehşete düşen, gözlerinden yaş yerine kan döken bir âcize kadını ayağınız altında muzafferâne ezdiniz. Bu rızâ-yı Bârî'ye muhaliftir ve siz huzur-ı Rabbi'l-âlemîn'de bundan mesûlsünüz! Hudûd-ı selâhiyetinizi pek çok tecavüz ettiniz. Babası sizin idi, lâkin kızı değil! Vay, siz beni affettiniz ha!.. Vay, siz buna af nâmını veriyorsunuz ha! Zannıma kalır ise ben de nankörüm! Efendimiz siz benim kızımı iğfal ve sû-i isti'mâl edeceğiniz yerde niçin zindanıma gelmediniz! O vakit ben size şöyle feryâd edecektim: Aman! Beni öldürt, kızımı affet! Sülâleme ilişme! Ah! Benim boynumu vurdur! Namussuzluktan ise mezar isterim. Alında bir leke olacağına baş hiç olmasın! Efendim, kralım (çünkü ünvânınız böyledir) bir Hıristiyan, bir kont, bir asilzâde, başının yerine namusu noksan olacak olursa idamdan kurtulmuş mu zannedersiniz? Cevap veriniz, efendimiz! İşte size bunu diyecek idim. O akşam kilisede kanlı tabutumda ben yatarken safiyyü'l-kalb, alnı açık ve muhterem olan kızım Diane'im gelip ak sakalımı öperek muhterem pederi için Cenâb-ı Hakk'a dua edecek idi! Efendimiz, kızımı istemeye gelmedim; namusu kalmayanın ailesi de yoktur. Gerek sizi bir aşk-ı nâ-ma'kul ile sevsin, gerek sevmesin, ayıbın dokunduğu yerden alacak hiçbir şeyim yoktur. Sizde kalsın. Yalnız, her ziyafette gelip sizi böyle iz'âc etmeyi ve benzim uçuk olduğu halde size "Efendimiz, böyle bir harekette bulunduğunuza fena ettiniz" demeyi ahdettim. Bu ahdimi -bir peder bir birader veya zevc bizim intikamımızı sizden alıncaya kadar (ki bu da bir gün vuku bulacaktır)- ifâda kusur etmeyeceğim. Siz beni dinleyeceksiniz ve önünüze eğeceğiniz alnınız benim sözlerim bitmedikçe yukarı kalkmayacaktır. Beni bu sözlerle intikam almaktan men' için cellada teslîm etmek isteyeceksiniz. Hayır, buna cesaret edemezsiniz; çünkü yarın benim hayalim gelir de (başını göstererek) bu baş elinde olduğu halde size yine bu sözleri tekrar eder diye korkarsınız.

Kral (hiddetten boğulurcasına):

"Ne demek! Böyle bir hezeyana cür'et edecek huzurumuz-

da kendini unutsunlar.. (M. de Pienne'e) Dük! Efendiyi tevkif ediniz!

(M. de Pienne'in işareti üzerine iki müsellah muhafız gelip M. de Saint-Valliers'nin iki tarafında dururlar.)

Triboulet (gülerek):

Herif budala, efendimiz!

M. de Saint-Valliers (kolunu kaldırarak):

"İkinize de lanet olsun! (Krala) Bu iyi bir şey değildir. Can çekişen bir arslana köpeğinizi saldırıyorsunuz. (Triboulet'ye) Engerek yılanı dilli soytarı! Her kim olur isen ol, sen ki bir pederin acısıyla eğleniyorsun Cenâb-ı Hakk'ın hışmına uğra! (Krala) Ben sizden akran muamelesi görmeye müstahak idim. Siz kral iseniz, ben de babayım. Yaşın taht kadar değeri vardır. İkimizin de alnında birer taç vardır ki hiçbir kimse ona nazar-ı hakaretle bakamaz. Sizin tacınız altından, benimki ak saçtan. Kral, bir riâyetsiz sizin gibi tahkire cür'et edince intikamını alan sizseniz, ötekinin intikamını alan da Allah'tır!"

Şu naklettiğimiz parça birinci faslın bir sub'u kadar olduğu halde değme şair böyle bir nazmı bir-iki günde söyleyemez.

Bu oyun baştan âhire kadar iffet ve faziletin ulviyetini takdîs ve aksini terzîl edip ale'l-husus veliü'n-nimetine ihanet kastında bulunanların kurdukları tuzağa kendilerinin düştüğünü gösterir. "Kuyu kazan kendi düşer" darb-ı meselinin mâsadakıdır. Çi-fâide ki şairin maksadı sû-i tefsîr olunarak oyunun tekrar mevki-i temâşâya vaz'ı Louis-Philippe'in vükelâsı tarafından taht-ı memnûiyete alındı.

Victor Hugo'nun Fransız tiyatrosu idaresiyle bu oyunun mevki-i temâşâya vaz'ı hakkında bir mukavelenâmesi olduğundan mezkûr idare aleyhine ticaret mahkemesine müracaat etti ve mevcud olan mukavelenâme ahkâmının infâzını adalet nâmına taleb etti.

Tiyatro idaresi oyunun memnûiyetini der-miyân ederek mukavelenâme ahkâmının infâzına ahvâl-i mücbire mâni olduğunu beyan eylemesi üzerine hükümet itirazü'l-gayr sıfatıyla dahil-i dava oldu.

Victor Hugo'nun mahkemede hukukunu müdafaa zımnında îrâd eylediği nutk-ı beliğ sâmiîn tarafından fevkalâde alkış-

landı ve fakat mahkeme şair-i müşârün-ileyhin iddiasını reddetti. Victor Hugo davasını kaybetti; lâkin bu meselede pek büyük bir şan ve şöhret kazandı.

Bu mahkeme 1832 sene şehr-i kânun-ı evvelinin 19'uncu günü vuku buldu. Tarih-i mezkûrda vükelânın nîm-resmi gazeteleri Victor Hugo'ya aldığı çıraklıktan dolayı serzenişte bulundular. Bu serzenişlere Hugo aldığı tahsîsâttan tamamiyle kasr-ı yed etmekle mukabele etti.

Şairin oyunları hakkında gösterilen şiddetli nümâyişler tiyatro direktörlerinin şevk-i gayretini müddet-i medîde gidermedi. O tarihte Porte Saint-Martin tiyatrosunu idare eden Mösyö Harel 1832 senesi evâhirinde gelip edîb-i müşârün-ileyhin te'lîf eylediği *Lucrèce Borgia* nâm üç fasıl mensur faciayı mevki-i temâşâya koymak üzere müellifinden müsaade taleb etti. *Le Roi s'amuse* ile *Lucrèce Borgia* beyninde ne esasen ve ne de şeklen müşâbehet var ise de ikisi de bir fikre müsteniddir ki o da evlâd muhabbetinin ulviyetini tasvîrden ibarettir. Şair-i müşârün-ileyh mukaddimesinde şu yolda ifâde-i merâm ediyor:

"*Le Roi s'amuse*'de en gizli olan fikir nedir? Şundan ibarettir: Sûretçe en kerîh, en menfûr, fevkalâde bir biçimsizliği alınız. Bunu en ziyade münâsebet aldığı cemiyet-i beşeriyenin en süflî, en muhakkar tabakasına vaz' ediniz; bu zelîl mahlûkun ahvâlini cem'ü'l-ezdâd ile göze çarpacak bir sûrette meydana koyunuz; sonra buna bir ruh ve bu ruha şefkat-i pederâne gibi insan için vücudu mümkün ve mutasavver olabilen en pâk bir hissi verîniz. Ne olur? Bazı ahvâlin tesirîyle galeyana gelen bu âlî his o zelîl mahlûku gözüne başka türlü gösterîr: Denî âlî, biçimsiz güzel olur. İşte esasen *Le Roi s'amuse* bundan ibarettir.

Ya, *Lucrèce Borgia* nedir? Sîretçe en kerîh, en menfûr, en murdar bir biçimsizliği alınız; bunu en ziyade münâsebet aldığı bir mahalle, bir kadının kalbine koyunuz; his ve büyüklük gibi cinayetin ehemmiyetini arttıran kâffe-i şerâiti de buna ilâve ediniz. Sonra sîretin bu biçimsizliğine bir kadının müddet-i ömründe nâil olabileceği en hâlis, en pâk bir hissi, şefkat-i mâderâneyi karıştırınız, tasvîr eylediğiniz canavarın içine bir valide koyunuz, o canavar sizi müteessir eder, ağlatır, o korkunç mahlûk merhametinizi celbeder, o murdar sîret gözünüze hemen güzel görünür.

Demek ki babalık sûretin biçimsizliğine kudsiyet-bahş olur, işte *Le Roi s'amuse*; analık sîretin fenalığını izâle eder, işte *Lucrèce Borgia*.

Victor Hugo'nun âsârındaki efkâr-ı hakîmânenin vüs'at ve ehemmiyeti işte bu nisbette olup edîb-i müşârün-ileyh tiyatronun halen kesbettiği ehemmiyete karşı mesâil-i edebiyede cemiyet-i beşeriyenin ıslâh-ı ahvâli hakkında pek çok mesâil bulunduğunu ve halkın, tiyatrodan çıktığı vakit, ahlâk hakkında bir ders-i ibret almış bulunması lâzım geleceğini meydana koydu. "Victor Hugo her zaman cemiyet-i beşeriyenin sefâlet ve cerîhalarını teşrîh etmiş ise bunların bâdî-i nefret olacak mahallerini teselli-bahş birtakım efkâr ile setreylemiştir. Marion de Lorme gibi bir âşufteyi biraz muhabbetle meziyetlendirmedikçe sahneye getirmedi. Biçimsiz Triboulet'ye bir peder kalbi, behâim yanında kuzu gibi kalan Lucrèce'e ana muhabbeti verdi."

Bu sözleri Victor Hugo'nun tercüme-i ahvâlini yazanlardan bir Hugo-perest söylüyor ki maksad-ı mahsusunu tervîc yolunda Victor Hugo'nun hakikati az-çok tagyîr eylediğini şu hüsn-i tabir ile itiraf ediyor.

Böyle hakikatin tagyîri tecvîz olup olunmayacağı hakkında ilerde Emile Zola'nın mütâlaâtını beyan edeceğiz.

Lucrèce Borgia halk tarafından güzel takdir olundu. Bir fırtına kopacak yerde şairi alkışladılar; sahne çiçekle doldu. Victor Hugo'nun zevce ve kerîmesiyle beraber bineceği arabanın hayvanlarını çıkardılar; ahâlinin tahsîn yolunda gösterdikleri nümâyişler arasında Victor Hugo evine kadar yayan gelmeye mecbur oldu. İdbâr günleri nâ-bedîd olan birçok dostlar gelip muzafferiyete nâil olan şairin elini sıkmaya koşuştular.

Maamâfih Hugo'nun meziyeti henüz sûret-i kat'iyyede teslîm olunmamıştı. Ekseriyet üzere erbâb-ı agrâzdan olan o devrin münekkidleri halk gibi öyle kolay kolay yelkenleri suya indirmediler. Lâkin muzafferiyet sadaları ayyuka çıkarılabilirdi. Bu fütûhâta nâil olan müceddid-i edebiyat ise henüz otuz yaşında idi!

Lucrèce Borgia'nın kazandığı muvaffakiyet o derecede büyük idi ki yeni bir oyunun te'lîfini tiyatro direktörü gayet musirrâne taleb etmesi üzerine az kaldı müellifle beynlerinde bir düello çı-

kacak idi. Tarafeyn şâhitleri düellonun şerâitini kararlaştırmak için müzakere eylemek üzere iken i'tilâf-ı beyn hâsıl oldu.

Hugo *Marie Tudor* nâmındaki mensur yeni bir oyunu itmâm eylediğini 1833 senesi Ağustos'u âhirinde direktör Mösyö Harel'e bildirdi.

Gerçi bu oyun *Lucrèce* kadar muvaffakiyet kazanamadı ise de arası kesilmeden birçok defalar oynandı.

Angelo nâmında üç fasıl mensur faciası tarih-i mezkûrdan iki sene sonra, yani 1835 senesi şehr-i Nisan'ının 28'inci günü Théâtre-Français'de oynandı.

Victor Hugo bu dramı ne fikir üzerine te'lîf eylediğini mukaddimesinde şu sûretle izah ve tefsîr ediyor: "Tamamiyle kalpten hâsıl olan bir fiilde iki ağır ve dertli çehreyi, yani cemiyete dahil olan kadın ile cemiyetten matrûd olan kadını, karşı karşıya getirmek; daha doğrusu bu iki kadın ile bütün kadınları fıtrat ve halk-ı nisâyı tamamiyle tecessüm ettirmek; her şeyi kendilerinde hulâsa eden, ekseriya âlî-cenâb ve daima bedbaht olan bu iki kadını göstermek; birini gadr ve istîâba, diğerini nefret-i âmmeye karşı müdafaa etmek; birinin iffet ve fazileti ne gibi tecrübelere mütehammil olduğunu diğerinin lekesinin ne gibi gözyaşlarıyla tathîr olunduğunu i'lâm ve ifhâm etmek; kabahati asıl kime râci ise ona, yani kavî olan erkeğe cemiyet-i beşeriyede mer'î olan bazı nâ-becâ kavâid ve usûle tahmîl etmek ilh."

İşte şu ifadâttan anlaşılıyor ki Victor Hugo bu eserini başlıca karıların erkeklere karşı hukukunu müdafaa etmek maksadıyla kaleme almıştır.

Edîb-i müşârün-ileyhin sâir âsârında görüldüğü gibi cem'ü'l-ezdâd usûlünün bunda da iltizâm olunduğunu görüyoruz.

Provalar esnasında rekabetleri iştidâd eden Matmazel Mars ile Madam Dorval *Angelo*'da başlıca iki kadın rolünü oynadılar ve büyük bir muvaffakiyet kazandılar.

Biraz sonra *Notre-Dame de Paris* nâm romanında *Esmeralda* nâmıyle bir opera güftesi tanzîm edip bunun bestesi *Débats* gazetesi direktörünün kerîmesi Matmazel Bertin tarafından tertîb olundu.

Bu oyun birinci defa olarak 14 Teşrîn-i sani 1836'da Opera tiyatrosunda oynandı, mazhar-ı rağbet olmadı.

Arası iki sene geçtikten sonra Victor Hugo *Ruy Blas* nâmında te'lîf eylediği dramı birinci defa olarak Renaissance tiyatrosunda oynattı.

Manzum olan bu dram Victor Hugo'nun tiyatroları miyânında en ziyade mazhar-ı rağbet olanlarındandır.

Bu oyunun en mühim kısmı mukaddimesiyle üçüncü perdenin ikinci meclisinde Ruy Blas'ın "Bon appétit messieurs" (Afiyetler olsun efendiler!) kelimâtıyla başlayan nutkudur.

Gerçi hakikat nokta-i nazarından bakılır ise bu oyunun esasında pek çok nekais ve hatâ olduğu Emile Zola tarafından meydan-ı sübûta çıkarılmış ise de şu zikreylediğimiz iki parçada pek âlî efkâr ve tab-ı beşer ve ahvâl-i milel hakkında pek mühim tedkikat ve mütâlaât mevcud olduğu gayr-i münkerdir.

1843 tarihinde *Burgraves* nâmında gayet mübâlâgalı bir dramı daha itmâm edip sene-i mezkûre Mart'ının 8'inci günü akşamı Théâtre-Français'de birinci defa olarak oynattı, rağbet-i umûmiyeye mazhar oldu.

Bu tarihten itibaren tam otuz dokuz sene mürûr edinceye kadar Victor Hugo'nun tiyatroya dair bir eseri görülmedi.

1882'de *Torquemada* nâmıyla engizisyon mezâlimi hakkında bir mukaddime ile dört fasıldan müretteb bir divân neşretti. Bu oyunda Hugo'nun sâir âsârı misillü birtakım mübâlâgat ve hayalâttan vâreste olmamaka beraber birçok mütâlaât-ı hakîmâneyi câmi'dir. Ale'l-husus İspanya Yahudilerinin baş hahamı Musa bin Habib'in istirhâmı dikkate şâyân bir nümûne-i belâgattir.

Bundan mâadâ henüz mevki-i intişâra konulmamış *Peut-être frère de Gavroche, L'Epée, La Forêt Mouillée* nâmlarıyla üç eseri daha bulunduğu mervîdir.

Victor Hugo'nun âsârını uzun uzadıya tedkike şu eserin hacmi müsâid olmadığından, ileride romantikler ile hakikiyûnu muvâzene eylediğimiz vakit tekrar bu eserlerden bahsolunacağından şimdilik bu kadar malûmatla iktifâ olundu.

Yalnız şurasını ilâve edelim ki Üçüncü Napoléon zamanında Victor Hugo nefy olunduğu vakit oyunları da taht-ı memnûiyete alınmıştı. Bu memniyet lâğvolunduğu tarihten beri Hugo'nun oyunları hakkında halkın göstermekte olduğu rağbet fevkalâde tezâyüd etmiştir.

Altıncı Fasıl

Hulâsa

1829 tarihinden 1848 tarihine kadar Hugo'nun eş'ârı – *Les Orientales (1828)* – Hazan Yaprakları: *Les Feuilles d'Automne* (1831) – *Les Chants du Crépuscule* (1835) – Dahili Sadalar: *Les Voix Intérieures* (1837) – Şuâât ve Zılâl: *Les Rayons et Les Ombres* (1838) – Victor Hugo'nun idam cezası hakkında mütâlaâtı – Bir Mahkûmun Son Günü: *Le Dernier Jour d'un Condamné* (1829) – *Claude Gueux* (1834) – Hayat-ı insaniyenin ta'rîzden masûniyeti hakkındaki fikir – General Bazin – Bir asker neferi için.

Victor Hugo tiyatro ve romandan ziyade eş'ârında fevkalâde bir iktidâr göstermiş ve en ziyade bu hususta şöhret-şiâr olmuştur. Benim şiire zerre kadar münâsebetim olmadığı cihetle bir şiirin hâvî olduğu fikrin selâmet ve sıhhatinden sarf-ı nazar olunup da maharet-i şairâne ciheti nazar-ı itinaya alınacak olursa bu bâbda bana söz söylemek düşmez. Binâberin edîb-i müşârün-ileyhin bu bâbdaki âsârının hangi tarihlerde zuhûr ettiğini ve ne gibi bir tesir icra eylediğini nakl ü hikâye etmekle iktifâ edeceğiz.

Victor Hugo'nun iktidâr-ı edebisi zâhir olmaya başlayınca âsârına meftûn olanlardan birçok kişiler Hugo'nun etrafına toplanarak bir ordu teşkîl ettiler. Bu ordu erkânının en ileri gelenlerinden biri de Théophile Gautier idi. Bunların Victor Hugo'ya gösterdikleri meftûniyetin derecesi anlaşıla-

bilmek için Théophile Gautier'nin hatıratından şu fıkrayı nakledelim:

"*Hernani* otuz defa oynandı. Otuzunda da meydan muharebesi verildi. Bu muharebâtta ibrâz eylediğimiz yararlıklar reise takdim olunmak salâhiyetini bize vermişti. Bundan da kolay bir şey yoktu: O aralık muârefe peydâ eylediğimiz Gérard de Nerval'in yahut Pétrus Borel'in bizi alıp Hugo'nun hânesine götürmesi emelimize nâil olmaya kâfi idi. Lâkin edîb-i müşârün-ileyhin hânesine gitmeyi düşündükçe bize fena halde bir cür'etsizlik geliyordu. Bir hayli zamandan beri husûlünü emel ettiğimiz bir şeyin vukuundan hazer ediyorduk. Pétrus Borel veya Gérard ile şair-i nâm-dâra takdim olunmak üzere vermiş olduğumuz kararlar birtakım mevâni zuhûriyle geri kaldığı vakit kendimizde bir ferahlık hissediyorduk. Göğsümüzün üzerinden ağır bir yük kalkmış gibi rahat rahat nefes alıyorduk.

Victor Hugo bu esnada Birinci François mahallesinde yeni açılmış bir sokağa nakl-i hâne etmişti. Bu sokakta o tarihte bir hâne var idi ki orada da şair oturuyordu. Etrafını hemen hâlî olan Champs-Elysées ihâta eylemekte ve bu tenhalık âlem-i hayale dalarak gezinmeye müsâid bulunmaktaydı.

Güya çizmelerimizin altında kösele yerine kurşun var imiş gibi iki defa merdiveni ağır ağır çıktık. Nefesimiz kesiliyordu; sadrımızda yüreğimiz çarpmakta olduğunu duyuyorduk, alnımızdan soğuk terler akıyordu. Kapının önüne gelip çıngırağı çekeceğimiz zaman mecnunâne bir dehşete dûçâr olarak gerisin geriye döndük, gülmekten katılmakta olan refiklerimiz bizi takip eylemekte olduğu halde, merdivenleri dörder dörder inerek firâr ettik.

Üçüncü defaki teşebbüsümüz daha müsmir idi. Arkadaşlarımıza biraz dinlenmeyi teklif ettik ve merdivenin basamaklarından birine oturduk; zira heyecandan dizlerimizin bağı çözülmüş, ileri gitmeye mecâlimiz kalmamıştı. Bir de kapı açıldı, mihr-i tâbânın ufuktan zuhûru gibi Victor Hugo sofaya çıktı!

Ahter'in Ahasverus'u* görüşü gibi az kaldı bayılacaktık.

Ahasverus Acem şahlarından biri olup bunun Serhas, Birinci Dârâ veya Erd-şîr (Dest-i dırâz) olduğu mervîdir. Tevrat'ın kavlince Babil'in hengâm-ı esaretinde tevellüd eden Ahter veya Ester nâmında bir İsrailli kızın hüsnüne Ahasverus

Acem şahının Yahudi kızına yaptığı gibi Victor Hugo bizi te'mîn etmek için uzun ve altından ma'mûl saltanat âsâsını bize doğru uzatmadı. Bunun da sebebi altın âsâsı falanı olmaması idi ki bu noksaniyet istigrâbımızı mûcib oldu. Bizi görünce tebessüm etti. Lâkin taaccüb göstermedi. Çünkü yolunun üzerinde ağızlarını açıp kendine alık alık bakan birtakım şairlere ve hattâ şiire intisâbı olmayanlara bile tesadüf etmeye alışmıştı. Kendisi daima bir nezaket-i fevkalâdeye mâlik olduğundan kemâl-i nezaket ve iltifat ile bizi kaldırdı ve gezmesinden vazgeçerek bizimle beraber odasına girdi.

Heinrich Heine naklediyor ki bir gün Goethe'yi görmeyi niyet ederek edîb-i müşârün-ileyhe hitaben îrâd edeceği parlak nutukları bir hayli vakitten beri zihninde hazırlamış ve fakat huzuruna çıkınca "Viyana'dan Weimar'a giden tarîk üzerinde vâki erik ağaçlarının meyveleri hararete birebirdir" sözünden başka söyleyecek bir söz bulamamış, şu hal Almanya şuarâsının kutbunu tebessüme mecbur etmiştir. Bu münâsebetsiz söz ihtimal ki gayet mâhirâne ve fütûrsuzlukla tertîb olunmuş bir sitâyişten ziyade müşârün-ileyhin mûcib-i mahzûziyeti olmuştur. Gerçi biz de birinci defa olarak Victor Hugo'yu gördüğümüz vakit kendisine söyleyeceğimiz şairâne medhiyeleri bir hayli vakit evvel tahayyül ettikse de bizim belâgatimiz samt ü sükûtu tecavüz etmedi."**

Bu sözler mübâlâgaya hamlolunamaz. Çünkü Hugo'nun meftûnları müşârün-ileyh hakkındaki muhabbet ve meftûniyetlerini taabbüd derecesine götürmüşlerdi. Hattâ şu satırları yazdıktan elli sene sonra Théophile Gautier ölüm halinde iken Victor Hugo'nun âsârından birini muâheze eden bir zâta şu sözleri söylemiştir: "Victor Hugo'nm bir mısraının fena olduğu kazara hâtır ve hayalimden geçse yalnız başıma.. bir mahzende.. ışıksız bulunsam bile yine o zu'mumu kendi kendime itirafa cesaret edemem!"

meftûn olarak ilk zevcesini tatlîk ettikten sonra bu kızı nikâhla almış ve bunun tesir-i nüfûzu Yahudiler aleyhinde verilen katliam emri nakz edilip İsraillilerin hasımları aleyhinde icra edilmiştir. Racine bu vak'a üzerine *Esther* nâmıyla bir hâile kaleme aldı ve Théophile Gautier'nin buradaki teşbihi de mezkûr hâilede güzerân eden bir vak'aya müsteniddir.

** Théophile Gautier, *Histoire du Romantisme*

Şimdi biz sadede gelelim de Victor Hugo'nun eş'ârını tarih sırasıyla zikredelim.

Bundan akdem bahsetmiş olduğumuz *Odes et Ballades* nâm eserinden sonra 1829 tarihinde *Les Orientales* ser-levhalı mecmûa-i eş'ârı neşrolundu.

Akdemce de beyan eylediğimiz vechle Victor Hugo'nun sanâyi'-i şiiriyede olan maharet ve iktidâr-ı fevkalâdesine hiçbir diyecek yoktur. Ancak bu eserin muhteviyâtında Hugo o derece evhâmat ve hayalâta kapılmıştır ki pek çok yerleri hezeyan mertebesine vâsıl olmuştur. Hattâ böyle saçma evhâmata niçin kapıldığını o vakit kendisinden sual edenlere, "Ben de bilmem, geçen yazın gurub-ı şemsi görmeye giderken bu yolda bir şey kaleme almak hatırıma geldi, yazdım" sözlerinden başka bir cevap bulamamıştır. Maamâfih bu eserde bazı güzel parçalara tesadüf olunduğu münker değildir.

Eser-i mezkûru vely eden *Les Feuilles d'Automne* (Hazan Yaprakları) nâm eseri 1831 senesinde ve bir buhran-ı siyâsî hengâmında neşrolundu.

Victor Hugo çocukluğunda zihnini doldurmuş olduğu birtakım bevâtıldan fikrini bu eserinde tahlîs etmeye başladı. Gerçi ömrünün sonuna kadar büsbütün hayalât ve evhâmdan kendini kurtaramadı ise de o kadarını da hoşgörmelidir.

Efkâr-ı feylosofânesini tebdîl eylemeye başladığı anda siyâsî fikirleri de tebeddüle yüz tuttu ve mesleğince vukua gelen tebeddülâtı bu eserinin sonunda izah etti.

Les Chants du Crépuscule 1835 senesinde zuhûr etti. Şair günden güne terakkiye meyletmekte olan kanaat-i vicdaniyesini bu eserinde de vâzıh bir sûrette beyan etti.

Eser-i mezkûrun şu parçası şâyân-ı dikkattir:

Ceux qui pieusement sont morts pour la patrie
Ont Droit qu'à leur cercueil la foule vienne et prie.
Entre les plus beaux noms leur nom est le plus beau.
Toute gloire près d'eux passe et tombe éphémère;
Et, comme ferait une mère,
La voix d'un peuple entier les bercent en leur tombeau.

Mefhumu: "Vatanı için fedâ-yı can edenler halkın gelip tabutlarının başında dua eylemelerine kesb-i istihkak eylemişlerdir. En güzel nâmlar miyânında en güzeli bunların nâmıdır. Her nevi şan ve şeref bunlarınkine nisbeten pek dûn kalır. Bütün bir kavmin sadâsı ninni söyleyerek, bir valide gibi bunları mezarında uyutur."

1837 senesinde neşreylediği *Les Voix Intérieures* nâm eserinin mukaddimesinde şairlerin efkârında müstakil olmaları ve hattâ kendi agrâzlarına bile kapılmamaları lüzumunu der-miyân etmiştir.

1840 tarihinde *Les Rayons et Les Ombres* nâm mecmûa-i eş'ârında tekrar bu meseleden bahsederek, şairin, çalışanlar hakkında hüsn-i teveccüh ibrâzında, mazarratı dokunanlardan müteneffir olmakta, hizmet edenlere muhabbet etmekte, mağdur olanlara merhamet eylemekte hür olmasını taleb etti.

Victor Hugo'nun eş'ârı hakkında verdiğimiz malûmat-ı mücmele ile iktifâ edelim de biraz geri gelerek edîb-i müşârünileyhin idam cezası hakkında sâbit-kadem olduğu efkârı zikredelim.

1829 tarihinde *Le Dernier Jour d'un Condamné* (Bir Mahkûmun Son Günü) ser-levhası altında bir kitap neşrolundu. Bu eserde Victor Hugo idama mahkûm olan bir adamın mücâzâtını görmezden evvel geçirdiği birkaç saat zarfında, dûçâr olduğu maddî ve mânevî her nevi âlâm ve ıstırabı merhameti celbedecek sûrette şerh ve tefsîr eyledi.

Guillotin nâmında bir tabibin icad-gerdesi olup mûmâileyhin nâmına olarak giyotin tesmiye olan bıçak mahkûmları katletmek hususundaki vazifesini sürat ve sühûletle ifâ eylediğinden idama mahkûm olanların işkenceleri tahfîf olunduğuna dair mevcud olan bir zehâbın butlanını isbat için, idam hükmünün tebliğinden maktele çıkıncaya kadar mürûr eden müddet zarfında mahkûmun dûçâr olduğu mânevî azâbları pek müessir ve pek beliğâne bir sûrette tasvîr etmiştir.

Müşârün-ileyhin bu fikrindeki isabeti vukuat-ı tarihiye ile de sâbittir. Hattâ Marie Stuart idama mahkûm olduğunu haber alınca yirmi dört saat zarfında kederinden saçları bembeyaz kesilmiştir.

1832 tarihinde bu esere bir mukaddime ilâve eyledi ki ciddiyet hususunda asıl esere müreccahtır.

İdam cezasının lâğvını müstelzim olan esbâbın başlıcaları şunlardan ibarettir.

Evvelen- Hasbe'l-beşeriye insan için hatâ mümkün olduğundan müttehem zannolunan bir şahsın ileride masumiyeti tebeyyün eylediği sûrette vuku bulan hatânın kabil-i tamir olamaması.

Sâniyen- İdama mahkûm olan bir şahsın vücudunun izâlesiyle bunun sa'y ü ameliyle geçinmekte olan ailesinin dahi dûçâr-ı sefâlet ve binâenaleyh cürümde iştirâki olmayan birtakım masumun mutazarrır olması.

Cemiyet-i beşeriyenin ıslâh-ı ahvâli hakkında Victor Hugo'nun der-miyân eylediği sâir efkâr misillü bu fikir de şairin fikr-i zâtisi değildir. Bu meselelerde Hugo'nun başlıca meziyeti birtakım hükemânın âsârında münderic olan ve fakat âsâr-ı mezkûrenin ciddiyeti hasebiyle havâssa münhasır kalan efkâr-ı insaniyet-perverâneyi belâgati sayesinde neşr ü ta'mîm eylemesidir ki bu âlem-i insaniyete az bir hizmet değildir.

Ancak Victor Hugo'nun delâili metîn olmaktan ziyade ekseriya şairâne ve hissiyâtı tahrik eder yolda olduğundan hikmet-i ceza hakkında ciddi bir fikir almak isteyenler şairlerin âsârından ziyade ciddiyâtla tevaggul eden erbâb-ı fennin âsârına müracaat etmelidirler.

Hugo 1834 tarihinde *Claude Gueux* nâm eserini te'lîf etti.

Bunda bizde darb-ı mesel olan "Kabahat öldürende değil, ölendedir" kelâmını tasdik yolunda ezhânı tehyîc eder bir sûrette bir vak'a tasvîr etmiştir ki bu vak'ada katili maktûlden ziyade şâyân-ı merhamet göstermiştir.

Claude Gueux dahi tesirât-ı mâneviyeyi tedkik ve teşrîh ederek insanları bir cürmü irtikâba sevkeden esbâb yalnız maddî olmayıp bu sebeplerden biri ve belki birincisi tesirât-ı mâneviye olduğunu meydana koydu.

Bu eserin son taraflarında cinayâtın önünü almak için neşr-i himmet edilmek lüzumunu der-miyân eylediği sırada "Eski Romalılar ile Yunaniler'in alınları yüksek idi. Vüs'ünüz yettiği kadar ahâlinin zâviye-i vechiyesini tevsîe ikdâm ediniz" kelâmı hakîmânesi görülüyor.

Bu söz o kadar âlî, o kadar hakikidir ki evhâm ve hayalât ile mâlî birçok ciltler yazmaktan ise bu yolda birkaç söz söylemek daha müreccah ve âlem-i insaniyete daha ziyade câlib-i fâideledir.

Edîb-i müşârün-ileyhin bu sözü ne derecede şâyân-ı takdir ise birkaç satır alt tarafında, anasının sütüyle emmiş olduğu bazı efkâr-ı bâtıladan dimağını tamamiyle tecrîd ve tathîr edememesinden neş'et eden şu, "Köylere İncil ekiniz, her kulübeye bir Tevrat veriniz" sözleriyle insanları irtikâb-ı cürm ve cinayetten men'etmek için tavsiye eylediğiniz devâ-yı garib o nisbette mûcib-i ibtisâmdır!

Çünkü Victor Hugo'nun itiraf eylediği vechle alınları yükselmek olan Romalılar ile Yunaniler Hıristiyanlara mağlûb olduktan sonra (Hugo'nun kavli doğru olsa idi) medeniyet-i atîka munkarız olacak yerde terakki etmeli idi.

Akvâm-ı kadîmede vukua gelen cinayât tenâkûs etmek lâzım gelir iken tezâyüd etti.

Avrupa'da papazların nüfûzu ber-kemâl olduğu bir zamanda ehl-i salîb ve Saint-Barthélemy vak'aları engizisyon mezâlimi dünyayı al kan içinde bıraktı; milyonlarca masumu hayattan mahrum etti.

En müthiş cinayâtı irtikâb eden bu rahipler, Cizvitler ilh. İncil'den bî-haber midiyler?

Ravaillac ve Jacques Clément gibi katillerin eline hançeri verenler ve cinayete sevk ve teşvîk edenler Hıristiyanlığı telkine memur olanlar değil miydiler?

Âlem-i insaniyet için tamiri gayr-ı kabil olan İskenderiye Kütüphânesi'ni Hıristiyanlar yaktı (âlem-i İslâmiyete müftereyâtta bulunmaklığı kendilerince bir vazife-i dindarâne addeden papazlar "Usta hırsız ev sahibini bastırır" fehvâsınca gerçi bu kütüphânenin İslâm tarafından yakıldığını iddia etmişler ise de bu manevralarıyla ehl-i vukufu iğfale muvaffak olamadılar. Avrupa hükemâsının şâibe-i tassubtan berî ve cidden hakîm nâmına müstahak olanları mezkûr kütüphânenin Hıristiyanlar tarafından ihrâk edildiğinde müttefiktirler).

Yunan ve Roma medeniyeti münkarız olduktan sonra Hıristiyanlığın hüküm-fermâ olduğu yerlerde cehl ü vahşetten

başka bir eser görülememiş ve bu devr-i vahşet tamam on dört asır imtidâd etmiştir. Avrupa'nın terakkiyât-ı hâzırası ise Hıristiyanlığın münkarız olmaya yüz tuttuğu günden itibaren bed' eylemiştir. Medeniyet-i cedîdenin bânisi olanlar gerçi Hıristiyan sulbundan gelmişlerse de meslekleri Hıristiyanlığa mugayir görüldüğünden zamana göre kimi işkenceye koşuldu, kimi aforoz edildi.

Kâffe-i âsârında Hugo cem'ü'l-ezdâd kaidesini iltizâm eylediğinden işte kendi fikrinde de böyle bir tezad olduğu görülüyor. Şimdi âlî bir fikir beyan ederken biraz alt tarafında sapıtıyor.

Bu garabete sebebiyet veren şeylerden biri küçüklüğünde gördüğü terbiye, ikincisi de hayalâta olan inhimâkidir ki bu hal bir meseleyi bi-hakkın muhakeme ve muvâzene etmesine mâni oluyor.

1848 senesinde mün'akid olan ve kavânîn-i esasiyeyi ta'dîle memur olan Meclis-i Umûmî'de Hugo kürsü-i hitâbete çıkıp idam cezası aleyhinde bir nutk-ı belîğ îrâd eyledi ve fakat merâmını tervîc ettirmeye muvaffak olamadı.

1851 senesinde gayet vahşiyâne bir sûrette icra olunan bir idam cezası aleyhinde *Evénement* nâm gazetede Hugo'nun oğlu gayet şedîd bir lisan kullanmıştı. Bundan dolayı itham olunarak mahkeme-i cinayete celbolundu.

Oğlunu Hugo bizzat müdafaa etti ve îrâd eylediği bir nutk-ı belîğin neticesinde oğluna hitaben, "Oğlum, sen bugün bir büyük şerefe mazhar oluyorsun, hakikat için göğüs germeye ve belki mihen ve meşakkat çekmeye müstahak görüldün. Mağrur ol, sen ki efkâr-ı insaniyenin âdi bir neferisin. Béranger'nin Lamennais'nin oturduğu şu sıraya oturdun! Kanaat ve vicdaniyende sâbit-kadem ol ve şu sana son sözüm olsun: Terakki ve istikbâle itimadın, insaniyete olan muhabbetin, maktele ve kabil-i tamir olmayan kat'î cezalara olan nefretin hususunda metânetine halel gelmemek için bir fikre muhtaç isen Lesurques'ün* oturmuş olduğu şu sıraya oturduğunu düşün!" dedi.

Lesurques Lyon postasını vurmak cinayetiyle itham ve idamına hükmolunup 1796 tarihinde icra olunduktan sonra bu cinayetin vechen tamamiyle Lesurques'e müşâbih bir şakî tarafından îka' olunduğunu ve bîçârenin hâkimlerin hatâsına kurban [gittiği] tebeyyün etmiştir.

Gerçi bu nutuk huzzârı pek ziyade müteessir etti, ancak hâkimlerin Hugo'nun oğlunu altı ay müddetle hapse mahkûm etmelerine mâni olmadı.

1854 tarihinde Jersey'de ikamet eylediği hengâmda Guernesey'de bir adam salb olunacağını Hugo haber alarak cezîre ahâlisine bir mektup yazdı. Ahâli bunun üzerine mahkûmun affını istirhâm eyledi ise de istid'âları is'âf olunmadı.

1862 tarihinde Cenevre hükûmeti kavânîni ta'dîl edildiği sırada idam cezasının lüzum-ı lâğvı hakkında Victor Hugo bir lâyıha gönderdi. Müşârün-ileyhin tercüme-i hâlini yazan bir İngiliz Hugo'ya meftûn olmakla beraber bu lâyıha hakkında "Vâkıâ bu bâbda îrâd eylediği delâil bazen mantığa muvâfık olmaktan ziyade şairânedir"** diyor.

Maamâfih Victor Hugo'nun neşrine âlet olduğu bu nazariyâtın kuvveden fiile çıkmasına cemiyet-i beşeriyenin hâl-i hâzırının pek de müsâid olmadığı gayr-ı münkerdir.

Hayat-ı insaniyenin taarruzdan masûniyeti hakkındaki itikadında Hugo sebât göstererek, Mareşal Bazin'in idama mahkûm olduğu halde, ber-hayat kalmasından idam cezasının mülgâ olunduğunu istintâc eyledi.

Edîb-i müşârün-ileyhin zu'munca Mareşal Bazin vatanının katili olmak mülâbesesiyle idam cezasına müstahak idi, lâkin bunun ber-hayat kalması tecvîz olunmakla bundan böyle ne vatanına ihanet eden, ne düşmana firâr eden ve ne de ebeveynini katleden idam cezasıyla mahkûm olmayacağına divân-ı harb karar vermiştir. Çünkü vatanını katletmek validesini öldürmek gibidir.

Bu netice mantığa muvâfık görülür; binâberin 1875 senesinde mâ-fevkına tokat vurduğundan dolayı kurşuna dizilmeye mahkûm olan Blanc nâmında bir nefer Victor Hugo'nun müdahele ve mezkûr mütâlaâtı sayesinde idam cezasından kurtuldu.

Avrupa'nın sâir memâlikinde Hugo'nun muâveneti sayesinde birçok kişiler daha hayatlarını muhafaza ettiler.

** His pleading, indeed, is more eloquent sometimes than logical.

Yedinci Fasıl

Hulâsa

Notre-Dame de Paris (1831) – Hugo'nun ahvâl-i siyâsiyesi – Fransa Akademisi'ne kabulü (1841) – Akademinin haksızlığı – Homeros ile Arşimed – *Le Rhin* (1842) – Meclis-i A'yân a'zâlığına ta'yîni – 1848 şubatında zuhûr eden vak'a – Meclis-i Umûmî'ye intihâb olunuşu – mağlûblara af ile muamele – Aff-ı umûmî teklifi – Müstakilen rey verişi – *L'Evénement* (13 Ağustos 1848) – Meslek-i siyâsisinde vukua gelen tahavvülât.

Genç bir edîb tarafından tiyatroda meydan muharebesi vermekte iken diğer taraftan *Notre-Dame de Paris* nâmıyla 1831 senesinde iki cilt bir roman neşretti ki Victor Hugo'nun başka hiçbir eseri olmasa idi yalnız bu eser bâdî-i iştihârı olmaya kâfi idi.

Mürûr-ı zamân ile hâl-i aslisi hayli tagayyür etmiş ve temelleri on ikinci asırda atılmış olan Notre-Dame kilisesinin eski halini, Paris ahâlisinin o zamanki ahvâlini gayet şairâne bir sûrette bu eserinde tasvîr ve tecsîm eyledi.

O sırada ehzân-ı umûmiye birtakım gavâil ile meşgul bulunmakla beraber *Notre-Dame de Paris* fevkalâde mazhar-ı rağbet oldu. Birkaç ay zarfında bu eser sekiz defa tab' olundu. Hugo bu romana 1830 inkılâbından biraz sonra başlamıştı. Bir tâbi' ile akdeylediği bir mukaveleden dolayı Hugo tazyik görüp bir müddet müsaade istihsâline de muvaffak olamadığından

bir şişe mürekkep satın aldı; sokağa çıkmaktan kendini men'etmek için bütün elbiselerini dolaba kilitleyip romanını bir ayak evvel itmâm etmek için kendini ihtiyârî hapsetti. Onuncu Charles'ın ministirolarının muhakemesini seyretmek için yalnız bir defa sokağa çıktı. 1831 senesi Temmuz'unun 14'üncü günü romanı bitti. Victor Hugo'nun satın aldığı mürekkep de tükendi. Hugo romanının son satırını yazmak için mürekkebin son damlasını sarfetti. Şu tesadüften nâşi Hugo romanın adını "Bir Şişe Mürekkebin İçinde Olan Şey" ünvânına tahvîl etmek istedi ise de sonra vazgeçti.

Bu eserin bulmuş olduğu şöhret Notre-Dame kilisesine birçok züvvârı davet etti. Victor Hugo ehibbâsından bir madamı gezdirmek için mezkûr kiliseye götürdü. Züvvârın refakatında bulunması mu'tâd olan delil çan memurunun odasına yaklaşınca bir hücrenin kapısını açarak "Victor Hugo romanını burada yazdı; eseri bitirmeden dışarı çıkmadı. Şu iskemlede oturdu, şu masada yazdı ve şu yatakta yattı" dedi.

Victor Hugo bıyık altından gülerek renk vermeksizin herifin bu sözünü dinledi; müddet-i ömründe içerisine girmemiş olduğu odayı kendine mal eden delile çıkarken kendini tanıtmayarak bir bahşiş verdi.

Notre-Dame de Paris'den sonra kurûn-ı vustâda derebeyliği ahvâlini tasvîr eden *Quiquen grogne* nâmıyla, *Fils de Bossue* (Ve Kanburun Oğlu) ünvânıyla diğer iki roman daha neşretmeyi tasmîm ettiyse de bu eserleri kuvveden fiile çıkarmadı.

Victor Hugo'nun hayatının ikinci devrinde mevki-i intişâra vaz' eylediği âsârdan bahsetmezden evvel ahvâl-i siyâsiyesini icmâlen zikredelim.

Küçüklüğünde validesinden almış olduğu terbiyeden mütevellid olan efkârının mürûr-ı zamân ile tebeddül eylediğini mukaddemâ beyan etmiş idik. Victor Hugo bu hususta zamanının ezkiyâsını alıp götürmekte olan akıntıya kendini salıverdi. O devirde Bonaparte taraftarlığı kabul eylediği efkâra muvâfık görüldüğünden Napoléon tarafını iltizâm etti ise de muahharen bu hareketinden dolayı izhâr-ı nedâmet eyledi.

Louis-Philippe devrinde pek çok ıslâhat icra olunacağına efkâr-ı umûmiye zâhib olduğundan Hugo da bu fikre iştirâk

ederek bu devri alkışladı, maamâfih bu hal 1834 tarihinde Mirabeau'nun senâsında bulunmasına mâni olmadı.

Hugo bir hayli müddetten beri mesâil-i siyâsiyeye karışmış idiyse de derece-i kifâyede serveti olmadığından mebus intihâb olunamayacağı gibi Meclis-i A'yân'a dâhil olmak için dahi kralın kendisini nasb eylemesi iktizâ ediyordu. Binâberin kendisince mümkünü'l-vusûl olan yalnız bir makam kalmış idi ki o da Encümen-i Dâniş idi.

1836 tarihinde Encümen-i Dâniş a'zâlığına namzet oldu. Mösyö Dupaty tercîh olundu. 1839'da tekrar müracaat etti. Mösyö Molé galebe etti. Üçüncü defa olarak 1840 tarihinde yine namzet oldu. Encümen-i Dâniş Mösyö Flourens'ı intihâb etti. Hulâsa dördüncü defa olarak müracaatında Mösyö Népomucène Lemercier'nin yerine kaim olmak üzere 1841 senesinde Encümen-i Dâniş a'zâlığına kabul olundu.

Victor Hugo'nun şöhretine nazaran nâm ü nişânları hemen meçhul denilebilecek olan Dupaty ile Molé'nin kendisine rekabet ederek muvaffakiyet kazanışları bâdî-i emirde garib görünür ise de o zaman Encümen-i Dâniş a'zâlarının hemen kâffesi tarz-ı atîk taraftarlarının rüseâsı olduklarından kendi hasımları hakkında agrâz-ı şahsiyelerine tâbi' olarak, ehliyet ve istihkaka bakmaksızın bunları tercîh ettiler.

Fransa Encümen-i Dâniş'inde bu yolda haksızlıkların vukuu mükerreren müşâhede olunmuştur. Hattâ Littré gibi bir dâhi –ki medeniyet-i hâzıranın vücuduyla müftehir olduğu dühâtın birincilerindendir– Encümen-i Dâniş a'zâlığına namzet olduğu vakit Dupanloup gibi bir mutaassıb piskoposun nüfûzuyla 1863 tarihinden 1871 senesine kadar Akademi müşârünileyhi a'zâlığa kabulden istinkâf eyledi. Yalnız Flourens'ın intihâbını –Hugo-perestlerin itikadları hilâfına olarak– muhikk görürüm. Çünkü bu zât, ilm-i vezâifü'l-a'zâ ile tevaggul edenlerin ileri gelenlerinden olup dimağın vezâifi hakkında pek çok tecrübelerde bulunmuş ve ulûm ve fünûna büyük büyük hizmetler etmiş olduğundan ciddiyet nokta-i nazarından bakıldığı sûrette âlem-i insaniyete daha ziyade yararlık göstermiştir zu' mundayım.

Bana kalırsa âheng-i selâsete tamamiyle muvâfık, kâffe-i

sanâyi'-i edebiyeyi câmi' etmiş bin beyit söylemekten ise bir hakikat-i fenniyeyi keşfetmek herhalde müreccahtır. O yolda bir eser meydana getirmek de bir büyük iktidâra mütevakkıftır. Belki o beyitleri söyleyen zâtın zekâvet-i fıtriyesi diğerine müreccahtır; ancak bizim nazar-ı dikkate alacağımız şey iki şahsın dimağlarından hangisinin diğerine müreccah olduğunu aramak olmayıp bunlardan hangisinin cemiyet-i beşeriyeye daha ziyade fâidesi olduğunu tedkik etmektir.

Meselâ Homeros ile Arşimed'i ele alalım. Homeros bu âna kadar dünyaya gelmiş olan şairlerin en büyüklerinden ma'dûddur. Ancak bunun büyüklüğü bulunmuş olduğu hal, mevki ve zamana nazaran ortaya koymuş olduğu eserlerin fart-ı zekâsına delâlet eylediğinden istidlâl olunuyor, yoksa bugün bir şair *Odysseia* ile *İlyada*'ya bi-hakkın nazîre olacak derecede bir eser neşredecek olsa mazhar-ı takdir olmak şurada dursun mübâlâgatından dolayı tahtıe olunur.

Halbuki Arşimed'in keşfettiği kanunlardan âlem-i insaniyet öteden beri müstefîd olduğu gibi bundan böyle dahi istifâde eyleyecektir. Uskur vapurlarını bu dâhinin icad-gerdesi olan burgu sayesinde hareket ettirmeye muvaffak oluyoruz.

Gelelim sadede:

Hugo, Encümen-i Dâniş'e a'zâ intihâb olunduğu 1841 sene-i milâdiyesi Haziran'ının üçüncü günü Akademi'ye alenen kabul olundu.

Akademi a'zâlığına intihâb olunanların hîn-i kabullerinde bir nutuk îrâd eylemeleri kaide-i müttehazadandır.

Hugo ale'l-husus yevm-i mezkûrda îrâd eylediği nutukta Birinci Napoléon'un sitâyişiyle başlayıp, mukaddemâ Napoléon'un muhibbi olduğu halde muahharen harekât-ı siyâsiyesini kanaat-ı vicdaniyesine muhalif görerek hasmı olmuş olan selefi Lemercier'nin senâsında bulunmuş ve nutka şu sözler ile netice vermiştir: "Mektepler, tezgâhlar, kütüphâneler vasıtasıyla halkı terbiye etmek kanun ve ilim sayesinde tedrîcen nev-i benî beşerin ahvâlini ta'dîl ve ıslâh eylemek: İşte her fikr-i selîm sahibinin âmâli bu noktalara münhasır olmalıdır."

Victor Hugo'nun dâima fikrini heyet-i ictimâiye-i beşeriyenin ıslâh-ı ahvâline sarfeylediği bu sözlerden anlaşılıyor. Aka-

demi'de îrâd eylemiş olduğu sâir birkaç mühim nutuklar da bu fikre müsteniddir.

Birinci ve ikinci ciltleri 1843 tarihinde ve üçüncü cildi 1845 senesinde neşrolunan *Le Rhin* nâm eserinde Hugo mesâil-i siyâsiyesinden bahseylediği gibi Rhin havalisinde mevcud olan âsâr-ı atîka hakkında birçok malûmat-ı müfîde vermiştir. Bu eser havali-i mezkûreyi hîn-ı seyahatinde muhiblerinden birine yazmış olduğu mektuplardan müteşekkildir.

Hugo bu eserinde Fransa birinci imparatorluğunun son zamanlarında müttefik olan, İngiltere ile Rusya'nın Rhin nehri sol sahilini Fransa'dan alıp Almanya'ya vermeleriyle Fransa ile Almanya beyninde sûret-i dâimede esbâb-ı kîn ve garazı tevlîd eylediklerini ihtar etmişti. Bu ihtarının hakikat-ı hâle muvâfakati ise 1870 senesinde zuhûr eden muharebe ile sâbit oldu.

Buradan da anlaşılıyor ki Hugo'nun hayalât-ı şairâneye inhimâkı kendisini ciddiyâttan mahrum etmemişti; asıl Victor Hugo'nun büyüklüğü bu meziyetindedir.

Louis-Philippe 16 Nisan 1845 tarihiyle Hugo'ya Meclis-i A'yân a'zâlığım tevcîh etti.

Meclis-i A'yân'da Hugo'nun yanında bulunan Vicomte de Pontécoulant idi ki 1792 senesinde in'ikad eden Meclis-i Mebûsân'a intihâb olunmuştu. Karşısında Mareşal Sulet bulunuyordu ki Hugo henüz iki yaşındayken bu rütbeyi ihrâz etmişti. Reisleri ise Duc Pasquier olup 1799 tarihinde vefat eden Beaumarchais hakkında hâkim sıfatıyla hüküm vermişti. Şu tafsîlâttan o devirde Meclis-i A'yân a'zâlarının ne sinnde bulundukları hakkında bir fikir hâsıl edilebilir.

Hugo muhafazakâr görünmekle beraber istiklâliyet-i fikriyesini muhafaza etti.

1846 senesi şehr-i Şubat'ının 18'inci günü birinci defa olarak kürsü-i hitabete çıkıp sanâyi'-i nefîse erbâbının hukukunu müdafaa etti.

Ertesi sene 17 Haziran 1847 Prens Jérôme'un Fransa'ya duhûlüne müsaade olunması hakkında vermiş olduğu istid'â üzerine Hugo güzel bir nutuk îrâd eyledi. İleride vukuu melhûz olan bazı tehlikeleri ihtar ve bunların önünü almak için icab eden tedâbir ve teşebbüsâtı beyan etti.

Çi-fâide ki vesâyâ-yı vâkıası nazar-ı itinaya alınmadığından 1848 senesi Şubat'ında tahaddüs eden vukuat-ı siyâsiye zuhûr eyledi.

İhtârat-ı vâkıasının ehemmiyetten ıskatıyla vukuat-ı mezkûrenin zuhûra getirilmesi Hugo'yu efkâr-ı siyâsiyesini ta'dîle sevkeylemiştir ki bu devirde kabul eylediği efkâr ömrünün nihayetine kadar süren mesleğinin mukaddimesi oldu.

1848 tarihinde tahminen altmış bir rey kazanarak Meclis-i Umûmî'ye a'zâ intihâb olundu. O aralık teşekkül etmekte bulunan siyâsî fırkaların hiçbirisine intisâb etmeyip bir hayli müddet yalnız vicdanına müracaatla rey verdi.

"Mağlûblara af ile muamele etmelidir" kavl-i hakîmânesini kuvveden fiile çıkararak sene-i mezkûre Haziran'ında sâha-i zuhûr olan vakayi'-i fecîada zî-medhal olan birkaç kişinin hayatını kurtardı. Yalnız bununla da iktifâ etmeyip mebusların bir ictimâında aff-ı umûmî teklif etti ise de kabul olunmadı.

General Cavaignac'ın zamân-ı idaresinde istiklâliyet-i efkârını tamamiyle muhafaza ederek i'tidâl üzere rey verdi.

Hugo efkârını neşre âlet olmak üzere 1848 senesi Nisan'ının birinci günü *L'Evénement* nâm gazeteyi te'sîs etti. Bu gazetenin baş tarafında şairin şu fikri muharrer idi: "Herc ü mercden şedîden nefret, ahâliye ibrâz-ı muhabbet."

Bu gazetenin tahrîrinde Hugo'ya muâvenet edenler şunlar idi: Auguste Vacquerie, Paul Meurice, Théophile Gautier ile Hugo'nun iki mahdumu Charles ve François.

Charles Hugo'nun mukaddemâ zikri sebkat eden, muhakemesi esnasında bu gazete pek ziyade revâc buldu.

François Hugo'nun birbirini vely eden birkaç bendi gazetenin bir ay tatilini intâc eyledi. Fakat gazete tatilinin ertesi günü nâmını *L'Avénement du Peuple* ünvânına tahvîl ederek yine çıktı.

Bu gazetenin intişâr eylediği günün akşamı Mösyö Vacquerie aleyhine beş madde üzerine ikame-i dava olundu ki bu maddelerden biri idam cezasını müstelzim idi. Mösyö Vacquerie'nin altı ay hapsine hükmolunup *L'Avènement du Peuple* büsbütün lâğvolundu.

Hugo'nun meslek-i âhir-i siyâsisi 1849 tarihinde mevki-i müzâkereye konulan Roma meselesinde tamamiyle takarrür et-

ti. Fransa'nın Papa'ya muâvenette bulunmasını kat'iyen reddetti.

Bu meselede Papa hakkında der-miyân eylediği efkâr papalığı iltizâm eden Mösyö de Montalembert ile Hugo beyninde şiddetli sözler teâtisine sebebiyet verdi.

Sağ taraf a'zâlarını teşkîl eden eski refikleriyle tamam üç sene kürsü-i hitabette çarpıştı.

1853 tarihinde tekrar tab' olunan *Odes et Ballades* nâm eserine yazmış olduğu bir mukaddimede efkârınca görülen tahavvülât ve tebeddülâtın ne yolda vukua geldiğini şerh ve tefsîr eyledi.

Gerçi Victor Hugo bazıları tarafından zamana göre tebdîl-i meslek etmekle itham olunmuş ise de biz bu fikri savâb göremeyiz. Çünkü meslek-i âhirini menâfi'ine müsâid olmayan bir zamanda da muhafaza eylemiş ve bu yüzden birçok mihen ve meşakkate uğramış iken yine fikrinden vazgeçmemiştir. Menâfi'-i zâtiyesini kanaat-i vicdaniyesine tercîh edenlerden olmadığına şu delil kâfidir.

Sekizinci Fasıl

Hulâsa

Prens Louis Napoléon'un Hugo'yu ziyareti – Napoléon'un ifâdâtıyla muzmeri – Belçika'ya firâr – Belçika'dan nefy – Jersay'de ikamet (1853) – İngiltere'nin Napoléon'a mümâşâtı - *Histoire d'un Crime* – *Napoléon le Petit* – *Les Châtiments* – Guernesey'ye tahvîl-i ikamet – Kerîmesinin vefatı – *Les Contemplations* – *La Légende des Siècles* – *Les Misérables*. *William Shakespeare* – *Les Chansons des Rues et des Bois* – *Les Travailleurs de la Mer* – *L'Homme qui rit* (1869) – Feleğin bir sadmesi daha.

Bazı âmâl-i hafîye-i siyâsiyesi olmasından hazer olunan General Cavaignac aleyhine *L'Evénement* gazetesi bir taraftan şiddet göstermekle beraber diğer taraftan da Prens Louis Napoléon Bonaparte'ın makam-ı riyâsete olan namzetliğini tervîc ve iltizâm ediyordu.

Prensten kimse çekinmiyordu. Menfâda iken neşretmiş olduğu bazı âsârı kendisinin o tarihte mevcud olan usûl-i hükûmete cidden hizmet etmek emelinde bulunduğunu işrâb ediyordu. Halkı bu zeḥâba sevketmek için birtakım alenî beyanatta bulunmuştu.

Bazıları 1848 tarihinde bunun samimiyetine kani' idiler ki Hugo da bu zümrede dahil idi. Bazıları da metânet-i fikriyesi olmadığına zâhib idiler, fakat hiçbir kimse usûl-i hükûmeti tebdîl etmek emelinde bulunduğunu me'mûl etmiyordu.

1848 senesi Kânun-ı evvel'inin yirminci günü Napoléon reis intihâb olunup re's-i umûra geçtiği zaman neşreylediği beyannâmelerde kendisinin harîs olmadığını ve ettiği yemine ibrâz-ı sadakattan geri durmayacağını ilân etmiştir.

Napoléon'un âmâl-i hafiyyesini bazı dûrbînân sezmeye başladığı hengâmda Louis Bonaparte Victor Hugo'nun hânesine gitti.

Şair bu tarihte Tour-d'Auvergne sokağında 27 numrolu hâneye nakl-i mekân etmişti. Henüz dairesinin tanzîmiyle meşgul olan Hugo, Napoléon içeri girdiği vakit bir merdivenin üzerinde bulunuyordu. Napoléon Hugo'ya şu sözleri söyledi:

"Mösyö Victor Hugo, mürüvvetten bana müsâid olduğunuzu bilirim. Bana iftira ediyorlar. Size halimi ifâde etmeye geldim. Bende bir sersemlik alâmeti görüyor musunuz? Napoléon Bonaparte'ın yaptığı şeyleri tekrar etmek istiyorum zehâbında bulunuyorlar. Emeli büyük olanlar iki adamı nümûne ittihâz edebilirler: Biri Napoléon, diğeri Washington. Birincisi bir dâhi, diğeri hüsn-i ahlâk sahibidir. Kendi kendine ben dâhi olacağım demek abestir, fakat hüsn-i ahlâk sahibi olacağım demek vezâif-i insaniyedendir. Bizim elimizden ne gelir? Bir dâhi olabilir miyiz? Hayır. Bir müstakîm olabilir miyiz? Evet. Dâhilik arzu ile vâsıl olunur bir hedef değildir. Lâkin insan ister ise müstakîm olabilir. Napoléon'un icraatından hangisini tekrar edebilirim? Bir cinayeti? Ne garib bir emel! Beni niçin deli zannetmeli? Usûl-i hâzıra teessüs eylediğinden büyük adam olmadığım için Napoléon'u kopya etmeyeceğim. Lâkin erbâb-ı namustan bulunduğumdan Washington'u taklid edeceğim. Benim nâmım, yani Bonaparte nâmı, Fransa tarihinin iki sahifesinde bulunacak: Birincisinde cinayetle şân ve şöhret, diğerinde istikamet ve iffet görülecektir. Belki ikincisi birinciye müreccahtır. Niçin? Şunun için ki Napoléon daha büyük ise, Washington daha iyidir. Mücrim olan bir bahadır ile hükümetine sâdık olan bir vatanperverden birini intihâb etmek lâzım gelir ise vatan-perveri intihâb ederim. İşte benim emelim bundan ibarettir."

Louis Napoléon bu sözleri söylerken Encümen-i Dâniş a'zâsından Saint-Priest hazır bulundu.

Şu mülâkattan sonra vakit çok mürûr etmeden Hugo Na-

poléon'un nasihatını sezmeye başladı. Napoléon'un ifâdâtında sâdık olmadığını anlayınca birkaç gün birbiri üzerine kürsü-i hitabete çıkıp Napoléon'un temdîd-i riyâseti aleyhinde gayet şedîd nutuklar îrâd etti.

Bu sebebe mebnidir ki Napoléon'un âmâl-i mahsusasını kuvveden fiile çıkarmak zamanı geldiği vakit nefy ve tagrîbleri mukarrer olan zevâtın esâmisini mübeyyin cetvelinin başında Hugo'nun ismi bulunuyordu.

Napoléon'un teşebbüsât-ı vâkıasına mukavemete cehd ve ikdâm eden sol taraf a'zâlarının Victor Hugo ruhu mesâbesinde idi. Daha Kânun-ı evvel'de başını getirene mükâfat-ı nakdiye vaad olundu.

Alexandre Dumas Baccage'a şu mektubu yazdı:

"Aziz dostum Baccage, her kim Victor Hugo'yu öldürür, veya tevkif eder ise kendisine yirmibeşbin frank vaad olundu. Nerde olduğunu biliyor iseniz, herhangi bir sebep ve bahane ile dışarı çıkmak ister ise mâni olunuz."

Şu halde firâra mecburiyet hâsıl oldu. Şair bir müddet öte-de beride dolaştıktan sonra ehibbâsından bir markinin hânesinde bir hafta kadar gizlendi ve bir kadının muâveneti sayesinde tebdîl-i kıyafet olarak beş günde Belçika'ya vâsıl oldu.

Şair müverrih vazifesini der-uhde ederek bu vak'ayı *Histoire d'un Crime* nâm eserinde ber-tafsîl nakl-i hikâye eyledi. Gerçi bu eser menfâya vusûlünün ertesi günü yazılmış idiyse de 6 Teşrîn-i evvel 1877 tarihinde neşrolundu ki bu hengâmda 1851 vak'asına müşâbih bir teşebbüs melhûz idi.

Bu eser iki ciltten müretteb olup bunun mündericâtını musaddak birtakım evrâk-ı resmiyeyi hâvî bir üçünü cildin daha neşr ve ilâve olunacağı bundan iki üç sene evvel rivâyet olunuyordu.

Bu eseri müteâkıb 1852 senesi şehr-i Ağustos'unda *Napoléon le Petit* (Küçük Napoléon) neşrolundu. Bu eser o derecede bir tesir hâsıl etti ki Napoléon'dan havf ü hazer eden Belçika hükûmeti zâten menfî olan Victor Hugo'yu yeniden nefy etmeye mecbur oldu.

Hugo Belçika toprağından çıkmaya mecbur olunca İngiltere hükûmetine tâbi' olan Jersey adasına geldi. Yine Napoléon

aleyhinde olan *Les Châtiments* nâm manzum eserini burada te'lîf eyledi. Hugo İngiltere kavânînin serbestiyetine güvenerek burada rahat yaşayacağını ümîd eylediğinden ailesiyle sâhil-i bahrde bir hâneye yerleşti. Takriben altmış kadar menfî daha yine bu emniyetle Hugo'dan evvel mahall-i mezkûra iltica etmişler ve kavânîn-i mahalliyenin himâyesinde her biri sanatını icra ederek semere-i sa'ylarıyla taayyüş etmekte bulunmuşlardı.

Bu menfîler mağduriyetini meydana koymak ve efkâr-ı mahsusalarını intişâra âlet olmak üzere bir gazete neşrediyorlardı.

Bu gazetenin intişârı bir hayli vakitten beri devam eylemekte idiyse de 1855 tarihine kadar bunlar kendi hallerinde işleriyle güçleriyle meşgul adamlar addolundular. Vaktâ ki Kırım meselesi zuhûr eyledi, Fransa ile İngiltere beyninde ittifak hâsıl olduğundan, İngiltere hükûmeti Napoléon'a yaranmak için menfîlerden üçünü Jersey adasından tard ettirdi. Jersey'de *Napoléon le Petit* ile *Les Châtiments* nâm eserler çokça satıldığından Victor Hugo'ya tebdîl-i mekân eylemesi ihtar olundu.

1855 senesi şehr-i Teşrîn-i evvel'inin 31'inci günü Hugo Jersey'den hareket edip cezîre-i mezkûra gibi bir nevi muhtâriyet-i idare teşkîl eden, İngiltere'ye tâbi', Guernesey adasına gitti.

Hugo 1856 tarihinde neşrolunan *Les Contemplations* nâm eserini burada yazdı, yani ikmâl ve itmâm etti.

Bu eserin parçalarının birinde yeni kocaya varan kızına hitaben ber-vech-i âti ebyâtı söyledi:

Aime celui qui t'aime et soit heureuse en lui

Ici, l'on te retient, là-bas on te désire,
Fille, épouse, ange, enfants, fais ton double devoir;
Donne-nous un regret, donne-leur un espoir.
Sors avec une larme! entre avec un sourire!

Tercümesi: "Seni seveni sev, onunla mesud ol. Burada seni alıkoyuyorlar, orada seni üzüyorlar. Kız, zevce, melek, çocuk, iki vazifeni ifâ et. Bize bir teessüf, onlara bir ümîd bahşet. Bir gözyaşıyla çık! Bir tebessümle gir!"

Arası çok geçmeden kara günler geldi. Mesud olan hâneyi musîbet istilâ etti. Hugo'nun kerîmesi Léopoldine, Mösyö Auguste Vacquerie'nin biraderi ile akd-ı izdivâc eyledikten birkaç gün sonra kocasıyla beraber Seine nehrinde boğuldu.

Ye's ü fütûr içinde olan şair şu ebyâtı inşâd eyledi:

Il est temps que je me repose;
Je suis terrassé par le sort.
Ne me parlez pas d'autre chose
Que des ténèbres où l'on dort!

Hélas! cet ange au front si beau
Peut-être a froid dans son tombeau.
Peut-être livide et pâlie
Dit-elle dans son lit étroit:
Est-ce que mon père m'oublie,
Il n'est plus là que j'ai si froid.

Tercümesi: "Dinlenmemin vaktidir, felek benim belimi büktü. Derûnunda hâb-ı istirahata dalman zalâmdan başka bir şeyden bana bahsetmeyiniz!

Eyvah! Hüsn ü cemâlin mücessemi olan o melek, ihtimal ki mezarında üşüyor. Belki sararmış solmuş da dar yatağında, beni babam unutuyor mu, artık yanımda bulunmadığı için pek üşüyorum, diyor."

Contemplations'un zuhûrundan biraz sonra *La Légende des Siècles* nâm eserinin birinci kısmı intişâr etti. Bundan sonra *Les Misérables* isminde şöhret-gîr-i âlem olan romanı, Avrupa lisanlarından birkaçına tercümesiyle birlikte bir anda mevki-i istifâdeye konuldu.

Maarif ve matbuat-ı Osmaniye'ye birtakım ciddi eserleriyle birçok hizmet etmiş ve el'ân etmekte bulunmuş olan saadetlu Ş. Sami Beyefendi *Sefiller* ünvânıyla bu eserin tercümesine bezl-i himmet buyurmuşlardır.

Kari'lerimizden bu romanı, gerek aslından ve gerek tercümesinden mütâlaa etmemiş pek az bulunacağı ve bunların da

tercümesine müracaat ederek arzularına muvaffak olacakları cihetle bu bâbda uzun uzadıya söz söylemekten sarf-ı nazarla, yalnız bu eserin cemiyet-i beşeriyenin ıslâh-ı ahvâline hizmet edilmek maksadıyla te'lîf olunduğunu beyan ve ehemmiyetine binâen mukaddimesinin aslıyla mîr-i müşârün-ileyh tarafından edilen tercümesini ber-vech-i âti aynen nakletmekte iktifâ ederiz:

"Tant qu'il existera, par le fait des lois et des mœurs, une damnation sociale créant artificiellement, en pleine civilisation, des enfers, et compliquant d'une fatalité humaine la fatalité qui est divine; tant que les trois problèmes du siècle: la dégradation de l'homme par le prolétariat, la déchéance de la femme par la faim, l'atrophie de l'enfant par la nuit, ne seront pas résolus; tant que, dans certaines régions, l'asphyxie sociale sera possible; en d'autres termes et à un point de vue plus étendue encore, tant qu'il y aura ignorance et misère, des livres de la nature de celui-ci ne seront pas inutiles."

"Kavânîn ve ahlâkın tesirâtıyle, âlem-i medeniyetin içinde –sun'î cehennemler halkeder ve kader-i ilâhiye bir kader-i beşerî karıştırmaya çalışır– bir mücâzât bulundukça; asrımızın mesâil-i selâsesi, yani insanın esâfil gürûhu nâmiyle terzîl, kadının açlık mecburiyetiyle zillete düşmesi ve çocuğun şeb-i cehalette gıda-yı terbiyeden mahrum kalıp mahvolması meseleleri hallolunmadıkça; bazı taraflarda cemiyet-i beşeriyenin havâyı hürriyeti teneffüs edemeyip, boğulması mümkün oldukça; tabir-i âhirle ve dehâ-yı umûmiyet üzere söyleyelim: Küre-i arzın üzerinde cehl ü zarûret bulundukça, bu kabilden kitapların fâidesiz olmaması iktizâ etse gerektir."

1862 tarihinde William Shakespeare hakkında bir eser neşredip bunda bütün muharrirler hakkındaki mütâlaât ve muhâkemâtmı beyan eyledi. Bundan sonra 1865 senesinde *Chansons des Rues et des Bois* nâmıyle ve bunu müteakip *Les Travailleurs de la Mer* ser-levhasıyle iki eser neşredip 1869 tarihinde dahi birtakım mülâhazât-ı tarihiye ve feylesofâneyi hâvî *L'Homme qui rit* (Gülen Adam) ünvânlı mahsûl-i kalemini meydana koydu.

Hugo'nun menfâda vücuda getirdiği âsâr bunlardan ibaret olup edîb-i nâm-dâr bir taraftan âsâr-ı nefîse yetiştirmekten

bıkmamakta, kendisiyle birlikte vatanlarından mehcûr olanların dûçâr oldukları hal-i sefâlet-i iştimâli vüs'u yettiği mertebe tehvîne çalışmakta ve haftada iki defa hânesine fukara çocuklarını toplayıp ziyafet vererek ibrâz-ı mesâir-i hamiyet ve insaniyet-perverî eylemekte iken, diğer taraftan feleğin sademât-ı şedîdesine hedef olmakta idi.

Mahdumu Charles Hugo'nun ilk çocuğu 1868 senesinde vefat ve biraz sonra kendi zevcesi Madam Hugo terk-i hayat etti.

Dokuzuncu Fasıl

Hulâsa

Nefyin sonu – Paris'e avdet (5 Eylül 1870) – Ahâli tarafından alkışlar – Sulh ve harbe davet – Muhâsara – İntihâbât – Bordeaux'da in'ikad eden Meclis-i Umûmî – Garibaldi'nin mebusluğu - Hugo'nun istifası - Charles Hugo'nun vefatı – Belçika'da ikamet – İştirâk-ı emvâl tarafdarânı rüseâsının aleyhinde bulunuş – Belçika'dan ihrâcı – Paris'e avdet – Meclis-i A'yân'a intihâb olunuşu (5 Şubat 1875).

*

Fransızlar âlâyişe kapılır bir millet oldukları için Kırım ve Magenta muhârebelerinde kazanılan muzafferiyetlerin tesiri Napoléon'un teksîr-i nüfûzunu bâdî olmuştu. Bu nüfûzu bir kat daha arttırmak ve ahâliyi kendine celbetmek maksadıyle 1859 tarihinde Victor Hugo da dahil olduğu halde, politika müttehimlerini umûmen affetti. Ancak Hugo, Napoléon'un mücâzât etmeye hakkı olmadığı gibi affetmek selâhiyetini de hâiz olmadığını der-miyân ederek aff-ı umûmiyi kabulden istinkâf etti.

Vaktâ ki Fransa ile Prusya muhâberesi zuhûr edip -âlemi nüfûzuna gerdânde etmek kasdıyla, dünyanın her tarafına kötülük misyonerleri göndererek, bulundukları beldenin ahâlisini iğfal eylemekte serbest ve muhtar kalmaları için her nevi tazyikat ve tehdîdâtta bulunan– Üçüncü Napoléon, rezilâne bir sûrette Sedan'da düşmana terk-i silah ederek şecâat-i âlem-pesendânesi müsellem bulunan Napoléon Bonaparte'ın yeğeni olma-

dığına dair şâyi olan rivâyeti tasdik ettirecek derecede cebânet gösterdi; Napoléon re's-i umûrda bâkî kaldıkça Fransa'ya girmeyeceğini ahdeden Hugo'nun vatanına avdetine bir mâni kalmadı.

Fransa'nın ilk mağlûbiyetleri intişâr eder etmez vatanına daha yakın bulunmak için Guernesey adasını terk ile Brüksel'e gelen Hugo, 5 Eylül 1870 tarihiyle Fransa'ya girdi.

Landrecies'de şairin en evvel gözüne ilişen şey manzara-i hezîmet oldu: Açlık ve yorgunluktan tâb ü tüvânları kesilmiş, ekmek dilenen mecrûhları, firâr eden askerleri, târümâr olmuş bir Fransız ordusunun şu hal-i esef-iştimâlini görünce Hugo eşk-i teessür dökmekten kendini men'edemedi, ne kadar ekmek buldurabildi ise satın alıp askerlere tevzî etti. Akşam alafranga saat on kararlarında Paris'in şimâl şimendiferi mevkifine muvâsalat etti.

Hugo'nun Paris'e vürûdu istihbâr olunduğundan, iğne atılsa yere düşmeyecek bir sûrette, şimendifer mevkifiyle civâr bulunan sokaklara halk toplanmış, vusûlüne muntazır bulunmuştu. Kendini birçok alkışla istikbâl eden Paris ahâlisine bazı vesâyâ-yı hakîmâneyi câmi' bir kısa nutuk îrâd ettikten sonra muhibbi Paul Meurice'in Frochot caddesinde kâin hânesine vâsıl oluncaya kadar ahâli tarafından teşyi olundu. Geçtiği yerlerde ahâliyi kendine istikbâle muntazır görünce, "On dokuz sene imtidâd eden bir nefyin mükâfatını bir saatte bana te'diye ettiniz" dedi.

1870 senesi Teşrîn-i evvel'inin yirmisinde Paris'te neşrolunan *Les Châtiments* nâm eserinin hukukunu Hugo terk eylediğinden üdebâ cemiyeti bu eserin hâsılatıyla iki top mübâyaa edip birine "Victor Hugo" diğerine "châtiment" ismini verdi.

Paris muhâsarasınm sonuna kadar şair Rivoli sokağında kain Pavillon de Rohan'da ikamet etti. Sâirleri ne sûretle tagaddi ediyorlarsa Hugo da o vechile gıdalanıyordu. Yani her nevi hayvandan ekl edip midesi süprüntü küfesi halini alıyordu. Bu

Buradan sekiz-on sahifelik yazı çıkarıldı.

zarûrete kemâl-i metânetle tahammül edip güler yüz gösteriyordu.

Gerçi kendisi namzed olmaktan istinkâf eyledi ise de mütareke imza olunduktan sonra 8 Şubat 1871 tarihiyle Seine eyaleti tarafından mebus intihâb olundu.

Bordeaux'da in'ikad eden Meclis-i Umûmî'de sol taraf a'zâları miyânında oturup halen harp ve istikbâlen sulh için rey verdi. Makarr-ı hükûmetin Paris'ten Versailles'a nakli meselesinin dahi aleyhinde bulundu. Bu meseleden birkaç gün sonra General Garibaldi'nin mebusluğunun keen-lem-yekün hükmünde tutulması hakkında bir teklif der-miyân olundu. Hugo kürsü-i hitâbete çıkıp bu teklifi red yolunda bir nutuk îrâd eyledi. O tarihte Meclis-i Umûmî'nin ekseriyeti sağ taraf a'zâlarından olduğundan Hugo'yu söyletmemek için her kafadan bir ses çıkmaya başladı. Gürültüden söz anlatamayacağını görünce, "Üç hafta evvel Garibaldi'yi dinlemekten imtinâ ettiniz, şimdi de beni dinlemek istemiyorsunuz. Bu kadarı bana kifâyet eder, işte istifamı veriyorum" diyerek Hugo kürsü-i hitabetten inip stenograflardan birinin kalemini alarak reise hitaben istifanâmesini yazdı. Gerçi taraf-ı riyâsetten müşârün-ileyhi bu azminden vazgeçirmek için pek çok ikdâm ve ibrâm olunduysa da Victor Hugo kabul etmeyip meclisten çıktı.

Paris'e avdet etmek üzere bulunan şair muhibbânına bir veda ziyafeti vermekte iken oğlu Charles Hugo'nun arabada fücéten vefat eylediğine dair bir kara haber aldı. On dokuz sene menfâda bulunduktan ve altı ay imtidâd eden bir muhâsaranın mihen ve meşakkatini çektikten sonra oğlunu kızının yanma defnetmek ve hamiyet-i vataniyenin tesiriyle gözlerinden akan yaşlara bir bedbaht pederin giryelerini karıştırmak için Fransa'ya girmişti. Oğlunun cenazesini Paris'e getirip Perè Lachaise kabristanına defnetti.

Charles Hugo Brüksel'de teehhül eylediği ve mahdumu Georges ile kerîmesi Jeanne burada tevellüd ettikleri cihetle yetim torunlarının menâfi'ini muhafaza zımnında bazı merasimin ifâsı için Victor Hugo Brüksel'e azîmet etti.

Dede ve vasî sıfatıyle mükellef olduğu vazâifi icra edebilmek için Belçika'da geçirmeye mecbur olduğu müddet zarfın-

da Fransa'da vukua gelen ahvâli gözden kaybetmemekte ve ġasb ve garât gibi, ma'mûreleri ihrâk gibi, agrâz-ı nefsaniyeye kapılarak masum kanı dökmek gibi ahâliyi birtakım cinayâta sevkeden iştirâk-ı emvâl taraftaranı rüseâsı aleyhinde neşriyâtta bulunmakta idi.

Hugo öteden beri mağlûblara af ile muamele olunmak mesleğini iltizâm eylediğinden iştirâk-ı emvâl taraftaranınm aleyhinde bulunmakla beraber bunların Belçika'ya kabul olunmamaları hakkında Belçika hükûmeti tarafından verilen kararı muâheze eylemesi kendisinin Belçika toprağından ihrâcına sebebiyet verdi. Lâkin yine bu muâhezenin efkâr-ı umûmiyeye îrâs eylediği tesirin neticesi olarak karar-ı mezkûr lâğvolundu.

Belçika'dan çıktıktan sonra Hugo Lüksemburg ve Londra'yı dolaşıp nihayet Fransa'ya avdet etti.

1871 senesi evâhirinde Paris'e muvâsalat eden Hugo divân-ı harb tarafından nefy veya idamlarına hükmolunanların aflarını iltimâs etti, lâkin bir netice hâsıl olmadı.

5 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i A'yân'a intihâb olunduğundan mevkiini sol taraf a'zâları miyânında intihâb edip meclisin ilk intihâbında politika töhmetiyle mahkûm bulunanlar hakkında bir lâyiha takdimiyle yine aff-ı umûmî teklif etti ise de kabul olunmadı.

Onuncu Fasıl

Hulâsa

Tahliye-i mülk (*La Libération du Territoire)* – François Hugo'nun vefatı (26 Kânun-ı evvel 1873) – Hugo'nun itikadı - Aksâm-ı felsefe – Belçika'dan tard olunduğu tarihten Meclis-i A'yân'a a'zâ ta'yîn olununcaya kadar – *L'Année Terrible (1872)* – *Quatre-vingt-treize (1873)* – *Actes et paroles* (1874-1876) – *Mes fils* – *La Légende des Siècles* (ikinci kısım: 1877) – *L'Art d'être grand-père* – *Le Pape* (1878) – *La Pitié Suprême* (1879) – *L'Âne* – Hugo'nun mu'tâdı – Hıfz-ı sıhhate riâyeti – Resimde mahareti – Hüsn-i hattı olmadığı ve bunun sebebi.

*

Hugo'ya birkaç kere teklif vuku buldu ise de 1876 tarihine kadar siyâsî cemiyetlerden uzak durdu. Lyon müntahibleri kendisini 1873 tarihinde mebus intihâb etmek istediler, ancak aff-ı umûmî meselesine müşkilât îrâs etmemek için kendisi bu meselede hariç kalacak olur ise aff-ı umûminin istihsâli daha kolay olacağını mülâhaza ederek, teklif-i vâkii reddetti.

Şair-i şehîr hamiyet-i vataniyesini sâir hususatta da ibrâz eyledi. 1873 senesi Eylül'ünün on altıncı günü *La Libération du Territoire* ünvânıyla neşreylediği bir eserin hâsılatını Alsas ve Loren'lilere terk etti.

1873 senesi Kânun-ı evveli'nin 26'ncı günü Hugo'nun son oğlu François, on altı aydan beri çekmekte olduğu bir hastalığın netïcesi olarak vefat etti.

İnsan çok yaşamayı arzu eder, ancak bunun bir mahzûru

vardır ki o da Hugo'da vâki olduğu gibi, dünyada en muazzez ve en sevgili olan akraba ve ehibbâsını birer birer kaybederek şâd ve hurrem geçirileceği ümîd olunan o uzun ömrün bir devr-i hüzün ve matem olmasıdır.

Fevkalâde bir takayyüd ve ihtimâm ile enistesine bakmış olan Madam Charles Hugo cenazeyi mezara kadar teşyî etti. Tabutun arkasında Hugo bulunuyordu ki keder belini bükmüş, gözlerinden eşk-i teessür revân olmakta bulunmuştu. Feleğin bu kadar sademât-ı şedîdesine uğramış olan o pîr-i muhterem ak saçlarla mütetevvic olan başını semâya kaldırmakta idi. Yanlarında Mösyö Paul Meurice, Auguste Vacquerie, Paul Foucher bulunmakta, bunların arkasından da Mösyö Gambetta, Alexandre Dumas, Jules Simon vesâire ile mebuslardan, gazete muharrirlerinden, edîblerden, hünerverlerden, amele gürûhundan müretteb bir cemm-i gafîr gelmekteydi.

Cenaze alayı Drouot sokağından hareket edip Paris'in şark makberesine muvâsalat etti. Kabristanda Hugo ailesine mahsus olan mahallde yer kalmadığı için müteveffayı muvakkaten diğer bir mahalle defnettiler.

Avrupalılarda birisi vefat eylediği vakit meyyitin mezarında bir nutuk îrâd eylemek usûl-ı müttehazadandır. Bu vazifeyi deruhde eden meşâhir-i müverrihînden Louis Blanc îrâd eylediği bir nutk-ı beliğe şu sûrette netice verdi:

"Feleğin bunca sademât-ı şedîdesine uğrayan şu pîr-i nâmdârın hayatın cevrlerine tahammül edebilmesine muâvenet etmek üzere şu,

C'est un prolongement sublime que la tombe
*On y monte, étonné d'avoir cru qu'on y tombe**

ulvî beyitinde zikreylediği kanaat-i vicdaniyesi bâkidir. Victor Hugo sûret-i mutlaka ve kat'iyyede iftirâk fikr-i müdhişini kabul etmez. Ebediyet-i Rabbaniyeye beka-yı ruha kaildir. İşte bu hal –şimdiye kadar uğradığı musîbetlerden cerîha-dâr olmakla beraber– ikinci ailesi için yaşamasına sebebiyet olacaktır. O

* Tercümesi: "Mezar bir imtidâd-ı ulvidir; içine düşüyorum zannederken insan burada teâlî ettiğini hayretle görür."

ikinci aile ise bütün eâzımın hayatlarını bahşettikleri nev-i benî beşerdir."

Hugo gözlerinden yaş dökmekte olduğu halde hatibi kucakladı. Bir taraftan muhibleri müşârün-ileyhi mezarın üzerinden kaldırmakta iken, diğer taraftan, şaire teselli vermek için, bütün hâzırûn, "Yaşasın Hugo!" âvâzelerini ayyuka çıkarmakta idiler.

Louis Blanc şu nutukta Hugo'nun mezhebini güzel hulâsa etmiştir. Hugo gerçi Hıristiyan doğmuş ve o yolda terbiye görmüş ise de fart-ı zekâsı sayesinde fikrini şâibe-i şirkten tathîre muvaffak oldu. Hattâ şu sözü de buna delildir:

"Evet, ben Katolik doğdum, gençliğimde gördüğüm terbiye hasebiyle müddet-i medîde bu i'tikadda bulundum; lâkin bu i'tikad bende kalmadı ve bundan böyle öyle bir zehâbda bulunmaklığıma da imkân yoktur. Beka-yı ruha, Allah'ın varlığına mu'tekidim. Cenâb-ı Hakk'ın bana ihsan buyurduğu eyyâm-ı ömürden, ale'l-husus bunları nâfi' bir sûrette, sarfeylemekliğime müsaade eylediğinden dolayı vazife-i mahmidet ve teşekkürü ifâdan hiçbir vakitte geri durmam."

Felsefe öteden beri hikmet-i ruhâniyeye (Spritualisme), hikmet-i işrâkiyeye (Panthéisme), tarîk-i maddiyûn (Matérialisme) nâmlarıyle başlıca üç kısımdan ibaret iken muahharen Auguste Comte, hakikati sâbit olan şeyleri kabul ile mertebe-i sübûta varmayan akvâl hakkında bir hükm-i kat'î vermekten tevakki ve mücânebet eylemek mesleğinden ibaret olan, tarîk-i müsbetiyûnu (Positivisme) vaz' ve te'sîs eylemiştir. Gerçi bu meslek birçok mebâhiste tarîk-i maddiyûn ile müttefik ise de bazı nikatta bunların beyninde ihtilâf mevcuttur. Binâberin Auguste Comte'un mesleği tarîk-i maddiyûna derc ve ilhâk olunmayıp ayrı bir tarîk olmak üzere telâkki olunduğundan, şu halde tarîk-i hikmet dörde münkasım oluyor.

Victor Hugo'nun sâlik olduğu felsefe, tarîk-i maddiyûnun zıddı olan, hikmet-i ruhâniyedir. Hugo'nun mensub olduğu meslek-i feylesofânenin mahiyetini meydana koymak, hikmet-i ruhâniye ile tarîk-i maddiyûnu şerh ve tefsîr ve bunları yek-diğeriyle mukayese ve muhakeme eylemekle hâsıl olacağı ve buna ise şu eserin hacmi müsâid olmadığı cihetle bu hususta hall-

i müşkil arzusunda bulunan kari'lerimize yek-diğerine mübâyin şu iki mesleği tervîc yolunda yazılmış olan âsâr-ı garbiyenin mütâlaasını tavsiye etmekle iktifâ ederiz.

Belçika'dan ihrâcından senatoya a'zâ ta'yîn olununcaya kadar Victor Hugo yeni eserler yetiştirmekten ve mağdurları himaye yolunda kalemini isti'mâl eylemekten bir an fârig olmadı.

1872 tarihinde *L'Année Terrible* (Sâl-i Müthiş) nâmıyle bir eser neşredip işbu mecmûa-i eş'âr ünvânında dahi alışıldığı vechle, 1870 ve 1871 senelerinde Fransa'nın dûçâr olduğu beliyyelerden bâhistir.

Ertesi sene *Quatre-vingt-treize* ünvânıyla Fransa inkılâb-ı azîminden bâhis bir roman neşretti ki bu da "Sefiller" gibi mazhar-ı rağbet oldu ve Avrupa lisanlarından birkaçına tercümesiyle birlikte intişâr eyledi.

Bu tarihi vely eden üç sene zarfında "Nefyden Evvel", "Nefy Esnasında" ve "Nefyden Sonra" ünvânlarıyla üç cilde münkasım *Actes et Paroles* (Harekât ve Akvâl) ser-levhasıyle kütüphâne-i âleme bir eser daha ilâve edip 1841 tarihinden 1878 senesine kadar tarîk-i terakkide kat'eylediği mesâfeyi bu eserinde hatve-be-hatve nakl ü hikâye eyledi. Bu eser zâlimlere mukâvemeti tavsiye ile bed' edip mağlûblara af ile muamele olunmak hakkında bir nasihat ile nihayet bulur.

Bundan sonra *Mes Fils* (Oğullarım) ünvânıyla neşreylediği risâle mahdumları Charles Hugo ile François Hugo'nun meziyyât ve âsârından bâhistir.

1877'de *La Légende des Siècles* nâm eserin ikinci kısmı neşrolundu. Yine bu sene zarfında *L'Art d'être grand-père* (Büyükbaba Olmak Sanatı) ünvânlı neşreylediği manzum bir eserde çocuklara olan muhabbetini tasvîr etti. Torunları Georges ile Jeannette'e hitaben kaleme aldığı bu eserinden ber-vech-i âti nakleylediğimiz bir parça bunlar hakkındaki fart-ı muhabbetini göstermeye kâfidir:

En me voyant si peu redoutable aux enfants
Et si rêveur devant les marmots triomphants,
Les hommes sérieux froncent leurs sourcils mornes
Un grand-père échappé passant toutes les bornes

C'est moi.....

Mais des petits qui n'ont pas fait de crime encore,
Je vous demande un peu si le grand-père doit
Etre anarchique au point de leur montrer du doigt,
Comme pouvant dans l'ombre avoir des aventures,
L'auguste armoire où sont les pots de confitures!
Oui, j'ai pour eux parfois, –ménagères, pleurez!–
Consommé le viol de ces vases sacrés.
Je suis affreux. Pour eux je grimpe sur des chaises!
Si je voix dans un coin une assiette de fraises
Reservée au dessert de nous autres, je dis:
O chers petits oiseaux goulus du paradis,
C'est à vous! Voyez-vous en bas sous la fenêtre
Ces enfants pauvres, l'un vient à peine de naître,
Ils ont faim. Faites-les monter et partagez –

Meâli: "Çocukların benden hiç çekinmediklerini, bir tavr-ı galibâne takınan bebeklerin karşısında tefekküre daldığımı gören ciddi adamlar kaşlarını çatarlar. Ben kâffe-i hududu tecavüz eden âdet haricinde bir dedeyim. Lâkin size sual ederim, henüz bir günahı olmayan o masumlara, güya karanlıkta birtakım vukuata uğrayacakmış gibi, içinde reçel kavanozları bulunan o âlî dolabı parmağıyla gösterecek derecede bir dede tedbirsiz olmalı mı? Evet, ben bazen –ev kadınları ağlayınız!– taarruzdan masûn olmak lâzım gelen o kavanozlara el uzatmak gibi bir küstahlığı onlar için irtikâb ettim. Ben fena adamım. Onlar için iskemlelerin üzerine çıkarım! Bizim soframıza mahsus olmak üzere bir köşede saklanmış bir tabak çilek gördüğüm vakit, 'Sevgili yavrucaklarım, bu meyve sizindir! Şu pencerenin altındaki fakir çocukları görüyor musunuz (ki içlerinden biri henüz dünyaya gelmiştir) onların karnı açtır. O çocukları yukarı alınız, onlarla paylaşınız', derim."

Hugo küçük çocuklar için ne kadar müşfik, ne derece mülâyim olduğunu bu eserinde gösterdiği gibi, âsâr-ı sâiresiyle dahi zulm ve i'tisâfı, hayatını irtikâb eden büyük adamların de-

mıetlerini yüzlerine vurmakta o nisbette cür'et ve sebâtlı olduğunu isbat etti.

1878 ve 1879 senelerinde biri *Le Pape* diğeri *La Pitié Suprême* ünvânlı iki manzum eser neşredip birincisinde papa nasıl olmak lâzım geleceğini beyan ve kendi mezheb-i feylesofânesini hülâseten der-miyân etmiş ve ikincisinde dahi insanların muhâsamadan vazgeçip yek-diğerine kardeş nazarıyle bakmaları lüzumunu ityân eylemiştir.

Bundan sonra arz-ı dîdar eden eser *L'Âne* (Eşek) ser-levhalı manzume olup hulâsa-i müfâdı ise, binlerce sene tedkik-i hakayıka sarf-ı zihn eyleyen bunca dühâtın sa'y ü ikdâmları sayesinde husûle gelen kâffe-i malûmat-ı beşeriyeye tamamiyle kesb-i vukuf ve ıttılâ eylediği farzolunan ve tulûât-ı şairânenin ağârib-i garaibden ma'dûd olan gazûb bir eşeğin muâhezât-ı şedîdesine cevap bulamayarak (şairin kavlince) şaşırıp kalan Kant nâm Alman hakîmini dûçâr olduğu müşkilâttan kurtarmak için nâzımın tarîk-i selâmeti hakîm-i müşârün-ileyhe irâeye rağbet buyurmasından ibarettir.

Kant zekâvet-i fıtriye ve fatânet-i fevkalâdesi sayesinde metafizikçe bir inkılâb-ı azîm husûle getirmiş ve hattâ Herschel'in keşfinden evvel Uranüs nâm seyyârenin vücudunu ihbar* edecek kadar ulûm-ı müsbetede yed-i tûlâ sahibi olduğu halde bir uzun kulaklıya cevap vermekten âciz kalması bizim gibi dakayık-ı şairâneye vâkıf olmayanlara acayib görünür ise de zevk-âşinâ-yı şiir olmak imtiyâzını hâiz bulunanlar, bu eserde havsala-i idrakimizin istîâb edemediği, kimbilir ne kadar ulviyet-i şairâne bulurlar ki öyle ufak tefek muhâlâtı kaale aldığınıza istigrâb ederler.

Bizce şâyân-ı dikkat şurasıdır ki Victor Hugo'nun âlem-i medeniyetin mekâtib-i âliyesinde ikmâl-i tahsil ettirdiği Eşek, "gurg-zâde gurg-şeved gerçi bâ-âdemî buzurg şeved"[3] fehvâsınca cibilletini değiştirmeye muvaffak olamadığından mı, bilmem neden, şairin kulağına fısıldadığı efkâr-ı hakîmâneyi kemâl-i belâgat ve fasâhatla ifâde etmekle kanaat etmeyip netâyic-i fenniyeye de çifte atmak istemiştir!

G. H. Lewes, *The Story of Philosophy.*

Bunu vely eden eser *Les Quatres Vents de L'Esprit* nâmıyle ve "lyrique, dramatique, épique ve satirique" evsâfıyla dört kitaba münkasım ve iki ciltten ibaret olan te'lîfidir.

Ta'dâd eylediğimiz eserlerden mâadâ henüz mevki-i intişâra konulmamış birçok âsârı daha mevcud olduğu mervîdir.

Bu eserleri âlem-i intişâra vaz' etmekte bulunsun, vazâif-i siyâsiyesine şöhret-i şairânesi kadar itina eden Hugo gerek kürsü-i hitabette ve gerek gazeteler vasıtasıyle hukuk-ı beşeriyeyi müdafaada pâye-dâr oluyordu.

1876 Nisan'ında Château-d'Eau tiyatrosunda Louis Blanc ile müştereken bir meşveret-i aleniye (konferans) icra edip sâmiînin duhûliyelerinden terâküm eden hâsılat Philadelphia'da güşâd olunan sergi-i umûmiye gönderilen sanatkârlardan müretteb bir heyet-i mebûsânın masârif-i râhiyesine tahsîs olundu.

Sene-i mezkûr Mayıs'ının yirmi ikisinde Meclis-i A'yân'da mevki-i bahs ve müzakereye konulan aff-ı umûmî meselesinde kin ve agrâz teskîn edilmek ve dahilî şûrişlere bir netice verilmek için aff-ı umûminin lüzum-ı kabulü hakkında idare-i efkâr eyledi.

Victor Hugo gibi ömrünün sonuna kadar çalışmaktan bıkmaz, usanmaz pek az adam gelmiştir. İster kış olsun, ister yaz, hergün alafranga saat beşte yatağından kalkar ve soğuk su ile duş yaptıktan sonra zevâle kadar yazı yazardı. Kahvaltı ettikten sonra sokağa çıkıp hava almak için yayan gezer veya omnibüsün üst tarafına binerek Paris'i dolaşırdı. Hele Tuileries bahçesine gidip orada oynayan külhanbeylerini seyretmek pek merakı idi.

Meclis-i A'yân'dan avdet ettikten sonra akşam alafranga saat sekizde taam eder ve sofrasında torunlarıyle muhibbânından birkaç kişi bulunurdu.

Taam esnasında Victor Hugo hatipliğini, a'yân a'zâlığını büsbütün unutup misafirlerini memnun etmekten başka bir şey düşünmez, güler, lâtife eder, güzel fıkralar söyler, mecliste hazır bulunan kadınlara mahzûziyetlerini mûcib olacak iltifatlar eder, münasebet düştüğü vakit mazmun sarfetmekten de çekinmezdi. Saat ona gelince salona geçip burada kendisine intizâr eylemekte bulunan mebuslar, hünerverler, edîbler ile musâhebete koyulurdu.

Hugo'nun hıfz-ı sıhhate pek ziyade riâyeti var idi. Yazı yazdığı vakit havayı teceddüd edebilmek için sobaya biraz odun ilâve ederek kışın bile odasının pencerelerini açtırmayı mu'tâd edinmişti.

Şairin, "Müddet-i ömrümde bir Bordeaux kadehini dolduracak kadar ispirto içmedim" dediği Jules Claretie tarafından menkuldür.

Gerçi bu sözü işitenler "Aldanma ki şair sözü elbette yalandır" mısraını der-hâtır etmeye mecbur olurlar ise de şairin ifâdesini harfiyen kabul etmeyip mübâlâgadan kinaye olduğunu anlamalıdır.

Hugo'nun karakalem resim yapmakta da mahareti var idi. Derebeyliği zamanından kalma kuleli hisarları, fırtınaya tutulup direkleri kırılmış gemileri, hun-rîz haydud çehrelerini kaz tüyünden bir kalem veya sıkıya gelir ise ucu yanmış bir kibrit parçasıyle bir iki dakikada tecessüm ettirirdi.

Hugo'nun kaleminden çıkmış olan resimlerden birçoğu cem' olunarak Guernesey'de menfi iken ikamet eylediği Hauteville-House nâm mahalde züvvâra temâşâ ettirilmektedir.

El marifeti olanların ekseriyetle hüsn-i hatları da olmak lâzım gelir iken Hugo'nun yazısı okunmadan muarrâdır. Tercüme-i hâlini hâkî bulunan bazı kitapların baş taraflarında müşârün-ileyhin hatt-ı destinden birer nümûne vardır. Bunları okumaya pek çok çalıştım, ancak bazı mahallerini –karine ile– çıkarmaya muvaffak olabildim. Bu hal ise Victor Hugo'nun fikrini tasvîr için müddet-i medîde kafa patlatmaya ihtiyacı olmayıp kalemi gayet seri olduğuna delâlet edip her muharrirde bulunmayan bir meziyetini meydan-ı sübûta çıkarır.

Hugo geceleri bile yatağının başında bir parça kâğıt ile kalem bulundurup dimağında bir fikir tevellüd ettiği vakit, mumu filânı yakmaya meydan kalmaksızın, karanlıkta muhtıra kabilinden kâğıda bir iki kelime kaydeder ve bu sûretle zapteylediği fikir muahharen bir büyük eseri vücuda getirmeye kifayet eylerdi.

On Birinci Fasıl

Hulâsa

Diderot'nun edebiyata açtığı çığır – Stendhal, Balzac - Realizmin esası – Emile Zola ve nazariyesi – Meşâhir-i şuarâdan Horatius'un hayalin tarifine dair bir kıt'ası – Emzicenin tesiri – Claude Bernard'ın tıbb-ı tecrübiye dair beyan eylediği kavâidin edebiyata tatbiki – Müşâhid ile mücerribin beynindeki fark – İnsanların yek-diğeri hakkında tecrübede bulundukları – Başlıca nazar-ı itinaya alınacak iki büyük tesir – Tecrübe usûlünün romana kabil-i tatbik olduğu – *Les Rougon-Macquart* bunun cihet-i fenniye ve tarihiyesi - *Assommoir* hulâsası – Zola'nın romanlarının mazhar olduğu rağbet – Romantiklerin klasiklerden aldıklarını realistlere satışları – Hugo'nun realistlere ta'rîzâtı – Bunun reddi.

*

D'Alembert gibi, Diderot gibi dâhileri yetiştiren on sekizinci asırda fünûn ve ciddiyât kesb-i ehemmiyet eylemeye ve şu'le-i medeniyet gittikçe tezâyüd ederek etrafa ziyâ-pâş olmaya başladığından edebiyatın da bu halden istinâre ve istifâza eylemesi tabiî idi.

Ansiklopedi gibi muhît-i malûmat-ı beşeriye olan bir eser-i azîmi refiki D'Alembert'le birlikte vücuda getiren Diderot, evhâmat ve hayalâttan başka bir esası olmayan edebiyat-ı garbiyeyi ıslâh niyetinde bulunarak tabiatta vukuat ve eşya bize ne yolda zâhir oluyor ise, tagyîr ve tebdîl etmeksizin, o yolda onları tasvîr eder bazı romanlar te'lîf ederek Avrupa'da el-yevm

"realizm" nâmıyla ma'rûf ve müştehir olan meslek-i edebiye bir çığır açmıştı.

Muahharen on dokuzuncu asır evâilinde Stendhal ve Balzac bu çığırı pek çok tevsî eylemiş ve birincisi psikolojiyi ve ikincisi fizyolojiyi esas tutarak tabâyi' ve vukuat-ı beşeriye hakkında birçok tedkikat ve hakayıkı câmi' hikâyeler vücuda getirmişler idi. Ancak o devirde romantiklerin parlak ibareleri halkın gözünü kamaştırmakta olduğundan bu mesleğin meziyeti layıkıyla takdir olunamamıştı.

Esası daire-i hakikati tecavüz etmemek ve mübâlâgat ve tagyîrattan tevakki ve ictinâb eylemekten ibaret olan bu silkin kavâid ve mevzuunu şerh ve tefsîr ve muârızlarının hatâ ve efkârlarındaki sakameti tenkidât-ı şedîdesiyle meydana koyan Emile Zola gerçi bâlâda zikreylediğimiz muharrirlerden sonra gelmiş ve topu beş on seneden beri âlem-i matbuata dahil olmuş ise de mesleğinin tervîci yolunda herkesten ziyade uğraştığı; gerek mücâhede-i kalemiyesi ve gerek vücuda getirdiği âsârda ibrâz eylediği iktidâr-ı edebisi sayesinde meslek-i hakikiyûnu tanıttırmaya muvaffak olduğu cihetle meslek-i mezkûrun bânisi sayılabilir. Nitekim Hugo, Chateaubriand vesâireden sonra geldiği halde romantizmin müessisi addolunuyor.

Zola'nın nazariyesi şudur: "Hayattan başka elimizde bir nümûne yoktur, çünkü havâssımızın haricinde bir şeyi idrak edemeyiz. Binâberin hayatı tagyîr etmek sehv ve hatâya mahall bırakmak olacağından bu yolda vücuda getirilen eser fena olur."

Horatius hayali şu sûretle tarif eylemiştir:

Humano capiti cervicem pictor equinam
Iungere si velit, et varias inducere plumas
Undique collatis membris, ut turpiter atrum
Desinit in piscem mulier formose superne...

Yani: "Bütün kuvve-i muhayyilemizi sarfederek, bir beygir gövdesinin üstüne güzel bir kadın başı koymak, vücudunu tüyle setretmek ve aşağı tarafını da çirkin bir balık sûretinde bitirmekten, yani galat-ı tabiat vücuda getirmekten başka bir şeye muvaffak olamıyoruz."

Netice: "Bir şey ki tamamiyle hakikate muvâfık değildir, aslı mütegayyirdir, yani galat-ı tabiatten ma'dûddur. Şu neticeyi kabul eyledikten sonra hayalâta müstenid olan edebiyatın galatattan başka bir şey vücuda getirmediğine hükmetmek uzak bir şey değildir.

Binâberin, Zola'nın kavlince, yalnız hakikat âsâr-ı sınâiye husûle getirebilir. Demek olur ki tahayyül etmemeli; bakmalı, tedkik etmeli ve gördüğünü bi-hakkın tavsîf ve tarif etmeli.

Şurasını da ilâve edelim ki tabâyi' ve emzice muhtelif olduğundan her muharririn tarif ve tavsîf edeceği eşya kuvve-i akliyesinin hilkatine nazaran bu ihtilâftan müteessir olur. Zola mesleğini "Tabiatı bir mizâc arasından görmekten ibarettir" diyerek tarif eylemiştir.

Şu verdiğimiz izahatâ nazaran bir muharririn vazifesi fotoğrafçılıktan ibaret gibi kalıyor ise de Zola yalnız müşâhede ile iktifâ etmeyip müşâhedâtı tecrübe ile mezc ederek muharririn karîhasına vâsi bir meydan bırakıyor.

Zola bu hususta ilm ü vezaifü'l-a'zâyı ihya eden Claude Bernard'ın "Tıbb-ı Tecrübî Tahsiline Medhal" (*Introduction à l'Etude de Médecine Expérimentale*) nâm eserinde vaz' eylediği kavâid-i esasiyeyi edebiyata tatbik ile ekser mahallerinde yalnız "tabib" ta'bîrini "hikâye-nüvis" lâfzına tahvîl eylemekle iktifâ etmiştir.

Zola'ya gelinceye kadar edebiyatta yalnız müşâhedâta müracaat olunmuştu. Kimisi müşâhedâtını tamamiyle tasvîr ve kimi de hayalâtiyle mezc ve terkîb eylemek cihetlerini iltizâm etmişti.

Bir romanın te'lîfinde ne yolda tecrübe mümkün olduğunu beyan etmezden evvel "müşâhid" ile "mücerrib"in beynindeki farkı Claude Bernard'ın ne yolda ta'yîn ve irâe eylediğini beyan edelim.

Claude Bernard diyor ki, "Âsâr ve hadisâtı, tebdîl ve tagyîr etmeksizin, yani tabiat bunları bize ne yolda arzediyor ise ol vechle tedkik için vesâit-i teftişiye-i basite veya mürekkebeyi bunlara tatbik edene 'müşâhid' ve herhangi bir maksatla âsâr ve hadisât-ı tabiiyeyi tagyîr ve tebdîl etmek, yani tabiatın bize arzetmediği ahvâl ve suverde bunları zuhûr ettirmek için vesâ-

ile teftişiye-i basite veya mürekkebeyi isti'mâl edene 'mücerrib' nâmı verilir."

Binâberin ilm-i heyet müşâhedeye müsteniddir, çünkü râsidin ecrâm-ı semâviye üzerine bir tesiri mümkün ve mutasavver değildir; halbuki kimya ulûm-ı mücerribedendir, çünkü kimyager mevâddı kalıb-ı âhire ifrâğ ve tab'ını ta'dîl eder.

Birtakım âsâr müşâhede olunduktan sonra bunları tevlîd eden esbâbın ne olduğunu düşünmek tabiîdir. Şu halde fikre tebâdür eden faraziyâtın hakikate muvâfık olup olmadığını tedkik için tecrübeye müracaat olunur.

Şu halde müşâhede "gösterir" tecrübe ise "âgâh eder" demek lâzım geliyor. Claude Bernard "Mücerrib tabiatın müstantikidir" diyor.

Ale'l-husus insanlar da yek-diğeri hakkında tecrübede bulunmaktan fârig olmazlar. Kendi ef'âl ve harekâtımızı muhakeme ettiğimiz vakit elimizde bir delil vardır; çünkü düşündüğümüzde hissettiğimiz şeylere âgâhız. Halbuki bir şahs-ı âhirin ef'âl ve harekâtını muhakeme etmek istediğimiz vakit iş değişir. Vâkıâ biz o adamın ef'âl ve harekâtını görüyoruz ki bunların hissiyât ve irâdesinin alâmet-i zâhiriyesi olduğundan şüphemiz yoktur. Bundan fazla olarak ef'âl ile bunları tevlîd eden sebep beyninde zarûrî bir taalluk ve münâsebet bulunduğunu da kabul ediyoruz. Ancak o sebep nedir? Biz onu nefsimizde vâki olduğu gibi hissetmiyoruz. Esbâbına vâkıf değiliz; binâberin gördüğümüz harekâta, işittiğimiz sözlere nazaran onu tefsîr ve farzetmeye mecburuz. Şu halde o adamın ef'âl ve harekâtını yekdiğeriyle mukayese ederek zannımızın sahîh olup olmadığını tedkik ve teftiş etmek lüzumu bizce tahakkuk eder ki bu da tecrübe usûlüne müracaattır.

Tecrübe fikri ta'dîl fikrini tevlîd eylediğinden hikâye-nüvisin vazifesi yalnız fotoğrafçılıktan ibaret kalmaz. Vâkıâ bir hikâyenin te'lîfinde vukuat-ı sahîha ve muhakkaka esas ittihâz olunursa da vukuatın sûret-i cereyanını göstermek için âsâr ve hadisâtı husûle getirmek, idare etmek icab eder. İşte muharririn vüs'at-i karîhasına, iktidâr ve maharetine ait olan cihetleri burasıdır. Vukuatı idare hususunda iki şeye ziyadesiyle itina olunmak icab eder ki biri istidâd kutru "Influence héréditaire"

diğeri içinde yaşanılan âlemin tesiri "Influence des milieux" dir.

Tasvîri murad olunan bir vak'ayı bu usûle tevfîkan, hakikat ve tabiat dairesinden çıkarmayarak, tecessüm ettirmek için ne kadar vukuf ve tedkike ihtiyaç göründüğü mülâhaza olunacak olur ise bu yola sülûk eden bir muharririn meziyeti küçülmek şurada dursun bilakis tezâyüd eder.

Bir tecrübe, velev en basit olsun, mutlak bir müşâhedenin tevlîd eylediği bir fikre müsteniddir. Claude Bernard'm dediği gibi, "Tecrübe fikri ne keyfidir, ne de sırf hayalî; müşâhede olunan âlem-i hakikatte bu fikrin nokta-i istinâdı bulunmalıdır."

Bir vakitler zî-hayat ecsâm hakkında tecrübenin kabil-i tatbik olmadığı iddia olunuyordu. Halbuki bu iddianın, bî-esas olduğunu Claude Bernard meydana koydu. Kimyada câri olan tecrübe usûlünü müşârün-ileyh fizyolojiye tatbik ederek birtakım hakayıkı keşfetti.

Bu usûlün –insanların ef'âl ve harekâtını esbâb-ı mûcibe-i tabiiyesiyle şerh ve tefsîr ederek halka bir ders-i ibret vermekten ibaret olan ve âdeta hey'ât-ı ictimâiye-i beşeriyenin tekevvün ve teşekkülünden bâhis sosyoloji (sociologie) fenninin bir şubesi denilebilen– romana da tevfîk ve tatbiki mümkünâttan olduğunu Zola, meydana koyduğu âsâr ile isbat eyledi.

Zola'nın bu yolda yazdığı âsârın en meşhuru *Les Rougon-Macquart* ünvânlı romandır ki şimdiye kadar on üç cildi intişâr edip ciltlerin adedi yirmiye bâliğ olacaktır.

Bu romanın cihet-i fenniyesi bidâyeten bir şahısta hâdis olan bir âfet-i âliyenin verâset kanununun iktizâsmca, evlâd ve ahfâda sûret-i sirâyetiyle ârızât-ı asabiyenin batâetle tevâlisini ve bu sülâle efrâdının her birinde, içinde yaşadıkları âleme nazaran, ârızât-ı mezkûrenin ne yolda tecelli ve tenevvü eylediklerini gösterir; tarih ciheti ise Üçüncü Napoléon'un riyâseti imparatorluğa tahvîlden Sedan'a teslîm-i silah edinceye kadar zuhûr eden vukuatı ve bu devirde Fransa ahâlisinin tabakat-ı muhtelifesini teşkîl eden sunûf-ı muhtelifenin ahvâl ve âlemini tasvîr eder. İşte bu eserin aksâmı miyânında böyle bir irtibat ve münâsebet-i tâmme bulunmakla beraber ciltlerden her biri bir âlemi tasvîr eylediklerinden başlı başına birer roman teşkîl ederler.

Zola, yazdığı romanda üslûb-ı tahrîrce de bir çığır açtı. Romanların eşhâsı mensub oldukları sınıfa mahsus olan lisan ve tabirâtı kullandıkları gibi amele âlemini tasvîr eden *Assommoir* nâm eserini dahi baştan âhire kadar amele lisanıyla yazmıştır. Victor Hugo'nun bu roman hakkındaki mütâlaâtını ileride zikredeceğimizden bu eserin neden bâhis olduğunu icmâlen beyân edelim.

Muharrir bazı mukaddemâttan sonra yek-diğerine muhabbeti olan bir tenekeci amele ile bir çamaşırcı kızının sa'y ü ikdâmları sayesinde ne sûretle refah ve saadetle yaşadıklarını ve günden güne kazançlarının tezâyüd eylediğini tasvîr eder. Bir gün tenekeci bir hânenin oluklarını tamir ederken kazaen damdan düşüp esîr-i firâş olur. Bir müddet hasta kaldıktan sonra ayağa kalkar ise de henüz dermansızlığı çalışmasına müsâid olmadığından ötede beride boş gezinmeye başlar ve nihayet bazı tembel ve ayyaş arkadaşlarının teşvîkiyle meyhâneye dadanır. Üzüm üzüme bakarak kararır derler; bu adam da yavaş yavaş arkadaşlarının halleriyle halleşip, kuvveti yerine geldiği halde dahi, işe gitmez ve evde karısının kazanmış olduğu paralardan ne kadar bulabilir ise alıp arkadaşlarıyla beraber îş ü işrete sarfeder.

Bîçâre kadın bir müddet bu halin önünü almak ve kocasına söz anlatmak ister ise de fâidesi olmaz; herif bir taraftan para ister ve karısı yok dedikçe para bulması için süpürge sapma müracaat eder ve evde bulunan ufak tefeği götürüp satarak meyhânecinin tahsîsâtını tedârike başlar. Bu bîçâre kadın her ne kadar geceyi gündüze katar ise de günden güne tezâyüd etmekte olan fakr u zarûrete tahammül edemeyeceğini görünce ye's ü fütûra müstagrık olarak nihayet o da sefâhata dökülür. Bir müddet istikrâz ile ve bir müddet de elde avuçta olanı satarak gayet zelîlâne bir sûrette ömür geçirdikten sonra nihayet herif hezeyan-ı mürteiş (Delirium tremens) ıtlâk olunan ispirto cinnetine mübtelâ olarak hastahânede; bu kadın da sefâlet ve zilletin son derecesine düşerek, bir evin çatı arasında köpeğe mahsus olan bir mahallde, ot üzerinde vefat eder.

Bu kıssadan alınacak hisse ise, "İnsan sa'y ve amel sayesinde refah ve saadetle yaşar, halbuki tembel ve îş ü işrete münhe-

mik olanlar dûçâr-ı fakr u zarûret olurlar" kaziyyesinden ibaret olduğunu, bu eserin ne kadar ibret-âmîz bir hikâye bulunduğunu izaha hâcet var mı? Bunun bir meziyeti daha vardır ki o da hayalî bir vak'ayı tasvîr etmeyip her gün tesadüf olunan ahvâlden birini meydana koyduğu için bir hayal-i şairâneden ibarettir demeye mahall olmadığından tesiri pek ziyadedir.

Şimdi böyle bir eserin mazhar-ı rağbet olup olmadığını sual eder iseniz "hem oldu, hem olmadı" cevabını vermek mecburiyetinde bulunuyoruz.

Bu eser ahâli tarafından pek çok rağbete mazhar oldu, çünkü birkaç sene zarfında yüz bin (!) nüsha satıldı. Halkın gösterdiği rağbet Zola'nın yalnız bu eserine mahsus olmayıp *Les Rougon-Macquart*'ı teşkîl eden sâir ciltlerin revâcı emsâli nâmesbûk denecek bir sûrettedir. Bunlar miyânında en az satılanı *La Conquête de Plassans* olduğu halde bundan on altı bin nüsha sürülmüş, revâc hususunda hepsine galip olan *Nana* nâm romanın sürümü yüz elli bin (!) adedine bâliğ olmuştur.

Zola'nın kaderini tenzîlde bir menfaati olmayanlar eserlerini takdir etmemişler ise de romantikler, hasbe'l-rekabe, Zola'yı terzîle kalkışmışlar ve klasiklerin kendi haklarında gösterdikleri tecavüzâtı bunlar da realistler hakkında icra etmişlerdir.

Zola müceddid sıfatıyle âlem-i edebiyata dahil olduğu için muâhezât-ı şedîde ve garazkârâneye dûçâr oldu ve –mukaddimede esbâbını beyan eylediğimiz vechle– olması da tabiî idi.

Romantikler klasiklere karşı muharririn müstakil olmasını dava ettikleri halde realistlerin müşâhedâtlarını doğru tasvîr etmekteki haklarını kabulden istinkâf ettiler. Ahlâkı ifsâd ediyorsunuz, edebiyatı berbâd ediyorsunuz yolunda klasiklerin kendilerine vâki olan itâblarını romantikler Zola hakkında sarfettiler.

Hugo-perestlerden Alfred Bardeau ile Hugo beyninde, Zola'ya dair cereyan eden bir muhâverenin aynen tercümesini nakledelim:

Alfred Bardeau birgün edîb-i müşârün-ileyhten realistler hakkında mütâlaâtını istifsâr eylemesi üzerine Hugo:

"Niçin ihtiyâr-ı tenezzül etmelidir? Hakikati söylemek için mi? Efkâr-ı âliye hakikat hususunda diğerlerinden aşağı kalmaz. Nefsimce ben onları tercîh ederim.

Bir misâl getirelim: Shakespeare *Venedik Taciri*'nde Shylock'a Yahudiler ile Hıristiyanlardan bahsederken, şu sözleri söyletiyor:

Onlar da bizim gibi yaşar, biz de onlar gibi ölürüz.

İşte en basit bir sûrette hakikati ifâde budur. Lâkin hakikati tagyîr ve telvîs etmeden bu fikre bir letâfet-i şairâne verebiliriz; derim ki:

Onlar da bizim gibi hisseder, biz de onlar gibi tefekkür ederiz.

Onlar da bizim gibi dert ve mihnet çeker, biz de onlar gibi muhabbet ederiz.

İşte derecât-ı mütereffi'a budur. Şimdi de bilakis o derecât-ı mütedenniyeyi tasavvur edelim. O halde deriz ki:

Onlar da bizim gibi uyur, biz de onlar gibi yürürüz.

Onlar da bizim gibi yer, biz de onlar gibi içeriz.

Onlar da bizim gibi öksürür, biz de onlar gibi tükürürüz.

Alt tarafına siz devam ediniz: İkmâl etmiyorsunuz, cesaret edemiyorsunuz. İkmâl edemezsiniz, lâkin başka biri gelir de bunu itmâm etmekten çekinmez. Belki daha cür'etli birisi çıkar da daha ilerisine varır. Bu ise murdar olur; murdarlığın neticesinde edebe mugayeret hâsıl olur. Ben bu meselede bir girdâb görüyorum ki ka'rını teftiş edemiyorum.

Mesâil-i sınâiye de bu kabildendir. Bir büyük hüner sahibi olan ve zekâdan da mahrum olmayan (zira mahdûd fikirli hünerverler de bulunur) Courbet bana birgün dedi ki, "Bir hakikî duvar yaptım, Homeros Aşil'in kalkanını tasvîr etmek için ne kadar zahmet çekti ise, duvarımı yapmak için ben de o kadar emek sarfettim. Doğrusunu isterseniz, benim yaptığım duvarın değeri Aşil'in kalkanından aşağı kalmaz. Ale'l-husus bu kalkanın birçok noksanları da vardır." Ben de Courbet'ye dedim ki:

— Ben Aşil'in kalkanını tercih ederim. Evvelen sizin duvarınızdan güzel olduğu, sâniyen bir bir noksanı bulunduğu için.

— Noksanı nedir?

— Ekseriya duvarların dibinde bulunan şey ki günün birinde sizden daha realist olmak isteyen bir adam gelip onu oraya koymakta kusur etmeyecektir. İşte bunun için realistlerin âsârını ben fena buluyorum.

Alfred

— Affınızı istirhâm ederim, efendim, lâkin *Assommoir* bir realist eseri olduğu halde bana hüsn-i niyetle yazılmıştır gibi geliyor. Bu eser işrete inhimâkın tehlikelerine, dest-gâh-ı meyhâneye, vazifesini sefâhata fedâ eden amelelerin dûçâr oldukları beliyyeleri gayet müessir bir sûrette tasvîr eder bir levhâdır.

— Burası doğrudur, maamâfih eser yine fenadır. Sefâletin müstekreh cerîhalarını, fakirin bil-mecburiye dûçâr olduğu zilleti tasvîrde lezzet buluyormuş gibi, şerh ve tefsîr ediyor. Ahâlinin düşmanı olan sınıflar bu levhayı dillerine doladılar; işte amelelerin hali böyledir, diyorlar; kitap bu sayede şöhret buldu.

— Lâkin evvel emirde müellif bize ehl-i ırz, tedbir ve tasarruf sayesinde mesud bir hâne gösteriyor. Sonra tembelliğin ve aylaklığın tevlîd eylediği sefâlet ve zilleti bir ders-i ibret olmak üzere tasvîr ediyor.

— Beis yok, bazı levhalar vardır ki tasvîri câiz değildir. Yazılan şeylerin kâffesi doğru olduğunu ve hakikat-i halde vukuatın bu yolda cereyan eylediğini muârız-ı itirazda bana ihtar etmeyiniz. Ben buralarını bilirim, o âlemleri dolaştım, ancak onların enzâr-ı âmmeye vaz' olunmasını istemem. Sizin buna hakkınız yoktur. Sefâlet ve zarûreti üryan bir halde göstermeye salâhiyetiniz yoktur.

Ahâlinin zarûrette olduğunu bilirim; fakr u zarûretin bilmecburiye intâc eylediği teksîr-i ihtiyacâtın, teskîn olunmayan iştihâların, hayvancasına karmakarışık yaşamanın insanları ne gibi fena hallere, ne yolda cinayetlere sevkettiğine vâkıfım. Lâkin bunda ahâlinin ne kabahati vardır. Kabahat sizindir; sefâhatiniz onların sefâletiyle hâsıl oluyor. İyi edemediğiniz, iltihabbahş olmaktan başka bir şey yapamadığınız o yaraları, çıbanları, bereleri gelip teşrîh etmenizi tecvîz etmem.

Ahiren neşrettiğim bir ciltte, keyfime hoş geldi de, bir papa nasb ettim. Nasb ettiğim papa Piskopos Myriel'dir. Her ne kadar olduğunu söylemedimse de anlaşılır. Ona papaslarına nasihat verdirdim; papasların sefâhat-i zîneti ahâliyi ne kadar sefâlet ve zarûrete dûçâr etmekte olduğunu söyledim.

Başka bir yerde *Sefiller*'in dertlerini, muayyebâtını göster-

mekten çekinmedim. Romanıma eşhâs olarak bir kürek kaçkını ile bir fahişe aldım. Lâkin kitabı daima onları teâlî ettirmek fikriyle yazdım. Bu vazifeyi ifâda bir an kusur etmedim. Şiddetini tehvîn etmek, bir deva bulmak için, o âlem-i sefâlete girdim; müderris-i ahlâk, tabib sıfatıyle girdim. Lâkin o âleme kayıtsız veya mütecessis sıfatıyle girilmesini istemem; kimsenin buna salâhiyeti yoktur.

Hakikate olan itinayı, herkesin bildiği ve fakat kimsenin yazmadığı bir kelimeyi isti'mâl edecek derecede ileri vardırmakta tereddüt etmedim. Bunu sarfettim, çünkü bu kelime kelimâtın en sefili olduğu için her nevi sefâlete tahsîs edilen bir kitapta bulunmaya salâhiyet kesbetmişti. Lâkin bu kelimenin mübtezelliği ulviyet-i sırfaya mübeddel olduğu bir zamanı, büyük ordunun sukutunu hiss-i vatan-perverânenin onunla ümitsiz bir halde protesto ettiği hengâmı intihâb ettim."

Emile Zola'yı iltizâm çıkmamak için Hugo'nun ta'rîzâtını aynen tercüme ve naklettik. Şimdi tedkik edelim. Bakalım bu ta'rîzâtın ehemmiyeti ne nisbettedir.

Evvel emirde realistlerin her yerde elfâz-ı asilâneyi tercîh etmeyip bazı tabirât-ı avâm-pesendâne isti'mâl eylediklerine ta'rîz olunuyor. Bu itiraz pek vâhidir, çünkü bu yolda tabirâtı on altıncı asır üdebâsı da kullanmıştır. Daha sonraları Voltaire de isti'mâl etmiştir ki bundan dolayı şöhret ve kudret-i edebiyesine asla nakîse gelmemiştir, Hugo tarafından müddet-i medîde takdîs edilen ve âhir-i ömrüne kadar pek de hürmetinden düşmeyen bazı kitaplarda bunlardan eşna'ına tesadüf olunuyor.

Haydi bunları bırakalım, bakalım kendisi hiç o yolda bir tabir kullanmış mıdır.

Meselâ "Eşek" ünvânlı manzumesinin şu mısraına ne diyelim?

Oui, le crachat jaillit de cent bouches ouvertes

Tercümesi: "Evet, yüz açık ağızdan tükürük fışkırıyor!"
Biraz alt tarafındaki şu mısraı nasıl te'vîl edelim?

Ils reboivent l'horrible antiquité vomie;

Tercümesi: "Kusulmuş olan menfûr eski zamanları tekrar içiyorlar."

Şu halde, "Kendisi muhtâc-ı himmet bir dede, nerde kaldı gayrıya himmet ede" demek icab etmiyor mu?

Ama denecek imiş ki burada kari'leri tenfir murad olunmuş da o lüzum üzerine söylenmiş. Pekâlâ! Şu halde bir ta'bîrin lüzum üzerine isti'mâli kabul olunuyor ise realistlere isti'mâl eyledikleri lisandan dolayı itiraz vârid olmaz. Çünkü onlar da bir lüzum üzerine ve hem pek ciddi bir lüzum üzerine isti'mâl ediyorlar; esâfilden bir şahsa Encümen-i Dâniş a'zâsına layık bir üslûb-ı beyan vermek gibi bir garabette bulunmamak için her şahsı kendi şivesiyle söyletiyorlar; "filolojiye" dair tedkikatta bulunuyorlar.

Hugo Courbet fıkrasında ehemmiyetsiz birtakım müzeyyifâne sözler söyledikten sonra *L'Assommoir* nâm romana nakl-i kelâm ederek hüsn-i niyetle yazıldığını itiraf ile yine eseri beğenmiyor; buna da sebep olarak avâm takımının dûçâr olduğu zillet ve sefâleti teşhir eylemesi bu sınıfın düşmanı olan sunûf-ı sâireye âlet olacağını gösteriyor. Eğer Zola daima fukaraların zillet ve sefâletini tasvîr etmiş, sunûf-ı sâireyi alkışlamış olaydı belki böyle bir itiraza hedef olabilirdi; amele âlemini ne kadar hakikî bir sûrette tasvîr etmiş ise diğer âlemleri de o yolda tasvîr etmiş ve onların fena hallerini de meydana koymuştur. Zola'nın *La Curée* vesâire gibi romanlarını Hugo görmemiş mi? Zola insanların ahvâlini ne yolda müşâhede ediyor ise o yolda tasvîr etmiş, yalnız kötü cihetlerini meydana koymayıp iyiliklerini de yazmıştır. Ale't-husus dûçâr-ı sefâlet olan bir ailenin erkeği işrete mübtelâ olmazdan evvelki halinde Hugo'nun avâm takımının düşmanı dediği sınıflar amele hakkında diyecek bir söz bulamazlar. *La Joie de Vivre* nâm romanını da afîfe ve fedâkâr bir kızı tasvîre hasretmiştir.

L'Assommoir'da münderic bulunan ahvâlin hakikate muvâfakatini Hugo teslîm ile beraber, fukaranın zillet ve sefâletine siz sebep oldunuz, bunları meydana koymaya salâhiyetiniz yoktur. Ben de eserimin birinde bu sefâletlerden bahsettim ise de daima intihâb ettiğim eşhâs-ı zelîleyi teâlî etmeye çalıştım diyor.

Evvelen– Realistler her şeyden akdem içinde yaşanılan âlemin tesirâtını nazar-ı itinaya aldıklarından avâm takımını içinde bulundukları zillet ve sefâlete müstahak görmüyorlar; bunların sû-i hallerini dûçâr oldukları fakr u zarûretin bir netice-i zarûriyesi olarak gösteriyorlar. Bir fenalığın önünü almak için en evvel yapılacak şey onun esbâb-ı hakikiyesini meydana çıkarmaktır. Realistler de tasvîr ettikleri âleme tabib sıfatıyle giriyorlar; çünkü tababette en mühim mesele teşhis-i emrâzdır. Bir hastalığın mahiyeti bilinmedikçe tedavisi mümkün olamaz.

Sâniyen– Hugo ben tasvîr ettiğim eşhâs-ı zelîleyi daima teâlî ettiriyorum, diyor. Burası pek de doğru değildir. Doğrudur diyen olur ise *Sefiller*'de tasvîr eylediği Tenardier nâm şahsı ne sûretle teâlî ettirdiğini sorarız.

Sâlisen– Realistlerin yazdıkları doğrudur, ancak bunların hakikati meydana koymaya salâhiyetleri yoktur meâlindeki hükmü de garib buluyorum; çünkü âlemi doğru söylemekten men'etmek salâhiyetini Hugo'nun nereden aldığını anlayamıyorum.

Râbian– Bir şeyi teâlî ettireceğim diyerek hakikati tagyîr etmek o şey hakkında yanlış bir fikir vermektir. Bir şeyi yanlış bellemekten ise bir fâide hâsıl olmayıp belki mazarrat tevellüd eder; binâberin madem ki bir fenalığın önünü almak istiyoruz, evvel emirde o fenalığın derece ve ehemmiyetini bilmek ve bunu tevlîd eden esbâbı tedkik etmekliğimiz lâzımdır.

Hugo'nun realistler hakkındaki itirazâtını bu sûretle reddedişimiz, edîb-i müşârün-ileyhin âsârı şâyân-ı istifâde değildir, cemiyet-i beşeriye eserlerinden müstefîd olmadı demek olmayıp, Hugo'ya iktidâ etmeyen muharrirlerin âsârı da fâideden hâlî olmadığını beyan etmektir.

On İkinci Fasıl

Hulâsa

Zola'nın âsâr-ı tenkidiyesi; bunların esâmisi – *Hernani* hakkında tenkidâtı – Bu oyunun eşhâsındaki garabet – Tesirin tezyîdi arzu olunmuş ise de kaziyye ber-akis zuhûr eylediği – Kavânîn-i namusun sû-i tefsîri – Oyunun can sıkıntısı veren yerleri – Hugo'nun dramları hakkında bir mütâlaa – *Ruy Blas*'ın tenkidi – *Ruy Blas*'ı yazmak fikri nerden gelmiş, sonra ne kalıba dökülmüş – Muhayyel uşağın uşaklıkla münâsebeti olmadığı – Bir yalan söyleyen bir çoğunu daha söylemeye mecbur olur – Ruy Blas'ın harekâtındaki münâsebetsizlikler – Asabîyü'l-mizâc bir çocuğa müşahebeti – Oyunun neticesindeki garabet – Romana dair tenkidât – Romantikler ile realistlerin roman yazışları – *Notre-Dame de Paris* hakkında bazı mütâlaât – Hugo'nun nazımları hakkında tenkidât – Haşvler – Fesâhata mugayeret – Mânâ çıkmayan mısralar.

Fasl-ı sâbıkta Hugo'nun Realistler hakkındaki mütâlaâtını derc ettik; şimdi de tabiî Zola'nın romantiklere karşı ta'rîzâtını beyan etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Ancak Emile Zola'nın gerek romantiklerin âsârını tenkit ve gerek kendi meslegini tervîc yolunda yazdığı makaleler bir yere toplanarak yedi cild teşkîl eylediğinden, bunların mündericâtını tamamiyle zikretmek uzun olacağı cihetle yalnız Victor Hugo hakkmdaki mütâlaât ve tenkidâtının bazılarını ale't-tarîkü'l-icmâl, beyan

etmekle iktifâ edeceğiz. Bu bâbda vukuf-ı tâm hâsıl etmek isteyenlere bâlâda zikrolunan âsâra müracaat eylemelerini tavsiye ile sühûlet olmak üzere, bunların esâmisini zîrde derc eyleriz:

Mes Haines
Le Roman Expérimental
Les Romanciers Naturalistes
Le Naturalisme au Théâtre
Nos Auteurs Dramatiques
Documents Littéraires
Une Compagne 1880-1881

Zola, "Bugünkü günde Victor Hugo'yu tiyatro müellifi olarak muhakeme etmek pek müşkildir. İnsanın fikrini serbestçe, açıktan açığa söylemekliğine birçok mevâni vardır; çünkü bu bâbda râst-gûluk âdeta nobranlık olur. Üstâd henüz ber-hayattır, müddet-i medîde ve gayet parlak sûrette âlem-i edebiyatta hüküm-fermâ olarak kazanmış olduğu şan ve şöhret el'ân o derecede tâb-dârdır ki o pîr-i muhtereme karşı hakikat hakaret görünebilir" mukaddemâtını der-miyân ve gençliğinde edîb-i müşârün-ileyhin âsârını ne derecede bir şevk ve hevesle mütâlaa eylediğini ve sonraları bunlardan nasıl lezzet bulamamaya başladığını izah ettikten sonra asıl tenkidâta girişerek *Hernani* hakkında diyor ki:

"*Hernani*'nin uzun uzadıya tenkidâtına girişmek istemem. Yalnız bu eserin tiyatroya ait olan zemin ve esasından bahsedeceğim. Çünkü ebyâtındaki maharet ve iktidâr-ı şairâne ötedenberi müsellem-i âlemdir. Her yerde, âdeta on yaşında bir çocuk gibi hareket eden ma'hûd sevdalı haydutun garabetinde herkes müttefiktir zannederim. İhtiyar Gomez de acîb bir mahlûktur. İbtidâları bir geveze iken neticesinde bir cellad zuhûr ediyor. Hele oyunun sonunda Dona Sol zehri içtiği vakit, güya o 'sersem ihtiyar' Hernani'nin vefatını musirren taleb ederek genç kızın sebeb-i mevti olacağını fark edememiş gibi, ne kadar sâdedillik, ne derecede acınacak bir çehre gösteriyor.

...*Hernani*'de isti'mâl olunan vesâit her ne olur ise olsun mümkün olduğu kadar tesirin tezyîdi iltizâm olunmuştur. Ma'hûd borunun icadı da bu maksada mebnidir. Boru çalınca

Hernani ölmeye mecbur oluyor. Hele haydut bir mertebe-i âliyeye ve saadet ve iktidârın son derecesine vâsıl olduğu vakit bu borunun çalınacağını tasavvur ediniz. İşte bu sûretle şair gayet acîb olan beşinci perdeyi mevtin bir nefesiyle tatil olunan iki âşığın muhâveresini bu sayede husûle getiriyor.

Söylemeye cesaret edeyim mi? Hâsıl olan tesir şairin ümîd ettiği derecede değildir. Bu tesir insanı bî-huzur ediyor. Ahde vefa tiyatroda güzel bir âlet olabilir, ancak istenildiği vakit öleceğini vaad etmiş diye bir mert delikanlıyı evlendiği gece ölmeye mecbur etmek olsa olsa mekrûh bir korkulu rüya olabilir. Hakikî olmak gibi bir özrü de yoktur. Ne kadar erbâb-ı namus varsa cümlesinin bâdî-i nefreti olur. Seyirciler miyânında bir mert adam bulamazsınız ki ihtiyar Gomez'i maal-memnuniye pencereden atmak istemesin. Bu yolda tefsîr olunan kavânîn-i namus merdûddur. Ben bu oyunda ne bir ders-i ibret ve ne de fecî bir hakikat görüyorum."

Oyundaki eşhâsının efkâr ve sevdalarını tedkik ve tahlil ile harekât ve icraatlarının esbâb-ı tabiiyelerini burada göstermek lâzım gelir iken Don Carlos'tan başkası hakkında bir kaideye riâyet olunmadığını ve bazı monologlar* pek uzun olduğu cihetle seyircilere can sıkıntısı verdiğini beyan ettikten sonra diyor ki:

"Bu can sıkıntısı hakkında resimlere dair olan ma'hûd meclisi de zikredebiliriz. Victor Hugo bunu yazar iken sahne üzerinde pek büyük bir tesir hâsıl edeceğini zannetti. Halbuki aksi zuhûr eyledi. İhtiyarın ecdâdını birer birer ta'dâd ve tavsîf eylemesi kadar hiçbir şey oyuna batâet vermiyor. İhtiyar Gomez'in bitmez tükenmez olan bu gevezeliği esnasında Don Carlos rolünü icra eden aktörün dûçâr olduğu müşkilâta dikkat etmelidir. Kitabı okurken insan bunun farkına varmaz. Halbuki tiyatroda bu meclisin ihtimal haricinde olduğu göze çarpıyor. Hakikat nazar-ı itinaya alınsa Don Carlos ma'tûh ihtiyarı yirmi defa susturmuş olurdu.

Şair bunu tesiri tezyîd etmek ve Silva sülalesinden gelen bir adamın misafirini ele vermeyeceğini kudret ve kuvvetle söyletmek için ihtiyâr etti. Çi-fâide ki matlub olan neticeye bir

*"Monolog" diye bir adamın kendi kendine söylediği sözlere derler.

hayli vakitten beri intizâr olunduğundan arzu olunan tesir mahvoluyor."

Vâkıâ oyun mazhar-ı tahsîn olmuş ve birçok alkışlanmış ise de hâzırûn bu sûretle tiyatro müellifinden ziyade bir büyük vatan-pervere ve oyunun hâvî olduğu âlî ebyâtı inşâd eden şaire hüsn-i teveccühlerini göstermişlerdir. Hattâ muayyen olan mahallerde "claque" el çırptığı halde seyirciler buna iştirâk etmemiş ve ancak güzel beyitler geçtiği vakit tahsîn etmiştir, meâlinde ve bazı delâil ve emâret daha ilâvesiyle kazanılan muvaffakiyetin oyunun hatâdan sâlim olduğuna delâlet edemeyeceği beyan vesâir bazı mülâhazâtı ilâve ettikten sonra: "Bence şairin dramları güzel ebyâtla tezyîn olunmuş kötü tiyatrolardan ibarettir" ibaresiyle *Hernani*'nin tenkidâtına netice veriyor.

Ruy Blas nâm dramın Hugo'nun tiyatroları miyânında en tesirlisi ve en ruhlusu olduğunu beyan ve oyunun esasını mücmelen tarif eyledikten sonra diyor ki:

"Rivâyet olunduğuna nazaran Hugo *Ruy Blas*'ın fikr-i ibtidâisini Jean-Jacques Rousseau'nun kendi tercüme-i hâlini hâkî *Confessions* nâm eserinde bulmuş ve malûmat-ı tarihiyeyi de muahharen Madame D'Aulnoy'dan ahz eylemiştir. Demek oluyor ki Matmazel de Berazil'in sofrasında hizmet eden mûmâileyhâya hafîyyen aşk ve muhabbeti olan Rousseau rüşeym halinde Ruy Blas'tır. Şimdi şairin kafatasında vukua gelen ameliyata dikkat ediniz. Matmazel de Berazil kendisine kifâyet etmedi, cem'ü'l-ezdâda mümkün olduğu kadar şiddet vermek için bir kraliçeye lüzum gördü. Diğer cihetten Rousseau ne derece-i kifâyede denî ve ne de matlub vechle âlî idi. Muhayyel bir uşağı, yani Ruy Blas'ı icad etti ki bu hayalî 'uşak' teâlî ede ede ecrâm-ı semâviye arasında nâ-bedîd oluyor. Ruy Blas vâkıâ uşaktır. Çünkü Don Salluste'ün sofrasında hizmet etti ve uşaklara mahsus olan elbiseyi bir gün taşıdı; lâkin bu uşak kelimesi Ruy Blas'ın arkasına ta'lîk olunmuş bir yaftadan ibaret kalıyor. Hakikat-i halde kendisi mektepte tahsil etmiş, şiir söylemiş; âlem-i hayale dalmış bir adamdır ki kendisinde bir büyük adamın kuvâsı bulunuyor. İşin bu merkezde olduğunu zâten başvekil olunca pekâlâ gösteriyor.

Hakku'l-insaf düşünelim. Ruy Blas uşak mıdır? Bir gün ev-

vel şair ve bir gün sonra başvekil olduğu halde Don Salluste'ün hânesinde cüz'î bir müddet bulunması dâhil-i hesab olamaz. Pek büyük adamlar vardır ki daha müşkil bir halde bulundular. O halde uşak tabirinden o kadar müşkilât çıkarmakta ne mânâ var? Niçin feryâd ü figan etmeli? Niçin kendini zehirlemeli? Garib bir netice; uşaklığa benzer hiçbir hali olmadığı halde uşak olduğu için ölüyor. İşte bunlar kelimelerin sû-i isti'mâlini, indî hayalâtın münâsebetsizliğini gösterir; insan bir yalan söyler ise birtakım yalanlar daha söylemeye mecbur olur derler. Edebiyat hususunda bundan doğru bir söz olamaz. Hakikatin zemin-i metînini terk ettiğiniz gibi, saçma girdâbına atlamış bulunursunuz; temelleri çürük olduğundan yıkılmakta bulunan muhâl bir fikre destek olmak üzere her hatvede birtakım muhâlât ilâvesine mecburiyet görürsünüz. Victor Hugo cem'ü'l-ezdâdının şiddetini göze çarptırmak istediği vakit, Ruy Blas bir sefil uşaktan ibaret kalıyor, lâkin bunu kraliçeye sevdirmek murad eylediği zaman âlem-i hayalde teâlî ettiriyor; bunu semânın tabakat-ı esîriyesine suûd ettirerek ma'hûd uşak, güya bir necm-i gîsû-dâr imiş gibi, saçları nûr-efşân oluyor."

Hugo'nun tasvîr eylediği vak'anın vukuat-ı tarihiye ve câriyeye tamamiyle münâfî olduğunu delâil-i lâzımesiyle ityân ve şairler kendilerine mahsus bir imtiyâz edinip işlerine gelmediği vakit tarihi tahrîften ictinâb eylemediklerini beyan ettikten sonra diyor ki:

"Eğer biz bir uşak tasvîr edecek olsak hatırımıza matbahla teneffüs odası gelir. Bakınız bizim fikrimiz ne kadar çirkin şeylere sapıyor! Tasvîr olunan eşhâs miyânında bir uşak bulunduğu vakit bunu doğruca kraliçenin odasına götürmeli imiş, eğer bunda münâsebet bulamıyor iseniz, dimağınızın ulviyet-i sırfaya meftûh olmadığına hükmolunuyor.

Şimdi şu Ruy Blas kuklasını ele alalım da tedkik edelim. Hugo'nun bütün kahramanlarında olduğu misüllü bunun da fart-ı zekâsına muâdil olacak hiçbir şey yoktur, meğer ki sersemliği ola! Ne demek! Şu herif Don Salluste'ten hazer ettiği, istikbâli takarrür ettiği bir günde Don Salluste'ün takrîriyle iki mektup yazdığı halde nasıl olabilir ki bu mektupları bir daha hatırına getirmeden, üçüncü perdede, dehşetle karışık bir hay-

retle birinci mektubun taht-ı tehdîdinde bulunsun? Mümkün müdür ki neticedeki hançer darbesini mülâhaza ve önünü almaya sa'y etmeden beşinci perdede ikinci mektupla kendini telef ettirmeye meydan versin? Hiç olmazsa bu sefer aklını başına toplamak lâzım gelirdi. Herif sersem! Oyunda en metîn ve en fâik olan Don Salluste'tür. Ruy Blas'ın arkasında Don Salluste'ün gölgede gizli olduğunu bildikçe kendine ehemmiyet verip kraliçeyi sevişi, İspanya'ya hükmetmesi garibtir. Üç yaşında bir çocuk olsa daha ziyade ihtiyat gösterirdi. Ruy Blas, ömrünün her dakikasını bu adamın kendisinden ne istediğini, niçin kendisine bir büyük nâm taktığını, ne maksatla kraliçenin nezdine sevkettiğini düşünmeye sarfedecek yerde buralara asla yanaşmayıp güvercin gibi âşıkane ötüyor, ehl-i namus geçiniyor. Bir de Don Salluste ortaya çıkınca, taaccüb ediyor, dövünüyor.

Bu kadarla bitmedi. Şimdi Ruy Blas Don Salluste'ün karşısında bulunuyor. Evveli sersemlik etti, bakalım şimdi metânet gösterecek mi? Ne gezer! Ağlamaktan ve beyit okumaktan başka bir şey bilmeyen asabîyü'l-mizâc bir çocuk gibi hareket ediyor. En kolay tarîk, madem ki Don Salluste'ü neticesinde hançerlemeye mecburdur, şimdiden öldürüvermek idi. Lâkin daha üçüncü perdede bulunduğumuz için şair işi uzatmaya lüzum görmüş. İşte şu halde Ruy Blas, fevkalâde bir nüfûz ve iktidârı haiz olan o başvekil bir sözle bir işaretle paralayabileceği bir çürük ağın içinde kemâl-i yes ü fütûr ile feryâd ve figanlar ederek çırpınıyor. Burada mukaddemâ bahseylediğim, muhâlât-ı mütevâliyeye giriyoruz; şu vâhi entrika, akıllara hayret verecek bir sürat ve sahâvetle muhâlâtı birbir üzerine yığıyor. En tuhafı şurasıdır ki, kendinin ve kraliçenin istikbâli takarrür edeceği bir mühim dakikada meydanı Don César'a serbest bırakmak için kilisede dua etmeye, sokaklarda gezmeye gidiyor. Evvel de söylemiştim, Ruy Blas asabîyü'l-mizâc bir çocuktur; sâirleri icraatta bulunuyor, o da dua ediyor, geziniyor.

Hepsinden garibi neticedeki zehir keyfiyetidir. Ruy Blas niçin kendini zehirliyor? Don Salluste cezasını gördü, yanındaki odada son nefesini veriyor. İşte Ruy Blas ile kraliçe kurtuldu. Vâkıâ Don César var ise de Don César Ruy Blas'ın muhibbidir; bunlar uyuşurlar. Ale'l-husus birinci perdede kadınlara lâzım

gelen hürmet ve riâyet hakkında iki güzel nutuk îrâd eden bir adamla uyuşmak güç bir şey değildir. O halde zehire ne hâcet? Bu bâbda der-miyân olunan âlî esbâb Ruy Blas'ın bir uşak olması ve kraliçeyi seven bir uşağın, oyuna fecî bir sûrette netice vermek için, kendini tesmîme mecbur bulunmasıdır. Daima şaklabanlık! İlh.!"

Hugo'nun sâir tiyatroları hakkında dahi tenkidâtı mevcud ise de onlar da bu yolda tasvîr olunan eşhâs-ı vakâyinin hakikate münâfî olduğunu beyandan ibarettir. Binâberin nümûne olarak şu kadarcık malûmat ile iktifâ olunup roman kısmına geçeceğiz.

Zola diyor ki, "Romantikler bir roman yazmak istedikleri vakit bir deste beyaz kâğıt alıp masanın başına geçerler. Mebde ittihâz eyledikleri fikri kuvve-i muhayyileleri sayesinde tevsî ederek istedikleri kadar sahife doldururlar. Halbuki realistlerden biri bir roman te'lîf, meselâ bir tiyatro âlemini tasvîr etmek isterse, daha hayalinde bir vak'a veya bir şahıs vücuda getirmeden 'tiyatro âlemi tasvîr edeceğim' fikr-i umûmisini üssü'l-harekât ittihâz eder. Hikâye-nüvisin evvel emirde en ziyade itina ettiği şey tasvîrini murad eylediği âlem hakkında mümkün olduğu kadar malûmat toplamaktır. Kendisi filân aktörü tanımış, filân mecliste bulunmuştu. İşte bunlar şimdiden kendisi için birer senettir ve en âlâsıdır. Çünkü bunlar zihninde kemâle gelmiştir. Sonra keşfe çıkıp bu bâbda vukuf-ı tâmmesi olanları söyletir; kelimât ve tabirâtı, hikâye ve fıkraları vesâireyi toplar. Bu kadarla bitmedi; bu âlem hakkında yazılmış olan âsâra müracaat eder, kendisine nâfi' olacak her ne bulur ise okur, velhâsıl mahall-i vak'ayı gezer, köşe bucağını öğrenebilmek için bir tiyatroda birkaç gün yaşar, akşamlarını bir aktiristin locasında geçirir. Bu âleme mahsus olan havayı teneffüs eder. İşte bu sûretle senedât ikmâl olunduktan sonra roman kendi kendine teessüs eder. Romancı için vukuatı mantığa muvâfık bir sûrette tevzî ve taksim etmekten başka bir şey kalmaz. İşitmiş olduğu şeylerden fasıllarının hey'et-i umûmiyesini teşkîl etmek için muharririn muhtaç olduğu esas-ı hikâye kendi kendine zâhir olur. Bu hikâye garabeti cihetiyle nazar-ı dikkati celbetmez, bilakis ne kadar âdi, ne kadar umûmî ve muvâfık-ı hal bulur ise

o derecede matlub hâsıl olmuş olur. Hakikî bir âlem içinde hakikî eşhâs tahrik etmek, hayat-ı beşeriyenin bir parçasını kari'lerine göstermek, işte realistlerin romanları bundan ibarettir."

Victor Hugo'nun romanlarının muhtevî olduğu parçalar tedkik olunacak olur ise hakikate muvâfık ve tab'-ı beşeri bihakkın tasvîr eder pek çok yerlere tesadüf olunacağı gibi hayali muhâl olan yerleri de bulunur. Binâberin heyet-i umûmiyesi teftiş olunacak olur ise hakikat ile hayal-i muhâl imtizâc edemeyeceğinden, bunlar ihtimalât dairesinden çıkar ve Zola'nın bir romanın tertîbinde lüzum gösterdiği kavâide tamamiyle riâyet olunarak te'lîf olunmuş hiçbir romanı bulunamaz. Binâenaleyh bu bâbda daha ziyade söz söylemekten sarf-ı nazarla yalnız *Notre-Dame de Paris* nâm roman hakkında Zola'nın mütâlaâtını mücmelen ifâde edelim:

Notre-Dame de Paris'te gözetilecek iki cihet vardır; biri tarihe aittir, diğeri indîdir.

"Evvel emirde tarihe ait olan cihete atf-ı nazar edelim:

Victor Hugo'nun tarihçe sıhhate fevkalâde riâyet ediyorum iddiasında bulunduğu malûmdur. Hattâ bir zamanlar müracaat eylediği kitapların esâmisini zikreder ve bu sûretle kütüphâneleri devr ve hatmeylediğini îmâ etmek isterdi. Birisi merak edip de şair-i a'zamımızı müverrih sıfatıyla tenkide kalkışacak olsa birtakım eğlenceli şeyler meydana çıkardı. Victor Hugo'nun daima malûmat-ı sathiye ile kanaat eylediği bedîhidir, fazl ü fatânetinin kemâline herkesi kandırmak, malûmat-ı beşeriyeyi, milel-i muhtelifenin vakâyi-i tarihiyesini arîz ü amîk tedkik eylediğine halkı ikna etmek için gayet tuhaf bir usûl kullanıyor ki o da insanı alıklaştıracak garabetleri meydana koymak ve asla işitilmemiş birtakım eşhâsın isimlerini zikretmekten ibarettir. Bunu görenler 'Vay! Madem ki bunları biliyor, malûmatı herkesten ziyade olmalıdır' diyorlar. Asıl burada yanılıyorlar! Ekseriya bunlardan başka bir şey bilmez, hüccet ittihâz olunamayacak birtakım saçmalara istinâd ediyor, çünkü romantiklerce fazl u fatânet böyle ufak tefek vukuat-ı garibedir, tarihin geniş olan mecrâsmda değildir.

"Bugünkü günde hiçbir kimse yoktur ki mezkûr eserdeki gerek vukuatın, gerek eşhâsın ve gerek tavsîfât ve tarifâtın sıh-

hatini iddia edebilsin. Bunlar hepsi karikatürden, indî şeylerden ibarettir. Hemen her ciheti şâyân-ı itirazdır. Bunda garib bir on beşinci asır tasvîr olunuyor ki rivâyetleri mu'teber olmayan bazı muharrirlerin hurâfâtlarıyla vücuda getirilmiştir. Şair nikat-ı esasiyeyi nazar-ı itinaya almayıp ehemmiyetsiz olan fürûatı lüzumundan ziyade mübâlâga ediyor. Bu ise tasvîr olunan levhanın heyet-i umûmiyesine bir ekşi çehre veriyor.

"Bunda da o kadar beis yok. Victor Hugo'nun tarihçe vukuf iddiasından sarf-ı nazar olunarak, roman takdir olunabilir. Burada ikinci ciheti olan hayalden bahsedeceğim; sözü uzatmayıp heyet-i umûmiyesi hakkında bir iki söz söyleyeceğim.

Hugo daima Shakespeare'i hürmet ve ta'zîm ile yâd eylediği halde Walter Scott'un nâmını hiç kaale almadığını ve halbuki *Notre-Dame de Paris*'in Walter Scott'un romanlarının taklidi olduğunu söyledikten sonra diyor ki:

'Bakınız esasen ne zayıf bir hikâyedir. Çingenelerin Esmeralda'yı validesinden çalması, Saşet'in şuuruna halel gelmeksizin tamam on beş sene kızı için feryâd figan etmesi ve kızının kundurası üzerine gözyaşlarını dökmesi; celladın tam elinden alacağı bir zamanda bu validenin kızını bulması; bunların hepsi insanı ayakta uyutacak hikâyelerden değil midir?

Eşhâsın her biri bir şeye alem olmuş, hiçbiri kendi halinde kalmamıştır. Şair bunları istediği kalıba sığdırmak için hepsini yontmuş, şekl-i tabiilerinden çıkarmış.

Bu roman Notre-Dame kilisesinin eski halini meydana koymak iddiasıyla yazıldığı halde vukuat yalnız kilisenin çan kulesine vesâir fer'ine hasrolunarak asıl mühim olan yerler müsâmaha olunduğunu vesâir mahallerine olan ta'rîzâtını ilâve ettikten sonra romandan tahvîl olunan dramın bazı garabetlerini ta'dâd eylediği sırada, hücresinde mevkuf olan ve 'Ben arslanım, yavrularımı isterim', diye feryâd eden kadının kendi kendine söylediği sözler ne kadar garibtir! Zaaf ve sefâletine yakışık almayacak derecede yaygara eden o bîçâre kadın arslan olduğuna emin midir? Hakikatte bu kadın bir hayli müddetten beri imtidâd eden ye's ü kederin neticesi olarak alıklaşmak, zihni perişan olmak lâzım gelirken güya henüz kızını çalmışlar gibi gevezelikte devam ediyor" diyor.

Zola, Hugo hakkında tenkidâtını yalnız tiyatro ve romana hasretmeyip edîb-i müşârün-ileyhin iktidâr-ı şairânesini teslîm ve takdir etmekle beraber bazı manzum âsârını da tenkid etmiştir.

Ez-cümle, *Légende des Siècles* nâm eserinin en müntahab iki parçasını tenkide girişerek, zarûret-i şiir ve kafiyeden dolayı birçok yerlerde zâid sözler (haşv) bulunduğunu gösteriyor ki bu yolda bir haşv de *L'Art d'être grand-père* nâm eserinden aynen nakleylediğimiz parçada vardır (sahife 170). Bu haşvi göstermek için Fransızcası eğri harfle ve tercümesi mu'terize içinde tab' olundu. Çilek yemek için çağrılacak çocukların miyânında yeni dünyaya gelmiş bir bebek olduğunu zikretmekte esasen hiçbir mâni olmayıp, olsa olsa mısraı matlub mikdar heceye iblâğ etmek ve üst mısrada geçen "fenêtre" kelimesine "naître" kelimesini kafiye-i mukayyede düşürmek için bu haşvi ihtiyâr etmiştir.

Bu manzumelerin muhteviyâtının sakametini gösterdikten sonra şu:

Il faut que quelqu'un mène à l'enfant, sans nourrice
La chèvre aux fauves yeux qui rôde au flanc des monts;
Il faut quelqu'un de grand qui fasse dire: Aimons!
Qui couvre de douceur la vie impénétrable
Qui soit vieux, qui soit jeune, et qui soit vénérable.

mısraları naklederek, yemin ederim ki son iki mısraı anlayamıyorum diyor. Bunu bir Fransız edîbi anlamadıktan sonra tabiî ben hiç anlayamam. Şu mısraların inşâdında mutlaka bir sebep aramak lâzım geliyorsa:

Hazır ol bezm-i mükâfata eyâ mest-i gurur
Rahne-i seng-i siyeh penbe-i minâdandır.

beytini Hugo işitmiş de buna nazîre söylemek istemiş diyeceğim geliyor.

Zola tenkidâtına devam ederek şu:

Un an, c'est l'âge fier; croître, c'est conquérir;
Paul fait son premier pas, il veut en faire d'autres.
(Mère, vous le voyez en regardant les vôtres.*)*

parçayı naklederek son mısraın pek menfûr bir haşv olduğunu ve hattâ "les vôtres" zamirinin mercii olmadığından fesâhata mugayir bulunduğunu beyan ediyor.

On Üçüncü Fasıl

Hulâsa

Romantikler ile realistler hakkında mütâlaât – Tezyîf ve tahkir – Galile – Güzel nedir? – Hüsn-i letâfet hususunda ihtilâf-ı ârâ' – Hüsn ve kubh hakkında verilen hüküm aynı şahısta bile tahallüf eder – Letafet ve ulviyet-i hakikat – Zevki hakikatte aramalıdır – Realizm niçin romantizme müreccahtır – Kuvve-i muhayyile – Bu kuvveti ne yolda isti'mâl etmeli – İnsan hatâdan sâlim olamaz – Bir adamın hatâsı olmakla meziyeti zâil olmaz – Hugo'nun büyüklüğü – Bir eserden ne sûretle cidden istifâde olunur.

*

Yek-diğerine mübâyin olan romantizm ve realizm nâmlarıyla ma'rûf bulunan iki meslek-i edebî reislerinin yek-diğeri hakkındaki ta'rîzâtını gördünüz. Şimdi elbette bu iki mesleğin yek-diğeriyle mukayese olunmasına intizâr edersiniz. Gerçi böyle mühim bir meseleyi halle kalkışmak iktidârımın fevkında bir vazifeyi der-uhde etmek demek olacağını itirafa mecburum. Ancak madem ki şu esere başladık, alâ-kadri'l-imkân, noksan bırakmamaya sa'y etmek de mecburiyet tahtında olduğundan, intizârınızı boşa çıkarmamak için, bu bâbdaki mütâlaâtı beyan edeceğim.

Victor Hugo'nun Zola hakkındaki ta'rîzâtı ciddi ve delâil-i metîneye müstenid olmaktan ziyade müzeyyifânedir. Halbuki tezyîf veya hakaret-âmîz sözlerle bir şeyin mahiyeti tagyîr ve meziyeti imha olunamaz. Bir şeyi red veya cerh edebilmek için

o şeyin merdûdiyet ve mecrûhiyetini meydana koyar berâhîn-i muknia ve bünyâd-ı sahîha îrâd etmelidir.

Galile'yi gözümüzün önüne getirelim! Bu dâhi küre-i arzın sâbit olmayıp müteharrik olduğunu iddia eylediği için tahkir ve terzîl olundu. Türlü işkencelere dûçâr edildi; hattâ iddiasında kâzib olduğuna dair elinden senet alındı, af dilemeye mecbur edildi. Bununla beraber iddiasındaki hakikati iptale muvaffakiyet kabil olabildi mi? Galile'nin aleyhinde bulunan papaslar bugünkü günde, kendi mekteplerinde küre-i arzın müteharrik olduğunu şâkirdâna ta'lîm ve tedrîs ederek, kendi haksızlıklarını itirafa mecbur oluyorlar.

Klasikler Hugo'nun o kadar aleyhinde bulundular, edîb-i müşârün-ileyhin muvaffakiyet ve şöhretine mâni olabildiler mi?

Achille'in ma'hûd kalkanı hakkında der-miyân eylediği efkârdan anlaşıldığı vechle Hugo güzel olan şeyi hakikate tercîh ediyor. Pekâlâ, ama "güzel nedir?" evvel emirde bu meseleyi halletmek icab eder.

İnsan, tab'ına muvâfık gelen şeyleri güzel ve aksini çirkin bulur. Halbuki tabâyi'-i beşer muhtelif olduğundan bu bâbda ittifak mümkün değildir.

Meselâ edebî bir parçayı alınız, hangi meslekte yazılmış ise o mesleğin sâlikleri bunu güzel buldukları gibi muhalifleri de letâfetten ârî görürler.

Musikinin letâfetini herkes teslîm eder. Bununla beraber hangi musikinin lâtif olduğu sual olunur ise alınacak hüküm muhâtaba göre tahallüf eyler; kimi alaturkadan hoşlanır, kimi alafrangayı tercîh eder. Her iki taraf da yek-diğerini tabiatsızlıkla itham ve muhalifin zevk-i selîm ashâbından olmadığını iddia eder. Meselâ Hugo dünyada mevcud olan musikilerin kâffesine boru ile trompeti* tercîh ediyor! Şimdi Hugo'ya zevke âşina değildir, tabiatsızdır mı diyeceğiz?

İnsan küçüklüğünden beri hâsıl eylediği efkâr-ı mahsusasına nazaran bir şeyin güzel veya çirkin olduğuna hükmeder. Hattâ bu hüküm bile bir karar üzere değildir. Keyfiyet-i aşk ve encâmı bu bâbda güzel bir delildir.

Le Monde Illustré nâm musavver gazetenin 30 Mayıs 1885 tarihli ve 1470 numrolu nüshasının 263 rakamıyla merkum sahifesine müracaat oluna.

Hakikatte bulunan zevk, letâfet, ulviyet hiçbir yerde bulunamaz. En büyük şairlerin en parlak hayalâtını meselâ ilm-i heyetin mebâhisiyle yan yana getiriniz. Görürsünüz ki o hayalât-ı envâr hakikatin yanında pek sönük kalır, âdeta mihr-i münîre karşı yakılmış bir kandil zannolunur; en meşhur şairlerin âsârı mezc olunup hulâsası alınacak olsa ilm-i vazâifü'l-a'zânın cümle-i asabiyeye ait olan bahsi kadar hayret-efzâ-yı ukûl bir manzume vücuda getirilemez fikrindeyim.

Muallim Naci Efendi hazretleri:

Ben ne Mesihî ne Mesihâ-demim
Zevki hakikatte arar âdemim

buyuruyorlar. Ben de zevkin hakikatte aranılması cihetine iltizâm eder ve realistlerin mesleği bu kavle muvâfık olduğundan bunları romantiklere tercîh ederim, eserlerini daha nâfi' bulurum.

Ee! Kuvve-i muhayyile lüzumsuz, zâid bir şey midir? Hayır lüzumsuz değil, bilakis gayet elzem bir şeydir. Ancak bunu hüsn-i isti'mâl etmeli, hakikati hayale fedâ etmemeli; belki bu kuvveti meçhul olan bir hakikatin keşfine sarfetmeli; meselâ fünûnda mevcud olan faraziyât hayalden ibaret olup fennin kısm-ı şairânesini teşkîl ederler. Ancak bunlar indî olmayıp bazı delâil ve emârâta müsteniddirler.

İlm-i hesabın tarifinde, malûmat-ı adediyeden meçhulât-ı adediyenin istihrâcını bildirir bir ilimdir derler; işte kuvve-i muhayyilenin isti'mâlinde de bu kaideye riâyet ederek malûm olan şeylere istinâden meçhulâtı istihrâc etmeye sa'y etmelidir. Böyle bir metîn esasa mübtenî olan hayalât ma'kuliyeti, hakikate mukareneti nisbetinde mergub ve mu'teber olur.

Fennin meydana koyduğu ufacık bir hakikatten âlem-i insaniyetçe binlerce muhassenât hâsıl oluyor. Sırf hayal sayesinde cemiyet-i beşeriyece bir fâide hâsıl olduğunu bilemiyorum.

Hugo'nun âsârı sırf hayalden ibaret olmadığı, pek çok hakayıkı câmi' bulunduğu cihetle cidden bu eserlerden istifâde olunur; realistlerin mesleğini tasvîb edişimiz romantiklerden ziyade hakikate itina ettikleri içindir.

İnsan için kemâl-i mutlak tasavvur olunamayacağı cihetle

Hugo'nun âsârında bazı muhâlât bulunmakla bu eserler külliyen merdûd olmak veya meziyetine halel gelmek icab etmez. Erbâb-ı fünûndan pek çok meşâhir vardır ki bunların bıraktıkları nazariyâtın muvâfık-ı hakikat olmadıkları muahharen tebeyyün etmiş, bununla beraber şu hal müşârün-ileyhimin şanlarına nakîse getirmemiştir.

İnsan hatâdan sâlim olamayacağı cihetle hatâlardından sarf-ı nazarla cemiyet-i beşeriyeye etmiş olduğu hizmetin derece ve ehemmiyeti nazar-ı itinaya alınır.

Şu nokta-i nazardan muhakeme ettiğimiz sûrette Victor Hugo'nun büyüklüğünü teslîm etmeyecek hiçbir ehl-i insaf bulunamaz. Victor Hugo'nun behre-i ilmiyesi Littré, Claude Bernard vesâireninkine mikyâs değildir. Ancak Zola'nın göstermek istediği kadar da malûmatı sathî olmadığına meydanda olan âsârı delâlet eder.

Romantiklerin klasiklere tefevvuk etmeleriyle Racine'lerin Corneille'lerin şöhreti izâle olunamadığı gibi realistlerin vaz' ettikleri meslek romantiklerinkine müreccah olmakla Hugo'nun şanı tenâkus etmez.

Hugo Fransızcayı ihyâ etti denecek kadar tevsî etti; gayet beliğ ve müessir bir lisan ile birtakım hakayıkı neşr ü ta'mîm ederek âlem-i insaniyete pek büyük hizmetlerde bulundu; terakki ve medeniyetin en büyük hâdimlerinden idi. Hugo kadar sahib-i hamiyet, Hugo kadar insaniyet-perver bir adamı Avrupa nâdir gördü. Hele ahlâk-ı hamîdesi, ulüvv-i efkârı, ebnâ-yı cinsine hayır-hâhlığı müşârün-ileyhin büyüklüğüne birer şâhid-i âdildir.

Bir eser kimin olur ise olsun, sahibinin kudret ve şöhreti ne kadar müsellem bulunur ise bulunsun, o eseri mahz-ı hikmet olarak telâkki etmemelidir. Bu yolda âsârdan cidden istifâde etmek isteyenler, o eserleri bî-tarafâne mütâlaa edip musîb gördüklerini kabul, aksini reddetmelidir. Yoksa madem ki şu sözü meşhur filân adam söylemiştir ve bunun da fatâneti müsellemdir, mutlak doğrudur fikrinde bulunuyorsa insan müstefîd olduğu kadar mutazarrır olabilir. Çünkü madem ki o söz insan sözüdür, mutlak hatâdan sâlim olmak lâzım gelmez. Fakat bir insanın bazı sözleri hatâlı olmakla diğer sözleri savâb olmayacağına hükmetmek de abestir.

On Dördüncü Fasıl

Hulâsa

Hugo'nun hastalığı – Etibbânın verdiği karar – Hastalığının şüyû'u – İstifsâr-ı hâtır edenler – Hugo'nun son günleri – Vefatı (Cuma, 22 Mayıs 1885) – Edîb-i müşârün-ileyhin vefatının hâsıl ettiği tesir – Emile Zola'nın taziyesi – Hugo'nun vasiyeti – Bıraktığı servet – Cenaze alayı için tahsîsât – Sainte-Geneviève nâm kilisenin Panthéon nâmıyla meşâhir için medfen ittihâz olunması – Victor Hugo caddesi – Cenazenin Tâk-ı Zafer'e nakli – Ertesi sabah alay erkânının Tâk-ı Zafer'de tecemmuu – Nutuklar – Cenaze alayının sûret-i tertîbi – Güvercin âzâdı - Panthéon'a vusûl – Alay erkânıyla seyircilerin mikdarı – Vuku bulan sarfiyât – Hugo'nun cenazesi hakkında gösterilen hürmet-i harikulâde - Muâsırlarında Hugo'dan büyük kimse geldi mi? – Müşârün-ileyh kadar müştehir olamamaları neye delâlet eder.

*

Victor Hugo 1882 tarihine kadar eser vücuda getirmekte devam edip bu tarihten sonra istirahatâ lüzum görmüş ve yazı yazmaktan fârig olmuştur.

1885 senesi Mayıs'ının on dördüncü Perşembe günü akşamı Süveyş kanalı müessisi Mösyö Lesseps ile ailesini taama davet etmişti.

Hugo gayet misafir-perver olduğu cihetle vazife-i mihmânnüvâziyi ifâ etmek için biraz ziyadece taam etmiş ve gece de geççe yatmıştı.

Ertesi günü kalbinde ve akciğerinde ıstırap duymuş ise de ibtidâları ehemmiyet vermemiş, ancak bu ıstırabın gittikçe kesb-i şiddet eylediğini görünce tabib celbine mecbur olmuştu.

Etibbâ meşveret ettikten sonra hastanın istirahate muhtaç olduğunu beyan ile torunlarıyla bir iki akraba ve ehibbâsından başkasının müşârün-ileyhin nezdine kabul olunmamasına karar verdiler.

Hugo'nun hasta olduğu etrafa şâyi olunca gerek ehibbâsı ve gerek edîb-i müşârün-ileyhin âsârına meftûn olanlar hatır sormaya müsâraat gösterdiler, ancak etibbânın kararı vechle hastanın nezdine duhûle muvaffak olamadıklarından "kartvizit"lerini bıraktılar.

Reis-i cumhur Mösyö Grévy dahi daire-i mahsusası müdürü General Petiet'yi ve Miralay Playe'yi her gün göndererek istifsâr-ı hâtır eylediği gibi vükelâ, Meclis-i A'yân ve Mebûsân a'zâsı, Paris'te mukîm süferâ ile sâir büyük zâtlar, Encümen-i Dâniş heyetiyle mekâtib-i âliye müdür ve muallimleri, devâir-i belediye meclisleri de bizzat veya mebus vasıtasıyla Hugo'nun hânesini mükerreren ziyaret etmişlerdir.

Victor Hugo'nun ne halde bulunduğuna dair etibbâ tarafından her gün sabah ve akşam verilen raporlar neşrolunuyordu. Paris gazeteleri birer sütunlarını edîb-i müşârün-ileyhin hastalığına dair verilecek malûmata hasretmişlerdi.

Fransa ve müstemlekâtının her tarafından edîb-i nâm-dârın istifsâr-ı hâtırı zımnında telgraflar çekildi.

Hugo'nun bünyesi kavî olduğu için ölümle epey pençeleşti, hattâ Sah günü iyileşir gibi oldu, herkese ümîd gelmeye başladı ise de Çarşamba günü bu ümîd zâil oldu. Perşembe günü akşamüstü alafranga saat beşe kadar ağırlaşmakta ve söylenen sözü işitmemekte olduğu halde birdenbire dirildi, sorulan suallere güzel cevap verdi, su istedi, içti ve kendinde bir hafiflik hissettiğini söyledi, torunlarını ve yanında bulunan iki muhibbini öptü. Herkese tekrar ümîd gelmeye başladı, meğer bu hal sönmekte olan şem'a-i hayatın son şu'lesi imiş!

Ölüm iyiliği denilen o hal çok sürmeyip hasta tekrar birdenbire ağırlaştı, gece o derece şiddetli bir nöbet bastı ki afyon

hulâsasıyla deri altına şırıngalar olunduğu halde hastanın ıstırabı teskîn olunamadı. Ertesi sabah (Cuma 22 Mayıs) can çekişmeye başlayıp hâl-i ihtizâr ikindiye kadar imtidâd etti. İbtidâları gayet hızlı boğuk sesler çıkarmakta iken gittikçe hafifleşerek hasta birdenbire söndü; nice âsâr-ı nefîseyi vücuda getiren o dimağ için tefessühten başka bir vazife kalmadı.

Hugo'nun haber-i vefatı bütün âlem-i medeniyetin bâis-i kederi oldu. Umûm gazeteler müşârün-ileyhin vefatından dolayı izhâr-ı teessüfle sitâyişinde bulundular.

Bazı devâir izhâr-ı matem zımnında tatil olundu. Fransa'da ne kadar küberâ, meşâhir var ise cümlesi Hugo familyasına taziyeler gönderdiler. Emile Zola dahi hak-ı tenkidini muhafaza ederek, müşârün-ileyhin vefatından dolayı hâsıl olan matem-i umûmiye iştirâk eylediğini bildirdi.

Düvel-i ecnebîyenin bazıları bu bâbda resmen izhâr-ı teessüf ettiler. Hulâsa, Hugo'nun ikamet eylediği konağın kapısına iki masa ve kâğıt-kalem konup bütün Paris halkı gelerek teessürlerine delil olmak üzere imza ettiler. Hattâ bir genç kadının küçük kızcağızına imza yerine istavros yaptırdığını musavver *Le Monde Illustré*'de bir güzel resim vardır.

Hugo hîn-i vefatında: Fukaraya ellibin frank i'tâsını, cenazesinin fukaraya mahsus olan tabutla naklolunmasını ve hiçbir kilisede hakkında icrâ-yı âyin olunmayıp umûmun kendisi için dua eylemelerini vasiyet etmiş ve Allah'ın varlığına inandığını ilâveten beyan eylemiştir.

Gençliğinde birkaçyüz frank ile bir sene geçinmeye mecbur olan Hugo'nun sa'y ve emeği sayesinde kazanıp torunlarına terk ettiği servet beşmilyon franka, yani ikiyüzellibin Fransız altınına bâliğdir.

Hugo'nun cenaze alayına sarfolunmak üzere Fransa hükûmetinden yirmibin frank tahsîs olundu.

Paris'te Sainte-Geneviève nâmıyla bir kilise vardır ki Onbeşinci Louis tarafından bina olunmuştur. Muahharen 93 inkılâb-ı kebîrinde bu kilisenin sıfat-i ruhaniyesi izâle olunup, meşâhir için medfen ittihâz olunmuş ise de muahharen Bourbon'lar iade-i saltanat edince tekrar kiliseye tahvîl edilmişti. 1830 Ağustos'unda bu kilise Panthéon nâmıyla tekrar medfen ittihâz

edilmişse de Üçüncü Napoléon, imparatorluğu hengâmında, yine bu binanın kilise olmasına karar vermiştir.

Bu kere Victor Hugo'nun vefat eylemesi üzerine mahall-i mezkûrun tekrar Panthéon nâmıyla medfen ittihâz ve Hugo'nun buraya defnolunmasına Fransa hükûmetince karar verildi. Victor Hugo'nun âhiren ikamet eylediği cadde "Victor Hugo caddesi" nâmıyla tevsîm olundu.

Mayıs-ı efrenciyenin otuz birinci gününe müsâdif olan Pazar günü sabahleyin alafranga saat beş buçukta cenaze kaldırılıp Arc de Triomphe nâm mahalle naklolundu.

Tabut Tâk-ı Zafer'in altında mukaddemâ hazırlanmış olan bir mahalle vaz' olundu. Tâk-ı Zafer'in üstündeki heykellere alâmet-i matem olmak üzere siyah tüller örtüldü. Üzerine tabut vaz' olunan mahall-i mahsusun etrafına çenber şeklinde tanzîm olunmuş çiçek taçları yığıldı. Tâk-ı Zafer'in iki cihetinde altışar zırhlı süvarisi bulunup muhafızlık vazifesini ifâ ediyorlardı. Tabutun iki tarafında bir erkân-ı harbiye yüzbaşısıyla bir topçu zâbiti kumandasında olarak mektep taburlarından onikişer çocuk bulunuyor ve saatte bir tebdîl olunuyordu. Akşam olunca meşaleler yakılıp ertesi sabaha kadar Paris halkı akın akın gelip bu manzarayı temâşâ ettiler.

Şafak söker sökmez cenazeyi kaldırmak için tedarikat-ı lâzımeye mübâşeret olundu. Asâkir-i mülkiye süvarisi yolları açmaya memur oldu.

Alafranga saat beşte her taraftan borular çalınmaya ve alayda bulunacak cemiyetlerle mebuslar gelmeye başladılar.

Tâk-ı Zafer'in iki cihetinde tehyie olunan mahallerin sol tarafında Reis-i cumhurun yâverânından General Petiet, Miralay Lichtenstein, Birye ve Faye ile Binbaşı Vincy; heyet-i vükelâ ve süferâ Meclis-i A'yân ve Mebûsân a'zâları, belediye heyetleri, Encümen-i Dâniş a'zâları, Divân-ı Muhâsebât, Şûrâ-yı Devlet, Divân-ı Temyîz ve İstînâf heyeti; sağ tarafta, Hugo familyasının a'zâlarıyla ehibbâ, edebiyat ve matbuata sahip olan med'uvlar ki bunların miyânında Emile Zola ile bu meslekte müştehir olan Alphonse Daudet, daha alt tarafta ressamlarla heyet-i askeriye, Paris belediye reisleri, mahkemeler, avukatlar bulunuyordu.

Burada nutuklara şürû' olunup Fransa Meclis-i A'yân ve Mebûsân reisleri, dahiliye ve maarif nâzırları, Encümen-i Dâniş nâmına Emile Augier ve matbuat nâmına Jaurde vesâir zevât taraflarından birer de nutuk îrâd olunmuştur.

Nutuklar hitâm bulduktan sonra bir teşrifat memuru tabutun kaldırılması için evâmir-i lâzımeyi verdi. Bu aralık bütün hâzırûn alâmet-i hürmet olmak üzere başlarını açtılar.

Hugo'nun vasiyeti mûcibince cenazesini fukara nakline mahsus olan arabalardan birine koydular. Cenaze alayı ber-vech-i âti nizâm üzere hareket etti:

Asâkir-i mülkiyeden bir bölük süvari

Asâkir-i mezkûre kumandanı general ile maiyeti

Boruları önde olduğu halde bir alay zırhlı süvari

Cenaze alayının memerrinde saf teşkîl eden üç alayın trampetleri

Piyade alaylarının muzıkası

Çelenk ve çicek nakline mahsus on bir araba ve bunların etrafında mektep alaylarının 22, 23 ve 24'üncü taburları

Fransa matbuatının heyet-i mebûsânı

Victor Hugo'nun tâbi'leri

Chopin'in cenaze marşını çalmakta olan asâkir-i mülkiye muzıkası

Paris, elviye ve ecnebî matbuatına mensup olanlar

Müteveffanın doğduğu vilâyetin heyet-i mebûsânı

Facia müellifleriyle musiki üstâdlarının cemiyeti

Comédie-Française tiyatrosu heyeti

Odéon tiyatrosu direktörü

Odéon tiyatrosu oyuncuları

Porte-Saint-Martin tiyatrosu heyeti

Fransız Hünerverleri Cemiyeti

Üdebâ Cemiyeti

Cenazeyi hâmil araba

Müteveffanın akraba ve ehibbâsı

Reis-i cumhur Mösyö Grévy'e vekâleten General Petiet

Meclis-i A'yân reisi

Meclis-i Mebûsân reisi

Düvel-i ecnebîye süferâsı ve Fransa vükelâsı

Légion d'honneur nişanının büyük kançilaryası
Paris mevki kumandanı general
Meclis-i A'yân ve Mebûsân a'zâları
Şûrâ-yı Devlet
Légion d'honneur heyet-i mebûsânı
Divân-ı Temyîz
Divân-ı Muhâsebât
Institut nâm Encümen-i Dâniş
Divân-ı İstînâf
Hükümet memurları
Seine eyaleti valisi ile polis nâzırı
Paris belediye reisleriyle muavinleri
Akademi heyeti
Ulemâ ve müessesat-ı ilmiye hey'ât-ı mebusları
Bidâyet mahkemesi
Ticaret mahkeme ve odası
Dava vekilleri
Sulhiye hâkimleri
Polis komiserleri
Mübâşirler heyet-i mebûsânı
Mukavelât muharrirleri
Heyet-i askeriye
İstihkâm birinci alayının muzıkası
Hugo familyasının med'uvvları
Birkaç hususi cemiyetin müşterek muzıkaları
Hamiyet-perverân Cemiyeti a'zâsı
Alsace ve Lorraine mebusları
Memâlik-i ecnebîyeden gönderilen heyet-i mebuslar
Esnaf ve cemiyet ve şirketlerin vekilleri
Paris muhâfaza askeri, vesâire..

Piyade asâkir-i mülkiye bölükleriyle itfaiye alayı ve bir alay piyade cenaze alayının iki tarafında saf-beste-i selâm ve ihtirâm oluyorlardı.

Concorde meydanında bulunan Fransa şehirlerinin heykellerine matem alâmeti olmak üzere siyah tül örtülmüştü.

Paris muhâsarasından beri Hugo güvercinlere muhabbet

edip bir daha bu hayvanı ekl etmediğinden edîb-i müşârün-ileynin yeğeni Léopold Hugo alay Concorde köprüsünden geçerken birçok güvercinler âzâd etti.

Zevalden bir saat sonra cenaze alayı Panthéon'a vâsıl olup tabut mahall-i mahsusuna vaz' olunduktan sonra birtakım nutuklar daha îrâd olundu.

Paris halkı yevm-i mezkûrda sokaklara fırlayıp cenaze alayının memerri olan yerlerde pencereler, damlar, ağaçlar, hulâsa-i kelâm seyir mümkün olan yerler insanla dolmuştu.

Tâk-ı Zafer'le Panthéon arasında bulunan mevâki ve caddelerdeki seyircilerin adedi beş yüz bin ve cenaze alayını teşkîl eden heyetin mikdarı yüz elli bin nüfusa karîb olduğunu tahmin ve çelenk ve çiçek demetlerine birmilyon frank ve cenaze tezyînât ve tertîbâtına yüzbin frank sarfolunduğu rivâyet olunuyor.

Şu tafsîlâttan anlaşıldığı üzere Hugo'nun cenazesine edilen hürmet ve riâyet-i fevkalâde Avrupa'da şimdiye kadar kimse hakkında icra olunmamıştır.

Bazı Hugo-perestân, edîb-i müşârün-ileyhin nâil olduğu muvaffakiyetlere bakarak bu asırda Hugo'dan büyük bir dâhi gelmediğini ve asr-ı hâzıra "Hugo asrı" denileceğini iddia ediyorlar.

Halbuki bundan elli sene mukaddem Hugo pek çok hakarete hedef olmuştu; hattâ kendisini gören ihtiyar kadınlar, şeytan görmüş gibi istavros çıkarırlardı. Şu hal edîb-i müşârün-ileyhin meziyetini izâle edemediği gibi, muahharen kazanmış olduğu şöhret-i fevkalâde dahi muassırları miyânında kendinden büyük kimse gelmediğine delil ve hüccet olamaz. Claude Bernard'ları, Arago'ları, Ampère'leri, Humboldt'ları, Edison'ları, Pasteur'leri, Béchamp'ları, Virchow'ları, Littré'leri, Huxley'leri, Lesseps'leri, ilh. yetiştiren bir asır Hugo'ya hasredilemez. Bunların Hugo kadar şöhret kazanamamaları kadr ü meziyetce edîb-i müşârün-ileyhden dûn olamalarma bürhân olamayıp, olsa olsa âlem-i insaniyete etmiş oldukları hizmetlerin derece-i ehemmiyetini umûmun bi-hakkın takdir edebilmesine müsâid olacak mertebede ulûm-ı maarifin intişâr ve taammüm etmediğine delâlet eder.

Hâtime

Hugo'nun tercüme-i hâlini dilimiz döndüğü kadar yazdık. Der-miyân ettiğimiz efkârın kâffesinin savâb olduğunu iddia edecek kadar vâhi bir fikirde bulunamayız. Hugo gibi bir edîb-i şöhret-şiârın hatâdan âzâde olamadığını söylediğim halde kendime bir lâ-yuhtilik sıfatı vermeye kalkışmak gibi vâhi bir iddiayı nasıl tecvîz edebilirim?

Ben bu eseri efkârı-ı zâtiyemi tervîc için değil, erbâb-ı iktidârın tenezzülen vuku bulacak ihtârı üzerine fikrimdeki hatâları tashîh ederek istifâde etmek niyetiyle yazdım. Fakat vuku bulacak ihtârat tarz-ı ifâdeye râci olmayıp serd ettiğim efkârın sakamet ve hatâsını delâil-i akliye ve fenniye ile meydan-ı sübûta çıkaracak sûrette olmalıdır.

Sırası geldikçe itiraf eylemekten çekinmediğim ve çekinmek de istemediğim bir şey vardır ki o da fasîh ve mergub bir sûrette ifâde-i merâma muktedir olamadığımdır. Gerçi vaktiyle ifâdemi düzeltmek hevesine düşmüştüm, ancak meşâhîr-i muharrirînimizden muharrir-i meşâhir izzetlû Vehbi Efendi hazretleri "Hiçbir muharririmiz yoktur ki âsârı galatâttan* sâlim olsun" buyurduklarını işittim. Bu dehhâş söz beni korkuttu. Gerçi noksan-i bıdâam hasebiyle bu sözün derece-i sıhhatini takdir ve temyîze muktedir değil isem de efendi-i mûmâ-ileyhin ifâdesindeki ehemmiyet kendisinin gerek Arabî ve gerek Fârisî'deki behre-i fevkalâdeleriyle istidlâl olunduğundan her nevi mahâzır-ı edebiyeden sâlim, belîgane bir sûrette ifâde-i merâm etmek için

*"Galat-ı meşhur lugat-ı fasîhadan yeğdir" kaidesini de mu'teber addetmiyorlar.

müddet-i medîde uğraşıp da neticesinde yine galattan yakayı kurtaramayacak olduktan sonra buna hasrolunacak zamanı birtakım kütüb-i nâfi'a ve fenniye mütâlaasıyla mümkün mertebe izâle-i cehle sarfolunmasını kendimce evlâ görüyorum.

Kalemimin ne kadar âciz olduğunu bilir ve teslîm ederim. Yine bu aczin neticesidir ki o kalemin vicdanımın, fikrimin –acemi ve fakat sâdık– tercümanı olmaktan başka bir istidâdı yoktur.

Kalem-i belâgat-rakamları her cihette mâhir ve dimağlarını usûl-i mükerrere kaidesine tevfîkan tutulmuş bir defter-i kebîr haline koyup, nısf-ı kerreteyn birini efkâr-ı zâtiye ve kanaat-i vicdaniyelerine ve diğerini dahi muhâtablarının mahzûzziyet ve memnuniyetini isticlâba hasretmiş olan bazı erbâb-ı fetânet ve dirâyetle benim gibi bir âcizin ne münâsebeti olabilir? Ben tekmîl beynimi bir yolda düşünmeye hasrettiğim halde yine ebnâ-yı cinsim için istifâdeye şâyân bir fikri meydana koymaktan âcizim.

Binâberin kari'lerimizden bu eserle adem-i memnuniyetlerini mûcib olduğumuz zevât bulunur ise, kanaat-i vicdaniyemin hâricinde idare-i efkâr etmekteki aczimi düşünerek, beni ma'zûr buyurmalarını istirhâm ederim.

Yukarıda söylediğim vechle efkârıma kaide-i münâzaraya bi-hakkın riâyetle itiraz edenler olur ise muğberr olmak şurada dursun "müsâdeme-i efkârdan bârika-i hakikat" çıkacağı cihetle müteşekkir olurum. Ancak bazı mübâhasâtta bir fikrin savâb veya sakîm olduğunu meydana koymaktan ziyade haklı-haksız ve her ne vasıta ile olur ise olsun muârızını iskâta kalkışmak bazen medâr-ı iftihâr oluyor. Bana kalır ise bu yolda bir mübâhasenin neticesinde galipten ziyade mağlûb itfihâr edebilir. Çünkü edîbâne olmak üzere başlanılan bir mübâhaseye kin, agrâz ve şahsiyat karışarak bir müşâteme-i gayr-ı edîbâne olmak üzere netice veriliyor. Her kim daire-i edebi tecavüz ederse meydan-ı mübâhase onun elinde kalır.

Kaide-i münâzaraya riâyet etmeyip daire-i edebi tecavüz eyleyenlerin, şahsiyattan bahsedenlerin, muârızınm kullanamayacağını veya kullanmak istemediğini bildiği bir silahla meydan-ı mübârezeye atılanların, hulâsa mertliğe yakışmayacak,

vakar ve haysiyetini bilen bir adam için irtikâbına tenezzül edilmeyecek birtakım manevralara teşebbüsle hasmını devam-ı mübâhaseden men'etmek isteyenlerin ve şu bahis yalnız edebî ve fennî olduğu halde li-garazin zemin-i mübâhaseyi değiştirmek, sadedden çıkmak fikrinde bulunanların vâki olacak itirazlarına bizim için verilecek cevab-ı umûmî şudur:

Adem-i tenezzül!

NOTLAR

1 "İşlerin en iyisi ortalama olanıdır."
2 "Bu asır iki yaşındaydı."
3 "Evcilleştirilse de kurdun yavrusu kurt olur."

ŞİİR VE HAKİKAT

I. Münazara

Biraderim Fuad Beyefendi,

Victor Hugo ismiyle Victor Hugo'ya dair te'lîf eylediğiniz kitabı mütâlaa ettim. Hakikatten pek güzel, pek tabiî yazmışsınız. Denebilir ki fikirler kaleminizin ucundan cereyan etmiş. Denebilir ki yazdığınız kâğıt zihninize bir âyine-i in'ikâs olmuş da içindeki fikirler kâğıdınıza nakşolunuvermiş.

Yazı yazmak hususunda herkesin bir fikr-i mahsusu vardır. Kimi muhteşem, tumturaklı kelimelerle mükellef, masnû' ibarelerle yazılmış şeylerden hazzeder; kendince güzel gördüğü bir sanat-ı bî-lüzum için en metîn bir kaideyi pây-mâl eder; kimi de sade, selîsü'l-ifâde eserleri beğenir; insan fikrine ne gelirse yazmalıdır, kaleme alacağı şeyin esasını bir kere kararlaştırdıktan sonra tafsîlât ve tasvîrâtını irticâle havale etmelidir, fikrinde bulunur.

Bence de en muvâfık fikir bu ikinci sûrettir. Kâinatta âsâr-ı tabiiyeden güzel, ondan sanatlı ne görüyoruz.

İfâde ki teşhir-gâh-ı efkâr olmak lâzım gelir bî-lüzum birtakım sanâyi' ile müşevveş bir hale getirilirse onda ne letâfet görülür.

İşte kitabınız bu yolda bî-lüzum tekellüfâttan berî, tabiî bir eserdir. Te'lîfine muvaffak olduğunuzdan dolayı tebrik ederim. Hususiyle Victor Hugo gibi âlem-i edebiyatı halketmiş denecek kadar tevsî ve ikmâl etmiş bir zâtın tercüme-i hâlini memleketimizde bulunan bu kadar üdebâdan şuarâdan evvel meydana getirmeniz tebrikimi tezyîd edecek hallerdendir.

Yalnız taaccüb ettiğim bir cihet varsa o da kitap hakkında

benden mütâlaa istemenizdir. Bende ne iktidâr görürsünüz ki mütâlaamı almakla müstefîd olacaksınız. Öyle ya mütâlaamı istemek elbette bir fâide bulmak fikriyledir.

Maamâfih madem ki bir şey yazmaklığımı istiyorsunuz ve madem ki bundan müstefîd olacak yalnız ben değilim, belki sen de istifâde edersin cümlesiyle benim istifâdemi de te'mîn ediyorsunuz, mücerred bu vaadinize inanarak ve arzunuza tebaiyyet ederek şu birkaç satırı yazıyorum. Tabiî siz de cevap verirseniz aramızda güzel bir bahis açılır.

Kitabınızda en ziyade şâyân-ı ta'rîz gördüğüm cihet, şairler hakkında gösterdiğiniz sû-i teveccühtür. Siz şairleri Fuzûlî'nin tarifiyle tavsîf etmek istiyorsunuz. Şairlik yalancılık, hayal-perdâzlık muhâlât-perverliktir diyorsunuz. Bunları sarâhaten söylemiyorsanız da ifâdeleriniz onu işrâb ediyor.

Şiiri ikiye taksim eyliyor, birini ma'yûb diğerini makbûl addediyorsunuz. Pekâlâ, fakat şairler içinde ikinci kısma dahil olacak sûrette şiir söylemiş kimse yoktur demek istiyorsunuz, işte bu fena.

Eğer bir şairin eserlerini bir fen kitabı, her beytinde sırf hakikat bulunmak üzere tedkik ederseniz vâkıâ istediğiniz gibi bir şair bulamazsınız.

Bir romansiye, fikrini halkın mazhar-ı kabulü etmek için hayalâtının sâye-i imdâdına iltica ile onu muhayyel bir hikâye içinde efkâr-ı umûmiyeye arzettiği gibi bir şair de esas-ı fikrini herkesin nazar-ı tahsînine arzetmek için câlib-i nazar-ı dil-rübâ birtakım teşbihât ve istiârât ve hayalât ile iksâya mecbur olur.

Meşhur bir meseldir ki hakikat çıplak gezermiş, kimsenin mazhar-ı itibarı olamazmış. Nereye giderse kovulurmuş. Nihayet bir kuyuya saklanmaya mecbur olmuş. Bir gün nasılsa hikâye bunun kuyusuna gelmiş. Hakikatle bir mukavele akdetmişler. Hakikat hikâyenin letâfet-ı nazar-firîbine bürünmüş. Ondan sonra nereye gittiyse nâil-i hürmet ve itibar olmuş.

Bu misâl ki müddeâsına kendisi şahittir, şairlerin fikirlerini hayalât ile mezc etmelerindeki mazereti gösterir. Bu fikrimi izah için size bir misâl göstereyim. Eski şairlerimizden Vehbi[1] bir manzumesinde

Var mıdır fâidesi dünyada
Deseler de sana Vehbi-zâde

İrs olur mu eb ü ceddin hüneri
İlmidir necl-i asîlin pederi

Enbiyâ vârisi olmuş ulemâ
Anla kim bu ne verâset ne gınâ

Mâl ile ilmi müsâvî sanma
Mâla rağbetle varıb aldanma

Ağniyâ müflis olur bir demde
Görmüşüz nicesini âlemde

demiş. İşte bu sırf hakikatle mâlî bir şiirdir. Her beyti hakikati hâvîdir, fakat bir şair nazarında meselâ:

Nâkıs olmaz feyz-i zâtı telhi-i eyâdimden
Bâde telh oldukça âsâr neş'esi kuvvetlenir

yahud:

Müşkilât-ı dehr olur mu hiç pâbend-i dühât
Zahme dûş oldukça şîrin savleti şiddetlenir

beyti evvelkilere nisbetle birkaç kere müreccah addolunur. Çünkü ikinci beyitler evvelkiler gibi birer hakikati hâvî olduktan başka birer de teşbihi muhtevidirler.

Yalnız hakikati beyan etmekle onu güzel bir sûretle nazar-ı halka vaz' ederek celb-i tahsîn eylemek beyninde pek büyük fark görürüm. İşte şairler bunun içindir ki ikinci sûrete çalışırlar.

Zannederim ki şimdiye kadar söylediğim şeyler sizin de mazhar-ı teslîminiz olur. Çünkü arzeylediğim misâllerde tezyîn-i hakikat için yapılan teşbihât da birer fikr-i hakikat üzerine

müessesdir: Bâde durdukça neşvesi artar. Aslan zahme dûş oldukça savleti şiddetlenir. Bunlar hep hakikattir. Fakat şiir bazen hayalâttan da istimdâd eder ki sizin en ziyade mazhar-ı ta'rîziniz olan cihet burasıdır. Meselâ:

Mihr olsa eğer peyinde sâye
Gîsûsu gibi kalırdı muzlim[2]

beyti bir hayal üzerine müessesdir ki hüsn-i tabiatin müdahalesi men'olunarak tekdik edilirse mânâsız bir söz olduğuna hükmedilmek lâzım gelir; çünkü güneş sâye olabilmek ve bir kızın saçı gibi muzlim bulunmak ihtimali hiçbir mütefenninin zihninden geçemez. Bir şair ise sevdiğinin kendisine güneşten parlak görünen ruhsârını medhetmek isteyince bu maksadını beyan için yukarıki beyitten güzel, ondan şairâne bir söz bulamaz. Hakikatte de düşünülecek olsa bu yoldaki sözler niçin muâheze edilmelidir? Bunu okuyan bir adam, şairin güneş sâye gibi muzlim olabilir fikrinde bulunduğuna mı hükmeder? Buna ihtimal verebilir misiniz? Herkes bilir ki bu beytin kaili olan Kemâl Bey bunun muhâl olduğunu hepimizden iyi bilir.

Güzelsin o rütbe ki şâyân desem
Güzellik seninle eder iftihar

beyti de bir dereceye kadar o fikri ifhâm edebilir; bunda evvelki gibi mugayir-i hakikat denecek teşbihât ve hayalât da yoktur; fakat insaf buyrulsun "Mihr olsa eğer peyinde sâye gîsûsu gibi kalırdı muzlim" beytinin hâvî olduğu kuvvet ve letâfet bunda bulunabilir mi?

Hepsi sizce de malûm olduğuna emin bulunduğum halde bu kadar tafsîlâta girişim beyan edeceğim şu fikre bu yolda bir esas hazırlamak içindir: Bir şiir fennen muâheze olunmak istenildiği zaman teşbihât ve istiârât gibi her türlü tezyînâtından tecrîd edilerek bulunacak esas-ı fikr doğru ise şiir doğru ve yanlış ise şiir yanlış olduğuna hükmedilmelidir. İşte bu kaide muâheze-i eş'âr için bir tarîk-i hakikattir. Meselâ "Bî-sütun olan feleği bir âh ile berbâd ettim" meâlinde olan bir beyte itiraz

edip bunda hakikat yoktur diyordunuz. Ben de sizinle hem-efkâr olurum. Çünkü bu beyitte letâfetsiz bir mübâlâgadan başka bir şey göremem ama yine meselâ Hugo nefye gittiği zaman:

Vatanın kendi olsa bî-pervâ
Yine biinyâd-ı zulmü biz yıkarız
Merkez-i hâke atsalar da bizi
Küre-i arzı patlatır çıkarız[3]

meâlinde bir kıt'a söylediği tasavvur olunsa bunu evvelki beyte kıyas edemeyiz. Filhakika "küre-i arzı patlatmak"la "felek-i bîsütunu bir âh ile berbâd etmek" beyninde pek büyük bir fark yoktur; fakat bunun hâvî olduğu mübâlâga bir fikri –ki şiddet-i hamiyettir– dehşetli bir sûrette beyan ederek sâmiîni ra'şe-dâr-ı hayret etmek için ihtiyâr olunmuş; ma'zûr ve hattâ makbûldür. Diğeri ise hiçbir fikr ü maksada mübtenî görülemiyor; menfûr addolunuyor.

Hattâ zamanımızda böyle mânâ-dâr maksattan müberrâ birçok manzumeler filânlar neşrolunduğundan dolayıdır ki terakki-perverâne feryâdlar işitilip duruyor ve inşaallah bu feryâdların tesiriyle âlem-i edebiyatın bir hâl-i kemâl ve intizam kesbedeceği ümîd olunur. Şiire dair mütâlaâtıma burada hitâm veriyorum. Daha yazacak birçok fikirlerim varsa da onların beyanını ileriye ta'lîk ediyorum. Bahsimiz burada hitâm bulmayacak ya..

Victor Hugo ile Emile Zola mesleklerinin hangisi diğerine müreccah olduğu bahsine gelince, evvelâ bu bâbda olan fikrinizi hulâsa edeyim:

Diyorsunuz ki "Hugo büyük bir adamdır, edîbdir, şairdir. Tasvîr etmek istediği şeyi herkesi izhâr-ı acze mecbur edecek sûrette yazar, fakat fikirleri, romanları, tiyatroları hakikî değildir. Zola ise Hugo kadar iktidârı bulunmamakla beraber doğru düşünür, doğru yazar. Romanlarında tasvîr ettiği eşhâs insandan başka bir şey değildir. Birisi meselâ *Les Misérables*'ı okusa hüsn-i beyanına meftûn olur. Bazı efkâr-ı âliye ve hakikasından istifâde ederse de gördüğü eşhâsı sahîh zannederek ve herkesi

onlara kıyas ederek muamelâtında iğfâl olunur. Zola'nın eserlerini okuduğu zaman ise gerçi öyle âlî fikirler bulamaz, fakat onların halini ahlâkını tamamiyle öğrenir, müstefîd olur. Dünyada herkesi Papaz Myriel gibi zannedersek ne kadar zararlar görürüz."

Siz de bilirsiniz ki bir eseri muâheze etmek için her şeyden evvel o eserin maksad-ı te'lîfini bulmak gerektir. Meselâ ben riyâziyeye dair yazılmış bir kitabı, içinde bir ibare yanlış bulunmakla muâheze edip işe yaramaz diyebilir miyim? *Les Misérables* ne maksatla yazılmıştır? İnsanların hepsi, yahud kısm-ı aglebi Jean Valjean'a benzer. Fahişelerin hepsi Fantine gibi sahib-i kalem olur gibi bir iddiada bulunmak için mi? Yoksa müellifin söyleyecek birçok fikirleri var da onları halkın nazar-ı dikkatine müsâdif olmak için bir hikâye içine derc ederek meydana koymak ve bununla beraber fıtrat-ı beşerde münderic olan bir tabiat iktizâsınca insanlara gösterilecek nümûne-i imtisâl şeylerin daima câlib-i hayret sûrette bulunması lüzumuna ittibâ' ederek halka bir de misâl göstermek fikriyle mi kitabını yazmış?

Birinci sûreti kabul edersek ta'rîzâtınızı muhikk görmek mecburidir, fakat ikinci sûret-i kabule göre o itirazlara mahall kalır mı?

Herkesin tabiatını bilmem. Benim tabiatımca kendime bir nümûne addederek harekâtına imtisâl edeceğim zât mertebe-i fazl ü iktidârına yetişilebilmek derecelerinden bâlâ-ter olmalıdır. Papaz Myriel gibi ahlâk-ı hasene sahibi olmakta nevâdirden addolunacak bir adam görmedikçe taklid etmek istemem. Vukuat-ı âdiyeden itibar edilmek lâzımsa gözümüzün önünde bin türlü romanlar bin türlü tiyatrolar görülüp duruyor. Bunlar yetişmiyormuş gibi tabiî denilen yolda yazılan romanları okumaya ne lüzum var?

Victor Hugo bir kadın görmüş ki kalbi pâk olduğu halde nasılsa men'ine muktedir olamayacağı bazı hallerin icbârıyle fena bir yola girmiş, seyyiât-ı efkâr ile mâlî bir zihne düşmüş, fikr-i âlî gibi o meslek-i denâet içinde birçok tahkirler, tezyîfler gördükten sonra mahvolup gitmiş. O kadın güzel bir terbiye görmüş, safvet-i kalbine muvâfık bir sûrette büyümüş olsa ne öyle meslek-i fuhşa girer, ne de cemiyet-i beşeriyenin bu kadar

tahkirâtına hedef olurdu. İnsanlar o kadının halini görmüşler, fakat hiç kimse sefâletine acımamış, haline uzaktan gülmekten başka bir şey yapmamış. Victor Hugo düşünmüş, bu kadını enzâr-ı umûmiyede bir sûretle tasvîr edeyim ki herkes acımaya mecbur olsun; tasvîrin gönüllerde bıraktığı tesir ile bu yolda kadınlar her yerde şâyân-ı merhamet görülsün demiş; ma'hûd Fantine'i tasvîr etmiş. Kitabın o bahsi okunduğu zaman pek güzel anlaşılır ki onu yazmaktan maksadı girdâb-ı fuhşa düşen her kadın Fantine gibi safvet-i kalbe mâliktir iddiasmda bulunmak değilmiş, yalnız o zulmet-gâh-ı denâete yuvarlanan her kadın şâyân-ı merhamettir, sezâ-vâr-ı iânettir, muhtâc-ı himayettir demek istemiş.

Bu fikir ile onu yazmış. Şimdi insaf buyrulsun. Böyle maksadla yazıldığı nazar-ı dikkat önüne alındığı halde kitabın o bahsi nasıl şâyân-ı muâheze görülebilir. Ama denecek ki herkes böyle düşünemez; Hugo'nun maksadını bu yolda tefsîr etmek istemez de gördüğü kadınların hepsini Fantine gibi zannederek iğfâl olunur, zarar görür ve bu sûretle cemiyet-i beşeriyeye hizmet değil hıyanet edilmiş olur. Bunu da iki fikir ile reddederim. Birincisi, mülellifin maksadını benim tasvîr ettiğim yolda anlamayarak o mânâ-yı baîde hamledenler kim olabilir. İdrak-ı mânâdan âciz birtakım adamlar değil mi? Onlara böyle şeyde ne ehemmiyet verilir ki; ekseriya her şeyi yanlış anlarlar. Victor Hugo bir zihne ilka-yı kudret iktidârına mâlik değildi ki bu mahzuru def'e muktedir olabilsin.

İkincisi, büyük büyük fâidelere karşı bu kadar ehemmiyetsiz zararları nazar-ı dikkate alacak isek, Emile Zola'nm tasvîr ettiği birtakım fuhuş ve rezalet âlemleri de halka tasvîr-i hakikat etmek hususunda gösterdiği hizmete mukabil, herkese birtakım rezalet nümûneleri ibrâzıyle efkâr-ı umûmiyeyi ifsâd edebileceğini düşünerek Zola'nm romanlarını da red ve tezyîf etmeliyiz. Madem ki bu mazarratı fâidesine nisbet ederek keen lem-yekün addediyoruz, Victor Hugo'nun romanlarında görülebilecek o küçük mazarratı da görmemeliyiz. Bu cihetlerden de kat-ı nazar fıtrat-ı beşerde meyl-i maâlî, meftûniyet-i nevâdir, meclûbiyet-i azamet gibi sevâik terakkiden addolunduğu cihetle havâss-ı celîleden bilinen birtakım haller vardır ki yuka-

rıda da söylediğim gibi insanlara nümûne-i imtisâl olarak gösterilecek şeylerin havârıktan addolunacak sûrette olmasını istilzâm eder. Kendilerine meselâ bir *Celâl* bir *Emir Nevruz* bir *Sultan Selîm* gösterildiği zaman gönüllerinde hâsıl olacak hiss-i meftûniyetle bir derecede müteessir olur ki onlar mertebesine varabilmek için mümkün olsa hayatlarını fedâya razı olurlar. Arabların zamân-ı cehaletinde:

Nahnü iinâsün lâ-tevassuta beynenâ
*Lene's-sadru dûne'l-âlemîne evi'l-kabr**

gibi bürkân-ı ulviyetten sıçramış bir ateş-pâre-i azamet ıtlâkına şâyân olan bir beytin tesir-i meâliyle millet batırmak, devlet çıkarmak, mağlub bir orduyu galib etmek gibi nice havârık-ı vukuat meydana getirilmiştir.

Bu hal ise yazılacak şeylerin kuvvetli bir tasavvurdan, cevdetli bir tahayyülden çıkmasına vâ-bestedir. Bunları yazan şairlerin, edîblerin maksadları ise her ne sûretle olursa olsun tehyîc-i efkâr ederek matlub olan neticeyi istihsâl etmektir.

Velhâsıl şunu demek isterim ki *Les Misérables*'ı bir roman değil, bir fikrin tervîci için yazılmış şairâne bir makale addetmeli de Emile Zola'nın romanlarıyla ondan sonra mukayese etmelidir.

Victor Hugo sizce de malûm olan bir maksadla *Bir Mahkûmun Son Günü* ünvânlı eserini yazmış. Emile Zola da yine o maksadı tervîcen kendi mesleğinde bir roman yazsın yahud âsâr-ı sâiresine nazaran ne yolda bir eser yazabileceği tasavvur buyrulsun. O zaman görülür ki Emile Zola ile Hugo'nun beyninde olan fark ve nisbet nazar ihâta edemeyecek kadar vâsidir; hattâ denilebilir ki nazar-ı muhakeme bu vüs'at-i farkın hududunu görebilmekten âciz olduğu için fıkdânına hükmediyor. Bence Victor Hugo'nun kalemi nûr-ı mâha Emile Zola'nınki ise mum ziyasına benzer. Biri mâhiyât-ı eşyayı olduğu gibi nazarlara ibrâz etmez, fakat o kadar ulvî, o kadar lâtif bir sûrette gös-

* Meâlen tercümesi: Bizler eriz ki durmak vasatta, kabil değildir bizlerce bî-şekk; merdâne meslek maksad muayyen, ya sadre geçmek, ya kabre girmek.

terir ki gönüllerde hâsıl edeceği hiss-i hayretle her fikrini erbâb-ı mütâlaaya kabul ettirmeye muvaffak olur. Diğerinin ise hizmeti yalnız göstermekten ibaret kalır. Bir adam çalışırsa yani âdât ve ahlâk-ı beşeriyenin tedkikiyle uğraşırsa Emile Zola mesleğinde bir roman yazabilir. Fakat romantik yolda bir eser yazmak ve tasvîr ettiği havârık-ı mahlûkatı herkesin nazar-ı tahsînine şâyân bir sûrette bulundurarak tehyîc-i efkâra muvaffak olabilmek sa'y ile gayretle iktisâb olunur kudretlerden değildir. O bir mevhibe-i Hudâ'dır ki pek nadiren tecelli ettiği için sa'y ü gayretle hâsıl olabilecek meziyetlere fâik addolunur.

Benim mütâlaâtım yalnız mesleklere aittir, yoksa Emile Zola'nın da velev Victor Hugo'nun beş on derece mâ-dûnunda olsun yine kudret-i fevkalâde-i edebiyeye mâlik olduğunu tasdik ederim. Bilmem ki şu ifadâtımla fikrimi arza muvaffak olabildim mi? Muhtâc-ı istizâh ve tenkid görülecek yerleri beyan buyrulursa elimden geldiği kadar izah ve müdafaaya çalışırım. Şimdi başka bir bahse geçiyorum.

Kitabınızda en büyük bir şairin bir mütefenninden ziyade mazhar-ı hürmet ve riâyet olmaması lâzımdır diyorsunuz. Evet meselâ Watt ile Newton ile Galile ile meselâ Corneille'i mukayese edersek cemiyet-i beşeriyeye ettikleri hizmet nokta-i nazarından şair ikinci derecede kalır. Fakat bu bâbda ifrât edilmemelidir fikrindeyim.

Fünûnun ettiği hizmetin gayesi nedir? İnsanların rahat etmesine, saadetle yaşamasına (Jean-Jacques Rousseau'nun kulağına kurşun) huzur-ı kalb ile imrâr-ı vakt eylemesine muâvenet değil mi? Şiir de ettiği tesir ile gönülleri leb-rîz-i neşât eder; okuyanları hâvî olduğu efkâr-ı âliyenin vereceği inbisât-ı ruhanî ile münşerihü'l-bâl eyler.

Bir sabah-ı nev-baharîde gördüğümüz elvân-ı gûn-â-gûn, menâzır-ı cennet-nümun gönüllerimizi inşirah ile nasıl meşhûn ederse bir şiir parçası da letâfet ve ulviyetine bizi o kadar meftûn eyler.

Bir şeb-i mehtabda semâdan zemine rîzân olmuş nûr-ı nazar-ı hûrân ıtlâkına şâyân olan envâr-ı mâh o reng-i siyah ile imtizâc ederek cefa-yı sevda gibi parlak bir zulmetle efkârımızı müteâlî, neş'emizi mütevâlî ettiği gibi bir nazm-ı rengîn de ifâ-

de-i dil-nişîni, belâgat-ı âteşîni ile bizi meftûn-ı letâfeti, mest-i tesir-i belâgati eyler.

Gâh olur ki semâda sönük sönük parlayan necm, hazin bir şair kalbine tesir ederek bir manzume-i dil-pezîr meydana getirir ki şiir-âşina olan efkârı tenvîr etmekte gösterdiği hizmet bir şimendiferin gördüğü hizmetten de bâlâ-ter olur.

Hem ne hâcet! Sizi bir odaya kapasam da mütemadiyen çalışmaya mecbur etsem o zaman meydana getireceğiniz müellefât ile bir de âsâr-ı tabiatın teşhir-gâh-ı bedâyii olmuş dil-rübâ bir mahallde oturup yazacağınız kitaplar arasında –velev ki te'lîf edilenler âsâr-ı fenniye olsun– ne büyük fark görürsünüz. Bu fark neden neş'et ediyor? Açık yerde temâşâ-yı tabiatın gönlünüze verdiği inşirahtan değil mi? Demek ki insan çalışmaya mecbur olduğu kadar fikrinde inbisât, hissinde intişâr (!) hâsıl etmek ihtiyacıyla da meftûr imiş.

Şiir ise bedâyi-i tabiat gibi bu ihtiyacın def'ini tekeffül ediyor. Diğer binlercesinden kat'-ı nazar etsem de yalnız şu hizmetini söylemekle iktifâ eylesem şiirin ehemmiyetini teslîm buyurmaz mısınız?

Şurasını da söyleyelim ki bu dediğim şey yalnız şiiri telzîz-i hiss ü efkâr hususuna hâdim eden şiir içindir. Yoksa bir kısım şuarâ vardır ki gerek kudret ve gerek hizmet cihetleriyle Claude Bernard'lara filânlara nisbet kabul etmez. Çünkü bahsettiğim ulema âlem-i maddîye, dediğim şuarâ âlem-i efkâra hükmeder. Maddîyat ise efkâr-ı beşeriyenin mağlub-ı iktidârıdır.

İşte kardeşim benim efkârımın yazmak istediğim kısmı bundan ibarettir. Birtakım mütâlaâtım daha var ise de onların tahrîrine pek lüzum göremedim. İleride ihtiyaç hissedersem beyan ederim.

Hâtime

Yazacağımız varakaların *Gayret*'le neşrolunmasını evvelce bendeniz düşünmüş ve size de o yolda bir teklifte bulunmuş idim. Fakat gördünüz ya bir makaleyi dört haftada bitirebil-

dim. Böyle giderse beş on senede ancak bahse nihayet verebileceğiz. Bu ise biraz uygunsuz olur, değil mi?

Tercüman-ı Hakikat gazetesine müracaatla varakalarımızı o vasıta ile neşrettirsek münâsib olur zannederim. Bilmem siz ne dersiniz? Bilmem ki *Tercüman-ı Hakikat* mebâhis-i mühimmesi arasında bizim yazacağımız şeylere de bir mevki tahsîs eder mi?

Menemenlizâde Mehmed Tahir,
Gayret, nr.3-6; 17, 24, 31 Kânun-ı sâni, 7 Şubat 1301(1886)

Gayret'*in 3, 4, 5, 6 Numrolu Nüshalarında Münderic "Victor Hugo" Ünvânlı Makale-i İntikadiyeye Mukabele*

Biraderim Tahir Beyefendi,

Vuku bulan istirhâmımı bil-is'âf *Hugo* hakkındaki mütâlaât-ı intikadiyeni beyan buyurduğundan dolayı arz-ı teşekkür ederim. Şu cevab-ı âcizânemin teehhürünü, *Hugo*'nun tarih-i neşriyle makale-i intikadiyenizin intişârı miyânında cereyan eden zamana bir nazîre yapmak niyetiyle iltizâm eylediğimize zâhib olur isen hakkımda yanlış bir fikirde bulunmuş olursun. *Gayret*'in altıncı numrosunun neşrinden sonra sizce malûm olan ve binâenaleyh izahına ihtiyaç messetmeyen bazı esbâbdan[4] dolayı bir müddet kalemi elime alamamak mecburiyetinde bulunmuştum. Bilâhire te'cîli mümkün olmayan bazı meşâgil zuhûr etti. İşte görülen te'hîrin menşei bundan ibarettir.

Gelelim sadede: İfâdece âsâr-ı âcizânemde görülen sadelik, üslûb-ı beyanın bu tarzı diğerlerinden daha tabiî olduğuna binâen iltizâm olunduğu beyan buyruluyor. Ne büyük hüsn-i teveccüh! Esâlib-i beyandan birini intihâb ve iltizâm edebilmek her tarzda kalemini yürütebilecek kadar iktidâr-ı edebiye mâlik olmaya tevakkuf eder. Halbuki öyle bir iktidâr benim gibi âcizlerin yanından bile geçmemiştir. Kalemimden mükellef, masnû' ibarelerin çıkmaması iltizâmî değil, zarûrîdir; çünkü sade ibarelerle ifâde-i merâma çalışmaklığım o gibi sanâyi'-i edebiyeden istignâ gösterdiğimden değil, o sanatları ibrâzdan âciz olduğumdandır.

Makalende, "Madem ki bir şey yazmaklığımı istiyorsunuz ve madem ki bundan müstefîd olacak yalnız ben değilim, belki sen de istifâde edersin cümlesiyle benim istifâdemi de te'mîn ediyorsunuz" ibaresi izhâr-ı mahviyet maksadıyla yazıldığı bilinmeyecek bir şey olaydı fevkalâde istigrâbımı mûcib olurdu. Çünkü bu ibare ile âcizlerine isnad olunan hadd-nâ-şinâslığa müstahak olmadığımı pek rânâ bilirsin.

Gelelim asıl intikadâta: Diyorsunuz ki, "Şiiri ikiye taksim eyliyorsunuz, birini ma'yûb, diğerini makbûl addediyorsunuz. Pekâlâ! Fakat şairler içinde ikinci kısma dahil olacak sûrette şiir söylemiş kimse yoktur demek istiyorsunuz, işte bu fena"

Vâkıâ âcizlerince şiir hâdim-i hakikat olur ise makbûl, taglît-i ezhânı mûcib olur ise merdûddur. Şairlerin makbûl olacak âsârı olmadığını iddia etmedim ve etmek ihtimalim de yoktur. Ancak bunlar miyânında makbûl addettiğim cihete hasr-ı fikr edenleri görmedim desem mübâlâga etmiş olmam zannederim. Öyle bir şairin bulunamayacağını siz de teslîm buyuruyorsunuz. Acaba neden? Şairin fikri hakikate muvâfık olur ise şiir olmaz mı? Olacağında şüphe yok, zâten sizin getirmiş olduğunuz misâller de bunu isbat eylemektedir.

"Bir romansiye fikrini halkın mazhar-ı kabulü etmek için hayalâtın sâye-i imdâdına iltica ile onu muhayyel bir hikâye içinde efkâr-ı umûmiyeye arzettiği, bir şair de esas-ı fikrini herkesin nazar-ı tahsînine arzetmek için câlib-i nazar, dil-rübâ birtakım teşbihât ve istiârât ve hayalât ile iksâya mecbur olur" ibaresiyle şiirin teşbihât-ı iş'ârât, istiârât ve hayalâttan vâreste olamayacağını beyan ediyorsunuz. Halbuki bunların lüzumunu inkâr eden olmadı. Yalnız bu teşbihât, istiârât ve hayalâtın tabiî olması lüzumu der-miyân olundu ki misâl olarak getirmiş olduğunuz, meselâ:

Müşkilât-ı dehr olur mu hiç pâbend-i dühât
Zahme dûş oldukça şîrin savleti şiddetlenir

beyti bir hakikati müş'ir olduğu gibi hâvî bulunduğu teşbih de tabiidir. Hikâye-nüvisin sâye-i imdâdına iltica edeceği hayal tabiî olmak lâzım gelir. Gerek tarih ve gerek roman için tab' ve

ahvâl-i beşerin âdeta haritasıdır denebilir. Tarih küçük mikyâsta bir haritadır; başlıca mühim noktaları ve bunların beynindeki münâsebâtı gösterir. Roman ise büyük mikyâsta bir plan olup nikat-ı muhtelifenin ahvâl-i hususiyesini daha mufassal ve muvazzah bir sûrette irâe eder. Müverrihin zabteylediği vâkıadır; romansiyenin, gerçi muhayyel ise de, vukuat-ı kesîrenin tedkik ve tatbikinden hâsıl olan bir düstûru câmi' olur. O düstûr sayesinde cemiyet-i beşeriyenin bir sınıf-ı mahsusunun ahvâline dair olan mesâil hallolunur. İşte bence romanın vazifesi budur. Hakikatin çıplak gezerken merdûd olduğuna ve hikâye ile birleştikten sonra makbûl olduğuna dair îrâd buyurduğunuz misâlden de anlaşıldığına göre hakikat doğrudan doğruya söylense mazhar-ı kabul olmaz. Bunu kabul ettirmek için Fransızların "hubbu yaldızlamalı" tabirinin medlûlünce hakikate biraz hayalât karıştırılmak lüzumunu beyan ediyorsunuz ki bundan da bir şair veya edîbin tamamiyle efkârını yazmayıp bunlardan bazılarını tedrîcen kabul ettirebilmek için zehâb-ı avâma mümâşât göstermek, bazı teslîmiyette bulunmak mecburiyeti çıkar ki bazı ahvâl-i mübremenin ilcââtıyla "Zarûretler memnu olan şeyleri mübah kılar" kaide-i mer'iyyesine ittibâen tecvîz olunabilir ise de bu hal ârızî olup esasî değildir. Binâenaleyh tecvîzini bâdî olan ahvâl mevcud olmadıkça meskenet menzilesine inen o mümâşât "Mâni gidince memnu avdet eder" kaide-i esasiyesine tevfîkan merdûd olur.

Voltaire'in ma'zûr tutulduğu yerde Hugo muâtebdir! Hem bir şair indî hayalâtını evhâmatını hüsn-i tabiat (?) nâmına halka kabul ettirmeye ve kendisiyle hem-efkâr olmayanları zevk-i selîm(?)den mahrumiyetle itham etmeye muktedir olsun da hakikati neden tagyîre mecbur bulunsun? O imtiyâzı nereden almış? Bu mükellefiyet nereden tevellüd etmiş?

Teşbih bahsine avdet edelim: Öteden beri Acem mübâlâgatıyla ülfet eylediğimiz cihetle üdebâmız:

Mihr olsa eğer peyinde sâye
Gîsûsu gibi kalırdı muzlim

beytini pek rengîn, pek lâtif, pek metîn bulsalar bile esasen bu

havâssdan âcî bir mübâlâga-i Acemânedir. Nâzım zihninde nûr ile hüsn beynindeki münâsebeti düşünüp nihayet bunları tev'em ve âdeta yek-vücud addettikten sonra fezâ-yı bî-intihâ-yı hayale dalıp nûr hakkında havsala-i idrakimizin istîâb edebildiği derecâtın gayesi olan mihr-i tâbâna vâsıl olduktan sonra işte bu benim sevgilimin nûr-ı hüsnü yanında siyah kalır demiş!

Nitekim bir Acem şairinin "Senin leb-i lâ'linin tahassüründen müteessiren vefat eden âşığının kemiklerini Hüma kuşu yese uçarken kanatlarından yakut rîzeleri dökülür" meâlinde söylediği bir beyit de havsala-i idrake sığmayan mübâlâgalardandır.

Bunlarda görülecek letâfet ise meşrût yukarıda söylediğim vechle zihnin mübâlâga ile me'lûf olmasına vâ-bestedir. Mübâlâga-i Acemâne ile me'lûf olmayan milel-i garbiyenin lisanlarına bu beyit tercüme olunup da üdebâsına gösterilse "acîb bir hayal" ünvânından başka bir şeye nâil olmaz. Halbuki hakikate müstenid olup da teşbihâtı tabiî olan hangi lisana tercüme olunur ise olsun daima mazhar-ı rağbet olur.

*

"Güneş sâye olabilmek ve bir kızın saçı gibi muzlim bulunmak ihtimali hiçbir mütefenninin zihninden geçemez" buyuruyorsunuz. Ben derim ki bu ihtimal yalnız mütefenninlerin değil, hiçbir kimsenin, hattâ kailinin bile zihninden geçemez; zira dimağımızda hiçbir şey yoktur ki havâss-ı hamse vasıtasıyla girmiş olmasın. İnsanlar için nurun hadd-i gayesi güneştir; çünkü ondan münevver bir şey görmemişlerdir. Şimdi bir tecrübe edelim, zihnimizi istediğimiz kadar yoralım, güneşi muzlim bırakabilecek derecede bir nûr tasavvur edebilir miyiz? Hayır, tasavvur edemeyiz, değil mi?

Halbuki meselâ "güneş" dediğimiz vakit, yalnız isminin işitilmesi veya okunması, hiç zihin yormaya hâcet bırakmaksızın, o cism-i münîrin dimağımıza nurânî bir tesir hâsıl eylemesine kâfidir. Bu hakikatin aksini iddia edecek kimse tasavvur edemem; meğer ki Bishop gibi havâss-ı hamse haricinde bir altıncı hâsse-i mahsusaya mâlik olduğunu iddia edebilecek bir zât ola!

Mevzubahs olan beyit "Bir hayal üzerine müessesdir ki

hüsn-i tabiatın müdahalesi men'olunarak tedkik olunur ise mânâsız söz olduğuna hükmedilmek lâzım gelir" buyuruyorsunuz. Bu beyti mânâsız bulmamak için müdahalesi lüzumunu işrâb eylediğiniz "hüsn-i tabiat" tabirini biraz izah buyurmalısınız. Bu hüsn-i tabiat dediğiniz şey sakın deminden bahsi geçen "mübâlâga ile ülfet"in hüsn-i tabiri olmasın? Çünkü zannetmem ki bu ta'bîrden "kuvve-i mümeyyize" ve "hüsn-i mizân" mânâlarını murad buyurup da bunları da şuarâya hasr ü tahsîs edesiniz!

"Mihr olsa eğer...ilh" beytinde şair sevgilisinin hüsnünü, "Bî-sütûn-ı feleği âh ile berbâd ettim; kûh-kenlik yolun öğretmek için Ferhad'a" beytinde dahi nâzım şiddet-i aşkı mübâlâga-i Acemâne ile mübâlâga etmiş! Bunların yek-diğerine münâsebet-i tâmmesi bulunduğu âşikârdır. İkinci beytin letâfetten ârî olduğunda âcizleriyle hem-efkâr olduğunuzu beyan ediyorsunuz. Halbuki birincisini nümûne-i letâfet olmak üzere serd ediyorsunuz. Bunun hikmeti ne? Hugo'ya söyletmiş olduğunuz beyitlerde mübâlâgayı tecvîz için şiddet-i hamiyet sâikasıyla vukua gelebileceğini beyan ediyorsunuz. Halbuki evvelki iki beyitte hamiyete dair bir şey yok. Olsa olsa şiddet-i muhabbet var; çünkü ikisi de âşık; yalnız beynlerinde olan fark birinin sevgilisinin hüsnünü ve diğerinin kendi halini mübâlâga eylemesidir: Birinin makbûliyetini, diğerinin merdûdiyetini mûcib olan şey nedir?

Eğer sanâyi'-i lâfziyeye ait bir şey ise sadedimizin haricinde olduğu için ondan bahse lüzum yok!

Hugo'ya söyletmiş olduğunuz kıt'a bahsine gelince derim ki Hugo farzeylediğiniz hengâmda şiddet-i infiâlini tasvîr için beyitler söylemiş; lâkin kıt'anın hâvî olduğu mübâlâgata lüzum görmemiş. Beyitleri tabiî olmakla beraber şiddet ve tesir hususunda kıt'aya fâiktir.

Bence mübâlâganın başlıca vâlidi hakikati bi-hakkın tedkik veya tasvîr edememekten ibaret olan bir aczdir. Acz maharet addolunamaz. Bi-hakkın ifâdesinden âciz olduğumuz fikirleri iyi olması mümkün olamayan hastalara teşbih eder isek mübâlâgayı da hastalığın şiddetini tehvîn eden bazı edviye-i semmiyyeye kıyas edebiliriz.

Hadd-i zâtında hakikî olan bir fikri bi-hakkın tasvîrden acizimiz hasebiyle mübâlâgaya bi'z-zarûre müracaat etsek bile bunda fevkalâde ihtiyat göstermelidir. Çünkü marazın tehvîn-i şiddetine bâdî olan semmiyyât mikdarı tezâyüd eder ise marîzin sebeb-i mevti olur.

Hem ne hâcet! *Gayret*'in beşinci numrosunda münderic olup, tesadüfât-ı garibeden olarak, makale-i intikadiyenizle birlikte "Bazı Mülâhazât"[5] ser-levhası altında neşrolunan "Edebiyat-ı sahîha tesâvir-i hayat-ı insaniye ve temâsil-i meşhûdât-ı tabiiyedir" ve yine "Şiir ve edeb ki lübb-i hikmet ve hakikat ve tercüme-i serâir-i tabiat olmak lâzım gelir..." sözleri şiir ve edebiyatta iltizâm-ı hakikat lüzumunu beyan ve fikr-i âcizânemi te'yîd etmiyor mu? Esasen şiirin hakikate müstenid olması lüzumunu şu "Bir şiir fennen muâheze olunmak istenildiği zaman teşbihât ve istiârât gibi her türlü tezyînâtından tecrîd edilerek bulunacak esas-ı fikr doğru ise şiir doğru ve yanlış ise şiir yanlış olduğuna hükmedilmelidir. İşte bu kaide muâheze-i eş'âr için bir tarîk-i hakikattır" sözleriyle tasdik buyuruyorsunuz. Ben buna istiârât ve teşbihâtın tabiî olması lüzumunu da ilâve ederek derim ki bu yolda tedkikata giriştiğimiz halde şâyân-ı kabul âsâr bulabilir isek de eş'ârını bu yola hasreden şairi Diyojen gibi gündüz fenerle aramaya mecbur olamaz mıyız? Şu halde şiirin makbûl ve merdûd olarak ikiye taksimiyle şairler hakkında vâki olan itirazât beyninde bir tenâkuz olmadığı sâbit olmaz mı?

Bazıları var ki "Şiirde aranılacak şey başlıca letâfettir; hakikate muvâfık olması şart değildir" diyerek istihsâl-i letâfet maksadıyla hakikati fedâ eylediklerini söylüyorlar. Halbuki sizin bu zümreye dahil olmadığınızı "Kâinatta âsâr-ı tabiiyeden güzel, ondan sanatlı ne görüyoruz" demeniz isbat eylemektedir. Madem ki kâinatta âsâr-ı tabiiyeden güzel bir şey göremiyoruz, bunları bi-hakkın tasvîr etmek husûl-i maksada kâfidir. Maamâfih şiirden yalnız letâfet muntazar denecek olur ise kadr ü kıymeti tenezzül eder. Âdeta şübbân ve rîş-dârânın eğlencesi için yapılmış, "cici!" diye tavsiye olunur bir oyuncak derekesine iner ki hasm-ı şair addolunduğum halde, ben bile şiirin böyle bir hale gelmesini arzu etmem, nerde kaldı siz! Öyle değil mi birader?

Şimdi realizm ile romantizmi muvâzene edelim: Emile Zola, Alphonse Daudet gibi realizm mesleğinin ser-âmedânı, tasvîr-i hakikate hasr-ı a'mâl etmeli, tabiat ve tabâyi'-i beşeri tedkik edip netice-i tedkikatı meydana koymalı, diyorlar.

Muhalif mesleğin reisi olan Hugo ise aksini iltizâm edip bir muharririn hakikati gözetmeye mecburiyeti olmadığını ve indî hayalâtını hakikate tercîh edebilmekte muhtar olduğunu iddia ediyordu. Hattâ bir şairin keyfinden mâadâ hâkimi yoktur derecelerine kadar iddiasını ilerletmiş ve tagyîr-i hakikati müstelzim olacak bu maksadın bir sebeb-i mücbirin vücuduna bile lüzum göstermemiştir. Bu bâbda delil ister iseniz *Les Orientales* nâm eserini ne maksatla te'lîf eylediğine dair îrâd olunan suale verdiği cevabı der-hâtır buyrunuz.

Şu halde realizmin romantizm üzerine tefevvuk ve rüchânını kabulde tereddüd göstermenize mahall kalır mı? Kalmaz, zira:

Evvelâ, neşreylediğiniz mülâhazât-ı hususiye miyânmda şiir ve edebin "Lübb-i hikmet ve hakikat ve tercüme-i serâir-i tabiat" olması lüzumunu ityân ve edebiyat-ı sahîhanın "Tesâvir-i hayat-ı insaniye ve temâsil-i meşhûdât-ı tabiiye" olduğunu beyan eylemekle işbu şerâit ve evsâfı hâvî olan "realizm"i kabul ve evsâf ve şerâit-i mezkûre ile tevfîki mümkün olmayan "romantizm"i reddetmiş oluyorsunuz.

Sâniyen, istihsâl-i letâfet için fevka't-tabiiye şeyler aramaya lüzum olmadığını "Kâinatta âsâr-ı tabiiyeden güzel, ondan sanatlı" bir şey görülmediğine dair olan itiraflarınızla teslîm eylemektesiniz.

Binâenaleyh edebî bir eserin hakikate adem-i muvaffakiyetinden dolayı dûçâr-ı ta'rîz olmasını, ulûm-ı riyâziyeye dair yazılmış bir kitabı içinde bir ibare yanlış bulunmakla muâheze eylemeye teşbih etmek câiz olmaz; çünkü şiir ve edeb "lübb-i hikmet ve hakikat ve tercüme-i serâir-i tabiat" olmak lâzım geldiğinden buna adem-i riâyet maksad-ı aslî ve esasiden inhirâf demek olacağından o yoldaki âsâr bi-hakkın muâheze edilmiş olur. Maahazâ Hugo'nun âsârının işe yaramadığını iddiada bulunmadım. Bilakis tercüme-i hâlinde "Hugo'nun âsârı sırf ha-

yalden ibaret olmayıp pek çok hakayıkı câmi' bulunduğu cihetle bu eserlerden istifâde olunur" demiştim. Bence bir eserin fevâidi, hâvî olduğu hakayık mecmûunun, hakayık-ı mezkûrenin derece-i ehemmiyetleri mecmûuyla hâsıl-ı darbına müsâvî, mahâzîri ise câmi' olduğu bevâtıl ve hurâfâtın mikdar-ı ehemmiyetiyle mütenâsibdir. Şu halde bir eserden muntazar olan istifâdenin kıymet-i hakikiyesi bu iki mikdarın tefâzuluna muâdil olur.

Bence bir eserin takdir-i ehemmiyet ve kıymeti hususunda riâyeti lâzım gelen usûl budur. Bundan âdilâne bir usûl de tasavvur edemiyorum.

Hugo'nun meselâ *Sefiller*'de hayalât-ı şairânesini hakikate tercîh eylemesine sebep ve özür olmak üzere müellif-i kitabın "Fıtrat-ı beşerde münderic olan bir tabiat iktizâsınca insanlara gösterilecek nümûne-i imtisâl şeylerin daima câlib-i hayret sûrette bulunması lüzumuna ittibâ ederek halka bir de misâl göstermek fikriyle eserini te'lîf" eylediği gösteriliyor.

Vâkıâ insanlarda tabiî ve hakikî olan şeylerden ziyade muhâlât ve hurâfâta meyil ve rağbet göstermek gibi bir halin vücudu gayr-i münker ve halkın rağbet ve tahsînine teşne olanların o yola sülûku ma'zûr görülebilir ise de nev-i benî beşer bidâyet-i zuhûrunda etrafını ihâta eden zalâm-ı cehlden râh-ı terakkiyi seçemeyerek sapa yola sapmış ve fakat mürûr-ı zamânla mihr-i tâbân-ı maarifin neşreylemekte olduğu envârdan istifâde ederek yolunu bulmaya başlamış olduğundan o meyl ü rağbet tedenniye yüz tutmuştur. Nev-i benî beşer avân-ı tufûliyetinde muhâlât ve hurâfâta gösterdiği rağbeti sinn-i rüşdüne müsâdif demek olan şu zamanda, bir nisbet-i mütezâyide ve müterâkkibe üzere, ciddiyât ve hakikate sarfeylemeğe başlamıştır. Bir vakitler sırf mübâlâgat ve hayalâttan ibaret olan edebiyat –ki *Şahnâme* gibi *Odysseia* gibi *İlyada* gibi âsâr ile isbat-ı vücud ediyordu– hâlen ma'mûre-i ciddiyât ve hakikatte hatveendâz-ı terakki olmaktadır. Edvâr-ı muhtelife-i edebiyat göz önünden geçirilir ise vehmiyât ve muhâlâtın günden güne âlem-i edebiyattan tard olunmakta olduğu müşâhede olunur. Avân-ı tufûliyetimizden şu âna gelinceye kadar geçirmiş olduğumuz edvârı gözümüzün önünden geçirir isek edvâr-ı muhte-

life-i edebiyenin küçük mikyâsta bir nümûnesini müşâhede edebiliriz.

Küçüklüğümüzde kadın nine hikâyelerini, kurt ve tilki mesellerini dinlemekten mütelezziz olur ve sonraları kahraman katilleri, *Tahir ile Zühre*'leri, *Arzu ile Kanber*'leri, *Ferhad ile Şirin*'leri, *Âşık Kerem*'leri daha bilmem neleri kemâl-i şevk ve huzûz ile okurduk; hattâ bir sûrette müteessir olurduk ki bazı acıklı yerlerinde dökmüş olduğumuz eşk-i teessürleri şimdi en meşhur bir muharririn en fecî eserini mütâlaa ederken tamamiyle bulamayız. Pek olsa olsa gözümüz dolar, bir veya iki damla yaş dökülür. Halbuki şimdi o kitapları okumayı teklif etseler bu teklifi mâ-lâ-yutâk addederiz.

Binâenaleyh Hugo vehmiyât ve hayalâta tâbi' olmakta isabet etmeyip belki bu sûretle eserini hâlen ve istikbâlen ta'rîze hedef etmiştir.

"Herkesin tabiatını bilmem. Benim tabiatımca kendime bir nümûne addederek harekâtına imtisâl edeceğim zât mertebe-i fazl ü iktidârına yetişilebilmek derecelerden bâlâ-ter olmalı" buyuruyorsunuz. Bendeniz derim ki madem ki öyle nümûne-i muhayyelin mertebesine vusûl emr-i muhâldir, temenni-i muhâl ile izâa-i vakt etmedense âlemde bil-fiil isbat-ı fazl ü iktidâr etmekte olanları kendine nümûne ittihâz etmek daha müsmir olur. Erbâb-ı kemâlin yalnız şairlerin hayalhânesinde mevcud olup hakikatte mefkud olduğuna imkân verilemeyeceğinden nümûnesiz kalmak tehlikesi de yoktur.

Nümûnenin câlib-i hayret olması mültezem ise bu lüzum hakikatten inhirâfa zarûret messettiremez. Kitab-ı tabiatın hemen her sahifesi değil, her harfi hayret-fezâ-yı ukûl birtakım serâiri muhtevidir. İnsan mütehayyir olmak ister ise hayal-i muhâle dalmaya hâcet yok, o kitabın yazısını okumaya gayret etmeli!

Hayal-perest, bir kari'in nazar-ı dikkatini karınca üzerine celbetmek ister ise kuvve-i muhayyilesine müracaatla karıncaya meselâ cüsse ve cesâmetini tevsî, kudret ve kuvvetini tezyîd edip buğday, arpa yerine mermer sütunlar taşıttırarak kâşâneler, âlî binalar yaptırır. Bir hakikat-perest ise yine o maksadla

hurdebîni alıp bir karınca yuvasının başına geçer, müddet-i medide o hayvancıkların ahvâlini tedkik ettikten sonra müşâhedâtını doğrudan doğruya zabt ü kayd eder. Muhayyel karınca yalnız bâis-i hayret olur ise hakikî karınca hem câlib-i hayret ve hem de mûcib-i istifâde görülür. Hakikat-perest, karınca hakkında tedkikatını diğer hayvanat hakkında da icra eder ise ilm-i vazâifü'l-a'zâ-yı tatbikî gibi bir ilm-i celîl meydana gelir. Hayal-perest kendi usûlünde devam eder ise bir mecmûa-i türrehâttan başka bir şey vücuda gelmez. Karıncanın ahvâlini tedkikten bu nisbette fâide olur ise kendi ahvâlimizi tedkik ile tahassul edecek fevâid teemmül olunur ise, "Vukuat-ı âdiyeden itibar edilmek lâzımsa gözümüzün önünde bin türlü romanlar, bin türlü tiyatrolar görülüp duruyor. Bunlar yetişmiyormuş gibi tabiî denilen yolda yazılan romanları okumaya ne lüzum var?" sözler aramış olduğunuz lüzumu irâeye kâfidir. Çünkü karıncayı daima gözümüzün önünde görmekte iken âlimin inde't-tedkik müşâhede eylediği ahvâlin hemen hiçbiri bizce malûm değildir. Herkesin görüşü anlayışı bir değil. Vâkıâ sahne-i âlemde icra olunan oyunları cümleten temâşâ ediyoruz, ancak ekserimiz güya oyuncuların söyledikleri lisana âşina değil imişiz gibi cereyan eden vukuatın künhüne lâyıkıyle varamıyoruz. Yalnız bazı evzâ ve harekâttan istidlâl tarîkiyle vak'a hakkında bir fikir peydâ ediyoruz ki ekseriyetle sehv ve hatâdan sâlim olmuyor. İşte realistlerin yazmış oldukları âsâr bu oyunların lisanımıza tercümesidir. Onları okursak oyunda geçen ahvâle tamamiyle vâkıf oluruz. Sizin sualinizin aksini ben de size îrâd edeyim: "Gözümüzün önünde, anlamadığımız bir lisanda bunca oyunlar oynanmakta iken bunları anlamaya sa'y etmeyip de diğerlerini tahayyül etmeye ne lüzum var?

Daire-i imkânını tecavüz eden şeyler ise vukuları mümkün olmadığı için ibret-âmîz olamazlar; daima âdiye nâmı verip de beğenmek istemediğimiz vukuat bize rehberlik eder. Meselâ çocuk iken ateşten çekinmek lüzumunu ekseriya parmağımızı kazara yaktıktan sonra anlarız.

İnsanın sathî bir nazarla bakıp geçiverdiği şeylerde bazen o kadar mühim hakayık muhtefî bulunur ki bunları bulmak fevkalâde bir müdekkike ve belki bir dâhiye ihtiyaç gösterir. Bir

misâl îrâd edeyim: Her ne maksada mebnî bir şişe derûnundaki suya bir mikdar şeker atıldıktan sonra bu mahlûl bir ay kadar kilerin bir tarafında kalsa, muahharen gelip baktığınız vakit bir parça küf hâsıl olduğunu görseniz ne yaparız? Küflenmiş bir işe yaramaz diye mahlûlü döker, şişeyi yıkarız. Halbuki o beğenmediğiniz küf Béchamp gibi bir dâhiyi tam otuz sene meşgul etmiş, "mikrozima"ların keşfine bâis olarak mebhas-ı câvidân ü ilm-i emrâza bir esas-ı metîn vermiştir. O küfün intâc eylediği tedkikatı Béchamp, bin sahifelik bir büyük eserle tarife kâdir olabilmiştir.

Abbé Myriel'in tasvîri nümûne göstermekten ziyade hem Jean Valjean'ı ıslâh ve hem manastırlar vesâire aleyhindeki cür'etsiz ta'rîzâttan sûfiler beyninde husûle gelecek infiali ta'dîl ve tahfîfe mübtenîdir zannederim.

Romanın maksad-ı te'lîfine gelince: Esas-ı fikr, bazı ahvâl-i mübrémenin ilcââtıyla bi'z-zarûre ahvâl-i memnuaya sülûk edenler hakkında cemiyet-i beşeriyenin gösterdiği şiddeti revâ görmeyip bunlar hakkında rikkat ve merhameti celbetmektir. Maksad âlî, esas metîn! Pekâlâ, fakat istihsâl-i maksad vesâire gibi birtakım fedâkârlıklara icbâr ediyor. Zola Gervaise'i olduğu gibi tavsîf ediyor. Bunların ikisi de ibtidâ birer münâsebet-i gayr-i meşrua peydâ eyledikleri halde bilahare ikisi de sokağa düşüyorlar. Fantine bir şekl-i mevlıûm, Gervaise bir şahs-ı hakikî; ikisi de merhameti celbediyor. Ancak biri hayalî olduğu için celbettiği merhamet bir hedef-i hakikiye isabet edemiyor. Bilakis Gervaise'in hali kendisi gibi birçok bîçâregânı o merhametten müstefîd eder. İşte hayal ile hakikat beynindeki fark budur. İşte şu delil de Hugo'nun hakikati fedâya mecbur olmadığını irâe eylemektedir. Ama siz diyorsunuz ki bir romanda maksad-ı te'lîf gözetilmelidir. Bu maksadın istihsâli için isti'mâl olunan vesâit ne? Burasını düşünelim. Bir fahişe ile bir cânîyi alıyor, alıyor ama bunlar âdi cânilere asla benzemiyor, çünkü şair bunları teâlî ettireceğim diyerek bambaşka bir kalıba ifrâğ ediyor, celbettiği merhamet bu iki havârıka münhasır kalıp şiddetten kurtarmak istenilenler açıkta kalıyor, maksad hâsıl olmuyor. Eğer şair bunları teâlî ettirmek maksadıyla tabiatlerinden çıkarmayıp da olduğu gibi tasvîr etmiş ve fakat ne gibi es-

bâb-ı mübremenin ilcââtıyla girdâb-ı sefâlete dûçâr olduklarını bi-hakkın izah etmiş olaydı eserin nef'i daha âmm olurdu.

Fantine ile *Assommoir*'daki Gervaise'in mukayesesi isbat-ı müddeâya kâfidir. Hugo Fantine'i câlib-i merhamet gösterebilmek için saçını kesmek, dişlerini kırmak gibi fedâkârlıkları ihtiyâra mecbur etmiş. Maksad âlî olur ise ufak tefek mehazire bakılmaz, diyorsunuz. Biz bu mahzurları hâvî olduğundan dolayı *Sefiller*'in şâyân-ı istifâde olmadığını iddia etmedik; yalnız iki mesleği mukayese ettiğimiz sırada birtakım hayalât ve mübâlâgat tecrübesiz gençleri temenni-i muhâle düşürmek netâyic-i vâhimesini tevlîd edeceğini gösterdik. O muhâlât maksadın husûlü için zarûriyü'l-vuku olmuş olaydı, tabiî hoşgörülürdü. Madem ki daire-i hakikatten çıkmaksızın husûl-i maksad mümkündür; binâberin lüzumsuz kalan o muhâlâtı iltizâm abes ve şâyân-ı muâheze görülür. Vâkıâ romanları okuyanların muharririn maksadını tahlile muktedir olması arzu olunur ise de ekseriya bunların tecrübesiz gençler ve belki çocuklar olduklarını unutmayalım. Onların eser hakkında verecekleri hüküm tabiî şâyân-ı itibar değildir; ancak o eserlerin bunların fikirleri üzerine hâsıl edecekleri tesir hiçbir vechle nazar-ı itinadan ıskat edilemez..

Hayalât-ı şairâneye kapılmanın kadınlarca ihtinâk-ı rahme sebebiyet verdiğini ben kendiliğimden icad etmedim Axenfeld nâm müellif emrâz-ı asabiyeye dair te'lîf eylediği kitapta beyan ediyor. Benim dediğim şey, madem ki hakikatten inhirâf, tasvîr olunan âlem ve ahvâl hakkında yanlış bir fikir vermektir, madem ki böyle hayalât-ı şairâne kari'lerinin bazılarını temenni-i muhâle sevkederek emrâz-ı asabiyeye mübtelâ olmalarına yardım ediyor, madem ki bunlar cemiyet-i beşeriyenin ıslâh-ı ahvâline dair olan fikirlerin neşr ü ta'mîmine, velhâsıl bir maksad-ı hayrın husûlüne elzem ve lâ-büdd bir şart-ı mutlak değildir, bunların terki enseb ve evlâdır. Zola'nın bazı eserlerinde âlem-i fuhşu tasvîr eylemesi, ufak tefek mahzurlara bakılır ise ifsâd-ı efkârı bâdî olabileceğini düşünerek o eserleri red ve tezyîf eylemek lâzım geleceğini beyan ediyorsunuz. Zola vâkıâ âlem-i fuhşu tasvîr etmiş ise de eserin mütâlaasından hâsıl olan

tesir o âlemden nefret olduğu için efkârı ifsâd değil belki irşâd eder. Tecrübesiz bir gence *La Dame Aux Camélias* ile *Nana* romanlarından hangisini okutalım diye sorsalar hiç tereddüd göstermeden "*Nana*'yı verin okusun!" derim.

Asıl şehvet-engîz olan âsârı aşkı bir ma'bed haline koyan hayaliyûnun mahsûl-i fikrinde aramalıdır. "Bir beytin tesir-i meâliyle millet batırmak, devlet çıkarmak mağlub bir orduyu galib etmek gibi netice-i havârık-ı vukuat meydana getirilmiştir" buyuruyorsunuz. Evvelâ hükema-yı hâzıranın ittifak-ı ârâ'sına mazhar bir kaide vardır ki o da her bir hareket ve vak'anın bir müddetten beri teselsül ve tevâlî etmekte olan birtakım harekât ve vukuatın netice-i tabiiyesi olduğudur. Binâenaleyh bir söz o gibi inkılâbatı yalnız başına tevlîd edemez. Delili Hugo'nun mukavemet için ahâliye hitaben neşreylediği beyannâmenin Almanları harekât-i muzafferânelerinden men' edememesidir. Halbuki gerek Dördüncü Henri gerek Birinci Napoléon bir iki söze fiiliyatı zamm ederek dediğiniz neticeleri istihsâl edebilmişlerdir. Demek oluyor ki tesir sözden ziyade fiil ve icradadır. Bir şey icra olunabilmek için daire-i imkânda bulunmak ve binâenaleyh bir hayal-i muhâl olmamak lâzım gelir.

"*Les Misérables* bir roman değil, bir fikrin tervîci için yazılmış şairâne bir makale"dir, diyorsunuz. Ben de derim ki o makale, şairâne evsâfına lüzum gösteren evhâmattan tecrîd oluna idi, daha ciddi, daha nâfî olurdu.

"Şairlerin, edîblerin maksadları her ne sûretle olursa olsun tehyîc-i efkâr ederek matlub olan neticeyi istihsâl etmektir" buyuruyorsunuz. Cizvitlerin "Netice vesâiti meşru kılar" sözünü düstûrü'l-amel ittihâz ettiklerini bilirdim ama bunun şuarâ ve üdebâ beyninde de mer'iyyü'l-ahkâm olduğunu bilmiyordum. Yine bilmek istemem!

Emile Zola (*Bir Mahkûmun Son Günü*) eserin yazıldığı bir maksadı "tervîcen kendi mesleğinde bir roman yazsın yahud âsâr-ı sâiresine nazaran ne yolda bir eser yazabileceği tasavvur buyrulsun. O zaman görülür ki Emile Zola ile Hugo'nun beyninde olan fark ve nisbet nazar ihâta edemeyecek kadar vâsidir" buyuruyorsunuz. Evvel emirde Hugo'yu Zola ile mukaye-

se etmek istediğimiz vakit kendisinde yalnız hikâye-nüvislikten başka bir şey görmemeliyiz. İnşâd-ı şiirde olan kuvvetinden, ahvâl-i siyâsiyesinden vesâireden sarf-ı nazar edip muhâkemâtımızı yalnız romancılık sanatına hasretmeliyiz. Bir hikâye-nüvis âlem-i hayalde kemâl-i serbestî ile hareket edebilir, sıkıntı çekmez. Çünkü hayalin mizânı olmadığından şöyle tahayyül etmek lâzım gelirken böyle tevehhüm etmişsin denemez. Halbuki vak'a hakikat edilmek lâzım geldiği vakit herkes muharririn vaadini ifâya muktedir olup olamadığını muvâzene ve muhakeme edebilir. Binâenaleyh realizm yolunda roman yazmak her halde romantik usûlünde hikâye tasvîrinden güç, daha ziyade vukuf ve iktidâra muhtaçtır. Hattâ Zola tecrübe için realizm mesleğinde bir roman yazmasını Hugo'ya teklif eylediği halde Hugo itiraf-ı acz etmişti. Hugo nasıl bir *Assommoir* yazmadı ve yazamadı ise Zola da Hugo'nun âsârından birini taklide mecbur olamaz. Ama siz diyorsunuz ki sarf-ı zihn edilir, ikdâm olunur ise Emile Zola mesleğinde roman yazılabilir, ancak romantik usûlünde roman yazabilmek herkesin kârı değil, o bir mevhibedir. Ben derim ki her kim sa'y ü ikdâm eder ise gerek romantizm üsulünde ve gerek realizm yolunda bir eser vücuda getirebilir; vücuda gelen eserin mükemmeliyeti muharririn istidâd-ı fıtrisiyle mütenâsib olur. Romantik usûlünde roman yazmak Hugo'ya mahsus değil a. Bu mesleğe tebaiyyet etmiş iyi kötü o yolda eserler vücuda getirmiş nice muharrirler var! Bunlar hepsi Hugo gibi mi yazıyorlar? İşte her romantik usûlünde yazan Hugo gibi yazamadığı gibi her uğraşan, tab-ı beşeri tedkike girişen Zola kadar tasvîr-i hakikate muktedir olamaz. İstidâd-ı fıtrî göstermek, istediğiniz gibi, yalnız romantik olmak için elzem bir hassa değildir, her şeyde lâzımdır. Bir marangoza beş çırak verecek olsanız bunlar bir müddet ustaları yanında işledikten sonra o sanattan istidâd-ı fıtriyeleri nisbetinde behre-mend olurlar. Görürsünüz ki bunların marangozluktaki maharetleri mütefâvit olur.

"Zola ile Hugo beyninde olan fark ve nisbet nazar ihâta edemeyecek kadar vâsidir. Hattâ denebilir ki nazar-ı muhakeme bu vüs'at-i farkın hududunu görebilmekten âciz olduğu için fıkdânına hükmediyor" buyuruyorsunuz. Madem ki na-

zar-ı muhakeme o farkın hududunu görmekten âcizdir siz nasıl onun farkına varıyorsunuz!?.. Hususiyle makale-i intikadiyenizin tarih-i neşrine kadar Zola'nın romanlarından hiçbirisini mütâlaa etmemiş idiniz ki bunları Hugo'nunkilerle mukayese edip munsifâne bir hüküm verebilesiniz. Zola'nm vüs'at-ı karîhası, kudret-i edebiyesi cây-i ta'rîz olmadığı gibi hele tasvîr ve tavsîf-i hakikat hususunda gösterdiği maharet-i fevkalâde bilcümle Avrupa üdebâsının teslîm-gerdesidir. Hugo ile Zola beyninde hududu nazarın ihâta edemeyecek derecede vâsi bir fark olduğunu beyan etmeniz Hugo'ya olan hüsn-i teveccüh-i fevkalâdenizle bunun netice-i tabiiyesi olmak üzere mücerred Hugo'nun muârızı olduğu için Zola hakkındaki sû-i zannınızdan neş'et eylediğini, yoksa tarafeynin âsârını muhakeme ve mukayese ile hâsıl olmuş bî-tarafâne bir hüküm olmadığını teslîmde tereddüd etmezsiniz öyle değil mi birader!

*

Zola *Bir Mahkûmun Son Günü* nâm romanı vücuda getiren bir maksadı tervîcen kendi mesleğinde bir roman yazacak olsa o maksada daha ziyade hizmet edebilir ümîdindeyim. Gervaise ile Fantine'in mukayesesi bu ümîdi takviye ediyor. *Bir Mahkûmun Son Günü* maksad-ı asliye tamamiyle hizmet edemez. Bu makale pek uzadığı için bu bâbda şimdilik tafsîlâttan sarf-ı nazar ederim, fakat arzu eder iseniz, bu romanın maksad-ı asliye muvâfık olmayan yerlerini, ve Zola yazmak lâzım gelse ne yolda tasvîr edebileceğini ve hangi esaslara istinâd edeceğini aklımın erdiği kadar tefsîr ederdim. Zola ile Hugo hakkında daha ziyade söz söylemeye lüzum görmem. Zola'nm âsâr-ı tenkidiyesinden üç cildini takdim etmiştim, diğer ciltleri de emrinize âmâdedir. Zola'nm mesleğini tervîc, romantizmi ibrâd yolunda îrâd eylediği delâil bu eserlerde mevcuttur. Onları mukni' görmüyor iseniz, daha metîn berâhîn ve beyyinât ile cerh ediniz.

Gelelim fen ile şiirin mukayesesine: Şiiri fen mertebesine teâlî ettirmek için şiir hakkında şairâne bir medhiye söylemişsiniz. Bilmem şairâne olduğundan mı, medhiyenizi muvâfık-ı hakikat ve mukni'-i vicdan göremiyorum.

Cemiyet-i beşeriyeye edilen hizmetlerin gayesi insanların

rahat etmesine saadetle yaşamasına, huzur-ı kalb ile imrâr-ı vakt eylemesine muâvenet olsa bile o hizmetlerin ehemmiyetleri, derece-i muâvenetleri gözetilmek lâzımdır. Bu dakikaya riâyet olunmadığı sûrette bir dengâle kabakçı şuarâmızın en muktedirine muâdil tutulmak iktizâ eder, çünkü o şairin âsârını mütâlaa ederken gam u gussa-i âlemi unutup da birkaç dakikayı mesrûren geçirenler bir sene zarfında üç bin kişiye bâliğ olur ise kabak çalgısını dinleyip o yolda mesud ve mesrûr olanların mikdarı belki yevmiye üç-beş bini bulur. "Şuarâdan hürmet-i fevkalâdenize mazhar olan meselâ filân zât ile bir dengâle kabakçıyı bir tesviyede bulundurmak gibi bir neticeye müncerr olan bir iddiada sebâta vicdanınız kail olur mu?" suali abes olmayacağından eminim! Kapalı odada müddet-i medîde kapalı kalmaktan tahassul eden kasvet ve fikre târî olacak atâlet ve kesâlet, teceddüd etmeyen ifsâd olunmuş havanın, şuâât-ı şemsiyeden mahrumiyetin beden üzerine icra eylediği tesirât-ı muzırradan münbaistir. Açık havada hâsıl olan inşirâh ise bilakis ciyâdet-i havâdan, envâr-ı şemse müstağrak olmaktan, bedenlerde husûle gelen tesirât-ı hasenenin neticesidir. Binâenaleyh bu mesele şiirden ziyade hıfz-ı sıhhate aittir.

İtiraf ederim ki ehemmiyet hususunda şiir fenne muâdil veya fâikdir iddiasında bulunacağınıza ihtimal verememiştim. Şu iddianızı gördüğüm halde bile yine samimiyetine ihtimal vermek istemiyorum.

"Bir kısım şuarâ vardır ki gerek kudret ve gerek hizmet cihetleriyle Claude Bernard'lara, filânlara nisbet kabul etmez, çünkü bahsettiğim ulema âlem-i maddiye, dediğim şuarâ âlem-i efkâra hükmeder, maddiyât ise efkâr-ı beşeriyenin mağlub-ı iktidârıdır" buyuruyorsunuz.

Vâkıâ birtakım şairler vardır ki şiiri âlet ittihâz ederek cemiyet-i beşeriyeye büyük büyük hizmetler ederler, bu sûretle diğer şairlerden daha âlî bir mertebeyi ihrâz ederler. Victor Hugo da işte o hâdim-i insaniyet olan şairlerdendir; ancak yine Claude Bernard'lara tefevvuk edemez, çünkü düşünelim, bu şairler âlem-i insaniyete ne yolda hizmet ediyorlar? Kendi fikr-i mahsuslarını işâa ile mi, yoksa nimet-i fenden mütena'im olan hükemâ ve ulemâdan iktibas eyledikleri envârı neşr ile mi?

Fen bi-zâtihi münîr olduğu için güneşe, şiirin envârı muktebes bulunduğu cihetle kamere teşbih olunabilir.

Güneş olmayan yerde kamerin ziyâ-yı muktebesinden istifâde mümkün olabilir. Her şair fikrindeki hatâları fen sayesinde tashîh edebilir, fakat hiçbir mütefennin tasavvur edemiyorum ki şiire müracaatla ıslâh-ı fikr edebilsin!

Hugo Littré'den, Claude Bernard'dan birçok hakayık öğrenebilirdi ve şüphe yok ki öğrenmiştir de, fakat Littré ile Claude Bernard Hugo'nun âsârını okusalar bilmedikleri hangi hakayıka tesadüf edeceklerini düşünüyorum, düşünüyorum bulamıyorum. Fen sayesinde insan maddiyâta hâkim olmaya başladığı gibi fikirlerce vukua gelen inkılâbat-ı azîme de yine erbâb-ı fennin himmetiyle hâsıl oluyor. Galile'nin âlem-i efkâr üzerine hâsıl eylediği tesiri şimdiye kadar hiçbir şair icra edememiştir. Halbuki o zamandan bu âna gelinceye kadar fennin efkâr-ı umûmiye üzerine olan tesiri zamanın murabbaıyla mebsûten mütenâsib denecek bir sûrette terakki etmiştir. Terakkiyât-ı fikriye şairi çok olan yerlerde mi, yoksa fen erbâbının kesretle yetiştiği yerde mi hâsıl oluyor, burasını teemmül ederseniz matlub hâsıl olur ümîdindeyim.

İşte birader, efkârımı arzettim, hasbe'l-beşeriye vukuu zarûrî olan fikir hatâlarını ihtar eder iseniz minnettarınız olurum. Makale-i cevabiyeniz için *Saadet* sütunları açıktır.

Beşir Fuad,
Saadet, nr. 470, 472, 475-478;
26, 28 Temmuz, 1-4 Ağustos 1886

Beşir Fuad Beyefendi'nin Victor Hugo *Ünvânlı Eserlerine Dair Yazdığım Makaleye Mukabil* Saadet *Gazetesiyle Neşreyledikleri Varakaya Cevaptır*

Biraderim Fuad Beyefendi!

Victor Hugo'ya dair olan makalemin cevabını te'hîr etmenin esas-ı maksadımıza bir zararı olmadığı için beyan ettiğin mazeretin bile lüzumu yoktu derim.

Zamanını bi't-tabiî kâmilen bu bahse hasretmeyeceksin ya! Hususiyle elde büyük bir te'lîf vardı.[6] Hususiyle beyan ettiğin ve benim bildiğim meşguliyet de büyük bir mâni idi. Nitekim söylediğin gibi benim makalem de kitabın neşrinden birçok zaman sonra meydana çıkmıştı.

Kitabın selâset-i ifâdesine dair olan fikrimi isbata uğraşmam. Sen istediğin kadar mahviyet göster; herkes eserini görür okur ve anlar. Binâenaleyh esas-ı meseleye girişiyorum:

Ben makalemde "Eğer bir şairin eserini bir fen kitabı gibi her beytinde sırf hakikat bulmak üzere tedkik ederseniz vâkıâ istediğiniz gibi bir şair bulamazsınız" demiştim. Buna mukabil diyorsunuz ki "Şairlerin makbûl olacak âsârı olmadığını iddia etmedim ve etmek de ihtimalim yoktur. Ancak bunlar miyânında makbûl addettiğim cihete hasr-ı fikr edenleri görmedim desem mübâlâga etmiş olmam zannederim. Öyle bir şairin bulunamayacağını siz de teslîm buyuruyorsunuz. Acaba neden? Şairin fikri hakikate mutâbık olursa şiir olmaz mı? Olacağında

şüphe yok. Zâten sizin getirmiş olduğunuz misâller de bunu isbat etmektedir."

Bilmem ki makbûl olan kısma dahil olacak şiir söylemiş bir şair bulunamayacağını ben ne zaman söyledim ki o söz benim de teslîmime mazhar olmuş olsun. Ben cümlemde "Her beyti bir fen kitabı gibi tedkik ederseniz" şartını koymuştum. Maksadım ise

Mihr olsa eğer peyinde sâye
Gîsûsu gibi kalırdı muzlim

beytindeki hayal gibi bedâyi-i edebiyeye ta'rîz edilecekse demekti. Yoksa esası cihetiyle hakikate tevâfuk etmeyen bir şiirin hatâ olacağını "Bir şiir fennen muâheze olunmak istenildiği zaman teşbihât ve istiârât gibi her türlü ziynetinden tecrîd edilerek bulunacak fikir doğru ise şiir doğru ve yanlış ise şiir yanlış olduğuna hükmedilmelidir" cümlesiyle ilân etmiştim.

Benim fikrimce ise bu yolda teşbihât-ı hayaliye hakikati zannolunduğu kadar değil zerre kadar bile rahne-dâr etmez. Taglît-i ezhân etmek ihtimali de yoktur. Belki telzîz-i hissiyât eder. Filhakika bazı mübâlâgat vardır ki merdûddur. Birtakımı da arzettiğim gibi makbûl olur. Bunların temyîz ve tefrîkini hüsn-i tabiata –kuvve-i mümeyyize ve hüsn-i mizân mânâlarına olan hüsn-i tabiata– hâvale etmeye ve bu hüsn-i tabiatı da herkesten ziyade şairlere vermeye mecburiyet görürüm; çünkü şiir ile ülfet etmeyen bir adam okuduğu şeyden müteessir olursa da onun dakayık-ı sanâyi'ine şair kadar vâkıf olamaması tabiidir. Nitekim bir tablodan herkesten ziyade ressam anlar. Hattâ bu hikmete mebnidir ki meselâ gazetede birçok muktedir nahviyûn sarfiyûn gibi yine edebiyata ait fenlerde yed-i tûla kesbetmiş adamlar bulunduğu halde şiire âşina olmayanlarından hiçbirisi o bahse karışmamışlardır. Hattâ birisi kendisine o yolda bir teklif vuku bulunca "Benim o sanatta maharetim yoktur" yolunda bir cevap ile mukabele etmiş. Bu böyle olmakla beraber "Mihr olsa.." beytiyle "Bî-sütûn-ı feleği.." beyti arasındaki farka dair olan sualine cevap vereceğim, yani zannettiğin gibi o hüsn-i tabiata aittir yolunda bir cevap ile geçmeyeceğim, çünkü onu sevmem, muhâtabımı ikna etmek isterim:

Bî-sütûn nüh feleği âh ile berbâd ettim
Kûh-kenlik yolun öğretmek için Ferhad'a[7]

beytinde letâfet yok, mübâlâgası merdûddur diyorum; çünkü, evvelâ, icbâr-ı aşk ile edilen âhlar inkisar-ı kalb gibi yakıp yıkmak hassâsına mâlik değildir ki hattâ hedm-i felekiyât etmesi mümkün olsun! Sâniyen, beyitte nüh feleği berbâd etmekten bahsolunuyor. Felekiyât bulunsa da yıkılacak bir cism-i maddî değildir ki bu mübâlâgaya mahall bulunsun! Sâlisen, kendisinden yüzlerce sene evvel gelmiş gitmiş bir adama kûh-kenlik ta'lîm edebilmek için şairin birkaç yüz yaşında olması iktizâ eder ki bu kabil değildir. Râbian, senin mazhar-ı ta'rîzin olan ve hakikatte ise ehemmiyet-i mahsusası bulunan hüsn-i tabiat, beyan ettiğim esbâbdan dolayı bu mübâlâgayı tahsîn etmiyor.

Mihr olsa eğer peyinde sâye
Gîsûsu gibi kalırdı muzlim

beytinde letâfet var, mübâlâgası makbûldür diyorum; çünkü, evvelâ, nûr ile hüsn beyninde agleb-i münâsebât vardır; hattâ yüzü güneş gibi parlıyor sözünü herkes isti'mâl eder durur. Sâniyen, güzellik güneşi karartması tahayyülü, sâye ile cihât-ı müteaddidede münâsebeti olan gîsû teşbihi gibi bir letâfet-i zâide ile müzeyyendir. Sâlisen, bu beyitte evvelkinde ta'yîn ettiğim münâsebetsizlikler görülmüyor. Râbian, işte bu cihetlerle hüsn-i tabiat bunu tahsîn ediyor.

Bunlardan başka bir fark daha vardır ki onu da tasrîh edeyim:

Mübâlâgaya niçin lüzum görülmüş? Evvelâ bu suale cevap vermek lâzım geliyor.

Malûmdur ki güzellik gibi, hissiyât gibi mânevî şeylerin tamamiyle tasvîri mümkün değildir. Meselâ bir güzel görürsünüz ki beyaz bir zemin üzerine tersîm edilmiş hafif pembe renkli, gayet güzel siyah gözleri, uzun saçları, tenâsüb-i endâmı, letâfet-ı hırâmı ile sizi cezbeder. Bir kız daha görürsünüz ki yine onun gibi pembe renkli, siyah gözlü, uzun saçlı, mütenâsibü'l-endâm lâtifü'l-hırâm olur; fakat sizi cezbetmez; yalnız size

değil herkese soğuk görünür. Bir sadâ işitirsiniz ki meselâ makamı hüseynî olur sizi meftûn eder. Yine bir sada işitirsiniz ki aynı makamda olduğu halde dinlemek istemezsiniz. Bu güzellik nedir? Mânevî veyahud herkesin hissine ait bir şey değil mi? O halde onu tarif ve tasvîr nasıl kabil olur? Bir sûretle: Yazacağınız tarifte hiss-i beşerî üzerine o beğendiğiniz güzellik gibi veyahud meftûn olduğunuz sadâ kadar tesir-i lâtif icra edecek bir söz bulursunuz. Meselâ o güzeli tarif ederken cümleniz içinde öyle câzib bir şey görülünce zihin ondan alacağı zevk ile güzelliğin câzibe-i tarif-i nâ-pezîrine intikal eder ve ancak bu sûretle o maksadın husûlü mümkün olur. Edebiyat ile iştigal eden erbâb-ı hüsn-i tabiatin umûmu müttefiktir ki bedâyi-i edebiyenin en güzellerinden biri de teşbih, istiâre, mecaz gibi bir diğer şeye nisbet ile tasvîr-i maksad eden sanâyi'dir.

Bir şeyi diğer bir şeye benzetmekte ise iki maksad olur. Biri izah-ı merâm ve tenvîr-i müddeâ, biri tezyîd-i letâfet. "Bâde telh oldukça.." beyti gibi tenvîr-i müddeâ için yapılan teşbihler başka. Fakat tezyîd-i letâfet için teşbih yapmak müşebbehünbih için müşebbehten istiâre-i letâfet etmek demektir. Kendine fâik olmayan bir şeyden istiâre-i letâfet edilemeyeceği ise bedîhidir; çünkü ötekinde bundan ziyade bir şey olmalı ki alındığı halde berikini tezyîn edebilsin.

Şimdi isbat olundu ki tezyîn için yapılan teşbihlerde mübâlâga şarttır ve teşbih ve mübâlâga evsâfını ta'yîn müteazzir olan yerlerde müsta'mel olmalıdır. Bu kaideyi yukarıdaki iki beyte tatbik edersek birisine muvâfık diğerine muhalif gelir: Âh denilen şey ta'yîn-i evsâfı müşkil olan hallerden değildir ki o teşbih ve mübâlâgaya lüzum görülsün de felek-i bî-sütûn zîr ü zeber edilsin. Halbuki güzellik tarifi için teşbih ve mübâlâgaya arz-ı iftikar eder. Bir âh ne kadar şedîd olursa olsun şiddeti yine mahdûddur. Güzellik ise öyle değil; fezâ-yı nâ-mütenâhî kadar nâ-mahdûddur. Eğer maksad o âhın mahreki olan hissiyât-ı âşıkanenin tasvîri ise öyle nâzik bir şey de böyle kabadayıvâri yeri göğü yıkıp devirerek tasvîr edilmez. Hüsnün nezaketi ile mütenâsib bir ifâde ihtiyâr edilmeli idi. İşte birader bu cihetle de beyitlerdeki mübâlâganın birisi makbûl ve diğeri menfûrdur. Evvelki ifâdem zannettiğin gibi vâhi bir fikre ve

mübâlâga ile i'tilâfa mebnî değil bu muhâkemâta mübtenî idi ve "Mihr olsa eğer peyinde sâye.." beyti letâfet ve metânetten ârî bir mübâlâga-i Acemâne değil hem lâtif, hem rengîn, hem metîn bir bedîa-i edebdir. Acem şairinin beytinden tercüme buyurduğunuz fikirdeki mübâlâga da bunun gibi birtakım esbâba mebnî şâyân-ı kabul görülmez. Tatvîlden ihtirâzen o bâbda mülâhazâtımı izah etmiyorum.

Hakikatle hikâyeye dair yazdığım fıkrayı fikrime mugayir olarak tefsîr etmişsin. Ben bir şair bir hakikati kabul ettirmek için fikrini kâmilen meydana koymayıp efkâr-ı halefe mümâşât göstererek bir kısmını ihfâya mecbur olduğundan bahsetmedim; hattâ bunu işrâb eder bir söz de söylemedim. Şair insan olursa her fikrini meydana koyar. Hakikati bildiği gibi söylemekten hiçbir vakitte çekinmez. Ancak onu esas-ı fikrine dokunmayacak bazı tezyînât ile lâtif ve câlib-i nazar bir hale getirir demiştim. Hattâ mevzubahsimiz olan Victor Hugo en büyük bir şair olduğu halde her fikrini meydana koymaktan çekinmediği içindir ki başına bin türlü belâlar geldi.

Bir de şurasını söyleyeyim: Diyorsunuz ki mübâlâga denilen şey insanın tasvîrde olan aczinden neş'et eder; aczden neş'et eden şey ise makbûl olamaz.

Ben de yukarıda itiraf ettim ki mübâlâga tasvîr-i letâifte olan acz-ı külliden ileri geliyor. Fakat makbûl olamamak neden lâzım gelsin? İnsanlar ifâde-i sâde ile güzelliği tamamiyle tasvîr edememişler fakat onun yerine başka bir yol bulmuşlar, o sûretle husûl-i maksada teyessür mümkün olmuş. Şimdi biz o yolu makbûl addetmemeğe ne salâhiyetle mütecâsir olalım.

Acz maharet olamaz, fakat o aczi mahvedecek bir yol bulmak maharettir.

*

Yine mübâlâgayı bazı muâlecât-ı semmiyyeye teşbih edip "Semm bazı hastalara verildiği gibi mübâlâga dahi bazı kere kullanılırsa da hadd-i ma'rûfunu tecavüz etmemelidir" diyorsunuz. Pek doğru! Ben de seninle hem-fikirim. Ancak o hadd-i ma'rûfun ta'yîninde ihtilâf ediyoruz. Maamâfih bahs ile o ihtilâf da zâil olur. Çünkü hakikat taaddüd etmez. Elbette birimi-

zin iddiası doğru, birimizinki yanlıştır ve elbette bahsettikçe hangimizinki doğru olduğu meydana çıkar.

Victor Hugo'ya söylettiğim kıt'anın o sırada Victor Hugo'nun söylediği kıt'adan aşağı olduğunu beyan ediyorsun. Bu tabiî bir şeydir. Hal böyle olmakla mübâlâganın merdûd olması ikitizâ etmez. Eğer Victor Hugo o fikrini mübâlâga ile ifâde etmek isteseydi elbette o da benimkinden iyi olur idi. Ben mübâlâgasız ifâde-i merâm etseydim o da Hugo'nunkinden elbette birkaç derece daha aşağı bulunurdu.

O kıt'ayı yazmakla kendimi Hugo'ya müdânî addediyorum mu zannettiniz ki böyle bir mukayeseye lüzum gördünüz? Beni o kadar haddini bilmez mi sanırsınız birader!

Bir de şurasını söyleyeyim ki Hugo'nın söylediği beyitleri ben de okuduğum halde pek beğenemedim. Mübâlâgaya müracaat etseydi daha güzel söylerdi.

Gelelim *Gayret*'teki mülâhazât-ı hususiyeye:

Evvelâ şurasını söyleyeyim ki onlar benim değildir. Bunu siz de pekâlâ bilirdiniz. Bildiğiniz halde işte sen şöyle söylemiştin mânâsını işrâb eder yolda o sözleri meydana koymak neden tecvîz buyruldu? Başkasının neşrettiğim bir sözüyle benim muâteb olmaklığım mı lâzım gelir? Velev ki o söz yanlış olsun. Maamâfih o sözler de yanlış değildir.

Beyan ettiğim fikre muhalif olmadıklarını isbat edeyim: "Edebiyat-ı sahîha tesâvir-i hayat-ı insaniye ve temâsil-i meşhûdât-ı tabiiyedir."

Bu fikri meydana koyan kalem-i muktedir demek ister ki meselâ *Monte Kristo* hikâyesi gibi her yerde tetâbu'-ı vukuu muhâl addolunacak ekâzib ile mâlî romanlar veyahud bir lüzum ve letâfet bulunmadığı halde arş ü ferşi ayağının altına alacak ve hûrşîdi kendine hokka, semâyı kâğıt edecek kadar bâlâ-pervâzâne bî-meâl söylenmiş sözler edebiyat dahilinde addedilemez. Bu hükmün ise mevzubahsimiz olan Victor Hugo âsârıyla münâsebeti yoktur. Fantine filhakika her yerde her zaman bulunur orospulardan değildir; fakat dünyada misâli mefkud olacak kadar da fevkalâde addolunamaz. Evvelce söylemiştim ki müellifin maksadı da orospuların hepsini böyle demek değilmiş, belki böyle olanlarını halâs etmek lâzımdır de-

mek istemiş. Victor Hugo'nun şu sözü edebiyatın bir düstûr-ı ebedisidir:

"Hikmet doğruyu arar, sanat nâfi'i taharrî eder, edebiyat ise güzeli.."

Filhakika hikmet ile edebiyat imtizâc ederse cemiyet-i beşeriyeye fâide-bahş olacak şey asıl o zaman vücuda gelir. Fakat edebiyatın asıl aradığı şey, yani güzel de unutmamalıdır. Demek isterim ki siz o cümle-i edebiyeyi asıl mübâlâga bahsinde îrâd ediyordunuz, halbuki mübâlâga hakikat olmamakla beraber o hususta olan aczimizi defettiği için tasvîr-i hakikatin yegâne vasıtasıdır. Güzel olduğu için –esas-ı fikre dokunmadığı halde– edebiyata lâzımdır. Bir yanlıştır ki doğruyu tasvîr eder. Ben mübâlâgayı hurdebîne benzetirim. Bir şeyi nazra-ı hakikatinden inhirâf ettirerek yani hurdebîn gibi aslından daha büyük bir mikyâsta gösterir. Fakat o vasıta ile izhâr-ı hakikat eder. Cismi büyülterek hatâyı küçültür.

İkinci fıkra olan "Şiir ve edeb ki lübb-i hikmet ve hakikat ve tercüme-i serâir-i tabiat olmak lâzım gelir" cümlesi de meâlen evvelki sözün aynı olduğundan yukarıda söylediğim şeylerin buna da şümûlü der-kârdır.

Ben şiir ve edebiyatımızı mugayir-i hakikat ve rahne-i hikmet-i edebiyat olacak kasideler, gazellerle dolduralım, yahud *Muhayyelât-ı Aziz Efendi* gibi romanlar yazalım fikrinde bulunsaydım bu sözler o zaman bana muârız olabilirdi. Ben ise şiirlerimizi letâif-i tabiiye ile bedâyi-i hissiyenin tasvîri olacak bir hale getirelim, efkâr-ı âliye ve sahîha ile dolduralım fikrindeyim. Fakat ne yapalım ara sıra mübâlâgaya müracaat etmedikçe dediğim tasvîrler vücuda gelmiyor.

Benim "Bir şiir fennen muâheze olunmak istenildiği zaman.." ibaremi naklederek zîrinde "Ben buna istiârât ve teşbihâtın tabiî olması lüzumunu da ilâve ederek derim ki bu yolda tedkikata girişiğimiz halde şâyân-ı kabul eş'âr bulabilir isek de eşârını bu yola hasreden şairi Diyojen gibi gündüz fenerle aramaya mecbur olmaz mıyız?" diyorsun. Ben bu suale "hayır" cevabını veririm. Sebebi de teşbihâtın hangisi tabiidir, hangisi değildir bahsinde olan ihtilâfımızdır. İsterseniz siz teşbihâtta olan adem-i tabiattan maksadınız ne olduğunu izah edin, bahsi onun üzerine bina edelim.

"Madem ki kâinatta âsâr-ı tabiiyeden güzel bir şey yoktur bunları bi-hakkın (!) tasvîr etmek husûl-i maksada kâfidir" diyorsun. Ben esas-ı hakikati rahne-dâr edecek şiirleri sevenlerden değilim. Yine tekrar ederim kâinatta âsâr-ı tabiiyeden güzel bir şey yoktur ve şiirlerimizi onların tasvîri haline getirelim fakat ne yapalım bunun için ara sıra mübâlâgaya arz-ı iftikar ediyoruz. Binâenaleyh şiir denilen şeyden maksad münhasıran letâfet olduğu halde kadr ü kıymeti tenâkus eder yolunda olan sözünüz, o fikirde bulunan birtakım şüyûh-ı şebâbet-nümâya aittir.

Bir de onlara karşı söylemelidir ki şiirden maksad letâfet ise âsâr-ı tabiiye ve hissiyât-ı bedîayı tasvîr edin ki onlardan lâtif bir şey yoktur. Edebiyat hikmetten de hakikatten de bahseder, ancak onlara bir letâfet bir güzellik vermedikçe kendi dairesine kabul edemez. Eğer edebiyattan maksad münhasıran letâfettir diyenlerin maksadı da bu ise doğrudur. Çünkü onlar eş'âr-ı ilâhidir.

Diyorsun ki "Hayal-perest bir kari'in nazar-ı dikkatini bir karınca üzerine celbetmek isterse kuvve-i muhayyelesine müracaatla karıncaya meselâ cüsse ve cesâmetini tevsî ve kudret ve kuvvetini tezyîd edip buğday, arpa yerine mermer sütunlar taşıttırarak kaşâneler, âlî binalar yaptırır (mübâlâgaya dikkat buyrulsun hangi şair bu kadar mübâlâga eder?) bir hakikat-perest ise yine o maksadla hurdebînini eline alıp bir karınca yuvasının başına geçip müddet-i medîde o hayvancıkların ahvâlini tedkik ettikten sonra müşâhedâtını doğrudan doğruya zabt ü kayd eyler. Muhayyel karınca yalnız bâis-i hayret olur ise hakikî karınca hem câlib-i hayret ve hem mûcib-i istifâde görülür. Hakikat-perest karınca hakkındaki tedkikatını diğer hayvanat hakkında icra ederse ilm-i vezâifü'l-a'zâ-yı tatbikî gibi bir ilm-i celîl meydana gelir. Hayal-perest kendi ahvâlinde devam eder ise bir mecmûa-i türrehâttan başka bir şey vücuda gelmez. Karıncanın ahvâlini tedkikten bu nisbette fâide olursa kendi ahvâlimizi tedkik ile hâsıl olacak fevâid teemmül olunur ise 'Vukuat-ı âdiyeden itibar edilmek lâzımsa gözümüzün önünde bin türlü romanlar bin türlü tiyatrolar görülüp duruyor, bunlar yetişmiyormuş gibi tabiî denilen yolda yazılan romanları, tiyatroları okumaya ne lüzum var?' sözleri aradığınız lüzumu irâeye

kâfidir. Çünkü karıncayı daima gözümüzün önünde görmekte iken âlimin inde't-tedkik müşâhede eylediği hakayıkın hemen hiçbiri bizce malûm değildir.. İşte realistlerin yazmış oldukları âsâr bu oyunların lisanımıza tercümesidir."

Bu ifâdenizi o kadar taaccüb ve hayretle mütâlaa ettim ki tarif edemem. Taaccüb ve hayretim birkaç cihetledir. Evvelâ, mübâlâganm o kadar aleyhinde bulunduğunuz halde fıkranın ibtidâsındaki karınca bahsinde âsâr-ı Acemâne ile en ziyade i'tilâf eden şairlerimizin bile revâ görmeyecekleri sûrette bir mübâlâga ile beyan-ı fikr etmenizdir. Yoksa fikrinizce mübâlâga yalnız ta'yîb etmek istediğiniz yerlerde mücâzdır da başka hususâtta ma'yûb mu addolunuyor? Sâniyen, tasvîr etmek istediğiniz hayal-perest siyâk ü sibâk karînesiyle anlaşıldığına göre şairler olacak. Halbuki şuârâ-yı cedîde içinde velev mübâlâga ile tarif edilmiş olsun o yolda bir mahlûk mevcud değildir (eski şairleri bahse katmıyorum çünkü onlara ben de muârız olduğum halde onlara ait bir ta'rîz bana karşı îrâd edilmez ya). Benim bildiğime kalırsa bir şair farzettiğiniz gibi bir karıncayı anlatmak isterse, küçük ve hayvaniyet içinde hâl-i temeddün gösterir bir mahlûktur, gibi yahud başka yolda bir tarif ile anlatır veyahud karıncaların çalışkanlığından bahsederek halka gösterdiği o nümûne-i ibretle çalışmayı tavsiye eder; o küçük mahlûku nazar-ı dikkate alır da âsâr-ı kudretin mûcizliğine beyan-ı hayret eder. Bununla beraber karıncadan ziyade şâyân-ı hayret bin türlü şeyler bulunduğundan da tegafül etmez. Eğer bir mübâlâgaya lüzum görürse yine karıncayı karıncalıktan çıkarmamak üzere yani halka yanlış bir malûmat vermemek şartıyla bir letâfet görür de onu o sûrette ihtiyâr eder ve yazacağı şey de mecmûa-i türrehât olmaz mecmûa-ı letâif ü bedâyi ve mecmûa-ı hikmet ü hakayık olur.

Bilmem ki şairiler denilince karşınıza ne türlü bir mahlûk getiriyorsunuz da bu yolda hükümler veriyorsunuz.

Fıkranın ikinci kısmına yani tabiî romanlar bahsine gelince ben o bâbdaki fikrimi şu ifâde ile anlatmıştım: "Herkesin tabiatini bilmem, benim tab'ca kendime bir nümûne adderek harekâtına imtisâl edeceğim zât mertebe-i fazl ü irfânına yetişilebilmek derecelerinden bâlâ-ter olmalıdır. Vukuat-ı âdiyeden itibar

edilmek lâzımsa gözümüzün önünde bin türlü romanlar tiyatrolar oynanıp duruyor, bunlar yetişmiyormuş gibi tabiî denilen yolda yazılmış romanları okumaya ne hâcet var."

Şu ifâdemden de anlaşılıyor ki tabiî romanlardan istignâ gösterişim herkese nümûne-i imtisâl bir "tip" irâe edip halkı ahlâk-ı haseneye ve ilm ü fazla teşvîk ve tergib etmek hususunda idi. Yoksa realistlerin romanlarından hiç istifâde edilmez fikrini işrâb etmek istemedim. Hattâ biraz aşağıda "Benim mütâlaâtım yalnız mesleklere aittir, yoksa Emile Zola'nın da velev Victor Hugo'nun beş on derece mâ-dûnunda olsun kudret-i fevkalâde-i edebiyeye mâlik olduğunu tasdik ederim" sözünden de bu fikrim anlaşılırdı. Bir yerde daha demiştim ki "Victor Hugo'nun kalemi nûr-ı mâha, Emile Zola'nınki ise mum ziyasına benzer; biri mâhiyât-ı eşyâyı olduğu gibi nazarlara ibrâz etmez fakat o kadar ulvî, o kadar lâtif bir sûrette gösterir ki gönüllerde hâsıl edeceği hiss-i hayretle her fikrini erbâb-ı mütâlaaya kabul ettirmeye muvaffak olur. Diğerinin hizmeti ise yalnız göstermekten ibaret kalır." Şunu da ilâve ederim ki nûr-ı mâh eşyâyı olduğu gibi göstermez ama hakikati de rahnedâr etmez. Görülen tagyîr pek cüz'î bir şeydir ki o da letâfet ve ulvîyet inzimâmından ibarettir.

Diyorsunuz ki "Sizin sualinizin aksini ben de size îrâd edeyim gözümüzün önünde anlamadığımız bir lisanda bunca oyunlar oynanmakta iken bunları anlamaya sa'y etmeyip de diğerlerini tahayyül etmeye ne lüzum vardır." Tabiî romanlar hakkında olan mütâlaamı izah ettim. İfâdeniz gibi diğerlerini tahayyül etmeyi değil, yine olması kabil olan vakayi'i tezyîn ve i'lâ etmeye ise lüzum-ı kat'î görürüm; çünkü -tekrar ederim- fıtrat-ı beşerde meyl-i maâlî, meftûniyet-i nevâdir, meclûbiyet-i azamet gibi sevâık terakkiden addolunduğu cihetle havâss-ı celîleden bilinen birtakım haller vardır ki insanlara nümûne-i imtisâl olarak gösterilecek şeylerin havârıktan addolunacak sûrette olmasına istilzâm eder. Kendilerine meselâ bir Celâl bir Emir Nevruz bir Sultan Selîm gösterildiği zaman gönüllerinde hâsıl olacak hiss-i meftûniyetle bir derecede müteessir olurlar ki onlar mertebesine varabilmek için mümkün olsa hayatlarını fedâya razı olurlar.

"Zola Gervaise'i olduğu gibi tavsîf ediyor. Bunların ikisi de ibtidâ birer münâsebet-i gayr-i meşrua peydâ eyledikleri halde bilâhare ikisi de sokağa düşüyorlar. Fantine bir şekl-i mevhûm, Gervaise bir şahs-ı hakikî; ikisi de mehameti celbediyor. Ancak biri hayalî olduğu için celbettiği merhamet bir hedef-i hakikiye isabet edemiyor. Bilakis Gervaise'in hali kendisi gibi birçok bîçâregânı o merhametten müstefîd eder. İşte hayal ile hakikat beynindeki fark budur" diyorsun. Burası şâyân-ı tedkiktir. Acaba biri Fantine'i biri Gervaise'i tasvîr eden şu iki muharririn maksatları birbirinin aynı mıdır? Yani Victor Hugo da Zola gibi "Girdâb-ı fuhşa düşen her kadın Fantine'e benzer birtakım esbâb-ı mübremenini sâikasıyla o belâ-gâha düşüyorlar sonra kendilerini halâs edemiyorlar. Ale'l-umûm bunlara merhamet edin" demek mi istiyor yoksa maksadı onların içinde bulunması kabil olan ve hattâ ekseriya görülen ve bulundukları fuhuş ve rezalet âlemleri arasında bile gönüllerinde ismet ve iffete olan meyl ü rağbeti kaybetmeyenlerden birini nümûne göstererek celbedeceği merhameti tezyîd etmek midir? Yani "Ey cemiyet-i beşeriye efrâdı, nazar-ı hakaretle gördüğünüz fahişeler şâyân-ı merhamettir. Bunları tahkir ve tezyîf edeceğinize kendilerini o yola teşvîk eden esbâbı defedin. O zaman görürsünüz ki o fahişe dediğiniz hakaret-dîdeler arasında Fantine gibi ne kadar masumlar vardır" demek mi istemiş? Bence ikinci sûret doğrudur. Zola ise muhakemâtını bu yolda yürütmüyor. Yalnız "İşte bu kız şu sebeple fahişe olmuş şu belâya giriftâr edilmiş, mağdur ve mazlûm olmuş" diyor. Hem bir de siz Fantine'i dünyada hiç misli bulunmaz bir şey mi addediyorsunuz?

Yukarıda kullandığım bir teşbihi başka sûrette yine tekrar edeyim: *Les Misérables* bir hurdebîndir; Zola'nın romanı cam gözlüğe benzer. Hurdebîn ile teferruât tedkik edilerek umûmî bir fikir peydâ edilir. Meselâ dediğiniz gibi bir âlim küf parçalarını hurdebîn ile nazar-ı dikkate alır; bin sahifelik bir kitap yazar. Fakat bir adam gözlük ile her tarafa nazar ettiği halde hususî bir fikir ancak peydâ edebilir. İşte o sebeple *Les Misérables* öyledir ve işte bu sebeple Gervaise böyledir. Fikrimi biraz daha izah edeyim: Zola meselâ fahişelere dair bir roman yazmak isteyince umûmiyete bir kere bakar, her fahişede görebile-

ceği halleri toplayarak bir kadında cem' eder sonra onu meydana atar. Okunduğu zaman "İşte fahişeler böyle imiş" denir. Burasını teslîm ederim ki o kitap orospuların ahvâline dair yazılmış bir kitap olur; fakat okuyanlara diğeri kadar hiss-i merhamet vermez. Victor Hugo ise onun teferruâtını, müstesnalarını tedkik ile umûmiyeti de nazardan kaybetmez. *Les Misérables*'de Fantine'i bulduğumuz gibi onun arkadaşlarını da buluruz ki âdeta birer fahişedirler; yani gülerler oynarlar iffet ve ismete pek nâdir tahassür ederler, belki hatırlarına bile getirmezler. Onların içinde Hugo en ziyade Fantine'i şâyân-ı merhamet bulmuş, onu da okuyanların umûmunu müteesir edecek bir sûrette yazmış. Ötekinden daha ziyade tesir eder. Kitabın maksad-ı te'lîfi ise fahişeler hakkında celb-i merhamettir ki o husûl bulmuş olur.

Ne hâcet! Victor Hugo sizi de hayran eden *Le Roi s'amuse* mukaddimesini ne sûretle yazmış? Bunu öyle yazmayıp da doğrudan doğruya ve sade bir lisan ile vak'ayı hikâye etse, gözünüzün önüne getirse de o hususta verilecek hükmü kendinize havale ederek o bâbda bir şey söylemese, o hiss-i teessürle yazmasa okuduğunuz zaman bu kadar müteessir olur musunuz? Ne mümkün.. Okunur, ha, böyle de bir vak'a olmuş denir geçilir, teessür edilse de şimdikinin belki yüzde biri kadar olmaz. Ya o tesir neden neş'et ediyor? Şairin maharetinden. Şairin mahareti nedir? Bir vak'ayı ehemmiyeti nisbetinde mümkün olduğu kadar müessir bir hale getirmekten ibarettir. Öyle ise itiraf edelim ki Fantine ötekine nisbetle daha mâhirâne tasvîr edilmiştir.

Yine tekrar edeyim: Maksad-ı te'lîfi unutmayalım. Eğer maksad yalnız halka fahişelerin sûret-i taayyüş-i sefilânesini ve tarîk-i fuhşa girmelerindeki esbâbı tasvîrden ibaret ise ben itiraf ederim ki Gervaise daha güzel yazılmış. Fakat böyle olmayıp da maksad-ı eâzım onlar hakkında celb-i merhametten ibaret ise siz itiraf edin ki Fantine daha mükemmel tasvîr edilmiştir. Umûmun kalbinde onlar hakkında bir merhamet peydâ olur, bir hiss-i tecessüs uyanırsa tedkikatını tahkikâtını umûmiyet Zola'dan daha güzel icra eder. Eğer fahişeler şâyân-ı merhamet

olmasa da Victor Hugo Fantine'i tasvîr ederek halkın merhametini tesir-i belâgatiyle layık olmayan bir cihete celbetseydi o zaman taayyüb olunurdu. Fakat madem ki esas-ı maksadın doğruluğu müsellemdir, madem ki Hugo'nun yazdığı şey diğerinden daha müessir olmak cihetiyle diğerinden daha ziyade hâdim-i maksaddır ve madem ki Fantine ile beraber iki fahişe daha tasvîr edilerek Fantine'in bunlar arasında nâdirce bulunacağı gösterilmeye halkın "Girdâb-ı fuhşa düşen her kadın Fantine gibi olur" yolunda yanlış bir fikir peydâ etmesine de mahall bırakmıyor, bunu ötekine tercîh etmemekte ne sebep bulunabilir? Bir bunları düşünüyorum da bir de Zola'yı Hugo'ya tercîh etmekte ısrarınızı tefekkür ediyorum da bendenize "Hugo'ya olan hüsn-i teveccühünüzden dolayı Zola'yı şâyân-ı tahtıe görüyorsunuz" yolunda olan hükmünüzü ber-akis ederek sizin hakkınızda îrâd etmekten kendimi alamıyorum.

İşte benim "Şairlerin, edîblerin maksadları her ne sûretle olursa olsun tehyîc-i efkâr ederek matlub olan neticeyi istihsâl etmektir" dediğim şu gibi şeylerdir. Victor Hugo görüyor ki fahişelerin umûmiyetinden bâhis bir eser yazsa diğeri kadar merhameti tahrik etmeyecek. O halde yine onlar dahilinden birisini intihâb ediyor ki ekseriyete benzememekle beraber büsbütün de vücudu ma'dûm değildir. Onu tasvîr ediyor ve tesir ettiriyor; yani vesâitini meşruiyet dairesinde bulunduruyor. Yalan söylemiyor. Çünkü Fantine bulunmaz bir mahlûk değildir.

O cümleden maksad bu tarif ettiğim şey olduğunu anlayamadığınıza veyahud anladığınız halde cizvitlerin meslek-i ma'hûduna benzetmenize taaccüb ve teessüften başka diyecek bir söz bulamadım.

Romantik mesleğinde bulunan ve muhakemeye muktedir olamayanlara yanlış malûmat vermekten ibaret olan mahzur diğerinde yok diyorsun. Haydi öyle diyelim! Fakat onda da başka mahzurlar var. Hugo'nun Fantine'i tasvîrden maksadını anlamaya muktedir olamayarak her kadını Fantine gibi zannetmekle dûçâr-ı hatâ olacak bir insan zanneder misiniz ki Zola'nın kitaplarını okur da hakkıyla istifâde eder? Bilakis sathî nazarânın yaptığı gibi âlem-i fuhşun güzel güzel tasvîrlerini görerek, okuyarak ona kendinde bir meclûbiyet hisseder. Paul

de Kock'un Gustave'ı ile ona kayınvalide olacak iken metres olan kadın da kukla değil tabiî birer şahıstır. Şimdi o kitap tabiî olmakla ve fazla olarak nihayetinde yukarıdan beri tasvîr edilen fenalıklar muâheze olunmakla beraber bir genç, bir çocuk eline verilecek ve verildiği halde tahrik-i hırs etmeyecek eserlerden midir? Hugo'nun "Bir gün birisi o duvarın dibine bir şey kondurur" yolunda olan itirazı meslek-i tabiatın bu dereceleri bulacağını göstermek içindir.

"Madem ki daire-i hakikatten çıkmaksızın husûl-i maksad mümkündür" diyorsunuz. Halbuki değildir. Niçin? Bunun cevabını makalemin umûmiyeti verir. Hususiyle geçen nüshanın nihayetlerine doğru yazdığım mütâlaâta müracaat edilsin, tekrara lüzum görmem. Maamâfih istenilirse izahtan çekinmem. İhtinâk-ı rahme sebep olacak hayalât-ı şairâne ne gibi şeylerdir? Ulvî eserler mi? Muharrik sözler mi? Yoksa sevdiklerini metreslerini Fantine gibi zannederek ve zannının aksini görerek me'yûs olanların infiâlâtını mı beyan etmek istiyorsun? Buralarını izah etmelisin ki cevap verebileyim.

İtiraf ederim ki –hayaliyûnun değil– hakayık-ı hissiyeye vâkıf olanların fikrince aşk mukaddestir, ancak sâfî olmak şartıyle. Sâfî olmazsa ona şehvet denir. (Bu bâbda söylenilmiş şeyi tekrar etmekten ise Kemâl Beyefendi'nin vaktiyle *Muharrir* de tab' olunmuş ve ikinci defa tab' olunan *Nümûne-i Edebiyat*'ta da münderic bulunmuş olan aşk makalesine[8] müracaatı tavsiye ederim.)

Ben "Bir beytin tesir-i meâliyle millet batırmak, devlet çıkarmak, mağlûb bir orduyu galib etmek gibi nice havârık-ı vukuat meydana getirilmiştir" demiştim. Buna cevap olarak "Evvelâ hükemâ-yı hâzıranın ittifak-ı ârâ'sına mazhar bir kaide vardır ki o da her bir hareket ve vak'anın bir müddetten beri teselsül ve tevâlî etmekte olan birtakım harekât ve vukuatın netice-i tabiiyesi olduğudur. Binâenaleyh bir söz o gibi inkılâbâtı yalnız başına tevlîd edemez" diyorsun. Pekâlâ. İşte o şairler o istidâdı tahrik edecek sözler bulurlarmış. Yok –o sözlerin hiç fâidesi olmaz, olacak yine olurdu– derseniz o halde Zola'nın romanlarına da lüzum kalmaz, çünkü o merhamet kendi kendine hâsıl olacak.. Hattâ hiçbir şeyi tavsiye etmek, meselâ terakkiye

dair bendler yazmak lüzumu da hissedilmez, çünkü tavsiye edilen şeyin kabulüne ve hakkında bendler yazılan terakkinin husûlüne istidâd geldiyse yani bir müddetten beri tevâlî eden vukuat onu hâsıl edecekse hiçbir şeye ihtiyaç görülmeden eder; etmeyecekse ne yapılsa etmez.

Bundan başka şöyle bir kıyas da yapılabilir ki eğer her şey kendisinden evvel gelen vukuatın neticesi ise o şairlere o eserleri yazdıran, Hugo'ya Zola'ya o meslekleri iltizâm ettiren de o mecburiyettir. Binâenaleyh onları tahtıeye lüzum yoktur. Bu bahis uzun gider kapayalım.

*

Ben Hugo, Emile Zola gibi bir roman yazabilir, fakat Emile Zola, Hugo gibi bir roman yazamaz demiştim. Bunu kabul ediyorsunuz. Hugo'nun o yolda bir eser meydana getiremeyeceğine dair olan itirafını meydana koyuyorsunuz. İşi insaf ile muhakeme edelim. Zola gibi eser yazabilmek için ne lâzımdır? Evvelâ Zekâ, sâniyen taharrî ve tedkik, sâlisen hüsn-i tasvîr ve ifâde, değil mi? Hugo'nun zekâsını inkâr edebilir misiniz, yani Zola'ya nisbetle gabî bir adam olduğu iddia olunabilir mi? Hüsn-i tasvîr ve ifâde hususunda Zola'ya rüchânı da cây-ı tereddüd değildir. Geride bir taharrî ve tedkik meselesi kalıyor ki Hugo'ya izhâr-ı acz ettiren de bunun müşkilâtıdır. Eğer o büyük edîb de Zola gibi meselâ senelerle bir taş ocağında bulunan amelenin ahvâlini tedkik etmek müşkilâtını ihtiyâr etse ve yalnız romancılığa münhasır olmayıp umûr-ı siyâsiyeye dahi masrûf olan evkatı içinden bu tedkik hususuna da bir kısm-ı ifrâzına muvaffak olabilse ve hususiyle tecvîz de eyleseydi öyle bir eser meydana getirememesine ne mâni kalırdı. Halbuki *Les Misérables*'i yazabilmek için lâzım olan şeylerin bir kısmı Emile Zola'da yoktur. Zira yukarıda saydığım şeylerden başka *Misérables*'da bir belâgat-ı fevkalâde bir tesir-i hâriku'l-emsâl vardır ki Zola onu yapmaya muktedir değildir.

Siz diyorsunuz ki *Les Misérables*'in hâvî olduğu belâgati fesâhati bir tarafa bırakalım da ikisini de birer roman olarak muhakeme ve mukayese edelim. Ben ise yazdığım makalemde "Velhâsıl şunu demek isterîm ki *Les Misérables*'i bir roman değil bir fikrin tervîci için yazılmış şairâne bir makale addetmeli de

Emile Zola'nın romanlarıyla ondan sonra mukayese etmelidir" dedim.

Şiir ile fennin mukayesesine gelerek ve dengâle kabakçı gibi nâ-be-mahal olan teşbihât-ı bî-lüzumu bir tarafa bırakarak derim ki, "Şiir fenne muâdil veya fâikdir iddiasında bulunacağınıza ihtimal verememiştim" cümlesini benim hangi sözüme mukabil olarak îrâd edersiniz? Ben şiiri ne zaman nerede fenne tercîh etmişim? Corneille ile Newton'u, Watt'a nisbet ettiğim zaman şairin ikinci derecede kalacağını itiraf ettim, fakat bunda ifrât edilmemelidir dedim. Bu cümlede sizin anlamak istediğiniz meâl var mıdır?

Filhakika bazı şuarânın da Claude Bernard'lara filânlara nisbet edilemeyeceğini söyledim, fakat bunda da şiire değil, kuvve-i belâgatin fikr-i hamiyet hususunda isti'mâl edilmesiyle hâsıl olan netâyic-i haseneye rüchân vermek istedim. Cicero gibi, Demosten gibi, Perikles gibi, Voltaire gibi, Victor Hugo gibi üdebâ-yı hamiyetin ettikleri hizmeti söylemeye çalıştım. Burada maksad umûmî değil, Hugo'nun şahsına mahsus idi. Bunu da siz pekâlâ anladınız. Anladığınız halde şiiri ale'l-umûm fenne tercîh ettiğime nasıl kani' oldunuz bilemem?

Siz filân adamı Akademi'ye kabul etmediler de Hugo'yu kabul ettiler demiştiniz. Ben de zâta mahsus olmak üzere o mütâlaâtı yazmıştım.

Ben açık bir yerde temâşâ-yı tabiatin zihninize vereceği küşâyiş ile daha güzel yazarsınız demiştim, siz açık yerde bulunmanın tesirâtını teşrîh etmişsiniz. O bendenizce zâten malûm idi fakat ihtimal ki makalenizi okuyanlar içinde onu bilmeyenler de vardır. Cemiyet-i beşeriyeye hizmet bahsinde siz de bir ufak hizmet ibrâz etmiştiniz. Pekâlâ! Fakat bununla benim müddeâm iptal olunuyor mu ya? Tesir ne cihetle olursa olsun çalışmaya olan mecburiyeti kadar fikrinde inbisât hâsıl etmeye de mecbur olduğu müttefikun-aleyh demektir. Benim maksadım da bu idi. Şiir de inbisât-bahş-ı ezhân olan şeylerden biridir. Bunu inkâr etmediğinize bakılırsa tasdik ettiğiniz anlaşılıyor. O halde bu bahiste ittifak edildi demek olmaz mı?

Şu da var ki teşrîhiniz nâkısdır, çünkü açık yerde bulunacak müessirler yalnız hava ile şemsden ibaret değildir;

manzur olan mahallin letâfeti de o müessirler a'dâdında bulunur.

Güzelliğin tesiri olmasa muhabbetin vücudu olmazdı.

Makale-i cevabiyenizin mukabelesi burada bitti. Şimdi biraz başka şeye dair söyleyeceğim.

Biz bir bahis açtık, arada bir de mücâdele çıktı. Malûmunuzdur ki bir adamla hem bahs hem cedel edilemez. Ben size biraderâne bir ihtarda bulundum. Siz onu techîl anlayarak beni techîle kalkıştınız. Buna karşı bi't-tabi sükût edemem. Gerçi *Âsâr*'da yazdığım mukabeleye "Mukabele ve Sükût" demiş isem de bâr-ı techîl altında kalmayı tecvîz edemem.

Gürültüyü ben çıkarmadım. "Yetmiş Bin Beyitli Hicviye"yi yazan siz idiniz. Binâenaleyh mücadelenin def'i de size düşer, bana düşmez. Bir daha *Gayret*'te *Âsâr*'da velev başka imza ile olsun aleyhimde bir şey görürsem sana hücum ederim yolunda tehdîdlerle techîlinize cevap vermedikçe duramam. Çünkü sizde kalem var ise bende de var kalem.

Binâenaleyh mücadelemiz hitâm buluncaya kadar ben bahsi kesiyorum. Müşâtemât-ı müstesna olarak ne yolda lisan kullanırsanız o yolda cevap alacağınıza emin olun birader!

Menemenlizâde Mehmed Tahir
Gayret, nr. 29-31, 33; 18 Temmuz,
22 Ağustos, 5, 19 Eylül 1302 (1886)

Menemenlizâde Tahir Beyefendi'nin Gayret'*in 29, 30, 31, 33 Numrolu Nüshalarındaki Makale-i Cevabiyeye Cevap*

Mukabelemdeki, "Şairlerin makbûl olacak âsârı olmadığını iddia etmedim ve etmek de ihtimalim yoktur. Ancak bunlar miyânında makbûl addettiğim cihete hasr-ı efkâr edenleri görmedim desem hatâ etmiş olmam zannederim! Öyle bir şairin bulunmayacağını siz de teslîm buyuruyorsunuz. Acaba neden? Şairin sözü hakikate mutâbık olur ise şiir olmaz mı? Olacağında şüphe yok. Zâten sizin getirmiş olduğunuz misâller de bunu isbat etmektedir" ibaresini naklettikten sonra, "Bilmem ki makbûl olan kısma dahil olacak şiir söylemiş bir şair bulunamayacağını ben ne zaman söyledim ki o söz benim de teslîmime mazhar olmuş olsun?" buyuruyorsunuz. Şu ifâdenizden lâyıkıyle tefhîm-i merâma muktedir olamadığımı anlıyordum. Telâfi-i mâfâta çalışacağım, dilim döndüğü kadar maksadımı anlatmaya sa'y edeceğim.

Ben şiiri ikiye taksim etmiş, bence muvâfık-ı hakikat olan makbûl, aksi merdûd olduğunu beyan eylemiştim. Naklettiğiniz ibarede "makbûl addettiğim" tabirine dikkat buyurulur, bir de şu: "Eğer bir şairin eserlerini bir fen kitabı, her beytinde de sırf hakikat bulmak üzere tedkik eder iseniz vâkıâ istediğiniz gibi bir şair bulamazsınız" dediğiniz göz önüne getirildiği sûrette fikrini daima tasvîr-i hakikate hasreden, indî hayalini hakikate tercîh etmemiş bir şair bulunmayacağı taht-ı itirafınızda bulunmuş olmaz mı? Hem itirafa da hâcet yok. Ta'yîn ettiğim

evsâfı câmi' birkaç şair gösteriniz de ben mübâlâga ettiğimi teslîm edeyim!

"Mihr olsa eğer..." beytine nakl-i kelâm ettikten sonra diyorsunuz ki, "Benim fikrimce ise bu yolda teşbihât-ı hayaliye hakikati zannolunduğu kadar değil zerre kadar bile rahnedâr etmez." Biz esas-ı meseleyi bırakıp fürûâtıyla uğraşıyoruz. Mevzubahs olan mesele –ki romantizm ile realizmin mukayesesinden tevellüd etmişti– tabiat ve teşbihâtta olmayıp tasvîr olunan bir şahıs veya âlemi tagyîr câiz olup olmadığından ibaret idi. Maahazâ denebilir ki bu yoldaki mübâlâgat ve teşbihât bir şey için hakkından ziyade söz söyleyecek yerde isti'mâl olunur. Ben de derim ki bir şey hadd-i zâtında güzel, insanı meftûn etmeğe kâfi ise onu hakkıyla tasvîr etmek kâfidir; değilse âlemi aldatmakta ne muhassenât var? Kezâlik bir şeyin fenalığı gösterilmek isteniliyor ve o şey de hakikaten fena ise o fenalığı olduğu gibi tecessüm ettirirsen matlub hâsıl olur. Daha ziyadesine neden lüzum görülüyor? Müşebbehün-bihten müşebbeh için letâfet-i istiâre olunursa memdûh hakkından ziyade medh edilmiş olur ki bundan da müdâhane gibi cemiyet-i beşeriye için büyük bir beliyye meydana gelir.

Müdâhane kolerasının mikropları hayaliyûn beyninde tekevvün edip bu gibi teşbihlerle etrafa sirâyet eyledi diye bir iddiada bulunulacak olsa hakikatten tebâüd edilmiş olmaz zannederim. Mübâlâga, hiciv ve tezyîf yolunda sarfedilirse o halde insâfı elden bırakıp haksızlık iltizâm edilmiş olur ki bu da makbûl olamaz.

Asıl hayal ile hakikat beynindeki farkı temyîz edebilmek ve bundan hangisi iltizâm olunur ise cemiyet-i beşeriye için daha nâfi' olacağını takdir etmek için böyle fürûâttan vazgeçip meseleyi daha umûmî bir nazarla tedkik ve muhakeme etmelidir. Malûm-ı edîbâneleridir ki bir şey hakkında hüküm vermek için iki tarîk vardır ki birine *Méthode objective* diğerine *Méthode subjective* derler. Cemiyet-i tıbbiye lügatında bu iki usûlden birincisini "hayalî, tasvîrî" ikincisini dahi "hakikî" diye vasfediyor. Evâilde birinci usûl hemen her yerde hüküm-fermâ idi; gerek edebiyat, gerek ulûm ve fünûn ve gerek felsefe ile iştigal edenler bu usûle tebaiyyet ederlerdi.

Bu usûle tebaiyyet edenler birçok zamanlar sarf-ı zihn ettiler; hemen hiçbir hakikat keşfedemediler. Yalnız bir sürü vâhi nazariyeler ortaya çıktı; herkes kendi fikrinin musîb olduğunu iddia edip bir hayli fâidesiz mübâhasâta sebebiyet verdiler; nice ashâb-ı dehâ ve istidâdın ömrü laklâkiyât ile geçti, âdeta hebâ oldu. Bilakis ikinci usûl her nerede kabul olundu ise derhal semerâtı müşâhede olundu. Fî-yevmenâ hazâ ne kadar bedâyi-i fenniye var ise cümlesi bu ikinci usûlün kabul ve tatbikinden hâsıl olmuş bir neticedir. Bir misâl îrâd edelim:

Mebhas-i ruh yakın zamana gelinceye kadar birinci usûlün taht-ı hükmünde kalmış ve bundan tedavi hususunda hiçbir fâide hâsıl olmamıştı; vaktâ ki ikinci usûl kabul olundu birçok semerât-ı müfîde iktitâf olundu.

Ez-cümle şu nakledeceğimiz vak'ada olduğu gibi: İnsanın beyninde "devrât mütetâbia" nâmını alan birtakım kırışıklar vardır ki merkez-i nâtıkiyet bunlardan alın cihetine tesadüf edenlerin üçüncüsünde ve ekseriyet üzere sol tarafında vâkidir. Bu kısma halel târî olur ise insanın dili tutulur. Şiddetle başı üzerine düşen bir adamın birden bire dili tutulur. İnde'l-muayene merkez-i nâtıkiyet olan cihette sukutun tesiriyle kemiğin bir parça içeri tarafa gömülüp battığı ve binâenaleyh merkez-i nâtıkiyet olan uzuv üzerine icrâ-yı tazyik eylemekte bulunduğu müşâhede olunur. Bir âlet vasıtasıyla kemik parçası alınıp sebeb-i tazyik defolunduktan sonra marîz dillenir, sâbıkı vechle söylenmeğe başlar. İşte böyle bir neticenin birinci usûle tebaiyyetle istihsâli mümkinâttan değildir. Ulûm ve fünûn-ı sâirenin dahi tarîk-i sâniyi tercîh etmekle istihsâl ettiği netâyic-i azîme zâten malûmunuz bulunacağından tafsîline hâcet yoktur. Usûl-i hayaliye veya tasvîriye ulûm ve fünûn-ı tabiiyeden, felsefeden tard olunduğu halde el-yevm âlem-i edebiyatta hüküm-fermâdır. Şimdi deniyor ki madem ki ulûm ve fünûn bunca bedâyii vücuda getirmek istidâdını hâiz iken hayal ve tasavvur usûlüne tebaiyyet olundukça hiçbir müfîd netice istihsâl olunamayıp bilakis terk olunduktan sonra birçok muvaffakiyât-ı azîme hâsıl oldu, zâten fâidesizliği bi't-tecrübe sâbit olan bir usûle tebaiyyet etmekte edebiyat taannüd ve ısrar edeceğine, terakkiyât-ı hâzıra gibi hüsn-i hâline şâhid-i âdili olan bir usûle tebaiyyet

etmelidir. Realistler bu lüzumu his ve teslîm ettikleri için râh-ı terakkide klasik veya romantiklerden bir hatve daha ilerlemiş oluyorlar. İşte asıl meseleyi böyle umûmî bir nazarla tedkik etmeli! Lüzum görülür ise sonra fürûâtına girişmeli!

Mübâlâganın makbûl ve merdûd kısımları olduğunu beyan ile bunların tefrîk ve temyîzini hüsn-i tabiate havâle etmeye ve bu hüsn-i tabiati de herkesten ziyade şairlere vermeye mecburiyet gördüğünüzü beyan ediyorsunuz; fakat bu hüsn-i tabiatı şairlerden hangisine verdiğinizi tasrîh etmiyorsunuz. Benden âlâ bilirsiniz ki ne kadar büyük şair gelmiş ise her biri kendine mahsus bir çığır açmış, zevk-i selîmin kendi zevki, hüsn-i tabiatın tabiat-ı zâtiyesi olduğunu iddia etmiş, pey-revleri de o zâtın iddiasını mahz-ı hakikat olarak kabul etmişler. Muhtelif fırkalar teşekkül etmiş; her fırka diğerlerini tabiatsizlikle, zevk-i selîmden mahrumiyetle itham ediyor. Hüsn-i tabiat dediğiniz ülfet olmayıp da hakikaten hüsn-i mizân ve kuvve-i mümeyyize olmak lâzım gele idi riyâzî düstûrlarında, hendese davalarında ulûm-ı tabiiye kanunlarında erbâb-ı fen nasıl müttefik iseler, şairler de eserlerinin takdir-i kıymetinde o vechle müttehid olmak lâzım gelirdi.

Meselâ Hugo Racine ile Corneille'i beğenmiyor, halbuki Racine ile Corneille'e iktidâ edenler Hugo hakkında "lisanı berbat etti" yolunda iddialarda bulunuyorlar. Ömrünü Fransızca tedrîsine ve edebiyat ta'lîmine hasretmiş Mösyö René Mufa vardır ki Beyoğlu'nca pek ma'rûftur. Bu zât hiç Hugo'yu sevmez, hattâ Racine'in elli mısraını yazmaktan Hugo âcizdir der. Fransa edebiyatının ayaklı kütüphânesi denmeğe [lâyık] olan bu zâtın şairliği de var. Şu halde şairlere verdiğiniz hüsn-i tabiat nasıl oluyor da Hugo'nun meziyetini kendisine takdir ettirmiyor?

Chateaubriand Fransa'da romantiklerin asıl pîri olduğu halde Racine'in elli beyti için tekmîl âsârımı fedâ ederim, diyor!

Hugo ile Chateaubriand niçin ittifak edemiyorlar. Hulâsa bir şiir hakikatten ayrıldığı gibi derhal şairler beyninde ittifak hâsıl olur; kimi beğenir, kimi beğenmez. Halbuki bir hakikati, bir fikr-i hikmeti câmi' olan şiiri yalnız şairler değil herkes beğenir. Zevk-i selîmi hasbe'l-meslek şaire vermek mecburiye-

tinde bulunmanız istib'âd olunamaz. Ancak kulunuz nefse hüsn-i şehâdet gibi bir illetle ma'lûldür. Nitekim Zeyd'in vereselerinden biri huzur-ı hâkime gidip Amr'ın mûrislerine deyni olduğuna şehâdet etse kabulü'ş-şehâde addolunamayacağı gibi.

Bir de şair olmayan şiirden anlamaz meâlinde bir davanız var ki buna bürhân olmak üzere bir tablodan herkesten ziyade ressam anlayacağını serd ediyorsunuz. Eğer bahis sanâyi'-i lâfziyeye ait ise fikriniz doğru olabilir, fakat fikre ait ise davanız sahîh olmaz, çünkü fikir şairlere mahsus bir imtiyâz değildir. Bir şeyin nîk ü bedini temyîz, tevlîd edeceği netâyicin hayır veya şer olacağını tedkik felsefenin cümle-i vazâifindendir. Ressam teşbihi de esasen doğru değildir. Meselâ müddet-i ömründe eline bir kurşun kalemi alıp da bir çiçek resmi yapmamış ve fakat fenn-i menâzır tahsil etmiş olan bir adam en büyük bir ressamın hatâsını bulabilir ve o ressam da sen sergi-i umûmiye şimdiye kadar bir tablo göndermedin, resimden bahsetmeye salâhiyetin yoktur diyemez. Bu bâbda söyleyecek daha pek çok sözler var ise de beyhude tatvîl-i makaleden sarf-ı nazar edip beyitlerin mukayesesine girişmek münasiptir.

*

"Bî-sütûn-ı feleği.." beyti için birtakım mehâzir saydıktan sonra nihayet hüsn-i tabiatın o beyitteki mübâlâgayı reddettiğini beyan ediyorsunuz. Halbuki yukarıda hüsn-i tabiat şairlerde bulunur diyordunuz; niçin o hâsse bu beyitin nâzımı hakkında tesirini icra etmemiş? Nâzımü'l-hikem'e[9] sen şair değilsin denilebilir mi? Denilirse ya o da aynı sûretle mukabele ederse pirincin taşını nasıl ayıklamalı? Her ne hal ise burasını bırakalım da asıl beyti tedkik edelim:

Bî-sütûn-ı feleği âh ile berbâd ettim
Küh-kenlik yolun öğretmek için Ferhad'a

beytindeki "Bî-sütûn" kelimesini direksiz mânâsına sıfat zannetmişsiniz; şu halde birinci mısraın veznine sekte ârız olduğundan o sekteyi tamir için "nüh" kelimesini ilâve buyurmuşsunuz. Halbuki bazı erbâb-ı vukufun beyanına nazaran "Bî-sü-

tûn" Ferhad'ın yardığı dağın ismi imiş. Şu halde "Bî-sütûn-ı felek" terkîb-i izâfi oluyor.

Şairin şu beyitten maksadı "Şiddet-i aşka nümûne olarak Ferhad gösteriliyor, halbuki benim yanımda onun adı anılmaz"dan ibarettir. Bir de fazla olarak "Bî-sütûn" kelimesinin iki mânâyı müfîd olması gibi zâid bir sanat var ve işte beyit tecrîd olununca şu hale geliyor. Maahazâ bu beyti beğenmiyorsunuz; ben de bu hususta sizinle hem-efkârım. Gelelim Kemâl Beyefendi'nin ma'hûd beytine:

Mihr olsa eğer peyinde sâye
Gîsûsu gibi kalırdı muzlim

Şu beyti bedâyi-i edebiyeden addediyorsunuz. Nâzımü'l-hikem'in beyti için ta'dâd eylediğiniz mahâzîr hakikate adem-i muvâfakattan ibaret idi. Bu beytin mahâzîrden sâlim olduğunu beyan ediyorsunuz. Halbuki aksi şu delâil ile sâbittir: Evvelen, güneşi karartacak derecede bir nûr havsala-i idrake sığar şeylerden değildir. Sâniyen, dünyadan takriben bir milyon dört yüz bin kere büyük olan güneşin yanında kız cüz'-i lâ-yetecezzâ hükmünde kalır. Sâlisen, kız güneşe takarrüb edecek olsa hararet-i şemsiyenin şiddeti zâten onu buhara munkalib eder, vücudundan eser kalmaz. Râiban, farz-ı muhâl olarak güneşi siyah bırakacak bir nûr tasavvur olunsa bile bunu hangi gözle göreceğiz? Zâten güneşin ziyası gözlerimize çok geliyor; güneşe bakabilmek için renkli camlar ile ziyasını azaltmaya mecbur oluyoruz. Öyle güneşten parlak bir mahbûbe olmak lâzım gelse cemâline bakabilmek için ya yine bu sûretle ziyasını azaltmaya veya gözümüzün derece-i hissini tenkisa çare düşünmeye mecbur olacağız. Şu sûretle ziyanın artmasından yine bir fâide olamaz. İşte ta'dâd eylediğim ahvâlden dolayı teşbihde bir letâfet yoktur. Binâenaleyh müşebbih ondan istiâre-i letâfet edemez. Şu halde maksad-ı aslî de yerini bulmuş olmaz. Hem mübâlâganın bu derecesine müsaade edildikten sonra hiçbir mübâlâgayı reddetmemek kabil olamaz. Ez-cümle Muallim Naci Efendi hazretlerinin:

Belki bast etmiş olurdun sâye-i endişemi
Nurdan bir tente çeksen âsumânın fevkına[10]

beyti –ki en ziyade mazhar-ı ta'rîziniz olanlardandır– mübâlâga hususunda Kemâl Beyefendi'nin beytini tecavüz etmemiştir. Gerek vechin ve gerek fikrin güzelliği ile parlaklık beyninde bir münâsebet öteden beri kabul olunmuştur. Birisi memdûhası için ol kadar parlak güzel idi ki güneş yanında simsiyah kalır diyor; diğeri fikrim o kadar parlaktır ki nûr onun gölgesi olabilir diyor. Şu iki beyit âdeta ikiz zannolunacak derecede birbirine benziyorlar.

Ya bunların ikisini birden bedâyi-i edebiyeden addetmeli, yahut benim gibi ikisini de tecvîz etmemeli.

Hem bana kalırsa gerek Kemâl Beyefendi ve gerek Muallim Naci Efendi hazretleri bu beyitleri istersek mübâlâgada da iktidâr gösteririz fikriyle söylemişlerdir, yoksa şiir mutlak bu yolda sözlerdir itikadıyla olmamalı. Kemâl Beyefendi'nin beyti hakkında kudret-i edebiyesini, hüsn-i tabiatını teslîmde tereddüd etmeyeceğiniz bir zâtın mütâlaâtını da istifsâr buyurursanız fena olmaz zannederim.

Bu meseleye hitâm vermezden evvel şurasını da itmâm edeyim:

Corneille "Gel güneş, gel beni şa'şaa-i âlihânesi teshîr eden güzeli gör; o kadar parlak olmadığın için utanır kaçarsın" meâlinde şu kıt'ayı söylemiştir:

Viens, soleil, viens voir la beauté
Dont le divin éclat me dompte
Et tu fuiras de haute
D'avoir moins de clarté

Corneille'in iki asır evvel (1684) vefat ettiğini bilmeyen bir zât şu kıt'ayı okusa, âdeta Kemâl Beyefendi'ye nazîre söylediğine hükmetmez mi? Fransa birçok üdebâ yetiştirmiş iken elyevm Fransızcaya "Voltaire lisanı" dendiği ve Voltaire'in hikmetle edebi mezc etmiş ne kadar büyük bir edîb olduğu malûmunuzdur.

İşte Voltaire bu söze ve emsâline "effort d'ineptie" (yâvegûluk gayreti) nâmını veriyor. Voltaire şair değildir, yahud şairlere tevcîh ettiğiniz hüsn-i tabiatten mahrumdur, denebilir mi?

Bakınız *Ruhü'l-kavânîn* müellifi Montesquieu böyle parıltılı sözler hakkında diyor ki: "Külfetli ve mutantan üslûb-ı beyan sâirlerinden o kadar kolaydır ki bir kavim vahşetten çıkınca üslûb-ı âliyi ihtiyâr ettiğini görürsünüz, muahharen tarz-ı ifâdesi sadeleşir."

Napoléon'un "Ulvî ile gülünç arasında yalnız bir hatve vardır" (il n'y a qu'un pas du sublime au ridicule) ve Montesquieu'nün "İnsan zekâvet satayım derken mânâsızlık gösterir" (Quand on court après l'esprit on attrape la sottise) dediği düşünülür ve tabâyi'-i beşer hattâ şairlerde bile muhtelif olup ittifak yalnız hakikat ve bedahette mümkün olacağı ve bunun haricine çıkılıp da indiyâta girildiği sûrette herkes şahs-ı âhirin keyfine tâbi' olmaktan ise kendi keyfine tebaiyyet eylemekte bi't-tabiî muhtar olacağı teemmül olunur ise hakikatten ayrılmamak lüzumu ve yine Montesquieu'nün "Az bilmek için çok tahsil etmiş olmalı" (il faut avoir beaucoup étudié pour savoir peu) kelâm-ı hikmet-beyanı nazar-ı itibara alındığı sûrette hakikatten ayrılmamak için ahvâl-i âlem ve beşerden bahsolunacağı sırada indî hayalâta müracaat etmeyip tedkikat-ı amîkada bulunarak hakikat dairesinde idare-i efkâr eylemek elzem bulunduğu sâbit olur. Bence yakası açılmadık bir söz söylemek için hilâf-ı hakikat bir fikri tervîc etmekten ise zâten söylenmiş olan hakikatleri tekrar etmek –ki her söylenmiş söz cümleye malûm olmadığı cihetle, bir hakikati neşr ve işâaya âlet olmak gibi bir meziyeti câmi'dir– her halde evlâdır.

Hattâ Voltaire bir yerde söylediği şeyi diğer yerde tekrar eylediğinden dolayı kendini muâheze etmek isteyenlere karşı, "Ta insanlar ıslâh-ı nefs edinceye kadar sözlerimi tekrar edeceğim" (Je me répéterai jusqu'à ce qu'on se corrige) cevabını vermiştir ki bu söz âlî zannolunacak bir saçmayı ihtiyâr etmekten ise hattâ "banal" denilecek sûrette bedîhi olan bir hakikati tekrar edenleri müdafaaya kifâyet eder de geçer bile!

*

Hakikate muvâfık, tabiî, mübâlâgadan ârî eş'ârı ise herkes

sever, herkes takdir eder. Misâl olmak üzere Ekrem Beyefendi ile Muallim Naci Efendi hazretlerinin âsârından bir iki misâl îrâd edelim; Ekrem Beyefendi'nin *İkinci Zemzeme*'deki "Makber" ünvânlı manzumesi dediğim şerâite muvâfık olduğu için bu manzumeyi beğenmeyecek kimse tasavvur edemem. *Üçüncü Zemzeme*'deki "Ferdâ-yı Tedfin"de müsamaha olunabilecek iki mısra müstesna olmak üzere yukarıdan aşağıya bir ders-i hikmettir. Kezâlik "Bu Da Bir Şi'r-i Muhzin-i Diğer" ünvânlı manzumedeki her biri bir levha teşkîl eden tavsîfler(diskripsiyon)den meselâ:

Cây-i tenhâda bir hakîr mezâr
Bir kadınla yanında bir ma'sûm
Kadın ağlar-sabî güler oynar
Ağlayan zevcedir, gülen mahdum
Nev-teehhüldü gaalibâ merhûm
Zâğlar nevha-ger... hevâ mağmûm!
Bu da bir şi'r-i mübkî-i diger

gibi tabiî şiiri takdir etmemek mümkün müdür? Fakat yine bu manzumede bulunan:

Girih-âvâz-ı ra'd ile lerzân!

mısraındaki mübâlâgayı tasvîb edenler bulunsa bile bunu herkese kabul ettirmek mümkün olamaz. Bu sözümün hakikatini tecrübe için bu mısraı tercüme ediniz de edebiyatla münâsebeti olan bir ecnebiye gösteriniz; bakalım kaçı tasvîb eder. Şu teklifi edişim hâsıl olacak neticeyi tahmin eylediğimden değil, davamın sâbit olacağına nefsimde vuku bulan tecrübelerle emniyeti kâmile hâsıl eylediğim için.

Vaktiyle ben de mübâlâgayı sâirlerine bakarak kaillerinin şöhretine kapılarak iyi bulurdum. Eş'âr-ı Osmâniyenin ne yolda olduğunu merak eden ecnebîlere bunlardan bazılarını tercüme ettiğim vakit heriflerin ekserisinin vechinde muntazır olduğum takdir ve tahsîn emâreleri yerine taaccüb ve istigrâb alâmetleri gördükçe içimden muhâtablarımın "zevk-i selîmden"

mahrum olduklarına hükmederdim. Halbuki tabiî ve hakikate muvâfık olan sözleri takdirde herkesi müttefik gördüğüm halde tesadüf ettiğim ecnebîlerden mübâlâgaları o yolda telâkki edenlerin mikdarı çoğaldığını ve bunların içinde de tedkikat-ı edebiyede bulunmuş erbâb-ı iktidâr olduğunu görünce kabahat o adamlarda mı yoksa mübâlâgada mı burasını düşünmeye başladım ve bu tefekkürün neticesi olarak kabahatin mübâlâgada olduğuna hükmettim. Muahharen vukua gelen tedkikatım bu hükmün savâb olduğunu te'yîd etti ve el'ân etmektedir.

Muallim Naci Efendi hazretlerinin "İrca-i Nazar"ındaki meselâ şu:

Başlar lemeân etmeğe bir neyyir-i irfân
Her lahza üfûlün gözetir şeb-pere tab'ân

Âdâsının alçaklığı ettikçe tevâlî
Eyler o ziyâ-güster-i âfâk teâlî

beyitleri ki –bir düstûr-i hikmettir– herhangi lisana tercüme olunsa kıymetine asla halel gelmez. Yine o manzumede:

Bir fırka eder münkariz olduk diye feryâd
Bir fırka o feryâdı işittikçe olur şâd

Bir mezhebe hakdır diye bin sâde-dil uymuş
Bilmez ne imiş aslı fakat nâmını duymuş

Olmağla hilafında onun mezheb-i diğer
Olmuş tarafeynin işi dem-i sefkine müncerr

Yok şüphe ki her müntesib-i meslek mevhûm
O hame o yâr "istemezük" vak'ası malûm

Mânâsıza mânâlı der ashâb-ı taassub
Haksız çıkarır haklıyı erbâb-ı tagallüb[11]

beyitlerini alkışlamayacak hangi hakikat-bîn tasavvur olunabi-

lir? Hükemâ-yı hâzıradan hangisi bu beyitleri yazacağı bir eserin başına ser-levha ittihâz etmekten çekinir? Ekrem Beyefendi ile Muallim Naci Efendi'nin araları ne yolda idüği malûm olmakla beraber mümkün müdür ki Ekrem Beyefendi şu beyitlerinin câmi' olduğu efkâr-ı hakîmâneyi tasvîb etmesinler? Kezâlik tasavvur olunabilir mi ki Muallim Naci Efendi zikreylediğim "Makber"i takdir eylemesinler? Bir hakîmin dediği gibi: "Hakikat kadar mukavemet mümkün olmayan bir şey yoktur!" Böyle bir kudret ve meziyeti ihtiyârî ihlâl nasıl tecvîz olunur? Öyle bir meziyet ki her yerde, her zamanda bir eserin makbûliyetini tekeffül eylemektedir.

Esas-ı dava şu sûretle tenvîr edildikten sonra Nâzımü'l-hikem'in mübâlâgası hakkında, "Eğer maksad o âhın muhriki olan hissiyât-ı âşıkanenin tasvîri ise öyle nâzik bir şey de böyle kabadayıvâri yeri göğü yıkıp devirerek tasvîr edilmez. Hissin nezaketi ile mütenâsib bir ifâde ihtiyâr etmeli idi" buyurduğunuza nakl-i kelâm ederek derim ki, insanda emzice muhtelif olduğu gibi kabiliyet-i teessür de mütefâvittir. Aşkın mutlaka nâzik bir his olduğuna hükmetmek bazı lenfâiyü'l-mizâclar hakkında savâb olsa bile sâir eser ashâbı bu hükmü reddedebilirler. Hiss-i âşıkanenin derece-i şiddet ve nezaketi mevki, âdât ve ahlâk, efkâr ve emzice gibi esbâb ile tebeddül ve tagayyür eder. Şiddet-i aşkın neticesi olarak mecnunâne hareketleri (hem kabadayıcasına hareketler) vâki değil midir? Âşık demevî, şecî olursa nâil-i emel olmak için en büyük tehlikeleri göze aldırır; lenfâî, ürkek olur ise rakibinin nâil-i vuslat oluşunu uzaktan seyredip miskinâne içini çeker. Bu iki haddin arasındaki *incise*'leri (üdebâmız Türkçesini ta'yîn edemediğinden aynen kullanıyorum) artık zihninizde bulabilirsiniz. Binâenaleyh esas-ı dava savâb olmadığından bundan çıkardığınız netice de makbûl görülemez. Hem zâten hüsn ile nûr beynindeki münâsebeti mefrûza "Mihr olsa eğer..." beytinde olduğu gibi o derecede mübâlâga edilecek olur ise müşebbeh ile müşebbehün-bihin arasında bulunması lüzumunu teslîm eylediğiniz münâsebet de zâil olur. Ez-cümle nûr çok olur ise insan buna bakamadığı halde bilakis bir kızın hüsnünü ne kadar çok bulur ise o kadar kızın hüsnüne bakmak isteriz ve baktıkça daha bakacağımız

gelir. Hakikat ile hikâyeye dair yazdığınız fıkra "doğru söz söyleyeni dokuz köyden kovmuşlar" darb-ı mesel-i meşhurunun bir başka türlüsü olduğundan sûret-i tefsîr makama münasib idi; fikrinize mugayir olup olmadığını bilememekte ma'zûr idim; çünkü hakikat çıplak gezdiği halde kimsenin mazhar-ı itibarı olmadığını, her yerden kovulduğunu beyan ediyorsunuz. Bundan ne anlaşılır? Hakikat üryan olur ise makbûl olmaz, tesettür etmek lâzımdır, çıkmaz mı?

Hakikat ile hikâyenin akdeylediği mukaveleden maksad yalnız hakikatin hikâye tarzında arz-ı endam etmesi ise, işte hakikat realistlerin âsârında o yolda arz-ı endam ediyor ve fakat tesettür etmeyip üryan yani hadd-i zâtında nasılsa yine öyle kalıyor. Halbuki esas-ı dava romantizmin realizm üzerine rüchânını irâe eylemek olduğundan ve zâten hakikatin üryan sûrette mazhar-ı kabul olmadığı beyan olunduğundan o sözlerinizin netice-i tabiiyesi "Hakikati kabul ettirmek için buna bir parça yalan katmalı" olmaz mı? Zâten bu fikir şuarâ beyninde o derece yerleşmiştir ki bir şairin mecmûa-i âsârında kendinin makbûlü olmayan fikirleri hâvî manzumeleri görülmez şeylerden değildir. Bir gün sûfiyâne, ertesi gün rindâne daha ertesi gün bilmem ne yâne söylenmiş manzumeler görülür. Bunların her biri bir semt-ı muhalife çıktığından kaili malûm olmasa insan bunlardan her birini bir başka şairin söylediğine hükmeder. Hakikat ta'dâd edemeyeceği öyle mübâyin şeylerin ictimâı "Ez-zıddânı lâ-yecme'âni"[12] düstûruyla merdûd olduğu cihetle şairlerin her zaman kanaat-i vicdaniyelerine göre söz söylemedikleri sâbit olur. Kanaat-i vicdaniyesinin hilâfında söz söylemek elbet bir sebep tahtında olduğundan bu sebebi tedkik edecek olur isek ya halka yaranmak, ya bir sanat gösterip mazhar-ı takdir olmak, ya (tokadı vurup sonra okşamak kabilinden olarak) bir yerde söylenen doğru sözden aleyhlerinde olduğu için münfail olanların her ne maksada mebnî ise infiallerini izâle veya tahfîf eylemek gibi bir lüzumu hissetmekten ibarettir.

*

Sefiller'i dikkatlice mütâlaa ediniz, Hugo'nun Hıristiyanlık hakkındaki fikirlerini tedkik ediniz, bakınız tenâkuz görmez misiniz? Hattâ efkâr-ı siyâsiyesinde bile muhtelif nüanslar gö-

rülür. Vâkıâ Voltaire de bu yolda manevralar çevirdi ise de mukaddemâda söylediğim gibi Voltaire'in ma'zûr tutulduğu yerde Hugo muâtebdir! Hem *Sefiller*'de tenâkuz vardır yoktur gibi uzun bir mübâhaseye meydan kalmamak için Hugo'nun bir şairin her gün bir başka kalıba girmesi câiz olduğuna dair itirafını zikreylemeyi kâfi görürüm ki bu itirafını *Les Orientales* nâm eserinin mukaddimesinde görürsünüz ve belki de görmüşsünüzdür. Demek oluyor ki sûret-i tefsîr ibarenin ruhuna muvâfık, fikrinize mugayir düşse bile şairlerin haline mutâbıktır. Hugo için yalnız şurasını ilâve edeyim ki bu hal Hugo'nun Üçüncü Napoléon'a karşı gösterdiği metâneti hiçbir sûrette tenzîl edemez; tervîc-i merâmını teshîl ederiz. Ameliye-i efkâr-ı umûmiye karşı Hugo'nun gösterdiği bazı temelluklar tercüme-i hâlinin 140. sahifesinde meslek-i siyâsisi hakkında söylediğim sözleri ta'lîl etmez.

Mübâlâganın aczden neş'et ettiğini ve marîz fikirlere verilir semmiyyât kabilinden olduğunu itiraf ettikten sonra makbûl olmadığını isbat etmek pek kolaydır. Bir yerde mübâlâga gördüğümüz gibi ne diyeceğiz? Muharrir fikrini tamamiyle ifâdeden âciz kalmış, fikri müdrikesinde marîz olarak tevellüd ettiği için böyle bir zehri kullanmaya mecbur olmuş diyecek değil miyiz? Şu halde alâmet-i acz olan bir şey nasıl mergub ve makbûl (şu atf-ı tefsîri makbûl kelimesinin "kabul olunmuş" mânâsına hasredilmesine mânidir) olabilir? Mübâlâganın zıddı olan bir fikri hakkıyla doğru tasvîr etmek alâmet-i iktidâr iken bu ciheti elde etmeye niçin sa'y etmemeli? İktidârı bırakıp acze rağbet göstermek nasıl tecvîz olunabilir? Madem ki realistlerin yazdıkları âsârın şâyân-ı istifâde olduğunu teslîm ediyorsunuz, madem ki bunlar Hugo'nun şehâdetiyle de sâbit olduğu vechle her şeyi doğru tasvîr ediyorlar ve binâenaleyh ibrâz-ı iktidâr eyliyorlar. Madem ki marîz fikir doğurmayacak kadar realistlerin karîhası selîmdir, madem ki romantikler acze delâlet eden mübâlâgaya müracaat etmedikçe roman yazmıyorlar (çünkü yazacak olsalar realist olurlar), madem ki karîhaları mübâlâga denilen semmi isti'mâle ihtiyaç gösteren marîz fikirleri tevlîd ediyor, şu halde hem mübâlâganın esasen merdûdiyeti ve hem realizmin romantizm üzerine tefevvuk ve rüchânı sâbit olmaz mı?

Mübâlâgaya olsa olsa doğru tasvîr mümkün olmayan yerde cevaz verilebileceği cihetle isti'mâli bir zarûrete vâ-beste kalır; binâenaleyh mübâlâgaya rağbet edilmeyip olsa olsa zarûrete binâen hoşgörülür bir kıza güzel demek için güneşi karartmaya bir zarûret göremiyorum!

Hugo'ya söylettiğiniz kıt'anın asıl kendi lisanından sudûr eden beyitlerden aşağı olduğunu kabul ettikten sonra o beyitleri beğenemediğinizi söylemek mücerred iltizâm-ı dava için ihtiyâr olunmuş bir tedbir olmak gerektir. Çünkü Hugo'ya söylettiğiniz kıt'ayı beğenmiş ve tecvîz-i mübâlâga için en güzel bir misâl olabileceğine itimad ve hattâ bana bile beğendireceğinize emniyet etmiş olmaya idiniz o kıt'anın zikrine hiç mahall kalmazdı. Demek oluyor ki o kıt'ayı fevkalâde beğenmiştiniz. Şu halde fevkalâde hoşunuza gitmiş olan bir kıt'adan daha âlî olduğunu teslîm eylediğiniz ebyâtı beğenememek nasıl ciddi olabilir? Amma diyeceksiniz ki kıt'ayı fevkalâde beğendim; Hugo'nun ebyâtını ona fâik buldum, yani "daha ziyade fevkalâde" beğendim ise de Hugo mübâlâga yapa idi şöyle olurdu, böyle olurdu!..

Evvelen, Hugo mübâlâgadan çekinir bir şair değildi ki sözünün şiddet ve metânetini ifâdenin tabiiliğine fedâ ettiği farzolunabilsin? Öyle bir lüzum hissede idi kendisi için mübâlâga kıtlığına kıran girmemişti ya?

Sâniyen, yukarıda mübâlâganın aczden mütevellid olduğunu teslîm ettiğiniz halde burada mübâlâgayı tabiiyete tercîh etmeniz aczi iktidâra tercîh ve binâenaleyh Hugo'yu izhâr-ı acz etmeyip isbat-ı iktidâr eylediğinden dolayı muâteb tutmak gibi bir garib neticeyi tevlîd ediyor!

"Edebiyat-ı sahîha tesâvir-i hayat-ı insaniye ve temâsil-i meşhûdât-ı tabiiyedir" ve "Şiir ve edeb ki lübb-i hikmet-i hakikat ve tercüme-i serâir-i tabiat olmak lâzım gelir" sözleri vâkıâ sizin değil ise de bunların isabetini kabulde tereddüt göstermeyeceğinizi bildiğim için onları delil olarak isti'mâl ettim. Zâten siz de onları reddetmemekle onları o sûretle isti'mâl eylemekteki hakkımı teslîm etmiş oluyorsunuz. O cümleler pek sarîh, şâibe-i takayyüdden muarrâ oldukları cihetle muhtâc-ı tefsîr değillerdir.

Gelelim Hugo'nun romanlarına: *Sefiller* müellifi ya romanlarında hayat-ı insaniyeyi tasvîr (tagyîr değil) ve meşhûdât-ı tabiiyeyi temsil (tebdîl ve ta'dîl hiç değil) ediyor yahud etmiyor. Bu iki halin birini ihtiyâr etmek zarûrîdir. Birinciyi ihtiyâr eder isek Hugo da realist imiş de kendinin bile bundan haberi yokmuş gibi bir netice çıkar ki o zaman ortada münâzaa kalmaz. Fakat bu neticeyi Hugo'nun itirafâtıyla tevfîk etmek mümkün olamaz. İkinci şık kabul olunduğu sûrette bâlâdaki düstûr mûcibince "edebiyat-ı sahîha" dairesinden çıkmış oluyor. Hele şu ikinci şıkkın ihtiyârında hakikat fedâ olunduğu cihetle "lübb-i hikmet ve hakikat ve tercüme-i serâir-i tabiat" olmak gibi şiir ve edeb için ta'yîn olunan şart kaybedilmiş olacağından Hugo'nun âsârı müş'ir ve edeb haricinde kalmış olmaz mı?

İşte size bir kıyâs-ı mukassim: Ya Hugo hakikate riâyet eder o halde realisttir, ya hakikati tagyîr eder; şu halde yukarıda zikrolunan iki kelâm-ı hikmet-beyana mugayerette bulunmuş olur. Esas-ı hakikati rahne-dâr edecek şiirlerden hoşlanmadığınızı itiraf ediyorsunuz, pekâlâ! Hugo'nun bu yolda âsârına meselâ "Eşek" nâmındaki manzumesine ne diyeceksiniz? Esası hakikati rahne-dâr etmemek hakikati bilip ondan ayrılmamak, meselâ ulûm-ı sahîha ve mücerrebeye müstenid olan mebhas-ı ruhu tedkik edip ahvâl-i ruha dair söylenecek sözleri verilecek hükümleri ona tevfîk etmekle olur. Yoksa şairâne olmuyor iddiasıyla ona muhalefette bulunulur ise hakikatin rahne-dâr edilmiş olacağı vâreste-i kayd ü izahtır.

"Kalemini daima tasvîr-i hakikate hasr ve teşbihât ve istiarâtında tabiiliği iltizâm ile aksini reddeden bir şairi gündüz mumla aramaya mecbur olmaz mıyız?" sualini bir "hayır" cevabıyla geçiştiriveriyorsunuz, ancak ma'rûf olan şairler miyânında ta'yîn ettiğim evsâfı câmi' bir şair bilemiyorum. Shakespeare ve Alfred de Musset en ziyade hakikatle şiiri imtizâc ettirenlerden oldukları halde bunlar bile ta'yîn olunan evsâfı tamamiyle câmi' değildirler. "Hayır" sözünün yerine meşâhir-i şuarâdan hangisine güveniyor iseniz onun ismini zikrediniz de biz ona "şair-i hakikî" nâmını verelim!

Hugo'nun "Hikmet doğruyu arar, sanat nâfi'i taharrî eder, edebiyat ise güzeli..." sözüne "Edebiyatın bir düstûr-ı ebedisi"

nâmını verdikten sonra alt tarafta "Şiir denilen şeyden maksad münhasıran letâfet olduğu halde kadr ü kıymeti tenâkus eder yolunda olan sözünüz o fikirde bulunan birtakım şüyûh-ı şebâbet-nümâya aittir" demenizde tenâkuza benzer bir şey hissediyorum. Ya Hugo'nun o sözü nâkıstır, yahud siz de o şüyûh-ı şebâbet-nümâ ile hem-efkârsınız. Hele "Edebiyatın asıl aradığı şeyi yani güzeli de unutmamalıdır" sözünüzü yukarıki reddinizle nasıl te'lîf etmek mümkün olur? Vâkıâ "Hikmet ile edebiyat imtizâc eder ise cemiyet-i beşeriyeye fâide-bahş olacak şey asıl o zaman vücuda gelir" sözüyle hikmet ve hakikatin edebiyata kabulünde muhassenât görüleceğini teslîm ediyor iseniz de yine asıl aradığı şey letâfet olduğunu iddiada bulunuyorsunuz. Bundan mâadâ "Kâinatta âsâr-ı tabiiyeden güzel bir şey yoktur" sözünü tekrar ettikten sonra "Şiir hikmetten de, hakikatten de bahseder, ancak onlara bir letâfet vermedikçe kendi dairesine kabul edemez" demek tenâkuza düşmek değil midir? Hikmet ve hakikat âsâr-ı tabiiyenin mahiyeti hakkında istihsâl edilen malûmattan başka bir şey midir? Âsâr-ı tabiiyeden güzel kâinatta bir şey olmadığını ikrâr edip dururken alt tarafta hikmet ve hakikati şiirin dairesine kabul edebilmek için onlara güzellik vermeye mecbur olduğunu beyan etmek nasıl tecvîz olunur? Bir şeye güzellik vermeye lüzum hissetmek için onda esasen güzellik olmamak lâzım gelir, halbuki âsâr-ı tabiiyeden ve binâenaleyh hakikatten güzel kâinatta bir şey olmadığını itiraf etmiştiniz. Siz teslîm etmemiş olaydınız bile meşâhir-i üdebâdan bu bâbda ikame-i şühûd mümkündür. Ez-cümle Boileau'nun şu sözlerini zikredebilirim:

"Hakikatten başka hiçbir şey güzel değildir. Yalnız hakikat sevimlidir; her yerde hüküm-fermâ olmalıdır." "Her şeyde câlib-i hayret ve muhabbet olan şey tabiattir" ve "Her şeyin güzelliği hakikatiyle kaimdir"

Voltaire'e "Zevk-i selîm nedir?" diye soracak olsak "Tabiati taklit etmektir" cevabını verdikten sonra taklidin gayet sâdıkâne olmasını şart koşar. Shakespeare'in en büyük meziyeti edebiyatta hakikatin dairesini tevsî, tabiatı sâir meşâhir-i şuarâdan ziyade tedkik ve taklit eylemiş bulunmasıdır. Siz Hugo'nun yukarıda bu sözünü edebiyatın düstûru olmak üzere

beyan etmiş idiniz, ben o sözü yine Hugo'nun kendini letâfet gözetmeyip âsârına çirkini de kabul ettiğinden dolayı muâheze edenlere verdiği, "Tabiatta olan şeylerin kâffesi (dikkat ediniz yalnız güzelleri demiyor) sanatta dahildir"* cevabıyla reddederim. Şöhretine âlet olan dram hakkında Hugo'nun rey'ini soracak olsak "Dram hayatı tasvîr eder, sıfat-ı mümeyyizesi hakikatidir" der. Kezâlik, "Bir şair diyebilir ki tulû-i şems bir ilâhidir, zevâli parlak bir kahramannâmedir, gurubu ise fecî bir dramdır ki gece ile gündüz, hayat ile memat bunda pençeleşir, lâkin bu şiir ve belki cinnet olur" kelimâtıyla şiir aleyhinde böyle riâyetsiz lisan kullanan ve fazla dühât-ı fenden birinin âsâr-ı şairâne hakkında söylediği "Bunlar neyi isbat eder?" sözünü ilâve eden bizzât "Hugo" olduğu bilinmese o söz "Zola"ya isnad olunabilirdi. Hugo'nun muârızları iltizâm-ı letâfet eyledikleri vakit Hugo'ya karşı "Çirkini nümûne-i taklit ittihâz ediyorsunuz; sanatın tabiati tashîh etmesi, ona bir necâbet vermesi hulâsa intihâb etmesi icab ettiğini bilmiyor musunuz? Hiç kudemâ kaba ve çirkini âsârına kabul ettiler mi? Âsâr-ı eslâfa imtisâl etmeli. Hem Aristo böyle dedi, Boileau şöyle dedi, La Harpe bu türlü tasvîb etti..." diyenlere Hugo bir tavr-ı müstehziyâne ile "Vâkıâ delâiliniz metîn ve nevâdirden ma'dûddur, ancak onlara cevap vermek bizim vazifemiz değildir. Biz vâki olan bir hakikati zabtediyoruz" sözleriyle mukabele etmiştir ki bu söz bugün Zola için romantiklere karşı bir silahtır. Realistlerin mesleğini tervîc eder Hugo'nun daha pek çok sözleri var ise de bu kadarı tenvîr-i müddeâya kâfi görüldü.

Karınca bahsinde derim ki bir şair bu mahlûkun cüsse ve cesametini tevsî ve kudret-i kuvvetini tezyîd edip kendisine mermer sütunlar taşıttırarak âlî binalar yaptırır faraziyesini hiçbir şairde görülmemiş bir mübâlâga olmak üzere telâkki ediyorsunuz. Halbuki yukarıda "Hûrşîdi kendine hokka semâyı

En doğrusu da budur. Güzeli aramak indiyâta meydan açmaktır. Hüsn mutlak tasavvur olunmayıp bunlar nisbî ve itibarî olduğundan bir şeyin güzel veya çirkin addolunması ülfete vâ-bestedir. Vâkıa "ruhun hoşlandığı şeyler güzeldir" diye dumanlı bir tarif var ise de herkes aynı şeyden hoşlanmadığı cihetle yine hüsn ve kubhu temyîz için elde âlet yoktur. Binâenaleyh bir adam kendi saçmasının nümûne-i fen olduğunu iddia edebilir!

kâğıt edecek kadar" mübâlâgasını (velev başkasının olsun) kaleminizle yazdığınızı ne çabuk unuttunuz? İnsaf ediniz, karıncanın insana nisbeti hokkanın güneşe veya kâğıdın semâya nisbeti gibi midir? Bakınız harikulâde bulduğunuz mübâlâga şairlerinkilerin yanında sandal[?] olabiliyor mu? Maahazâ karıncayı o yolda büyütmek de mahsûl-i hayalim değildir. Vaktiyle onu büyütmüşler. Hint karıncası hakkındaki efsane-i şairâne belki malûmunuz değildir. Arzedeyim: Şimâlî Hintlilerin "dard" tesmiye ettikleri bir nevi kedi renginde karıncalar var imiş ki (yalandır, inanmayın) Mısır kurdu kadar büyük imiş. Bunların kışın yerin altından madenlerden çıkardıkları altınları yazın bunlar şiddet-i hararetten yer altına girdikleri vakit Hintliler gelip çalar imiş; fakat karıncalar kokudan sâriklerin geldiğini haber alıp dışarı çıkarlar ve hırsızları takip ederler imiş, Hintliler develi oldukları halde yine ekseriya karıncaların önünden kaçıp kurtulamaz ve takipçilerin pençesine düşüp mahv ü helâk olur imiş! Şimdi karınca bu dereceye geldikten sonra sanat-ı mimariyede olan maharetinden istifâde edip âlî binalar niçin yapamasın? Görülüyor ki o faraziyede bana âit olan ciheti zannettiğiniz gibi mübâlâgalı değil imiş. Eski şairleri bahse katmıyorum diyorsunuz; ancak hangisi eski hangisi yeni olduğunu nasıl fark etmeli? Mübâlâgaya bakılsa meselâ Kemâl Beyefendi'de de öyle şeye tesadüf olunuyor. Hakikate muvâfık söz söyleyeni arayacak olsak eski diyeceğiniz şairlerin de o yolda sözleri vardır. Homeros'a eşki deyip şair addetmeyecek olsak Hugo'nun en büyük tanıdığı bir şairi hiçe çıkarmış olacağız; yenidir desek ondan sonra gelen şairlerin hiçbiri eski olmayacak. Bunun içinden çıkılmak mümkün olmaz. Avrupa'da romantiklerin klasiklere karşı hakikati ve realistlere karşı hayali iltizâm edişleri devekuşunun sırasına göre kanat ve tırnak gösterişini der-hâtır ettiriyor. Maahazâ Racine'i hayrette bırakacak mübâlâgalara Hugo'da tesadüf olunmaz değil! İşte şu mülâhazâta mebnîdir ki "şair" deyince Homeros'lar, Dante'ler, Hugo ve emsâli şuarâyı ve bunların mertebesine varamayıp da yine o nâm ile ma'rûf olan sâir hayaliyûnu gözümün önüne getiriyorum. Halka yanlış malûmat vermemek üzere karıncayı vasfedecek şair karıncaların ahvâlini tedkik edip hakikati iltizâm

eder; binâenaleyh realist olur ki bizim de zâten istediğimiz şey şairlerin hakikat-perver olmasıdır. Bilakis hakikate mugayir, indî şeyler katarsa karıncayı karıncalıktan çıkarmamak, halka yanlış malûmat vermemek nasıl olabilir? Meğer ki şair hayalâtı zâtiyesini başka biçimde bir harf veya başka renkte bir mürekkep ile bastırıp da "bunlara sakın inanmayın ha!" diye bir ihtarda bulunsun; ama siz diyeceksiniz ki erbâb-ı vukuf hakikati hayalden tefrîk eder. Pekâlâ, ama erbâb-ı vukuf, şairler şiirinden tevsî-i malûmat edemez; asıl şiirin vazifesi vukufsuz olanları âgâh etmek, bunlara tefhîm-i hakikat eylemektir.

Romantik usûlünde yazılan romanlar ile realist usûlünde te'lîf olunan hikâyeleri mukayese için diyorsunuz ki "*Les Misérables* bir hurdebîndir. Zola'nın romanı cam gözlüğe benzer. Hurdebîn ile teferruât tedkik edilerek umûmî bir fikir peydâ edilir. Fakat bir adam gözlük ile her tarafa nazar ettiği halde hususi bir fikir ancak peydâ edebilir!"

Bu teşbihiniz nefsü'l-emre muvâfık olsa yani romantiklerin âsârı bir hurdebîn gibi mahiyet-i eşyayı tagyîr etmeksizin fürûât ve dakayıkı hakikat-i hâle muvâfık bir sûrette göstermiş olsaydı bu bâbdaki hakkınızı teslîm ederdim; halbuki kaziyye öyle değildir. Asıl hurdebînlik vazifesini ifâ eden Zola'nın romanlarıdır; çünkü tasvîr edeceği âlem hakkında tedkikat-ı amîkada bulunarak bu âlemin sathî nazarâta görünmeyecek vakayi' ve ahvâlini enzâr-ı âmmeye koyuyor; halbuki romantiklerin âsârı tedkikat-ı ciddiyeye mebnî olmayıp az çok indîyât ile mâlî olduğundan bunların mütâlaasından hâsıl olacak vukuf, vücudu yalnız şairin hayalhânesinde bir âlem-i muhayyele vâkıf olmaktan ibarettir. Vâkıâ bundan fazla olarak Hugo'nun romanlarında bazı efkâr-ı terakki-perverânenin tervîci gibi hayırlı bir maksat var ise de bu gibi makâsıdı kuvveden fiile çıkarmak için en büyük çare hakikat-i hâli meydana koymak olduğundan realistlerin romanları da terakkiye ve ıslâh-ı ahvâl-i beşere hâdim olan fikirleri tervîc etmek hususunda romantik hikâyelerden aşağı kalmazlar.

Siz realistlerin âsârının hâdim-i terakki ve şâyân-ı istifâde olduğunu teslîm ile beraber yalnız bunların tervîc hususunda diğerleri kadar tesiri olamayacağını iddia ediyorsunuz.

Halbuki ben de aksini savâb görüyorum. Meselâ Hugo'nun *Bir Mahkûmun Son Günü* ünvânlı romanını ele alalım: Hugö bunu idam cezasının lâğvını tervîc maksadıyla kaleme almış ve mukaddimesinde dahi bu roman herhangi bir câniyi müdafaaya elverişli olduğunu beyan etmişti.

Evvel emirde ciddiyeti hasebiyle şâyân-ı itina olan mukaddimede cezâ-yı idamın lüzumu için der-miyân olunan fikirlerden biri hâkim lâ-yuhtî olamayacağı cihetle müttehim zannettiği bir mahkûmun masum olmak ihtimali vardır; bu gibi hatâlar vuku bulmamış şeyler değildir. Her hatâ kabil-i tamir olmak lâzımdır; halbuki idam cezası tamir-i hatâ-yı vâkıaya mânidir. İşte o eserde en ciddi, en metîn fikir budur. Eğer bu fikri Hugo kendiliğinden bulmuş olsa idi Claude Bernard'ın keşfiyâtıyla kıyas olunamayacak derece âlem-i insaniyete hâdim bir hakikati keşfetmiş olurdu. Halbuki bu fikir Hugo'dan evvel mevcud idi. Bunu kendisi de itiraf ediyor. Maahazâ bu fikir de mukaddimesindeki iddiasını tamamiyle tervîce hâdim değildir. Bu fikre nazaran cezâ-yı idamın adem-i cevâzı cürmün lâyıkıyle sâbit olamamasına vâ-bestedir. Bir cürm-i meşhûd vuku bulur ve câni de cürmünü itiraf eder ise verilecek hükümde hatâya mahall kalmaz. İkincisi idam olunacak mücrim bir ailenin maîşetini te'mîn ediyordu; bunun vücudunun ifnâsıyla bir aile dûçâr-ı sefâlet ediliyor. Demek ki mücrimin idamıyla yalnız câni mücâzât görmeyip cürm-i vâkıada dahli olmayan birtakım masumlar da bu yüzden rahnedâr oluyorlar. Halbuki Zeyd'in ef'âlinden Amr'ın mutazarrır olması hikmet-i adalete münâfidir. Vehle-i ûlâda bu fikir pek doğru görünür ise de cezâ-yı idamın lâğvını müstelzim değildir, çünkü:

Evvelâ, mücrim idam olunmayıp da müebbeden küreğe vaz' olunduğu sûrette gösterilen mahzur mündefi' olmaz. Bir mücrim ha kürekte bulunmuş, ha idam olunmuş her iki halde dahi ailesini geçindirebilmek kabiliyetinden mahrum olur.

Sâniyen, mücriminin aile sahibi olması iktizâ eylediğinden bî-kes olanların cezâ-yı idamdan halâsını müstelzim olmaz.

Sâlisen, mücrim ehl-i servetten olduğu sûrette idamıyla ailesi dûçâr-ı sefâlet olamayacağından bunlar da o fikirden istifâde edemezler.

Râbian, ekseriya vâki olduğu üzere irtikâb-ı cinayet edenler semere-i sa'yleriyle bir aileyi geçindirmek şurada dursun âdeta ailelerine bâr olurlar; şu halde câninin izâle-i vücudu ailesini dûçâr-ı sefâlet etmeyip bilakis familyasının bir dereceye kadar terfîh-i hâline bâdî olur. Hususiyle zevcesi dul kalıp diğer şahsa vararak yetimleri beslemek mümkündür; halbuki mücrim müebbeden küreğe vaz' olunur ise buna imkân kalmaz.

İşte şu izahâttan anlaşıldığı vechle Hugo'nun mebhûs eseri iddiasına mâ-sadak olacak derecede umûm cânileri müdafaaya sâlih değildir.

Romanın zemini ise mücrimin hükmün tebliğinden idam olunduğu dakikaya kadar çektiği derûnî ezâları tasvîr ile celb-i rikkattir. Maahazâ Hugo'nun cânilere isnad ettiği hissiyât-ı rakikadan bunlar ekseriya mahrumdur; hattâ cismânî acıları bile diğer adamlar kadar hissetmezler. Tenvîr-i müddeâ zımnında Tarde nâm müellifin yakında mevki-i intişâra konulan *Criminalité Comparée* nâm eserinin mütâlaasını tavsiye ederim. Demek oluyor ki Hugo'nun tasvîr ettiği azâb-ı derûnî umûm cânilere ait olmayıp belki fikren terakki eylemiş bazı hususî cânilere ait olabilir. Halbuki bu misüllüler müebbeden küreğe vaz' olundukları sûrette azâb-ı derûniden âzâde midirler? Demek oluyor ki bu cihetle de Hugo'nun eseri iddiasına mâ-sadak olacak derecede değildir.

Maahazâ bu azâb-ı derûninin Hugo'nun tasvîr ettiği derecede vukuu farzolunsa bile bundan tevellüd edecek hiss-i merhamet, bir masumun kanma girmiş ve bu sûretle bir an akdem handan ve mesrûr olan bir ailenin ye's ü mateme müstagrık ve belki zillet ve sefâlete dûçâr olmasına sebebiyet vermiş olduğunu düşününce hâsıl olacak hiss-i nefrete tekabül eder.

İşte romantiklerin yazdıkları eserler hadde-i tedkikten geçirildiği sûretle bunların esas-ı maksada lâyıkıyle hâdim olmadığı tezâhür eder.

Halbuki bir realist bu yolda bir eser yazacak olsa tedkikat-ı amîkada bulunur, cinayeti ve bunun tevlîd ettiği netâyici olduğu gibi tasvîr ederek evvel emirde cinayetten insanları tenfîr eder. Sâniyen, bu hali tevlîd eden esbâbı taharrî ve irâe eder ki

bu gibi esbâbdan tevakki lüzumu kari'lerce tahakkuk edip bu da tehzîb-i ahlâk için bir ders olur. Sâlisen, câninin mekân-ı muhîtin tesirâtına ne yolda kapıldığını tasvîr ederek bu bîçârenin de şâyân-ı merhamet olduğunu gösterir. Hem de serd eyledikleri delâil nefsü'l-emre muvâfık olduğundan bunların red ve cerhi mümkün olamaz. Yalnız şu mukayese romantizm ile realizim beynindeki farkı ve ikinci mesleğin birinciye rüchânını irâeye kâfidir.

Romantiklerin halkı hüsn-i ahlâka davet ettikleri gayr-i münkerdir. Ancak bu hal onlara mahsus değildir. Realistler de bu maksada hizmet ediyorlar. Bunların beynindeki fark tarzdadır. Romantikler hüsn-i ahlâka bir nümûne-i mücessem tasavvur ediyorlar. Ancak o nümûneye imtisâl tab-ı beşer için mümkün olup olmadığı tedkik olur ise ekseriya temennileri temenni-i muhâl kabilinden oluyor; hayal vâsi olduğu için bir şair fevka't-tabiiye bir şey tasavvur edebiliyor. Ancak insan kendi arzusuyla tabiatın fevkına çıkamaz, hilkatini değiştiremez. Realistler ise fenalıkları gösteriyorlar, bundan tevakki edin diyorlar. İnsan için nümûne-i imtisâl olabilecek derecede hüsn-i ahlâka tabiî misâller de gösteriyorlar ki bunlara tebaiyyet mümkündür. Zâten sû-i halden tevakki hüsn-i hâli intâc etmez mi?

Hem Hugo'nun Molière'i Racine ile Corneille'e tercîh edişi realistlerin mesleğinin makbûliyetine delâlet etmez mi? Çünkü Molière insanların sû-i hallerini tasvîr ve bunları tezyîf sûretiyle ahlâka hizmet ediyordu. Halbuki Racine ile Corneille bilakis hüsn-i hâle muhayyel nümûneler gösteriyorlardı. Bu cihet iltizâm olunur ise Hugo'nun klasiklere karşı haksızlıkta bulunduğunu teslîm etmek icab eder. Voltaire de Avrupa'yı sû-i ahvâli tezyîf tarîkiyle terbiye etti. Halbuki usûl-i ma'kûse ile Voltaire'in istihsâl eylediği neticelere nâil olması mümkün değildir. Mümkündür deniyor ise bir nümûnesini irâe etmeli.

Realistler bir şey hakkında söz söylemek için tedkikat-ı ciddiye ve amîkaya lüzum görüyorlar; halbuki romantikler bu lüzumu kabul etmiyorlar. Şu halde bu iki meslek beynindeki fark birinin vukuf üzere bir meseleden bahseylemesi, diğerinin olsa

olsa nâkıs malûmat ile iktifâ eylemesidir. İlmin cehle rüchânı ise tereddüt götürmez.

Nümûne-i imtisâl olarak tasvîr olunan harikulâde "tip"ler ya emsâli meşhûd olan şeylerdir veya muhayyeldir. Emsâli meşhûd olan harikalar dühât olacağı cihetle bunların ahvâli ne yolda tasvîr olunmak icab eder? Oldukları gibi mi, yoksa tagyîr ederek mi? Oldukları gibi tasvîr edecek olur isek realizm dairesinde kalırız; yok tagyîri tecvîz eder isek kudret-i fâtıranın özenip vücuda getirdiği bir eseri beğenmemek, ondan daha mükemmelini vücuda getirmeye hayalimizin muktedir olduğunu iddia etmek gibi bir garabet-i hod-bînânede bulunmuş oluruz. Muhayyel ise ya hakikatte mevcud olanları kopya ederiz; bu halde yine realist oluruz veya başka sûretle tasvîr ederiz; bu halde yine ma'hûd garabeti iltizâmdan kurtulamayız.

"Vakâyii tezyîn ve i'lâ etmeye lüzum-ı kat'î" gördüğünüzü beyan ediyorsunuz; bu tagyîr değildir diyorsunuz. Halbuki bu tezyîn ve i'lâdan maksadınız ne olduğu anlaşılmıyor. Bunu izah etseniz fena olmaz!

Sefiller'in ne maksatla yazıldığına dair tefsîriniz esasen Hugo'nun bu eserine yazmış olduğu mukaddimenin ruhuna münâfidir; binâenaleyh bu bâbda daha ziyade söz söylemeye şimdilik lüzum görmem. *Sefiller*'in âlem-i fuhşa ait olan kısmı için Léo Taxil'in *Prostitution Contemporaine* nâm eseri *Sefiller*'den ziyade Hugo'nun maksad-ı aslisine hâdimdir. Bu eseri mütâlaa buyurur iseniz fena olmaz!

Harikulâde muhayyel nümûnelerin derece-i tesiri hakkında şurasını da ilâve ederiz ki eğer bunların zannolunduğu kadar ahlâk üzerine tesiri olmak lâzım gelse onları tahayyül eden şairlerin her bir etvâr ve harekâtı hüsn-i ahlâka nümûne olmak lâzım gelirdi, halbuki...

Bu bâbda izahâttan sarf-ı nazar ile yalnız Montesquieu'nün şu mütâlaasını zikr ile iktifâ edelim: "Kitaplarda insanlar hakikatte olduğundan ziyade iyi bulunur. Bunun sebebi müellifin hubb-ı nefsidir. *Amour propre* daima fazâilin lehinde hüküm vererek daha afîf görünmek ister. Müellifler tiyatro eşhâsı gibidirler."

Tiyatro eşhâsı dedim de hatırıma geldi: Eğer harikulâde

nümûneler zannettiğiniz vechle müessir olsalar Corneille, Racine vesâire gibi meşâhir-i üdebânın tasvîr ettikleri hüsn-i ahlâk nümûnelerini tecessüm ettiren tiyatro oyuncuları kadar ahlâk-ı hamîde sahibi kimse bulunmamak icab ederdi!

Romanlardan maksad tasfiye-i ahlâk ise hıfzı's-sıhhadan maksad da sıhhati muhafazadır. Hıfzı's-sıhha da her nevi emrâzdan sâlim, meselâ birkaç asır yaşar sağlam adamlar tahayyül ve tasvîr olunup halka nümûne-i imtisâl olarak arzolunsa maksada hizmet edilmiş olur muydu? Bu ilm bilakis muhill-i sıhhat olan esbâbı ta'dâd ve tefsîr edip onlardan tevakkiyi tavsiye ediyor; işte realistler de tasfiye-i ahlâk için bu usûlü ittihâz ediyorlar.

Victor Hugo'nun *Le Roi s'amuse* mukaddimesinin muhayyel romanlarla ne münâsebeti olabileceğini düşündüm; bir taalluk bulamadım. Bu mukaddimenin bence takdir olunması romantizmin realizm üzerine rüchânını tasavvurâtla müstelzim olacağını idrak edemiyorum, çünkü o mukaddimede Hugo âdeta realisttir. Zira hakikat-ı hali tagyîr etmeyip bilakis olduğu gibi tasvîr ediyor! İzah-ı merâm buyurur iseniz belki maksadınız anlaşılır! Eğer bu mukaddimeyi zikretmekten maksadınız, "Sade bir lisan ile vak'ayı hikâye etse" tagyîrinizden bir dereceye kadar tahmin olunduğu üzere üslûb-ı beyana ait bir mesele ise her yerde üslûb-ı sade iltizâm olunup diğerlerinin reddine dair realistlerin bir iddiası var mı ki böyle bir söze lüzum görülüyor?

Gervaise ile Fantine mukayesesi hakkında tekrar derim ki Zola'nın Gervaise hakkında celbettiği merhametten o gibi zıllet-ı sefâlete dûçâr olanların kâffesi istifâde edebilir; halbuki Fantine hakkında davet olunan merhamet bir şahs-ı muhayyele ve nihayet olsa olsa âlem-i fuhuşta ender bulunabilecek birkaç kişiye münhasır kalır. Bu ise Hugo'nun mukaddimesinde beyan ettiği maksada tamamiyle hâdim değildir. Hususiyle Zola vukuatı olduğu gibi tasvîr eylediğinden hâsıl eylediği tesir sâbittir. Diğeri bu meziyeti hâiz olamaz, çünkü muvâfık-ı hakikat değildir. Bir fikri idame için yalnız belâgat kifayet etmez, o fikrin savâb olması da şarttır. Yalnız belâgat kifayet etse Bossuet'nin beligâne hutbelerinin tesiri bâkî kalmak icab ederdi.

Halbuki bunun tesirâtını mahveden Voltaire'in serd eylediği delâil-i ciddiye pây-dâr olmaktan fârig olmadı ve olmayacaktır; çünkü hakikate müsteniddir. Hâdis olan bu vak'ayı biri i'zâm ederek haber verse diğeri de olduğu gibi söylese vehle-i ûlâda birincisinin hâsıl eylediği tesir ikinciye galip olabilir, ancak hakikat-i hâle vukuf peydâ edilince birinci tesir mahv u zâil olur, ikincisi ise dâimdir.

"Hugo'ya olan hüsn-i teveccühünüzden dolayı Zola'yı tahtıe ediyorsunuz" demiştim. Bu sözümü aks ile bendenize reddediyorsunuz. Halbuki ben o sözü Zola'nın âsârını mütâlaa ve tedkik etmeden hakkında hüküm verdiğiniz için söylemiştim. Bu söz bana rücû edebilmek için benim de Hugo'nun âsârını okumamış olmaklığım iktizâ eder! Ben Zola'nın ismini bilmediğim zamanlarda Hugo'nun âsârından bir haylisini okumuştum. Sonra Zola'nınkileri de okudum, romancılık sanatında bunların göstermiş oldukları maharetleri iyi kötü zihnimde bir mukayese ettim. Realizmin romantizme rüchânına hükmettim. Siz benimle bahsettiğiniz vakit henüz böyle bir mukayesede bulunmamıştınız. Gerek zât-ı âlilerinin ve gerek bendenizin bu iki edîbe bir münâsebet-i mahsusamız bulunamayacağı cihetle haklarında hâsıl olacak hüsn-i teveccühümüz mücerred eserlerinin bizce hâsıl ettiği tesirden münbaistir. Siz birinin âsârını okuyup hakkında hâsıl olan hüsn-i teveccühle iktifâ etmişsiniz. Ben ikisinin âsârını mütâlaa eylediğimden Zola'nın hâsıl ettiği hüsn-i teveccüh Hugo'nunkine (bahsimiz romanda olduğunu unutmayalım) tefevvuk etmiş olabilir, fakat bundan bî-gayr-ı hakkın iltizâm anlaşılmaz!

"Şairlerin edîblerin maksatları her ne sûretle olur ise olsun tehyîc-i efkâr ederek matlub olan neticeyi istihsâl etmektir" sözünüzü sûret-i tefsîrim fikrinize muvâfık olmayabilir, ancak ibareye mugayir değildir. Hususiyle şairler beyninde vicdanlarına muhalif idare-i efkâr eylemek görülmemiş bir şeydir; binâenaleyh sözünüzü o yolda tefsîr eylemekte ma'zûr idim; bâ-husus o aralık Hugo hakkında söylemiş olduğunuz mersiyeye[13] edilen itiraz da hatırıma gelmişti!

*

"Bir insan zanneder misiniz ki Zola'nın kitaplarını okur da

hakkıyla istifâde eder? Bilakis sathî nazarâtın yaptığı gibi âlemi fuhşun güzel güzel tasvîrlerini görerek, okuyarak ona kendinde bir meclûbiyet hisseder" buyruluyor. Halbuki Zola'nın romanlarının mütâlaasından öyle bir meclûbiyet hâsıl olmaz, olsa olsa nefret hâsıl olur. Romantik fikirlerle perverde olan bir adam faraza öyle bir âleme düşse gafil olur, başı bin belâya uğrar. Halbuki Zola'nın âsârını okuyanlar vâkıfâne hareket ederler. Şehvet-engîz tasvîratı yine romantiklerde bulabilirsiniz. İnanmaz iseniz Théophile Gautier'nin *Matmazel de Maupin* nâm romanını mütâlaa buyrunuz da bakınız Zola'nın *Nana*'sıyla kıyas kabul ediyor mu?

Gelelim ihtinâk-ı rahm meselesine: Cümle-i asabiyenin taharrüşü mu'tedil olur ise ihtisâs hâsıl olur; derece-i i'tidâli öteye geçer ise "hareket-i nefsâniye" ve ta'bir-i âhirle "zevg" denilen hâdise vukua gelir. Bu hal devam eder veya kesretle vuku bulur ise cümle-i asabiyede az çok bir tezelzül hâsıl olacağı erbâb-ı vukufa malûmdur. Muhabbet hiss-i mu'tedil olmak üzere makbûl ise de şairlerin tasvîr ettikleri derecede ifrâta varır ise emrâz-ı asabiyeyi tevlîd edebilir. İşte ulvî eserler muhrik söz dediğiniz şeylerin ekserinde fart-ı muhabbet iltizâm olunmuştur. Hususiyle insanlarda nümûnesi görülmeyecek veya görülse bile pek ender olacak sûrette tasvîr olunan muhayyel âşıklar genç kadınların fikirlerine sû-i tesir hâsıl edebilir; çünkü âlem-i hakikatte bunların emsâlini görmedikleri ve görülse bile nedreti hasebiyle hisselerine isabet edemeyeceği cihetle saadet-i hâl için tahayyül ettikleri esbâbı bulamayınca cümle-i asabiyelerince tesiri vâhim bir ye's ü fütûra dûçâr olabilirler. Avrupa kadınlarında bu halin vukuu nâdir değildir. İşte bu sebebe mebnî emrâz-ı asabiye müelliflerinden Axenfeld "santimantal" denilen romanları ihtinâk-ı rahme tevlîd eden esbâb miyânında ta'dâd etmiştir. Hükemâ "Saadet kanaatden ibarettir; muhayyel bir saadetin ardından koşanların elbette huzur ve rahatları münselib olur. Ahvâl-i âleme vâkıf olmalı, iyi tarafı da kötü tarafı da bilip oluruyla kanaat etmeli. Temenni-i muhâl abestir [der].

"Hakayık-ı hissiyeye vâkıf olmak bu bâbda tedkikat-ı amîkada bulunmaya tevakkuf eder. Malûm ya "lokma çiğnenme-

den yutulmaz" derler. Bu şerâiti hâiz olanlar ise ilm-i vazâifü'l-a'zâ ve mebhas-ı ruh ile tevaggul edenlerdir. Bunlar muhabbetin lüzumunu, sebep ve menşeini bilirler, ancak şairâne aşkı münâfî-i sıhhat görürler. Muhabbet lâfz-ı âmm ise de aşk tabiri bir dereceye kadar şehveti de câmi'dir, çünkü nikâh düşmeyenlere karşı izhâr-ı aşk tabiri kullanılmamaktadır. Kemâl Beyefendi'nin "Muhabbet" bendini mütâlaa eylemekliğimi tavsiye buyuruyorsunuz. Ben o makaleyi vaktiyle okumuştum. Fazla olarak Voltaire'nin muhabbet bendi de mütâlaa-güzâr-ı âcizânem olmuştu ki bir kere buna göz gezdirilmesini tavsiye ederim.

Kemâl Beyefendi "İnsan niçin sever?" sualine "Vicdanına danış" cevabını verdikten sonra "İnsan nasıl sever?" diyenlere ise "Pek merakın olduğu halde Hindin, Yunanın, Romanın, Arabın, Acemin, Türkün, Avrupanın âsâr-ı edebiyesini tetebbu et; belki vicdanının hissiyâtına mir'ât-ı in'itâf olacak bir eser bulursun" demekle iktifâ ederiz buyuruyorlar ve Çin edebiyatında muhabbet tasvîr edilmemiş olmalı ki kaale almıyor! Her ne hal ise şu tavsiyeden insanın nasıl sevdiği bilinmek için bütün âsâr-ı edebiye tedkik olunduğu sûrette yine bir netice istihsâl edileceğine emniyet etmemek lâzım geliyor ki pek doğrudur. Kemâl Beyefendi'nin "Şuarâ-yı sâlife âsârında mehtab, hûrşîd ile birçok âşıkların muhâverelerini hâvî manzumelere tesadüf ettim; fakat hiç birini hissiyâtıma muvâfık bulamadım" sözüyle itiraf buyuruyorlar ki kâffe-i üdebâ aşk hakkında doğru bir malûmat vermekte âciz kalmışlar. Yukarıki tavsiyesi de zâten bu fikri te'yîd etmiyor mu ya! Şu halde Kemâl Beyefendi'nin edîb olduğu ve o zümrede dâhil bulunduğu vârid-i hâtır olmaz mı?

Bu makalede, "Varsın bazı etibbâ aşk için hicâb ve hacze ârız bir illettir desin!" sözüne tesadüf ettim. "Hicâb ve hacz" tabirinden bir şey anlayamadım. Islâhât-ı teşrîhiyeden bir "hicâb-ı hâciz" tabiri var ise bu nâm cevf-i sadr ile cevf-i batnı ikiye ayıran uzvu bulmaya deniyor. Bunun aşk ile münâsebeti olduğunu iddia edecek fî-yevmenâ hazâ bir tabib tasavvur edemiyorum. "Semptom" mukabili olan yalnız "hâciz" kelimesi murad olunuyor ise bu kelime vâkıâ aksâm-ı dimağdan birinin ismi ise de bugünkü günde eyâdî-i itibarda bulunan kütüb-i tıbbiyede böyle bir faraziyeye tesadüf olunmaz zannederim.

Kemâl Beyefendi aşkın emrâzdan ma'dûd olamayacağını, birçok aşk çekenler gördüğünü, bunların hasta olmayıp sağlam gezdiklerinden istidlâl buyurmak istiyorlar ise de emrâz-ı asabiyenin teşhisinde en hâzık etibbâ bile müşkilâta tesadüf eylediği halde üdebânın bu bâbda reyleri kabul olunamayacağı vâreste-i izahtır. Hatırıma bir fıkra geldi, nakledeyim:

Bir seyyah İngiliz, Paris'e gelir. İngilizlerin garib garib merakları malûmdur. Etibbâ-yı mecânînden bir meşhur zâta gidip bir deli ile sofrada bulunup taam etmek arzusunda bulunduğunu söyler. Tabib İngilizi ertesi gün öğle vakti gelip kendisiyle kahvaltı etmeğe davet eder. İngiliz emeline nâil olacağından dolayı mesrûr olup doktora birçok teşekkürler ettikten sonra gider. Ertesi gün tam alafranga saat on ikiyi çalar, İngiliz gelir, tabibin yemek odasında iki misafir daha hazır bulunuyor! Taama başlanır. Misafirlerden birinin gözlerinde altın gözlük bulunup üstü başı düzgün idi. Gayet ağır bir tavırla yemek yiyip sesini çıkarmıyordu! Halbuki diğeri yerinde bir dakika duramayıp taamın ibtidâsından nihayetine kadar hiç ağzı durmaz, vira söyler, birtakım tuhaf fıkralar nakleder, bazı garib etvâr gösterir idi. Sofrada deli olsa olsa bu adam olmak lâzım geleceğinden tabiî İngiliz dikkatini bu adama hasreder; yemek biter, sofradan kalkılır. İngiliz giderken tabib, "Nasıl memnun oldunuz mu? Delimi nasıl buldunuz?" meâlinde bir istifsârda bulunması üzerine İngiliz, "Çok teşekkürler ederim, deliniz pek şen, iyi eğlendim" deyince tabib, "Yanılıyorsunuz lord, o sizin deli zannettiğiniz şen misafir meşhur romansiye Balzac'tır, asıl deli sofrada hiç sesini çıkarmayıp ağır duran idi!" der. İngilizde hayret!

Şimdi Kemâl Beyefendi'nin aşkın emrâz-ı asabiye miyânına idhal edilip edilemeyeceği hakkında rey ve müşâhedâtına ne derece itibar edilmek lâzım geleceği teemmül buyrulsun!

Şairler, edîbler aşktan bahseder diyerek aşkın ne yolda bir his olduğuna dair şuarâ ve üdebânın reyine müracaat etmek, tahlil-i tabiiye ait bir mesele için elvân kullanır diye ressamlardan rey sormak kabilinden olur! Aşk hakkında fünûnun hâl-i hâzırınca bilebilinmesi mümkün olan şeyleri öğrenmek isteyenler dünyada ne kadar edîb var ise cümlesinin âsârına müracaat

edeceklerine Letourneau, Herbert Spencer, Baine, Ribot, Mottzelo gibi müelliflerin âsârını tetebbu ederler ise beyhude ızâa-ı vakt etmiş olmazlar.

Kemâl Beyefendi'nin kudret ve meziyet-i edebiyelerini takdir ederim. Kendilerine hürmet-i mahsusam bulunduğunu da bilirsiniz. Zâten her meselede Kemâl Beyefendi'yi önüme atmanız da burasını bildiğiniz içindir. Ancak, "Felâtun'u severim, lâkin hakikati ondan ziyade severim" derler. Bu gibi mesâilde müşârün-ileyhin rey-i âlilerini ihticâca sâlih göremeyişim mücerred kanaat-i vicdaniyeme karşı idare-i efkâr eylemekteki aczimden neş'et ediyor. Bu hareketimi herkesten ziyade yine Kemâl Beyefendi hazretlerinin tasvîb buyuracaklarından eminim.

*

"Bir beytin tesir-i meâliyle millet batırmak, devlet çıkarmak, mağlûb bir orduyu galib etmek gibi havârık-ı vukuat meydana getirilmiştir" buyurmuştunuz. Buna karşı serd eylediğim mütâlaâtı esasen kabul ile diyorsunuz ki, "İşte o şairler, o istidâdları tahrik edecek sözleri bulurlarmış. Yok, o sözlerin hiç fâidesi olmaz, olacak yine olurdu, derseniz o halde Zola'nın romanlarına da lüzum kalmaz, çünkü o merhamet kendi kendine hâsıl olacak...ilh" buyuruyorsunuz. Bendeniz o sözlerden hiçbir tesir hâsıl olmayacağını iddia etmedim. Aynen naklettiğiniz ibarede görülüyor ki "Bir söz o gibi inkılâbâtı yalnız başına tevlîd edemez" demiştim. Bir sözün tesiri zamanın istidâdına göre tebeddül eder. Malûmdur ki Münzevî Pierre zamanının istidâdına muvâfık olan bir sözle bütün Avrupa'yı ayaklandırmış, bir ehl-i salîb vak'ası çıkarmıştı. Halbuki bir keşiş şu asırda Münzevî Pierre'i taklit etse hande-i istihfâftan başka bir tesir hâsıl etmez. Zamanımızın meyl ü istidâdı ise yevmen fe-yevmen hayalâttan udûl ve tebâüdle hakikat ve ciddiyâta teveccüh etmektedir. Hattâ benimle mübâhasenizde lüzum-ı hayali iltizâm eylediğiniz halde "Garib Bir Terakki"[14] ünvânlı makalenizde tarz-ı kadîm taraftarı olan şuarâya, "Bir kere zamanın efkâr-ı umûmiyesini göz önüne alalım, meyelân-ı milleti düşünelim. Bugün hiçbir kimse yoktur ki terakkinin ehemmiyetini takdir ile o halde tevakkuf etmeyerek daima ileri gitmek esbâbını istihzâr eylemek lüzumunu teslîm etmesin. Bu delâlet eder ki her şeyde

olduğu gibi edebiyatta dahi halkımız taharrî-i hakayıkla iştigal ederek edebiyat-ı sahîhaya bir meyl-i umûmî görülecektir" demek taht-ı itirafınızdadır ki fikirler daima terakki edecek ve edebiyatta bile hakikat taharrî olunacaktır. Diğer taraftan edebiyat-ı sahîhanın "tesâvir-i hissiyât-ı beşeriye ve temâsil-i meşhûdât-ı tabiiye" olduğunu teslîm buyurdunuz. Buna bakılır ise âdeta siz de realizmin mürevvic-i efkârı görünüyorsunuz. Şu halde iltizâm-ı hayali nasıl tecvîz ediyorsunuz, anlayamıyorum!

Tevâlî-i zamân ile bir vakit mergub olan bir tarz-ı edebin bilahare rağbetten sâkıt olduğunu şu sözlerinizle tasdik ediyorsunuz: "Yirmi otuz sene mukaddem tumturaklı bir kaside ile sahib-i câh bir adamı medh edebilmek edebiyatça en büyük faziletlerden ma'dûd idi. Sezâ-yı teşekkürdür ki bugün üdebâmız o yolda bir eseri takdir etmek şöyle dursun okumaya bile tenezzül etmez." Bakınız zevk-i edeb az bir zaman içinde ne kadar tahavvülâta müstaid imiş! Zevk-i selîm, zannettiğiniz vechle, ülfet olmayıp da bilakis şairlere mahsus bir meziyet buluna idi, üdebâ ve şuarânın cemî-i zamanda müttefik bulunmaları icab edecekti.

Efkâr-ı umûmiyenin rağbeti hakikate mi, yoksa hayal cihetine mi meyyâl olduğunu anlamak için gerek fünûn ve gerek edebiyat hususunda asr-ı hâzır ile a'sâr-ı sâlîfeyi mukayese etmek kâfidir. Hattâ bir sûrette ki klasiklerin edebiyatı bilâ-rakib birkaç asır hüküm sürebildiği halde romantizm rakibsiz elli sene bile yaşayamadı. Hattâ romantizmin reisi ber-hayat iken bile rakib-i meslek revâc bulmaya başladı. Yeni yetişen genç muharrirler realizmi iltizâma başladılar. Bunların mikdarı günden güne artmaktadır. Zola'nın âsârının cüz'î bir zamanda yüz elli biner nüshaya kadar satılması bu rağbetin bir delil-i alenisi değil midir? Hele realizmin romantizme rüchânı Fransa haricinde daha vâzıh bir sûrette teslîm olundu. İtalya'da realismo (realizmin İtalyancası) üzerine tekevvün eden mebâhis yeni bir İtalyan edebiyatı vücuda getirdi.

Hattâ Maarif Nezareti'nde bulunan Mösyö Santini bile bu meslek hakkında uzun uzadıya tedkikatta bulunup bu bâbda birçok eser vücuda getirdi, fazla olarak Napoli'de Emile Zola

hakkında alenî cemiyetlerde konferans kabilinden nutuklar îrâd etti. İspanya da, İtalya'ya pey-rev oldu. *Nana* nâm romanın tiyatrosu *İşret* ünvânıyla İngilizceye tercüme olunup bu oyun yalnız Londra'da beş yüz defa oynandı. İngiltere'nin sâir mahallerinde de bir o kadar daha oynandı. Amerika'ya gelince Philadelphia tâbi'lerinden biri *Nana*'nın İngilizceye tercümesinden yüz bin nüsha sattı. Lahey'de darülfünûn muallimlerinden Jan Ten Brink nâm zât realizm ve Zola hakkında koca bir cilt neşretti, Almanya da diğer kavimlerden geri kalmadı; hele Rusya Zola'yı en evvel takdir etmişti, Hugo ber-hayat olduğu ve şöhreti âfâkı tuttuğu bir zamanda ona muhalif olan bir meslek böyle her tarafta mazhar-ı rağbet olabilmek için istidâd-ı zamana muvâfık olmak lâzımdı. Efkâr-ı umûmiyenin istidâdı terakkiye meyyâl olduğunu siz de kabul ediyorsunuz, şu halde romantizme rağbet gösteren on dokuzuncu asrın evâili, realizmi tervîc eder ise o asrın evâhiri ve ikisinin beyninde fark olarak yarım asırlık terakkiyât mevcud olduğuna nazaran şu fark realizmin romantizm üzerine rüchânına delil olmaz mı?

Diyorsunuz ki "Eğer her şey kendisinden evvel gelen vukuatın neticesi ise o şairlere o eserleri yazdıran Hugo'ya, Zola'ya o meslekleri iltizâm ettiren de mecburiyettir. Binâenaleyh onları tahtıeye lüzum yoktur."

Bu mecburiyet inkâr olunamaz ise de iki meslekten hangisinin diğerine müreccah olduğunu muhakemeye mâni değildir, Hipokrat'ın tıbbı zamanının vesâitiyle mütenâsib idi; maahazâ şu hal o tıbbın bugünkü günde mu'teber olmasını icab ettirmez.

Gelelim Hugo'nun Zola gibi roman yazıp yazamayacağına. Siz Zola'ya Hugo gibi bir roman yazmayı teklif etmiştiniz; bendeniz de mukabeleten Zola realizm yolunda bir roman yazmasını Hugo'ya teklif ettiğini ve Hugo'nun itiraf-ı acz eylediğini hikâye ederek madem ki Hugo realizm yolunda bir roman yazamamıştır, Zola'nın da Hugo tarzında bir roman yazamamasından bir netice hâsıl olamayacağını beyan etmiştim. Hugo'nun ikrârı meydanda iken siz yine "Hugo yazabilirdi" diyorsunuz ve realizm usûlünde bir roman yazmak için zekâ, kudret-i tasvîr ve tedkik lüzumunu beyan ile şürût-ı selâseden ikisinin Hugo'da vücudunu ve üçüncüsünün dahi arzu edilirse

hâsıl olacağını beyan ediyorsunuz. Hugo'nun zekâsına, kudret-i kalemiyesine bir diyecek yoktur. Tedkik bahsine gelince vâkıâ bu da arzu ile hâsıl olur ise de o tedkikin neticesi herkesçe müsâvî olabilir mi? Buna yalnız zekâ kâfi değildir, istidâd şarttır. Bir mektepte bir sınıfta taallüm eden talebelere dikkat ediniz, çalışmak ve zekâ hususunda beyinlerinde fark olmayan talebelerin sûret-i tahsilinde az çok fark görülür; kimi ulûm-ı riyâziyede ziyade meleke kesbeder, kimi ulûm-ı tabiiyeyi güzel anlar, kimi edebiyata merak eder. Bir derste zekî olan talebe diğerinde gabî olduğu görülmemiş midir? Bu tefâvüt istidâddaki tefâvütten neş'et etmez mi? Zâten aksâm-ı dimağın vezâifi muhtelif olduğu malûmdur. Bu istidâd ile beraber mekân-ı muhîtin tesiri de gözetilmelidir. Küçüklükte görülen terbiyenin insanın âtîsi için pek çok tesiri vardır. Vâkıâ Hugo da edîbdir, Zola da edîbdir, ama mesleklerindeki mübâyenet pek büyüktür. Bunların meslek-i edebiyelerinin esbâbını ta meslek-i hakîmânelerinde aramalıdır. Hugo'nun şöhret kazanmaya ve meslek-i edebisi takarrür eylemeye başladığı zaman ile Zola'nın âlem-i edebiyatta isbat-ı vücud ettiği zamanı ve bunların arasındaki farkı gözetmelidir.

İnsan bir fikirle müddet-i medîde me'lûf ve bunu hakikat beller ise bu fikir kendisince bir tabiat-ı sâni olur. Bir sûrette ki fikrine bir muârız çıkar ise bunun serd edeceği delâili bî-tarafâne muhakeme etmekten âciz kalır; hususiyle bir mesleğin reisi olanlarca bu hal şedîd olur. İnsafın o derecesi Laséque gibi bazı nevâdirde görülmüştür. Hem ne hâcet, Akademi klasiklerin elinde bulundukça defaatle Hugo'nun namzedliğinin reddolunması bu fikri te'yîd etmez mi? İşte şu izahâttan anlaşılıyor ki realizm romantizme ne derece müreccah olur ise olsun Hugo bu rüchânı idrak edemeyeceğinden onları taklide lüzum görmez ve göremez de. Çünkü insan takdir etmediği bir şeyi elde etmek için ömrünün birçok zamanını sarfetmez. Kezâlik Zola da bu kabildendir: Hugo'nun mesleğini tervîc etmediği cihetle o yolda terakki etmemiştir. İşte istidâd ve temayyülâttaki tefâvüt bu edîblerden birinin diğeri tarzında bir eser yazıp da ona müsâvî iktidâr göstermesine mâni olduğundan Hugo bir *Assom-*

moir yazamadığı gibi Zola da Hugo gibi bir eser yazamaz. Hem ne hâcet bir meslek-i edebinin bânisi meslek-i rakibinin rüseâsını takliden eser vücuda getirmek mecburiyetinde bulunsa Hugo da Racine gibi bir trajedi yazmak icab ederdi. Racine'in üslûb-ı beyanındaki, Voltaire'in tabiri vechle, kemâl-i ye's-bahşâ Hugo'nun eş'ârında görülemiyor! Şu halde Hugo'nun Racine'den aşağı bir şair olduğuna mı hükmetmek lâzım gelir (Racine'in kemâl-i kelâmında bir şüphe var ise yukarıda da zikrettiğim René Mufa'ya müracaatı tavsiye ederim). Ama denecek imiş ki Hugo da Zola mesleğine gençliğinde meyletmiş olsa idi Emile Zola gibi eser vücuda getiremez mi idi? Getirebilirdi. Ancak Zola'nın meyelânı, romantizme masrûf olup da bu cihette ilerlemiş olsa idi Hugo gibi bir eser vücuda getirmeyeceğini nerden bilelim? Böyle faraziyât içinde faraziyâttan bir şey çıkmaz. Malûm ya "Olsa ile bulunsa bir araya gelse" derler. Asıl dikkat olunacak şey romanlarda hakikati mi yoksa hayali mi iltizâm olunmalıdır mesele buradadır. Birincisinin rüchânı ise öteden beri zikrettiğiniz delâil ile sâbittir zannederim.

"*Les Misérables*'i bir roman değil bir fikrin tervîci için yazılmış şairâne bir eser addetmeli" buyruluyor. Madem ki *Les Misérables* bir roman değildir, o halde romancılık sanatına masrûf olan bir meselede ondan bahse hâcet kalır mı? *Bir Mahkûmun Son Günü* de *Sefiller* kabilinden olarak bir fikrin tervîci için yazılmıştır. Bunu yukarıda tahlil ettik, maksad-ı aslisinin tervîcine bi-hakkın sâlih olmadığını gösterdik. *Les Misérables* için de böyle bir tahlil mümkündür.

Şiir ve fen bahsine geçerek diyorsunuz ki "'Şiir fenne muâdil veya fâiktir iddiasında bulunacağınıza ihtimal verememiştim' cümlesini benim hangi sözüme mukabil olarak îrâd edersiniz? Ben şiiri ne zaman fenne tercîh etmişim?" Bu sualinize karşı kendi sözlerinizi aynen nakletmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Demiştiniz ki:

"Fünûnun ettiği hizmetin gayesi nedir? İnsanların rahat etmesine saadetle yaşamasına (Jean-Jacques Rousseau'nun kulağına kurşun) huzur-ı kalb ile imrâr-ı vakt eylemesine muâvenet değil mi? Şiir de ettiği tesir ile gönülleri leb-rîz-i neşât eder, okuyanları hâvî olduğu efkâr-ı âliyenin vereceği inbisât-ı ruha-

nî ile münşerihü'l-bâl eyler." Şimdi bu sözlerden şiir ile fennin hizmette müsâvâtı anlaşılmaz mı?

Daha alt tarafta, "Bu dediğim şey yalnız şiiri telzîz-i his ü efkâr hususunda hâdim eden şuarâ içindir. Yoksa bir kısım şuarâ vardır ki gerek kudret ve gerek hizmet cihetleriyle Claude Bernard'lara filânlara nisbet kabul etmez" diyorsunuz. Yukarıda şiirin hizmet hususunda fen ile müsâvatı beyan olunduğu gibi burada müsâvât telzîz-i his ü efkâr hususuna şiiri hâdim eden şuarâya hasrolunuyor. Bir kısım şuarânın nisbet kabul etmeyecek derecede dehâ-yı fenne tefevvuku iddia ediliyor! Şu halde ma'hûd suallere mahall var mı idi?

"Corneille ile Newton'u dahil-i nisbet ettiğim zaman şairîn ikinci derecede kalacağını itiraf ettim" buyuruyorsunuz. Pekâlâ! Sonra da "Filhakika bazı şuarânın da Claude Bernard'a nisbet edilemeyeceğini söyledim, fakat bunda da şiire değil kuvve-i belâgatın fikr-i hamiyet hususunda isti'mâl edilmesiyle hâsıl olan netâyic-i haseneye rüchân vermek istedim" diyorsunuz. Ulûm-ı riyâziye ve ulûm-ı hey'ette Newton ne ise ilm-i vezâifü'l-a'zâda Claude Bernard odur. Hugo'nun üdebâ-yı hamiyetten bulunduğu müsellem ise de Corneille'nin hâdim-i cemiyet olduğu cây-i inkâr değildir. Şu halde Corneille'in Newton'a karşı ikinci derece olduğunu itiraf eylediğiniz halde Hugo'nun Claude Bernard'a nisbet kabul etmeyecek derecede tefevvukunu iddia etmek savâb görülemez.

Zann-ı âcizâneme kalırsa asr-ı hâzırda istihsâl olunan netâyic-i haseneye Hugo'nun Claude Bernard, Auguste Comte, Littré gibi dühâttan daha ziyade hizmeti sebk ettiğine zâhib oluyorsunuz; bu ise bence doğru değildir. Asr-ı hâzırın terakkiyâtını Hugo'ya mal etmezden evvel bu terakkiyâtın menşe-i aslisi, ne gibi esbâbın tesiriyle bu gibi terakkiyât vücuda geldiği tedkik edilir ise Hugo'nun hidemât-ı vâkıası inkâr olunmamakla beraber efkâr-ı esasiyenin dehâ-yı fen tarafından meydana konulduğu sâbit olur. Nâşir sıfatıyla Hugo'nun âlem-i insaniyete pek çok hizmetleri sebk etti, ancak nâşiri bulunduğu efkâr-ı cedîde-i terakki-perverâne o dühâtın mahsûl-i karîhasıdır.

Voltaire yalnız edîb değil idi; edebiyata etmiş olduğu hizmet kadar fenne ve hikmete de hâdim oldu. Binâenaleyh bu

pek Hugo'ya makis olamaz. Siyâseten hâiz olduğu ehemmiyet ise Gambetta derecesinde değildir.

"Siz filân adamı Akademi'ye kabul etmediler de Hugo'yu kabul ettiler demiştiniz" diyorsunuz ki bu sözde yanlışlık var!

"Şiir de inbisât-bahş-ı ezhân olan şeylerden biridir. Bunu inkâr etmediğinize bakılır ise tasdik ettiğiniz anlaşılıyor." Vâkıâ insanı eğlendirebilen, boş bir zamanda iç sıkıntısını defetmek, çok şeylerle tevagguldan münbais zihin yorgunluklarını gidermek için âsâr-ı edebiye mütâlaası fâidelidir. Nitekim musiki dinlendiği gibi, insanın i'tidâl üzere huzuzâta ihtiyacı gayr-i münkerdir. Ancak okunan şeylerin münâfî-i hakikat olmaması bunlarda terakki-şikenâne fikirler tervîc edilmemesi şarttır. Hulâsa şiir ve edeb lübb-i hikmet ve hakikat olmak lâzımdır!

İngiliz hükemâ-yı be-nâmmdan Herbert Spencer sanâyi'-i nefîsede letâfet ve hüsnden bahseylediği sırada münâfî-i hakikat olan âsâr için:

"Onlar fenadırlar, çünkü münâfî-i hakikattirler. Münâfî-i hakikat demek mugayir-i fen demektir" demiştir.

"Müessirler sadece hava ile şemsden ibaret değildir. Manzûr olan mahallin letâfeti de o müessirler a'dâdına dahildir." Letâfet-i mevkiyenin bir tesiri olsa bile ciyâdet-i havâ ve şuâât-ı şemsiyenin tesirâtına tekabül edecek derece ehemmiyeti hâiz olamaz; çünkü bunların tesirâtı mutlak olup diğerininki bazı şerâite mevkuftur. Meselâ evvel emirde menâzır-ı tabiiyenin letâfeti herkes için bir değildir; çünkü tabâyi' muhtelif; sâniyen, herkesin letâfet hakkında fikri başka olduğundan o manzaralardan hangisinin lâtif olup olmadığını kestirmek mümkün olamaz. Hattâ bu sebebe mebnîdir ki Voltaire, "Bir mebhas-ı tavsîf-i hüsn yazmaktan vazgeçtim" diyor. Üçüncüsü hasr-ı dikkat-i elzem. Zihni bir şey ile meşgul iken insan tab'ına en [?] gelecek manzaraların önünden geçip bunların farkına varamamak ihtimali vardır. Halbuki ciyâdet-i havâ ve şuâât-ı şemsiyenin tesirâtına bu hal mâni olmaz.

Beşir Fuad

Saadet, nr.553, 560, 561, 563, 564, 567, 572, 576, 582, 584, 587; 3, 11, 13, 15, 16, 20, 25, 30 Teşrîn-i sâni, 7, 9, 13 Kânun-ı evvel 1886

II. Cedel

Bir Mütefenninle Bir Şair

1
Şair! Ne o yazdığın eserler?
Eş'âr ile herzedir serâser -azametle-
Şair sözü mutlaka yalandır.

Fennî ise yazdığın makâlât
Tahsîn olunur bu. Lîk, heyhât!
Şairlere fen adüvv-i cândır.

2
Bir duhtere ettirip de feryâd
Bir tatlı neşîde ettim inşâd
Fennî değil amma pek güzeldir.

Fennisi olur mu şi'rin? Efsûs!
Sizlerce bu şey değil mi mahsus
Zannetme olur bu muhtemeldir.

3
Feryâdını duymak istemem ben
Eş'âr okunur mu var iken fen? -istigrâb ile-
Fennî söze eylerim perestiş

Fennî söze can verir –dimağım-
Yoktur benim öyle güllü bağım
Beyhude değil mi şi're verzîş.

4
Lâkin acırım ki hissiniz yok
Ta'rîzde ictisârınız çok
Anlar mı ya şi'ri hissiz âdem
Bir ney ve keman gibi gıdadır
Ervâha şiir safa-fezâdır
Meftûn oluyor bununçün âlem
Siz ta'n ediniz müdâm şi're
Âlem edecek devâm şi're
Bî-fâidedir bu ta'n ü ta'rîz
Ben anladığım budur ki sizler
Nazmetmeye kadir olsanız ger
Eyler idiniz o şeye takrîz.

M. C.
Gayret, nr.26, 9 Temmuz 1886

Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye

Geçen çarşamba günü birkaç arkadaş Boğaziçi'ne gidiyordum. Köprü'den saat ikide hareket eden bir numrolu vapurun yan kamaralarından birine girdik. Vapurun hareketine daha yirmi dakika bulunduğundan burasını boş bulduk. Beş dakika kadar sonra elinde lâle, gözleri semâda birisi girip yanımıza oturdu. Dişleri arasında bir şey mırıldanıyordu, kulak verdim:

"Melekler semânın şiirleşmesi
Şiirdir hayatın.... şiirdir hayatın..."

diyor ve mısra-ı sâniyi itmâm etmeden tekrar eylemesine nazaran kafiye aramakta olduğu anlaşılıyordu. Bu zât tuhaflığı hasebiyle nazar-ı dikkatimi celbetti. Dikkatle yüzüne baktım, eski refiklerimizden biri olduğunu tanıdım. Mektepte biz derse çalışıyorken kendisi Âşık Garib mütâlaasıyla vakit geçirdiği için beyne'l-rüfeka kendisine "Âşık Garib" lâkabını vermiştik. Bervech-i âti cereyan eden şu muhâveremizde yine o lâkabı îkâ edeceğim.

Ben — Âşık Garib, bu ne kadar dalgınlık, beni tanıyamadın mı?

Âşık Garib — (Göz tavanda, dalgın) şiirdir hayatın... şiirdir hayatın...

Ben — Yine Âlem-i hayale dalmışsın, gündüzün ortasında bir şeb-i mehtâb mı temâşâ ediyorsun, kamer bedir halinde mi...

Âşık Garib — (Kuvvetli bir sada ile) Bedir!...leşmesi!!! (Sevincinden içine sığmayarak) Buldum! Şiirler hayatın bedirleşmesi! Evet, pek güzel oldu:

"Melekler semânın şiirleşmesi
Şiirdir hayatın bedirleşmesi!"

Nasıl, pek rengîn, pek mânidar değil mi?

— Rengîn olup olmadığını bilemem, fakat Abdülhak Hâmid Beyefendi'nin:

"Çiçekler nebâtın kadınlaşması
Melekler hayatın kadınlaşması"[15]

beyt-i meşhuruna mânâca rekabet etmekten çekinmeyiz. Şu muvaffakiyetiniz şâyân-ı tebriktir. Deminden "buldum!" diye feryâd ettiniz. Bu sözünüz bir şiirdir. Çünkü hissiyât-ı samimiyenizin en beliğ tercümanı idi; zira bir muallim-i edebin ta'bir-i üstâdâneleri vechle "kalpten" geliyordu![16] Âlem-i şiirin Arşimed'i nâmına müstahaksınız, şiir sizinle iftihar etsin!

— İltifatınıza teşekkür ederim, yalnız Arşimed'e teşbih olunmaklığı kendimce züll görüyorum. Âlem-i şiirde hüsn-i zân buyurduğunuz derecede bir mertebe-i âliyyü'l-a'lâ ihrâza iktidârım yok ise de zevk-i selîm ashâbındanım, çünkü şairim. Halbuki Arşimed bu meziyet-i âliden mahrumdur, çünkü mevzûn ve mukaffâ söz söylemeye ma'rûf değildir. Meftûn-ı fen olmayıp da bir şair olaydınız bu teşbihinizi âdeta tahkir olmak üzere telâkki ederdim. Fakat size darılmam, ma'zûrsunuz, bu gibi dakayıkı hissedemezsiniz! Dakayıkı hissedemezsiniz demekle hakkınızda yine mürüvvet etmiş oluyorum, daha doğrusu külliyen histen mahrumsunuz. Kütüb-ı fenniye kalbinizi köreltiyor, karartıyor. Efkâr-ı âliye nûr ile tagaddi eder, envâr-ı şiirle münevver olmayan kalpler de yaşayamaz. Bu gibi hasâil-i âliyeden mahrumiyetiniz şâyân-ı teessüftür. Hattâ *Gayret*'in 26. numrosunda münderiç olan "Bir Mütefenninle Bir Şair" ünvânlı manzumedeki

"Lâkin acırım ki hissiniz yok"

mısraı da erbâb-ı fenne hitâbdır.

— Manzumenin ünvânı nazar-ı dikkatimi celbetti, avdette *Gayret*'in 26. numrosunu aldırayım da bakayım!

— Avdete hâcet yok, o numroyu meftûn-ı fen ve adüvv-i şiir olanlara hadlerini bildirmek için nüsha gibi üzerimde taşıyorum. İsterseniz okuyayım.

— Pek büyük lûtfetmiş olursunuz.

— (Cebinden *Gayret*'i çıkarıp okuyarak) mütefennin ağzından:

"Şair! Ne o yazdığın eserler?
Eşâr ise herzedir ser-â-ser, (azametle)
Şair sözü mutlaka yalandır."

— Bu sözleri nâzım erbâb-ı fenne isnâd ediyor ise de kaileri yine şairlerdir:

"En parlağı en büyük yalandır
Doğrusunu bul beni inandır"[17]

beytiyle Ziya Paşa merhumun:

"Aldanma ki şair sözü elbette yalandır"

mısra-ı meşhuru[18] daha unutulmadı. Bir insan kendi âlemini elbette yabancılardan iyi bilir. Meftûn-ı fen olanların söyledikleri şudur: Ulviyeti mutlak galat-ı tabiatte aramak münâsebetsizdir, hakikate mugayir, akla mübâyin olan sözler şâyân-ı istifâde değildir, hezeyandır. Azamet bahsine gelince, bu hal erbâb-ı fenden ziyade şairlerde vardır. "Küçük dağları ben yarattım" yolunda söylenen fahriyeler isbat-ı müddeâya kafidir. Erbâb-ı fen hakikatbîn oldukları için kendi acz ü noksanlarını görürler, binâenaleyh öyle azamet filân satmak âdetleri değildir. Mevzûn ve mukaffâ dört hezeyan söyledim diye kendine âlemi minnete mecbur bilmek zevk-i selîmi, hüsn-i tabiati kendi has-

redip muârızlarını –mücerred kendi reyine muvâfakat etmediklerinden dolayı– bunlardan mahrumiyetle ithama kalkışmak gibi müteazzımâne ve hod-bînâne hareketler gösteren ucûbelere ancak zümre-i şuarâda tesadüf olunabilir. Ne ise alt tarafına devam buyrunuz.

"Fen ise yazdığın makalât
Tahsîn olunur bu... Lîk, heyhat!
Şairlere fen adüvv-i candır."

— Fen hâdim ü mürevvic-i hakikattir. Binâenaleyh fen, ancak bilmedikleri mebâhis hakkında indî saçma fikirler sarfeden cahil şuarâ veya kudret-i fâtıra ile kemâl yarışına çıkan mütekebbirlere düşmandır. Alt tarafı...

— Şimdi şair söylüyor...

— Pekâlâ! Aldı sazı eline bakalım ne dedi.

— (Hiddetten horoz gibi kızarıp okur).

"Bir duhtere ettirip de feryâd
Bir tatlı neşîde ettim inşâd"

Birinci mısradaki ibhâm-ı kabîhten sarf-ı nazar, feryâda müteallik olan şeylerin acıklı olabileceği malûm ise de tatlı olduğunu bilmiyordum. Galiba şair mürekkebine şekeri ziyadece katmış!

"Fennî değil amma pek güzeldir"

— Şeyhin kerameti kendinden menkul!

"Fennisi olur mu şiirin? Efsûs!
Sizlerce bu şey değil mi mahsus?
Zannetme: Olur bu muhtemeldir."

— Fennî şiir söylemek demek, bahsolunacak şeye âit malûmat-ı fenniye ve ciddiyeyi hâiz olup o bâbda der-miyân olunacak fikirlerin mânidar ve muvâfık-ı hakikat olmasına itina eylemektir. Nâzım kendi zu'm-ı fâsidine kapılmayıp da meşâhir-i

şuarânın âsârını tedkik etmiş olaydı "Şiirin fennisi olur mu?" sual-i cahilânesini îrâda mahall kalmazdı. Milâttan 51 sene mukaddem intihar eden Lucretius nâmında bir şair-i şehîr vardır. İhtimal ki nâzım bu zâtın ismini bile duymamıştır. Çünkü şairler her meseleyi mücerred kuvve-i muhayyeleleri iânesiyle halletmeyi itiyâd ettiklerinden kendilerini tedkik külfetinden âzâde görürler. Müstesna olarak o külfeti bir kere ihtiyâr buyursun da Lucretius'un eş'ârını okusun!

— Şimdi meftûn-ı fen söylüyor, dinle:

Fennî söze eylerim perestiş"
Eş'âr okunur mu var iken fen? (istigrâk ile)
Feryâdını duymak istemem ben

— Vâkıâ fennin ulüvv-i ehemmiyetini takdir etmemek nân ü nimetiyle perverde olduğu bir velinimetin hakkını tanımamak kabilinden olacağından ve takdimü'l-ehemm ale'l-mühim kaidesine riâyetteki lüzum öteden beri müsellem-i âlem bulunduğundan, fen elbette şiire tercîh olunur. Ancak hâlî kalan zamanlarda da bazen, muhibb-i hakikat olanların mazhar-ı rağbeti olacak derecede söylenmiş, eş'âr da okunur ise fâideden hâlî değildir. Yahud eski zamanda filân mesele hakkında ne fikirde imişler maksadıyla bir âlim bazı itibardan sâkıt ve gûşe-i nisyâna itilmiş kitapları nasıl tedkik eder ise bazı mevzûn ve mukaffâ safsatalar da "Bakalım şair yine ne cevher yumurtlamış" diye hâsıl olan merak üzerine okunabilir. Ez-cümle bizim şu manzumeyi merak edip de okuyuşumuz gibi.

İstigrâk bahsi dahi tıpkı azamet meselesi gibidir:

Yine şair aynada gördüğü aksini erbâb-ı fenne isnâd etmek istemiş. İddiamızı isbat için Kemâl Beyefendi'den istişhâd ederiz: "Cezmi şair idi. Şairlerin bir hali de vardır ki nazar-ı hayalini sevkettiği bir yer dururken tabiat hazâin-i bedâyi'nin ne kadar cevâhiri varsa kâffesiyle beraber ayağına gelse yine hiçbirini göremez."[19] Menemenlizâde Tahir Beyefendi'nin:

"O zaman arşa i'tilâ edilir
O zaman şiire ibtidâ edilir."[20]

beytini unutmamalıdır. Galiba şairler kendi hayallerini ciddi olarak telâkki ediyorlar ki bir taraftan böyle arşa i'tilâ edip dururken, diğer taraftan da ayaklarının yerden kesilemediğini görünce âlemde kendilerinden büyük bir şeyin vücuduna imkân veremiyorlar!

"Fennî söze eylerim perestiş!" mısraı erbâb-ı fen için mâye-i iftihar olabilir. Birtakım yâvelere, efsanelere perestiş etmektense muhibb-i hakikat olmak her vechle evlâdır. Alt tarafına devam buyrunuz.

"Fennî söze can verir –dimağım–" (Dimağ mu'terize içinde)

— Bu mısrada nâzım güya fennî bir söz söylemek istemiş, ama bîçâre becerememiş! İfâde eylediği fikrin ne kadar mugayyir-i fen olduğunu size anlatmak müşkil. Haydi ben o güçlüğü ihtiyâr etsem bile siz anlamak istemeyeceksiniz. Çünkü şairliğiniz, zevk-i selîminiz (?) böyle şeyleri anlamaktan sizi men'eder. Dimağın yalnız mu'terize içinde bulunması hakkında şurasını diyeyim ki müteşairlerden "beyni" şiire kabul edemeyecek derecede hor görenler varsınlar beyinsizlikle iftihar etsinler. Meşâhir ve eâzım-ı şuarâ "beyin" tabirini isti'mâlden çekinmemişler; Shakespeare'in âsârına müracaat olunabilir! Alt tarafı, efendim!..

"Yoktur benim öyle bağım
Beyhude değil mi şi're verzîş"

— Evet, yine zevk-i selîm! Şair tabiat sahibidir, bağdan, bahçeden, gülden, bülbülden, mehtaptan daha bilmem nelerden hoşlanır, zevk-i selîmi sayesinde bunların letâfetini takdir eder. Halbuki erbâb-ı fen denilen hissiz, idraksiz hamhalat adamlar hiç böyle şeylerin farkına varabilirler mi? Ne gezer! Siz de buna şehâdet edersiniz, öyle değil mi? Koca Âşık Garib! Newton'lar, Franklin'ler, Pasteur'ler meselâ sizin gibi zevk-i selîm ashâbından bir şairin yanında fehm ü idrakten âciz, tabiatsız, sersem heriflerden ibaret kalacağında şüphe mi var? Arşimed'e teşbih olunmayı kabul etmemeniz buna dâll değil mi?

Ey şairler! bir parça istigrâk halinden kurtulun, gözünüzü açın da, çeşm-i insaf ile ahvâl-i âlemi tedkik edin! Cemiyet-i beşeriyede mevki-i hakikinizi bilin. Muannidâne tekebbür ve azametten fâide yok! Tenvîr-i efkâra hizmet gibi bir vazife-i mukaddeseden hisse-i musîbenizi hüsn-i ifâya sa'y ü ikdâm ediniz, evhâm ve efsaneleri ile teşvîş-i ezhân etmek meziyet değildir. Bilakis:

"Bevvâl-i çeh-i zemzemi lanetle anar halk!"

Bir insan hafâyâ-yı tabiata ne derecede vâkıf olur ise kudret-i fâtıranın izhâr eylemekte olduğu bedâyii o nisbette takdir eder, bunların temâşâsından o mertebe mütelezziz olur. Bir şairle, bir nebatat âliminin bir gül bağını temâşâ eylemeleri, bir çocuk ile sanattan anlar bir adamın bir resim levhasını seyredişine benzer. Çocuk yalnız onun elvânım, çerçevesinin yaldızını görebilir, halbuki ehl-i vukufun tedkikatı daha mükemmel olur!

"Lâkin acırım ki hissiniz yok."

— Burada şair "galat his" murad ediyor, vezin bozulmamak için "galat" tabirini hızf etmeye mecbur olmuş olmalı. Asıl acınacak o derde mübtelâ olanlardır.

"Ta'rîzde ictisârınız çok"

— Vâkıâ bazen doğru söylemek de cür'et addolunabilir ise de şairlerin meziyet-i fenniyeyi iptal maksadıyla ihtiyâr ettikleri safsatalar daha ziyade cesaret ister.

"Anlar mı ya şi'ri hissiz adam?"

— Şiirde mânâ olmazsa buna his ne yapar?

"Bir ney ve keman gibi gıdadır"

— Eğer okuduğunuz manzume de şiir nâmını alır ise zurnaya teşbih etmek daha evlâdır. Zannederim ki kaili o manzumeyi "Zurnadan peşrev olmaz, ne çıkarsa bahtına" diyerek inşâda şürû' etmiş!

"Ervâha şiir (?) safâ-fezâdır"

— Bu da bir levha-i şairâne tasvîr edilirken "O ne bir manzara-i ruh-perver idi!" gibi bazı dumanlı tabirlere, sözlere nazîredir. Bu yolda söz söylemek için evvelâ, mebhas-ı ruha âşina olmak, sâniyen şiirin ne olduğunu ta'yîn, hududunu tahdîd etmek lâzımdır. Bundan mâadâ insanın safâ-yâb olduğu şeyler münhasıran şiir olamayacağı gibi her şiir de insanı safâ-yâb edemez. Ruh dedim de ruha dair hatırıma bir teşbih fıkrası geldi, nakledeyim:

"Şair" nâmını takınanlardan biri "Kuşlar uçmak için havâyı nesîmîye, ruhlar tayerân etmek için musikiye muhtaçtır" tabirini bulunca gözünün önünde bir garib manzara peydâ olur. Âlem-i hayalâta dalıp istigrâk halini bulur. Güya ki ahlâf ve ahfâd hep bir yere toplanmış, sihr-i beyân demeye sezâ olan böyle bir teşbih-i âlii'l-âlin kaili hangi şair-i şehîr olabileceğini hallet-mekte ve böyle bir muvaffakiyet-i azîmeye nâil olan zâtın ibkayı nâmı için rekz olunacak heykele yalnız altın isti'mâli kâfi mi olacak, yoksa üzeri pırlanta ile mi donatılmak icab edecek, burasını müzakere eylemekte imiş!

Şair ahfâdın şu lutf-ı kadir-şinasânesine karşı bir tevazu göstermek niyetiyle pırlanta filândan vazgeçip yalnız heykele sarfolunacak altından bir mikdarı kendisine verilecek olur ise bununla kanaat edeceğini beyan etmek için ağzını açınca gözleri açılır!

Bu teşbih ki kailinin kavlince bil-cümle üdebâya gıbta-bahş oluyormuş! Bir zât tarafından şu yolda tefsîr olundu: Şair-i şehîr, şiirin sanâyi'-i nefîse ile münâsebeti bulunduğunu işiterek nümâyiş olmak üzere operalara sıkça devam edermiş. Lâkin alafranga musikiden bir şey anlamadığı için ağzını açıp alık alık dinlermiş. Şu halden vazgeçmesi kendisine ihtar olunmuş, fakat temkinini bozmamak için "Zevk-i selîm sahibi musikiyi

böyle dinler" demiş. Bilâhire ruh-i insaniyi Lokman ruhu nevinden addeden bir münşi-i ferîdin bir zâta irsâl eylediği bir mektupta "Ruhum buhara munkalib oldu" tabirini görünce koca şair deryâ-yı tefekküre dalar. Madem ki ruh tebahhur ediyor, madem ki Lokman ruhu tebahhur etmek, yani uçmak için şişenin ağzı açılmak icab eder, madem ki zevk-i selîm erbâbı musiki dinler iken ağızlarını açarlar şu halde "Ruhlar tayerân için musikiye muhtaçtır" dedikten sonra da tayerân-ı tuyur (kuş) hatırına gelip teşbihi itmâm eder.

"Meftûn oluyor bununçün âlem"

— "Bir davanın esası mu'teber olmazsa deliline hâcet kalmaz. Maamâfih şairler fikirlerine tâbi' olmayanları insan saymıyorlar, çünkü onların hissiz olduklarını iddia ediyorlar. Binâenaleyh burada "âlem" tabiri yalnız şair ile mültezimleri demek olacağına nazaran savâb görülebilir.

"Siz ta'n ediniz müdâm şi're!"

— "Ta'n ve ta'rîz şiirin evhâmat ve hurâfât ve türrehât kısmına râcidir. Bunlardan kurtulmak ister iseniz her yerde her asırda herkesin mazhar-ı kabulü olacak müdekkikâne, hakîmâne sözler söylemeye gayret edin!

"Âlem edecek devâm şi're!"

— Şiirin makbûl olan ciheti her zaman terakki eder ve mazhar-ı rağbet olur. Fakat dûçâr-ı ta'n ve ta'rîz olan kısmının daima itibardan sukut olacağını âlem-i edebiyatta vukua gelmiş ve gelmekte olan inkılabât-ı mütevâliye isbat ve irâe eylemektedir.

Bî-fâidedir bu ta'n ü ta'rîz!"

— Safsata ile isbat-ı müddeâ edeyim derken şairleri çürütüyorsunuz. Bu sözünüzden şairler vurdum duymaz adamlar-

dır, laf anlamazlar, hasm-ı terakki ve teceddüddürler, "bir hayale bin hakikati fedâ ederler" anlaşılıyor. Bu bühtânınızı refikleriniz kabul etmez zannederim.

"Ben anladığım budur ki sizler
Nazm etmeğe kadir olsanız ger
Eyler idiniz o şeye takrîz"

— Bir şair ile bir canbaz mübâhaseye tutuşsalar, şair mesleğinin canbazlığa takaddümünü isbat için delil îrâd eder iken canbaz "Adam sende, bu senin söylediğin hep safsatadır. Onlara kulak bile asamam, eğer senin de benim gibi perende atmaya iktidârın olaydı, âlemde canbazlıktan âlî bir şey olmadığını teslîm ederdin" dese, bu sözün ne ehemmiyeti olur ise şairin vermiş olduğu neticenin de o kadar hükmü olur. Acaba bu manzume hangi yadigârın mahsûl-i kalbi (!) imiş?

— İsmi yazılı değil. İmza yalnız: M.C.

— Sahib-i manzume me'mûlün fevkıne cebânet ile muttasıf ve söylediği sözlerin safsata olduğuna kendisi de kani imiş ki ismini yazmaya cür'et edememiş.

Refiklerden biri — M.C. kim oluyor? İsimlerinin baş harfleri buna muvâfık olan hangi şair var?

Diğeri — Onu aramaya zahmet çekmeyiniz, nâm-ı müstear olmak ihtimali de vardır. Fakat asıl M.C. harfleri imza değil kailin sıfatıdır. Malûmunuz "Cim karnında bir nokta" demektir, fakat böyle işarete de hâcet yok idi. Kari'ler eserden müessire intikal edebilirlerdi.

Âşık Garib — (Pür-hiddet yerden fırlayarak) Artık çok oldunuz bu kadar tecavüzâtta bulundunuz, hiç ses çıkarmadım, tahammül ettim. Bu kadar haksızlık kubbe-i semâyı lerze-nâk, ecrâm-ı ulviyeyi çâk çâk, âsumanda melekleri girye-bâr, cehennemde zebanileri hande-nisâr eder. Ey gafiller dinleyin! (O aralık vapur bir iskeleden hareket ettiği cihetle çarhın gürültüsü işitilir) Şu sadâ-yı dehşet-efzâya kulak verin! "Jüpiter" size haddinizi bildirmek için yıldırımlar yağdırıyor. Bakınız! Derya bile şu cür'etinize ne derece gazablanmış. Ağzından saçtığı kö-

pükler (çarhın hareketinden hâsıl olan köpükten başka bir şey görmedik) vapuru gark edecek. Bir ikinci tufan olacak, çünkü şiirin kılına dokunmak şirâze-i kâinatı ihlâl eylemektir!

— Âşık Garib sen galiba vapura yanlış binmişsin. Bu Rumeli vapuru, Toptaşı'na gitmek niyetinde olduğunu bileydim daha köprüde iken "Üsküdar vapuruna bin!" diye ihtar ederdim.

— Ben size haddinizi bildiririm. Yalnız teessüf ettiğim bir şey var ise sizin gibi hissiz, tabiatsız, zevk-i selîmden muarrâ adamlara efkâr-ı ulviyet-pesendânemi tefhîm için boşuna uğraşmaklığımdır. Nokta demek hiç demektir! Öyle bir şi'r-i beliğin kaililne siz cim karnında bir noktadır dediniz ha? Durun ben de fen aleyhinde yetmiş bin beyitli bir hicviye söyleyeyim de görünüz.

Erbâb-ı fünûnda ne kadar meşâhir var ise hepsinin cim karnında bir nokta olduğunu "delâil-i şairâne" ile isbat edeceğim. Söyleyeceğim beyitlerin her yeri bir tîğ-i hûn-rîz olarak onların şöhret-i kâzibelerinin yüreğine saplanacak!

— Öyle ise şöhretleri nezleye bile uğramayacak!

— Sizi cahiller! Siz öyle bir cahil-i mütecahilsiniz ki... Şair bu sözleri söylerken hiddetle kamaradan çıkıp gitti. Şairin uzaklaşması vapurun gürültüsüyle birleşerek daha neler söylediğini işitmeğe meydan vermedi. Ama *Zor Nikâhı*[21] seyredenler şair-i bî-şuurun ne gibi şeyler söylemiş olacağını tahmin edebilirler. Bakalım şu yetmiş bin beytin yetmişi ma'kul olacak mı?

Şiir ve fen hakkında sûret-i ciddiyede mübâhase olunup dururken M. C. Bey veya Efendinin hezl-âmîz bir sûrette meydan-ı mübâhaseye atılıp karınca kararınca fehvâsınca cebînâne çift müştesi vurmaya kalkışmasına mânâ verememekten ziyade Menemenlizâde Tahir Bey biraderimizin böyle maskara bir manzumeyi *Gayret*'e kabul ve derc eylediklerine istigrâb etmiştim. Bilâhire *Gayret*'i getirtip manzumenin bâlâsında "Derci iltimâs edilen bir manzumedir ki tuhaflığı cihetiyle derc ettik" ibâre-i vâzıhesini görünce bir refikın hatırından çıkamayıp, "varsın şu da nazar boncuğu kabilinden *Gayret*'in bir köşesinde bulunsun" diyerek kabul olunduğunu anladım.

Ümîd ederim ki bundan böyle Tahir Bey biraderimiz o gibi

iltimâsları reddederler. Mübâhasenin çığrından çıkmasına meydan vermezler. "M.C." Beyefendi mübâhaseye karışmak istiyor ise ciddiyet dairesinde mübâhase etsin, bundan âciz ise ihtiyârı sükût etsin. Bunların ikisini de yapmam, bu vadide devam ederim diyorsa elbette biz de ona karşı söyleyecek bir iki söz bulabiliriz. Tecavüzâtta daha ileri gider ise tûl u kutru "mübâlâga-i şairâne"ye uğramış bir kalem-i dehhâş ile mukabele etmek de mümkündür. Fakat işi bu yola dökmemek hepsinden evlâdır. Tahir Bey biraderimiz lûtfen bu bâbda icab eden nesâyihi "M.C." Bey veya Efendiye i'tâ buyururlar ise mihver-i lâyıkında cereyan edegelmekte olan bir mübâhaseyi halden vikaye etmiş oluruz!

Beşir Fuad
Saadet, nr.493-494; 22-23 Ağustos 1886

Beşir Fuad Bey'in "Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye" Ünvânlı Makalelerine Mukabele ve Sükût

Bir zamandan beri *Saadet* gazetesini mütâlaa edebildiğim yoktu. Geçende birisinden işittim ki pazar ve pazartesi günkü nüshalarında bendenize ait bazı fıkraları hâvî Beşir Fuad Beyefendi'nin bir makalesi neşrolunmuş. O nüshaları buldurdum. Meğer makale 26'ncı *Gayret* nüshasında "M. C." imzasıyla neşrolunan şiirin verdiği hiddet üzerine kaleme alınmış ve bu hiddetin serpintisi bendenize de dokunmuş.

Makalenin esası bir infiâl-ı sükûn-nâ-pezîr ile şairler aleyhine atıp tutmaktan ibarettir. İçinde bana ait yerleri bulunmuş olmasa idi şairlere ta'rîzât-ı şedîde bulunmakla beraber ekser emsâli görüldüğü gibi müşâteme ile netice-pezîr olan bu gibi hadîdâne mebâhise girişmekten keff-i kalem edecektim. Fakat ne çare ki bazı yerinde istihzâlar, kinâyelerle ve bazı yerlerinde sarâhaten aleyhimde ta'rîzler bulunması o bâbda birkaç söz söylemeye beni mecbur etti.

Esas-ı maksada girmeden evvel şunu söylemekten kendimi alamadım: *Victor Hugo* ünvânlı kitabın hâtimesinde hadîdâne bahsedenlere şiddetle ta'rîz eden Beşir Fuad Beyefendi'den bu yolda sözler sudûrunu kat'iyen me'mûl etmezdim. Çünkü manzumenin başında alel-ıltak "adüvv-i şiir olan" deniliyor. Kendileri ise yalnız şiirin hayalât dedikleri kısmına düşman olduklarını ilân etmişlerdi. O cihetle bahsimize taalluk eder bir yeri yoktur.

Gelelim sadede.

Zannıma göre makalenin bana ait yerlerinden birisi şu cümledir: "Zira bir muallim-i edebin ta'bir-i üstâdâneleri vechle kalpten geliyordu." Edîb-i dâhi Hâmid Beyefendi'nin "Makber"ine dair *Gayret*'te neşrettiğim bir makalede[22] şiirin en güzel tarifi - kalpten gelen sözlerdir- demiştim. Hükmüme kalırsa bu cümle o sözü telmihen yazılmış bana ait bir istihzâdır. Fakat bilmem ki ben ne zaman muallim-i edeb dâiyesinde bulundum. Eğer edebiyatımıza dair bir iki söz söyleyişim böyle bir istihzâya hedef olmaklığıma sebep oluyorsa şimdiye kadar gerek şiiren, gerek nesren iyi kötü bir iki söz söylemiş olduğum halde o birkaç makale bana çok görülürken –aflarına mağrur olarak söylerim– şiirde iktidârlarına, behrelerine delâlet edecek bir eser yazmamış olan Fuad Beyefendi şiir ve edebiyattan bahs açmaya ve hattâ Kemâl ve Hâmid Beyefendiler gibi en büyük üdebâmıza ta'rîz etmeye ne salâhiyetle mübâderet eyliyorlar? Burasını anlamak isterim.

Eğer o cümle bana ait değil de başka birisine ta'rîz ise ben bu sözleri geri alırım. Fuad Beyefendi'nin yalnız o sözün bana ait olmadığını söylemesi kifayet eder.

Bana taalluku yoksa da şurasının beyanından da kendimi alamam. Kemâl Beyefendi'nin:

En parlağı en büyük yalandır
Doğrusunu bul beni inandır

sözü edebiyat ve eş'âr-ı kadîme için söylenmiştir.

"Aldanma ki şair sözü elbette yalandır" mısraı da Ziya Paşa'nın değil Fuzûlî'nin olarak edebiyat-ı atîka devrinde yine eş'âr-ı kadîme için nazmedilmiştir. Ziya Paşa öyle bir fikirde bulunmayı hatırına bile getirmedikten başka şiir için şu beytleri nazmetmiştir:

Eş'âr nukave-i zebândır
Mi'yâr-ı belâgat-ı lisândır

Âyinesi şi'rdir lisânın
Her kârı lisanladır cihânın

Eş'âra gelir ise tenezzül
Elbette lisan bulur tezelzül

Ef'âl-ı beşer olur müşevveş
İşlerde zuhûr eder keşâkeş[23]

Şair hakkında da şöyle söylüyor:

Vardır iki şart-ı şâiriyyet
Evvelkisi kâbiliyyet-i hilkat

Bazı kula Hak eder inâyet
Bir ni'met-i hâsdır tabîat

Şâir şâir doğar anadan
Âsârı görünür ibtidâdan

Şâir dahi tıfl iken ıyândır
İrfânına meşrebi nişândır

Her tarz u edâsı lâubâli
Bir başka revişte cümle hâli

Mesken eder etmez iş bu şehri
Güya ki görür cünûn-ı dehri

Fikrini salâha sâlik eyler
Bilmez ki umûma kemlik eyler.
ilh.

Bana ait olan cihetlerin birisi de şudur:
"Menemenli Tahir Beyefendi'nin:

O zaman arşa i'tilâ edilir
O zaman şiire ibtidâ edilir[24]

beytini unutmamalıdır. Galiba şairler kendi hülyalarını ciddî ola-

rak telâkki ediyorlar ki bir taraftan böyle arşa i'tilâ edip dururken diğer taraftan da ayaklarının yerden kesilmediğini görünce âlemde kendilerinden büyük bir şeyin vücuduna imkân veremiyorlar."

Bu ibare azamet ve istigrâkın şairlere mahsus olduğunu müstehziyâne bir lisanla göstermek için yazılıyor. Hattâ Kemâl Beyefendi hazretlerinin *Cezmi*'sinden de bir fıkra alınıyor ki "Şairlerin nazar-ı dikkati bir noktaya ma'tûf olunca tabiat hazâin-i bedâyiini umûmen meydana saçsa yine hiçbirisini göremez" meâlindedir. İnsaf ile düşünülürse istigrâk ve azametin şairlerde bulunandan bin kat ziyadesi mütefenninlerde mevcud olduğu teslîm edilir. Buna delil istenilirse evvelâ Beşir Fuad Beyefendi'nin şu makalelerini gösteririz ki hiddet ve azamete istigrâk ile yazılmış bir eserdir. Beni bu hükmümden ma'zûr görsünler. Birisinin kendi aleyhlerinde olduğuna hiçbir sarâhat bulunmayan bir manzumesini "Edilen iltimâs üzerine tuhaflığı sebebiyle derc olundu" diyerek *Gayret*'e kabul ettiğimden dolayı bu mertebe hiddetlenip de âdeta siz mecnunsunuz meâline müfîd söz söyleyen ve dünyanın umûm üdebâsı şuarâsı aleyhine birtakım safsatalarla "Söylediklerîniz türrehâttır, hezeyandır, yalandır, mecnunsunuz, cahilsiniz" gibi kendilerine değil en büyük âlimlere bile yakışmayacak sûrette müteâzzımâne taarruzlarda bulunan Beşir Fuad Beyefendi biraderimize hiddet ve azamete istigrâk etmiş demez de ne diyebilirim? Bundan başka Arşimed'i "Evreka, evreka" diye bağırarak çıplak sokaklarda gezdiren istigrâk ve "Hariçte bir nokta-i istinâd bulsa idim küre-i arzı devrinden alıkordum" diyecek kadar mağrur eden azamet değil midir?

Newton'u yirmi dört saat bir ağaç altında durduran istigrâk değil midir. Nazar-ı dikkat ve hayalinin –evet hayalinin– ma'tûf olduğu bir noktadan bedâyi-i tabiatın karşısında bile insırâf edememesi o büyük dâhide de vâki olmamış mıdır? Hattâ okuduğum bir tercüme-i hâlinde millet-i mecliste dahil olduğu zaman bir sîne-i kâmile tarafından fakat bir kere, "Şu pencereyi kapayınız" sözünden başka bir şey söyleyemeyecek kadar hâl-ı istigrâkta bulunurmuş! Acaba Midhat Efendi Hazretleri'nin buyurdukları gibi Newton'un bedâyi-i tabiiyeye yirmi dört saat atf-ı nazar-ı iltifat edememesi yine bedâyi-i tabiatın câzibe ka-

nunlarını keşfedebilmesine niçin mâni olmamış? Acaba Galile hareket-i rakkasiye hakkında olan keşfini meydana getirmekte olduğu zaman kilisenin ortasında bulunan âvizeye bakarken hâl-i istigrâkta bulunmuyor mu idi?

Lavoisier suyun tahliliyle meşgul olduğu zaman bedâyi-i tabiat-ı umûm kendisine arz-ı dîdâr etse o dâhi nasb-ı nazar-ı ihtimâm ettiği inbiğinden gözünü ayırır mı?

Sözü bu kadar uzattığım istigrâkın yalnız şairlerde bulunmayıp en büyük âlimlerde de mevcud olduğunu göstermek içindir. Ama denecek ki onlar müstagrık olmuşlar ise de büyük büyük keşifler etmişler; fakat ne yapalım keşfiyât-ı hissiyede onlar kadar istigrâka arz-ı iftikar ediyoruz.

Vücud-ı insaninin teşrîhi nazar-ı ehemmiyetle görülüyor da hissiyât-ı beşeriyenin teşrîhi demek olan şiir neden hamiyetsiz görülüyor? Teşrîh-i cismânî bilâhire tıbbı ikmâl eyliyorsa teşrîhât-ı hissiye de kavânîn ve nizâmatın, usûl-i idarenin ikmâline hizmet edebilir.

Bir Mahkûmun Son Günü bir hissin bir hâlin teşrîhinden ibarettir ki ne büyük bir fâide hâsıl edeceği herkesçe müsellemdir sanırım.

Bir de şurasını arzedeyim:

Birtakım zevât bir kere insaf edip de edebiyata ta'rîz etmeye başlamadan evvel ellerine edebiyatın kavâidine dair bir kitap alıp okumuyorlar veyahud o cihette olan malûmatlarını gözönüne almıyorlar. Sonra ettikleri tenkidâtta hatâdan kurtulamıyorlar. Buna ta'rîz edenlere de mecnun-ı ma'tûh diyorlar.

Edebiyat birtakım kaideler vaz' etmiş ki edîbâne yazılan şeyleri anlamak için onların bilinmesi lâzımdır. Meselâ kalbe ta'rîz edip şairlere beyinsiz deniyor. Kalbin ne olduğunu şairlerin bilmediklerine hükmediliyor, insaf edilsin!

Memleketimizde mekteb görmüş, kitap okumuş yalnız Fuad Beyefendi midir? Haydi farz-ı muhâl-ender-muhâl olarak biz de öyle olsun diyelim. Kalb kelimesini Victor Hugo'lar Lamartine'ler Shakespeare'ler filânlar hepsi kullanıyor. Şimdi Fuad Beyefendi dünyanın en büyük edîbi olan Victor Hugo'yu da kalbin vazifesini bilmemekle mi techîl edecek?

Yine meselâ ruh-pervere itiraz ediyorlar. Bilmem ki ruh-

perverin ruh besleyici mânâsına olduğuna bakıp da yemekle filânla mı beslenecek zannediyorlar? Yine Victor Hugo'nun *Les Misérables*'inde "Marius ruhunu tabiate karşı tamamiyle güşâde bulunduruyordu" sözü görülüyor. Sâir şuarânın, üdebânın da umûmunda böyle sözlere tesadüf olunuyor. Bunların hepsi de mi cahil idiler? Elbette değil. Ya niçin böyle şeyler yazdılar? Bunun cevabını edebiyat kitapları verir. Onlardan birisine müracaat etsinler. Eğer beğenmedikleri, itiraz edecekleri yerler varsa o kitapları muâheze eylesinler o zaman kendileriyle bahsederiz. "O zaman arşa..." beyti de bunlar gibidir.

Madem ki ruhtan bahis için mebhas-ı ruhu bilmek lâzım imiş edebiyata dair söz söylemek için de edebiyata vâkıf olmak iktizâ etmez mi?

(Yine sözüm yanlış anlaşılmasın Victor Hugo kullanmakla hissiyâtın merkezi kalptir diyorum zannedilmesin. Elbette öyle söyleyişte bir sebep vardır, onu öğrensinler de beğenmezlerse o sebebe itiraz etsinler demek isityorum.)

Şu makalemde olan ve kendi varakalarına nisbetle yine mu'tedilâne bulunan şiddet-i lisandan dolayı Beşir Fuad Beyefendi biraderimiz beni ma'zûr görürler zannederim. Bir "M. C." efendinin adüvv-i şiir geçinen mütefenninlere hissiz demesiyle ve o manzumenin "Edilen iltimâsı üzerine tuhaflığı sebebiyle derc olundu" diyerek *Gayret*'e konulmasıyla bu kadar hiddetlenip umûm şairleri cehâlet ve cünûn ile itham etmelerine bakılırsa âcizâne benim de içlerinde bulunmakla müftehir olduğum şuarânın umûmuna bu yolda hücum edildiğini görünce böyle bir mukabele yazmaklığım yine pek hafif kalır.

Ben bu cevap ile sükût ediyorum. Fuad Beyefendi biraderimiz buna cevap verseler de mukabele edemeyeceğim. Çünkü bilirim ki böyle hadîdâne bahislerin neticesi müşâtemeye varır. Müşâtemeyi ise ne kendileri arzu ederler ne de ben. Bunu yalnız makaleleri cevapsız kalmasın diye yazdım. *Gayret*'teki bahse devam ediyorum ve edeceğim. Çünkü o bahis serin kanlı ve edîbâne bir sûrette cereyan ediyor.

Menemenlizâde Mehmed Tahir
Âsâr, nr.14; 2 Eylül 1886

Çevir Kazı Yanmasın

Menemenlizâde Tahir Beyefendi "Yetmiş Bin Beyitli Hicviye"ye yazdığı cevabı *Âsâr*'ın on dördüncü nüshasında neşretmiş. Bu cevap okunacak olur ise bâdî-i emirde nazar-ı hayret ve taaccübü mûcib olacak şey Tahir Beyefendi'nin müdafaa-i meşruama birtakım te'vîlât ile taarruz süsü vermek istemesidir! Nasıl, böyle bir iddia bekliyor muydunuz?.. Yahu insaf! O manzumenin münhasıran beni tezyîf maksadıyla yazıldığını bilmeyecek kadar Tahir Beyefendi ne sâf-derûndur, ne de iz'ândan mahrum. Hattâ manzumenin bizzât Tahir Beyefendi tarafından inşâd olunduğuna i'tikad edenler bile var ise de ben Tahir Beyefendi'yi öyle bir küçüklüğü irtikâb etmez bildiğim için onların itikadına iştirâk edenlerden değilim; hariçten gönderildiğini kabul ederim ve meseleyi de işte o nokta-i nazardan muhakeme edeceğim:

Tahir Beyefendi "M.C." Bey'in varakasını alınca düşünüp demeliydi ki: "Beşir Fuad'la şimdiye kadar biz kardeşçesine görüştük, gerçi arada bir bahsimiz var ise de o bahis şahsiyattan, tezyîfden ârî edebiyata kanun-ı münâzara dahilinde gidiyor, hattâ şimdiye kadar bu yolda bir güzel mübâhasenin cereyanı her nasılsa âdet olmamışken o nümûneyi evvel emirde Fazlı Necib Efendi ile Beşir Fuad ortaya koymuştu; şimdi de yine o yolda Beşir Fuad benimle bahse devam ediyor. Şimdi ismini ortaya koymaya cesareti olmayan M.C. kahbecesine herifi tezyîfe kalkışıyor, bunun için de beni âlet ittihâz etmek istiyor. Ben zâten müşâtemeyi intâc edecek müzeyyifâne mebâhisin aleyhin-

de bulunduğum halde bu varakayı nasıl neşredebilirim? Hususiyle kardeş gibi görüşmekte ve bu nâmı vermekte olduğum bir ahbabım tezyîf olunuyor." "Bir inayet-i ûlâ" ile "M.C." Bey'i savmak şiâr-ı insaniyet olurdu. *Hugo*'nun hâtimesinde kanun-ı münâzara haricine çıkan mu'terizlere adem-i tenezzül ile mukabele edeceğimi beyan etmiştim. Tahir Beyefendi buna güvenerek "Adam ne zarar? Zâten cevap vermeyecek, manzume neşrolur, geçer gider" demişler, ol sûretle hareket etmişler. Bu ümîdlerini işte şu, "*Victor Hugo* ünvânlı kitabının hâtimesinde hadîdâne bahsedenlere şiddetle ta'rîz eden Beşir Fuad Beyefendi'den bu yolda sözlerin sudûrunu kat'iyen me'mûl etmezdim" ibaresiyle itiraf ediyorlar. Fakat kendileri düşünmeli idiler ki mukabele tehlikesinden masûn olduğundan cür'et aldığı halde yine nâm-ı müsteara lüzum gören bir şahsın kuvve-i icraiyesi olmak meziyet-i insaniyeye muhaliftir. Kendileri tehzîb-i ahlâk için harikulâde nümûnelerin irâesine lüzum gösteriyorlardı. Kendilerine soralım ki meşâhir-i şuarânın mahâsin-i ahlâka nümûne olmak üzere ortaya koydukları muhayyel "tip"leri gözlerinin önünde buldukları halde nasıl olmuş da bu "tip"ler kendini o yolda bir muhakeme-i vicdaniyeye sevketmemiş?

Her ne hal ise biz gelelim sadede:

Tuhaf değil mi, Tahir Beyefendi, "Zira bir muallim-i edebin ta'bir-i üstâdâneleri vechle kalpten geliyordu" sözünü üzerlerine almışlar! Zannederim ki makaleyi okurken gazabdan gözlerini kan bürümüş veya âlem-i hayal ve istigrâka dalmış bulunmalıdırlar ki o ibareyi üzerlerine almaya kendilerinde istihkak görmüşler! O makamda kendileri murad oluna idi "Bir müteallim-i edebin ta'bir-i mukallidâneleri" terkîbi ne güne duruyordu?

Şimdi varda! Bizim şair en büyük çaplı güllesini savuruyor:

"Şiirde iktidârlarına, behrelerine delâlet edecek bir eser yazmamış olan Beşir Fuad Beyefendi şiir ve edebiyattan bahis açmaya ve hattâ Kemâl ve Hâmid Beyefendiler gibi en büyük üdebâmıza ta'rîz etmeye ne salâhiyetle mübâderet eyliyorlar?" Bum!!!

İşte bir hayli zamandan beri arîz ü amîk nişan alıp savur-

duğu gülle geçti. Şimdi buna cevap vermeden evvel muhibb-i hakikat olduğumu isbat etmek için bir vazifem vardır ki onu ifâya kendimde mecburiyet-i vicdaniye görüyorum.

Kemâl Beyefendi hazretlerini sizin gibi ben de pek büyük bir edîb tanırım, ben de sizin gibi âsâr-ı aliyyelerinden müstefîd olmuşlardanım. Şurası anlaşıldıktan sonra derim ki, insan lâyuhtî olamaz. Binâenaleyh Kemâl Beyefendi ne kadar büyük olur ise olsun kendilerinden sâdır olan her sözü mahz-ı hikmet olmak üzere telâkkiye kimsenin mecburiyeti yoktur ve olamaz da! Kemâl Beyefendi'nin bazı sehvleri meydana konulsa bile yine şöhret-i edebiyelerine halel gelmez; çünkü hiçbir insan yoktur ki hatâdan kendini büsbütün âzâde edebilmiş olsun. Şimdi size bir misâl îrâd edeyim, Kemâl Beyefendi, "Menâzır bir fenn-i mahsusun ismidir; risâlemin sekizinci sahifesinde olduğu gibi, manzaralar mânâsını ifâdede isti'mâl olunmaz" diyorlar (*Gayret* 27, sahife 1, sütun 1). Halbuki işte Ekrem Beyefendi *Takdir-i Elhân*'da, "Fakat tabiatı taklit etmek yani menâzır-ı tabiiyedeki gizli gizli birtakım güzelliklerden..." ibaresini yazmışlar ve bu ibarede "menâzır" kelimesini, Kemâl Beyefendi'nin reyi hilâfına olarak, manzaralar makamında isti'mâl etmişlerdir! Şimdi bunun hangisine itibar edelim? Bunların ikisinin savâb olması mümkün olamaz ya? Ama siz bunların ikisini de âlî bulmayı iltizâm edersiniz. Birine kemâlât-ı ulviye ve diğerine nekais-i ulviyedendir der imişsiniz. Böyle sözle bir şeyin mahiyet ve hakikati tagyîr olunamaz ya! Görüyorsunuz böyle büyük edîbler de hatâ edebilirmiş ve bunlardan sâdır olan bazı hatâları benim gibi âcizler de fark ve temyîz edebilirler imiş!

Terakkiye edilen en mühim hizmetlerin biri ve belki birincisi mevcud olan sehv ve hatâları tashîh eylemektir.

*

Her fert ise alâ-kadri'l-imkân hâdim-i terakki olmak salâhiyetini hâiz ve âdeta öyle olmakla mükelleftir. Binâenaleyh bir insan bir hatâ gördüğü vakit o hatâ her kimden sâdır olmuş ise olsun, onu ihtar etmek salâhiyetini haiz ve belki bu vazife-i insaniyesi a'dâdında dahildir. İşte bir salâhiyet!

Sosyoloji ve ilm-i ahlâk felsefenin bir kısm-ı mahsusudur. Bu iki ilim insanların gerek münferiden ve gerek müttehiden

ahvâllerini tedkik, terakki ve temeddün ve refah hallerini mûcib olacak ahvâli taharrî, bunlara mâni olacak şeyleri tahkik eder. Binâenaleyh şairlerin neşr ve işâa ettikleri fikri tedkik etmek, nâfi' olanlarını iltizâm ve aksini reddeylemek hususunda müntesibîn-i fen olanlar bir teşebbüste bulunurlar ise salâhiyetleri dairesini tecavüz etmiş olmazlar. Bir şairin fikrini tedkik için şiir söylemeye filâna mecburiyetleri yoktur. Ama diyeceksiniz ki müntesibîn-i fen miyânında bunca erbâb-ı iktidâr var, sen âcizsin, onlar meydana çıksın. Evvel emirde cidden müntesibîn-i fen olanlara karşı noksan-ı bıdâamı itiraf ettikten sonra o fikre dair birçok sözler söyleyebilir isem de yalnız şunu demekle iktifâ edeyim: Meselenin ehemmiyeti benim bıdâamla mütenâsib olduğu için erbâb-ı iktidâr şimdilik beni kâfi görüyorlar da meydana çıkmaya lüzum hissetmiyorlar. Salâhiyet oldu iki!

"Nezdime geldi bir meh-i gülşen
Parlıyordu lebinde bir hande
Venüs inmiş zemine zan ettim
Hayret ettim de nezdine gittim"[25]

gibi tel'în-i dimağa mübtelâ bir marîzin hezeyanlarına rekabet edercesine birinci mısraı dördüncüye taban tabana zıt olan bir sözün kaili edebiyat ve şiir hâmisi olmaya kalkışabiliyor da bu derecede ma'tûhâne bir sözü bulunmayan neden edebiyattan, şiirden bahs ve şuarâya ta'rîz etmek salâhiyetini hâiz olmasın? Oldu salâhiyet üç!

Tahir Beyefendi'nin göstermek istedikleri kadar da şarkın değilse de üdebâ-yı garbın âsârına bîgâne olanlardan değilim. Daha kendileri ABC demeye başlamadan evvel ben Hugo'ların, Lamartine'lerin, Musset'lerin, Racine'lerin, Corneille'lerin, Molière'lerin Voltaire'lerin âsârını okuyordum, Schiller'ler Goethe'ler, Byron'lar filânlar da kendilerine caba! Kavâid-i edebiye bahsine gelince ki Guérard'ın Fransızca için ta'lîm-i edebiyat vazifesini ifâ eden eserini bir nebze mütâlaa etmiştim, hattâ bu mütâlaanın sayesindedir ki Hugo'nun *Hernani* nâm dramını okurken müsâdif-i nazarım olan:

mısraının tenâfür-i hurûfa misâl olabileceğini fark edebilmiştim, ancak âdât-ı câriyeye imtisâlen vaz' olunan bazı kavâid-i emr itibârî olup zamân ile kabil-i tagayyür olduğunu yine üdebânın ihtilâf-ı ârâ'larıyla vukua getirdikleri inkılâbât isbat eylemekte olduğundan bunları yazı düstûru nazarıyla telâkki edememekte kendimi ma'zûr gördüm ve el'ân görmekteyim. Bu sözüm sanâyi'-i lâfziye cihetine müteallik değildir. Meselâ mübâlâga gibi derece-i isti'mâli beyne'l-üdebâ münâzaun-fîh olan şeylere ma'tûftur. Beyne'l-üdebâ düstûr addolunan kaidenin bir zaman sonra taban tabana zıddı ittihâz olunduğuna misâl olmak üzere tiyatro fenninde mer'î olan vahdet-i zamân ve mekân kaidesinin Shakespeare tarafından zîr ü zeber edilmesini ve bilâhire Goethe, Schiller, Byron, Hugo vesâirenin ona peyrev olmalarını beyan ederim. Bence kavâid-i edebiyenin bu yolda olanları bir mahkemeden bidâyeten sâdır olan hükümlere benzer, her zaman kabil-i istînâftır, ancak müste'nif bidâyeten verilen hükmün savâb olmadığına dair delâil-i makbûle serd etmelidir. İşte bu kere birçok salâhiyetler daha gösterilebilir ise de şimdilik bu kadarla iktifâ olundu.

"En parlağı en büyük yalandır.
Doğrusunu bul beni inandır"

beytini Kemâl Beyefendi'nin edebiyat ve eş'âr-ı kadîme hakkında söylediği ve Fuzûlî'nin "Aldanma ki şair sözü elbette yalandır" mısraının üdebâ-yı cedîdeye şümûlü olmayacağı beyan olunuyor. Esas-ı mesele şairlerin lisanından kendileri hakkında sâdır olan bu sözün bana isnâd olunamayacağını isbat eder; ister eş'âr-ı atîkaya mutâbakat etsin, ister cedîdeye. Maamâfih şurasını ilâve edeyim, bu sözler ale'l-ıtlak eski şiirlere tatbik olunmak mümkün olamayacağı gibi yeni şiirler miyânında da bu sözlerin hükmüne muvâfık eş'âr yoktur denemez. Meselâ Firdevsî-i Tûsî şuarâ-yı kadîmeden olmakla beraber, "Tuvanâ buved her ki dânâ buved"[26] mısraı işte o şairin lisanından sâdır olmuş. Şimdi gerek Kemâl Beyefendi'nin beytini veya Fuzû-

lî'nin mısraını o mısraa tatbik edebilir misiniz? Bence sözü eski yeni diye ikiye tefrîk edip bunların bir kısmını külliyyen makbûl diğerini merdûd addetmek abestir. Sözü hakikî ve bâtıl nâmlarıyla ikiye tefrîk ederek evvelkini kabul ikinciyi reddetmelidir.

Tahir Beyefendi meseleyi azamet, istigrâk bahsine intikal ettirerek bunların erbâb-ı fende şairlerden ziyade bulunduğunu iddia ettikten sonra diyor ki "Buna delil istenilirse evvelâ Beşir Fuad Beyefendi'nin şu makalelerini gösteririz ki hiddet ve azamete istigrâk ile yazılmış bir eserdir. Dünyanın umûm üdebâsı, şuarâsı aleyhine birtakım safsatalar ile söylediklerinizi türrehâttır, hezeyandır, yalandır; mecnunsunuz, cahilsiniz gibi kendilerine değil en büyük âlimlere bile yakışmayacak taarruzlarda bulunan Beşir Fuad Beyefendi biraderimize hiddet ve azamete istigrâk etmiş demez de ne diyebilirim?"

Evvel emirde ben o makaleyi hiddetle yazmadım. Biraz tuhafça düşmesi isbat-ı müddeâya kifayet edebilir, maamâfih ma'hûd manzumenin neşrinden dolayı müteşekkir de olmadım, âdeta lâkayd idim yalnız Tahir Beyefendi biraderimizin böyle bir harekette bulunuşlarına teessüf ettim. Hattâ cevap vermeye tenezzül etmeyecektim, fakat iki mülâhaza beni mukabeleye mecbur etti. Birincisi Karagöz gibi bir de arkasından bahse karışanlar önlerinde meydanı boş buldukça uluorta gitmeyi âdet ettikleri malûm olduğundan birincisine cevap vermezsem arkasından daha müzeyyifâne bir ikinci onun arkasından bir üçüncü manzume veya varakanın geleceği ve ta ben cevap vermeye mecbur oluncaya kadar bu halin devam edeceği emsâli delâletiyle malûm olduğundan bekleyip şımartmaktan ise şimdiden cevap verip işin önünü almak evlâdır mütâlaası idi. İkincisi de zâten azamet isnâd edilmekte olduğundan sükûtum muârızlarıyla muhâtabayı azametlerine yediremeyen bazı zevâta kıyas olunur da müteazzım olduğuma artık kat'iyen hükmederler korkusu idi. Bil-cümle üdebâ ve şuarâyı techîl bahsine gelince deriz ki yalnız Âşık Garib'i, manzumenin nâzımını techîl etmiştik. Bu sırada kendi hayallerini hakikate tercîh edenlere de bazı vesâyâ-yı hayır-hâhânede bulunduk. Bunları techîl etsek de bir beis yoktu, zâten öyle garib bir fikir her halde âlimâne değildir.

Fakat bu halde kâil olmaktan ziyade tercümanlık vazifesini ifâ etmiş olurum. Meselâ hakîm-i a'zam tanıdığınız Victor Hugo'nun felsefe hocası olan Victor Cousin için Lewes tarih-i felsefesinde kara cahil olduğunu beyan ediyor. Böyle Lewes gibi, Auguste Comte gibi ulûm-ı sahîha ve tabiiyede yed-i tûlâları olan eâzımın reylerini bırakıp da kâinatı bir teşbih veya hayale fedâ edenlerin kavline ittibâ edecek değilim ya! Ben onların vermiş oldukları ölçüyü mi'yâr-ı sahîh bilirim. Der-miyân ettiğim şeyler kendi karîhamın mahsûlü değil ki mağrur olayım. Bende o kadar vüs'at-ı kariha ne gezer! Benim vesâyâma hiddet edeceğine Tahir Beyefendi onları kabul eyleye idiler meselâ şu aşağıda gösterilen hatâlara meydan vermezler idi:

Arşimed'in müteazım olduğuna delil olmak üzere kendisine şu sözü söyletiyor: "Hariçte bir nokta-i istinâd bulsanız küre-i arzı devrinden alıkordum."

Vâkıâ Arşimed "Donnez-moi un point d'appui, je souleverai le monde" demiştir ki "Bana bir nokta-i istinâd verir iseniz dünyayı kaldırırım" demektir.

"Je souleverai"yi "devrinden alıkordum" diye lisanımıza nakletmekteki tercüme hatâsından sarf-ı nazar, şu ibareden "Milâttan 202 sene mukaddem vefat eden Arşimed, 1473 sene-i milâdiyesinde doğan Kopernik'in keşf ve te'sîs eylediği meslek-i (yahut mevkib) şemsîye âgâh idi" anlaşılıyor ki böyle vukuat-ı tarihiyeyi âlet-i evsât etmek ale'l-husus mekâtib-i âliyede ikmâl-i tahsil etmiş bir zât için affolunmaz hatâlardan addolunabilirse de Tahir Beyefendi bu hususta da zevk-i selîm-i şairânesini kendisine siper ederek bunlar tarih ile bir mülâtafa-i şairânedir, bizlere mesâgdır filân diyerek işi geçiştirmek ister, ama halk ne der?

Mevzubahs olan şey cerr-i eskalde en mühim olan nokta-i istinâd olduğunu ifham için söylenmiştir. Bundan azamet mânâsı çıkarılmak istenilse bile her halde bir Avrupa şairinin (ismini söylemek istemiyorum!) peygamberlik davasına kalkışmasına kıyas kabul etmez. Hem insan Arşimed olur ise meydana getirdiği havârık nazar-ı itinaya alınarak müteazzımâne bir sözü bulunsa bile affolunur. Ya tekmîl meziyet ve fatâneti üç beş parça manzum eser vücuda getirmekle "Menem diger nist"[27] yolunda iddialarda bulunanlara ne demeli?

Erbâb-ı fünûnun da istigrâk halinde bulunduklarına misâl olmak üzere Tahir Beyefendi biraderimiz Arşimed'i, Newton'u, Galile'yi, Lavoisier'yi misâl getirmek istiyorlar. Halbuki istigrâk (extase) denildiği vakit lügat kitaplarının tarifine nazaran ruh bedenden çıkmış gibi hayran ve bî-hûş kalıp ya mücessem veya ekseriyetle olduğu üzere muhayyel bir şeyin karşısında bakakalmaktır. Halbuki erbâb-ı fennin istigrâk nâmı vermek istediğiniz hallerine tefekkür ve teemmül (méditation) demek ensebtir. Çünkü zihin ya mesâil-i riyâziyeden birinin halliyle veya âsâr-ı tabiiyeden birinin hakikatini tedkik ile meşguldür. Bunda tedkik, sarf-ı zihn şart, diğerînde insan kendinden geçmek lâzım geliyor. Hem Kemâl Beyefendi "Tabiat hazâin-i bedâyiini umûmen saçsa yine 'şair' hiçbirisini göremez" diyorlardı. Halbuki erbâb-ı fen tefekküre daldıkları vakit tabiatın umûm-ı hazâin-i bedâyiinden istignâ göstermiyorlar; bu bedâyiin bir kısmını nasıl nev-i benî beşer için istihsâl edebiliriz diye düşünürler. Sizin dediğiniz gibi arşa da i'tilâ etmiyorlar, yeryüzünde kalıyorlar. Kimi vücudunun suda sıkletinin tenâkus eylediğine kimi sukut eden elmaya, kimi âvizeye kimi de âlât-ı tahlile dikkat ediyor.

Fakat zevk-i selîm iddiasında bulunanlara ehemmiyetsiz görünen ve arşa i'tilâ eden bir şairin nazar-ı itibârına müsâdif olması mümkün olmayan o şeylere dikkat eden fen erbâbı birer kanun keşf yahut bir veya birkaç ilmi ihyâ ediyorlar.

Arşa i'tilâ eden ve şöhret-i şairâne âfâkı tutmuş olan bir şair ise avdetinde *Les Burgraves* gibi "L'Âne" gibi, cevherler yumurtluyor. Dilinizden düşürmek istemediğinize bakılırsa nümûne-i kemâl addettiğiniz *Bir Mahkûmun Son Günü* vâkıâ diğerlerine makis değilse de yine müellifin maksûdunu bi-hakkın istihsâle kâfi mükemmel bir eser değildir. Hissiyât teşrîhi arar iseniz realistlere müracaat etmeli.

Kalb meselesine gelince derim ki, kalb kelimesinden dolayı şairlerle asıl eğlenen ben değilim, Büchner'dir. Buna karşı Hugo'nun âlimlik taslayamayacağı bedâhetdedir. Nâzım beyitinde "dimağ"i tezyîf etmişti. Ben de madem ki beyin indinizde o kadar muhakkardır öyle ise beyinsizlikle iftihar edin dedim. Bu netice mantığa muvâfıktır.

Ruh-perver filân tabirine ise dumanlı demiştik, yine deriz, Hugo değil kim kullansa deriz; çünkü o sözün bir medlûl-i muayyen ve sarîhi yoktur. Bu tabiî işitenlerin zihninde parlak ve mülevven bir şekil, levha veya sûret tecessüm etmez. Olsa olsa koyu sis arasından uzaktan bir şey seçilirmiş gibi karîne kuvvetiyle hayal meyal bir şey fark olunur. Şairler sâir şeyde hakikate tebaiyyete kendilerini mecbur görmedikleri gibi burada da o mecburiyeti kabul etmek istememişler.

"Kalb kelimesini Victor Hugo'lar, Lamartine'ler, Shakespeare'ler filânlar hepsi kullanıyor" sözünden anlaşılan meselâ Shakespeare kalb tabirini, kalbin vazifesini bilmez değil a, o nasıl kullanmış ise biz de öyle kullanacağız, demek istiyor. Tahir Beyefendi! Siz galiba fenne ve tarihe adem-i vukufunuzu isbat için bu makaleyi yazmışsınız. Shakespeare 1616 sene-i milâdiyesinde vefat etti, halbuki cevelân-ı demi Harvey 1619 tarihinde keşfetti. Vefatından üç sene sonra keşfolunan bir hakikati Shakespeare nasıl bilmeye mecbur olur? Kalbe isnâd olunan hissiyât tedkikat-ı sathiyeden hâsıl olmuş bir zehâb-ı bâtıldır ki yakın zamana gelinceye kadar Avrupa üdebâsı buna mu'tekid idiler, çünkü kalb cevelân-ı deme hizmet etmekle ruhun kanda olduğuna dair cârî olan bazı zehâba mebnî merkez-i his olduğunda da kâil olanlar da var idi; çünkü dimağın ehemmiyeti henüz takdir olunamıyordu. Hattâ 1778 tarih-i milâdisinde Voltaire vefat eylediği vakit kalbini Marquis de Villette alıp hıfzetmiş, Voltaire'in cesedini mumya yapmaya memur olan eczacı Mituar da Marquis de Villette'in dimağçesini ahz eylemişti. Hattâ eczacı Voltaire'in dimağçesinin alınması için Fransa Encümen-i Dâniş-i Tıbbiyesine bir istid'â takdim etmiştir. İşte bilmiyorken mükâbereniz sayesinde öğreniyorsunuz ki şairler yakın vakte gelinceye kadar kalbin hakikaten vazifesini bilmiyorlar imiş, kalb deyince mânevî bir şey farzedip maddî kalbi murad ediyor ve bunu infialât-ı insaniyenin bazısına merkezdir itikadında bulunuyorlar imiş! Dimağ hakkında tedkikata girişenlerden biri Florans idi ki Encümen-i Dâniş azalığı için Hugo'ya rekabet etmiş ve muvaffak olmuştu. Şu halde Hugo'nun tahsil ettiği mekteb nazar-ı itinaya alındığı sûrette Hugo âhir ömrün-

de değilse de o evâilinde ve hattâ en parlak tiyatrolarını yazıp şöhret kazanmaya başladığı bir zamanda kalbin bi-hakkın vazifesini bilmediği iddia olunsa bu ihtimal yüzde doksan dokuz derecede savâb olur. Binâenaleyh Hugo âsârını o yolda yazmış, dili eli öyle alışmış, öteden beri kulaklar da o kelime ile dolmuş, kalb kelimesini eski mânâda isti'mâle devam etmiş. Sizin dediğiniz gibi muktedileri de madem ki bunu Shakespeare, Lamartine, Hugo kullanıyor biz de kullanırız demişler, isti'mâl-i eslâfa tâbi' olmuşlar. Maahazâ taammüm etmiş bir hatâyı terk edip de yerine doğrusu söylense günah mı edilmiş olur?

Tahir Beyefendi biraderimiz! Beni makalenizde sözle techîl etmiştiniz, sizin techîl etmenizle ben bildiğimi unutmam. Nitekim ilmime şehâdet etmiş olsaydınız vukufumun tezâyüd etmesi lâzım gelmeyecekti. Lâkin ben delâil-i lâzımesiyle bazı nikattaki cehlinizi isbat ettim, tarihe dair de min-gayr-i haddin bir ders verdim.

Şimdi işi hulâsa edelim: Müzeyyifâne bir manzume neşrettiniz, müdafaa-i meşruada buldum. Buna ta'rîz süsü vererek techîl yollu cevap yazdınız, üzerinize şu mukabeleyi davet ettiniz. Tekrar yazar iseniz yine yazarım. Sükût ederseniz, ben de sesimi çıkarmam, ber-minvâl-i sâbık bahsimize devam ederiz. Sûret-i zâhirede ihtiyâr-ı sükût edip de başka nâm ile *Gayret* veya *Âsâr*'da tecavüzkârane aleyhimde bir şey neşrolunur ise, sahib-i imzaya kat'iyen iltifat etmem sizi kendime muhâtab tanırım, malûmatınız olsun.

Siz de pekâlâ bilirsiniz ki ben bahsin bu yola dökülmesini arzu etmezdim, yine etmem. Hattâ böyle mukabelelerde bulunmaklığıma sebebiyet verildiğinden dolayı da cidden müteessifim.

Ümîd-vârım ki mübâhasemizin bu kısmı muvakkat bir fırtına addolunur da, asıl bahsimizi sakin bir sûrette icra ederiz. Borayı siz kopardınız önünü almak yine size düşer.

Beşir Fuad
Saadet, nr. 509-511; 13-15 Eylül 1886

Mukabele

Beşir Fuad Beyefendi, *Hugo* ünvânıyla neşrettiği kitap hakkında benden bir mütâlaa istemişti. İstediği mütâlaayı yazarak *Gayret*'le neşrettim. Bir zaman sonra kendisi de buna cevap verdi. O sırada *Gayret*'e M.C. imzasıyla bir manzume geldi ki ale'lumûm şiir-i fennî taraftarânına hitaben yazılmış bir şey idi. Onun muhâtabı kendileri değildi. Edilen itlimas üzerine tuhaflığı sebebiyle neşrediyoruz diyerek risâleye kabul ettim. Bundan o kadar gazablanmışlar ki "Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye" ünvânıyla beş altı sütunluk bir mukabele yazdılar. İçinde bana da birçok ta'rîzler vardı. Ben de bu makalede nefsime ait cihetlerine cevap vermiş ve Fuad Beyefendi'ye "Madem ki edebiyata karışmak ve bazı kavâidine itiraz etmek istiyorsunuz bir edebiyat kitabı alın okuyun, kavâid-i edebiye içinde beğenmediğiniz şeyler varsa onlara itiraz edin. İsteyenler sizi o zaman müdafaa ederler" demiştim. Bilmem Fuad Beyefendi fende zannettikleri gibi edebiyatta da kendilerini üstâd-ı kalemî zannederlermiş ne imiş, bu sözüme de evvelkinden ziyade hiddetlenmişler, "bum, bum" gibi çocukça birtakım yaygaralarla bir makale daha yazdılar. Bunda ise bana sen elifbâ okurken ben şunu gördüm, bunu okudum yok ben sana şöyle ders veririm böyle cevap yazarım gibi tehditlere kalkışmışlar. Zararı yok ben böyle cevaplara kat'iyen ehemmiyet vermem çünkü bu sözlerin ne kadar ehemmiyeti olacağını okuyanlar takdir ederler, ancak makalenin oldukça ehemmiyetlice bir iki noktası vardır ki onları sened ittihâz ederek benim cehaletime hükmediyorlar. Onla-

ra dair beyan-ı mütâlaa etmek ve onların benim mi yoksa kendilerinin mi cehaletine sened olacağını göstermek isterim.

Diyorlar ki:

"Je souleverai'yi 'Devrinden alıkordum' diye lisanımıza nakletmekteki tercüme hatâsından sarf-ı nazar, şu ibareden 'milâttan 202 sene –sahîhi 212 senedir– mukaddem vefat eden Arşimed, 1473 sene-i milâdisinde doğan Kopernik'in keşf ve te'sîs eylediği meslek (yahud mevkib)-i şemsiye âgâh idi' anlaşılıyor ki böyle vukuat-ı tarihiyeyi alt-üst etmek ale'l-husus mekâtib-i âliyede ikmâl-ı tahsil etmiş bir zât için affolunmaz hatâlardan addolunabilirse de Tahir Beyefendi bu hususta zevk-i selîm-i şairânesini kendisine siper ederek bunlar tarih ile bir mülâtafe-i şairânedir, bizlere mesâgdır falan diyerek işi geçiştirmek ister ama halk ne der? (İntiha)

Halk ne diyor bilir misiniz? Diyor ki filhakika mekâtib-i âliyede tahsil etmiş bir adam için vukuat-ı tarihiyeyi alt üst etmek (eğer etti ise) affolunmaz hatâlardandır; fakat hatâ zannettiği bir şeyi tashîhe çabalar ve hususiyle karşısındakini techîl etmek gibi bir şeye yeltenirken kendisi daha büyük bir hatâya düşerek tarih-i fenne kat'iyen vukufu olmadığını meydana koymak da Beşir Fuad Beyefendi gibi bir gazetenin kısm-ı fenniyesini taht-ı nazarında bulundurmaya çalışan bir adam için hiç affolunmayacak hatâlardandır. Hatânızın nerede olduğunu da göstereyim:

Erbâb-ı vukufun malûmudur ki küre-i arz ile beraber ecrâm-ı sâire şems etrafında sâir ve dâir oldukları Arşimed'in tarih-i vefatından sekiz yüz doksan dört sene mukaddem vefat eden Pitagor tarafından der-miyân edilmiş bir dava idi. Sonra Aristo bu mezhebe muârız ve aksini müddeî olduğu cihetle evvelki mezheb iptal edilerek bir zaman Aristo mesleği tervîc edilmiştir. Şu halde şüpheye mahall var mıdır ki Arşimed gibi âlim, onun kadar muhibb-i fen bir adam Pitagor'un öyle bir mezhebi bulunduğundan gafil olsun. Yine mümkün değildir ki müstagrık-ı deha olan, kuvve-i muhakemesi o mesleğin savâb ve berikinin hatâ olduğunu anlayarak kendisi de Pitagor mesleğine sâlik olsun da böyle bir söz söylesin.

Burası isbat olundu ki Arşimed'e "kaldırırdım" yerine,

"devrinden alıkordum" dedirtmek o kadar ehemmiyetli ve zannettiğiniz gibi tarihi altüst edecek bir hatâ değilmiş. Yalnız Arşimed'in öyle söyleyip söylemediği meselesi kalır. Zât-ı âliniz birkaç beyti bir iki şair ağzından yanlış işiterek hıfz buyurduğunuz ve bir kitabınızın mukaddimesinde mahfuzunuz vechle yani hatâ olarak îrâd etmeniz üzerine bir taraftan edilen itiraza bunun esas-ı meseleye taalluk eder bir ciheti yoktur diye cevap verdiğiniz gibi ben de bunun esas-ı bahse dokunur bir yeri yoktur Arşimed ister öyle söylemiş ister böyle söylemiş olsun benim hatırımda öyle kalmış idi derim. Madem ki devrinden alıkordum demekle tarih altüst edilmeyeceği isbat edildi, öyle söylemeyip böyle söylemenin şiir ve edebiyatı ıslâha yeltenen bir adamın bir şiiri kitabının mukaddimesinde vezinsiz îrâd edecek mertebe şiire adem-i vukufunu gösterir bir hatâda bulunmasına nisbet kabul etmeyecek kadar hafif bir şeydir.

Edebiyat kitaplarıyla iştigâli tavsiye ettiğim gibi, biraz da kamus ile tevaggulu tavsiye etsem bilmem ki yine darılır mısınız yoksa hayırhâhâne bir ihtar olarak mı telâkki edersiniz?

İstigrâk ale'l-ıtlak dalmak mânâsınadır. Mecaz olarak tefekkürât ve tasavvurât içine dalmaya dahi istigrâk denilir ki "meditation" kelimesi bunun mukabilidir. "Extase" kelimesi ise lisanımızda vecd tabiriyle tercüme olunur. Hâl-ı vecde gelen bir adam bir hayret-i sırfa içinde bulunur. Bu halde bulunan bir adam ise yazmaya, söylemeye, düşünmeye vakit bulamaz ki şiir yapabilsin.

Hem Kemâl Beyefendi "Tabiat hazâin-i bedâyiini umûmen saçsa yine şair hiçbirisini göremez" diyorlardı. Halbuki "Erbâb-ı fen tefekküre daldıkları vakit tabiatin umûm hazâin-i bedâyiinden istignâ göstermiyorlar" diyorsunuz. Ne garib safsata!!.. Kemâl Bey "Bir şair nazar-ı dikkatini bir noktaya hasrederse tabiat.. ilh." demişti. Bu cümlenin "hasretmek" kelimesine kadar olan kısmını hıfzettikten sonra kendi istedikleri gibi tefsîr etmelerine ne demeli? Şair de nazar-ı dikkatini bir noktaya hasrediyor, âlim de. İkisi de o nokta hakkında tedkikata girişiyorlar. Ancak icra ettikleri tedkikatta nokta-i nazarları başka. Meselâ birisi o noktanın kendisinde hâsıl ettiği tesir-i hissîyi, tevlid ettiği efkâr-ı âliyeyi, izhâr ettiği kelimât-ı sâkitâneyi tefekkür ve

mütâlaa eder. Ona müteferri olarak yazacağı şiirin cidden müessir-i vicdan bir hale gelebilmesi için ne yolda tasvîri iktizâ edeceğini düşünür bir iki malûmatını faraziyâtını o noktaya tatbike çalışır. Şimdi bu düşünmeler arasında nokta-i nazarların başka olmasından gayrı bir fark var mıdır? Newton ağaç altında bulunduğu zaman kendi efkâr ve mütâlaâtına dalmıştı. Buna tefekkür değil, istigrâk derler; çünkü tefekkür kelimesi herkesin meselâ sizin hakkınızda isti'mâl edilir de Fuad Beyefendi filân şeyi düşünür derler. Newton'un düşünmesi ile sizin düşünmeniz arasında dağlarca fark bulunduğu halde nasıl olabilir ki şu iki hali tasvîr için kullanılacak kelimelerin bir farkı bulunmasın. İşte Fuad Beyefendi! Bu sebepledir ki öyle düşüncelere istigrâk derler. "Extase" mukabili ise vecddir.

Kalb kelimesinden dolayı şairlerle asıl eğlenen ben değilim "Büchner"dir; buna karşı Hugo'nın âlimlik taslayamayacağı bedâhettedir diyorsun. Benim iddiama ne garib mukabele. Ben Hugo kalbi kullanıyor, binâenaleyh doğrudur mu dedim ki böyle bir mukabeleye mahall olsun. Hattâ makalemde bu fikirde bulunmadığımı siyâk ü sebâk anlatıp dururken ihtiyât olarak bir hîle-i mahsus ile izah bile etmiştim de maksadım Hugo kulanmakla mutlaka doğrudur diyorum zannedilmesin. Belki Hugo'nun kullandığı bir şeyde elbette bir sebeb-i edebî vardır, onu taharrî edin demiştim. Hugo'nun Büchner kadar âlim olup olmadığını bilmem fakat Büchner'nin Hugo kadar edîb olmadığını ve hususiyle kara cahil dediğiniz Hugo'nun sizden beş on derece daha âlim olduğunu pekâlâ bilirim. Lewes, Cousin'e cahil diyor, fakat Cousin'e de sorunuz bakalım Lewes'e ne söylüyor. Lewes bürhânî denilen mezheb-i felsefe müntesiblerinden, Cousin ilahiyûn sözüyle tercüme edilen münselikîn-i hikmet efrâdından birer feylesof. Elbette birbirlerine cahil derler, ebleh derler. Sizin gibi, bizim gibi adamlara ise öyle ulemâya karşı hürmet etmekten başka bir şey yakışmaz.

Menemenlizâde Mehmed Tahir
Gayret, nr. 33, 19 Eylül 1302

Tekrar Çevir Kazı Yanmasın

"Çabuk hırsız ev sahibini bastırır" derler! Menemenlizâde Tahir Beyefendi bu darb-ı meseli düstûr-ı amel ittihâz ederek kendini haklı göstermeye savaşıyor ise de karşısında gürültüye papuç bırakacak adam bulamadığı için beyhude akıntıya kürek çekiyor.

Tahir Beyefendi'nin iddiasınca mücadeleye sebebiyet veren kendileri değilmiş, ben imişim? "M.C." imzalı *Gayret*'le neşrolunan ma'hûd manzume hariçten gelmiş, bana hitâb değilmiş! Kendinin cevabı bile şu iddianın aksine şehâdet edip dururken bilmem bu mugalatalarla Tahir Beyefendi kimi iğfâl etmek istiyor.

"M.C." imzalı hezliyâtın kendi fikir ve kalemlerinin mahsûlü olduğunu bildiğim halde yine eski münâsebetimize riâyeten mukabelemde burasını yüzüne vurmamış, hâriçten geldiğini kabul eder gibi olmuştum. Madem ki mugalatayı elden bırakmak istemiyorlar, ben de hakikat-i hâli neşretmekten çekinmek mecburiyetinden âzâdeyim.

Evet, ma'hûd hezl-nâme Tahir Bey'indir. Böyle olduğuna kendi refikleri de şehâdet ediyorlar. Hem o şehâdete de ihtiyaç yok, isbatı kolaydır. *Gayret* bir risâle-i mevkuta olduğu için müsveddâtı encümen-i teftiş ve muayenenin tasdikinden geçer. Risâle tab' olunduktan sonra tatbik olunmak üzere müsveddât encümene takdim olunur. Ma'hûd hezl-nâmenin el-yevm musaddak müsveddesi encümende mahfuz bulunacağı tabiidir. İşte o müsvedde kendi hatt-ı destleriyle muharrerdir. Değildir

derler ise "Halep orada ise arşın burada" fehvâsınca laklâkiyâttan vazgeçip bil-fiil isbat eylemeleri lâzım gelir. Ben hazırım, cumartesi günü saat sekiz raddelerinde matbaada buluşup birlikte encümene gidelim, bakalım hangimizin iddiası sâbit olur!

O manzumenin neşrinde ihtiyâr olunan güçlüklerden biri de imzadadır. Âlem-i matbuatımızda ma'rûf olan şairlerden isimlerinin baş harfleri "M.C." olan yalnız Mehmed Celâl Bey'dir. "M.C." imzasını koymaktan maksat vukuu melhûz olan mukabelenin mîr-i mûmâ-ileyhe tevcîhidir. Mehmed Celâl Bey manzume kendisinin olmadığı halde imzadaki "M.C." harflerinin ma'hûd hezl-nâmeyi kendine isnâd ettireceğini düşünerek manzume kendisinin olmadığını *Gayret*'le neşretmesini Tahir Beyefendi'ye ihtar eyledikleri halde bu ihtarı da kabul etmemişler, tuhaf değil mi?

Bir insanın kendinden sâdır olan bir fiili velev şâyân-ı takbîh olsun, inkâr eylemesi hususiyle bu fiilin âhire isnâd olunabilmesi için bazı manevraya teşebbüs etmesi, o fiili itiraf eylemekten akbeh olduğunu bilmek lâzım gelen Tahir Beyefendi nasıl böyle bir hareketi tecvîz ediyorlar? Sözde maâlî-pesend olmak kolaydır, ancak insandan fiiliyât ve tatbikât isterler!

*

Âlem-i hakikatten külliyyen tecerrüd eden şairler bile muamelât-ı şahsiyede kizb ü dürûgun mezmûmiyetini teslîmde tereddüd etmemişlerdir. İhtimal ki sıra gelse Tahir Beyefendi de hüsn-i ahlâk nâmına kizb ü riyâyı irtikâb edenleri aforoz ederler, beliğâne nutuklar îrâd ederler. Fakat fiiliyâta gelince iş değişiyor. Delilsiz söz söylemek âdetim olmadığı için size ihticâca sâlih bir misâl arzedeyim:

Bakınız mîr-i maâlî-pesend mukaddime-i *Gayret*'te ne diyor:

"Birçok zamandan beri vatanıma âcizâne bir hizmette bulunmak emelinde idim. Vaktiyle *Hâver* gibi, *Güneş* gibi mecmûalara –bizim memleketimizin mahsusatından olduğu üzere– menfaat görebilmek şöyle dursun üstüne birçok fedâkârlıkda dahi bulunarak muharrirlik edişim tâ o zamandan beri gönlümde bu arzu-yı hizmetin vücuduna delâlet eder."

Halbuki *Hâver* ve *Güneş* refiklerimizin kâffesi bilirler ki bu

iki risâle için Tahir Beyefendi'nin cebinden habbe-i vâhide çıkmadı. *Hâver*'in hesabını gördüğümüz vakit vâridatı masârifini korumuş, yalnız benim sermâye olarak verdiğim yirmibeş lira sahib-i imtiyâzın zimmetinde kalmıştı. Tahir Beyefendi itimada dair nutuklar îrâd etmemiş ve işi heyetin reyine bırakmış olsa idi böyle bir zimmete de mahall kalmayacaktı! Benim sarfetmiş olduğum bir para ile Tahir Beyefendi nasıl iftihar ediyorlar, anlayamadım. Vâkıâ o devirlerde birbirimize "kardeş" nâmını veriyor idiysek de keselerimiz de bir değildi ya!

Ma'hûd mukaddimede gayretlerinden bilmem nelerinden bahsettikleri halde *Güneş* risâlesinde vaktiyle müsvedde vermeyen, risâlenin günü gününe neşrine mâni olan başlıca kendileri idi! Halbuki ben şimdiye kadar sabrettim, ses çıkarmadım; iltizâm ettikleri mugalatada devam ile beni mecbur etmese idiler yine ses çıkarmazdım. Hattâ Ekrem Beyefendi'nin *Takdir-i Elhân*'da yaptıkları gibi Fransızca bir kelime söyleyip de mânâsını kamustan nakletmek bile istemem. Yalnız Tahir Beyefendi'ye rica ederim bu gibi hareketlerini olduğu gibi zabt ü kayd etsinler, hâsıl olacak "confessions"(defter-i a'mâl)lerini Kemâl Beyefendi'ye göndersinler. Bakalım edîb-i müşârün-ileyh hareket-i vâkıalarını tasvîb mi eder, yoksa takbîh mi!

Tahir Beyefendi *Âsâr* ile neşreyledikleri (kendi tabirleri vechle) ihtâr-ı biraderâne(!!!)lerine ser-levha olarak "Mukabele ve Sükût" demişlerdi! Ancak bâr-ı techîl altında kalamayacaklarından bahisle tekrar mukabeleye şürû' etmişlerdir! Böyle bir mukabelede bulunmasa idiler kâr etmiş olurlardı! Çünkü dirayet arzedeyim derken yine izhâr-ı cehalet ediyorlar!

Tahir Beyefendi diyorlar ki: "Makalenin oldukça ehemmiyetlice bir iki noktası vardır ki onları senet ittihâz ederek benim cehaletime hükmediyorlar. Onlara dair beyan-ı mütâlaa etmek ve onların benim mi yoksa kendilerinin mi cehaletine sened olacağını göstermek isterim." Şu arzularından dolayı Tahir Beyefendi'ye teşekkürâtımı arzederim! Nasıl teşekkür etmeyeyim ki mukabelelerinde iddiamı her vechle isbat edecek bana birtakım yeni silahlar daha veriyorlar!

Biz Arşimed'in tarih-i vefatını milâddan 212 sene mukaddem göstermişdik. Yalnız mürettibler aşerât hânesindeki bir ra-

kamını kısa gördükleri için olmalıdır ki sıfır dizerek tarih-i mezkûru 202 haline tahvîl etmişler. Yazdığım makaleleri tekrar gözden geçirmek mu'tâdım olmadığı gibi ekseriya bunların tashîhini de kendim yapmam. Bilâhire bir hatâ gözüme çarpar ise vâkıâ tashîh ediyorum, ancak bir tarihin adedi adedine tashîhi onun ezberde olmasına mütevakkıftır. Eşhâs-ı tarihiyenin tarih-i tevellüd ve vefatlarını aynı aynına ezberde tutmak harice'z-imkân gibidir. Yalnız bilinecek şey mevzubahs olan şahsın hangi asırda muammer olduğudur. Meşâhirin tarih-i tevellüdünü bir tarih hocasına bile sorsak ezberden adedi adedine haber veremez.

Tahir Beyefendi tarih-i mezkûrun o yolda dizilmesinden istifâde ve *Larousse* vesâire gibi ufak tefek dikşionerlerdeki malûmatı kendine mâlederek, Arşimed'in tarih-i vefatı milâdî 202 sene değildir, sahîhi 212 senedir gibi malûmat-fürûşlukta bulunuyorlar, şâyân-ı hande değil mi?

Gelelim Tahir Beyefendi'nin sözlerine:

Fenn-i tarihte mütebahhir geçmek isteyen mîr-i mûmâileyh diyor ki "Erbâb-ı vukufun malûmudur ki küre-i arz ile beraber ecrâm-ı sâire şems etrafında sâir ve dâir oldukları Arşimed'in tarih-i vefatından (sekiz yüz doksan dört sene) mukaddem vefat eden Pisagor tarafından der-miyân edilmiş bir dava idi." Pîr ol koca müverrih! Pisagor'u tarih-i milâdiden "1106" sene mukaddem vefat ettirişiniz fen-i tarihinde olan behre-i kâmilenize bir delil-i alenidir!

Müverrihîn Pisagor'un tarih-i tevellüd ve vefatında müttefik olmadıkları halde Tahir Beyefendi'nin fazl ü dirayetleri sayesinde bu meseleyi hall ü fasl edişleri sezâ-vâr-ı takdir ve teşekkürdür. Ancak Pisagor'un tarih-i tevellüdünü müverrihîn altmış dördüncü Olimpiyad ile kırk üçüncü Olimpiyad arasında gösteriyorlar! Birinci Olimpiyad milâddan 776 tarih-i mukaddeminden bed' eder. Her Olimpiyad dört seneden ibaret olduğu cihetle müverrihlerin rivâyetleri arasında seksen dört senelik bir fark vardır. Maahazâ en eski tarihi alacak olsak 776 tarihinden kırk iki Olimpiyad yani 68 sene tenzîl olunmak icab eder ki bâkî 608 kalır. Demek oluyor ki 608 tarih mukaddeminde tevellüd eden Pisagor daha dünyaya gelmeden 498 sene ev-

vel vefat etmiş! Böyle şairâne vukufu kim takdir etmez? Sizin gibi bir fâzıla tarih bilmez demek ne büyük haksızlıktır! Sizin gibi âlim bir müverrih nasıl bâr-ı techîl altında kalabilir!

*

Küre-i arz ile beraber ecrâm-ı sâirenin güneşin etrafında sâir ve dâir oldukları Pisagor tarafından der-miyân edilmiş bir dava olduğunu, rivâyetinize nazaran erbâb-ı vukuf bilirmiş. Sizin gibi bir fâzıl-ı mütebahhirin "otorite"sini kabul etmemek mümkün müdür? "Pisagor arzın küreviyetini ve merkez-i âlemde sâbitliğini kabul ediyordu, güneş, kamer, ecrâm-ı sâirenin küre-i arzın etrafında dönüp bir âhenk-i semâvî teşkîl eylemekte olduklarına kâil idi" diyen lugat-ı tarihiye sahibi Bouillet'nin ifadât-ı cahilânesi sizin rey-i mürşidânenize tekabül edebilir mi? Diğer lügat-ı tarihiye sahibi Grégoire ve İngilizce ansiklopedi müellifi Chambers ve felâsifenin tercüme-i hâlini yazan Lewes de varsın Buye ile hem-efkâr olsunlar, sizin yanınızda bunların nâmı mı okunur? Şair olmadıkları için zevk-i selîmden muarrâ bulunmaları hükm-i hâkimânelerince, tabiî bulunmak icab eden böyle adamların kavline itibar olunabilir mi? Zevk-i selîm olmayınca bir şey olmaz! Mesâil-i tarihiyeyi halledebilmek için şair olmalı!

Bu ta'dâd ettiğim müelliflerin reyine bakılsa Pisagor mezhebine dair hiçbir şey yazmayıp daima şakirdânına sûret-i hafiyede ders verdiği ve kendinden ders almış telâmizlerinden hiçbiri üstâdlarınm mezhebine dair bir eser vücuda getirmedikleri cihetle kendisine birçok şeyler isnâd olunmuş ise de bunlar şâyân-ı itibar değil imiş! Hattâ Pisagor mesleğine bilâhire tâbi' olanlardan ve takriben milâddan 420 sene mukaddem vefat eden "Philolaos" şimdiki meslek-i şemsînin bânisi olduğuna dair mevcud olan bir zehâb da şâyân-ı itiraz olup, ancak Philolaos'un küre-i arz ile şems ve ecrâm-ı sâirenin fânilere mer'î olmayan ve merkez-i âlemde bulunan, bir ateşin etrafında devreylediklerine dair bir mezhebi bulunduğu mevsûk ve şâyân-ı itibar imiş! Vâkıâ Kopernik Philolaos'un âsârından istifâza eylemiş ise de meslek-i şemsî-i hakikinin kâşif ve müessisi yine Kopernik imiş! Ancak zât-ı âlilerini bâr-ı techîl altında bırakmaktan ise bunların rivâyâtını türrehâttan addetmek zevk-i se-

lîm ashâbına karşı ifâsı farzolan bir zimmeti ifâ eylemek olacağını kari'ler elbette bilirler, siz hiç merak etmeyin!

Philolaos'un ilm-i hey'etce zehâbı Pisagor'un meslek-i hikemiyesiyle birlikte daha Arşimed doğmadan evvel eyâdî-i itibardan düşmüş, gûşe-i nisyâna atılmıştı. Ama Arşimed dehası sayesinde bu mesleğin savâb olduğunu keşfedemez miydi? Burası bir faraziye-i şairânedir! Bizim öyle faraziyât ile alışverişimiz yoktur. Meslek-i âlem-i hakikiyi keşfetmek mâyiât kanununun keşfinden aşağı olmadığı için eğer o dâhinin böyle bir keşfi ola idi, sâir keşfiyâtı miyânında bu da ta'dâd olunurdu. Zamanında mer'î olmayan bir fikri Arşimed'e isnâd etmek her halde tarihi altüst etmektir. Zâten Pisagor'u daha doğmadan 498 sene evvel öldürüşünüz bu iddiamızı isbat eylemektedir. Artık, "Filhakika mekâtib-i âliyede tahsil etmiş bir adam için vukuat-ı tarihiyeyi alt üst etmek (eğer etti ise!!!) affolunmaz hatâlardandır" sözünüzü aynen naklederek Mecelle'nin kavâid-i esasiyesinden olan, "Kişi ikrârıyla ilzâm olunur" düstûrunu ilâve ile bu bahse netice verelim.

Alt tarafta hatânızı itiraf ettikten sonra bunun esas-ı meseleye dahli olmadığını beyan ediyorsunuz! Bu bâbdaki hakkınızı teslîm ile beraber yine esas-ı meselede de haksızlığınızı beyan etmekten geri duramam. Siz Arşimed'in ma'hûd sözünü azamet ve gurura misâl olarak serd etmiştiniz. İşte harfiyen sözünüz:

"Arşimed'i 'hâriçten bir nokta-i istinâd bulsa idim küre-i arzı devrinden alıkordum' diyecek kadar mağrur eden azamet değil midir!"

Değildir! Fenn-i makineye vukufunuz olsa idi, bu sözden dolayı Arşimed'e isnâd-ı azamet eylemezdiniz, çünkü Arşimed'in bulmuş olduğu düstûru ve bunun havâssını bilirdiniz. O düstûru söylemek istiyorum ama yine ders vermeğe kalkışıyor diye hiddetlenmenizi arzu etmiyorum. Hasisin birisi suya düşmüş kendini kurtarmak isteyen bir adam elini ver dedikçe hisseti hasebiyle elini çeker imiş sonra işe vâkıf olan bir zât "Kurtarmak ister isen elimi al de o zaman emeline nâil olursun" nasihatini vermiş. Ben de o nasihate ittibâ edeyim, o düstûru size öğretmeyeceğim nasıl olduğunu siz bana ber-vech-i âti öğretiyorsunuz:

Bir mânivelada başlıca üç nokta vardır ki birinde nokta-i istinâd diğerinde kuvvet, üçüncüsünde mukavemet bulunur. "D" istinâd, "K" kuvvet, "M" mukavemet farzolunsa Arşimed'in keşfeylediği şu düstûr meydana çıkar: KxK=DMxM. Bu düstûrda "KD" kuvvet ile nokta-i istinâd ve "DM" dahi nokta-i istinâd ile mukavemet beynindeki mânivela kolunu irâe eder. Fezâ nâ-mütenâhî olduğu cihetle mânivelanın tûlunu da istediğimiz kadar uzun farzedebileceğimizden bir nokta-i istinâd bulunur ve mânivela dahi matlub olan uzunlukta olur ise dünyayı kaldırmaya yalnız Arşimed'in değil hattâ beşikte bir çocuğun kuvveti bile kifâyet eder, ey mîr-i mütebahhir! Azamete hamlettiğiniz sözün ne hikmete mebnî söylenildiğini şimdi anladınız mı? Affedersiniz, unuttum, sahîh Arşimed'in düstûrunu siz bana ta'lîm ediyordunuz!...

Geçende Ziya Paşa merhumun bir beytini hatırımda kaldığı gibi yazmıştım, Âlî nâm-ı müstearını isti'mâl eden bir zât bu beytin aslına muvâfık olmadığını söylemiş, ben de kabul etmiştim. Tahir Beyefendi bu sehvi görünce mal bulmuş Magribiye dönmüşler, yalnız minnetdarlıklarını ibrâz için Âlî'nin tekkesine bir kurban göndermeyi unutmuşlar ki burası cây-i teessüftür. Matbuata etmiş oldukları küllî fedâkârlık bu derecesine bir kurban parasını ilâve etmeden çekinmemeli idiler. Hiç olmaz ise Âlî'nin elini öpüp duasını almak da mı yok idi?

Her ne hal ise ma'hûd meseleyi diline dolayarak bakınız ne diyor: "Şiiri ıslâha yeltenen bir adamın bir şiiri kitabının mukaddimesinde vezinsiz îrâd edecek mertebe şiire adem-i vukufunu gösterir bir hatâda bulunması..."

Benim şiir hakkında der-miyân eylediğim mütâlaât fikre ait olup sanâyi'-i lâfziyeden bahseylemediğimi öteden beri söyleyip dururken böyle nâ-be-mahal bir itiraz hezeyan nev'indendir. Vezin ve kafiye meseleleri başka, bir fikrin savâb veya hatâ olduğu başka. Muârızım Âlî üdebâ-yı cedîdenin ekseri vezne âşina değildir diyor; hattâ bir beyti hakkıyla okuyamayacaklarını iddia ediyor! Bu iddialarının ne dereceye kadar sıhhate karîn olduğunu tedkik etmek bana ait değildir. Ben yalnız şurasını bilirim ki şairlik, edîblik tasaladığınız halde Nâzımü'l-hikem'in "Bî-sütûn-ı feleği..." beytini anlayamayıp bol keseden

bir "nüh" ilâve etmiş ve beytin veznini ihlâl eylemiştiniz. Hele Fransızca bir manzum eseri bi-hakkın okumaktan âcizsiniz. Siz Türkçe aruzu ne kadar bilir iseniz, Fransızca "versifikasyonu" ben de o kadar ve belki daha ziyade bilirim. Maahazâ bunu bilmek de benim için elzem değildir, çünkü benim bahsim vezin ve kafiyeye ait değil, fikredir!

"Edebiyat kitaplarıyla iştigali tavsiye ettiğim gibi biraz da kamus ile tevaggulu tavsiye etsem bilmem darılır mısınız?" buyuruyorsunuz. Bunda darılacak bir şey yok! Edebiyat hakkında bir fikir hâsıl edecek kadar garbın âsâr-ı müştehire-i edebiyesini bir dereceye kadar okumuştum! Şimdi vakit buldukça kitab-ı fenniye okuyorum, bunları bırakıp ötekilerine vaktimin bir kısmını hasretmek için bir mecburiyet-i mahsusa lâzımdır. Öyle bir mecburiyet gördükçe vesâyânıza hâcet kalmadan âsâr-ı edebiyeyi mütâlaadan geri durmuyorum. Kamus tavsiyesine gelince, "Kendisi muhtâc-ı himmet bir dede, nerde kaldı âhire himmet ede" beytini zikretmekten kendimi men'edemiyorum. Öyle bir müracaata benim kadar siz de muhtaçsınız. Şahs-ı âhire kamus tavsiye ederken muzibin biri gelip de size "Saadetlu Elhac İbrahim Efendi" yahud "Muallim Naci Efendi" geliyor dese idi betiniz benziniz kül gibi kesilir, saklanacak delik arardınız! Zâten ben istigrâk kelimesi için te'vîlâta kalkışacağınızı tahmin eylediğimden buna mahall kalmamak için "meditation", "extase" lugatlarını ilâve etmiştim. İstigrâk kelimesinin sûret-i isti'mâlinden dahi "extase" kelimesinin mânâsı murad olunduğu anlaşılıyordu. Çünkü ma'hûd manzumede "istigrâk ile" lügatından sonra gelen mısrada "perestiş" kelimesi var idi. Ben kelimenin sülâsisine iştikakına bakmaksızın yalnız ondan murad eylediğiniz mânâ üzerine idare-i efkâr eyledim ve te'vîle mahall kalmamak için yukarıda beyan eylediğim vechle Fransızca iki kelimeyi ilâve ettim. Siz "extase" kelimesi lisanımıza "vecd" tabiriyle tercüme olunur diyorsunuz, ben de size cemiyet-i tabiiyenin lügatına müracaatı tavsiye edeyim. İşte o lugatta "extase" kelimesi için "beht, hâl-i mebhûtiyet, inzihâl" sûver-i müsellesesi gösterilmiş. Lisanımıza "extase" kelimesini tercüme etmek murad eder isek ne "istigrâk" ne de "vecd" tabirine ihtiyacımız vardır. Bir cemiyet

tarafından mezkûr kelimeye mukabil olarak te'sîs olunan üç tabirden birini kabul ederiz.

Bir mütefenninin dalgınlığıyla bir şairin dalgınlığı arasında nokta-i nazarların başka olmasından gayri bir fark olmadığını beyan ediyorsunuz. Pekâlâ! Bundan büyük fark mı olur? Şair hayaline daldığı yani âlem-i hakikatle kat'-ı münâsebât eylediği zaman hazâin-i tabiatten müstagnî oluyor. Halbuki bir mütefennin en müstağrak olduğu bir zamanda yine fikrini, hazâin-i tabiatin bir nebzesini hemcinsi için elde etmeye sarfediyor? Bunların arasındaki fark gece ile gündüz arasındaki farka benzer ki bu da nokta-i teveccühün başka olmasından ibarettir.

Beşir Fuad
Tercüman-ı Hakikat, nr.2528-2530;
18-20 Teşrîn-i sâni 1886

NOTLAR

1 Sümbülzâde Vehbi
2 Namık Kemâl, "Hilâl-i Osmanî", (Sadettin Nüzhet, *Namık Kemâl, Hayatı ve Sanatı*, İstanbul 1933)
3 Namık Kemâl, "Kıt'alar", aynı yer, s.204 (Kitapta ilk mısra şu şekildedir: "Vatan olsa ne rütbe bî-pervâ")
4 Orhan Okay, bu sebebin Beşir Fuad'ın hasta annesini kaybetmesi olduğunu söyler: *İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, İstanbul 1969, s.160
5 "Bazı Mülâhazât", *Gayret*, nr. 5, 31 Kânun-ı sâni 1301, (12 Şubat 1886)
6 Beşir Fuad bu sıralarda *Beşer* adlı kitabı üzerinde çalışmaktadır, (1. Kısım, İstanbul 1303, 128 s.).
7 Ahmed Hamdi (1851-1917).
8 Namık Kemâl, "Muhabbet", *Nümûne-i Edebiyat* , (Hazırlayan: Ebuzziya Tevfik), İstanbul 1302, s.394-410
9 Hikmet tarzında şiirler söylediği için Ahmed Hamdi'ye Muallim Naci tarafından verilen sıfat.
10 Muallim Naci , "Tefevvuk", *Firûzan*, İstanbul 1303, s.26
11 Muallim Naci, "İrcâ-i Nazar", *Teâvün-i Aklâm*, nr.2,4, 1-24 Temmuz 1302
12 "Zıtlar bir araya gelemez."

13 "Menemenlizâde Mehmed Tahir, Victor Hugo'ya Mersiye", *Elhân*, İstanbul 1303, s.54
14 Menemenlizâde Mehmed Tahir, "Garib Bir Terakki", *Gayret*, nr.3, 17 Kânun-ı sâni 1301, (29 Kânun-ı sâni 1886), s.10-11.
15 Abdülhak Hâmid, *Sardanapal*, 8.manzar, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1335
16 "Bence şiirin en güzel tarifi kalpten gelen sözdür" diyen (*Gayret*, nr.22, 11 Haziran 1886, s.88) Menemenlizâde Mehmed Tahir'i kasteden Beşir Fuad, şairlerin kalbi duygu merkezi olarak göstermelerini eleştirerek kalbin sadece pompa işlevi gören bir organ olduğunu söyler. Bu düşüncesine dayanak olarak Büchner'den çevirdiği "Kalb" adlı makaleyi (*Envâr-ı Zekâ*, nr.15-19, 21,23,24, Kânun-ı evvel 1883) gösteren Beşir Fuad, Namık Kemâl ile de aynı konu etrafında tartışır. Bak: s. 308-317.
17 Namık Kemâl, "Tahrib-i Harabat", *Namık Kemâl'in Türk Dili ve Edebiyatı Üzerine Görüşleri ve Yazıları*, (Hazırlayan: Kâzım Yetiş), İstanbul 1989, s.69
18 Fuzûlî'nin mısraını Ziya Paşa'ya atfeden Beşir Fuad'ın hatâsı Âlî adlı bir şahıs tarafından eleştirilir ve aralarında bir tartışma cereyan eder. Bak: s. 287-307
19 Namık Kemâl, *Cezmi*, İstanbul 1880
20 Menemenlizâde Mehmed Tahir, "Şiir Nasıl Yazılır?", *Hâver*, nr.2, 1 Receb 1301
21 Ahmed Vefik Paşa'nın Molière'den adapte ettiği piyes.
22 Menemenlizâde Mehmed Tahir, "Hâmid Bey Terakki mi Ediyor Tedennî mi Yahut Makber", *Gayret*, nr.22, 30 Mayıs 1302, s.87-88
23 Ziya Paşa, "Meşrût u Ahvâl-i Şâirî", *Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II*, (Haz. M. Kaplan, İ. Enginün, B. Emil), İstanbul 1978, s.63
24 "Şiir Nasıl Yazılır?", *Hâver*, nr.2, 1 Receb 1301
25 Menemenlizâde Mehmed Tahir, "Mâzi", *Hâver*, nr.4, 1 Şubat 1301
26 "Bilgili olan güçlü olur."
27 "Benden başkası yoktur."

III. Ekler

Dezgir Kim Oluyor?

Gazetenizde yine "Nekais-ı Ulviye Meftûnlarından Birisi" "Sârpâş mı? Serpâş mı?" ünvânı altında ikinci bir makale-i itiraziye neşretmiştir[1] ki mündericât-ı mâlûmesinden istidlâl olunduğuna göre sahib-i nakîse-cûyı bir mu'teriz-i lâtife-gû olacak.

Bu mu'teriz-i nev-zuhûr bir tavr-ı sühan-şinâsâne ile âlem-i matbuata sevk-i hâme-i gurur ederek cevelân-ı nâkıdâneye başlamıştır ki bedîhe-gûyân-ı Arab gibi meydan-ı edebiyatı kesip atmak istiyor.

Vâkıâ "sâpâş"ın sahîhi "serpâş" olmayıp "şâbâş"tır.

Vâkıâ "serpâş" kelime-i tahsîn olmayıp gürz-i girân mânâsındadır.

Vâkıâ "serpâş", "sârpâş"tan muhaffef değildir. Fakat Zaloğlu Rüstem'in "serpâş" isminde bir deste-çûbu bulunduğuna dair *Şehnâme*'de bir kayıt müsâdif-i nazar-ı âcizânem olmadı.

Dezgir kim oluyor? Bu nâm ile şehîr hiçbir kahraman-ı dilîr işitilmemiş. Dezgir isminde bir pehlivan, mukabil-i Rüstem-i dâstân-ı olmuş, Tehemten de "serpâş" ismiyle muanven bir deste-çûb-ı ser-efgen ile başını paralamış.

Pekâlâ!.. Kıssahânân zamanından bu zorba-i can-sitânın tarrâka-i zehre-şikenini kimse duymamış mı?

Dezgir isminde bir pehlivan, "serpâş" nâmında bir gürz-i girân yoktur demek istemiyorum; bu isimde bir pelhivan bulunur, o nâmda bir deste-çûb olursa da Rüstem'in ne öyle bir düşman-ı mağlubu ve ne de böyle bir deste-çûbı olduğu işitilmemiştir demek isterim.

Sakın "Nekais-ı Ulviye Meftûnu" bu meclis-i vegayı bed'-nâmede görüp de *Şehnâme*'ye isnad etmesin. Zira, cenâb-ı Fuzûlî'nin "Aldanma ki şair sözü elbette yalandır" mısraı Ziya Paşa merhuma atfolunuyor. Bu yanlışlık hayaliyûna göre ma'füvv olsa da hakikiyûna göre affolunur hatâlardan değildir. Sakın *Şehnâme*'den naklolunan fıkra hîn-i tercümede tahrîfe uğramasın. Böyle tahrîfât değil hakikat-perestin, hayal-perverânın bile merdûdudur. Maahazâ cenâb-ı Ziya'nın

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisanı

beytini hakikiyûndan birîsi

Bilmek istersen cihânı
Öğren ecnebî lisanı

kelâm-ı nâ-mevzûnuyla tahrîf edecek olursa, hayaliyûndan bulunduğu maznûn olan mu'terizin mezkûr parçayı hîn-i tercümede tahrîf etmeyeceği nereden mâlûm?

Binâenaleyh "Nekais-ı Ulviye Meftûnlarından Birisi"nin, "Ey zor-ı bâzusuna güvenen kahramanlar! Tehemten'in nasıl bir merd-i şîr-i efkâr olduğunu anlamak isterseniz Dezgir gibi bir dilîrîn başını bir çomak ile dağıttığını tezkîr ediniz! Meydan-ı ma'rekede darbe-i zehre-güdâzını gören Dezgirler eyn-el-meferr diyerek firâr ettiler. Cenâb-ı Rüstem kaçanları takip etmeyip kıble-gâh-ı meydanda vakurâne durdu ve firan eden şirzimenin arkasından hande-künân bakarak savt-ı bülend ile dedi ki: Ey serpâşımın zorba-i cân-sitânından firâra yüz tutan ru'bûnlar! Firârda o kadar acele etmeyiniz. Kahramanlar hiçbir vakit kaçanı kovmaz, kovandan kaçmazlar" fıkra-i mütercemesinin aslını *Şehnâme*'den çıkarıp gazete ile neşretmesi lâzım gelir.

Zannederim ki şu lüzumu derk ile hâlî bir zamanında *Şehnâme*'ye müracaat ile fıkra-i mezkûrenin aslını ".....[2] birisi" gazete ile neşreder.

Âlî

Saadet, nr.501, 31 Ağustos 1886

Aynen Varaka[3]

Hazret-i Muallim!

Evvelki günkü nüshamızın kısm-ı edebisinde münderic Âlî (?) imzalı varakada:

Aldanma ki şair sözü elbette yalandır

mısraının Ziya Paşa'nın olmayıp Fuzûlî'nin olduğu ve:

Bilmek istersen cihânı
Öğren ecnebî lisanı

beytinin aslı:

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisanı

olduğu beyan olunuyordu. Bu iki hatâ bendenizden sâdır olduğu cihetle tashîhine müsâraat ile ve ihtâr-ı vâkıandan dolayı sahib-i makaleye arz-ı teşekkür ederim.

Fuzûlî'nin ma'hûd mısraını bir şair lisanından Ziya Paşa nâmına olarak işitmiştim. Beyti de on iki sene evvel bir kere Ziya Paşa'merhumdan dinledim, hatırımda öyle kalmış.

Gerek mısraın Ziya Paşa'ya atfolunması ve gerek beytin o sûretle hatırda kalması esas-ı meseleyi kat'iyen ihlâl eylemediğinden bu ehemmiyetsiz sehvler sahib-i varakanın zannettiği gibi affolunmayacak hatâlardan değildir.

Sahib-i varaka aklını, zihnini elfâza hasretmeyip de bir parça da ruh-ı meseleyi anlamaya sarfede idi, o hatâların ne derece ehemmiyetsiz olduğunu anlardı. Bir beytin veznini ihlâl bazı vezin ve kafiye düşkünleri indinde günah-ı kebâirden ma'dûd olsa bile bu kavlin bizce kat'iyen ehemmiyeti yoktur.

Muhibb-i hakikat olduğum için işte hatâmı itirafa müsâraat gösteriyorum. Sarâheten değilse de zımnen lâ-yuhtilik iddiasında bulunan bazı hod-bînlere nümûne-i imtisâl olur isem bu da hakikate bir hizmet demek olacağından kendimi bahtiyâr addederim.

Beşir Fuad
Saadet, nr.503, 2 Eylül 1886

"Beşir Fuad Beyefendi biraderimizin dediği gibi bunların esas-ı meseleye dokunur yeri yoktur. Bununla beraber Fuad'ımızın şu varaka ile hakikat-i hali ilân etmekten çekinmemesi şâyân-ı takdir tevazulardan bulunduğundan kendisine hubb-ı hakikat nâmına arz-ı şükran ederiz.

Muallim Naci

Aynen Varaka[4]

İzzetlu efendim!

Saadet gazetesinin nüsha-i âhiresinde Beşir Fuad Beyefendi'nin Fuzûlî'nin:

Aldanma ki şair sözü elbette yalandır

mısra-ı meşhurunu Ziya Paşa merhuma isnâdını, merhum-ı müşârün-ileyhin:

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisanı

beytini tahrîf ile

Bilmek istersen cihânı
Öğren ecnebî lisanı

sûretinde irâdını görerek Nekais-ı Ulviye Meftûnu'na karşı karaladığım makalede –mîr-i mûmâ-ileyhin meslek-i munsifânesine mağruren– bil-münasebe tashîh etmiştim.

Mîr-i mûmâ-ileyh tashîhât-ı vâkıadan dolayı bir varaka ile beyan-ı teşekkür buyuruyorlar.

Koca Fuad muhibb-i hakikat olduğunu yine ilân etti. Bendeniz de hakikat lisanından mîr-i mûmâ-ileyhe arz-ı şükran ederim.

Cenâb-ı Fuad'ın yerinde mütefennin geçinenlerden birisi bulunaydı te'vîlât-ı bâride ile hatâsını setretmeye gayet ve belki teşekkür yerine ilân-ı adâvet ederdi.

Fuad Beyefendi böyle hallerin bir mütefennin-i hakikatpervere yakışmayacağını bilenlerden olduğu için itiraf-ı kusur buyuruyorlar. Yaşasın hakikat! Yaşasın ehl-i insaf!

Fuad Beyefendi, varakasını bir fırka-i teşekkür ile tezyîn ettikten sonra hatâ-yı vâkıayı mühimsemeyip diyorlar ki: "Fuzûlî'nin ma'hûd mısraını bir şair lisanından Ziya Paşa nâmına olarak işitmiştim."

Bendeniz de diyorum ki, mezkûr mısraı Ziya Paşa nâmına işitmiş olduğunuz kimse şair değil, müteşair imiş!

"Edebiyat-ı Cedîde"ye intisâb davasında bulunan bazı müteşairin-i zamane, âsâr-ı eslâfa nigâh-endâz-ı rağbet olmazlarsa da hiçbir şair ve muhibb-i şiir yoktur ki cenâb-ı Fuzûlî'nin divânını nazar-ı mütâlaaya almasın.

Mîr-i mûmâ-ileyhin şu sözünden hatâ-yı vâkıayı şairlere yükletmek gibi bir küçüklük istişmâm olunuyorsa da cenâb-ı Fuad'ı tanıyanlar böyle bir küçüklükte bulunmayacağını pek iyi bilirler.

Fuad Beyefendi de bilir ki şairler müteşairin-i zamâne gibi bîgâne-i eş'âr-ı eslâf değildirler.

Yine diyorlar ki, "On iki sene evvel bir kere Ziya Paşa merhumdan dinledim. Hatırımda öyle kalmış."

Bendeniz de yine derim ki, muhibb-i hakikat olanların hiç bir şeyde mübâlâtsızlık etmemeleri lâzım gelir. Vezinsiz bir sözü beyit diye Ziya Paşa merhumun nâmına yazmak hakikat âşıkı bir mütefennine yakışır mı?

Yine diyorlar ki, "Gerek mısraın Ziya Paşa'ya atfolunması ve gerek beytin o sûretle hatırda kalması esas-ı meseleyi kat'iyen ihlâl eylemediğinden bu ehemmiyetsiz sehvler sahib-i varakanın zannettiği gibi affolunamayacak hatâlardan değildir."

Bendeniz de derim ki, hatâyâ-yı vâkıa esas-ı meseleyi ihlâl etti diyen var mı?

Yine diyorlar ki, "Sahib-i varaka aklını, zihnini elfâza hasretmeyip de bir parça da ruh-ı meseleyi anlamaya sarfe-

deydi o hatâların ne derece ehemmiyetsiz olduğunu anlardı."

Bendeniz de yine derim ki, makalem Fuad Beyefendi'nin yazmış olduğu muâhezeye, mukaddimeye dair olsaydı aklımı, zihnimi rûh-ı meseleyi anlamaya sarfederdim.

Bilmek istersen cihânı
Öğren ecnebî lisanı

kelâm-ı nâ-mevzûnuna beyit demek ehemmiyetsiz değil, epeyce mühim sehvlerdendir. Hele hakikat-cûyân-ı maariften vukua gelen bu gibi sehvler Ehemmiyetsiz değil, pek mühimdirler.

Yine diyorlar ki, "Bir beytin veznini ihlâl bazı vezin ve kafiye düşkünleri indinde günâh-ı kebâirden ma'dûd olsa bile bu kavlin bizde kat'iyen ehemmiyeti yoktur."

Bendeniz de yine derim ki, Fuad Beyefendi'den böyle bir söz işitmek mûcib-i hayrettir.

Bendeniz bu bâbda daha ziyade söz söylemek istemiyorum. Binâenaleyh sükûta muvâzâbetle "Nekais-ı Ulviye Meftûnlarından Birisi"nin vereceği cevaba intizâr ile şimdilik tayy-i tûmâr-ı güftâr ederim.

Âlî
Cerîde-i Hakayık, nr.19, 4 Eylül 1886

Âlî meğer lâ-yefhemundan imiş![5]

Kendisine Âlî (!) nâmını veren zât cumartesi günü *Cerîdetü'l-hakayık*'la uzun bir makale neşretmiş, evirip çevirmiş, nihayet Fuzûlî'nin mısra-ı ma'hûdunun Ziya Paşa merhuma atfolunması ve Avrupa lisanının lüzum-ı tahsiline dair söylenmiş beyti sûret-i âharla zikrederek beytin vezininin ihlâl edilmesi affolunmaz hatâlardan olduğunu iddiada taannüd ve ısrar eylemiştir.

Ben min-gayr-ı taammüdin vâki olan hatâlarımı itiraf ile munsif olduğumu isbat eylemiştim; kendileri iltizâm-ı mugalatât ile muannideye liyakat gösteriyorlar. Tabiatten bahsolunmaz ya! Belki zevk-i selîmi (!) bunu icab ettiriyor!!

Her ne hal ise biz bakalım (sözde) Âlî isbat-ı müddeâsında ne deliller serd ediyor:

Evvelâ, "Fuzûlî'nin ma'hûd mısraını bir şair lisanından Ziya Paşa nâmına olarak işitmiştim" dediğime mukabil şunu söylüyor:

"Mezkûr mısraı Ziya Paşa namına işitmiş olduğunuz kimse şair değil, müteşair imiş. Edebiyat-ı Cedîde'ye intisâb davasında bulunan bazı müteşairîn-i zamâne, âsâr-ı eslâfa nigâh-endâz-ı rağbet olmazlarsa da hiçbir şair ve muhibb-i şiir yoktur ki cenâb-ı Fuzûlî'nin divânını nazar-ı mütâlaaya almasın. Mir-i mûmâ-ileyhin şu sözünden hatâ-yı vâkıayı şairlere yükletmek gibi bir küçüklük istişmâm olunuyorsa da cenâb-ı Fuad'ı tanıyanlar böyle bir küçüklükte bulunmayacağını pek iyi bilirler."

Her mevzûn ve mukaffâ söz söyleyen kendini şair ve fikri-

ne muhalif olanları müteşair addettiği şöyle bir zamanda kimin şair ve kimin müteşair olacağını ta'yîn sarpa sarmış ise de mısraı lisanından işitmiş olduğum zât şiir söylemekte oldukça muktedir addolunanlardandır. Zannettiğiniz gibi edebiyat-ı cedîde müntesiblerinden de değildir; Nef'iyâne kasideler söyler. Âsâr-ı eslâfı ise oldukça tetebbu etmişlerdendir, fakat insan lâyuhtî olamayacağından bazen sehv ve hatâ edebilir. Maahazâ ben hatâyı işte büsbütün üzerime alıyorum, "O doğru söylemiştir ama benim hatırımda yanlış kalmış olmalı" diyorum. Bu sehv benim için bir bâr-ı sakîl olamaz. Benden sâdır olan bir şeyi diğerine tahmîl etmek gibi bir küçüklüğü irtikâb etmeyeceğim beni tanıyanlara malûm olduğunu söylemekle bir hakikat beyan ediyorsunuz, ancak gerek ben ve gerek beni tanıyanlar bu bâbdaki şehadetinizden külliyyen müstagniyiz.

Sâniyen, lisan-ı beytini on iki sene evvel bir kere dinleyip o yolda hatırımda kaldığını söylemiştim. Buna mukabil diyor ki, "Muhibb-i hakikat olanların hiçbir şeyde mübâlâtsızlık etmemeleri lâzım gelir. Vezinsiz bir sözü beyit diye Ziya Paşa merhumun nâmına yazmak hakikat âşıkı bir mütefennine yakışır mı?"

Cenâb-ı Âlî ya söz anlamıyor veya anlamak istemiyor. Muhibb-i hakikat olanların sehv ve hatâdan sâlim olduğunu kim iddia etti ki sâdır olacak hatâları şâyân-ı afv addolunmasın? Esas-ı mesele nedir? "Aldanma ki şair sözü elbette yalandır" sözünün bir şair tarafından sâdır olduğunu beyan etmiştim. Bu sözün kaili ister Ziya Paşa olsun ister Fuzûlî, sözün doğruluğuna halel gelir mi? Bu mısra Fuzûlî'ye isnad olunur ise de hakikatte Ziya Paşa tarafından söylenmiştir, diye bir iddiada bulunmadım ki sehv-i vâki şâyân-ı ehemmiyet olsun! Erbâb-ı fen bu gibi muhalif-i hakikat sözlerden nasıl mesûl olmuyorlar ise şairler de hakikati tahrîften dolayı muâteb tutulmamalıdırlar demek istersiniz ama, kaziyye öyle değil. Erbâb-ı fen daima hakikati iltizâm eder, kasden yanlış söz söylemez. Hasbe'l-beşeriye kendisinden bir hatâ sâdır olsa bile hatâsını anladığı gibi itiraf eder. Halbuki şairlerin hakikati tahrîf edişleri kısmen iltizâmidir. Cehlden mütevellid tahrîfâtı erbâb-ı vukuftan birisi kendilerine ihtar ettiği zaman tashîh etmekten başka şairâne olmak

için o tahrîfât lâzımdır, zevk-i selîm bunu icab eder, sizin ona aklınız ermez gibi te'vîlâta kalkışırlar. İşte birinin ma'zûr diğerinin muâteb tutulması bu esbâbdan neş'et eder.

Kezâlik sizin Ziya Paşa merhumun beytini elsine-i ecnebiyenin tahsili lüzumu müşârün-ileyhin taht-ı tasdikinde olduğunu i'lâm için zikrettim, Ziya Paşa'nın eş'ârı bu yoldadır. Vezninde düşüklük vardır demedim ki bundan dolayı bana mesûliyet terettüb etsin! Fikir ve kuvvetçe iki sözün beyninde kat'iyen fark yoktur. Yalnız ikincisinde vezin düşüklüğü var imiş. Fakat düşünülmelidir ki o makamda murad olunan şey sanâyi'-i lâfziye, vezin filân değildir, fikirdir. Bir şiirin müş'ir olduğu fikirdeki isabeti aramaktan ise hâvî olduğu sanâyi'-i lâfziyeye ehemmiyet verenlerin fikirlerine iştirâk etmedikten başka o bîçârelerin hallerine acırım.

Birader, "Bilmek istersen cihanı, öğren ecnebî lisanı" kelâm-ı nâ-mevzûnuna beyit demek ehemmiyetsiz değil, epeyce mühim sehvlerdendir" diyor. Benim sanâyi'-i lâfziyeye âit bir iddiam yok ki o sehvin bence ehemmiyeti olsun. Hadd-i zâtında bir ehemmiyetin vücudu farzolunsa bile şairler ile ömürlerini sanâyi'-i lâfziyeye hasretmiş mevzûn ve mukaffâ söz söyler adamlara râci olabilir, bana taalluku olamaz.

Erbâb-ı fen kavâid-i aruzu bilmeye mecbur değildirler, binâenaleyh sanâyi'-i lâfziyeden bahsetmezler. Fakat fikir şiire tahsîs olunamayacağından bir fikrin hakikate muvâfık, menâfi'-i umûmiyeye hâdim olup olmadığını muhakeme edebilmekte daima hakları vardır. O hakkı onlara vukufları verir. "Erbâb-ı fen aruzu bilmeye mecbur olamadığı sûrette şairler de fen tahsiline mecbur olamaz" fikrinde bulunur iseniz denir ki, fennin şiire ihtiyacı yoktur, lâkin şiir fenne muhtaçtır, çünkü vazifesi intişâr-ı maarife, terakki ve temeddüne hâdim olmaktır. Eğer şiirin bu vazifesi kabul olunmaz ise o halde şiire de lüzum kalmaz, binâenaleyh o halde inşa-i nazm ile iştigal edenlerin mevkii pösteki sayanların derekesine tenezzül eder.

Binâenaleyh Fuzûlî'nin mısraının Ziya Paşa merhuma atfolunması ve bir beytin muharref olarak zikrolunması olsa olsa *Fuzûlî Divânı*'yla *Harâbat Mukaddimesi*'nin hâfızamda olmadığına delâlet eder ki şair olmadığım cihetle bunun bence ehemmi-

yeti olamaz. Divân ve mecmûa-i eş'âr ezberlemek veya ezberleyecek derecede bunları mükerreren okumak bence o kadar ehemmiyetsizdir ki bunları bir kere bile baştan âhirine kadar okumadığımı itiraf ettikten başka Nef'i'leri, Veysi'leri vesâireyi dahi mütâlaa eylemediğimi ve bundan böyle mütâlaa etmeye de niyetim olmadığını itiraftan çekinmem. Ama bunların âsârına bîgâne olanların mahsûl-i kalemleri hatâ-yı edebîden sâlim olmazmış, benim neme lâzım? Edîblik iddiasında bulunmuyorum ki! Şimdilik hatâ, savâb ne demek istediğimi muhâtabıma anlatacak kadar yazı yazıyorum, bu kadarı kâfidir. İfâdede mükemmeliyetten ziyade vukufta kesb-i kemâle sarf-ı mesâi ediyorum. Bu hususa muvaffak olur da bir de fevka'l-me'mûl fazla zamanım kalırsa o zaman da kemâl-i ifâdeye muvaffak olmak için cehd ederim. Hatânın şahsa göre ehemmiyeti tenâkus edeceğini bir misâl ile isbat edeyim:

Atûfetlu Kemâl Beyefendi'nin bir risâle hakkında *Gayret*'le neşrolunan bir muâhezenâmesi mütâlaa olunduğu sırada şu ibareye tesadüf olunur (numro 28, sütun 1):

"Dârü'l-harb, istilâhât-ı fıkhiyedendir; kavga makamında ıtlâk olunmaz. Nehb ü sebyi câiz olan bilâd-i küfre denilir. Bu ibarede dârü'l-harb tabiriyle ifâde olunmak istenilen mânâyı edebiyat-ı İslâmiyede dârü'l-cihâd terkîbiyle beyan etmişler."

Dârü'l-harb istilâhât-ı fıkhiyeden olabilir; fakat muâhezenâme mütâlaasından anlaşıldığı vechle tenkid olunan risâle kanuna, hukuka müteallik olmayıp bazı vukuat-ı askeriyeyi hâvî olduğundan burada istilâhât-ı fıkhiyeden ziyade ıstılâhât-ı askeriye nazar-ı itibara alınmak lâzım gelir.

Umûm erkân-ı harbiye reisi Saadetlu Edhem Paşa hazretlerinin *Sevkü'l-ceyş* kitabı açılacak olur ise ilk sahifesinde besmeleden sonra şu ibareyi görürüz:

"Dârü'l-harb: Yek-diğerine muhâsım iki taraf-ı asâkirin birbirine hücum ve taarruz edebilecekleri memâlik ve bilâd hey'et-i mecmûasına darü'l-harb ta'bir olunur." İşte sâbit oldu ki Kemâl Beyefendi'nin zehâbları savâb değil imiş, harb makamına askerler dârü'l-harb nâmı verirler imiş, dârü'l-cihâd demezler imiş.

Kemâl Beyefendi'nin vâki olan iddiaları benim gibi on iki

sene askerlik etmiş bir adam tarafından sâdır olaydı, büyük ve âdeta affolunmaz bir hatâ addolunabilirdi. Halbuki Kemâl Beyefendi fünûn-ı askeriyeyi bilmekle mükellef olmadıklarından şu vukufsuzluktan dolayı muâteb tutulamazlar. Maahazâ benim sehvim bundan çok ehvendir. Çünkü sehv tamir olunduktan sonra benim iddiama asla halel gelmiyor. Halbuki Kemâl Beyefendi'nin hatâsı tashîh olunduğu sûrette esas-ı iddia bâtıl oluyor.

Ümîd ederim ki şu izahâtı aldıktan sonra Âlî'(!)ye kanaat gelir de sükûta muvâzebette devam eder. Meğer ki cebr-i nefs ederek zevk-i selîmine (?) galebe edip de bir itiraf-ı insafkârânede buluna! Napoléon'un bir diplomata, "Eğip bükmeden hoşlanmam, ben askerim, bana lakırdıyı kıra kıra söylemeli" dediği mervîdir. Ben de bir parça askerlik ettiğim için o yolda sözleri severim. Binâenaleyh eğip bükmeye hâcet yok. Âlî cidden bahse karışmak istiyor ise nâm-ı müsteardan filândan vazgeçip merdâne meydan-ı mübâheseye çıksın, biz de kemâlât-ı edebiyelerinden müstefîd olalım. Yoksa öyle saman altından su yürütmek niyetinde devam ederler ise:

Zan etme ki cevâbsız kalırsın
Bizden böyle âferinler alırsın

ihtarıyla hitâm-ı kelâm eylerim.

Beşir Fuad
Saadet, nr.507, 7 Eylül 1886

Kes Ne Gûyed Ki Dûg-ı Men Turş-est[6]

Nekais-i Ulviye Meftûnu'na karşı yazmış olduğum varakada münâsebet getirerek "Sakın Nekais-i Ulviye Meftûnu bu meclis-i vegayı bed'-nâmede görüp de *Şehnâme*'ye isnad etmesin. Zira böyle yanlışlıklar değil hayaliyûnda, hakikiyûnda bile görülüyor. Ez-cümle cenâb-ı Fuzûlî'nin :

Aldanma ki şair sözü elbette yalandır

mısraı Ziya Paşa merhuma atfolunmuş. Bu yanlışlık hayaliyûna göre ma'füvv olunsa da hakikiyûna göre affolunur hatâlardan değildir.

Sakın *Şehnâme*'den naklolunan fıkra hîn-i tercümede tahrîfe uğramasın. Böyle tahrîfât değil hakikat-perestânın, hayal-perverânın bile merdûdudur. Maahazâ cenâb-ı Ziya'nın:

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisanı

beytini hakikiyûndan birisi

Bilmek istersen cihânı
Öğren ecnebî lisanı

kelâm-ı nâ-mevzûnuyla tahrîf edecek olursa, hayaliyûndan bulunduğu maznûn olan mu'terizin mezkûr parçayı hîn-i tercü-

mede tahrîf etmeyeceği nerden malûm? fıkrasını serd etmiş idim.

Bu fıkralar Nekais-i Ulviye Meftûnu'na bir misâl göstermek üzere irâd olunup Fuad Beyefendi'nin *Saadet*'te görülen ne makale-i itiraziyesine, ne de *Usûl-i Ta'lîm*'inin mukaddimesine dair olmadığı zâhir iken "Gerek mısraın Ziya Paşa'ya atfolunması ve gerek beytin o sûretle hatırda kalması esas-ı meseleyi kat'iyen ihlâl etmeyeceğinden bu ehemmiyetsiz sehvler sahib-i varakanın zannettiği gibi affolunmayacak hatâlardan değildir. Sahib-i varaka aklını, zihnini elfâza hasretmeyip de bir parça da rûh-ı meseleyi anlamaya sarfede idi o hatâların ne derecelerde ehemmiyetsiz olduğunu anlardı" sözleriyle mukabeleye kalkışması sühan-nâ-şinâs olduğunu hükmettirmiş idi.

Geçen Salı günü *Saadet*'le neşrolunan makale-i malûmesi ise bu hükmü takviye ediyor. Mîr-i mûmâ-ileyh mukabele-i mezkûrenin hâtimesinde "Zannetme ki cevapsız kalırsın, bizden böyle âferinler alırsın" güftâr-ı kafiyedârını "Bilmek istersen cihânı öğren ecnebî lisanı" kelâm-ı nâ-mevzûnu gibi mevzûn zannetmiştir. İşte mîr-i mûmâ-ileyhin bu zannı da âşina-i şiir olmadığını da takviye ediyor.

Fuad Beyefendi, mukabele-i mezkûrede buyuruyorlar ki, "Her mevzûn ve mukaffâ söz söyleyen kendini şair ve fikrine muhalif olanları müteşair addettiği şöyle bir zamanda kimin şair ve kimin müteşair olacağını ta'yîn sarpasarmış ise de mısraı lisanından işitmiş olduğum zât şiir söylemekte oldukça muktedir addolunanlardandır; zannettiğiniz gibi edebiyat-ı cedîde mensublarmdan değildir. Nef'iyâne kasideler söyler. Âsâr-ı eslâfı ise oldukça tetebbu etmiştir."

Bendeniz de derim ki mîr-i mûmâ-ileyh daha şair kime derler, müteşair kimdir öğrenememiş. Vâkıâ *Ta'lîm-i Edebiyat* ulemâsının tefrîkten âciz bulundukları bir meseleyi vezn-nâ-şinâs olanlar temyîz edemezler. Fakat sühan-sencân-ı zamâne şairi tefrîkte güçlük çekmezler. Müteşairlerin kendilerini şuarâdan addetmeleri Fuad Beyefendi'nin zannettikleri gibi şairi, müteşairi ta'yîn hususu sarpasarmamıştır: "Kelâmdan olur zâhir kişinin kendi mikdârı."

Fuad Beyefendi, "Aldanma ki şair sözü elbette yalandır"

mısraını bendenizin zannettiği gibi müteşairden değil, âsâr-ı eslâf-ı şuarâyı tetebbu etmiş bir şairden işitmiş imiş!!!..

Mîr-i mûmâ-ileyh mısra-ı mezkûru Ziya Paşa nâmına işittikleri zât buyurdukları gibi şair ise avf-ı âlilerine mağruren yanlışlık şiirde olmayıp, zât-ı hakîmânelerinde bulunduğuna hükmediyor. Böyle bir hükmü i'tâda istinâdım ise "On iki sene evvel bir kere Ziya Paşa merhumdan *dinledim* hatırımda öyle kalmış" fırkasıdır.

Nasıl :

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisanı

beytini nâzımmdan istimâ ettiği halde

Bilmek istersen cihânı
Öğren ecnebî lisanı

kelâm-ı nâ-mevzûnunu kemâl-i ehemmiyetle yazmış olduğu *Usûl-i Ta'lîm*'in mukaddimesine Ziya Paşa nâmına ser-levha ittihâz buyurmuşlar ise bu mısraı da şairden Fuzûlî nâmına işitip Ziya Paşa merhuma isnad etmişlerdir.

Elde böyle ser-rişteler var iken mîr-i mûmâ-ileyhin "Maahazâ ben hatâyı işte büsbütün üzerime alıyorum; o doğru söylemiştir, ama benim hatırımda yanlış kalmış olmalı diyorum" sözleriyle zımnen yine hatâyı şairlere yükletmek istiyorlar demeye dilim varmıyor.

Her halde cenâb-ı Fuad mugayir-i şîme-i insaf-perveri olan bu gibi nakîselerden müberrâ ve meş'al-i hakikatle zılâm-ı hayalâtta kalan gümrâhân-ı şuarâya reh-nümâdır.

Yine buyuruyorlar ki, "Bu sehv benim için bir bâr-ı sakîl olamaz."

Bendeniz de yine diyorum ki, niçin bâr-ı sakîl olamıyor imiş? Vâkıâ bu gibi sehvler hayaliyûn için bir bâr-ı sakîl olamaz ise de realistler için bâr-ı girândır!

Meselâ Emile Zola İstanbul âlemini musavver bir roman yazmış olsa ve o romanda da münâsebet getirerek bir oda tarif etse ve odanın sol cihetinde duvarda Sâib-i İsfahânî'nin:

Kunûnet ki imkân-ı güftâr hest
Be-gû ey birâder be-lutf u hôşî
Ki ferdâ çû be-yek ecel der-resed
Be-hükm-i zarûret zebân der-keşi[7]

"kıt'asını hâvî bir levha müteallik idi" demiş olsa bu sehvi affolunur sehvlerden midir? Bu sehv "Emile Zola"dan sudûr ettiği için affolunamaz.

Niçin mi?

Niçin olacak, iğneden sürmeye kadar odada ne var ise mahsuslarıyla tarife kalkışan ve hayaliyûnu daima tezyîfe çalışan "Emile Zola"dan sudur ettiği için!

Yine buyuruyorlar ki, "Âlî ya söz anlamıyor veya anlamak istemiyor. Muhibb-i hakikat olanların sehv ve hatâdan sâlim olduğunu kim iddia etti ki sâri olacak hatâları şâyân-ı aff olunmasın? Esas-ı mesele nedir? 'Aldanma ki şair sözü elbette yalandır' sözünün kaili ister Ziya Paşa olsun ister Fuzûlî, sözümün doğruluğuna halel gelir mi?"

Bendeniz de yine derim ki, cenâb-ı Fuad'ın gücenmeyeceklerini bildiğim için sözü bendeniz değil, âdeta zât-ı âlileri anlamıyorlar. Bendeniz ne birinci varakamda, ne de *Cerîde-i Hakayık* ile neşrolunan cevapta Fuad Beyefendi,

Aldanma ki şair sôzü elbette yalandır

mısraını Fuzûlî'nin iken Ziya Paşa merhuma isnad ettiği için esas-ı meseleyi ihlâl etti veyahud sözünün doğruluğuna halel geldi dedim ki söz anlamamazlıkla itham olunabileyim. Binâenaleyh söz anlamayan bendeniz değilim, Fuad Beyefendi'dir.

Mîr-i mûmâ-ileyhin "Meğer Âlî lâ-yefhemûndan imiş!" dedikten sonra "Söz anlamak istemiyor" buyurmaları açık bir tenâkuz değil midir? Bir adama hem söz anlar, hem de anlamaz demek acaba müntesib bulundukları fünûnun hangisinin düstûruna muvâfıktır.

Yine buyuruyorlar ki, "Ziya Paşa merhumun beytini elsine-i ecnebiyenin tahsili lüzumu müşârün-ileyhin taht-ı tasdikinde olduğunu i'lâm için zikrettim. Ziya Paşa'nın eş'ârı bu

yoldadır. Vezninde düşüklük vardır demedim ki bundan dolayı bana mesûliyet terettüb etsin! Fikr ü kuvvetçe iki sözün beyninde kat'iyen fark yoktur; yalnız ikincisinde vezin düşüklüğü var imiş! Fakat düşünmelidir ki o makamda murad olunan şey sanâyi'-i lâfziye, vezin filân değildir, fikirdir."

Bendeniz de yine derim ki, madem ki elsine-i ecnebiyenin lüzum-ı tahsili Ziya Paşa merhumun da taht-ı tasdikinde bulunduğunu göstermek için *Usûl-i Ta'lîm*'in mukaddimesine beyt-i mezkûr tahrîr, madem ki mukaddime-i mezkûr merhum müşârün-ileyhden oniki sene evvel işitmiş olduğunuz bir beyit ile tenvîr buyrulmak istenilmiş, doğrusunu yazmalı idi.

Mîr-i mûmâ-ileyhe bu bâbda terettüb eden mesûliyet "Bilmek ister isen cihânı öğren ecnebî lisanı" kelâm-ı müsecca'ını Ziya Paşa'nın:

İster isen anlamak cihânı
Öğrenmeli Avrupa lisanı

beyti zannederek kemâl-i ehemmiyetle yazmış olduğu bir mukaddimeye ser-levha ittihâz buyurmalarından neş'et ediyor! Yani erbâbından sual etmeksizin hafızalarına güvenerek bunu Ziya Paşa nâmına yazmak vezn-nâ-şinâs bir hakikat-pereste yakışmaz, zira vezinsiz bir sözü mevzûn diye Ziya Paşa nâmına yazmak vezn-âşinayım demektir. Bu ise bilmediğini bilmemektir.

Eğer bîgâne-i vezn olduğunu Fuad Beyefendi bilmiş olsaydı, kelâm-ı mezkûru yazar iken bir şaire müracaat eder idi. Mîr-i mûmâ-ileyhin adem-i müracaatı bazı zevât gibi nazm u mensuru fark ederim zu'munda bulunduğunu istilzâm eder. Halbuki nazm u nesri farka adem-i iktidârı kelâm-ı mezkûru beyit diye Ziya Paşa nâmına yazmasıyla sâbit oluyor. Binâenaleyh, bilâ-tahkik vezinsiz bir sözü beyit diye yazmak affolunur hatâlardan değildir.

Fikir ve kuvvetçe iki sözün beyninde fark bulunmaması iddia-ı vâkıayı hükümsüz bırakmaz. Hele taraf-ı âciziden bu makamda murad olunan şey fikir değildir, sanâyi'-i lâfziye, vezin filândır denildiğini tahattur edemiyorum.

Fuad Beyefendi'ye göre divân ve mecmûa-ı eş'âr ezberlemek veya ezberleyecek derecede bunları mükerreren okumak ehemmiyetsiz imiş! Olabilir ya! Fakat nasıl olup da mısra-ı ma'hûd ile beyt-i mezkûru hafızaya almak gayretinde bulunmuş!

Bir kitapta "dârü'l-cihâd"a "dârü'l-harb" denilmesi cehaletten mütevellid bir hatâdır. Kitab-ı mezkûru tertîb eden zât bilâ-tahkik –Fuad Beyefendi'nin kelâm-ı ma'hûdu beyit diye Ziya Paşa nâmına yazdığı gibi– "dârü'l-cihâd" denilmesi lâzım gelir iken "dârü'l-harb" diyormuş. Binâenaleyh mîr-i mûmâileyh fikr-i âlilerini tenvîr için der-miyân buyurdukları "misâl" ile iddia-ı vâkıayı isbat edemiyorlar. Bu bâbda denilecek pek çok söz var ise de sükûtu iltizâm lâzım geliyor.

Cenâb-ı Fuad "Napoléon'un bir diplomata, 'eğip bükmeden hoşlanmam; ben askerim, bana laḳırdıyı kıra kıra söylemeli' dediği mervîdir" buyuruyorlar.

Şu fıkra Fransızcadan mütercem olsa gerek, zira Napoléon'a isnad olunuyor. Fakat bendeniz bir şey anlayamadım. Bu nasıl tercüme? "Lakırdının başını gözünü yardık" derler ama, "Lakırdıyı kıra kıra söylemeli" tabirini işitmedim. Sakın fıkra-i mezkûre hîn-i tercümede beyt-i ma'hûd gibi tahrîfe uğramasın!

Hernehal ise Fuad Beyefendi'nin hakk-ı bende-gânemde mebzûl buyurageldikleri hüsn-i teveccühün bekasını istirhâm ve "Cevaba etme tasaddî suali anlamadan" mısraıyla hatm-ı kelâm ederim.

Âlî
Saadet, nr.512, 16 Eylül 1886

Nezdîk-i Men Sulh Bihter Zî-ceng[8]

Beşir Fuad Beyefendi biraderimle "Âlî" imzalı zât beyninde mübâhase tarzında cereyan eden mükâtebe lüzumundan ziyade uzadı.

Âlî, Fuad Beyefendi'nin bir beyti tahrîf ettiğini, kaili meşhur olan bir mısraı da başkasına isnâd eylediğini iddia etti. Fuad Beyefendi de bu bâbdaki sehvini itiraf etti.

Âlî, Fuad Beyefendi'nin esnâ-yı itirafta böyle sehvlerin ehemmiyeti olamayacağını iddia etmesini ser-rişte addederek birçok söz daha söyleyip onu yine inâbete davet etti. Fuad Beyefendi, evvelki ifâdesini tekrar ile cevap verdi.

Âlî yine sükût buyurmadı, izah-ı mesele yollu bir varaka daha yazdı. Fuad Beyefendi buna da mukabele etti, ama sertçe düştüğünden neşrolunmadı. En sonra ikisi matbaada buluşup söyleştiler. Vâkıâ Fuad Beyefendi beyti değiştirmiş, mısraı da başkasına isnad etmiş ise de bu sehvlerin -evvelce de söylediğimiz vech ile- esas-ı meseleye halel vermediği Âlî tarafından dahi tasdik olunmakla ortadaki mükâtebenin bir nizâ-ı lâfziden ibaret olduğu hîn-i müşâfehede bütün bütün meydana çıktığından tarafeyn artık bu yolda yazışmaktan keff-i hâme etmeye karar verdiler. Pek de isabet ettiler.

Muallim Naci
Saadet, nr.517, 22 Eylül 1886

Aynen Varaka[9]

Hazret-i Muallim!

Âlî Efendi ile âcizleri arasındaki mübâhasenin ne yolda neticelendiğini çarşamba günkü nüshada beyan buyurmuştunuz. Ancak meselenin adem-i ehemmiyetinden nâşi olmalıdır ki bazı füruâtı beyana lüzum görülmemiş.

Bazı kıldan nem kapmak isteyenlerin sû-i te'vîline mahall kalmamak için şu izahâtı ilâveye mecbur oldum:

Âlî Efendi cidden bahsetmekten ziyade tezyîf maksadıyla ta'rîzâta başlamıştı, makalelerine cevap verdim, Âlî Efendi yolunda devam etti. Âcizleri de tezyîfâne yolda olabileceğini göstermek için sertçe düştüğünü beyan buyurduğunuz makaleyi yazmıştım.

Makalenin neşrolunmasında hiçbir mâni yok idi. Ancak esasen bu yolda bahislerin aleyhinde olduğum ve bir mecburiyet görmedikçe mübâhaseyi ciddiyet dairesinden çıkarmak emelinde bulunmadığım cihetle meselenin ne renk kesbetmekte olduğu anlaşılmak üzere makale-i cevabiyemi Âlî Efendi'ye verdim, okudu. Zâten netice vermek üzere yazacağım cevaba mukabelede bulunmamaya karar verdiğini beyan ve esasen şu mübâhasenin vukuuna izhâr-ı teessüf etti. Bu tarziye üzerine zâten mesleğime muvâfık olmayarak sertçe yazılmış makaleyi ben de geri aldım.

Hazır kalem elimde iken Âlî Efendi'nin ta'rîzâtına hedef olan nikat hakkında verdiğim cevapları muhtasaren şuraya ilâve edeyim:

Fuzûlî'nin mısraını Ziya Paşa'ya isnaddaki sehv bana ait değil "Nazımü'l-hikem"e râcidir. İki üç sene evvel şair aleyhinde İmam Şâfî'nin beyti ile kaili meçhulü olan Fârisî bir beyti ve Kemâl Beyefendi'nin "En parlağı..." söylemişti. Hattâ bu beyitlerden ikisi kendi hatt-ı destiyle cüzdanımda mukayyeddir. Vezin bahsine gelince müntesib-i fen olanların aruz bilmeye ihtiyaçları olmadığını söylemiştim. Delil olmak üzere şurasını ilâve ederim ki eğer tahsil-i ilm edenlere mutlak aruz bilmek lâzım gelse idi devlet mekteblerinin programına bunun tedrisi de ilâve edilirdi. Hele Ebuzziya Tevfik Beyefendi'nin tefrîk-i vezinde hatâ ettiği ve aruzda vezinsizliğe dair misâl irâd edilmek lâzım gelse yine şairlerin âsârından nümûne aramak zarûrî bulunduğu düşünülür ise benim beytin veznini min-gayr-ı taammüd sekteye uğrattığımdan dolayı şâyân-ı muâheze görülmeyeceğim bedîhidir.

Napoléon'un "Lakırdıyı kıra kıra söylemeli" sözünde kıra kıra tabirinin üst taraftaki "eğip bükmek" tabiriyle münâsebeti vardır ve "açıktan açığa, keskin" söylemeli mânâsını ifâde eylediği meydanda idi. Sözü eğip bükmek, ağızda çiğnemek ve hattâ redd-i rica makamında söz kırmak tabirleri lisanımızda kullanılan şeylerdendir. Maahazâ ötedenberi fesâhatâ dair bir iddiam olmadığından bana o yolda bir itiraz vârid olmaz.

Sevkü'l-ceyş'de "dârü'l-cihâd" denmeyip "dârü'l-harb" denmesi cehlden mütevellid değildir. Cihâd din kavgası demektir, harb ale'l-ıtlak kavga. Binâenaleyh cihâddan daha âmm olduğu için "dârü'l-harb" tabiri diğerine tercîhan kabul olunmuştur. Mânâ-yı fıkhisine halel gelmez. Bir kelimenin yerine göre birkaç mânâyı ifâde eylediği pek çoktur. Her fennin ıstılâhı erbâbı tarafından te'sîs olunur, diğerleri bunlardan aldığı gibi kullanır. Milel-i mütemeddinenin kâffesinde bu kaide câridir. Şuarâ istilâhât-ı aruzu, askerler de mesleklerine ait fenlerin ıstılâhâtını vaz'-ı te'sîs ederler.

Beşir Fuad
Saadet, nr.521, 27 Eylül 1886

Ebuzziya Tevfik Bey Biraderime,

Silistire'yi elsine-i şarkiye ile iştigal eden Almanya üdebâsından Heinrich Hartt nâmında bir zât tercüme etmesi üzere *Berliner Tageblatt* gazetesinde bu eser-i âcizâneye dair münderic olan fıkranın tercümesini göndermişsin; bi't-tabiî memnuniyetle okudum.

Demek ki Goethe ve Schiller gibi biri, bir eserinde hilâf-ı tabiat iade-i şebâb eden bir ihtiyar tasavvur etmiş ve diğeri tarihin en ciddî bir vak'asını bütün bütün tagyîr ile Jeanne D'Arc'ın âteş-i zulme bedel meydan-ı harb içinde fedâ-yı cân ettiğini göstermiş iki büyük şaire mâlik olan Almanlar, maarifin her cihetinde Avrupa'daki akvâmın kâffesine tefevvuk ettikleri halde, edebiyatta, hakayık-ı fenniye veya ulûm-ı müteârifeye müteallik sözler aramıyor, yalnız efkâr-ı şairâneye ve hissiyâtın sûret-i tasvîrine bakıyorlar. Bu sûret-i tasvîr için de lisan-ı Osmaniye mahsus, şa'şaalı bir belâgat mevcud olduğundan ve o belâgat başka lisâna naklolunduğu zaman bile kuvvetini kaybetmediğinden bahsediyorlar.

Cümlesi tabiat-ı şairâneden ve hele kimisi nesirde bile imlâ ve rabtı yerinde iki satır bir mektup ile ifâde-i merâm iktidârından mahrum bazı neşriyât mübtelâlarının yazmaktan bir türlü usanmadıkları sahifeler dolusu sözler arasında Avrupa'nın kavâid-i edebiyesinden olmak üzre dünyada hiçbir şeye benzemez birtakım garâibe tesadüf edip de şiir hakkında bir mütâlaa-i sahîha peydâ edebilmekten âciz kalan edebiyat meraklıları için *Silistire*'nin bir Alman edîbi nazarında tercümeye lâyık gö-

rülmesi ve hususiyle *Berliner Tageblatt*'ın bu eserde efkâr-ı şairâne ve hissiyâtın sûret-i tasvîrine senâ-hân olması, şâyân-ı nazar bir nümûne-i ibrettir.

Âsâr-ı âcizânemde olan bazı tasavvurât-ı şairânenin bizim ashâb-ı kalem içinde –iddiâsına delil istenilirse terettüb edecek acz ve mağlubiyeti düşünmeksizin– hep Chateaubriand'dan, Alexandre Dumas'dan me'hûz olduğunu iddia edenler bulunduğu halde, Avrupa edebiyatında ihâta-i külliyesi olmadıkça *Berliner Tageblatt* gazetesine muâhazât-ı edebiye yazmak gibi bir vazife ile mükellef olamayacağı malûm olan bir kudretli zâtın, *Silistire*'deki tasavvurât-ı şairânenin değil, hattâ efkâr ve hissiyâtın bile bütün bütün Osmanlı mahsusatından olmadığını iddia etmemiş ve o eseri Osmanlılarda bir selâmet-i fikr ve ahlâk-ı milliyede bir esas-ı kavî bulunduğuna delil tutmuş olması nefsimce ne kadar büyük bir medâr-ı mefharet olduğunu izah iktizâ etmez. Şu kadar var ki milletin selâmet-i efkâr ve metânet-i ahlâkına bu esercik ile istidlâl, bir arzın kuvve-i nâmiyesine bir küçük yaprağı delil tutmak kabilinden olur. Vâkıâ bir küçük yaprak kuvve-i nâmiyenin vücudunu isbat eder; fakat derece-i feyzini gösteremez.

Osmanlıların selâmet-i efkâr ve metânet-i ahlâkta mertebe-i kemâlini tarif ise altı yüz seneden beri bütün cihana karşı siyâset ve şahâmet âlemlerinde izhâr ettikleri ef'âl-i azîme gayet beliğ bir lisan-ı hal addolunmak lâzım gelir. Kudemânın iktidâr-ı ilm ve irfânı, o selâmet ve metânete kalemen dahi birçok deliller göstermeye kâfi idi; fakat hayf ki edebiyat-ı İraniye mukallidliği seyyiesiyle ilâhiyâtın haricindeki şiirler ya meddahlık, ya bâziçe-i efkâr kabilinden olarak söylenmiş; nesirler yalnız sanâyi'-i lâfziyede maharet göstermek için yazılmış olmak cihetiyle arada efkâr ve ahlâk-ı milliyeyi gösterecek yolda âsâr-ı edebiye meydana gelememiş idi.

Asrımızda lisanın mâhiyetinde olan istidâd-ı belâgat kuvvetiyle şarkın hayalât-ı şairânesi Osmanlılığa mahsus bir tarz-ı letâfetle cilve-sâz olmaya başladı. Garibtir ki, memlekette en ziyade terakkiye kabiliyet gösteren bu tarz-ı edeb, en ziyade husûmete uğradı. Aglebdir ki mu'terizlik daire-i fâsidesinde ifrât

ve tefrît noktaları biribirine iltisâk ederek, tarz-ı atîk taraftarlarıyle, Avrupa fikrine yeltenmekle me'lûf olanlar, tarz-ı cedîd-i edebe adâvette birbirinden geri kalmadılar. Tarz-ı atîk taraftarlarından biri çıkıyor, üstâd-ı belâgat olmak iddiasına kalkışıyor. Bizim anlayamayacağımız bir maharet-i edîbâne ile "câmi"i "tavîle"ye, "talebe"yi "at"a, "sıbyân"ı "fare"ye teşbih ediyor! Sonra diğerlerinin bir eserinde olan "şehbâl" kelimesini "nihâl" okuyor; ibarenin siyâk ü sibâkını düşmeye bile tenezzül etmeksizin bir at, nihâle benzemiyor diyor; Arabîde bayağı Zemahşerî ile musâvât davasına kalkışacak derecelerde iktidâr davasında bulunuyor! Sonra *Kamus*'ta "zarûret" maddesinde Yukalu el-ce'hutu ileyhi'z-zarûrete ve'z-zarûrâte ve'z-zarûr deric[10] olunduğu halde hem te'lîf hem de mekâtib-i âliyede tedrîs ettiği bir kitapta, başka birinin yazdığı "ilcâ-yı zarûret" terkîbi yanlış olduğunu beyan ederek *Kamus* sahibini tahtıe etmekten çekinmiyor.[11]

Avrupa fikrine yeltenmekle me'lûf olanlardan biri çıkıyor, Türkçede doğru bir beyit okumaya muktedir olmadığı halde, yalnız Osmanlıların değil, Fransızların eâzım-ı üdebâsını da techîl ediyor. Meselâ kalbe his isnâd etmek cehalet olduğundan ve binâenaleyh öyle bir hatâyı hâvî olan eserlere şiir denilemeyeceğinden bahisler ederek, lisan-ı edebden mecazı, kinâyeyi bütün bütün kaldırmak istiyor!

Bir müddetten beri edebiyat-ı sahîhaya müteallik neşriyâtta görülen noksan ise, bu yoldaki bî-vukufâne ta'rîzlerin netâyicinden olduğuna şüphe yoktur. Bunlara layık olduğu gibi sükût ile cevap verilse, hakikatin mağlubiyetine, ashâb-ı tahsilin gafletine sebebiyet verilmiş oluyor; delil ile mukabele olunsa, ashâb-ı itiraz münâzara ile galebeye imkân göremedikleri gibi, herkesin kullanmaya tenezzül edemeyeceği birtakım silahlar isti'mâline kalkışıyor, ez-cümle söğüyorlar!

Hakikat nazarında ise bu ta'rîzler, bu tecavüzler hep ya ihtiyarlık seyyiesiyle ayakta duramayanların veya hilkatinin müsâid olmadığı yerlere çıkmaya çalışıp da muktedir olamayanların sukutundan etrafa dağılan topraklar kabilindendir. Onların da zamân-ı severânı çok sürmez. İnşaallah –mülkünde vasâit-i

maarifi ân-be-ân tevsîe inayet buyuran Velinimet Efendimiz'in sâye-i ikmâlâtında– lisanımızda, milletin selâmet-i efkâr ve metânet-i ahlâkına cidden delâlet ve belki hizmet edecek vesâir milel-i mütemeddine indinde dahi mazhar-ı takdir olacak birçok eserler görür de iftihar ederiz. Bâkî beka....

Namık Kemal
Mecmûa-i Ebuzziya, nr.52, 1304 (1887)

Yine Şiir ve Hakikat Meselesi

Mecmûa-i Ebuzziya'nın elli ikinci cüz'ünde münderic bir mektupta edîb-i a'zam atûfetlu Kemâl Beyefendi hazretleri tervîc eylediğim meslek-i hakikate bazı ta'rîzâtta bulunmuşlar.

Kemâl Beyefendi gibi terakkiyât-ı fikriye ve kalemiyemize pek büyük hizmeti sebk etmiş ve benim gibi daha nicelerini âsârı aliyyelerinden müstefîd eylemiş bir edîb-i şöhret-şiârın şiir ve fen meselesine müdâhaleye lüzum hissetmeleri bence medâr-ı iftihârdır. Ben Kemâl Beyefendi böyle bir bahse girişir ise iddiâlarını delâil-i muknia ve berâhîn-i müskite serdiyle isbât etmek isterler zannederdim. Teessüf ederim ki bu mektupta zannımı te'yîd edecek hiçbir şeye tesadüf edemedim. Mektubun muhtevî bulunduğu ta'rîzât zâten söylenmiş ve taraf-ı âcizîden esbâb-ı mûcibesi beyan olunarak redd ü cerh olunmuş sözlerin bir başka tarzda tekerrüründen ibarettir. Edîb-i müşârün-ileyh diyorlar ki "Goethe ve Schiller gibi, biri eserinde hilâf-ı tabiat iâde-i şebâb eden bir ihtiyar tasavvur etmiş ve diğeri tarihin en ciddi bir vak'asını bütün bütün tagyîr ile Jeanne D'Arc'ın âteş-i zulme bedel meydân-ı harb içinde fedâ-yı can ettiğini göstermiş iki büyük şâire mâlik olan Almanlar, maarifin her cihetinde Avrupa'daki akvâmın kâffesine tefevvuk ettikleri halde edebiyatta hakayık-ı fenniye veya ulûm-ı müteârifeye müteallik sözler aramıyor, yalnız efkâr-ı şairâne ve hissiyâtın sûret-i tasvîrine bakıyorlar."

Goethe'nin Faust'a iâde-i şebâb ettirmesi ve Schiller'in bir vak'a-i tarihiyeyi tagyîr eylemesi hayâlin hakikate rüchânını isbât edemez.

Ansiklopedi müessisi koca Diderot (1713-1784) bir dereceye kadar tasvîr-i hakikate başlamış ve *La Religieuse* gibi bazı eserleriyle realizme bir çığır açmış idi. Muahharen bu çığırı tevsî eden Balzac, Schiller vefat eylediği vakit (1805) henüz altı yaşında bir sabî ve Goethe *Faust*'u yazmaya başladığı zaman (1789) daha dünyaya gelmemiş idi. Realizmin kavâidini ta'yîn ve tasrîh eden Emile Zola ise muharrirlik âlemine dâhil olalı yirmi sene kadar oluyor. Binâenaleyh Goethe ve Schiller'in zamanlarında meçhul olan bir mesleğe tebaiyyet eylememeleri zarûrî görünür.

Faust esasen mevcud olup on beşinci asırda muammer idi. Bu adam sihirbazlıkla müştehir olduğundan kendisine birçok hurâfât isnâd edilmiş ve şeytanla ahd ü peyman ettiği dillere dâstân olmuştu. Goethe bu hurâfâtı esas ittihâz ederek eserini te'lîf etmiştir. Gerek bu eseri okuyan ve gerek ondan istihrâc olunan operayı sahne üzerinde temâşâ eden içinde efkâr-ı münevvere eshâbından bir kişi tasavvur olunamaz ki "Mefistofeles"in ibrâz eylediği havârıkı görüp de gayr-ı ihtiyârî olarak istihfâfkârâne bir tebessüm etmeye mecbur olmasın! Hattâ denilebilir ki Faust'un şöhret bulması Gounod'nun musikisi sayesindedir. Halbuki Goethe'nin meselâ Werther gibi hilâf-ı tabiat ahvâli musavver bulunmak şâibesinden muarrâ olan âsârı, iştihâr etmek için bir musikişinâsın muâvenetine ihtiyaç göstermemiştir. Hilâf-ı hakikat şeyler bir eser için meziyet addolunamaz; olsa olsa eserin hâvî olduğu bazı meziyetlere rağmen bunlar müsamaha edilir. Schiller'in *Jungfrau von Orléans* ünvânlı eserinde Jeanne D'Arc'ın meydân-ı harb içinde fedâ-yı can edişini tasvîr etmesi, gerek muhâkeme olunduğu ve gerek âteşe atıldığı sırada Jeanne D'Arc'ın ibrâz eylediği metânet en ziyade ulüvv-i şânına bürhân iken şu meziyetin fedâ edilmesini intâc eylediği cihetle hakikat-i tarihiyenin tagyîrinden bir fâide hâsıl olmamıştır.

Almanlar edebiyatta hakikat aramamakta böyle bir tahrîfin adem-i cevâzı sâbit olamaz. Almanlar bir vakit de Victor Hugo için "Hangt den Dichter an der Mauer auf"[12] demişler, o koca şairin izâle-i vücudunu tasvîb etmişlerdi. Bu bâbda re'y-i âlilerine müracaat olunsa idi Almanların fikrini tervîc eder miydi-

niz? Maamâfih Almanlar içinde Emile Zola'nın mesleğini tervîc edenler de bulunduğu cihetle Almanların edebiyatta hakikat aramadıklarına mutlak sûrette hüküm vermek de câiz olamaz.

Mektupta bir de şu fıkra görülüyor: "Cümlesi tabiat-ı şairâneden ve hele kimisi nesirde bile imlâ ve rabtı yerinde iki satırlık bir mektup ile ifâde-i merâm iktidârından mahrûm bazı neşriyât mübtelâlarının yazmaktan bir türlü usanamadıkları sahifeler dolusu sözler arasında Avrupa'nın kavâid-i edebiyesinden olmak üzere dünyada hiçbir şeye benzemez birtakım garâibe tesâdüf edip de..."

Tabiat-ı şairâne de şiirde hakikat aranmayacak olduktan sonra, hayale meyl ü inhimâktan ibaret kalır. Biz tedkik ve tetebbu taraftarı olduğumuz için öyle bir hâl ile muttasıf olmaktan tehâşî ederiz. Çünkü Balzac bile bir edîb, hem pek büyük bir edîb olduğu halde hayali "Une cause d'irrégularité et d'agrément dans les productions des œuvres d'art"[13] diye tavsip ediyor. Hilâf-ı tabiat olan hayallerden hangisinin diğerine tercîh olunması lâzım geleceğinden bahsetmiyoruz ki hayaliyûndan olmaklığımıza lüzum gösterilsin! İfâdece olan aczimi siz söylemeden evvel ben mükerreren itiraf etmiştim; ancak bu acz sanâyi'-i lâfziyeden bahse mâni olabilir; bir edebî eserin müş'ir olduğu fikir ve mânâyı muhâkemeye değil. Vaktiyle bu yolda ta'rîz edenlere delâil-i lâzıme ile muvazzahan cevap verdiğimden onu burada tekrara hâcet göremem. Zâten söylenmiş bir şeyi tekrar etmekten ise serd eylediğim delâili bi-hakkın reddedebilecek derecede beyyine ikame edilmiş ola idi daha ziyade câlib-i istifâde olurdu. Yok o sözler tezyîf için söylenmiş ise tezyîf ile hak iptal olunamayacağı düşünülmeli idi.

Edebiyat hakkında beyan eylediğimiz ve dünyada hiçbir şeye benzetemediğiniz mütâlaâtın indiyât kabilinden olmadığı Avrupa eâzımının ictihâd makamında zikreylediğimiz sözlerinin mütâlaât-ı mesrûdemizi te'yîd eylemeleriyle sâbittir. Eğer bu sözler isnâd ise veya ashâbı şâyân-ı itibâr görülmüyorsa hakikat-i hâli edille-i lâzımesiyle ortaya koyunuz da ashâb-ı merâk sâyenizde edebiyat hakkında bir mütâlaa-i sahîha peydâ edebilsinler. "Hayf ki edebiyat-ı İraniye mukallidliği seyyiesiyle, ilâhiyatın haricinde şiirler ya meddahlık, ya bâziçe-i efkâr

kabilinden olarak söylenmiş; nesirler yalnız sanâyi'-i lâfziyede maharet göstermek için yazılmış olmak cihetiyle arada efkâr ve ahlâk-ı milliyeyi gösterecek yolda âsâr-ı edebiye meydana gelmemiş idi" fıkrasındaki hakikati tarz-ı atîk taraftarları miyânında bile teslîm etmeyecek az bulunur. Maahazâ zât-ı âlilerinin edebiyatta hakikat aranılması lüzumunu tervîc yolunda Goethe ve Schiller'in âsârında hilâf-ı tabiat ve hakikat şeyler bulunduğunu zikretmeniz kabilinden olarak edebiyat-ı İraniye taraftarlarından biri çıksa da iltizâm eylediği tarz-ı edebin Firdevsî-i Tûsî gibi büyük şair yetiştirdiğini ser-rişte ittihâz ederek bu çığırdan ayrılmamak lüzumunu iddia etse kabul eder miydiniz?

Bir de efkâr ve ahlâk-ı milliyeyi gösterecek yolda âsâr-ı edebiyenin meydana gelmesi lüzumunu beyan ediyorsunuz; pekâlâ! İşte böyle bir eser vücuda getirmek için bir edîb efkâr ve ahlâk-ı milliyeyi tedkik edip netice-i tedkikatını bi-hakkın tasvîr etmek iktizâ eder ki realizm kavâidinden başlıca biri de budur. Halbuki vücuda getirilecek eser indiyât ile mâlî veya netice-i tedkikat evhâm ve hayalât ile mütegayyir bulunur ise efkâr ve ahlâk-ı milliyenin mir'ât-ı sahîhi olamaz. Bu yolda tasvîrât, gelin odalarına asılan ve galiba "yeni dünya" ta'bir olunan küreler üzerine mürtesem olan ve aslıyla müşâbeheti kalmayan eşkâle benzer.

"Aglebdir ki muârızların dâire-i fâsidesinde ifrât ve tefrît noktaları birbirine iltisâk ederek tarz-ı atîk taraftarlarıyla Avrupa fikrine yeltenmekle me'lûf olanlar tarz-ı cedîd-i edebe adavette birbirinden geri mi kalıyor?"

Biz bunda bir garâbet göremiyoruz. Hattâ, Fransa'da klasikler asırlarca bilâ-rakib hüküm-fermâ oldukları halde romantiklerin hükmü elli sene ancak devam edebildi. Fikirler zamanın murabbâıyle mebsûten mütenâsib denecek bir sûrette terakki eylemekte olduğundan terakkiyât-ı hâzırânın sür'ati ezmine-i atîkadaki batâetle kıyas kabul etmez. Mâzinin düm-dârı ric'at etmeden istikbâlin pîş-dârı yetişiyor. Bunun için romantikler iki ateş arasında kalıyor!

"Biri çıkıyor Türkçede doğru bir beyit okumaya muktedir olmadığı halde yalnız Osmanlıların değil, Fransızların eâzım-ı üdebâsını da techîl ediyor. Meselâ kalbe his isnâd etmek cehâ-

let olduğundan ve binâenaleyh öyle bir hatâyı hâvî olan eserlere şiir denilemeyeceğinden bahisler ederek lisan-ı edebden mecâzı, kinâyeyi bütün bütün kaldırmak istiyor!"

İlm ü cehl nisbîdir. Bir şahsa nisbeten âlim addolunabilen bir adam diğerine kıyasen cahil olabilir. Bundan mâadâ bir lisanın kavâid ve gavâmızına usûl-i aruza vukuf da bir nevi ilim addolunabilir ise de Avrupa'da âlim denince ulûm-ı sâbite-i mücerrebede yed-i tûlâ sahibi bir zât anlaşılır. Avrupa eâzım-ı üdebâsınm bu bâbdaki vukûfu yine Avrupa ulemâsına nisbeten dûn olduğunu iddia edenlerin hakkını teslîmde tereddüd etmezsiniz zannediyorum. Halbuki bu edîbler kuvve-i kalemiyelerine güvenerek o âlimlerin efkâr ve akvâlini redd ü cerhe yelteniyorlar. Bu hâl farz-ı muhâl olarak benim size karşı sanâyi'-i lâfziyeden bahsedişime benziyor, gülünç oluyor! Kalbe his isnâd etmekten dolayı şairleri istihfâf eden, maarifin her cihetinde Avrupa'daki akvâmın kâffesine tefevvuk ettiklerini beyan buyurduğunuz Almanların eâzım-ı hükemâsından Büchner'dir. Alman gazeteleri edebiyat münekkidlerinin edebiyatta hakikat aramamalarını hüccet ittihâz etmek istiyordunuz. Yine o Almanların hükemâsının kavli itimâd hususunda edîblerinkinden dûn mudur?

Lisan-ı edebden mecâz ve kinayenin ilgasına dâir bir iddia serd olunmadı. Bazı hislerin merkezi kalb olduğuna yakın zamanlara gelinceye kadar cidden i'tikad olunmakta idi. Bilâhire aksi tebeyyün etti. Binlerce senelerden beri zihinlerde takarrür etmiş bir fikr-ı bâtıldan neş'et eden bu ta'bîr taammüm eylediği için yine sâbıkı vechle, hususiyle edebiyatta hakikat aranılamayacağına istinâden isti'mâl olunagelmiştir, ancak lugat kitaplarında kalb tabiri bu makamda merhamet, şefkat, muhabbet, cesâret, sahâvet vesâire gibi hissiyâtın mecmûuna delâlet eder bir ta'bîr-i mecazî olduğu tasrîh edildi. Ancak bu tabiri kullananların yüzde doksan dokuzu hakikaten kalbi merkez-i hiss addedenlerdir. Gerek Avrupalılardan ve gerek bizden bu itikadda bulunanların pek çoğuna tesâdüf ettim. Kalb hakkında bu kadar sözler söylendiği halde yine böylelerine tesâdüf etmekteyim. Demek oluyor ki bir edîb velev mecâzen kalb tabirini bazı hissiyâta delâlet eylemek üzere kullansa bile yine halk onu ha-

kikat olmak üzere telâkki eylediğinden bir hakikatin meçhul kalmasını intâc ediyor. Üdebâ-yı atîka "yandı ciğer oldu kebâb" ve "ciğer-sûz" gibi bazı ta'bîrât kullanırlardı, halbuki üdebâmızdan bir zât (galiba zât-ı âlileri) böyle ta'bîrâtı gördükçe kebapçı dükkânının önünden geçiyorum zannediyorum demesi üzerine yine üdebâ-yı cedîde bu tabirden vazgeçtiler! Lisan-ı edeb bu tabirin eksilmesinden fakirleşmedi. Kebapçı dükkânını hatıra getirdiği için "ciğer-sûz" tabirinden vazgeçen edîblerimiz bari yüreğin o yağlı ciğerci sarığına asıldığını ve kedilere peşkeş çekildiğini düşünseler de lisan-ı hakikati isti'mâle meyletseler ne mazarrat hâsıl olurdu?

Maamâfih gönüllü, dil-gîr, yüreksiz, gönülsüz vesâire gibi lisanımızdan mânâsı takarrür ve taammüm etmiş ve söylendiği vakit maddî uzvu hatıra getirmeyecek derecede bir hâl veya hisse alem olmuş ta'bîrât-ı mecâziyenin isti'mâlinde pek beis görülemez. Ancak üdebâ kalb tabirini mecâzen kullandıkları vakitlerde yine maddî kalbi nazarlardan ayırmayıp daima teşbihât ve mecâzlarını vesâireyi bunun üzerine yürüttüklerinden kalb hakkında mevcud olan fikr-i âmiyânenin idâmesine hizmet ediyorlar. Hem böyle mecâzın mecâzının mecâzı âdeta Hoca Nasreddin'in tavşanının tiridinin suyunun suyu gibi bir şey oluyor!

"Bunlara (ta'rîzlere) lâyık olduğu gibi sükût ile cevap verilse hakikatin mağlubiyetine, ashâb-ı tahsilin gafletine sebebiyet verilmiş oluyor. Delil ile mukabele olunsa, ashâb-ı itirâz münâzara ile galebeye imkân görmedikleri gibi herkesin kullanmaya tenezzül edemeyeceği birtakım silahlar isti'mâline kalkışıyor, ez-cümle söğüyorlar."

Bizim şu mukabeleyi yazmaklıktan maksadımız da hakikatin mağlubiyetine eshâb-ı tahsilin gafletine sebebiyet vermemektir. Delil ile mukabele eder iseniz zâten benim aradığım tarz-ı mübâhaseyi ihtiyâr etmiş olacağınızdan minnetdârmız olurum. Fikirlerimin sakametini isbât eder iseniz hakkınızı teslîmde kat'iyen tereddüd etmem. Mübâhasede sıkıştığı gibi herkesin kullanmaya tenezzül etmeyeceği birtakım silahlar isti'mâline kalkışanlar yok değildir, ben şimdiye kadar mübâhasede sıkışmadığım cihetle bu sözün bana taalluku olamaz. Sı-

kışsam bile böyle şeyleri irtikâb etmeyeceğimi te'mîn ederim. Bu hâlin asıl mürtekibleri edîb-i a'zamın şu sözlerini görsünler de ibret alsınlar! Söğmek bahsine gelince bu da pek çirkindir. Ancak başlıca mesûliyeti en evvel başlayana âittir.

Benim mübâhasede âdetim muârızımm kullandığı lisanı isti'mâl etmektir. "Hadd-i Te'dib" veya "Tahrib-i Harabat" derecesinde şiddetli lisan kullandığımı hatırlamıyorum.

Hakikiyûn nazarında ise bu ta'rîzler, bu tecavüzler hep "Hilkatin müsâid olmadığı yerlere çıkmaya çalışıp da muktedir olamayanların sukutundan etrafa dağılan topraklar kabilindendir."

İddia olunduğu vechle âsâr-ı edebiyede hakikat aranılmamak icab eder ise bu sözün edebî olduğunu teslîmde tereddüd câiz değildir. Bu sözün delâlet eyleyeceği bir mânâ var ise o da Kemâl Beyefendi edebiyat Olimpos'unun Jüpiter'i oldukları cihetle bu cebele tırmanabilmek ve hatvede üstâd-ı a'zama karşı ser-be-zemin-i ihtirâm olan ashâb-ı zevk-i selîme müyesser olacağını ve bilakis bir tavr-ı ahrarâne ile tereffu etmek isteyenler usâtdan ma'dûd olacağından yağdıracağı yıldırımlara bunların târ ü mâr edileceğini i'lâmdır. Vâ-esefâ ki dühât-ı fenden Franklin siper-i sâikayı keşfeylediği tarihten beri Jüpiter'in gazabı bir kaba gürültü tevlîd etmekten başka bir tesir hâsıl etmiyor.

Hem zâten kuvve-i nâmiyesi evhâm ve hayalât-ı şairâne gibi çalılık ve hikmet-i Sokratiye gibi hazmı batî meyve verir eşcârdan bir şey yetiştiremeyen o sengistânda bizim ne işimiz var? Biz terakkiyât-ı hâzıra gibi semere yetiştiren vâdi-i fenden mürûr ile şükûfe-zâr-ı hikmet-i hakikiyeye müntehî olan tarîkü's-selîmde kat'-ı mesâfe eylemek gayretinde bulunuyoruz. Zamanımız on dört yaşında mektep çocukları yetişiyor ki müsellesât tercüme ediyor, hikmet-i tabiiye derslerinde hocalarına muavinlik ediyorlar.

Edîb-i muhterem! Siz bulunduğunuz makam-ı âlide dâim olunuz, biz sâlik olduğumuz tarîkde ilerlemek emelindeyiz! Lâkin Birinci Napoléon'un şu sözünü de unutmayınız:

Vâdilere hâkim olan, cibâl-i mürtefiaya da hâkim olur![14]

Beşir Fuad

Terciiman-ı Hakikat, nr.2592, 1 Şubat 1887

Gözyaşları'*na Takrîz*

Edîb-i selâset-perver!

Muziplikten ne zaman vazgeçeceksin? *Gözyaşları* gibi selâset-i ifâdesi letâfet-i beyanı gıbta-bahş olan bir esere takrîz yazmaya beni icbâr edişini cem'ü'l-ezdâd ve kıyas-ı bi'z-zıd tarîkiyle eserinin meziyetini daha parlak, daha vâzıh bir sûrette enzâra arzetmek maksadından başka bir şeye hamletmek mümkün olabilir mi? Bu muziplik değil mi?

Kudret-i edebiyen zâten kari'lerce malûm olduğu gibi eâzım-ı üdebâmızın âsârın hakkında yazdıkları takrîzler o kudreti tanıtmayı tekeffül etmişler. Mesâil-i edebiyede reyleri hüccet tutulan öyle büyük edîblerin hüsn-ı şehâdetine mazhar olmuş bir kalem hakkında ben ne diyebilirim?

Binâenaleyh bu bâbda beyan-ı mülâhazât etmekten ise bir müddet-i cüz'iyye zarfında sa'y ü ikdâmın sâyesinde, iktitâf ettiğin semerât-ı fenniyenin zekâ ve istidâdının mertebesini takdir edemeyen akıllara hayret verecek bir derecede olduğunu ve hissiyât-ı terakki-perverâneni bil-fiil isbât eylediğini görüp de müteşekkir olmamak müstahîl bulunduğunu kemâl-i memnuniyetle beyan-ı kâfi görüyor isem de şurasını ilâveden kendimi men'edemiyorum:

Gudde-i dem'iyeye vâsıl olan katrenin gözyaşı halinde sudûrunu, "Efsûs ki gudde-i dem'iye dahi dimağdan telgrafla aldığı şiddetli emirler üzerine beni tarda mecbur olur" sözleriyle ifâde etmişsiniz ki böyle hem hakikate muvâfık, hem cemiyetli ve hem de gayet tabiî bir teşbihi hâvî olan ifâdeler her edîbin

kalemine müyesser olur şeylerden değildir. Muhibb-i hakikat olanlardan hiçbir kimse tasavvur edemem ki bu sözünü takdir etmesin!

Vâkıâ sermâyeleri hayal ve binâenaleyh eserlerinde hakikat bulmak beyâbanda menbâ keşfetmek kadar müteassir olan bazı hayal-perestân "dimağ" tabirini hoşgörmeyip, "Hissiyât-ı âşıkanenin kalpte kopardığı fırtına seylâb-ı gamı cûş u hurûşa getirdi" yollu saçmaları tercîh etmek isterler ve belki hakikati hayale fedâ etmekte kendileriyle hem-hâl olmak istemediğin için aleyhinde vızıldarlar ise de bunların ne ehemmiyeti olabilir? Hakikati kendine rehber ittihâz etmekteki heves ve arzunun derece-i metânetini âsâr-ı fiiliyesi irâe ediyor. İfâdendeki isabet ve nükteyi fark ve temyîzden âciz şeb-pere tab'ânın iltizâm-ı zalâm eylemesi mihr-i münîr-i hakikatten istinâre eylemek hususunda gösterdiği şevk ve gayrete halel îrâs edemeyeceğinden eminim!

"Bakalım deverân daha ne hâle koyacak" kelâm-ı hikmetbeyânı –ki katrenin deverânına dair makalene hâtime çekmektedir– o derecede mânidârdır ki muhibb-i maâni olup da bu cümleni alkışlamamak mümkün olamaz!

Muvaffakiyetini hâlisâne tebrik ederim. Bu sa'y ü ikdâm ve istidâd ü zekâ sende var iken günden güne daha âlî, daha nefis eserler yetiştireceğine emniyet-i kâmilem bulunduğunu beyan eylerim, mîrim!

Beşir Fuad
Gözyaşları (Mustafa Reşid),
İstanbul 1304 (1886-1887), s.14-17

Gözyaşları'*na Takrîz*

Muharrir-i Şehîr Mustafa Reşid Beyefendi'ye

Efendim!

Gözyaşları ünvânlı eserinizin müsvedâtını lûtfen göndermişsiniz, okudum. İşte iade ediyorum.

İstediğiniz takrîz tabiidir, çünkü öyle bir risâle tertîb ve tahrîrindeki fikriniz esasen pek güzeldir. Müsaade etseydiniz ta'rîz için de birkaç söz söyleyebilirdim. Belki yine söylerim. Fakat tashîh dediğiniz şey elimden gelmez.

Gözyaşları ne mübârek şeydir ki mazlûmiyetin şefî'i, masumiyetin tesellisidir. İhlâs ve hakikatin tercüman-ı sıdk u beyanı gözyaşıdır. Vicdanın serveti onunla belli olur, kalbin safveti onunla kaimdir.

Gözyaşı vesile-i nüzûl-i rahmettir. Kendisi ise öyle bir rahmettir ki safâ-efzâ-yı cân hayat-bahş-ı insaniyettir.

"Ve cednâ mine'l-mâi külle şeyin hayy"[15] buyrulmuş. Filhakika gözyaşı değil midir ki hazan-âlûd-ı elem ve ıstırab olan yürekleri tarâvet-yâb eder?

Cemâl-i ismete bu cevher-i ulviden ziyade yakışır ne vardır? Simâ-yı sevdâyı ma'şûka-firîb olacak bir hâletle câzibedâr etmeye gözyaşından başka hangi şey medârdır?

Çehre-i yetimânede bir letafet-i melekâne ile memzûc hüzn-i semâvî –ki vuhûşa bile tesiri muhakkakdır– her biri bir dürr-i yetim tavsîfine şâyân olan katarât-ı sirişk ile peydâ değil midir?

Gözyaşı değil midir ki şiir gibi, musiki gibi tesirâtı doğru-

dan doğruya ruha ait olan -bedâyi-i ulviye erbâbınca en samimi nakdine-i mükâfat, en hayat-nevâz câize-i takdir olmak üzere telâkki olunur?

Ta'lîm'de bazen bir damla gözyaşı bir bürhandan kuvvetlidir demiş idim; ne kadar nâkıs söylemişim. Eâlî-i hissiyâtı, eâzım-ı ihtirasâtı gözyaşı kadar belâgatle tebeyyün edecek başka ne vâsıta bulunacak?

Şüküfte bir gül-gonce-i letafet üzerindeki jaleleri bazen bir güzel çehrede gözyaşına benzetiyorlar.. Hoşa gidiyor. Soluk bir rû-yı melekânedeki gözyaşını bazen sarı bir gülde jaleye teşbih ediyorlar.. Seviliyor. İşte böyle en lâtif, en nâzik şeylere müşebbeh ve müşebbehün-bih olmak meziyetini hâiz olduğuiçündür ki gözyaşı şairlerce de pek muhterem pek mühimdir.

Hele ben o kadar şair değil iken de –bilmem za'f-ı kalbiyemden midir nedendir– girye-âmîz, bükâ-engîz şeyleri pek severim. Onun içindir ki *Üçüncü Zemzeme*'deki:

En bükâ-engîzidir eş'ârdan müstahzarım[16]

mısraıyla başlayan muhammese kail oldum.

Onun içindir ki Voltaire'in "En güzel eserler insanı giryebâr-ı teessüf edenlerdir" sözüne ziyadesiyle ehemmiyet veririm.

Vaktiyle *Mes Prisons*'u tercümeye heves edişim müellifi olan şair-i bedbahtı tasvîr-i vukuatında daima giryân bulduğum içindir. Octave Feuillet'nin *Bir Kadının Jurnali* ünvânlı hikâyesini sâir birçok âsârına müreccah buluşum hikâyenin sonunda o fedâkâr, o civan-merd kadına –gehvâre-i zîb-i safâ olan yetimesine hitaben– "Evet, yavrucuğum ağlıyorsun.. Lâkin giryeler vardır ki meleklere gıbta-resân olur!" yollu söylettiği bir sözü girye-i yetimân kadar rikkat-âver bulduğum içindir!

Öyle bir eseri ben çıkarmalı idim. Çünkü sermâyem çoktur. Buna siz muvaffak oldunuz. Hem de güzel yazmışsınız, –ihtişamü'l-elfâz, azamet-i efkâr merakına düşmediğiniz zaman zâten üslûbunuz pek lâtiftir– tebrik ederim.

Hatırımda iken şunu da söyleyeyim: Herkesin ağlaması bir yolda değildir. İnsan vardır ki ağladığı zaman gözlerinden yaş yerine âteş seyelân eder de görülmez.. Nâleleri de sükût-ı muz-

daribâneden işitilmediği gibi.. Ben de kendimi bunlardan addetmek isterim.

Giryân idi gözüm fakat âzâde-i dumû'
Yoktu lebimde nâle fakat nale-kâr idim[17]

dediğim sahîhtir, yalan değil.

Şimdi biraz da ta'rîze dair söz söylemek zamanı geldi. Evvelâ, eser pek güzel olmuş. Niçin biraz daha büyütmediniz? Beyan ettiğiniz üç vak'adan herbirini –isteseydiniz okuyanları bıktırmamak şartıyla– tekmîl risâle kadar tevsî edebilirdiniz. Çünkü kabiliyeti var.. Sâniyen, ben o mukaddime-i mutasallifâne-i fen-perdâzâneden bir şey anlamadım. Masumâne bir lisan, sâde-dilâne bir beyan ile nakl-i macerâ-yı sirişk eden öyle ufacık bir risâlenin başında birtakım ıstılâhat-ı garibe ve tabirât-ı nâ-şinîde ile imlâ olunmuş o koca dîbâce-i hâce-i irâcenin ne işi var?

"Şiiri fenlendirmek veyahud fenne şiir katmak lâzımdır" fikr-i nev-zuhûruna bir taraftar-ı zî-iktidâr olduğunuzu anlatmak veyahud "fizyoloji" bilinmedikçe gözyaşından bahsolunamayacağı iddiasıyla meydana çıkabilecek mu'teriz-i mütefenninlere bir cemîle ibrâz etmek için mi bu iltizâm-ı mâ-lâ-yelzeme düştünüz?

Edebiyat için iktizâsına göre mesâil-i fenniye der-miyân olunabileceğini kimse inkâr etmez. Fakat o iktizâ izhâr-ı fazilet ve hazâkat, arz-ı dâniş ve hikmet gibi sırf hod-endîşâne tekellüflerden beri olarak bir müddeâ-yı vâcibü'l-isbatı te'yîd veya bir fikr-i lâzımü'l-tenvîri izâh gibi bir fâide-i ciddiyeye hizmet etmekle tahakkuk eder.

Mukaddimede münderic:

"Fizyoloji gözyaşı hakkında henüz son sözünü söylememiş ise de bu mâyiin gözlerin medâr-ı aynda sühûletle dönmesi için şiddet-i lüzumu ve fıkdânı hâlinde birçok emrâz-ı ayniyenin zuhûr edeceği beyne'l-etıbbâ müttefikun-aleyhtir" fıkrası sûreti ciddiyede telâkki görecek olsa âlemde ağlamak ne olduğunu bilmeyen ve en müessir fâciâta bile tebessüm-âlûd bir nazar-ı lâkaydâne ile bakmaya me'lûf olan hande-perestân-ı bî-dilânı hiç olmazsa tıbben lüzumuna mebnî ara sıra âzmâyîş-i girye-i

nâ-be-hengâma sâik olmakla zâhiren olsun hâiz-i tavr-ı insaniyet göstermeye sebep olabileceğiçün bütün bütün fâideden hâli değilse de ....."[18] fıkrasından kimlerin ne yolda istifâde edeceklerini bilemem.

Hele hakkında birtakım tahkikat ve tedkikat-ı fenniyeye girişmekle gözyaşını erbâb-ı bükâya durgunluk îrâs edecek sûrette i'zâm ettikçe eden o mukaddimenin sonunda, "Gözyaşı kadar küçük, gözyaşı gibi rikkat-engîz olan bu risâlenin mütâlaası bâis-i kelâl olmaz sanırım" demek (li-külli makamun makal)[19] kaide-i belâgata muhaliftir sanırım.

Sanâyi'-i edebiyeden olan "terdîd"e bir nev-i diğer ilave eden bu neticeye mukabil gücenmeyeceğinizi bilsem:

"Bilemem eyleyecek girye midir hande midir?"

der idim.

Bir de Voltaire'in "gözyaşı hüzn ü elemin lisan-ı hâlidir" tarifi dediğiniz gibi nâkıs değil belki "Gözyaşı sürûrun da lisan-ı hâlidir ve daha sâir birçok şey için gözyaşı dökülür" demek zâiddir. Zira "fizyoloji" okumaya da muhtaç olmaksızın azıcık teemmül ile bilinecek hakayıktandır ki hayret ve meserret gibi hâlâtın ifrâtında da gözyaşı dökülürse de ağlamak her halde netice-i hüzn ü elemdir.

Elhâsıl ben sizin yerinizde olsa idim gözyaşı dediğimiz o mayi-i mübârekin –zulmette âb-ı hayat arar gibi– menbâını taharrî veya menşeini tahkik ile uğraşacağıma tasvîr-i cereyanıyla iktifâ ederdim.

Zât-ı âlinizi erbâb-ı kalem içinde hasîsa-i zevk-i selîm ve meziyet-i irfân ile temyîz etmiş hakayık-perverân-ı edebden bilmesem mütâlaât-ı mesrûdeyi öyle serbestâne yazmaya cesaret edemezdim.

Edebiyat-ı hâzıra-i Osmaniyeyi âsâr-ı kalemiyesiyle tezyîn eden gençlerimizden birisi de sizsiniz. Neşr-i âsâr-ı müfîdeye ikdâm ediniz ki feyz-yâb olasınız efendim.

İstinye fi 3 Teşrîn-i evvel sene 1302

Recaizâde M. Ekrem

Gözyaşları (Mustafa Reşid), İstanbul 1304(1886/1887), s.

Ağla Hey Gözlerim Ağla

Edîb-i eşher Mustafa Reşid Bey *Gözyaşları* ünvânlı eserinin mukaddimesinde gözyaşlarına dair bazı mütâlaât-ı fenniye serd eylemiş ve bu eser hakkında taraf-ı âcizîden bir takrîz yazılmasını taleb etmişti.

Eserin müsevvedâtını okuduğum vakit edîb-i şehîrin tevsî-i vukuf hususunda sa'y ü ikdâm eylemekte olduğunu görüp hakikaten mahzûz olmuştum. Ancak hakikati münâfî-i zevk-i selîm addeden bazı üdebâmızın Reşid Bey gibi "hasîsa-i zevk-i selîm ve meziyet-i irfân ile temeyyüz etmiş hakayık-perverân-ı edebden" bulunduğu saadetlû Ekrem Beyefendi'nin şehadetinden müstedell olan bir zâtın lisan-ı hakikate meyil göstermesi hayaliyûn nazarında âdeta bir irtidâd-ı edebî tarzını alacağını tahmin ederek takrîzimde:

"Vâkıâ sermâyeleri hayal ve binâenaleyh eserlerinde hakikat bulmak beyâbânda menbâ keşfetmek kadar müteassir olan bazı hayal-perestân hakikati hayale fedâ etmekte kendileriyle hem-hâl olmak istemediğin için aleyhinde vızıldarlar" demiş ve böyle vızıltıların ehemmiyeti olmayacağını beyan ile tetebbuda devam eylemesini tavsiye eylemiştim.

Tahminim doğru çıktı; lâkin teessüf ederim ki onu doğruya çıkaran Ekrem Beyefendi gibi bir edîb-i âlî-kadr oldu. *Gözyaşları*'nın mukaddimesine edilecek itirazın mîr-i müşârün-ileyh tarafından sâdır olacağını keşfedebileydim, ya yukarıda söylediğim sözleri "Selâmün aleyküm kör kadı" derecesine vardırmaz veya o bahsi hiç kaale almazdım, çünkü

haklarında hürmet-i mahsusada bulunmayı kendime vazife bilirim.

Ekrem Beyefendi, edîb-i şehîrin bazı ıstılâhat-ı fenniyeyi hâvî mukaddimesini okuyunca, "Risâlenin başında birtakım ıstılâhat-ı garîbe ve tabirât-ı nâ-şinîde (?) ile imlâ olunmuş o koca dîbâce-i hâce-i irâcenin ne işi var? Habîs!" diyerek sahib-i eseri meşkinin baş tarafını mürekkep dökerek karalamış bir mektep çocuğu gibi tekdire başlamışlar ve meydan-ı edebiyatta falakaya yatırmak istemişlerse de, yine tahminimiz vechile, bunların Reşid Bey'e gürültüye pabuç bıraktıracak derecede tesiri görülmemiş ve *Gözyaşları* musavviri hürmet-i mahsusasını ibrâz etmek için üstâdının ellerini öperek zevk-i selîm şehadetnâmesinin yedinden istirdâd olunmamasını te'mîn etmekle beraber mualliminin haksızlığını da sükût ile geçiştiremeyip karşılık vermekten kendini men'edememiştir.

Her ne hal ise. Eğer Ekrem Beyefendi hazretlerinin tevbihnâmelerinde sahib-i esere edilen ta'rîzlerin bir kısmı müdafaa eylediğim mesleğe taarruz olmaya idi bunlardan bahse lüzum görmezdim. Fakat o ta'rîzlerin vukuu beni şu müdafaanâmeyi yazmaya mecbur etti:

Ekrem Beyefendi hazretleri, "Fizyoloji bilinmedikçe gözyaşından bahsolunamayacağı iddiasıyle meydana çıkabilecek mu'teriz mütefenninlere bir cemîle ibrâz etmek için mi bu iltizâm-ı mâ-lâ-yelzeme düştünüz?" istifhamıyla tahrik-i hâme-i tezyîfe şüru' edip Reşid Bey'in "Fizyoloji gözyaşı hakkında henüz son sözünü söylememiş ise de bu mâyinin gözlerin medârı aynda sühûletle dönmesi için şiddet-i lüzumu ve fıkdânı halinde birçok emrâz-ı ayniyenin zuhûr edeceği beyne'l-etibbâ müttefikun-aleyhdir" fıkrasını naklederek, bu fıkra "Sûret-i ciddiyede telâkki görecek olsa, âlemde ağlamak ne olduğunu bilmeyen ve en müessir fâciâta bile tebessüm-âlûd bir nazar-ı lâkaydâne ile bakmaya me'lûf olan hande-perestân-ı bî-dîlânı hiç olmazsa tıbben lüzumuna mebnî arasıra âzmâyiş-i girye-i nâ-be-hengâma sâik olmakla zâhiren olsun hâiz-i tavr-ı insaniyet göstermeye sebep olabileceği için bütün bütün fâideden hâlî değilse de... " mütâlaasını ilâve buyurmuşlardır ki, bununla hem ilm-i vazâifü'l-a'zâya ait mesâilin kendilerince Çin lisanı

kadar meçhul olduğunu ve hem de fizyoloji bilmeden gözyaşından bahsedenler dûçâr-ı hatâ olmaktan vâreste bulunmayacaklarına dair meydana çıkabilecek mu'teriz mütefenninlerin iddiasını te'yîd eder bir delil irâe eylemişlerdir.

Üdebâ bir meselede hüküm vermek için "zevk-i selîme göre böyledir" deyip keyfî bir sûrette o meseleyi halle kalkışırlar. Biz zevk-i selîm ashâbından olmadığımız için keyfimizi mîzan-ı sahîh bilmek hak ve imtiyâzına mâlik bulunmadığımızdan, her iddiamızı delâil ve berâhîn serdiyle isbat etmek mecburiyetindeyiz. Binâenaleyh yukarıdaki iddiamızı isbat edelim:

Ekrem Beyefendi'nin yukarıda aynen naklettiğimiz ibaresinden ne anlaşılıyor? İnsan göz ağrılarına mübtelâ olmamak için aralıkta ağlamak mecburiyetindedir, anlaşılmıyor mu? Bu hükmü nereden çıkarmışlar? Reşid Bey ibaresinde gözlerin medâr-ı aynda sühûletle dönmesi için gözyaşlarının şiddet-i lüzumunu beyan ediyor, ağlamalıdır diyor. On altı punto ile dizilmek lâzım gelse iki sahifeyi imlâ etmeyecek kadar küçük olan mukaddimeyi Ekrem Beyefendi hazretleri zihinlerinde büyütüp, bir koca dîbâce-i hâce-i irâce yapacaklarına, âhiri (ce)li dört kelimeyi bir yere getirmek için sarfettikleri zamanı Reşid'in mukaddimesindeki şu "Velhâsıl dimağın her nev'i şiddet-i taharrükünde guded-i dem'iye ifrâzâtını tezyîd ederek seyelân-ı dumû' vâki oluyor" fıkrasını anlamaya hasretselerdi, itirazın meâl-şinâsâne olmasını *Takdir-i Elhân*'da kendileri beyan edip dururken takrîzlerinde aksini iltizâm etmezlerdi.

Ekrem Beyefendi zevk-i selîmlerine yedirip de bir parça tetebbuât-ı fenniyede bulunmuş olaydılar bilirlerdi ki:

Üst gözün dış köşesinin fevkında, ağızda bulunan salya bezlerine müşâbih bir bez vardır ki, "lâ-yenkati'" tedrîcen gözyaşı ifrâz eder. Bu gözyaşı mücerred sıkleti sayesinde aşağı doğru akıp göz kapakları açılıp kapandıkça bunu gözün iç –yani burun tarafındaki– köşesine kadar yayar. Anâsır-ı mihânikiyeye vâkıf olanlarca malûmdur ki delk ü temas olan yerlerde hararet hâsıl olur. Gözyaşı bu harareti bel' ederek gözü iltihaptan muhafaza eder. Karniyeyi kurumaktan men' ile şeffafiyetini muhafaza eden yine gözyaşıdır. İşte ale'd-devam infirâğ eden bu gözyaşı makineye verilen yağ kabilinden olarak vazife-i

mahsusasını ifâ ettikten sonra yine bir başka vazife ifâ eder. Bunun için göz açık bulunduğu vakit kapakların teşkîl ettiği kavsin burun tarafında dirsek peydâ ettiği noktada alt ve üst kapaklarda iğne deliğinden küçük bir delikceğiz vardır, gözyaşı bu delikten girip burun tarafında bir keseye ve oradan dahi mecârî-i mahsusa ile burnun içine vâsıl olur. Teneffüs ettiğimiz havanın rutubeti derece-i kifâyede değildir. Ağızdan nefes aldığımız vakit ciğerlerimize giden hava salyamızın buharâtıyle derece-i kifâyede kesb-i rutubet ettiği gibi burundan nefes alındığı vakit de gözyaşı buradan geçen havayı tartîbe hizmet eder. İşte gözyaşının vazife-i mühimmesi evvelen gözü delk ü temasın tesirât-ı muzırrasından vesâireden muhafaza etmek; sâniyen teneffüs olunan havaya rutubet-i lâzımeyi vermektir. Bu vazife-i esasiyenin ifâsı için göz kapaklarından bir damla yaşın harice akmasına lüzum yoktur. İşte Reşid'in bahsettiği gözyaşı hal-i tabiide lâ-yenkati' infirâg etmekte olan gözyaşıdır. Gözleri muhafaza için ağlamaya ihtiyaç yoktur, bilakis, bir uzva kan faaliyet nisbetinde hücum eylediğinden ağlamaktan göze iltihap gelebilir. Çok ağlayan adamın gözlerine kan geldiğini elbette görmüş ve "Ağlaya ağlaya alîl oldu" denildiğini işitmişsinizdir.

Ağlamak, infirâg eden gözyaşı mecrâ-yı mahsusundan geçemeyecek sûrette çok olup da göz kapaklarından taştığı vakit olur. Bu ise dimağ ve daha doğrusu nigâh-ı şevkî aksâmından olan hadebe-i halkaviyenin bir tarz-ı mahsusta taharrüşünden ileri gelir: Hiddet gibi, keder gibi, sürûr gibi ahvâl, tezyîd-i infirâg-ı dümû'â bâdî olacak derecede hadebe-i halkaviyeyi tahriş eylediği gibi, sıcak çorba içmek, keskin hardal yemek, göze bir toz kaçmak, gözünü bir noktaya –ale'l-husus parlak bir şey üzerine– dikip bakmak ve âlâm ve evcâı mucib olan şair hâlât dahi aynı tesiri icra ederler. Gözyaşı yalnız başına hiçbir şeye delâlet etmez, çünkü bir şahsın gözünün kenarında müşâhede olunan damlanın hudûsuna sebebiyet veren ahvâl o kadar çoktur ki, bunun ne sûretle zuhûr eylediğini anlamak için birtakım emârât daha lâzımdır. Lisan-ı hâlin ifâde eylediği bir cümle veya kelimede gözyaşı âdeta bir harf demektir. Diğer alâim-i vechiye vesâire mevcud olmadıkça hadd-i zâtında gözyaşı hiçbir şeyi tefhîm etmez.

Kâffe-i alâimiyle girye mutlak sûrette ne ihlâs ve hakikatin tercüman-ı sâdıkı olabilir, ne safvete delâlet eder, ne de safvet mümeyyize-i insaniyedendir.

Gözyaşları hulûsa delâlet eylediği gibi birçok müraîlere cerr-i menfaat için de âlet olabilir (Fransızcada müstâmel "dümû'-i timsah" tabiri elbette malûm-ı edîbâneleridir). Ağlamak insanlara mahsus bir meziyet olmayıp hayvanatın birçoğu ağlar, hattâ yılanlarda bile guded-i dem'iye vardır. Ağlamak mutlak sûrette kemâlât-ı insaniyeden de değildir. Çünkü henüz aklı kemâle ermemiş olan sabîler, ateh getirmiş ihtiyarlar, cıvık sarhoşlar, bazı emrâz-ı asabiyeye mübtelâ olanlar, sinn-i rüşd ü kemâle ermiş, aklı başında, sıhhati yerinde olan adamlardan ziyade ağlarlar; hattâ bir yaşta iki sabî bulunup da biri gürbüz, diğeri müsteskî olsa birincisi aralıkta ağlarsa, ikincisinin zırlaklığından geçilmez. Munsifâne düşünürseniz, teslîmde tereddüt etmezsiniz ki bir masum sabînin çehresi bir tebessümle tezeyyün ettiği vakit gayet hoş göründüğü ve bu hal sevildiği halde, yine o çocuk çehresini somurtup, dudaklarını sarkıtıp "ve!!!" diye bağırarak çehre mosmor kesildiği vakit çirkin bir levha teşkîl eder. Aman hatıra gelmişken söyleyeyim, Beyoğlu'nda kitapçı Lorenc Vikayl'de iki fotoğraf var. Birinde birçok çocuklar ağlıyor, diğerinde hepsi gülüyor. Bunlara bakınız da ağlamak ile gülmenin beynindeki farkı görünüz.

Hattâ hükemâ-yı kadîme bile insanı hayvanat-ı sâireden tefrîk için dıhk-ı tabiiyi sıfat-ı mümeyyize addederek "dahkak-ı bi't-tab' " diye tarif etmişler, "bâk-i bi't-tab' " dememişler!

Vâkıâ bazı ahvâlde bir damla gözyaşı pek beliğ, pek mânidar, pek müessir olabilir; ancak tebessümde öyle tesirler yok mudur?

Esasen takdir olunan hazîn hissiyât ise bunun vücudu daima gözyaşının zuhûruna bâdî olmaz, nitekim burasını "İnsan vardır ki ağladığı zaman gözlerinden yaş yerine ateş akar da görülmez" tabiriyle teslîm ediyorsunuz; madem ki insanın gözyaşı dökmeksizin fevkalâde hazîn olması mümkündür, bu halde o yaşın vücuduyle adem-i vücudunun ne farkı olur?

Ben daha ilerisine gideyim. İnsan tebessümü dudaklarından bırakmadığı halde de bâtınen ağlayabilir. Hem pek me'yû-

sâne girye-bâr olur da sâirleri aksine zâhib olabilir. Âlem-i insaniyetin sû-i ahvâlini görüp tezyîf ve istihzâ tarîkiyle ahvâl-i beşerin ıslâhına hizmet eden eâzım bu yolda ağlarlar. Nümûnesi Voltaire!

İşte görülüyor ki, gözyaşından bahsetmek için fizyoloji bilmek ve kitab-ı kâinatı tetebbu etmek de lâzımmış. Hissiyât-ı beşeriyeden bahseden bir edîb için fizyolojinin lüzumu bir marangozun hendeseye ihtiyacı gibidir. Bir mühendis bir masa yapamadığı halde hiç hendese okumamış olan bir marangoz kullanışlı masa, iskemle yapabilir, fakat sanatında mertebe-i kemâle varmak, akran ve emsâline tefevvuk etmek, yapacağı işlerde erbâb-ı dikkat ü vukufun gözüne ilişecek bir noksan bulundurmamak isterse, sanatına taalluku olan sâir hususât ile beraber, lüzumu nisbetinde hendese bilmek de lâzımdır. Hendesenin ismini bilmeyen bir marangoz görenek sayesinde bir muvâzî çizmesini, bir daire resmetmesini bilir; bu da malûmat-ı hendesiyedendir. Yalnız bunları kitapta esbâb-ı lâzımesiyle öğreneceğine ustasından görmüştür. Ancak bu yolda tedârik olunan derme çatma malûmat hiçbir vechile matlub derecede olamaz. İşte bu kabilden olarak fizyolojiye ait bazı hususât-ı basite vardır ki, ayrıca fizyoloji okumaya hâcet kalmaksızın insan bunları dikkat sayesinde bulabilir, nitekim dişlerin çiğnemeye, gözün görmeye, kulağın işitmeye ilh. hizmet ettiklerini bilmek gibi. Ancak yine de bu mebâhisin dekayıkına girişilecek olursa, o zaman kendi tedkikatıyle kanaat edenler için "ya duralar veya saçmalayalar"dır.

Ekrem Beyefendi gibi bir üstâd-ı edeben en metîn, en hakîmâne fikirler beklenirken kaziyyenin ma'kûs olması muhibbi terakki ve hakikat olanlardan ağlatmadık kimse bırakmaz; ancak Ekrem Beyefendi'nin girye-âmîz şeyleri pek sevdiğini itiraf ve *Gözyaşı*'nın bedâyi-i ulviye erbâbınca en samimi nakdîne-i mükâfat, en hayat-nevâz câize-i takdir olmak üzere telâkki olunduğunu beyan eylemelerine nazaran mîr-i müşârün-ileyh hem takrîzleri sevdikleri yolda olmak ve hem de cümlemizi ağlatarak şimdiye kadar Reşid Bey'e yazdığı takrîzlerin mükâfatına birden nâil olmak emeliyle bil-iltizâm o yolda idare-i efkâr eylemiştir mülâhazası vârid-i hâtır olmakta ve bu cihet ma'kul görülmekte ise de bizi ağlatmak için bu kadar özenip giryeden

hoşlandıklarını ve bunu bedâyi'-i ulviye erbâbınca en samimi mükâfat olduğunu beyan eyledikten ve bir de fazla olarak "Ağlamak göze şifadır" gibi teşvîkatta da bulunduktan sonra, bizim için birkaç damla gözyaşını dirîg etmek şiâr-ı insaniyete muvâfık olamayacağından diğerlerine nümûne-i imtisâl olmak üzere işte ben ağlamağa başladım: Hi! Hi! Hi! Hi! Hi!

Beşir Fuad

Saadet, nr.606, 5 Kânun-ı sâni 1887

Nazîre

Volter'i taklid edenler bizde nâdândır bütün
Şarlatanlık onlara şâyeste ünvândır bütün

Güldürür durur garibiyle bütün akılları
Feylesofî taslayanlar herze-gûyândır bütün

Hiç insanlar bakar mı şive-i kelbâneye
Her ne söylerse rakibân sırf bühtândır bütün

Huzur-ı Naci hemân sağ ol ki ilm ü hilmine
Her kelâmın bî-gümân ferhunde bürhandır bütün

Her makalın mâ-dûn-ı fazl ü belâgattir senin
Nazm ü nesrin cevher-i tâbende-i cândır bütün

Salâhi
Saadet, nr.618, 18 Kânun-ı sâni 1887

Nazîre

Volter'i takdir edenler ehl-i irfândır bütün
Nâşir-i envâr olanlar medhe şâyândır bütün

Ey muhibb-i fenn ü hikmet pey-rev ol dünhâta sen
Ta'n ü ta'rîz eyleyenler bil ki nâdândır bütün

Reh-zen-i feyz ü terakki olmadan sen kıl hazer
Yol kesen haydutların encâmı hırmândır bütün

Tâlib-i fenn ü hakikat olmalı âkıl olan
Şûre-zâr-ı cehle sâik kaht-ı iz'ândır bütün

Vâkıf-ı ahvâl-i âlem olmalı insan olan
Aksini tervîc edenler bence hayvandır bütün

Ey Fuad-ı hasm-ı şair, sen de söyle bir gazel
Böyle şeyler güç tanınmış gerçi âsândır bütün

Şu gazeli söylemekten maksadım şair ünvânına namzed olmak değildir; murad edilir ve birkaç saatlik zaman zâyi etmek göze aldırılır ise şair olmayanların da mevzûn ve mukaffâ sözler söyleyebileceklerini irâe etmektir.

Şairlerimiz de muhabbet-i câvidâna dair bir makale-i fenniye yazarlar ve bu makalelerinde fence hatâları bizim gazelin nevâkısını tecavüz etmez ise tarz-ı atîk ve cedîde muvâfık şiirler söyleyeceğimi beyan ederim.

Beşir Fuad

Tercüman-ı Hakikat, nr2590, 29 Kânun-ı sâni 1887

Aynen Varaka[20]

Kalem-i âlî-i Naci, edebiyat-ı Osmaniyenin cidden terakkisine medâr olabilecek bir şeh-râh keşfine muvaffak oldu. Şimdiye kadar hiçbir edîb-i Osmaniyenin dakayıkdân-ı hayaline uğramayan bir şeyi bir kudret-i icâd-perverânesiyle irfân-serâyı *Saadet*'te bir kere mevki-i takdire vaz' eyledi.

Tetebbu-ı hakayık-ı lisan-ı garba iktidârı istifâdegâh-ı umûmide gezen âsâr-ı mütercemesinden âşikâr olan bir kalem-i âlinin meziyyât-ı lisan-ı garbı, lisan-ı Osmaniye elbâs etmek gayretinde bulunması hakikaten şâyân-ı teşekkürdür. Şu "Ukkâz-ı Osmanî" ser-levhasına bakınız! Garb içinden eşrâk ile âfâkı gark-ı envâr eyleyen mihr-i âlem-tâb-ı İslâm gibi ufk-ı edebiyat-ı Osmaniyede zuhûr etmiş bir şems-i nev-tulu' değil midir? *Saadet*'in bu parlak ser-levhası altına yazı yazmasını arzu etmez bir sahib-i kalem tasavvur edemem.

İftihâr eyleriz bununla ki biz
Müstefîz-i meâsir-i Arabız

"Ukkâz-ı Osmanî"nin ikinci ictimâını teşkîl eden gazelleri de kemâl-i şevk ü halâvetle nazar-ı mütâlaadan geçirmek şerefine nâil oldum. Derece derece hakikaten hepsi güzeldi. Garibtir ki fikirler bir noktada ictimâ edemiyor; kimi şiir-i Osmaninin irtikasına hizmet etmek niyetiyle açılmış o şeh-râh-ı irfâna dehâletle kesb-i iftihar ediyor, kimisi yazılan gazellere nazîre olmak üzere söylemeye çalıştığı ebyâtta düşman-ı şiir olduğunu göstermekle telezzüz eyliyor.

Tercüman-ı Hakikat'ın dünkü nüshası elbette manzur-ı âli olmuştur ve bu sözlerimin karîn-i savâb olduğu tasdik buyrulmuştur. Beşir Fuad Beyefendi, "Bütün" redifindeki gazellere yazmak istedikleri nazîrenin nihayetinde:

Ey Fuad-ı hasm-ı şair! Sen de söyle bir gazel
Böyle şeyler güç tanınmış gerçi âsândır bütün

buyuruyor. Sonra istitrâdda "Birkaç saat zaman fedâ eyledikten sonra" diyorlar. Şimdi buyrun! Dört beş satır sözden ibaret olduğu halde Fuad Bey'in kavlince birkaç saatte meydana gelen bir esere nasıl "âsândır" denebilir? Fuad Beyefendi'yi dört beş saat kadar ve yirmi günden sonra neşredildiğine nazaran belki daha birçok saatler makalât-ı fenniye yazmaktan men'eden nazîreyi nazar-ı tedkikten geçirecek olursak pek âdi bir şey kalır değil mi? Fakat bunu Beşir Fuad Bey'e anlatmak muhâl!.. Zira zevk-i şairâneden mahrum bir zâttır. Fuad Beyefendi şairliği yalnız mevzûn söz söylemekten ibaret zannediyor.

Hakikat böyle değil!

Oldukça selâmet-i vicdana mâlik olanlar velev tekellüflü olsun mevzûn söz söyleyebilirler, fakat şair olamazlar. Saadet-i şairiyet cenâb-ı feyyâz-ı hakikinin mevhibe-i mahsusasma mazhar olmuş bir sınıf-ı mümtaza inhisâr eder.

O cevher-paredir insanda mâder-zâd olur peydâ

Tuhaftır ki asrımızda Fuad Bey gibi ne kadar fen-âşina zevât var ise hepsi düşmen-i şiirdir denebilir; şairler ise fünûn-ı sâirenin dahi terakkisini arzu ederler. Şairlerin ulüvv-i efkâra mâlik olduklarına bu da bir delildir değil mi?

Müntesib-i fen Fuad Beyefendi nazîresinin ikinci beytinde "Ey muhibb-i fen ü hikmet pey-rev ol dühhâta sen!" diyor. "Dühhât"a dikkat buyruluyor mu? Sahib-i "deha" geçinen Fuad-ı fen-âşinanın dehânına yakıştırılabilir mi? Fuad Beyefendi bunu şimdiye kadar kim bilir kaç defa kullanmıştır; fakat teessüf olunur ki nenin nesi olduğundan zavallının haberi yokmuş! Vezinli söz miyânına karışıverince hakikat meydana çıkıverdi.

Fuad Bey'in fen-âşinalığının derecesi de tahakkuk eyledi. Sermâyeleri Fransız lisanı sayesinde âsâr-ı garbiyeye olan münâsebetlerinden ibaret bulunan bu gibi zevâtın edebiyat-ı Osmaniyenin kısm-ı eâzımını teşkîl eyleyen şiire itâle-i lisan-ı istihfâf etmesi cidden teessüf olunacak hallerdendir. Telehhüf-i fevkalâdeyi dâî bir şey varsa o da şu mısradır:

Volter'i takdir edenler ehl-i irfândır bütün

Güzel düşününüz! Bunu kim yazıyor? Nevresîde-gân-ı millete ta'lîm-i edeb ve ahlâk etmek, maâlî-i ilmiyeyi öğretmek fikriyle neşr-i âsâr etmekte olan bir kalem!!.. Hezâr efsûs..

Voltaire'in eâzımdan olduğu inkâr olunamaz. Lâkin bu kadar ekâbir-i ümmet duruyorken hiçbirisini lisan-ı necible almayıp da dinsizlikle şöhret bulmuş bir adamın ismini gayet mültezimâne nazîrenin birinci mısraında ve hattâ birinci kelime olmak üzere göze sokmak Muhammedîlikle nasıl kabil-i tevfîk olur bilemem. Din-i Mübîn-i Ahmedî aleyhinde sözler söyleyen Victor Hugo'ya mersiyeler söyleyiş nasıl çirkin düşmüş ise bu da doğrusu öyle çirkin düşmüştür.

Kıt'a
Şarlatanlık etme gel söz dinle fenci feylesof
Yazdığın efsaneler mahrûm-ı irfândır bütün
Pey-rev oldun çünkü sen Volter gibi bir dinsize
Sözlerin bâr-ı girân-ı ehl-i îmândır bütün

Zülfikar
Saadet, nr.631, 2 Şubat 1887

Aynen Varaka[21]

Hazret-i Muallim!

Hey'et-i tahrîriyesinin reisi bulunduğunuz "*Saadet*" gazetesinin çarşamba günkü nüshasında "Zülfikar" nâm-ı müstearıyla bir hezeyannâme neşrolundu.

Kemâl Beyefendi, "Ashâb-ı itirâz münâzara ile galebeye imkân göremedikleri gibi herkesin kullanmaya tenezzül edemeyeceği silahlar isti'mâline kalkışıyorlar" buyuruyorlardı. İki yüzlü olduğu, şîr-i Yezdân'ın seyf-i celâdeti meydân-ı mübâhaseye yüzü nikablı çıkmaya lüzum görecek derecede cebîn olanların cılız ellerine yakışmayacağından biz bu nâm-ı müstearın ihtiyârına başka bir mânâ vermemekte ma'zûruz. İntihâb eylediği nâm-ı müsteardan anlaşılan muharrir-i makale, fen ve edebiyat meselesine bir mesele-i mezhebiye süsü vermeye yeltenmekle kendisinin ma'hûd mu'terizler zümresine dahil olduğunu meydana koymaktan başka bir netice hâsıl edememiştir.

Gerçi mukabele-i bil-misl kaidesine riâyete mesâg var ise de (inquisiteur) casusluk gibi evsâfa namzed olmaya herkesin fıtratı müsaade etmiyor. Tervîc-i itiraz için taassubu âlet edinmek, isbat-ı müddeâdan âciz kalanlar için bin türlü te'vîlât ve tezvîrât irtikâbıyla hasmını tekfîre kalkışmak bazıları indinde maharet addolunuyor. İstenilir ise bu yolda da birçok sözler söylenebilir, ancak kalem nazarımda pek muhterem olduğu cihetle, kendisini idarede en âciz bulunduğum halde bile onu bu yolda sû-i isti'mâl etmeye vicdanım aslâ kail olmuyor. Ben o yolda maharet göstermemekle müftehirim! Vâkıâ bu yolda şey-

lere en lâyık cevap "adem-i tenezzül!" ise de kısm-ı edebiye dercini tasvîb etmemekle beraber re'y-i âlileri munzamm olmadıkça *Saadet* gazetesine bir bend derc olunmadığı dahi malûm olduğundan mücerred hatırınıza riâyeten bir defalık olmak üzere o tenezzülü ihtiyâra mecbur oluyorum:

Gazel söylemek güç değildir iddiasıyla söylediğim gazel için birkaç saat zaman sarfeylediğimi beyan etmekliğim arasında bir tenâkuz görülmek istenilmiş, halbuki bunda tenâkuz yoktur. Benim gibi birinci defa olarak gazel söyleyen birkaç saat sarfederse bu yolda rüsûh kesbedenlerin daha az bir zaman zarfında o neticeyi istihsâl eylemeleri lâzım gelir. Bundan mâadâ yek-âvâz olarak söylenen gazeller için şairlere birkaç gün mühlet verildiğine bakılır ise bizim sarfettiğimiz birkaç saati çok görmek gülünç olur!

Bir de kolaylık ile güçlük nisbidir; bir şeye nisbeten güç olan şey diğerine kıyasen kolay olur. Şairlere mebhas-ı câvidâna dair bir makale kaleme almalarını teklif eylediğimizden de anlaşıldığı vechle gazel söylemek bir makale-i fenniye yazmaktan kolay olduğunu iddia etmiştik, iddiamız savâb görülmüyorsa mu'teriz teklifimizi kabul ile aksini isbat etmeli idi. Hem ne hâcet, Haleb orda ise arşın burada, derler. Mu'teriz efendi veya kendisine güvenen herhangi bir şairimiz gelir ise gelsin; hokka, kalem ve kâğıt tedârik ederek bir odaya kapanalım, onun ta'yîn eylediği vezin ve kafiyede ben gazel söyleyeyim; o da benim ta'yîn edeceğim bir fennî mebhasa dair bir makale kaleme alsın, bakalım hangimiz evvel bitiririz! Şâyed der-uhde olunan vazife itmâm olunmadan odadan dışarı çıkmamak da meşrût olacak olur ise şair için müebbeden mevkuf kalmak tehlikesi vârid-i hâtır olabilir.

Ben makale-i fenniyenin mebhas-ı câvidâna dair olmasını teklif eylediğim vakit genç edîblerimiz ve bilhassa tarz-ı cedîd-i edebe müntesib olanlar içinde mekâtib-i âliyede ikmâl-i tahsil edenler bulunduğunu hatırıma getirmiştim; bazı şairler için öyle derin meselelerden sarf-ı nazar ederek yalnız ilm-i hesâbtan bir ıslâh-ı misâlin hallini teklif etmek de kâfi görünür!

Gazelin yirmi gün sonra neşrolunmasından bunu söylemek için daha ziyade zaman sarfeylediğine ve hattâ bu meşgu-

liyet-i azîme (!) beni bir hayli zaman makalât-ı fenniye yazmaktan men'eylediğine hükmedilmek istenilmiş. "Bütün" redifli gazeller söylendikten ne kadar zaman sonra gazel söylemek arzusunda bulunduğum ve söylenilecek gazele esas olmak üzere bu gazellerden bir mısraı hangi gün kayıt eylediğim malûmunuzdur. Bundan mâadâ o günden beri *Tercüman*'da hemen hiç bir gün bir bendin eksik olmadığını da herkes gördü. Mu'teriz görmek hassasından mahrum ise benim bunda ne kabahatim var? "Dühât" kelimesinin "ha"sı hasbe'l-vezn gazelde şeddeli okunmak lâzım gelip halbuki asıl telaffuzunda böyle şedde bulunmadığı bahsine gelince derim ki "dühât" kelimesini doğru telaffuz için Arapçaya isnad olmalı, halbuki Arapça bilmediğimi ben bin kere söylemiştim, hâlâ anlatamadık mı? Mu'terizin kudret-i sâmiası basarasıyla hem-hâl mi?

Ben kelimeyi işittiğim gibi sarfettim. Şimdi doğrusu anlaşıldı. Bundan böyle bi-hakkın telaffuz ederiz; vezni sekteden kurtarmak için dahi mısraın kısm-ı sânisi "pey-rev ol dâhilere" sûretine tahvîl ederiz. Arapça bir kelimenin yanlış tahrîr ve telaffuz olunması eâzım-ı üdebâmızda dahi vâki olmuştur. Ezcümle "Hüsn-i âlihesi teverrüm etmiş" mısraındaki "âlihe"nin doğrusu "ilahe" olduğu mukaddemâ taraf-ı muallimânelerinden meydana konulmuştu![22]

Fen bilip bilmemek "dühât" kelimesinin "ha"sında şedde olup olmadığına vâkıf olmakla tebeyyün edeceğine dair serd olunan o mudhik iddiaya ne demeli!!!...

Bizim gazelin "Volter'i takdir edenler ilh..." mısraıyla bed' etmesinin sebebi zât-ı âlilerince malûm olduğundan onu izaha hâcet göremem. "Ekâbir-i ümmet dururken..." ta'rîzine karşı da "dühât" kelimesinin cem' olunduğunu ve binâenaleyh ekâbir-i ümmet de onda dahil bulunduğunu beyan etmekle iktifâ ederim. Voltaire'in âsârını, mütâlaa serd eylediği efkârın nîk ü bedini temyîz ile bu dâhinin âlem-i insaniyete etmiş olduğu hizmeti takdir edebilmek de herkesin kârı olmadığı cây-ı tereddüd değildir! Aksini iddia edenler bulunur ve bizimle Voltaire hakkında şifahî bir saat kadar müdâvele-i efkâr ihtiyâr edilir ise kimin davası muvâfık-ı hakikat olduğu tebeyyün eder!

Voltaire'in Hıristiyanlara karşı İslâmiyeti ne yolda ve nasıl

bir zamanda müdafaa eylediğine dair tercüme-i hâlinde bir-iki nümûne göstermiştim. Buna karşı gerek makalenin sonlarında ve gerek nihayetindeki kıt'ada bulunan türrehâtın hiçbir tesiri olamayacağı der-kârdır.

Asıl şarlatanlık Voltaire'den bahsedenler için biçilmiş kaftan olduğundan kendileri için yapılmış hil'ati bize uymadığından aynen iade ederiz. Efsaneleri ise benim âsârımdan ziyade şairlerin mecmûa-i âsârında aramak muvâfık-ı hakikattir. Zâten şairler ile mübâhesemiz şiirden efsanenin lâğvı lüzumunu iddia ettiğimizden ileri gelmiyor mu?

Mu'terizden şurasını sorayım ki Beşir Fuad âlem-i İslâmiyet düşmanlarının yağdırdıkları mermiyât içinde dolaşırken mu'teriz efendi ne yapıyordu?

Hazret-i muallim! Böyle garazkârân ve sebük-magzânın safsatiyâtı *Saadet*'e derc olunacağına şiir ve fen bahsini beynimizde yürütsek veya Hugo'ya zeyl olmak üzere "İntikad" nâmıyla neşrolunacak muhâberâtımızı enzâr-ı âmmeye koyup icab eder ise bunun alt tarafına devam etsek hem edebiyat meraklıları bu bâbda ciddi bir fikir hâsıl ederler, hem de bu gibi mu'terizlere merdâne mübâhaseye âdâb-ı münâzaraya dâir şâyân-ı imtisâl bir nümûne göstermiş olurduk! Yine her halde re'y sizindir, efendim.

Beşir Fuad
Tercüman-ı Hakikat, nr.2595, 4 Şubat 1887

Beşir Fuad Beyefendi'ye,

Muhterem biraderim,

Cuma günü çıkan *Terciiman-ı Hakikat* bana hitaben yazılmış bir mektubunuzu hâvî idi. Okudum. "Zülfikar" imzasıyla geçen gün *Saadet*'e derc edilen –aleyhinizde bazı ifadâtı hâvî– varaka medâr-ı makal ittihâz buyrulmuş.

Zülfikar'ın nâm-ı müstear olduğunu iddia ediyorsunuz, haklısınız. Böyle mübâhaselerle ortaya nikabsız çıkabilecek adam –nedendir bilmem!– pek az bulunur. Acaba korkaklıktan mı? Öyle ise bir korkağın kendine Zülfikar nâmını vermesi hayli gülünç addolunabilir.

O varakayı matbaada ibtidâ okuduğum zaman Zülfikar'ın nâm-ı müstear olduğunu zannettiğim cihetle sahibine hitaben gazeteye "Varakanızın neşri kendinizi bildirmenize mütevakkıftır" yollu bir ihtar yazmak istemiş idim. Hattâ o aralık rüfekadan biri Vâsıf'm meşhur:

"Sana kim derler sual-ı ayb olmasûn nâmın nedir"

mısraının bu ihtara ilâve edilmesi münâsib olacağını lâtife tarzında söylemiş idi.

Muahharen bu külfetin ihtiyârından vazgeçildi. Varaka da neşrolundu. Galiba iki gün sonra ehibbadan *** Efendi matbaaya gelerek bana Zülfikar'ın kim olduğunu haber vermekle beraber varakayı isteyip gözden geçirdi. Okuyup bitirdikten sonra dedi ki:

"Hatırınıza gelir mi bu zât-ı âlî vaktiyle sizin müdâhiniz

olduğu halde muahharen zemmâmınız olmuş idi. Evvelden medhinize, sonra da zemminize dair yazdığı şeyler karşılaştırılsa epeyce eğlenceli bir tekabül husûle getirilmiş olur sanırım. Baksanız a, şimdi yine dönmüş, sitâyişinizde bulunuyor! 'Kalem-i âlî' sizde, 'Edebiyat-ı Osmaniyenin cidden terakkisine medâr olabilecek bir şeh-râh keşfine muvaffak olmak' sizde, 'Şimdiye kadar hiçbir edîb-i Osmaniyenin dakayıkdân-ı hayaline uğramayan bir şeyi, bir kudret-i icad-perverâne ile irfân-serâ-yı *Saadet*'te bu kere mevki-i takdire vaz' eylemek' sizde, 'Tetebbu-ı hakayık-ı lisan-ı garba iktidâr' sizde, 'Garb içinde işrâk ile âfâkı gark-ı envâr eyleyen mihr-i âlem-tâb-ı İslâm gibi ufk-ı edebiyat-ı Osmaniyede zuhûr etmiş bir şems-i nev-tulû' olan 'Ukkaz-ı Osmanî' ser-levhasını bulmak sizde. Yine bahtiyâr olmuşunuz! Allah verse de Zülfikar bir daha dönmese! Fakat hiç aklım kesmiyor! Hulâsa efkârımı söyleyeyim mi? Ben bu varakayı mühim bir ahlâk dersi gibi telâkki ediyorum. Artık siz ne nazarla bakarsanız bakınız."

Bu sözler diğeri kadar nazar-ı dikkatimi celbetmekle beraber "Bu kadar ahlâksızlık olmaz. Tahkikinizde yanlışlık olmalı" dedim. "Sahib-i Zülfikar hakkı için yanlışlık yoktur. Böyle olduğunu kat'iyen biliyorum" dedi. Ben lakırdıyı kestim. İşimle iştigale başladım.

Varaka neşrolunduğu takdirde sizin buna karşı bir şey yazacağınızı biliyordum. O halde benim de birkaç söz söylemekliğim tabiî görünüyordu. İşte bunun için neşrine muvâfakat gösterdim. Cümleden ziyade yek-renk olmaları lâzım gelen erbâb-ı kalemdeki televvün-ı efkâra –velev o kadar ehemmiyeti olmasın– bir nümûne daha göstermek istedim. Mülâhazamda hatâ etmiş isem affedilsin. Ahlâkımızın her halimizden ziyade şâyân-ı ıslâh olduğu itiraf buyruluyor zannederim. Bu ıslâh işini güya edebiyat görecek!..

Sizin hakkınızda bir kıt'a söylenmiş de ne olmuş? Benim hakkımda bunca hicivler söylendi hâlâ da söyleniyor. Bir adamı ötekinin berikinin medh veya zemmetmesi onun mahiyetince bir tagayyür husûle getirebilir mi?

Değişir mi sözle hakikatım bana ta'nenin ne ziyanı var

Ez-cümle bir vakit *Terciman-ı Hakikat*'e derc edilmiş olan bir gazelin şu parçasını bir kere okumaya tenezzül buyrunuz:

Rakıdan hangi harabâtiyi gördün mesud
Cümlesi renc ü elemde köpeğin alt yanıdır

Nasıl buluyorsunuz? İşte bu beni tahkir için söylenmiştir. Halbuki Allah'ın i'zâz ettiğini kimse izlâl edemez.

Ben bu kabilden olan teşnîâta mukabele edebilirdim. Sahipleri de hiciv nasıl yazılır görürlerdi, fakat işi o dereceye vardırmayı tecvîz etmedim. Sanırım ki isabet ettim. Mukabele-i bil-misl her zaman vâcib olmuyor, olsa şimdiye kadar hemen hicivden başka bir şey yazmamaklığımız lâzım gelirdi.

Voltaire'i takdir etmemek cehl olduğunu bilirim, ama takdir etmek küfr olduğunu bilmezdim. Nedir bu ifrât ve tefrît! Kimisi Voltaire'i tanıyanı ikfâra kalkışır, kimisi İbni Sina'yı hiç tanımak istemez. İkisini de hakkıyla tanısak, ikisinden de mümkün olduğu kadar hakîmâne istifâdeye çalışsak olmaz mı?

Voltaire'i takdir edip etmemek de aramızda bir mesele mi olacak? Âsârı meydanda. Okuruz, anlarız, işimize geleceklerini alırız, gelmeyeceklerini bırakırız, işte bu kadar.

Okusak, anlasak, hoş olurdu; fakat anlamak şöyle dursun, okumaya bile lüzum görmüyoruz. Halbuki okumuş, anlamış gibi mübâhaseye girişiyoruz. Netice bir şeye benzemiyor.

İsterseniz *İntikad*'ın yazılmış olan parçalarını gazetelerle neşre başlayalım, alt tarafını da yürütürüz, lâkin bilmem kitabı "Cep kitaphânesi" eczâsına katmak isteyen izzetlu Mihran Efendi buna razı olur mu..

Muallim Naci
Saadet, nr.634, 6 Şubat 1887

NOTLAR

1 Namık Kemâl, Recaizâde Mahmud Ekrem'in *Mes Prisons* çevirisi üzerine kaleme aldığı bir yazıda, çeviride geçen "mazhar-ı dest-zen-i sârpâş" ibaresini "köhne edâli" bularak eleştirir. Üstelik "sârpâş"ın da

"şerpâş" seklinde yazılması gerektigini söyler (*Mecmûa-i Ebuzziya*, c.IV, nr.45-47, 1302 / 1886). Bunun üzerine *Saadet* gazetesine "Nekais-i Ulviye Meftûnlarindan Birisi" imzasıyla gönderilen yazıda, Namık Kemâl'in de kelimeyi mânâlandırmakta yanıldığı ileri sürülür (nr.492, 21 Ağustos 1886).

2 Metinde boş bırakılmıştır.

3 Muallim Naci'ye gönderilmiştir.

4 Muallim Naci'ye gönderilmiştir.

5 Muallim Naci'ye gönderilmiştir.

6 "Kimse ayranım ekşidir demez."

7 "Şimdi konuşma imkânın var; ey kardeş, lûtuf ve hoşlukla konuş; yarın ecel gelip çatınca mecburen susacaksın."

8 "Bana göre barış savaştan daha iyidir."

9 Muallim Naci'ye gönderilmiştir.

10 "Denir ki zaruretim yüzünden sığındım."

11 Namık Kemal'in "tarz-ı atîk" taraftarı dediği bu kişi, dönemin eski-yeni edebiyat tartışmaları sırasında eski edebiyatın savunucularından olan Hacı İbrahim Efendi'dir (1826-1888). Mekteb-i Hukuk'ta belâgat dersi veren Hacı İbrahim Efendi Namık Kemal'in suçlamalarını "Redd-i Evhâm" adlı bir yazıyla cevaplar (*Tercüman-ı Hakikat*, nr.2594, 3 Şubat 1887).

12 "Şairi duvara asm."

13 "Sanat eserlerinin imalinde bir süs ve kuralsızlık sebebidir."

14 Namık Kemal, Hacı İbrahim Efendi'nin itirazlarını cevapladığı mektubunda Beşir Fuad'ın bu yazısına da karşılık vereceğini bildirmiş (*Mecmûa-i Ebuzziya*, nr.53, 1304/1887), ancak mektup yayımlandığı sırada Beşir Fuad ölmüş olduğu için buna gerek kalmamıştır (*Namık Kemal'in Mektupları*, Hazırlayan: F. A..Tansel, c.IV, Ankara 1986, s.408, 419).

15 "Her canlıyı sudan yarattık."

16 "Bilmem Kimiçin Ağlarım?", (*Recaizâde M. Ekrem-Bütün Eserleri II*, Hazırlayanlar: I. Parlatır, N. Çetin, H. Sazyek, İstanbul 1997, s.307).

17 "Yakacık'ta Akşamdan Sonra Bir Mezarlık Âlemi", aynı yer, s.300. Kitapta ilk mısra su şekildedir:
"Giryân idim.. Fakat gözüm âzâde-i dümû!"

18 Metinde boş bırakılmıştır.

19 "Her yerin kendine uygun bir sözü var."

20 Muallim Naci'ye gönderilmiştir.

21 Muallim Naci'ye gönderilmiştir.

22 Ali Ulvî, bir gazelinde "ilâh"ın çoğulu olan "âlîhe" kelimesini yanlış olarak tekil yerine kullanmış ve bu hata Muallim Naci tarafından eleştirilmiştir. *Saadet*, nr.297, 21 Kânun-i evvel 1885, (Celâl Tarakçı, *Muallim Naci Efendi'nin Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki*, Samsun 1994, s.113-115).

İNTİKAD

Beşir Fuad Beyefendi'ye,

Efendim!

Bir zamandan beri gittikçe tevessü etmekte olduğu çeşm-i iftihâr ile görülmekte olan matbuat-ı Osmaniye âlemine bir başka ârâyiş vermeye başlayan âsâr-ı kalemiyenizden bu kerre neşrolunan *Victor Hugo* ünvânlı iki cild bilhassa celb-i nazar-ı dikkat etmiştir.

Bu eserin umûm tarafından öyle ehemmiyetle telâkki olunması zann-ı âcizâneme göre şu günlerde gazetelerimizde edebiyat-ı Osmaniyeye dair yine birçok lakırdılar der-miyân edilmekte olmasına ve bu lakırdıların kısm-ı küllisi yâveden ibaret bulunmasına mebnî, maksatları erbâb-ı dikkate göre celî bulunan birtakım adamların neşriyâtından artık usanan halkça edebiyata dair birkaç doğru söz işitmek için bir iştiyâk-ı tabiî hâsıl olmasına zamîmeten Victor Hugo gibi on dokuzuncu asrın eşher-i eâzımı olan bir adamın tercüme-i hâline tamamiyle vukûf herkesçe bir emel-i mahsus hükmüne girmiş bulunmasından ileri geliyor.

Şu ciltlerin neşrinde isabet buyurdunuz. Bunlarda ale'l-umûm edebiyata, ale'l-husus o zâta dair malûmat-ı müfîde veriyorsunuz.

Teceddüd sayesinde şimdi gerek edebiyatı ve gerek öyle büyük zevâtı nazar-ı ehemmiyetten sâkıt-ı itibar edecek kadar gaflet-zede hiçbir gencimiz bulunmadığından bu kitabınızın erbâb-ı şebâb arasında fevkalâde rağbet-yâb olacağı vâreste-i irtiyâbdır.

Mukaddimede Victor Hugo'nun sâl-i ömrünü seksene îsâl eden 1882 sene-i milâdiyesinde ta'bir-i şairâneniz vech ile "Nurlar içine gark olmuş bir büyük salon"da edîb-i müşârün-

ileyhin o sinne vâsıl olması münâsebetiyle izhâr-ı meserret için ictimâ eden efkâr-ı muhtelife erbâbının şair hakkında Fransa nâmına ne derecelerde arz-ı ta'zîmât eylediklerini göstermek istediğiniz sırada "Umûm tarafından bu derece mazhar-ı ta'zîm ü ihtirâm olan bu ihtiyar daima böyle bir muamele görmüş mü idi? Ne gezer" diye sözü edîbin evâil-i ahvâline intikâl ettirerek o zamanlar neşreylediği âsâr aleyhinde gazetelere neler yazıldığını ve kendisinin bayağı izâle-i vücudu vâcib eşhâsdan addolunduğunu enzâr-ı itibara arzeyledikten sonra "Şu ifrât ve tefrîtin sebep ve hikmetini ise fıtrat-ı beşerde aramalıdır" sözüyle bahse yine bir reng-i diğer vererek "Victor Hugo bir müceddid idi, ekseriyet beşer ise daima teceddüde hasımdır" diyorsunuz da ekser-i nâsın teceddüd aleyhinde bulunmaları esbâbını izah zımnında bir muhakeme-i hakîmâne yürütüyorsunuz ki buna bence hiçbir diyecek olmadığından arz-ı takdir-i mahsus ile iktifâ etmek hatırıma geliyor ve bu sûret çok dinleyip az söylemek kaidesine muvâfık gibi görünüyorsa da hazır söz açılmış iken –velev hâsılı tahsil kabilinden addolunsun– müsâdenizle biraz da ben söylemek istiyorum.

İfâdenize nazaran vaktiyle Fransa üdebâsı kudemâ-pesend ve bi't-tabiî onların ağızlarına bakan erbâb-ı mütâlaa dahi bu fikirden gereği gibi hisse-mend olduklarından, Victor Hugo bunlara galebe ile kendi meslek-i edebisini tervîce muvaffak oluncaya kadar pek çok müşkilâta tesadüf etmiştir.

Tabiidir ki böyle mücedîdler öyle olurlar. Halkın hüsn ü kabulüne mazhariyet nokta-i nazarından bakılınca mûcidlik müceddidlikten kolay görünüyor; zira icadda eski bir fikrin mahvıyla onun yerine yeni bir fikrin ikamesi suûbeti o kadar olmadığı halde tecdid de bilakis bu suûbet tamamiyle mevcud bulunuyor.

Bir fikir evvelden hiç yok iken onu müfekkireden çıkarıp meydana koymak icad, bir fikir evvelden mevcud olduğu halde onu tarz-ı âhire dökmek tecdiddir.

Bahsimiz tecdidde olmasıyla icadda bundan ziyade dem vurmaya lüzum görmem. Binâenaleyh tecdid ve teceddüde hasr-ı kelâm etmeye mecburiyet görürüm.

Medrese Hatıraları ünvânlı mecmûa-i âcizânemde münderic

"Yaşamak için ölmeli imiş!" ser-levhalı bendin evâhirinde bervech-i âtî beyan-ı efkâr etmiş idim:

"Bir büyük adamın neşrettiği doğru bir fikrin birden bire mazhar-ı kabul-i âlem olmaması evvelden o fikrin hilâfında harekete alışmış olan halkın noksan-ı istidâdından ileri gelir. Beş on ehl-i idrakin fikr-i mezkûru işitir işitmez hüsn-i telâkki ile mümkün olduğu kadar tervîcine dahi çalışmaları tesir-i serî gösteremez. Belki de onların böyle bir teşebbüste bulunmaları ekseriyet için medâr-ı hande-i istihzâ olmaktan başka bir şeye yaramaz, fakat zamân ile o fikrin hakikatten ibaret olduğu anlaşıldığı halde onu kabulden istinkâf edecek hiçbir âkıl bulunamayacağından fikrin sahib ü nâşiri olan zât hakkında fevkalâde bir teveccüh-i umûmî peydâ olur. Herkes nâmını tebcîl ile yâd etmeye başlar. Halbuki şu muvaffakiyetin zamân-ı husûlünde o zât dünyadan gitmiş bulunur. İşte ekser-i eâzımın hayatta iken kadri bilinmediği halde ba'de'l-memât âmmenin takdirine mazhariyeti bu zemin ile olur. Bundan anlaşılır ki bir fikrin kabul veya reddolunması ve sahibinin kıymeti bilinip bilinmemesi ahkâm-ı zamâniyedendir.

Ezmine-i mâziyenin kısm-ı küllisi ekser-i eâzıma kadri bilindiğini göstermeyecek bir halde geçmiş. Şimdi ise bir zamandayız ki cihân-ı insaniyetten redd-i hakikat istidâdı min-tarafillâh mahvedilmektedir. Vaktiyle o kıymeti bilinmeyen büyükler şu zamanda zuhûr etmiş olsaydılar ömürleri ne kadar kısa olsa neşrettikleri efkâr-ı sâibenin kabul-i umûmiye mazhar olduğunu görmeden ölmezlerdi. Zamanımız diyecek yok. İş eâzımdan olmada!"

Şu mütâlaât-ı âcizânem dahi zannederim ki "İnsanların çoğu hasm-ı teceddüddür" müddeâsını bir dereceye kadar olsun şerh edebilir.

Buna şurada irâde-i cesaret edişim bu bâbda sizinle daha evvelden hem-fikir olduğumu göstermek maksadına mebnîdir, yoksa bilirim ki o müddeâ erbâb-ı akla göre zâten izahtan müstagnidir.

Victor Hugo ne bahtiyâr edîb imiş ki tuttuğu meslek-i edebiyi kuvve-i kalemiyesiyle tervîce muvaffak olduktan sonra bunun kabul-i âmmeye mazhar olduğunu dahi doya doya görmüş!

Eski olsun, yeni olsun bir fikrin kabul veya reddi hususunda gösterdiğiniz kaideyi de pek doğru bulurum.

"Ne bir fikri yenidir diye kat'iyen reddetmek câizdir, ne de kabule müsâraat göstermek. O yolda bir fikri tervîc edenlerin delâilini dinlemeli, düşünmeli, muhakeme etmeli; eğer nefsü'l-emre muvâfık, muhassenât ve rüchânı der-kâr ise kabul etmeli, değil ise reddetmeli" buyuruyorsunuz. Ne parlak hakikat!

İşte bu "İki kere iki dört eder"in bir başka türlüsü, fakat bu hakikatten göz yumanlar her millette bulunduğu gibi bizde dahi hesapsızdır.

Böyle bir hakikatten a'râz etmemek meziyetini hâiz olmak için insanda kuvve-i mümeyyize olduktan başka bir de bî-garazlık fazilet-i âliyesi bulunmak lâzım gelir. Bizde ise kuvve-i mümeyyize istemediğiniz kadar nâkıs, garazkârlık dahi gördüğünüz kadar ber-kemâl! Şu halde redd ve kabulü gösterdiğiniz kaideye tevfîkan yürütebilmek bizce muhâl!..

Burasını "Çi-fâide ki cemiyet-i beşeriyede daima ifrât ve tefrîte inhimâk görülüyor; hayrü'l-umûrı evsatuhâ ahkâmına riâyet eden pek az bulunuyor" diye siz de müteessifen itiraf ediyorsunuz.

Öyle ya! Victor Hugo bir zaman makdûh-ı âlem iken muahharen neden en memdûh bir adam olmuş? İşte bundan!

Edebiyat-ı Osmaniyenin haline bir kere atf-ı nazar-ı dikkat buyurulsun: Tarz-ı atîk muhafazakârânı var, tarz-ı cedîd tarafdarânı var, fakat ortada garazsız bir mümeyyiz yok!

Kimisi tarz-ı atîki medh ile tarz-ı cedîdi kadhediyor; kimisi tarz-ı atîki kadh ile tarz-ı cedîdi medhediyor, ama bu kadh ü medh için esbâb-ı hakikiye gösterebilen parmakla gösteriliyor.

Bu neden? Kıllet-i temyîzden, kesret-i garazkâriden!

Meselâ evvelce:

"Şu geçen o dil-şiken olmasın yine gönlümün halecanı var"

diyen makdûh olduğu halde ondan acemicesine âlime olarak:

"Bak bak şu geçen o dil-şikendir"

diyenin bilakis memdûh olması gibi gülünç haller neye hamlolunabilir? Ya idraksizliğe, ya garazkârlığa değil mi? Başka bir mahmil-i sahîh bulunabilirse gösterilsin de idraksizliği, yahud garazkârlığı kabul etmeye biz mecbur olalım. Bunu gösterebilecek bulunmadıktan başka biz şunu gösterdiğimiz halde insaf edip de "hakkın var" diyen bile pek nadir bulunur.

Eski âsâr-ı edebiyemiz içinde zamanımızın sahîh addettiği efkâra karşı çirkin görünecek şeyler çok ise de bunların güzelleri de yok değildir. Hattâ o kadar güzelleri vardır ki bu gün bizim için onlara hüsnen tefevvuk edebilecek eserler vücuda getirmek şöyle dursun, bunlara birer nazîre peydâ eylemek dahi hemen istihâle derecesindedir.

Yeni âsâr-ı edebiyemizin dahi güzeli de var, çirkini de. Âsâr-ı cedîdede gördüğümüz çirkinliklerin en fenası mânâsızlıktır. Bî-mânâ söz söylemekte eslâfı çok geride bıraktık. Buna terakki denilip demlemeyeceğini bilemem!

Vâkıâ eslâf-ı üdebâ-yı Osmaniye şive-i hayal-perveride taklit ettikleri Acemleri bile hayrette bırakacak dereceyi bulmuşlar ama bizim kadar mânâya bîgâne durmaya tenezzül buyurmamışlar.

Yeni itibar olunan eş'ârımız içinde mânâsızları o kadar çoktur ki bunları herkes görmüş olacağı cihetle şurada bir iki misâl îrâdına lüzum görmekte mâni yoktur.

Bu belâ pek fena! Gide gide yâve-gûluk hepimize sirâyet ve taammüm edecek olursa biz edîblerin eslâfa ne derecelerde tefevvuk etmiş sayılacağımızı hayal ediniz!

Bu gidişle bir zaman gelecek ki milletin erbâb-ı iktidârı tarafından yapılacak mükemmel lisan-ı Osmanî diksiyonerleri açılıp "şiir" kelimesine bakıldığı vakit ez-cümle "mânâsını kailinin dahi anlamadığı söz" tefsîri görülecek. Bu diksiyonerlerin "şair" lâfzını nasıl tarif edeceklerini tahayyül buyuruyor musunuz? Gülmeyiniz, teşekkür ediniz ki şu zamanın şairlerinden değilsiniz. Bahtiyârsınız, çünki o şair tarifi sizin hakkınızda sâdık olmayacak.

Zâten sizin ale'l-ıtlak şairliğe tenezzül etmeyeceğiniz "Hele bir zü'l-haddeyn düstûrunda gördüğüm ulviyeti en âlî, en lâtif, en belîğ addolunan eş'ârda bulamadığımı itiraf eder isem bu

cür'etimi bir kat daha büyük bulursunuz" demenizden de anlaşılıyor.

Evet! Tabiat ne ile ülfet ederse ondan lezzet alır nede ulviyet bulursa onu âlî tanır.

Âlemde herkesin meşrebi bir başka şeye mâildir. Kabiliyât mütehâlifdir. Meselâ siz bir şaire zü'l-haddeyn düstûrunun ulviyetini tefhîm etseniz onu tasdik etmekle beraber bir şiir-i âlide bulduğu letâfeti ne kadar arasa düstûrunda bulamaz. Bilakis siz düstûrunuza nisbetle o şiiri sâfil görebilirsiniz. Zâten öyle bir düstûr ile şiir beyninde hiçbir münâsebet yoktur zannederim. Binâenaleyh bunlardan birini seven zâtın diğerini o kadar sevememesi tabiidir. Şiir ile mütevaggıl bir adamın riyâziyât ile iştigali olsa bile bunda şairlik kadar maharet gösterebilmesine, bilakis riyâziyât ile mütevaggıl bir adamın şiir ile iştigali olsa bile bunda riyâziyâttaki iktidârına müsâvî bir iktidâr peydâ edebilmesine bir beyne yalnız bir akıl vermiş olan tabiat müsaade etmez sanırım.

Şiire o kadar hüsn-i teveccühünüz olmadığı halde nevresîde-gânımızın istifâdesi için Victor Hugo'nun tercüme-i hâli arasında edebiyatımıza dair bazı mülâhazât îrâd etmeniz sizce bir tenezzül sayılabilirse de bu sa'yiniz edebiyat ünvânı altında bin türlü saçma neşredilmekte olan böyle bir zamanda halkımızın bu bâbdaki efkârını bir dereceye kadar olsun tashîhe hizmet edeceği cihetle hakikaten şâyân-ı şükr ü sitâyiş görülür.

Muvaffakiyetinizi tebrik ile beraber hisse-i âcizâneme düşen şükranı hâlisâne ifâya müsâraat eylerim.

Muallim Naci

Muallim Naci Efendi Hazretlerine,

Hazret-i Muallim!

Victor Hugo'nun tercüme-i hâline dair yazmış olduğum bir eserden dolayı iltifat-ı muallimânelerine mazhar oluşum bence ümîdimin fevkında bir saadettir.

Gerçi hakkımda mebzûl buyrulan iltifatları "Topal eşekle kârbâna karışmak isteyen" bir muharriri teşvîk maksad-ı mürüvvetkârânesinden neş'et etmiştir. Ancak sizin gibi muktedir bir edîbin teşvîkatına nâiliyet de az bahtiyârlık değildir.

Her şey teşvîk sayesinde terakki eder. İkdâm ü gayreti teşvîk, muhafaza ve tezyîd eder. Medeniyet-i cedîdenin hemen zamanın murabbaıyla mebsûten mütenâsib denecek sûrette bir sürat-i fevkalâde ile terakki ve intişâr eylemesi yine o nisbette tezâyüd eden teşvîkin semeresidir.

İnsanların ef'âl ve harekâtmca teşvîkin tesir ve ehemmiyetini hâiz olan bir şey var ise o da "tenkid"dir. Terakkiyât-ı ciddiye bu iki kuvve-i müessirenin iştirâk ve hüsn-i isti'mâliyle hâsıl olur.

İnsanların hatâsını tenkid meydana kor; fikirlerindeki sakameti tenkid tashîh eder; evhâm üzerine müesses olan hurâfâtı tenkid tahrib eder; der-miyân olunan fikirleri hadde-i tedkikten geçirerek savâbını kabul ve aksini reddeden tenkiddir.

Tenezzülen teşvîk buyurduğunuz bu tenezzülü bir derece daha ileri götürüp de eser-i âcizânemin muhtevî olduğu fikirlerden savâb görmediklerinizi tenkid buyurur iseniz "el-ihsân bi't-tamâm"[1] kaidesine riâyet etmiş olursunuz; ben de sizin gibi bir mürşid-i kâmilden istinâre ve istifâde ederek cidden müstefîd olurum.

İntisâbım olmadığı halde edebiyat ve şiir hakkında bazı

mütâlaât beyanına cür'et etmiştim! Bu mütâlaâtın tasvîb buyrulup buyrulmadığı hakkında beyan-ı efkâr olunur ise minnetdârınız olurum.

Mütâlaât-ı mezkûre miyânında ulûm ve fünûnun şiire rüchânını şairlerin bunlardan behre-mend olmaları lüzumunu, ulviyet ve letâfetin hakikatte aranılması münâsib olduğunu, bir fikrin hakikate mukareneti nisbetinde mergub ve hakikatten mübâadeti nisbetinde merdûd olması lâzım geleceğini, meselâ bir şeyin hakikat ve mahiyetine vukûf mümkün iken bu bâbda kesb-i ıttılâ etmek külfetini ihtiyâr etmeyip de o şey hakkında sırf kuvve-i muhayyileye güvenerek fikirler sarfetmek veya teâlî ettireceğim iddiasıyla hakikati tagyîr ve tahrîf etmek câiz olmayacağını iddia etmiştim. Şu iddialarım ne sûretle telâkki buyruluyor? Burasını lûtfen izah buyurmanızı rica ederim.

Edebiyat-ı cedîde ve atîkaya dair beyan buyurdukları mütâlaât arasında "Vâkıâ eslâf-ı üdebâ-yı Osmaniye şive-i hayalperveride taklit ettikleri Acemleri bile hayrette bırakacak dereceyi bulmuşlar ama bizim kadar mânâya bîgâne durmaya tenezzül buyurmamışlar" ibaresi görülüyor.

Bendeniz mübâlâgatı tasvîb etmediğim gibi mânâsız söz söylemekte ne mânâ olduğunu da anlayamam. Zâten efkârın sûret-i mutlakada atîk ve cedîd olarak tefrîkini tecvîz etmem, belki savâb u hatâ nâmlarıyla ikiye taksim olunması cihetini iltizâm ederim.

Ulûm-ı riyâziyede gördüğüm ulviyeti eş'ârda göremediğimi itiraf etmekliğimden şair olmaya tenezzül etmeyeceğim istidlâl olunmak istenilmiş. Halbuki gerek bi-hakkın şair ve gerek mütefennin olmak bir büyük iktidâr ve kemâle mütevakkıf olduğundan o gibi merâtib-i âliyeye teâlî etmek istidâd ve kabiliyeti benim gibi âcizlerin harcı değildir. Binâberin ben ne şair ve ne mütefennin nâmına kesb-i istihkak edebilirim, bize verilecek nâm "muhibb" ünvânından ibaret kalır. Bence fen, şiirden âlî olduğu için tabiî meyl ü muhabbetim şiirden ziyade fennedir.

Bendeniz esasen şiir aleyhinde değilim; şiirin mübâlâgata, evhâma, hayalâta hasrolunması aleyhindeyim. "En parlağı en büyük yalandır; doğrusunu bul beni inandır" ve "Aldanma ki

şair sözü elbette yalandır" kavillerini te'yîd eder yolda söylenen şiirler elbette merdûddur. Fakat bendeniz bu yoldaki eş'âra şiir demem, hezeyan derim. Bendenizce asıl şiir cemiyet-i beşeriyenin tehzîb-i ahlâkına tenvîr-i efkârına hizmet eden manzumelerdir. Gerçi şiirin hurâfâtı tecvîz etmemekle beraber sırf hakîmâne olmayan ve mücerred hakîmâne olduğu için merdûdiyeti lâzım gelmeyen kısımları da vardır, ancak cemiyet-i beşeriyeye en ziyade hizmet eden eş'âr neşr-i hakikate, halkı irşâda medâr olan manzumeler olduğu için bunların aksâm-ı sâire-i şiire rüchânı nezd-i muallimânelerinde müsellemdir, zannederim.

Daima şiirin bu kısmına lüzumu nisbetinde ehemmiyet verilmemesinden münbais olmalıdır ki İmam Şâfî Hazretleri:

Ve levle'ş-şi'ru bi'l-ulemâi yüzrî
Le-küntü el-yevme eş'âra min lebîdin

buyurmuşlardır ki müfâdı "Eğer şiir inşâdı şân-ı ulemâya îrâs-ı şeyn etmese idi, ben bu gün Lebîd denilen meşhur Arap şairinden daha kuvvetli bir şair olurdum" imiş.

"İmiş" tabirine dikkat buyrulmasını rica ederim. Çünkü şâyed bu beytin taraf-ı âciziden tercüme olunduğuna zâhib olmak gibi müstahak olmadığım bir hüsn-i zânda bulunacak olur iseniz, lisan-ı Arabiye âşinadır itikadıyla cevabnâmenizde Arabî bir ibarenin aynen nakline ihtiyaç messederse tercümesini ilâveye lüzum görmezsiniz ki burası benim işime gelmez.

Gerçi zât-ı âlilerine hitaben kaleme alınmış olan şu arîzamda Arabî bir beytin mânâsını yazmak abes görünür ise de muhâberâtımızı okuyacak kari'ler miyânında lisan-ı Araba vukûfları benden ziyade olmayanları bulunabileceğinden onları mütercim aramak külfetinden âzâde etmek maksadıyla beytin mânâsını ilâveye lüzum gördüm.

Şairler miyânında cemiyet-i beşeriyeye cidden hizmet eden eâzım bulunduğu gibi meziyet-i insaniyelerini pâ-mâl edercesine belâgatlerini âlet-i müdâhene ve tabasbus edinerek menâfi-i şahsiyelerinden başka bir şey gözetmeyenler de gelmiştir ki kaili meçhulüm olan bir şairin "Şiir hadd-i zâtında fena değildir,

benim feryâdım refiklerimin bed-tıynet olmasındandır" meâlindeki:

Şi'r der-asl-ı hîys hem bed nîst
Nâle-i men zî-hısset-i şürekâ'st

beytiyle şikâyetini davet etmişlerdir. Ben de şikâyet ediyorum, lâkin esasen şiirden değil, her şeyde hakikat mergub ve mu'teber olduğu halde bazı şairlerin bunun aksini tervîc eylemelerinden! Ulûm-ı riyâziyeye dair bir fıkrada, "Evet! Tabiat ne ile ülfet ederse ondan lezzet alır nede ulviyet bulursa onu âlî tanır. Âlemde herkesin meşrebi bir başka şeye mâildir, kabiliyât muhteliftir" ibaresiyle der-miyân olunan efkâr-ı hakîmâneleri pek doğru, pek musîbtir. Ancak muhtelif olan kabiliyet ve meşreblerden hangisinin müreccah olduğu tedkik ve muhakeme olunabilir itikadındayım.

Alel-ıtlak ulûm ve fünûnun ve bilhassa bunların esası olan ulûm-ı riyâziyenin şiire müreccah olup olmadığına dair izahâtı şiir ve edebiyat hakkında der-miyân eylediğim efkârın sûret-i telâkkisine dair beyan buyurulacak mütâlaât-ı âliyelerinin neticesine ta'lîk ile iltifat-ı teşvîkkârânelerine mazhariyetimden dolayı beyan-ı teşekkürât eder ve sizin gibi bir zât-ı âlî-kadr ile muhâbere etmek şerefine nâil olmakla beyan-ı iftihar eylerim.

Beşir Fuad

Beşir Fuad Beyefendi'ye,

Efendim!

Mektub-ı âcizânemi mutazammın-ı mânâ-yı iltifat addetmeniz bir lâtife-i mültefitâne sayılsa becâdır.

Teşvîke gelince: Ben hakikaten sizin müşevvikınız olabilirim. Bu müddeâyı isbat için şu cevabnâmeniz şahid-i kâfidir. Ben size o mektubu yazmamış olaydım siz de bana bu cevabnâmeyi yazmazdınız. Kezâlik siz Victor Hugo'nun tercüme-i hâlini –edebiyata dair bazı mütâlaât zammıyla beraber– kaleme almamış olaydınız ben de o mektubu yazmaya lüzum görmezdim. Demek ki siz de benim müşevvikım oldunuz, hizmetlerimiz esasen tekâbül ediyor, kısmen ödeşiyoruz.

Şu "kısmen" kaydından dahi anlaşılacağı vech ile "ödeşiyoruz" tabirinden "artık alıp verecek kalmadı" demek çıkmaz. İnsanlar daima teâtî-i efkâr ile iştigal etmelidirler ki nâil-i terakki olabilsinler. Zâten âlemde gördüğümüz her türlü terakkiyât hep bu sayede husûle gelmemiş midir?

Dediğiniz gibi hüsn-i isti'mâl edilmek şartıyla "tenkid"in fevâid-i azîmesi nasıl inkâr olunabilir ki bunun ihmali halinde hiçbir fikrin hiçbir şeyin tashîh ve tahsînine lüzum görülmemek lâzım gelir? Halbuki insanların –birinci Âdem'in zamân-ı zuhûrundan beri– hiçbir vakitte sehv ü hatâdan beri kalabildikleri yoktur. Binâenaleyh tenkide lüzum hissolunmayacak bir devr-i ekmeliyetin beşeriyet âlemine uğramayacağı itikadında bulunanlar muhtî addolunamazlar zannederim.

Burada sadedden hariç birkaç söz söylemeye mecburiyet görüyorum. "Tenkid" lâfzı doğru olmadığından onun yerine "intikad" denilmesi lüzumunu geçenlerde bazı Arabî-âşinânân tarafından gazetelerde der-miyân olunmuş ve galat demek

olan böyle bir kelimenin terk-i isti'mâli tervîc edilmek istenilmiş idi.

Bu bâbdaki tetebbuum nâkıs ise de ikmâl edilecek olsa zannedirim ki bu zâtların dedikleri yani fusahâ-yı Arabın tenkid demedikleri sâbit olur.

Halbuki Arapların bu lâfzı kullanmamalarından bizim de isti'mâl etmemekliğimiz lâzım gelir mi, burasını pek anlayamam.

Araplar kendi lügatlerinin vaz' ü kavâidine riâyette bizim kadar taassub göstermiyorlar. Bize ne oluyor? Bu âdeta mal sahibinin rızâsı olduğu halde tellâlın râzı olmamasına benziyor.

Şimdi Arapların tenkid lâfzını isti'mâl etmekte olduklarını haber vermek istemiyorum. Şimdiki muharrerât-ı Arabiyede lisan-ı Arabın kavâid-i mevzuasına muhalif pek çok şeyler bulunduğunu söylemek istiyorum. İster tenkidi isti'mâl etsinler, ister etmesinler.

Tenkid kelimesi bizim lisanımıza intikaddan daha tatlı geliyor. Maamâfih intikadı da isti'mâl edip duruyoruz. Şimdi Arap bunu isti'mâl etmemiş, yahud isti'mâl etmiyormuş diye kaldırıp atalım mı? Arap beğenmiyorsa biz beğeniyoruz. Eğer biz Arabın keyfine tâbi' olacak olur isek çokça yazı yazmakla iştigal eden erbâb-ı ıttılâ tarafından tasdik edileceği vech ile elimize kalem aldıkça pek çok ezilip büzülmeye mecbur oluruz. O kadar da esaret içinde yazı yazılmaz. Lisanımız var ise onda tasarruf etmeye hakkımız da vardır, fakat bu tasarruf erbâbına tevdî edilmek lâzım gelir. Yoksa her eli kalem tutan lisanda tasarrufa kalkışacak olursa ne söyleyeceğimizi, ne yazacağımızı şaşırır kalırız.

Bunun çâre-i münferidi muktedir bir cemiyet-i edebiye teşkîliyle Osmanlı lisanına mensup addolunacak bil-cümle kelimâtı câmi' bir mükemmel diksiyoner meydana getirmektir. Bu muvaffakiyet hâsıl olursa o zaman tenkid dahi elfâz-ı fasîha-i Osmaniye sırasına kaydolunur. Bu lügat kitabını açan kelime-i mezkûreyi orada mukayyed görünce isti'mâlinde kat'â tereddüd etmemeye başlar. Bunu Arabın nasıl isti'mâl eylediğini tedkike lüzum bile görmez.

Haberleşmek mânâsına olan "muhâbere" kelimesini de

Arap isti'mâl etmezmiş. Onun yerine "münâbe'e" demek lâzım gelirmiş. Bu lüzumu da varsınlar Araplar düşünsünler.

Rey-i âcizâneme göre lisan-ı Osmaniyenin tamamiyle kavâid-i lisan-ı Arabiyeye tatbiki muhâlâttandır. İltizâm-ı muhâl ise âkıle yakışır bir hâl değildir. Ben derim ki, Osmanlı üdebâsı lisanımızda isti'mâli lâzım gelen kelimât-ı Arabiyede dahi tasarruf hakkına mâliktirler. Binâenaleyh her yerde mezâk-ı Arabı gözetmeye hiçbir mecburiyetleri yoktur, fakat yukarıda arzettiğim vech ile bu tasarruf bir kanun-ı kavîye mürtebit olmalıdır, yoksa lisan bütün bütün herc ü merc olur.

Meselâ, "nezaket", "felâket" gibi kelimeleri galatâttan addederek isti'mâl edilmemesi reyinde bulunmak –bunların yerini tutabilecek daha güzel kelimeler bulup umûma kabul ettirmek mümkün olmadığı cihetle– lisanı nezaketten düşürmek felâkete uğratmak demek olmaz mı?

Hakikatte fesâhat nedir? Bir kavmin isti'mâl eylediği kelimât ve terâkibin onlarca doğru addolunması değil mi? O halde üdebâmız hangi kelimeyi hangi terkîbi fasîh addederlerse onda bizce fesâhat tahakkuk eder. Akvâm-ı sâirenin bizim lisanımıza karışmak hiç haddi değildir.

Zâten kavâid-i lisan dediğimiz şey neden ibarettir? Suver-i isti'mâlatın gösterdiği nümûnelerin bir yere toplanmasından başka bir şey midir? Demek ki isti'mâl kaideye değil, kaide isti'mâle tâbi' imiş. Hakikatte kaide isti'mâli göstermiyor, isti'mâl kaideyi meydana getiriyor. Bizde ise isti'mâl var da henüz kaide yok! İşte onun için kavâid-i lisaniyesi mazbut olan akvâmın ağızlarına bakmaya mecbur bulunuyoruz; yoksa biz dahi isti'mâlden kaide çıkarabilecek kadar lisan kadri bilir adamlar olabilsek lisanımızı taht-ı mazbutiyete alarak ve günden güne ikmâline çalışarak kavmiyetimizi i'lâ ederdik. Şu halde böyle kuru gürültülerle vakit geçirmeye de hiç mahall kalmazdı.

Bu bâbdaki efkâr-ı âcizânem daha bir hayli izahâta ihtiyaç göstermekte ise de bu makamın o kadar ıtnâba tahammülü olmadığından izahât-ı mezkûrenin itâsını bir başka vakte ta'lîk ederek epeyce uzaklaşmış olduğum sadede rücû eylerim.

"Eser-i âcizânemin muhtevî olduğu fikirlerden savâb görmediklerinizi tenkid buyurur iseniz 'el-ihsân bi't-tamâm' ka-

idesine riâyet etmiş olursunuz" diyorsunuz. *Victor Hugo*'da serd eylediğiniz efkâr-ı edebiyeyi hakkıyla tenkide iktidârım olmadığı benim dahi müsellemim ise de bu bâbda bütün bütün de âciz olmadığımı bildiğimden birinci mektubumu zâten sizden böyle bir cevap alabilmek ümîdi üzerine yazmış idim. Madem ki mükâtebenin devamı sizce de mûcib-i memnuniyet olacaktır, mütâlaasıyla müstefîd olmakta bulunduğum eserinizin hâvî olduğu bazı efkâra dair haddimce beyan-ı mülâhazât etmekten çekinmem.

Birinci mektubum kitabın yalnız mukaddimesine müteallik idi. Alt taraflarına dair olan mülâhazalarımı dahi pey-der-pey yazar yollarım. Şimdilik bu mektubunuzun bazı fıkarâtına ait bulunan efkârımı beyan ile iktifâ edeceğim:

Ulûm ve fünûnun ehemmiyet-i hakikiye cihetiyle şiire rüchânını, şairlerin bunlardan behre-mend olmaları lüzumunu her sahib-i şuur teslîm eder. Şu kadar var ki bir adam ulûm ve fünûna vâkıf olmakla iyi bir şair olmak lâzım gelmez. Seciye-i şiiriye ayrıca bir mevhibe-i ilâhiyedir. Bu mevhibeye mazhar olan insan ulûm ve fünûndan ne kadar behre-dâr olur ise o kadar sencîde-güftâr olur.

Kabiliyet-i şiiriye kuvve-i nâtıkaya benzer. Bir adam ne kadar âlim olsa kudret-i nutkiyesi olmayınca ilmini lâyıkıyle gûş-ı kabul-i sâmiîne îsâl edemez. Bir âlim şair dahi olursa onun yazdığı şeylerde revnak-ı diğer görülür. Şair olmayan bir âlimin şâkirdi olan bir şair yine ondan öğrenmiş olduğu bir meseleyi muallimini dahi hayrette bırakacak bir sûret-i lâtifede ifâde edebilir. İşte burası yalnız âlim olmaya değil şair dahi olmaya tevakkuf eder.

Bir fikrin hakikate mukareneti nisbetinde mergub ve hakikatten mübâadeti nisbetinde merdûd olması lüzumu dahi müsellem ise de şairiyet nokta-i nazarından bakılırsa lâtif bir hayalin letâfet-bahş-ı tabiat ve hissedâr-ı hüsn-i hakikat olabileceği de inkâr olunamaz.

Şiirin kisve-i hayalden kâmilen tecrîdi bir dilberin hüsn ü ânını tezyîde hizmet eden elbise-i hoş-nümâsını çıkarıp da kendisini üryan bırakmak kabilinden olur. Maamâfih hayal, cemâli âlem-âşûb-ı hakikate bir kat daha revnak vermek için isti'mâl edilmezse bi't-tabiî çirkin görünür.

Hakikati hayal ile tezyîn edebilmek evvelâ hakikati bilmekle olur; binâenaleyh cahilden şair olmaz. Bir nâdân şair olmaya yeltenirse mânâsız söz söylemeye heves ediyor demek olur. Bu hal ise muhibb-i maânî olanlar nazarında o kadar menfûrdur ki en muktedir bir şair güç tarif edebilir.

Riyâziyâta olan meyl-i ulviyet-pesendâneniz her halde şâyân-ı takdir ve tebriktir. Biz sizi bir şair halinde görmüş olsa idik bu kadar memnun olmazdık, çünkü bize şiiriyûndan ziyade şuûriyûn lâzım!

Şiir dahi hadd-i zâtında bir fen sayıldığı halde bu asr-ı terakkide kendisini sizin gibi bir fünûn-şinâsa bir kat daha beğendirecek derecede teâlî edemezse utansın!

Mektubunuzun "Bendeniz esasen şiir aleyhinde değilim" cümlesiyle başlayıp birtakım efkâr-ı sahîhayı hâvî bulunan fıkrasını te'yîden îrâd buyurulan beyt-i Şâfî'de şâyân-ı dikkat bir cihet vardır ki burası nazar-ı dakika-cûyânenizden kurtulmamıştır zannederim.

Hazret-i İmâm şiirin şân-ı ulemâya nakîse verebileceği fikrini yine şiir ile ifhâm buyuruyor!

Müşârün-ileyhin hali bu bâbda Hakîm Senâî'nin halini andırmaktadır: Meşhurdur ki cenâb-ı Senâî muhtazır yani müşerref-i mevt iken yanında bulunan zevât kendisinin dudakları kımıldamakta olduğunu görerek bir şey söylemekte bulunduğunu anlayınca dehân-ı mübârekine takrib-i gûş-ı dikkat ederek "Şimdiye kadar söylediklerimden rücû ettim, zira sözde mânâ olmadığı gibi mânâda da söz yoktur" meâlinde olan beyt-i âtîyi okuduğunu işitmişlerdir:

Bâz geştem zânçe goftem zânki nîst
Der-sühan ma'nî vu der-ma'ni siihan

Bunun üzerine huzzârdan birisi "Ne garib şey, söz söylemekten vazgeçtiği bir zamanda söz söylemekle meşgul bulunuyor" demiştir.

Hazret-i İmâm Şâfî kendisinin zikrolunan beytini müteâkıb:

Ve levlâ haşyetü'r-rahmâni indî
Ce'altü'n-nâse kulluhum ubeydî

buyurmuştur ki, "Eğer nezdimde havf-ı ilâhi olmasaydı bütün halkı kendime kul ederdim" demek olur. Ne fahriye!...

İmâm'ın bu sözü dahi Ebu'l-Hasenü'l Harkânî'nin şathiyâtından olan ve "beni tanısanız bana secde ederdiniz" mefhumunda bulunan "Lev araftümûnî le-secedtûmûlî" kelâmını ihtar eylemektedir.

Bülegâ-yı Arabın eâzımından olan Hazret-i Şâfî'nin pek çok eş'âru olduğu halde bunlardan kendisinin ulüvv-i şânı hiçbir vech ile nakîse-dâr olmamıştır. Bilakis eimme-i sâire miyânında şairiyet cihetiyle dahi bir mevki-i temeyyüz tutmuştur.

Eş'âr-ı bülegası içinde "Erbâb-ı hürriyete ihsan etmeye bak ki rakabelerine mâlik olarak onların mutâ'ı olmak derece-i âliyesine suûd edebilesin; bir sahib-i keremin edebileceği ticaretlerin en nâfi'i budur" medlûlünü gösteren:

Ve ahsin ile'l-ahrâri temlikü rikâbehüm
Ve hayru ticârâti'l-kerîmi iktisâbühâ

beyti gibi hakîmâne olanları az değildir.

"Şairler miyânında cemiyet-i beşeriyeye cidden hizmet eden eâzım bulunduğu gibi meziyet-i insaniyelerini pâ-mâl edercesine belâgatlerini âlet-i müdâhene ve tabasbus edinerek menâfî-i şahsiyelerinden başka bir şey gözetmeyenler de gelmiştir" mütâlaasına hiç diyecek yoktur.

Şuarâ-yı Acem'den Binâî kendi meşreb-i menfaat-perestânesini şu kıt'a ile tarif eder:

Duhterânî ki bikr-i fikr-i menend
Her yekîrâ be şevherî dâdem
Her ki kâbîn ne-dâd 'anîn bûd
Zi-ô giriftem be-dîgerî dâdem

Diyor ki "Ebkâr-ı efkârımdan ibaret olan kızlarımın her birini bir adama tezvîc eyledim; bu zevclerin arasında mehr-i

muaccel (câize) itâsına müktedir olamayan bulundukça onu ınnîn hükmünde tuttuğumdan kızımı kendisinden aldım, başkasına verdim."

Bir şair meselâ bir kaside yazar, bunu ümîd-i ihsân ile bir büyük zâta takdim eder. O zât kasidenin içindeki yalanlardan nefret veya başka bir fikre tebaiyyet ederek bîçârenin ümîdini boşa çıkarır. Şair o zaman ne yapar? Evvelce medhettiği zâtı ötede beride zemmetmeye başladıktan, belki de hakkında bir manzume-i hicviye yazdıktan sonra kasidede mezkûr bulunması lâzım gelen nâm-ı memdûhu tahvîl ederek bunu bir başkasına takdim eyler. Umduğu câizeyi kim ihsân ederse kaside onun nâmına söylenmiş olur.

Binaî kıt'asında işte buralarını anlatmak istiyor. Bununla beraber fazla olarak efkârını kendi kızlarına da teşbih ediyor. Zihî ulüvv-i cenâb! Değil mi?

Şair-i meşhur Enverî, Ebu'l-Feth Tâhir nâmına söylediği bir kasidede:

Zi-gâyet-i Kerem-i Tûst yâ zi-hâmi-i men
Ki bâ-günâh çünân münkirem ümîd-i 'atâst

yani "Senin fevkalâde kerîm oluşundan mı, yoksa benim henüz nâ-puhte bulunuşumdan mıdır bilmem, o kadar çirkin bir günahı irtikâb etmiş olduğum halde senden yine ihsân ümîdinde bulunuyorum" dedikten sonra bir de:

Be-dîn dakika ki bürdem gümân gediye meber
Be-bende gerçi gadâ-yı şerî'at-i şu'arâst

sözünü söylemiştir ki, "Şairlerin şerîati dilencilikten ibaret ise de senden henüz ihsân ümîdinde bulunduğuma dair arzettiğim mazmuna bakıp da tese'ül ediyorum zannetme" demektedir.

Şuâl-i şairânenin bu da bir başka türlüsü!

Acem'in kaside-serâlık cihetiyle en büyük şairi demek olan Enverî şerîat-ı şuarâ olmak üzere gedâlığı gösteriyor. Ne maskaralık?...

Bir şerîat ki dilencilikten ibarettir, ulüvv-ı cenâb erbâbı nazarında tâ-be-kıyâmet sezâ-vâr-ı nefrettir. Bu hale göre şair olmamak, hattâ hiçbir şairle görüşmemek insan için medâr-ı ulviyettir.

Enverî'nin lafına nazaran şair dedikleri mahlûk-ı bedbahtın esfel-i nâs olması lâzım geliyor, halbuki bizim tasavvurumuza göre şair öyle olmayacak, insanlara nümûne-i sefâlet göstermeyecek, ders-i ulviyet verecek, ahlâk-ı milliyeyi tehzîbe çalışacak, mensub olduğu milletin günden güne âlî olduğunu görmek isteyecek dünyanın bir saadet-âbâd kesilmesi arzusunda bulunacak, haliyle, lisanıyla kalemiyle bu maksadı tervîce sa'y edecek, hâsılı şair muhyî-i fazâil, mümît-i rezâil olmak fikrinden hiçbir vakitte hâlî kalmayacak.

Bu şairi nazar-ı dikkate alınız, bir de dilenciliği tenezzülen tasavvur ediniz.

Şair denilecek adamın nasıl olması lâzım geleceğini burada istediğim gibi söyleyemedim. Mümkün olursa başka bir yerde şairi daha ziyade büyütmeye çalışırım.

"Şairi daha ziyade büyütmeye çalışırım" deyişim bu nâmı alacak adamı şair-i hakikî ne demek olduğunu bilmeyenler nazarında tasvîr etmek arzusunda bulunduğumdan dolayıdır, yoksa şairi büyütmeye çalışmak ne lâzım! Zâten büyük olmayan şair olamaz ki...

Maahazâ şair ünvânını alamayanlar arasında bu ünvânı alabilenlerden daha büyük adamlar bulunabileceğini meşâhîr-i eslâf ve muâssirîni nazar-ı tedkikten geçiren hiçbir kimse inkâr etmez. İnsanlarda tecellî etmekte olan feyz-i ilâhînin pâyânı yoktur. Şu kadar var ki bir adam her hangi hünerin müntesiblerinden ise intisâbda kendisiyle müşterek bulunanlar hakkında sâirlerine nisbetle daha ziyade incizâb gösterir. Bu da herkesin temayülât cihetiyle kendine benzeyen hem-nev'ini diğerlerinden çok sevmesi tabiî olduğundandır.

Muallim Naci

Muallim Naci Efendi Hazretlerine

Hazret-i Muallim!

Te'kîd buyrulan iltifatınıza teşekkürler takdim ederim. "Teâtî-i efkâr" ta'bir-i tevâzukârânesiyle âcizlerini irşâd buyuracaklarına dair tebşîr-i âliyeleri bendelerini cidden minnetdâr etti. Dürüst ifâde-i merâma muktedir olamadığım halde hakk-ı kemterânemde mebzûl buyrulan lûtf-i âlü'l-âlin farîza-i şükraniyetini bi-hakkın ifâdan âciz olduğum vâreste-i kayd ü izah bulunduğundan cevabnâme-i muallimânelerinin muhteviyâtına dair mutâlaât-ı nâçizânemin arzına ictisâr eylerim:

Lisanımız hakkında beyan buyrulan mülâhazât-ı âliyeleri o derecede muvâfık-ı hakikattir ki hiçbir sahib-i idrak teslîminde tereddüd göstermez. Âlet-i temeyyüzlerini hüsn-i isti'mâl etmek kabiliyetinden mahrum kalanlar miyânında efkârınızı kabul etmeyenler bulunsa bile "ilmü'l-elsine" diye tercüme edebileceğimiz Lengüistik (Linguistique) nâmıyla ma'rûf olan fenn-i celîlin netâyici reyinizi tasvip edip dururken bunların kabul edip etmemelerinde ne tesir olur?

Zâten kelimât bir şahsın müfekkiresinde tevellüd eden efkârı şahs-ı âhire tefhîm için isti'mâl olunan işârâttan başka bir şey değildir. Her kavmin kendine mahsus işârâtı vardır. Diğer kavimde müsta'mel olan işârâtı tamamiyle kabul etmek mecburiyetini dâî hiçbir sebep yoktur. Fikir bir halde bulunmayıp daima tevsî ve tezâyyüd ettiğinden eskiden mevzu olan işârâtın yeni fikirleri ifhâma adem-i kifayeti görülünce müceddiden işârât vaz'ına lüzum görülür. Diğer kavimlerde o fikirlere mahsus işârât bulunduğu sûrette ale'l-ekser az veya çok tahrîf ile kabul olunur. Nitekim Rumların "feylosofya"sını Arapların "felsefe" yaptıkları gibi. "Feylosofya" demeyip de "felsefe" di-

yen Araplara galat ediyorsun demek câiz olmadığı gibi bizim de Arapçadan yâ sâir lisanlardan az veya çok tahrîf ile ahz eylediğimiz kelimeleri ne sûretle almış isek o yolda isti'mâl eylemeye hakkımız der-kârdır. Avrupa lisanlarında me'hûz olan kelimelerin hemen kâffesinin asılları münharifdir. Bu lisanların kelimelerin asıllarını irâe eder diksiyonerlerine müracaat olunduğu sûrette mezkûr kelimâtın ne derecede inhirâfâta uğradığı görülür. Ez-cümle "hüsn" mânâsında olan "Bellitatom" kelimesini Fransızlar "Beauté", İngilizler "Beauty" ve İtalyanlar "Belta" ilh... haline koymuşlar, bundan dolayı hiçbir zaman dûçâr-ı muâheze olmamışlar. Latincenin bu lisana nisbeti ise Arapçanın lisanımıza olan münâsebetinden ziyade değilse az da değildir. Bu tahrîf meselesi yalnız kelimât-ı me'hûzaya münhasır değildir, bir lisanın esasen kendi malı olan kelimât bile zamânla değişir, mânâsı, imlâsı, telaffuzu tebeddül eder. Lisanların kendilerine mahsus hayatları vardır: Doğarlar, yaşarlar, nihayet ölürler. Bir kararda kalmak elsine-i meyyiteye mahsustur. Binâenaleyh madem ki bir kavim kendi kelimâtını bile tagyîr ediyor, diğerlerini aslıyla kabul ve muhafaza etmek mecburiyetinde neden bulunsun? Bir fikri tefhîme mahsus ma'rûf bir işaret bulunsun da, varsın aslı ne olur ise olsun, aslına gerek mânen ve gerek lâfzen müşâbehet ve münâsebeti olup olmamasında hiçbir beis yoktur; hattâ "Galat-ı meşhur lügat-ı fasîhadan yeğdir" kaide-i umûmiyesi dahi bu fikri te'yîd eylemektedir. Bir terkîbin fesâhatâ muvâfık olup olmadığını mürekkeb olduğunu kelimâtın aslen mensub oldukları lisanların kavâidine tatbiken halletmek istenilmesi lisanımızın kavâidi henüz mazbut olmayışından neş'et eylemektedir. Elsine-i mevcudenin hiçbirisi kavâidini diğer bir lisanın kavâidine tevfîk etmedikleri halde bu hali lisanımız için tecvîz etmek elbette iltizâm-ı garâbet olur.

Kavâidin isti'mâle tâbiyeti ise zarûridir, çünkü insanlar lisanlarını kaide tahtına almak lüzumunu hissetmezden pek çok zaman evvel nâtıkiyet hassasıyla hayvanat-ı sâireden temeyyüz etmişlerdi. Elsinede mevcud olan şâzzlar, istisnalar zabt-ı kavâidde isti'mâle tâbiyet mecburiyetinden ileri gelmiştir. Sarfiyûn ve nahviyun elsineyi ne halde bulmuşlar ise kavâidini ona göre zabtetmekten başka bir şey yapmaya kadir olamamışlardır.

Gelelim şiir bahsine:

"Ulûm ve fünûnun ehemmiyet-i hakikiye cihetiyle şiire rüchânını şairlerin bunlardan behre-mend olmaları lüzumunu her sahib-i şuur teslîm eder" buyruluyor. Bendeniz de zât-ı muallimânelerinden başka yolda bir cevap beklemezdim. Ulûm ve fünûna vâkıf olmakla bir adamın şair olmak lâzım gelmeyeceği tabiidir; yalnız şiirde değil her şeyde istidâd şarttır. Bendeniz âlim ve mütefennin olanların şair olabileceklerini iddia etmedim; şiirin tenvîr-i efkâr, neşr-i hakikat yolunda isti'mâli lüzumunu der-miyân ettim. Bu ise şairlerin hakayık-ı eşyâya vâkıf ve binâenaleyh ulûm ve fünûndan behre-mend olmalarına inen'ûttur. Ziya Paşa merhumun *Harabât Mukaddimesi*'nde şürût-ı şairiyete dair yazdığı manzumenin zîre naklonunan kısmı dahi bu fikri te'yîd eylemektedir:

Vardır iki şart-ı şairiyet
Evvelkisi kabili-i hilkât

Sânî-i şürût-ı şairiyet
Tahsil-i ma'âruf u fazilet
İlm olmasa şair olmaz insan
Dilsiz söze kadir olmaz insan

Gelse bir araya sâye vü mihr
Olmaz bir arada cehl ile şiir
Olsa ne kadar kavî tabiat
Yoktur cahil sözünde kuvvet
Pek tabına itimâd edenler
Bulsa dahi bazı hoş sühanlar
Bilmezlik ile düşer hatâya
Uğrar başı cehl ile belâya
ilh...

Cevabnâme-i aliyyelerinin meâli de zâten bu fikri te'yîd eylemektedir. Çi-fâide ki şair nâmını alanlar miyânında şart-ı sânîyi lüzumu nisbetinde ifâya himmet eden çok görülmüyor.

Zât-ı âlî-i edîbâneleri "Hayal, cemâl-i âlem-âşûb-ı hakikate

bir kat daha revnak vermek için isti'mâl edilmezse bi't-tabiî çirkin görünür" buyuruyorsunuz. Halbuki hakikatle kat'en münâsebeti olmayan evhâm-ı acîbeyi câmi' olan birtakım ham hayalâtı bazı şairlerin nümûne-i letâfet olmak üzere kabul ettirmek vadilerine sapışları da görülmemiş bir şey değildir.

Meselâ "Nazımü'l-hikem"in efkâr-ı hakîmâne ile kat'en münâsebeti olmayan şu:

Bî-sütun-ı feleği bir ah ile berbâd ettim
Kûhkenlik yolun öğretmek için Ferhâd'a

beyti elbette lâtif zannıyla söylenmiştir. Bu beytin pek lâtif bir hayal-i şairâneyi câmi' olduğunu iddia edecekler de bulunur. Fakat bir kere teemmül olunsun. Bir yerde yalnız oturup dururken, birisi gelip de "Yahu! Haberin var mı bir nefesle dünyayı altüst ettim!" dese insan ne hal kesbeder?

İmâm Şâfî Hazretleri'nin beyti ne maksada mebnî söylenmiş olduğuna dair arzeylediğim zehâb-ı âcizânem esasen şiirin şân-ı ulemâya nakîse getiremeyeceğini ve bu beytin şiir nâmıyla tedâvül etmekte olan birtakım türrehât aleyhinde olarak telâkki olunması lâzım gelmeyeceğini işrâb eylemekte olduğundan bu bâbda daha ziyade izahâta lüzum göremem.

Şair "İnsanlara nümûne-i sefâlet göstermeyecek ders-i ulviyet verecek, ahlâk-ı milliyeyi tehzîbe çalışacak, mensup olduğu milletin günden güne âlî olduğunu görmek isteyecek, dünyanın bir saadet-âbâd kesilmesi arzusunda bulunacak, haliyle, lisanıyla, kalemiyle bu maksadı tervîce sa'y edecek, hâsılı şair muhyî-i fazâil, mümît-i rezâil olmak fikrinden hiçbir vakitte hâlî kalmayacak" buyuruyorsunuz. Şu evsâfı câmi' olan adam ister şair olsun, ister başka bir mesleğe mensup olsun –çünkü bu evsâf şair olmayanlarda da bulunur– daima mukaddestir. Ancak mahiyetlerini pek güzel teşrîh buyrumuş olduğunuz Binâî'ler, Enverî'ler vesâir bunlara makis birtakım adamlar daha vardır ki kendilerine "şair" ünvânı ve söyledikleri söze şiir nâmı veriliyor! Şairler ale'l-umûm taayyün buyrulan evsâfı câmi' olmak ve sözleri evsâf-ı mezkûre ile mutâbık bulunmak lâzım gelse idi, şairi, şiiri takdîs etmeyecek kimse bulunmaz idi. Hay-

fâ ki evsâf-ı matlubeyi câmi' olmayanlar onlardan seçilip ayrılacak olsa kâfile-i şuarâ bir büyük koleraya uğrayacaktır. Bu halde gerçi şair nâmını takınanlardan birçoğu âlem-i şiire veda edecekler ise de şairiyet âlemi büyük bir şey kaybetmiş olmaz, bilakis meziyet ve ulviyeti daha iyi takdir olunur. Şiir ve şairin bazen dûçâr-ı ta'rîz olması da ta'yîn buyurduğunuz evsâfı câmi' olmayanlara şair ve bunların sözlerine şiir denilegelmekte olmasından neş'et eylemektedir.

Binâberin şair-i hakikî kimdir? Şiir nedir? Şiir mutlak mevzûn ve mukaffâ mı olmak lâzım gelir? Nesir de şiirden ma'dûd olabilir mi? Buralarını lûtfen izah buyurur iseniz hem bendenizi müstefîd etmiş ve hem de bu mesâil hakkında tedavül etmekte olan bazı zehâb-ı bâtılayı tashîh ile şiire bir büyük hizmette bulunmuş olursunuz. Gerçi ta'yîn buyrulan evsâf bi-hakkın şair nâmına müstahak olmak için elzem ise de yukarıda dahi arzeylediğim vech ile bunlar şair olmayanlarda da mevcud olabileceğinden şairlerin evsâf-ı mahsusası neden ibaret olduğunu tefsîr buyurmanızı temenni ederim.

"Şiirin kisve-i hayalden kâmilen tecridi bir dilberin hüsn ü ânını tezyîde hizmet eden elbise-i hoş-nümâsını çıkarıp da kendisini üryan bırakmak kabilindendir" teşbihi hayalin lüzum ve ehemmiyetini bazılarına inkâr ettirebilir. Ez-cümle Fransa serâmedân-ı şuarâsından Alfred de Musset bu münkirlerin reisi olacağına "Namouna" nâmındaki manzumesi delil-i kâfidir. Hayal hususunda muhtâc-ı izah bir nokta vardır ki o da hayalin daire-i tabiat ve imkânı tecavüz edip etmemesi meselesidir. Meselâ Emile Zola'nın romanları muhayyel olduğu halde bunlarda hakikate mugayir bir şey bulundurmamak iltizâm olunmuştur. Halbuki bazıları hayalin hakikate muvâfakatine lüzum görmemekte, hakikati az çok tagyîr ederek hayal sâyesinde letâfeti tezyîd olunur fikrinde bulunmaktadırlar. Bu bâbdaki mütâlaât-ı aliyyelerinin beyan ü izah buyrulmasını temenni ederim.

Beşir Fuad

Beşir Fuad Beyefendi'ye

Efendim!

Lisan-ı Osmanî hakkında der-miyân ettiğim bazı mülâhazâtın muvâfık-ı hakikat olduğunu "ilmü'l-elsine"ye istinâden tasdik buyuruşunuz bence şâyân-ı tebrik bir muvaffakiyet addolunur.

Nasıl addolunmasın ki, şimdiye kadar lisanımızı bilmek iddiasında bulunan erbâb-ı malûmattan sizin gibi munsif ve hakikati âdete tercîh etmek meziyet-i hıred-perverânesiyle muttasıf hemen hiçbir sahib-i fikre tesadüf eylediğimi der-hâtır edemiyorum.

Garâibten sayılacak te'hîrât-ı sabırânedendir ki ben sizinle şu muhâbereye başlayıncaya kadar lisanımıza dair tahrîren böyle bir fikr-i serbâzâne der-miyân etmek cür'etinde bulunmamışımdır.

Bunun sebebi meydandadır: Yazı yazmaya yeni başladığım sırada öyle bir cesarette bulunmuş olaydım mazhar-ı techîl-i umûmî olmaktan başka bir netice hâsıl edemezdim.

Meselâ teshîl zabt-ı imlâ nokta-i nazarından bakarak kelimât-ı Arabiyeden "da'va", "fetva" gibi âhirînde "yâ" sûretinde elif bulunan elfâzın "yâ"larını elif şeklinde yazmayı iltizâm ile "takva"yi "takvâ", "tûba"yi "tûbâ" yazacak olsaydım imlâ bilmemek şöhretini kazanmaktan başka bir şey yapmış olmazdım.

Kezâlik "hikmet-i ilâhiye" yerine "hikmet-i ilâhi" deseydim sıfatla mevsûf beyninde mütâbakat lâzım olduğunu bilmeyen cahillerden sayılırdım. Hâsılı usûl-i ma'rûfeye az çok mugâyir her ne yazsam ilân-ı cehl etmiş olurdum, derdimi kimseye anlatamazdım.

Şimdi ise artık o kadar da cahil olmadığım umûm nazarın-

da tebeyyün etmiştir sanırım. Binâenaleyh henüz layıkıyla kavâidi vaz' edilememiş olan lisan-ı Osmanî hakkında bazı mülâhazât beyan etmekten benim için çekinecek bir cihet kalmamıştır. Olsa olsa bazı erbâb-ı taassub "bilir ammâ .....dan[2] böyle söyler!" derler. Bunun hiç hükmü yoktur, çünkü öte tarafta ortaya koyacağım efkârı kabule müstaidd olanlar pek çoktur.

Bu vech ile Osmanlı lisanına dair söz söylemeye cesaret edişim bir Türk olduğumdandır, yoksa meselâ bir Arap olsaydım bu lisana müteallik olan mesâilde öyle ahrârâne idare-i lisan edemezdim. Maamâfih lisan-ı Osmanî hakkında bahse girişmekten maksadım bu lisanın te'sîs-i kavâidine iktidârım var demek olmayacağı bedihidir. Bir adam bir lisana kavâid mi vaz' edebilir? Hususiyle benim gibi âciz olursa!

Böyle şeyler daima ehliyeti müsellem bir cemiyet marifetiyle yapılmalıdır ki hem mükemmel hem de mazhar-ı kabul-i âmme olabilsin. En doğrusu aranırsa bizim işimiz sizin gibi terakki-cûyân-ı vatanla böyle karşı karşıya geçip "Âh, lisanımız yolunda olsa da rahat rahat yazı yazabilsek!" gibi bazı temenniyât ile gönül avutmaktan ibaret kalır.

Bununla beraber asıl sözümüz lisanımızı nasıl ıslâh edebileceğimizde olmayıp elsine-i sâirenin kavâid ve şivesine itbâ edip etmeyeceğimizdedir.

Biz demek istiyoruz ki lisanımız diğer hiçbir lisanın kavâid ve şivesine itbâa mecbur değildir. Osmanlı lisanı başlı başına bir lisandır. İçinde elsine-i sâire lügatleri bulunması bu müddeâya kat'en münâfî düşmez. Her lisan diğerinden istiâne edegelmiştir. Biz de istiâne ederiz. Fakat aldığımız kelimeleri zevkimize tevfîkan isti'mâl eyleriz. Bir dereceye kadar imlâ hususunda dahi keyif bizimdir.

Meselâ Türkçe söyler ve yazarken "yâ" ile "bedâyi" demek lisanımıza halâvetli geldiği halde kaide-i Arabiyeye itbâ ederek hemze ile "bedâ'i" yazıp bunu okurken dahi hemzeyi güzelce mahrecinden çıkarmak için ayın çatlatmaya mecbur olurcasına külfetlere girmek bir Türkün nesine gerek?

Bizim işimiz çok tuhaftır. Meselâ "ziyâ" lâfzı Arabîde hemze ile "ziya' " sûretinde kullanıldığı halde bunun âhirine edevât-ı Türkiyeden biri lâhik olunca hemzeyi atmaktan çekinmiyoruz

da "bedâ'i"in hemzesine bedel "yâ" yazmaktan istinkâf ediyoruz. Bir harfin bütün bütün vücudunu kaldırmak mı mühimdir, yoksa onu harf-ı diğere kalb etmek mi? Halbuki hemzenin –yerine göre– "yâ" ya kalbi kaide-i Arabiyeye dahi muvâfıktır.

"Sâib'de Söz" ünvânıyla yazmakta olduğum sahifelerde bu bâbda epeyce tafsîlât verdim.[3] Sizinle de yine söyleşiriz. Şimdilik biraz da bedâyi-i şiiriyemizden bahsedelim:

Dediğiniz gibi bazı ehl-i evhâm tarafından pek lâtif bir hayal-i şairâneyi câmi' olduğu iddia edileceğinde şüphe olmayan:

Bî-sütun-ı feleği âh ile berbâd ettim
Kûhkenlik yolun öğretmek için Ferhad'a

beytine dair yazdığınız "Fakat bir kere teemmül olunsun. Bir yerde yalnız olurup dururken, birisi gelip de 'Yahu! Haberin var mı? Bir nefesle dünyayı alt üst ettim!' dese insan ne hal kesbeder?" mülâhaza-i lâtife-gûyânesi beytin hâvî olduğu garâbeti mudhik bir sûrette şerh ediyor.

Ben de şârih-i sâni olarak güle güle derim ki, o aralık insan kendini hayretten alabilse de o adama "Canım, niçin öyle yaptın?" diye tutmuş olduğu işin hikmetinden sual eylese "Ferhad'a dağ kazmak usûlünü öğretmek için!" cevabını alınca ne yapar?

Benim de vaktiyle:

Bin Hüsrevi berbâd kılar tîşe-i âhım
Vermem ele Şirinimi Ferhad mıyım ben

demiş olduğum hatırıma geliyor. Ben de berbâd etmiştim ama –zannıma kalırsa– o kadar değil!

Kendi hakkımda izhâr ettiğim bu hüsn-i şehâdet garib görülmesin. "Herkes-râ akl-ı hôd be-kemâl nümâyed ü ferzend-i hôd be cemâl" yani "Herkese kendi aklı hâiz-i kemâl, oğlu sahib-i cemâl görünür" derler.

Artık bu berbâd edişlerden hangisinin ehven addolunması lâzım geleceğini –bî-taraf bulunacağınız cihetle– bi-hakkın siz ta'yîn edebilirsiniz.

"Ben saçma mümeyyizi değilim" deyip de bunlara dair söz söylemeye tenezzül buyurmayacak olursanız daha ziyade memnun oluruz, çünkü bunların kaale alınmaması bizim için bahtiyârlık sayılır. Kalemimizden böyle lakırdılar sâdır olmuş bulunması bizi –havf-ı i'tikad ile– bî-huzur edip duruyor. Halbuki mübâlâgat-ı kudemâ muhiblerinden birisiyle konuşacak olursak bu kabilden olan sözlerimizin yeni yetişmeler tarafından şâyân-ı tezyîf görülmekte bulunduğuna dair –kemâl-i teessürle– bahsaçtığımız sırada:

İhtirâz-ı ta'neden kalmaktadır âhım nihân

yollu şikâyetler der-miyân edeceğimiz şüphesizdir.

Naci'nin fikr-i ciddisine gelince: Mazhar-ı takdiriniz olmak şerefini kazanan:

Zevki hakikatte arar âdemim

kavli üzere:

Bir hakikat kalmasın âlemde Allahım nihân

feryâdına devam eyleyeceği sizce de muhtâc-ı tahkik olmayan mevâddandır zannederim.

Şair hakkında arzına cür'et ettiğim evsâfın sezâ-vâr-ı kabul görüldüğü "Şu evsâfı câmi' olan adam ister şair olsun, ister başka bir mesleğe mensup bulunsun –çünkü bu evsâf şair olmayanlarda da bulunur– daima mukaddestir" buyuruşunuzdan anlaşılıyor.

Onu müteâkıb "Şairler ale'l-umûm ta'yîn buyrulan evsâf-ı câmi' olmak ve sözleri evsâf-ı mezkûre ile mutâbık bulunmak lâzım gelse idi şairi, şiiri takdîs etmeyecek kimse bulunmaz idi" dedikten sonra şair-i hakikî pek az bulunabileceğini gösterir yolda idare-i kelâm eyliyorsunuz.

Onda şüphe mi var? Her şeyin iyisi az bulunur.

"Gerçi ta'yîn buyrulan evsâf bi-hakkın şair nâmına müstahak olmak için elzem ise de yukarıda arzeylediğim veche bun-

lar şair olmayanlarda da mevcud olabileceğinden şairlerin evsâf-ı mahsusası neden ibaret olduğunu tefsîr buyurmanızı temenni ederim" fıkrasının hâvî olduğu temenniye karşı kendimi pek küçük gördüğümden midir nedir, buna cevap olarak "Bu evsâfı câmi' bir şair bulalım da şairin evsâf-ı mahsusası neden ibaret olduğunu ona soralım" demekten başka bir söz bulamıyorum.

Et'ime üzerine şiir söylemekle iştihâr etmiş olan Ebu İshak Şirâzî hakkında yazdığım bend-i mahsusta ber-vech-i âti beyan-ı efkâr etmiş idim:

"Vâkıâ merhûm,

Be-dâğ-ı ser kô ceriyeş be-telhî reftem ez-dünyâ
Ve-lîkin şîr-i Şirinem be-mâned tâ-cihân bâşed

beytinde iddia ettiği vech ile ibka-i nâma muvaffak olmuştur; fakat bıraktığı âsâr şikem-perverân-ı dehri şîrîn-mezâk etmekten başka bir şeye yaramadığı cihetle,

Hânî keşîde-em zi-siihan kâf tâ be-kâf
Hem-kâseî kucâst ki âyed berâberem[4]

yollu tabbâhâne fahriyeleri pek tatsız düşmüştür.

Bu meşrebde bu tecellide olan şairler edebiyata değil, eğlenip eğlendirmeye hizmet ettiklerinden hakikat-perverân-ı şuarâ ile münâsebetleri yalnız mevzûn söz söyleyebilmekten ibaret kalır.

Hakikatte edebiyat, edeb lâfzının câmi' olduğu maâni-i âliye ve lâtifeyi insanın levha-i vicdanına nakşedecek derecede haiz-i tesir olan beliğ sözlerdir.

Bu mânâca âsâr-ı Ebu İshak ile edebiyat arasında ne münâsebet bulunur?

Edeb tâcist ez-nûr-ı ilâhi
Binih ber-ser birev hercâki hâhî

beytini tenvîr eden tâc-ı edebi aşçı tablasına tahvîl edecek ka-

dar abdü'l-batn olmakla iftihar edenler zevk-i ruhani-i edebiyattan mahrum bulunuyorlar demek olur.

Bir edîb vazife-i esasiyesi milletinin efkârını terbiye ve i'lâ etmeye çalışmak olduğunu bileceği cihetle hezliyât ile iştigali nefsine züll görür. İnsan şöhret ararsa bu yolda aramalıdır ki hüsn-i ifâsına çalıştığı hizmet-i milliyenin neşredeceği âvâze sît-i nebî gibi her işitenin fikrine i'tilâ-bahş olsun."

Şu satırların içinde en ziyade beğendiğim söz "Hakikatte edebiyat, edeb lâfzının câmi' olduğu maâni-i âliye ve lâtifeyi insanın levha-yı vicdanına nakşedecek derecede hâiz-i tesir olan beliğ sözlerdir" fıkrasıdır.

Zannıma göre ben –kemâl-i âczim cihetiyle– edebiyata dair henüz bundan iyi bir söz söyleyemedim.

İtikadımca lâfz-ı edeb her türlü meâli ve letâifi câmi'dir. Bununla bi-hakkın ittisâf edip de maâni-i âliye ve lâtifeyi insanın levhâ-yı vicdanına nakşedecek derecede hâiz-i tesir olan beliğ sözleri söyleyen var ise şairdir. O sözler de –ister mevzûn ve mukaffâ olsun ister olmasın– şiirdir.

"Şiirin kisve-i hayalden kamilen tecrîdi bir dilberin hüsn ü ânını tezyîde hizmet eden elbise-i hoş-nümâsını çıkarıp da kendisini üryan bırakmak kabilindendir" teşbihi hayalin lüzum ve ehemmiyetini bazılarına inkâr ettirebilir. Ez-cümle Fransa serâmedan-ı şuarâsından Alfred de Musset bu münkirlerin reisi olacağına "Namona" nâmındaki manzumesi delil-i kafidir buyruluyor.

Vâkıâ Alfred de Musset o manzumede –eşhâs-ı vak'adan olan– "Hüsn" bîçâresini çırçıplak olmak üzere tasvîr ediyorsa da bizim bahsimiz hüsnünde değil, şiirde olduğundan hayalin lüzum ve ehemmiyetini Alfred de Musset'nin inkâr etmesi şöyle dursun, yine o manzume bu bâbda müşârün-ileyhin bir ikrârnâmesi hükmünde tutulabilir. Zavallı hüsn üryan, ama onun bu halini musavver olan manzume kisve-i hayale bürünmüş! Kisve başka, kisve-i hayal yine başka! Değil mi?

Alfred de Musset manzume-i mezkûrede hüsnün üryanlığını göz önüne getirmek için:

Hassan était donc nu,
Mais nu comme la main,
Nu comme un plat d'argent,
Nu comme un mur d'église,
Nu comme le discours d'un académicien

diyerek bîçâreyi kâh ele, kâh gümüş kaba, kâh kilise duvarına, kâh akademi a'zâsı nutkuna teşbih etmiyor mu? Bunlar hep hayal değil midir?

Hayal daire-i tabiat ve imkânı tecavüz edip etmemesi bahsine gelince: Sizin gibi erbâb-ı hakikat derler ki: Hayal daire-i tabiat ve imkânın dahilinde olmalı. Haricinde bulunacak olursa lâtif olmadıktan başka cinnet kadar gülünç olur.

Maamâfih bazı hayalât dahi vardır ki tabiilikten epeyce baîd olduğu halde insanın hoşuna gitmemesi fikri tenşît etmemesi imkânda değildir.

Asıl hüner hakikati hayal ile tagyîr değil, tezyîn etmektir. Yoksa hayal-i ham hiçbir vakitte makbûl-i ehl-i ifhâm olamaz.

Meselâ Sabrî'nin:

Benim za'fım gibi âlemde za'f-ı ber-devâm olmaz
Bugünden başlasam bir nâleye yarın tamâm olmaz

beytindeki mübâlâga çekilir belâ mıdır?

Zaafı ber-devam imiş, binâenaleyh bir nâleye bugün başlasa yarın tamam olmaz imiş. Ne demek olacak? Zaafı ber-devam olan adam o kadar uzun uzadıya nâle edebilir mi imiş?

Öyle bir feryâd-ı medîdin tasavvurundan canı sıkılmadıktan başka bunu mazmun diye beyit sûretinde söyleyen şairin rikkat-ı tab'ına ne demeli?

Sâika-ı hayal-peresti ile insanın pâye-i cennete kadem basacağından şüphe edilemeyeceğini isbat için igrâkçı şairlerin her biri bir şahittir. Hele şuarâ-yı Acemden hangisinin âsârı mütâlaa edilecek olursa içinde sahibinin mecnun olduğuna medâr-ı hükm olabilecek pek çok sözlere tesadüf olunur:

Örfî gibi büyük bir şair bile:

Âfitâb âmed ü der-zîr-i serem bâlîn şud
Çûn be-hâb-ı adem ez-hasret-i cânân reftem

yani, "Sevdiğim hasretiyle adem uykusuna daldığım vakit güneş geldi de başımın altında yastık oldu!" gibi mahmûmâne sözler söylemekten hâlî kalmamıştır.

Güneşin cesed-i Örfî'ye doğru gelmesini ve geldikçe büyümesini pîş-i nazara getirmeli, bir de merhumun başının altına girip yastık olmasını tasavvur etmelidir.

Müşârün-ileyhin "Âsumân benim elimde durur bir şişedir; bir kere ayağım kayıp da düşecek olursam bu şişe kırılır, âlem harap olur" meâlinde olan:

Şîşe-i âsumân be-dest-i menest
Ger be-yuftem cihân harâb şeved

beyti dahi bu kabildendir.

Böyle şeyleri sevmem. Her halde ma'şûka-i hakikati takdîs ederim.

Muallim Naci

Muallim Naci Efendi Hazretleri'ne,

Gerek lisanımız hakkında ve gerek hususât-ı sâireye dair beyan buyrulan efkâr ve mütâlaât-ı aliyyelerinden pek büyük istifâdeler ettim. Müsaadeniz olur ise bendeniz de bu bâbda efkâr beyan edeyim.

Bazı makineler vardır ki bir taraftan ham eşya verilir, öbür taraftan isti'mâle sâlih ve müheyyâ ma'mûl eşya alınır. Eskiden bazı "kâtibler" var idi ki tıpkı bu makinelere benzerler idi. Bu makinelerin işleyip meydana bir şey çıkarabilmesi için nasıl ham eşyaya ihtiyacı der-kâr ise o kâtipler de bir şey kaleme alabilmek için diğer bir adamın kendilerine fikir vermesine muhtaç idiler. Bu kâtiplerin beyinlerindeki hücerât-ı asabiyeyi muayene ve hıfzettikleri şeyi müşâhede mümkün olsa bazı gözleri leb-â-leb dolu, diğerleri hemen büsbütün hâlî bir mürettib kasası manzarasını arzederdi; dolu olan gözleri lisana mahsus olan kısım olup bunlarda birtakım me'nûs ve gayr-i me'nûs kelimeler, teşbihler, cinaslar, müdâheneler, dualar, ilh.. bulunurdu; boş gözler ise ahvâl-i âleme dair vukûf ve malûmata aittir.

Gerçi kâtib nâmını verdiğimiz bu yâdigârların fî-yevminâhazâ nümûnesi yoktur denemez ise de bunlara şu devr-i terakkinin bakiyyetü's-süyûfu nazarıyla bakılmalıdır. Usûl-ı tedrîsce vukua gelen ıslâhât lisanın günden güne sadeleşmesi, mektep programlarında ulûm ve fünûna dair tedrîs olunacak kitapların tedrîcen teksîri bundan böyle o gibi acîbelerin yetişmeyeceğini tekeffül eylemektedir.

Kusurlu doğan çocuklar nasıl bu hallerinden mesûl tutulamaz iseler o kâtibler de ahvâle adem-i vukuftan dolayı bi-hakkın muâteb tutulamaz. Onları bu hâle sevkeden başlıca lisanımızı tahsil hususunda çekilen müşkilâttır:

Vâkıâ mehdden lâhde kadar tahsil-i ilm ü irfân elzem ve mümkün ise de fıkdân-ı maarif bu lüzumu hisse mâni olduğu gibi velev bu lüzumu hissedenler bulunsa bile te'mîn ü tedarik-i maîşet hususundaki meşâgil ekseriya mektepten çıkıldıktan sonra bunların birçoğunun tahsil ve taallümde devamlarına mâni bulunduğundan tahsile müsâid olan zamanı "kâtib" olmak için bilinmesi lâzım gelen şeyler taht-ı inhisâra alıyor, binâenaleyh başka bir şey öğrenmeye meydan kalmıyordu. Milel-i mütemeddine-i sâireden terakki hususunda geri kalışımıza sebep olan şeylerden biri de lisanımızı tahsil hususundaki güçlüktür.

İmdâdü'l-Midâd rüfekanızdan e's-selâm muharrir-i yegâne-i sâbıkı ve Varna Mekteb-i Rüşdiye muallim-i lâhikı Necib Nâdir Efendi "Fransızca çocuk oyuncağıdır, altı ayda öğrenilir; halbuki Türkçeyi öğrenebilmek için lâ-akall on sene tahsil lâzımdır" meâlinde bir fikir beyan etmişler ve âdeta Türkçenin tahsilinde suûbeti bir meziyet olmak üzere telâkki etmişler idi. Bu hale meziyet nazarıyla bakıp tefahhur etmekten ise mahzur nazarıyla bakmak, büsbütün def'i mümkün olamaz ise hiç olmazsa tehvînine çalışmak evlâdır, çünkü mâni-i terakkidir; zira bir Fransız altı ayda değil ise de üç sene tahsilden sonra fesâhatle tefhîm-i merâma muktedir olabilir. Halbuki bizde on sene tahsil etmiş olanlarda o derecede fesâhati bulmak ekseriya mümkün olmaz; Arabî veya Fârisî ta'birât ve terâkibinde bir nakîsesi görülür. Tahsil-i lisandan murad müdâvele-i efkâr olduğundan bu maksadı Fransızlar üç senede istihsâl eyledikleri halde biz o maksadı on senede hayyiz-ı husûle getirememekle nasıl iftihar edebiliriz? Bir müddette tahsile bed' eden iki tâlibden biri üç senede lisanını tahsil ettikten sonra diğeri daha yedi sene bu maksadın istihsâli için çalışmakta iken bu yedi senelik müddeti ulûm ve fünûnun tahsiline hasrederek refikına tefevvuk etmez mi?

Fransızlar müdâvele-i efkâr hususunda sıkıntı çekmiyorlar; gerek edebiyat gerek ulûm ve fünûn ve gerek sanâyi' hususunda bizden istiâneye mecburiyetleri olmadıktan mâadâ bilhassa fünûn ve sanâyi'e dair ıstılâhatça biz onlardan istiâneye muhtacız. Şu ihtiyaç tabiri mutlak Fransızlar'dan aynen kelime kabul

edelim, maksadına hamlolunmamalıdır. Muradım lisanımızda tabiri mevcud olmayan ve binâenaleyh ifâdesinde zahmet çekilen fünûn ve sanâyi'e müteallik birçok şeylerin Fransızca ta'biri mahsusu bulunduğunu ifhâmdır.

Hattâ diyebilirim ki bazı âsâr-ı edebiyenin tercümesini bile bi-hakkın ifâ edebilemeyiz. Şu ifâdemin sıhhatini kabul etmemek isteyenlerin içinde kendine güvenenler var ise meselâ Emile Zola'nın *Au Bonheur des Dames* nâm eserini bi-hakkın tercüme etsinler, meydana koysunlar da ben haksızlığımı itiraf edeyim. Yoksa serd olunabilecek safsatalara "Kös dinledim tabla kulak asmam" der geçerim.

Almanlar'ın tutmuş olduğu istatistiklerde yüzde doksan dokuz (!) okur-yazar buluyorlar, bizde bunun aksi, yani yüzde bir (!) bile bulunamaz.

Mehdten lâhde kadar tahsil-i ilm ile mükellef olan ve bir harf öğretene kul olacak derece meziyet-i ilmiyeyi takdir eden Osmanlıların okumak yazmak hususunda bu derecede geri kalışı tahsildeki arzeylediğim suûbetten ve bunun intâc eylediği tesirât-ı muzırradan münbaistir. Binâenaleyh lisanımızın sadeleşmesine ne kadar çalışılır, tahsili ne mertebe teshîl edilir ise Osmanlılara o nisbette büyük bir hizmet edilmiş olur. Bu ise elsine-i sâire gibi lisanımızın da hür ve müstakil olmasına vâ-bestedir.

"Asıl sözümüz lisanımızı nasıl ıslâh edebileceğimizde olmayıp elsine-i sâirenin kavâid ve şivesine ittibâ etmeyeceğimizdendir" cümlesiyle güya lisanın sûret-i ıslâhından bahsetmek istemiyor imiş gibi görünüyorsunuz, halbuki şu tebaiyyet meselesini ortaya atarak bu bâbda yapılabilecek ıslâhatın en esaslısını meydana koyuyorsunuz. "Biz demek istiyoruz ki lisanımız diğer hiçbir lisanın kavâid ve şivesine itbâa mecbur değildir. Osmanlı lisanı başlı başına bir lisandır. İçinde elsine-i sâire lugatleri bulunması bu müddeâya kat'en münâfî düşmez. Biz de istiâne ederiz. Fakat aldığımız kelimeleri zevkimize tevfîkan isti'mâl eyleriz. Bir dereceye kadar imlâ hususunda dahi keyif bizimdir" buyuruluyor ki ahvâl-i elsineye az çok vâkıf olanlardan sözlerinizdeki isabeti teslîm etmeyecek kimse tasavvur edemiyorum. Bu bâbdaki hakkınızın müdâfaasını öteden beri "ilmü'l-lisan" müteahhiddir.

Avrupa lisanları nasıl Latin ve Yunan lisanlarından istiâne etmişler ise biz de öylece lisan-ı Arabî ve Fârisîden istimdâd etmişiz. Bu lisanları doğru yazıp söyleyebilmek için Latin ve Atîk Yunan lisanlarının kavâidini ayrıca tahsile lüzum yoksa Türkçe için dahi bilhassa Arapça ve Fârisîcenin kaidelerini öğrenmeye ihiyâc messetmemelidir.

Ey! Arabî, Fârisî tahsilini terk edelim mi?

Bilakis! Madem ki İngilizler, Almanlar, Fransızlar ilh. bu lisanların alel-husus lisanlarıyla pek münâsebeti olmayan Arapça'nın tahsiline lüzum hissediyorlar, bizce bu lüzum vazife halindedir. Arabî ve Fârisîyi tahsil etmeliyiz; lâkin şimdiki olduğu gibi harf-i cerrlerin teşrifâtını yani "bâ" nın "min"e vech-i takaddümünü öğrenmek papağan gibi i'lâl yapmak için yarım yamalak değil, bu lisanlarda mevcud olan âsâr-ı ilmiye, hikemiye ve edebiyeden istifâza edebilmek ve bu lisanlarda tefhîm-i merâma muktedir olmak için!

Yazdığım şeyler hatâ ile mâlî ve bunları tashîh ve ıslâh lüzumu der-kâr bulunduğu halde lisanımızın ıslâhı hakkında bana söz söylemek düşmez gibi görünüyor ise de Avrupa lisanlarından birkaçına vukûfum, ilmü'l-lisana dair bazı kütüb-i mu'tebereyi nazar-ı mütâlaadan geçirmiş bulunmaklığım lisana dair bazı mesâil-i umûmiye hakkında mülâhazât beyan etmekliğime salâhiyet verebilir zannıyla böyle bir cür'ette bulundum.

Gelelim mâ-nahnu fîhimize:

Nâzımü'l-hikem'in ma'hûd beytinde bahsolunduğu sırada:

Bin Hüsrev'i berbâd kılar tîşe-i âhım
Vermem ele Şîrînimi Ferhâd mıyım ben

beytini vaktiyle söylemiş olduğunuzu der-hâtır ederek "Ben de berbâd etmişim ama –zannıma kalırsa– o kadar değil!" dedikten sonra buna nefse hüsn-i şehâdet mânâsı vererek bu iki beytin hangisi daha mübâlâgalı olduğunun ta'yînini âcizlerine ihâle buyuruyor iseniz de şiddetli bir bora en metîn binaları tahrip ederek birçok telefât vukua getirebileceği malûm; halbuki fezâyı bî-intihâya karşı hiçbir tesiri olmayacağı âşikâr olduğundan bu bâbda hüküm nasbına hâcet yoktur. Nefesle bora husûle ge-

tirebilmek vâkıâ muhâl ise de mübâlâgada Acemlerden geri kalmayan Yunanlılar beyninde böyle bir hayal mevcud idi. "Bora" nâmını verdikleri rüzgâr ma'bûdunu yanakları tulûm gibi şişmiş olduğu halde üflemekte ve nefesinin şiddetinden dalgalar kabarmakta olarak tasvîr etmişlerdir. Halbuki bir nefesle kâinatı altüst etmek havsala-i idrake sığar mübâlâgalardan olmadığından buna ne Acemlerin hayalhânesinde tesadüf edebiliriz, ne de Yunanîlerin! Bu mübâlâgadaki mânâsızlık kailinin de teslîm-kerdesidir. Böyle olmasa idi "bâd" kelimesinin rüzgâr mânâsına olduğundan geçenlerde istifâde ederek "berbâd" ettiği şeyi "ber-hevâ" ettim diyerek te'vîle kalkışmazdı. Vâkıâ bu sûretle beytin münâsebetsizliğini itiraf ederek munsif olduğunu göstermiş ve bu yüzden şâyeste-i tahsîn olmuş ise de zırva te'vîl götürmeyeceği cihetle te'vîl hususunda emeline muvaffak olamayacağı bedîhî bulunmuştur.

Şimdi ilk arîzada der-miyân ettiğim iddiaları ve bu hususta taraf-ı âlilerinden beyan buyrulan rey ve mülâhazâtları ta'dâd edelim, bakalım ne netice hâsıl olmuş? Ulûm ve fünûnun şiire rüchânını, şairlerin bunlardan behre-mend olmaları lüzumunu tasdik ettikten mâadâ bunun her sâhib-i şuûrun teslîm edeceğini beyan buyurdunuz.

Bir fikrin hakikate mukareneti nisbetinde mergub, hakikatten mübâadeti nisbetinde merdûd olması lüzumunu esasen teslîm ile beraber "Şairiyet nokta-i nazarından bakılır ise bir hayalin letâfet-bahş-ı tabiat ve hissedâr-ı hüsn ü hakikat olabileceği" kaydını ilâve buyurdunuz ki bu bâbdaki mütâlaât-ı âcizânemi aşağıda beyan edeceğim.

Bir şeyin hakikat ve mahiyetine vukûf mümkün iken bu bâbda kesb-i ıttılâ etmek külfetini ihtiyâr etmeyip de kuvve-i muhayyileye güvenerek fikirler sarfetmek veya teâlî ettireceğim iddiasıyla hakikati tagyîr ve tahrîf etmek câiz olmayacağına dair vâki olan iddiamı şu sözlerle te'yîd buyurdunuz:

"Hayal, cemâl-ı âlem-âşûb-ı hakikate bir kat daha revnak vermek için isti'mâl edilmez ise bi't-tabiî çirkin görünür. Hakikati hayal ile tezyîn edebilmek evvelâ hakikati bilmekle olur; binâenaleyh cahilden şair olmaz. Bir nâdân şair olmaya yeltenirse mânâsız söz söylemeye heves ediyor demek olur. Bu hal

ise muhib-i maânî olanlar nazarında o kadar menfûrdur ki en muktedir bir şair güç tarif edebilir."

Ulviyet ve letâfetin hakikatte aranılması münâsib olduğunda dahi âcizler ile hem-efkâr olduğunuz:

"Nâci'nin fikr-i ciddisine gelince:

Zevki hakikatte arar âdemim

kavli üzere:

Bir hakikat kalmasın âlemde Allahım nihân

feryâdına devam eyleyeceği sizce de muhtâc-ı tahkik olmayan mevâddandır zannederim" sözüyle sâbit olduğu gibi zevk ve ulviyet-i hakikat hususunda zât-ı muallimânelerinden birkaç seneler taallüm edebileceğim zâten bendenizce müsellemdir. Binâenaleyh ulviyet-i hakikati te'yîd ve tavzîh yolunda aşağıda îrâd edeceğim bir iki söz size hitâb olmayıp muhâberâtımızı mütâlaa edecek kari'lere aittir:

Bu âlemde asgar-ı nâ-mütenâhiden tut da a'zam-ı nâ-mütenâhiye kadar bil-cümle eşya ve mevcudâtın hakikati bi-hakkın tedkik ve ta'mîk olunur ise insan hâtır ve hayaline sığmayan mesâil-i âliyeye tesadüf eder, bunların halline muktedir olabilmek hafâyâ-yı tabiatten birini meydana koymak olacağından şu muvaffakiyetten hâsıl olan sürur ve zevk hiçbir şeye kıyas kabul etmez. Arşimed'in hayatının en mesud zamanı mâyiât kanunu bulup da "buldum, buldum" diyerek çırçıplak hamamdan sokağa fırladığı andır.

Vâkıâ herkes kâşif olamayacağı cihetle zevk-i hakikatin bu derecesini hissedemez ise de kendince o âna kadar muhtefî kalan serâire kesb-i vukûf eyledikçe bulduğu lezzet, bunların intişârına vesâtetle ebnâ-yı cinse hizmet gibi bir vazife-i celîleyi yerine getirmekten hâsıl olan zevk-i vicdânî az bir zevk midir? Hususuyla bu vukûf nev-i benî beşerin mevâlid-i selâse üzerine hükm ü fermanını tezyîd ve tenfîz ediyor: Tuvâna buved her ki dânâ buved! (Mu'terize içinde şunu ilâve edeyim ki Firdevsî-i Tûsî vefat edeli 866 sene oluyor, halbuki bu mısra bir hakikati

câmi' olduğu için dokuz asır evvel hâiz olduğu tesiri kaybetmek şurada dursun belki artmıştır. Çünkü müş'ir olduğu fikr-i hakîmâne zamân ile daha iyi takdir olunmaya başlamıştır. Bundan mâadâ herhangi yerde olur ise olsun şu mısraı takdir ve tahsîn etmeyecek kimse bulunmaz. Yine o şairin söylediği hayal-perestâne mübâlâgalı mısralar bu derecede mazhar-ı rağbet olamazlar. Hakikati câmi' olan bir söz antika gibidir. Eskidikçe kıymeti artar. Vâkıâ vehle-i ûlâda bazı şeylerin mâhiyetine vukûftan cemiyet-i beşeriyece bir fâide hâsıl olamayacağına zehâb mümkün ise de mesele ta'mîk olunduğu sûrette görülür ki bunlardan her biri ya doğrudan doğruya veya min-cihetin şâyân-ı istifâdedirler: Bir vakitler oyuncak nevinden olan bir küreyi çevirmekten başka bir işe yaramayan buhar bugünkü günde fabrikaları işletiyor, şimendüferleri yürütüyor, vapurları hareket ettiriyor. Kehrübâda elektirik bulunduğunu milattan 700 sene evvel Thales keşfetmiş idi, 1795 tarihinde doğup 1827'de vefat eden Volta nâm hakîme gelinceye kadar elektirik kuvvetinden kimse istifâde edemedi. Fî-yevmenâ-hazâ bu kuvvetin vücuda getirdiği ve kıyâsen bundan böyle husûle getireceği bedâyi tasavvur olunsun, bir de bu kuvveti insanların yirmi beş(!) asır muattal bıraktığı göz önüne getirilsin! İşte eslâf böyle mühim bir kuvveti nasıl mühim görememişler ise biz de zâhiren bir hakikatin ehemmiyetsizliğine zâhib olabiliriz; fakat ahfâdımız bu gibi zehâbın butlânını isbat eder. Nitekim biz eslâfımızınkini ediyoruz. Mevcudâtın herhangi birini tedkik edecek olsak evvel emirde iki şey nazar-ı dikkatimizi celbeder: Madde, kuvvet! Şu iki kelimenin hâiz olduğu ehemmiyeti takdir edebilmek için o nâm ile zuhûr eden bir kitabın âlem-i felsefece bir tarih-i teceddüd teşkîl eylediğini beyan etmek kâfidir.

Hulâsa bu âlemde hiçbir şey yoktur ki nazar-ı dikkat ve hayreti celbedecek birtakım mesâil-i âliyeyi câmi' bulunmasın.

Bir şair bir bahçeyi vasfeder, bu bahçe üzerine nazar-ı dikkat ve rağbetimizi celbedebilir ve belki bizce o âna kadar mektûm kalmış olan bazı letâfetlerine bizi âgâh eder. Halbuki bir âlim, şairin ehemmiyet vermeyip de ayağının altında çiğnemekte olduğu otun cüz'î bir parçasını alır, kendisi için bu kadar kâfidir. Hurdebînini çıkarıp o parçanın birtakım hücerâtı hâvî

olduğunu bize irâe ettikten sonra bunların tevellüd ve hayat ve iştimâlâtı bahsine girişecek olur ise tekevvün-i hayata, mebhası câvidâna taalluk eden mesâil-i kâffesi gelir ki bunları halle kalkışmak ister ise belâgati sayesinde âlemi hayrette bırakan şairdeki hayret ve istigrâba hadd ta'yîn olunamaz. Hurdebînin nasıl eşyayı büyük gösterdiğini ve insan için rü'yet ne yolda vâki olduğunu izah da caba!

Tabiatı tedkikten hâsıl olacak netâyicin ulviyeti ve kitab-ı kâinâtı hecelemekten insan için hâsıl olan fevâid-i azîme şu sûretle sâbit olduktan sonra ulûm ve fünûnun miftâhı olan ulûm-ı riyâziyenin ulviyetini meydana koymak hâsılı tahsil kabilinden olur ise de yine söylemiş bulunalım:

Voltaire "Ulviyet-i sırfa muhassenât hususunda her şeye tefevvuk edendir" diyor. Ulûm-ı riyâziye olmaz ise diğerleri vücud bulamayacağı her bir davası yakinen sâbit olduğu cihetle sıhhat hususunda dahi ulûm-ı sâireye fâiktir. Marangozdan tutun da ecrâm-ı semâviyeyi rasad eden âlime varıncaya kadar ifâ-yı vazife hususunda ulûm-ı riyâziyeden istimdâda mecburdur. Mesâhalarında bir milimetrenin biri vâhid-i kıyâsî addolunan hücerât-ı hurdebîniyenin eb'âdını ulûm-ı riyâziye sayesinde ta'yîn ettiğimiz gibi yazıhânemizden çıkmadan bir parçacık kâğıt üzerinde güneşin kaç....[5] geldiğini hesap edip bulmak veya ziyası iki yüz senede bize gelen ecrâm-ı semâviyenin bize olan bu'dunu mesâha etmek için dahi yine bu ilme iltica ederiz. Yine o ulûm-ı celîle-i riyâziye sayesindedir ki o âna kadar hiçbir râsıdın müsâdif-i nazarı olmayan Neptün seyyâresini Le Verrier bulmak ve ol anda bu seyyârenin mevkii neresi olduğunu ta'yîn etmek için bir tabaka kâğıt ve bir parça mürekkepten başka bir fedâkârlıkta bulunmamış ve hattâ yazıhânesinden çıkmak şurada dursun pencereden kalkıp semâya bakmak külfetini ihtiyâra bile mecbur olmamış! İşte ulûm-ı riyâziyenin bu gibi bedâyi-i azîmeleri durup dururken şiirin bununla ulviyet yarışına çıkması bülbülün şahinle pençeleşmek arzusunda bulunuşuna benzer.

Hem ne hâcet! İki kere iki dört eder, üç kere üç ilh.. den ibaret olan sathî nazarâna göre ehemmiyetten sâkıt olan kerrât cetveline mi insanların daha ziyade ihtiyaçları vardır yoksa

eş'âra mı burasını düşünelim ve bunlardan birinin izâlesinden hâsıl olacak netâyici gözümüzün önüne getirelim.

Şiir nâmını alan âsârın hepsini ma'dûm ve insanları yeniden bu yolda eser yetiştirmek kabiliyetinden külliyyen mahrum farzedecek olur isek bundan tevellüd edecek netice lisanca bir büyük zâyiât olur, yani üslûb-ı müzeyyen ortadan kalkar; fakat şu halden insanların refah haline halel gelmeyeceği gibi terakkiyât-ı maddiye ve mâneviyelerine de pek o kadar sû-i tesiri olmaz. Hattâ ibtidâlarında o yolda bir tesirin vukûu farzolunsa yani yalnız şiir sûretiyle işâa etmiş olan bazı efkâr-ı hakîmânenin ezhân-ı umûmiyeden izâlesiyle fikirlerce cüz'î bir tedennî tasavvur olunsa bile bu tedennî muvakkattir. Şiir addolunmayan âsârda o gibi hakayık eş'ârda bulunduğundan ziyade mevcud olduğundan mürûr-ı zaman ile bunlar intişâr edip zâyiâtı yerine getirir.

Şimdi bir de iki kere iki dört ederi kitaplardan hakkedelim, insanların zihninden çıkaralım bunu düşünüp tekrar bulmak kabiliyetinden dimağı tecrîd olunmuş farzedelim:

Şu halde ne netice hâsıl olur? Muâmelât-ı beşer âdeta zenbereği kopmuş bir saat gibi derhal durur: Ticaret, sanâyi', maarif hepsi mahv ü hebâ olup hâl-i bedâvete ve belki ondan aşağı bir derekeye rücû ve tenezzül etmekten başka insanlar için bir tarîk tasavvur olunamaz.

Vâkıâ iki kere ikinin dört ettiğini bilmek için it'âb-ı zihne ihtiyaç görmediğimiz cihetle şu düstûr-ı hakikate hor bakanlar bulunur ise de bu hal onun ulviyet-i hakikiyesini izâle edemez. Nitekim havâ-yı nesîmî mebzûl bulunmak hasebiyle kıymeti layıkıyle takdir olunmuyor ise de bunun hayat-ı insanî için derkâr olan lüzum ve ehemmiyeti asla tenâkus etmez:

Havâ-yı nesîmînin hayat için derece-i lüzum ve ehemmiyetini birine bi't-tecrübe takdir ettirebilmek için o zâta ağzını burnunu tıkayıp bir müddet nefes almaktan fârig olmasını tavsiye kifâyet eylediği gibi işte bu kabilden olarak iki kere ikinin dört ettiğini bilmekteki ehemmiyeti anlatmak için dahi bunun meçhul olduğunu farzetmek vefa eder.

İki kere iki dört eder! Bu öyle parlak bir hakikattir ki şebpere tab'ânın envâr-ı hakikati görmemek için yumdukları göz-

lerinin kapakları bile büsbütün envârının nüfûzuna mâni olamazlar. İşte bunun içindir ki bir adam ne kadar hasm-ı hakikat tasavvur olunur ise olunsun, öyle göze çarpan bir parlak hakikati inkâra cür'et edemez!

"İki kere iki dört eder" bir düstûr-ı hakikat, bir meslek-i hikmettir ki buna tebaiyyet edenler daima tarîk-i temeddün ü maarifte hatve-endâz-ı terakki olurlar; muhalefette bulunanlar ise zalâm-ı cehle dalarak nâ-bedîde olurlar.

Gelelim yine biz şiir ve hayal bahsine:

"Şairiyet nokta-i nazarından bakılırsa bir hayalin letâfet-bahş-ı tabiat ve hissedâr-ı hüsn-i hakikat olabileceği de inkâr olunamaz" buyurmuştunuz. Bendeniz zâten şiirin aleyhinde olmadığım gibi hayalin de aleyhinde değilim; ancak zannedersem bu bâbda lâyıkıyle muradımı anlatamıyorum zannederim. Bu hayal meselesine dair diğer zevât ile cereyan eden mübâhasât bu zannımı te'yîd eylediğinden burasını bir şerh edeyim:

Benim asıl maksadım bir roman yazıldığı, bir âlem tasvîr olunduğu vakit o romanı okuyan o âlemde yaşamış gibi olmalı; bir balık için su ne kadar lâzım ise tasvîr olunan eşhâsın yaşayabilmesi için şairin hayalhânesi o kadar elzem olmamalı; o eşhâsın nümûneleri âlemde görülebilmeli; yani bunlar şair keyfine göre icad eylediği acîbeler olmayıp tabiî olmalı. Eğer şair fazâil-i memdûhadan bahsetmek istiyor ise nümûnesini yine insanlarda aramalıdır. Eğer murad eylediği fazâil için insanlar miyânında nümûne bulamıyor ise o halde murad olunan şey kudret ve istidâd-ı beşerin fevkında olacağından temenni-i muhâl demek olur; bu ise abestir. Bir şair bir mevkii veya bir vak'ayı tasvîr eylediği vakit kari'leri o mevkii müşâhede ediyor, o vak'ada hazır bulunuyor gibi olmalı, şair teşbihât ve istiârât vesâire gibi sanâyi'-i edebiyeyi kullanmakta hürdür: Yalnız hür değil mecburdur. Bu mecburiyet yalnız şaire de mahsus değildir, azıcık dikkat edecek olur isek lisan-ı avâmda bile bunları buluruz. "Cebi delik, hafiflikten uçuyor", "Kaptan Paşa koyunlarını otlamaya çıkarmış"gibi daha ne kadar ta'birât vardır. Hattâ "Bin kere söyledim anlatamadım" gibi bazı mübâlâgattan da vazgeçmek mümkün olamaz. Hattâ Fransa üdebâsından biri, "Bir gün zarfında balık pazarında yapılan mecazlar mikdarca bir sene zarfında

Encümen-i Dâniş'te yapılan mecazlara fâiktir" demiştir. Bu hakikati teslîm etmek, yani lisan-ı avâmda mecaz vesâirenin ne derece isti'mâl olunduğunu takdir etmek için Emile Zola'nın amele lisanıyla yazmış olduğu *Assommoir* nâm romanı okumak kâfidir. Bazı ufak tefek teşbihât pek de muvâfık-ı hakikat görünmese bile artık o kadarcık bir şey için taassub göstermekte mânâ yoktur. Hususiyle bunlar lâyıkıyle tefhîm-i merâma, tasvîr olunan şeyin göz önünde bi-hakın tecessüm etmesine hizmet eder ise hoş bile görülür, ancak bu ciheti sû-i isti'mâl etmemek şarttır. Hulâsa tarif olunan şey, tasvîr olunan vakayi' ve eşhâs tabiî olmalı, ama bunların tarifinde isti'mâl olunacak bazı ta'birât yukarıda arzettiğim gibi bir lüzuma, fâideye mübtenî bulunur ve daire-i i'tidâli tecavüz etmez ise reddolunamaz.

Meselâ bir şair bir bostanı tarif etmek murad eylediği vakit bunu beğenmeyip nazar-ı dikkati câlib olmak için hudûd-ı imtidâdını mübâlâga, arkları dere, akan ufak suları nehir ve sebzelerin her birerlerini bin senelik birer ağaç farzeder ve emeline nâil olmak için muhayyilesinde birtakım tagyîrât ve ta'dîlât icra eder ise tarif olunan şey bostanlıktan çıkacağı cihetle maksat hâsıl olmaz. Asıl hüner o bostanı ne halde ise o yolda tasvîr ve tecsîm etmek ve herkesin nazar-ı dikkatine müsâdif olmayan bazı letâfetlerini bulup ortaya koymaktır. Bir sûrette ki kari'lerden birini bir müddet sonra bi't-tesadüf bilmeyerek o bostana girecek olsa vaktiyle vasfını okuduğu bostan o anda bulunduğu mevki olduğunu kendiliğinden bulabilsin!

"Asıl hüner hakikati hayal ile tagyîr değil, tezyîndir" cümlesi zâten bu fikri te'yîd eylemektedir. Tezyîn-i hakikat bahsine gelince bence bu iki türlü olur: Müşâhede olunan bir vak'ayı doğrudan doğruya zâhirde ne yolda ise söyleyip geçi vermeyerek kuvve-i muhayyile ve müfekkireye müracaatla o vak'anın esbâb ü netâyicini arîz ü amîk tekdik ile bunlardan nazar-ı dikkati celbedecek şeyleri zikr ve vak'anm sathî bakışla farkına varılmayan bazı mühim cihetleri üzerine nazar-ı dikkati celbederek kari'lerini müstefîd etmektir. İkincisi ise vak'a daha vâzıh bir sûrette zabt ü hıfz olunabilmek için bazı teşbihât, istiarât gibi sanâyi'-i edebiye veya cinâs, vezin, kâfiye gibi sanâyi'-i lâfziye isti'mâlidir.

Bu iki türlü tezyînât mezc olunur ise hepsinden âlâ olur.

Mübâlâga hususundaki fikrimi Menemenlizâde Tahir Bey biraderimize olan mukabelemde izah eylediğimden burada tekrarına hâcet yoktur.

Hulâsa şurasını ilâve edeyim ki kâinatta zerrâttan şümûsa kadar herhangi bir şeyin tasvîri murad olunuyor ise o şeyde câlib-i hayret, mûcib-i istifâde bir veya birkaç cihet bulunabilir. Küttâb-ı kâinatın her bir harfi bir mucizeye işarettir; hüner bunları heceleyip çıkarabilmektedir. Voltaire "Büyük bir hikmet olmadıkça şiir-i hakikî vücuda gelmez" diyor, vâkıâ doğrudur. Her hakîm olan şair olamaz ise de bir insan hakikaten şair olmak için hakîm olmalıdır.

Jean-Jacques Rousseau ahfâd ü ahlâfa hitaben "Ode à la Postérité" nâmıyla yazdığı bir manzumeyi Voltaire'e gönderir, reyini sorar. Voltaire de "Korkarım ki bu nâmeniz yerine vâsıl olmayacak" diye mukabele eder ki bu söz Rousseau'nun Voltaire üzerine husûmetini davet etmiş ve beynlerinde münakaşaya sebep olmuştur.

Hakîm olmayan şairlerin âsârı hakkında dahi böyle bir korku beyan olunabilir! "Hayal, cemâl-i âlem-âşûb-ı hakikate bir kat daha revnak vermek için isti'mâl edilmezse bi't-tabiî çirkin görünür. Hakikati hayal ile tezyîn edebilmek evvelâ hakikati bilmekle olur; binâenaleyh cahilden şair olmaz" demenizden dahi bu bâbda hem-efkâr olduğumuz anlaşılmaktadır.

Dâire-i imkânı tecavüz eden hayalâtta letâfet bulmak ve bunları hüsn-i hakikatten hissedâr addetmek o hayalâtı öteden beri o yolda telâkki eylemeye yani ülfet etmeye vâ-bestedir. Bu letâfet ve hüsn hakikî olmayıp itibarî şeyler olduğundan tab'a göre tahallüf eder. Hüsn ü kubhı temyîz müstehil olduğunu bendenizden evvel siz söylediniz. Madem ki hakikaten bunu temyîzden âciziz, benim beğendiğimi sizin, sizin beğendiğinizi benim beğenmemek ihtimali vardır. Şu halde o hayalâtın makbûl veya merdûdetine nasıl hüküm vermeli? Herkesin zevki mizac ve istidâd ve mekân-ı muhîtin tesirâtına tâbi'dir. Bunlar hemen her şahısta az çok tehallüf eylediğinden sâbit olmayan bir şeyi nasıl mizân olarak kabul edebiliriz? Üdebânın kendileriyle hem-efkâr olmayanları hüsn-i tabiatten, zevk-i selîmden

mahrumiyetle itham etmeleri kendi mizaclarını mizan-ı sahîh ve aksini kâzib zann ü i'tikad eylemelerinden neş'et etmiyor mu? Hususiyle bu gibi hayalâttan cemiyet-i beşeriyece bir istifâde mutasavver olmadığından letâfeti meşkûk, fâidesi mefkud söz söyleyip de bir vakit sonra itibardan sâkıt olacağına "tuvânâ buved her ki dânâ buved"[6] mısraı yolunda edebiyet kazanacak sözler söylense hem kaili, hem sâmi' ve kari'leri için hayırlı olmaz mı?

Ama denebilir ki "Vâkıâ bu sözler doğrudur. Öyle olsa daha evlâdır. Ancak insan her istediği zamanda o yolda söz bulamaz. Bulunabile idi o sözlerin ehemmiyet ve kıymeti tenâkus ederdi. Şu halde bir şair bu yolda bir söz bulduğu vakit söylemeye müsâraat eylediği gibi böyle sözler bulamadığı esnâda müfekkiresinde tevellüd eden ve kendisine hoş gelen hayalâtı tasvîr etmekten kendini men'etmezse günah mı etmiş olur? Herkesin kendine mahsus bir zevki, bir eğlencesi vardır. Bir şair de eğlencesini, zevkini bu yolda buluyor. Bundan dolayı müstahak-ı itâb mıdır?"

Hayır! Ne günah etmiş olur, ne de müstahak-ı itâbdır. Yalnız bunda gözetilecek iki nokta vardır ki biri bu sözlerin terakki-şikenâne olmaması; ikincisi dahi madem ki bu sözlerden âlem-i insaniyetce bir fâide muntazır değildir, madem ki bunları şair kendi zevki için söylemiştir, madem ki bir adam almış olduğu zevki umûma karşı bir meziyet addedemez, şu halde şairin de o sözleri söyledim diye cemiyet-i beşeriyeden bir minnetdârlık beklememeleri, o sözleri bir hak-ı imtiyâz addetmemeleri lâzım gelir. Bu söz yalnız kaillerinin zevkine gitmeyip o yolda şeylerden hoşlanan daha birçok kişilerin de o zevkten hisse-mend olduklarını der-miyân ederek bu cihetten dolayı şairin bir hakkı vardır denebilir ve bu hakkı da tanımamak mümkün olamaz. Ancak böyle bir hak için, isabet edecek şeyi paylaşmak için Karagözcüler, Kavuklular, hokkabazlar ilh.. meydana çıkıp da bir şirket davası ikame edecek olurlar ise bu iddialarını redde insaf ve adalet kail olur mu?

Şiirin meziyyâtından biri de kolay ezberlenebilmek, hıfzı kolay olmaktır. Ezmine-i atîkada şiire edilen rağbetin esbâb-ı mûcibesinden biri ve belki birincisi şu haldir. Şu meziyetten is-

tifâde olunabilmek için söylenen söz hatırlarda nişâne olmaya şâyândır. Binâenaleyh şiir efkâr-ı âliye-i hikemiyeyi câmi' bulunmak icab eder. Bu vücûbu "Bir edîb vazife-i esasiyesi milletinin efkârını terbiye ve i'lâ etmeye çalışmak olduğunu bileceği cihetle hezliyât ile iştigali nefsine züll görür" kavliyle ortaya koymaktasınız.

Şiir ve şairi tarif hususunda diyorsunuz ki, "Hakikatte edebiyat edeb lâfzının câmi' olduğu maânî-i âliye ve lâtifeyi insanların levhâ-yı vicdanına nakşedecek derecede hâiz-i tesir olan beliğ sözlerdir.

İtikadımca lâfz-ı edeb her türlü meâli ve letâifi câmi'dir. Bununla bi-hakkm ittisâf edip de maânî-i âliye ve lâtifeyi insanların levhâ-yı vicdanına nakşedecek derecede haiz-i tesir olan sözleri söyleyen var ise şairdir. O sözlerde –ister mevzûn ve mukaffâ olsun, ister olmasın– şiirdir" buyuruyorsunuz. Bu sözünüz şimdiye kadar şiir ve şair hakkında tesadüf edebildiğim tarifâtın en vâzıh, en mükemmeli, en âlisi olmakla beraber yine muhtâc-ı izahtır. Meselâ şu tarife nazaran edîb ile şair, makale-i edebiye ile şiir beyninde bir fark olmadığı tebeyyün ediyor. Halbuki insana bunların beyninde bir fark olabilecek gibi geliyor!

Bir de gerek felsefeye dair ve gerek ulûm ve fünûn-ı sâireye dair birçok âsârda şiir için ta'yîn buyurduğunuz evsâfı câmi' parçalara tesadüf olunuyor. Bunlara şiir, kaillerine şair nazarıyla bakmak câiz olur mu? Olur derseniz âdet-i âmmeye muhalefet etmiş olacağız. Bu bâbda misâl olarak Voltaire'in *Lûgat-ı Hikemiye* (*Dictionnaire Philosophique*) nâm eserini de zikredebiliriz. Vâkıâ Voltaire şair ise de eser-i mezkûre şiir nâmını vermek şimdiye kadar kimsenin hatırına gelmemiştir. Halbuki bunun pek çok yerlerine tarifinize nazaran şiir denmek icab edecek! Bu bâbda ne yapmak lâzım gelir? Yoksa edeb lâfzının câmi' olduğu her türlü maânînin ne olduğunu ben lâyıkıyle anlayamadım da tatbikinde mi kusur ediyorum? Lûtfen şu müşkilimin halli için mebzûl buyurulacak mürüvvet, âcizleri hakkında bir büyük âtıfet olacaktır.

Beşir Fuad

Beşir Fuad Beyefendi'ye

Efendim!

Mükâtebemiz pek tuhaf gidiyor. Tahminime göre ben birinci mektubumu yazalı bir sene kadar oldu! Demek oluyor ki bu müddet zarfında ben ve siz üçer mektup yazmışız. Ne serîü'l-kalem şeyleriz!

Ben üçüncü mektubumu altı ayda yazmış idim. Siz de üçüncü mektubunuzu hemen o kadar bir zamanda yazdınız. Beni tanzîr ettiniz.

Herhangimize bu te'hîrlerin hikmeti sorulacak olsa zannederim ki "İşin iyisi altı ayda çıkar" demekten başka muvâfık bir cevap bulamayız.

Bereket versin tâbi'miz Mihran Efendi'nin ihtârât-ı mütevâliyesine! Yoksa biz bu işleri –iyi, kötü– altışar ayda da çıkaramazdık.

Arkadaş! Meşâgilemiz de çok, hâlî vaktimiz yok. Biz saat sekizde kaleme gidip dokuzda dokuz buçukta avdet eden beylerden miyiz ki bu bâbda bi-hakkın hedef-i itiraz olabilelim?

Ne ise! Ben işte dördüncü mektubumu da yazmaya başlıyorum. Bakalım itmâmına ne vakit muvaffak olabilirim!

Bunu başladığım gün bitiremem. Yazı masamın üzerinde üç dört türlü iş bekliyor. Onları kim görsün? Te'hîri kâbil değil ki yarına bırakayım. Sizinle söyleşmek için yalnız teneffüs zamanları kalıyor, o da pek az geliyor.

Artık bir kere başladım değil mi? Ardını bırakamam. Şimdiden şurasını arzedeyim ki buna yazacağınız cevabı öyle aylarca geciktirmeyiniz. Ben de bir daha bu kadar te'hîri tecvîz etmeyeceğime dair size işte söz veriyorum.

Mükâtebemiz bir hüsn-i mübâhase nümûnesi olacak da onun için biraz daha uzamasını arzu ediyorum.

Şimdiye kadar birbirimize hiçbir acı söz söyleyemedik. Bizde böyle mübâhase cereyan ettiği var mıdır? İki mübâhis çıkar, yazışmaya başlar; biri tecavüzde bulunur, diğeri de mukabele-i bil-misle kalkışır. Mübâhase münâzaa rengini alır. Ortada maksad kaybolur. Bir dırıltıdır gider!

Ne belâ şey! Bakınız zuhûr-ı hak için en güzel vasıta olmak lâzım gelen mübâhaseden sû-i isti'mâl ile nasıl çirkin neticeler çıkıyor!

Böyle bazı mübâhasâtta ben de bulundum, fakat istemeyerek! Durup dururken hiç kimseye tecavüzde bulunduğum hatırıma gelmiyor. Mübâhisler daima bana tecavüz ederlerdi. Ben de bi'z-zarûre mukabele ederdim. Bizim memlekette –velev bir terbiyesize karşı olsun– ihtiyâr olunacak sükûtu acze hamlederler. Bir dereceye kadar şiddetli lisan ile yazdığım müdâfaât erbâb-ı insaf nezdinde ma'zûr tutulur sanırım. Ne yapayım? Melek değilim, "El-bâdî azlem."[7]

Bu hal muahharen sizin de başınıza gelmedi mi? Bir aralık mübâhislere "Sadedden çıkmayınız. Münâzara müşâteme demek değildir. Tarafeyn edîbâne idare-i lisan etsin. Ortadaki mesele hallolunsun bitsin. Münâzaa tarzında olan mübâhaseden ne çıkar? Böyle şeyler müfîd olmaz, can sıkar. Herkes okumaktan, dinlemekten bıkar"[8] diye gazetelerle nasihat verdiğiniz halde sonradan gördüğünüz tecavüzâta karşı meşreb-i hakîmânenize muvâfık düşmeyecek sûrette müdâfanâmeler yazmış idiniz.

Maksadım "Fiiliniz kavlinize uymadı!" demek değildir. Adamı mecbur ediyorlar da onu söylemek ve size de tasdik ettirmek isterim.

Avrupa milletlerinden terakki hususunda geri kalışımızın sebeplerinden biri de lisanımızın tahsilindeki güçlük olduğu inkâr olunamaz.

Fransızcanın çocuk oyuncağı olduğuna altı ayda öğrenilebileceğine, halbuki Türkçeyi tahsil için lâ-akall on sene çalışmak lâzım geleceğine kail olan zevât ile söyleşemem. Çünkü –bilmem nedendir– öteden beri böyle şeylere aklım ermez.

İntizâm ve mükemmeliyeti meydanda olan bir lisana çocuk oyuncağı neden denilsin? Böyle bir lisan altı ayda nasıl öğrenilebilsin? Hususiyle Türkçeyi tahsil için lâ-akall on sene çalışmak niçin lâzım gelsin?

Bir lisanın kaç senede tahsil olunabileceği onun meydanda mükemmel usûl-i ta'lîmi olmakla, birçok mekteblerde tecrübe olunmakla olur. Bizim lisanımızın öyle şeyleri var mı ya? Henüz bir imlâ kitabımız yok. Türkçe öğrenecek bir çocuk "gelür" mi yazsın, "gelir" mi? "Gelme kaç türlüdür?" diyene "üç" mü desin, "beş" mi, yoksa "dokuz" mu?

"Bir Fransız altı ayda değil ise de üç sene tahsilden sonra fesâhatle tefhîm-i merâma muktedir olabilir. Halbuki bizde on sene tahsil etmiş olanlarda o derecede fesâhati bulmak ekseriya mümkün olamaz; Arabî veya Fârisî ta'birât ve terâkibde bir nakîsesi görülür" buyuruyorlar. Neden görülür? Bedîhidir ki tahsilin yolsuzluğundan!

Bir kere lisan intizam altına alınsın da bakınız üç dört sene tahsil ile uğraşan bir sahib-i istidâd kemâl-i fesâhatle ifâde-i merâm edebilir mi, edemez mi! Fakat böyle karmakarışık giderse on senede değil, on beş senede dahi mükemmel Türkçe öğrenilemez.

İ'tikad-ı âcizâneme göre üç dört sene çalışan kabiliyetli genç bir Türk benim kadar fasîh Türkçe yazabilir.

"Benim kadar" deyişime başka mânâ vermeyiniz. Ben Varna'da bir mahalle mektebinde Kur'an-ı Kerîm, tecvîd okudum; sülüs yazdım, işte o kadar.

Sonra medresede emsile, binâ, maksûd, avâmil, ezhâr okudum. Biraz da rık'â yazdım; bu da işte o kadar. Bundan ziyade olarak üstâddan ettiğim istifâde birkaç maânî dersiyle birkaç Gülistan hikâyesi görmekten ibarettir.

Bir kere düşününüz, "Rüşdiye" dahi görmemiş, hiçbir kaleme devam etmemiş, kimseden kitâbet dersi almamış bir adamın bu kadarcık Türkçe yazmaya alışıncaya kadar ne derecelerde suûbet çekmiş olması lâzım gelir!..

Ben bunca zahmetlerle hâsıl ettiğim şu melekeyi müstaid, mukaddem bir Türk gencine üç dört senede nakledebilirim.

Türkçeyi doğru yazmak için mükemmel Arabî, Fârisî bil-

mek lâzım mıdır? Hayır! Türkçeyi doğru yazmak için yalnız Türkçeyi mükemmel bilmek lâzımdır.

Bu nasıl olur? Dediğimiz gibi bir kavâid kitabı, yine dediğimiz gibi bir lügat kitabı meydana getirmekle!

Bunlar yapılmadıkça lisanımızın tahsili hakkıyla teshîl olunamayacaktır.

Bunları kim yapacak? Orasını bilemem!..

"Avrupa lisanları nasıl Latin ve Yunan lisanlarından istiâne etmişler ise biz de öylece lisan-ı Arabî ve Fârisîden istimdâd etmişiz; bu lisanları doğru yazıp söylemek için Latin ve Atîk Yunan lisanlarının kavâidini ayrıca tahsile nasıl lüzum yoksa, Türkçe için dahi bilhassa Arapça, Fârisîcenin kaidelerini öğrenmeye ihtiyaç messetmemelidir" diyorsunuz. Ben de derim ki, zannıma göre Avrupa lisanlarının Latin ve Yunan lisanlarından aldıkları kelimât az çok tagyîr ile temellük edilmiştir. Bir Avrupa lisanının hariçten aldığı bir kelime o lisanın şive-i telâffuzuna tebaiyyetle büsbütün onun malı oluyor; bir sûrette ki o kelimenin evvelki haliyle sonraki hali beynindeki farka bakanlar onun meselâ Latincelikten bil-külliye çıktığına hükmediyorlar. Bizde ise hal böyle değildir. Arabîden, Fârisîden aldığımız kelimeleri oldukları gibi kullanıyoruz. Hemze tayyetmek, hemzeyi "yâ" gibi okumak "yâ"yı elif sûretinde yazmak, "p"yi "b" telâffuz etmek, zammeye bedel kesre getirmek kabilinden bazı tagyîrâtımız var ise de bunlar Avrupa lisanlarının hariçten aldıkları kelimâta verdikleri eşkâl ile kıyas kabul etmez hükümsüz şeylerdir. Binâenaleyh bizce kavâid-i Arabiye ve Fârisiyyeyi –lüzumu kadar– tahsile ihtiyâc-ı kat'î vardır. Türkçeyi doğru yazmak başka türlü kabil olamaz. Maahazâ -lüzumu kadar- dediğim kavâid-i Arabiye ve Fârisiyyeyi bellemek pek güç bir şey değildir. Belletmenin yolunu bilmeli! Arabînin, Fârisînin ayrıca tahsili elzemdir, o yine başka mesele.

Meydanda mükemmel bir "kavâid-i Fârisiye" yoksa da –dediğiniz gibi– şimdiki Arabî usûl tahsili bütün bütün münâsebetsizdir.

Bu bâbda üstâd-ı şehîr El-hâc İbrahim Efendi Hazretleri'nin gösterdikleri nümûnenin muhassenâtı kabil-i inkâr değil-

dir. Bugün "Dârü't-ta'lîm"deki efendiler yedi sekiz sene Arabî tahsiliyle uğraşmış olan talebe kadar Arapça biliyorlar.

"Gelelim yine biz şiir ve hayal bahsine"den "Şiir ve şairi tarif hususunda diyorsunuz ki"ye kadar verdiğiniz tafsîlâtı tasdik edip etmeyeceğimi evvelki mektuplarım gösterir. Binâenaleyh o bâbda sözü uzatmaya lüzum görmem.

"Hakikatte edebiyat edeb lâfzının câmi' olduğu maânî-i âliye ve lâtifeyi insanların levha-i vicdanına nakşedecek derecede hâiz-i tesir olan beliğ sözlerdir" ve "İtikadımca lâfz-ı edeb de maânî-i âliye ve lâtifeyi insanların levha-i vicdanına nakşedecek derecede hâiz-i tesir olan beliğ sözleri söyleyen var ise şairdir. O sözler de –ister mevzûn ve mukaffâ olsun, ister olmasın– şiirdir" dediğime bakıp diyorsunuz ki:

"... yine muhtâc-ı izahtır, meselâ şu tarife nazaran edîb ile şair, makale-i edebiye ile şiir beyninde bir fark olmadığı tebeyyün ediyor. Halbuki insana bunların beyninde bir fark olacak gibi geliyor."

"Bir de gerek felsefeye dair ve gerek ulûm ve fünûn-ı sâireye dair birçok âsârda şiir için ta'yîn buyurduğunuz evsâfı câmi' parçalara tesadüf olunuyor. Bunlara şiir, kaillerine şair nazarıyla bakmak câiz olur mu? Olur derseniz âdet-i âmmeye muhalefet etmiş olacağız. Bu bâbda misâl olarak Voltaire'in *Lûgat-ı Hikemiye* nâm eserini zikredebiliriz. Vâkıâ Voltaire şair ise de eseri mezkûre şiir nâmını vermek şimdiye kadar kimsenin hatırına gelmemiştir. Halbuki bunun pek çok yerlerine tarifinize nazaran şiir denmek icab edecek! Bu bâbda ne yapmak lâzım gelir? Yoksa..."

İşte yalnız buralarını izaha lüzum görürüm. "Nesir", "nazım" nâmlarıyla ikiye taksim olunan "söz" ya güzel olur yahut çirkin. Güzel olursa –nesir olsun, nazım olsun– edebiyattan addolunur; çirkin olursa –nesir olsun, nazım olsun– edebiyattan addolunmaz.

Edebiyattan addolunmayan söze "şiir" denilmemek lâzım gelir, çünkü herhalde "şiir" mefhumu "edebiyat" mefhumunda dahildir.

Şu halde bir sözün "şiir" nâmını alabilmesi edebiyattan ma'dûd olmasına tevakkuf eder, manzum olmasına değil.

Bir söz manzum olur da edebiyattan ma'dûd olmaz, buna "şiir" denilemez. "Hayvan" mefhumunda dahil olmayana "insan" denilebilir mi?

Madem ki söz, edebiyattan sayılabilmek için güzel olmak lâzım geliyor, madem ki söz manzum olmakla güzel olmak lâzım gelmiyor "şiir" denilecek sözün mutlaka manzum olması iktizâ etmez. Meselâ Fuzûlî'nin meşhur *Şikâyetnâme*'sindeki "Selâm verdik rüşvet değildir diye almadılar!" sözü güzeldir, binâenaleyh edebiyattan ma'dûddur. Buna "şiir" diyenlere de bir şey diyemeyiz, fakat yine Fuzûlî'nin bir cevabnâmemde[9] nefrete şâyân olduğunu gösterdiğim:

Pâre pâre dil-i mecrûh u perîşânımdan
Ser-i kûyunda gezen her ite bir pâre fedâ

beyti –bizim zevkimize göre– "şiir" nâmını alamaz. Nasıl alabilsin ki evvel emirde edebiyattan addolunamaz.

Buna dense dense "nazım" denir. Halbuki –yukarıda arzettiğim vech ile– manzum bir sözün edebiyattan ma'dûd olamaması câizdir. Edebiyattan ma'dûd olmayan söz ise hiçbir vakitte "şiir" olamaz.

"Edebiyat" denilen güzel sözlere rûh-ı insanî müncezib olur. Bu incizâbı hâsıl etmeyen hiçbir söz edebiyat dairesine giremez. Edebiyat içinde rûhun en ziyade müncezib olduğu sözler şiirdir. Diyebilirim ki "Edebiyat, rûhun müncezib olduğu güzel sözlerdir; şiir, ruhun en ziyade müncezib olduğu güzel sözlerdir."

Bu tarife nazaran şiir, edebiyatın en güzîdeleri olmak icab eder. Binâenaleyh her şiir edebiyattan ma'dûd olduğu halde her "edebiyat"tan ma'dûd olan söz şiir olamaz.

Bu ifâde nesir ve nazma şâmildir. Bir söz mensur olur da şiir olur. Bir söz manzum olur da şiir olmaz. Hâsılı, şiir hem nesir, hem nazım kisvesinde tecelli edebilir. Bir söze –manzum olduğu için– "şiirdir" denilemeyeceği gibi –mensur olduğu için– "şiir değildir" de denilemez. Şu kadar var ki tabiat manzum olan şiire, mensur olan şiirden ziyade meyleder. Meselâ âlî, lâtif bir mânâ nesir ile "şiir" denilecek sûrette ifâde olunsa, yine o

mânâ nazım ile kezâlik "şiir" denilecek sûrette beyan edilse tabiat nazma nesirden ziyade müncezib olur. Hele nazımda bir de "kafiye"ye riâyet edilecek olursa bütün bütün letâfet peydâ eder. Bunun içindir ki insana kafiyeli nazım kafiyesiz nazımdan hoş gelir.

Zannederim ki "şiir"in öteden beri "Kelâm-ı mevzûn ve mukaffâ" diye tarif olunması –arzolunduğu üzere– tabiatın kelâm-ı mevzûnu kelâm-ı mensura, kafiyeli nazmı, kafiyesiz nazma tercîh etmek istidâdında bulunmasından neş'et etmiştir, yoksa şiirin mutlaka manzum, mukaffâ olması için lüzum-ı hakikî yoktur.

Manzum söze "şiir" diyorlar, çünki bu nâma en layık görülecek câzibeli sözler nazım arasında bulunuyor.

Biz ruhun müncezib olduğunu güzel sözlere "edebiyat" demekle beraber bu sözlerin içinde ruhun en ziyade müncezib olduğu güzel sözlere "şiir" diyoruz. Manzum veya mensur olmasına kaydetmiyoruz. Bununla beraber "şiir" denilebilecek bir sözün manzum olmasından –mensur olmasına nisbetle– daha ziyade safâ-yâb olduğumuzu itiraf eyliyoruz. Biz "şiir"i nesir ve nazma ta'mîm ediyoruz. Onlar nazma tahsîs ediyorlar. Bu tahsîs şâyi olmuş. "Şiir" denildiği gibi "kelâm-ı mevzûn ve mukaffâ" hatıra geliyor. Halbuki –bâlâda gösterildiği üzere– öyle mevzûn ve mukaffâ sözler var ki "şiir" olmak şöyle dursun, bayağı "edebiyat"tan dahi ma'dûd olamıyor. Bilakis öyle mensur sözler vardır ki nice manzumâta fâik bulunuyor.

İtikadıma göre "nutk" yaratılalı "şiir" mevcuttur.

Ânki evvel şiir goft Âdem safiyullah bûd
Tâb'-ı mevzûn hüccet-i ferzendi-i Âdem bûd[10]

müddeâsını isbat için Hazret-i Âdem'in:

Tegayyur-ı gül zî vech melîh
.....[11]

buyurduğunu iddiaya ne hâcet! Tab'-ı beşerin bu bâbdaki temayülâtına dikkat etmek kâfidir.

Vezin, kafiye yok iken şiir var idi. Hiç "nutk" olur da şiir olmaz mı?

Bu halde şiirin nazma tahsîsi hâdis olduğu tebeyyün etmez mi?

"Gerek felsefeye dair ve gerek ulûm u fünûn-ı sâireye dair birçok âsârda şiir için ta'yîn buyurduğunuz evsâfı câmi' parçalara tesadüf olunuyor" buyuruyorsunuz. Olmayacak mı ya! herkesin şiiri bir türlü değil. Tabiatler muhtelif, benim güzel gördüğümü siz çirkin görebilirsiniz. Bilakis ben de sizin güzel bulduğunuzu çirkin bulabilirim. Bir söz ki sizce güzel değildir, onu –manzum olsun mensur olsun– şiir olmak üzere telâkki etmek ihtimaliniz var mıdır? Sizce "iki kere iki dört eder" bir şiir olabilir, çünki ulviyeti, letâfeti onda buluyorsunuz. Bir köylü:

Karpuzu kestim sulandı
da boynuma dolandı

sözüne bayılır, onun şiiri odur. Bir şehirli bundan müteneffir olabilir, çünkü onun da şiiri başkadır.

Çaya gittim susuzum
Susuzum uykusuzum

lakırdısında ne ulviyet, ne letâfet bulabilirsiniz? Hiç, değil mi? Halbuki onu en güze bir şiir olmak üzere telâkki eden tabiatler var.

"Biz birtakım ne söylediğini bilmez cehele-i avâmdan bahsetmiyoruz" demeyiniz. Dünyada şiirsiz adam olmaz, şiir "ümîd" gibidir.

Varna'da "sülüs, nesih" hatlarından icâzet alacağım zaman yazdığım bir iki parça yazı tezhîb olunmak üzere "Şemnî"ye gönderilmiş idi. Aradan birkaç ay geçti. Bunlardan eser zuhûr etmedi. Kemâl-i heves ve ıstırab ile bekler dururdum. Bir gün teessürüm tezâyüd etti, bir kâğıdın üzerine şu kelimeleri yazıverdim:

Bakarım yollara kıt'am gelmedi
Yezid herif kıt'acığım yapmadı

işte o vakit bu, benim en güzel şiirim idi. Tıflâne bir makamı mahsus ile kendi kendime okudukça gözlerimden yaş akardı.

Sonunda bunu hocama gösterdim. Meğer birkaç yerinde imlâ yanlışı var imiş, tashîh etti. Bir de "aferin" verdi.

Oraları lâzım değil.

Ben bu sözümü henüz şiir olmak üzere okurum. O kadar teessür ile söylemiş idim ki hâlâ hatırıma geldikçe göğüs geçirmemek elimden gelmez.

Halbuki sonraları:

Ben ne Mesihî ne Mesihâ-demim
Zevki hakikatte arar âdemim

gibi sizin bile tahsîne mecbur olacağınız sûrette sözler söyledim. Bu şiir de o değil mi? İkisi de şiir!

Hulâsa ruhu en ziyade müncezib eden sözler şiirdir. Bu tabiidir. Şiire "Kelâm-ı mevzûn ve mukaffâ" demek ise sınâîdir.

Bu bâbda tabiilik sınâîliğe elbette takaddüm eder, çünkü insanın hiç beğenemeyeceği bir söz manzum olabilir. Pek beğeneceği bir söz de mensur olabilir. Ötekine şiir demeye berikene dememeye mecbur mu olsun? Hangi söz ruhunu en ziyade cezbediyorsa ona "şiir" der. Câzibesi onun mâ-dûnunda bulanlara şiir dememekle beraber "edebiyat" diyebilir. Kendisince hiçbir meziyeti olmayan lakırdılara –mücerred manzum olduğu için– "şiir" demedikten başka "edebiyat" dahi demez.

Yazacağınız cevaba göre bu bâbda istediğiniz kadar izahat vermeye hazırım.

Muallim Naci

Çocuk iken koynumda gezdirdiğim mecmûaya göz gezdirseydiniz birinci sahifesinde "Âşık Ömer"in şu neşîdesini muharrer bulurdunuz:

Har dibinde biten güle minnet eylemem
Arabî Fârisî bilmeyen dile minnet eylemem

.....[12]

O zaman ben bunu şiir tanırdım, halbuki ne vezni var, ne kafiyesi!

NOTLAR

1 "İyilik yapılınca tamam olur."
2 Metinde boş bırakılmıştır.
3 Muallim Naci, *Sâib'de Söz*, İstanbul 1303, 32s.
4 "Dağdan dağa sözden bir sofra kurmuşum; beraber geldiğim arkadaş nerede."
5 Metinde boş bırakılmıştır.
6 "Bilgili olan güçlü olur."
7 "(Kavgaya) ilk başlayan daha zalimdir."
8 Beşir Fuad, "Üdebâdan İstirham", *Saadet*, nr.402, 4 Mayıs 1886
9 Muallim Naci, "Bir Cevab", *Mektuplarım*, Konstantiniye 1303, s.143-149.
10 "İlk şiir söyleyen Âdem Safiyullah idi; vezne (şiire) yatkın yaradılışı âdemoğlunun delilidir."
11 Metinde boş bırakılmıştır.
12 Metinde boş bırakılmıştır.

MEKTUBAT

1

Selânik, 8 Teşrin-i sâni 301

Edîb-i hikmet-âferin!

Sahib-i sergüzeştin ulviyeti derecesinde âlî bir sûrette taraf-ı edîbânelerinden yazılan Victor Hugo'nun tercüme-i hâlini bir dikkat ve takdir-i fevkalâde ile okudum. Âciziniz zâten o ferîd-i zamânın tabiat-ı hikmet-i ulviyetinin meftûnlarından olduğum için eserinizi mütâlaa edişim o hakîm-i zî-şân ile kesb-i muârefe eylemiş kadar meserret ve memnuniyetimi mûcib olmuştur.

Lebîb-i muhterem! Bize bir şair-i a'zamı, beşeriyetin bir nüsha-i mükemmelini takdim ettiniz; âlem-i edebiyatımız size ebediyen minnettar kalacaktır. Fakîriniz mensubiyetiyle müftehir olduğum bir edîb-i mümtazın şânından, şerefinden hisseyâb olacağım için, derecesi tarif edilemeyecek kadar memnun oldum.

Bu eser-i kıymetdârı bir değil birkaç defalar okudum. Ezcümle bir defasında idi ki arkadaşlarla birlikte mütâlaa ettik. İkinci ciltte olan bazı muhakemâtı için itirazâtta bulunuldu. Birçok mübâhase cereyan etti. Doğrusunu söyleyeyim ki söylenilen sözleri muhikk buldum. Bu bâbda fikr-i hakîmânelerine müracaat etmek hatırıma geldi.

İşte şu arîzacığımı takdime cesaret-yâb oldum.

Bana bu cesareti veren eserin nihayetindeki mülâhazât-ı edîbâneleridir. Bâ-husus ki maksadım –haddimin hâricinde olduğunu bildiğim için– itiraz etmek değil, fakat bir istizâh-ı ha-

kikattir. Serbest söylemekten çekinmeyeceğim, bunu hüsn-i niyetime bağışlayacağınıza eminim. Her halde bir cevap i'tâsıyla bir âciz şâkirdi irşâda tenezzül buyurulur efendim.

İşte müşkillerim!

Eserin 200. sahifesinde başlayan muhâkemât, realistleri pek mültezimâne bir sûrette yazılmış olduğunu zannediyorum. Diyorum ki Beşir Fuad Beyefendi realizm mesleğini tercîh ettiği için hep realistleri iltizâm eylemiş ve bahsi bî-tarafâne yürütmeyerek meseleye hâricî bir nazarla bakmamıştır. Bu sözüm pek kavl-i mücerred değildir, delillerim de var. Sözümü isbat için bir "çünkü" lâzım, diyelim:

Çünkü, realistlerin tabirât-ı avâm-pesendâneyi isti'mâl edişlerine Hugo'nun itirazı, bu misüllü tabirât 16. asır üdebâsı bâ-husus Voltaire tarafından dahi isti'mâl olunmuş bulunmasına istinâden pek vâhidir, buyurulmuş. Fikrimce bu delil tabirât-ı necîbâne durur iken avâm-pesendânenin isti'mâline cevaz göstermek için bir delil-i şâfî olamaz. Zira o Voltaire vesâire üdebâ o tabirât-ı avâm-pesendâneden ziyade necîbânesini tercîh ve isti'mâl etmişler ve bazen bir lüzum üzerine onları da isti'mâl etmekten çekinmemişlerdir.

Bir muharririn tasvîr edeceği eşhâsın haline göre söz söylemesi muktezî olduğu kabil-i inkâr değildir. Zâten meselâ bir tenekeciye feylesofâne muhakemât yaptırmak kadar büyük bir garabeti hiç kimse tecvîz ve ihtiyâr etmez. Sözü, efkârı halince olmalı, ancak tabirâtı asilâne ve necîbâne yazılmalıdır.

Victor Hugo'nun kendisinin de bizzât o tabirât-ı avâm-pesendâneyi kullanmış olduğuna delil olmak üzere gösterilen iki mısra –velev böyle bin mısraı bulunmuş olsa bile– onun hakk-ı tenkidini iskât edebilir mi?.. İnsaf edelim Victor Hugo yüz binlerce mısralar söylemiştir. Bu mikdar içinde böyle iki mısra bulur isek yüzüne vurmakta muhikk olabilir miyiz?

Sonra, 203. sahifede Victor Hugo'ya edilen itirazâtın birinci fıkrasında realistlerin tasvîr ettikleri âleme tabib sıfatıyla girerek emrâzı teşhis eyledikleri beyan buyrulmuş. Bu kadarı kâfi olduğunu i'tikad buyuracağınızı hiç ümîd etmem. Zira malûmı edîbâneleridir ki emrâzı teşhisten maksad çâre-i tedavi bul-

maktır. Bu marazın tedavisi çaresi gösterilmedikten sonra teşhisinden ne menfaat ümîd olunabilir?

Hakikî bir nazarla bakar isek görürüz ki bugün cemiyet-i beşeriye bu emrâza bir ilaç vermiyor. O ilacı vermemek kabildir. Hakikatte yok ise böyle bir ilaç tasavvur ve tahayyül edilerek icad olunmalıdır. Ancak bu icada realistler muvaffak olamaz. Bu marazı tedavi edecek ilaç yalnız bir ilm ü maarifet olduğu dahi iddia edilemez zannederim.

İkinci itirazda Victor Hugo'nun "Ben tasavvur ettiğim eşhâs-ı zelîleyi daima teâlî ettiriyorum" sözüne mukabil, *Sefiller* romanı eşhâsından olan Tenardiye familyasını teâlî ettirmesi şöyle dursun esfel-i sâfilîn derecesine tenzîl ettiğini irâe buyurmuşsunuz! Doğrudur tenzîl etmiştir. Fakat şuracığını düşünmeliyiz ki Victor Hugo'nun teâlî ettirdiği eşhâs ile tenzîl eylediği eşhâs miyânelerinde pek büyük bir fark vardır. Evvelkiler cemiyet-i beşeriyenin mazlûmu, makhûru, diğerleri zâlimi, şakîsi! Evet mazlûmları teâlî ettirmelidir, fakat zâlimleri hayır!

Üçüncü itirazınızda Victor Hugo'nun "Sefâlet ve zarûreti üryan bir halde göstermeye salâhiyetiniz yoktur" demesine mukabil kendisinin âlemi doğru söylemekten men'etmek salâhiyetini nereden aldığını anlayamıyorum, buyurmuşsunuz. Bendeniz pek ziyade düşündüğüm için anlayabildim zannediyorum. Doktor marîzin familyasına çare-i tedaviyi göstermekle beraber marazın dehşetini saklamak salâhiyetini nereden almıştır...

Dördüncü itirazınızda buyrulduğu gibi Hugo teâlî ettireceğim diye hakikati tagyîr edenlerden değildir zannındayım. Zira 194. sahifede Victor Hugo'nun bir fikr-i hakikati nasıl teâlî ettirdiğine nümûne olmak üzere gösterdiği Shakespeare'in cümlesini ve onun edîbâne ve şairâne sûretini derc buyurmuşsunuz. Hugo'nun yazdığı tarzda hakikat tagayyür etmiş midir? Şüphe yok ki hayır.

Bendeniz realistlerin âsârının şâyân-ı istifâde olmadığını iddia etmemekle beraber Hugo'nun âsârının daha ziyade şâyân-ı istifâde bulunduğunu dava ederim. Gelelim Emile Zola'nın tenkidâtına:

Zola Hugo'nun mesleği üzerine idâre-i efkâr etmeyerek

âsârı tenkit ile uğraşmış, bununla meşgul olmuş, bulduğu hatâları –ki hemen umûmu ehemmiyetsiz şeylerdir– meydana koymuş, bununla Hugo'ya galebe çalmak istemiş. Heyhat!

Âlemde her şeyin bir kusuru olması muktezâ-yı beşeriyettir. Elbette Hugo'nun da bazı kusurları olur. Fakat yazdığı şeylerde savâbı hatâya pek ziyade galip geldiği için mükemmeliyeti teslîm olunur.

Bir edîbimizin dediği gibi, tenkid etmek kolaydır. İş o eseri vücuda getirmektedir. Eğer Hugo, Emile Zola'nın âsârını tenkide tenezzül etmiş olsa idi acaba ne kadar garabetler gösterirdi.

229. sahifede realizm ve romantizm mesleği reisleri beyninde bir mukayese yapmak için îrâd buyrulan muhakemât dahi bazı cihetlerle nazarıma iltizâmkârâne gibi göründü. Hugo'nun Zola hakkındaki ta'rîzâtı ciddi delâil-i metîneye müstenid olduğu gösterilmiş. Ben derim ki Hugo Zola hakkında hiçbir gûne ta'rîzâtta bulunmamış ve onu tenkit ile hiçbir vakit uğraşmamıştır. Eser-i edîbânelerinin 192. sahifesinde gösterilen bahis mu'terizâne bir tenkid değil dostâne bir mübâhaseden ibarettir.

Zola gibi Hugo da ciddi olarak uğraşsa, tenkide kalkışsa idi o da gösterdiğinden başka daha birçok delâil gösteremez mi idi? Maamâfih o muhâverecikte gösterilen delâili de kolaylıkla vâhidir diye atamayız. Tezyîf ve hakaret-âmîz ise hiç değildir.

230. sahifenin aşağılarından başlayarak gösterilen efkâr tamamiyle fikrimi te'yîd ve Zola'nın haksızlığını gösterir, değil mi?

231. sahifede "Hakikatte bulunan zevk-i letâfet-i ulviyet hiçbir yerde bulunamaz" buyrulmuş. Acaba Hugo hakikatten inhirâf ediyor mu idi? Hayır! Fakat hakikate bir şairiyet mezc eyliyor, tezyîn ediyor, daha âlî bir heyete koyuyordu.

Realistlerin mesleğini tasvîb buyurmaları romantiklerden ziyade hakikate itina eyledikleri içinmiş! Ancak realistler hakikati enzâra çıplak bir sûrette arzediyor. Hugo ise onu câlib-i nazar-ı dikkat olacak derecede tezyîn eyliyor. Sorarım hangisi müreccahtır?

Hugo'nun âsârında bazı muhâlât bulunduğu irâe buyrulmuş. Bu muhâlât ne gibi şeylerdir gösterilmemiş, söz kavl-i mücerredde kalmış. Nihayet kitabın nihayetinde 250. sahifede

on dokuzuncu asır Hugo'ya hasredilmeyeceğinden bahis buyrularak Hugo'ya fâik olmak üzere birçok zevât ta'dâd buyrulmuş. Bunların Hugo'ya tefevvuklarını kabul edemem.

Kendilerinin Hugo kadar şöhret kazanmamaları kadr ü meziyetçe ondan daha dûn olmalarına bürhân olamaz buyurulmuş. Halbuki ben bürhân olur derim. Bürhân olamayacağına illet olmak üzere "Hizmetlerinin derece-i ehemmiyeti umûmun bi-hakkın takdir edebilmesine müsâid olacak derecede ulûm ve maarifin intişâr ve taammüm etmediği" gösterilmiş. O halde Victor Hugo'nun iktidârı dahi takdir olunamamalı idi. Onların da Hugo kadar iktidârları, meziyetleri olsa idi lâ-büd onlarınki de Hugo gibi takdir olunmaz mı idi?

Fikr-i âcizânem Zola'nın Victor Hugo'ya tefevvuk etmesi şöyle dursun rekabet etmek değil, hattâ kâ'bına bile vâsıl olamayacağı hakkında olan fikrimin butlânını gösterir sûrette Zola'yı iltizâm buyurmalarının delâilini zaif gördüğümden arz-ı hal ile bir istizâh keyfiyetidir.

Şu arîzacığım *Tercüman*'da neşrettirilip de cevab-ı edîbâneleri dahi i'tâ buyrulur ise bendenizle beraber umûm dahi müstefîd olmuş olur. Bu istifâdeyi yalnız bendenize tahsîs ederek bir cevap tahrîr ve irsâli takdirinde dahi minnettar kalırım.

Fikrimi doğrudan doğruya gazete vasıtasıyla ilân etmekten hicâb eylediğim için işte zât-ı edîbânelerine ediyorum. İrâdeniize tâbi'im.

Muhlis-i bî-riyânız
Fazlı Necib
Tercüman-ı Hakikat, nr.2232, 2 Kânun-ı evvel 1885

2

Birader!

Laübâlilik samimiyetin en vâzıh bir delili olduğu için şu yolda hitaba cür'et ediyorum. İltifat-ı vâkıanıza teşekkürler ederim. Meziyet ve kudret-i edebiyeleri âsâr-ı nefîse-i aliyyelerinin mütâlaasıyla müstefîd olanlarca zâten malûm olduğundan göstermiş olduğunuz tevazu-ı fevkalâde fart-ı nezaketinize hamlolunacağı bedîhidir. Maahazâ ifrât hiçbir şeyde tecvîz olunamayacağından mahviyetin bu derecesi tasvîb olunamasa becâdır. Hakk-ı âcizânemde "edîb" gibi müstahak olmadığım bir büyük ünvân kullanılmış. Bu bâbdaki senânıza arz-ı teşekkürle beraber adem-i istihkakımı beyana mecburum. Çünkü edîb ünvânı âsârı nümûne-i fasâhat ve belâgat olabilecek ashâb-ı iktidâra mahsustur. Benim âsârım da nümûne olabilir, fasâhat ve belâgata değil, ancak galata.

Mülâhazât-ı aliyyelerini açıktan açığa der-miyân buyurduğunuz cihetle minnettarınızım. Bundan böyle dahi bu yolda devam buyurmanızı temenni ederim.

Hugo'da ilişilen yerler başlıca iki noktaya münhasır oluyor. Birincisi Hugo'ya karşı realistlerin iltizâm olunduğu zannolunması, ikincisi ulûm ve fünûnu keşfiyât ve tedkikat-ı vâkıalarıyla ihyâ eden Claude Bernard vesâire gibi asr-ı hâzır eâzımının Hugo'ya tercîhi savâb görülememesidir. Evvel emirde birinci nokta hakkında mütâlaâtımı arzedeyim. "Tabirât-ı necîbâne durur iken avâm-pesendânenin isti'mâline cevâz göstermek câ-

iz olamayacağı" der-miyân buyuruluyor. Halbuki realistler sûret-i mutlakada tabirât-ı necîbânenin terkiyle avâm-pesendânenin isti'mâlini iltizâm etmiyorlar. Bu tabirleri bir lüzum-ı hakikî üzerine kullanıyorlar. Böyle bir lüzum üzerine isti'mâl olunan ta'birâttan dolayı sâir üdebâ (Hugo dahil olduğu halde) nasıl muâheze olunamaz ise realistlerin de muâheze olunamamaları zarûrîdir. "Bir tenekeciye feylesofâne muhakemât yaptırmak kadar büyük bir garabeti hiç kimse tecvîz ve ihtiyâr etmez, ancak ta'birât asilâne ve necîbâne yazılmalıdır" buyuruluyor. Halbuki tasvîr olunan bir şahsın sözü ve efkârı hâline muvâfık olmak lüzumu kabul olunduktan sonra tarz-ı ifâdesini değiştirmek neden lâzım gelsin? Ale'l-husus Hugo da *Sefiller*'de "argo" denilen sârik ve külhanbeyi lisanını kullanmaktan çekinmemiştir. Her yerde tabirât-ı asilâne ve necîbâne kullanılmak mecburî ola idi Hugo o yolda tabirâtı bulmaktan âciz değildi ya! *Sefiller*'de "argo" tabirâtı bulunmakla eserin meziyet-i asliyesine halel gelmediği gibi realistlerin âsârında lüzum üzerine isti'mâl olunan tabirât-ı avâm-pesendâne bu eserlerin kadrini tenzîl ve tenkis edemez. Biz Hugo'yu ma'hûd mısralardan dolayı tahtıe etmek istemedik, belki kendisinde vâki olan bir halden dolayı diğerlerini itham etmek istediğini muvâfık-ı insaf görmedik.

Realistler yalnız teşhis-i emrâz ile iktifâ etmiyorlar. Emrâzın esbâb-ı hakikiye ve tabiiyesini tedkik ile enzâr-ı âmmeye vaz' ediyorlar. Bu gibi emrâzın tedavisi onları tevlîd eden esbâb ve ahvâlin indifâ'ıyla hâsıl olacağından bu sebeplerin ne gibi şeyler olduğunu meydana koymak zâten çare-i tedaviyi göstermek değil midir?

Victor Hugo sûret-i mütâlaada "Ben tasvîr ettiğim eşhâs-ı zelîleyi daima teâlî ettiriyorum" dediği cihetle biz de bu kaziyyenin her zaman doğru olmadığını göstermek için misâl olarak Tenardier'yi zikretmiş idik. Siz ise "Mazlumları teâlî ettirmelidir fakat zâlimleri hayır" buyuruyorsunuz. Halbuki Victor Hugo'nun iddiasından sizin fikriniz istintâc olunmuyordu. Ale'l-husus tenzîl ve teâlî ettirmek lüzumunu esasen anlayamıyorum, çünkü bir şey hadd-i zâtında iyi ise onu hakkıyla tecessüm ettirmek kâfidir. Hakikatte mazlum olan zâten şâyân-ı merhamettir. Rikkat ve merhameti celb için başka bir renkte

göstermeye mahall yoktur. Aksi de bu kabildendir. Teâlî ettirmek maksadıyla bir şeyin mahiyeti tagyîr olunmamalıdır. Tabib marîzin familyasına çare-i tedaviyi göstermekle beraber marazın dehşetini saklamak salâhiyetini nereden almışsa Hugo da realistleri doğru söylemekten men'etmek salâhiyetini oradan aldığı beyan buyruluyor. Halbuki bu kıyâsınızı savâb göremiyorum. Çünkü marîzin emr-i tedavisi tamamiyle tabibe muhavveldir. Her ne der ise o yapılır, vermiş olduğu edviyenin tesirâtı hakkında kimseye izahât vermeye borçlu değildir; hastalığın dehşetini ailesine söylemekten marîzin emr-i tedavisince ekseriya bir sühûlet beklenmez; maamâfih öyle bir sühûlet me'mûl olunduğu zaman o dehşeti tamamiyle yalnız ailesine değil hattâ bizzât marîze bile tefhîm ve beyândan kat'iyen çekinmemek vazifesidir. Cemiyet-i beşeriyenin mübtelâ olduğu emrâz ise şıkk-ı âhirden ma'dûddur. Bundan mâadâ üdebânın gösterdiği tedavi derhal icra olunmak imtiyâzını da hâiz değildir. Binâberin marazın dehşetini halka ifhâm etmeli ki lüzum-ı tedavi lâyıkıyle hissolunsun; gösterilen çare muvâfık-ı maslahat görülsün.

Hugo'nun bir fikri teâlî ettirdiğine dair göstermiş olduğu nümûne yalnız tabirât ve teşbihâttâ kalır. Yoksa tasvîr ettiği eşhâs ve vakayi'in daima muvâfık-ı hakikat olduğunu Hugo'yu iltizâmda en ileri varmış olan romantiklerin ser-âmedânı bile iddia edememişlerdir.

Zola'nın tenkidâtında nakleylediğimiz bazı parçalar zâten *Hernani* ve *Ruy Blas*'daki eşhâsın ahvâl ve harekâtı hakikate mukarin olmadığını göstermektedir. Maamâfih Zola'nın gerek mesleğini tervîc ve gerek romantiklerin âsârını tenkid yolunda yazmış olduğu makalelerin yedi cilt teşkîl eylediği ve bunların esâmisini zikr ve beyan eylemiş idik. Zât-ı âlileri zâten lisan-âşnâ bulunduklarından bu eserleri nazar-ı mütâlaadan geçirmeye rağbet buyrulur ise realistler hakkında hüsn-i teveccühünüz artacağını kavîyen ümîd ederim. Bunları bi-tamâmihâ mütâlaa buyurduktan sonra yine kanaat hâsıl olmazsa alâ-kadrü'l-istitâa arz-ı izahâta hazırım.

Hugo'nun hakikate tamamiyle riâyet eylemediği muhtâc-ı izah değildir zannıyla bu bâbda misâl îrâdına lüzum görmemiş

idik. Maamâfih ifâdemiz buyurduğunuz vechle kavl-i mücerredde kalmamak için bir iki tanesini zikredelim: Evvel emirde *Cromwell* nâm eserin eşhâsından "Lord Rochester" görülüyor. Cromwell 1658 tarihinde vefat eylediği halde Rochester 1648 tarihinde tevellüd etmiş idi. Tasvîr olunan vak'a Cromwell'in vefatından bir sene evvel cereyan eylediği cihetle şair hakikat-i tarihiyeye riâyet etmek lâzım gelse idi Rochester'i dokuz yaşında bir çocuk göstermek icab eder idi. Sâniyen, *Les Burgraves* nâm eseri sırf hayal-i muhâldir. Hugo'nun âsârında bu gibi tahrîfât ve muhâlât nevâdirden değildir. Binâenaleyh edîb-i müşârün-ileyhin âsârını hakikate muvâfık olup olmadığını tedkik maksadıyla mütâlaa buyuracak olur iseniz bu yolda pek çok şeylere tesadüf edebileceğinizden daha ziyade misâl îrâdına lüzum görmedik. Zâten maksad da âsârında hakikate mugayir şeyler olduğunu göstermekten ibaret değil mi idi.

Alfred Bardeau Hugo ile olan muhâveresini realistleri tenkid ve tezyîf maksadıyla neşreylemiştir. Bu muhâverenin müzeyyifâne olduğu ise Courbet'nin duvarındaki noksanın ne olduğunu sual eylemesi üzerine Hugo'nun "Ekseriya duvarların dibinde bulunan şey ki sizden daha realist olmak isteyen bir adam gelip onu oraya koymakta kusur etmeyecektir" demesidir. Eğer bu tezyîf değil ise tezyîf nasıl olmak icab eder?

Realistler esasen tasvîr ettikleri vakayi' ve eşhâsın hakikate muvâfık bir sûrette olduğunu iddia ediyorlar. Bu iddialarını ise zâten Hugo teslîm ediyor. Gerek Emile Zola'nın ve gerek Alphonse Daudet'nin kudret-i kalemiyesini Avrupa'da hiçbir kimse inkâr etmemiştir. Romantikler ile realistlerin beyninde olan münâzaa ise hakikatin her ne sebeple olur ise olsun tagyîri câiz olup olamayacağı kaziyyesidir. Romancılık sanatı nokta-i nazarından bakılacak olur ise bir şeyi bi-hakkın tasvîr etmek onu hayal ile mezc etmekten daha ziyade vukuf ve maharete vâbestedir. Çünkü herhangi âlemi tasvîr murad olunur ise onun hâline, efkârına, etvârına, meşrebine, lisanına tamamiyle muttali ve âgâh olmak icab eder. Bu ise az bir himmetle vücuda gelir şey değildir.

Bir eseri tenkid etmek kolaydır. İş o eseri vücuda getirmektir, fikri pek doğrudur. Hattâ Emile Zola realizm mesleğini is-

tihfâf etmek isteyenlere o yolda bir eser vücuda getirmelerini teklif eylediği halde muârızlarından henüz bu davete icâbet eden olmadı.

Hakikate bir şairiyet mezc eylemek ve daha âlî bir heyete koymak demek bence hakikati az çok hâl-i aslisinden inhirâf ettirmenin hüsn-i tabiridir. Hakikat hadd-i zâtında âlî ve ibret-âmîz olduğu için muhtâc-ı teâlî değildir. Muallim Naci Efendi hazretleri *Saadet* gazetesi nüshalarının birinde Hazret-i Risâletpenâhinin "Yârab bize eşyayı hakikati üzere göster"[1] yolunda bir münacaatları olduğunu zikretmişler ve bu temenniye milletçe âmin diyelim buyurmuşlar idi.

Âlem-i insaniyetin öteden beri müstefîd olagelmekte olduğu bunca terakkiyât ve bedâyi bazı eşyayı hakikati üzere görmeye müyesser olmakla hâsıl olmuştur. Fevz ü felâh ancak eşyayı hakikati üzere görmeye sa'y ü ikdâm ile olur. Binâberin hakikate şairiyet mezc etmek hakikati teâlî ettirmek, yok hakikate kanat vererek semânın tabakat-ı süreyyasında uçurtmak filân gibi birtakım tabirât ile tagyîr-i hakikati tecvîz etmemeliyiz. Her şeyin mahiyet ve hakikatine tamamiyle kesb-i vukuf eylemeye cehd etmeli ve bu yola hizmet edenlerin mesleklerini diğerlerinkine tercîh etmeliyiz.

*

Gelelim ikinci noktaya:

Her şahsın kadr ü meziyeti şöhretiyle mebsûten mütenâsib olduğuna dair vâki olan iddianızı zât-ı fâzılânelerine yakıştıramadım. Mücerred Hugo'yu isimlerini ta'dâd eylediğimiz zevâta fâik göstermek maksadıyla iltizâm olunduğu için böyle bir iddia der-miyân edildiğine zâhib olmakta ma'zûrum. Bir şahsın kadr ü meziyetine şöhreti mizân-ı sahîh olabilmek için âlemde şöhret-i kâzibe olmamak, her şeyin mahiyetini bi-hakkın takdir ve temyîz edecek derecede halkın kuvve-i mümeyyizesi mükemmel, hatâdan sâlim bulunmak icab eder ki vukuat bunun aksini göstermektedir.

Hugo hâlen mazhar-ı takdir ve tebcîl olan âsârmın kısm-ı a'zamını şöhreti hemen yok diyecek derecede dûn olduğu bir zamanda vücuda getirmişti. O zamanda şöhretçe Hugo'ya fâik pek çok zevât var idi ki fî-yevmenâ hezâ nâmları Hugo'nun

şöhretine nisbeten gûşe-i nisyânda kalmış gibidir. Der-miyân olunan iddia muvâfık-ı hâl ve maslahat ola idi ta o zamanda Hugo şöhretçe diğerlerine tefevvuk etmek icab etmez mi idi?

Encümen-i Dâniş a'zâlığına Hugo namzed olduğu vakit Dupaty ile Molé'nin tercîh olunması isbat-ı müddeâmıza delil-i kâfi değil midir?

Jean-Jacques Rousseau'nun ibka-yı nâmı için rekz olunan heykellere sarfedilen meblağdan onda biri sağlığında eline geçmiş olsaydı çocuklarını piçhâneye bırakmak mecburiyetinde bulunur mu idi?

Amma denecek imiş ki o zamandan beri hayli müddet mürûr etmiş ve bu müddet zarfında fikirlerce hâsıl olan terakki erbâb-ı iktidârın meziyet ve kadrini takdire kifayet edecek mertebeye vâsıl olmuştur. Vâkıâ ezmine-i sâlifeye nisbeten kadirşinâslık hayli terakki etmiş ise de bu terakki nisbidir. Henüz mertebe-i kemâle vusûl mümkün olamamıştır. Şu iddiamızı isbat için bir misâl îrâd edelim:

Eşher-i müşerrihînden Froveille'in [?] vefat eylediği gün tesadüf kabilinden olarak Paris'te Opera Komik muganniyelerinden biri terk-i hayat eder. Gazeteler Froveille hakkında "Müşerrih-i meşhur Froveille'in bugün vefat eylediği maateessüf haber alınmıştır" meâlinde birer fıkracık derciyle kanaat eyledikleri halde muganniyenin sitâyişine ve vuku-ı vefatından dolayı hâsıl olan teessür-i azîme dair yazılan makaleler tamam bir hafta Paris gazetelerinin sütunlarını işgal etmişti. Şu nümâyişlere bakılsa ma'hûd muganniyenin kadr ü meziyetçe Froveille'e tefevvuku kabul olunmak lâzım gelir ki buna hiçbir vechle vicdan-ı âlilerinin kail olamayacağına eminim. Froveille'in vefatı 1874 tarihine müsâdiftir, tarih-i mezkûrdan beri mürûr eden müddet-ı cüz'iyye zarfında bu gibi haksızlıkların tekerrürünü men'edecek derecede fikirlerce bir büyük inkılâb vukua geldiği iddia olunamaz zannederim.

İşte şu arzeylediğim misâl, isimlerini ta'dâd eylediğimiz zevâtın âlem-i insaniyete ettikleri hizmetleri bi-hakkın takdir ettirecek derecede ulûm ve maarifin intişâr ve taammüm etmediğini pek vâzıh bir sûrette isbat eylemektedir.

"Madem ki Victor Hugo'nun kadr ü meziyeti takdir olun-

muştur, sâirlerinin de Hugo kadar iktidârı ola idi onlarınki de takdir olunmaz mı idi?" meâlinde îrâd buyrulan sualinize "Olunmazdı, olunmadı ve olunamazdı!" mukabelesinden başka bir cevab-ı savâb bulunamaz. Çünkü, Victor Hugo'nun âsârını az çok anlayabilmek için lisan-ı Franseviye âşinâ olmak kifâyet eder. Halbuki esâmilerini ta'dâd eylediğimiz zevâttan meselâ Claude Bernard'm âsârı yalnız Fransızca bilmekle anlaşılmaz. Lisan-âşnâ olmakla beraber birçok ulûm ve fünûnun mebâhis-i esasiyesine âgâh olmak da şart-ı a'zamdır. Vâkıâ Hugo'nun âsârında tesadüf olunan bazı efkâr-ı hakîmânenin dakayık ve gavâmızına muttali olabilmek için de hayli vukuf lâzım ise de buralarını anlayamayanlar da Hugo'nun âsârını mütâlaa edebilirler. Herkes behresi nisbetinde hisse-mend olur; kimi tarz-ı ifâdeyi takdir eder, kimi romanlardaki maceralardan mütelezziz olur, kimi tiyatrolarını seyrederek hoş vakit geçirir, kimi edebiyat-ı şairânesinden mahzûz olur, bu sûretle nâmı kolaylıkla ma'rûf olur. Birçoğu da hiçbir eserini okumadıkları halde yalnız nâm ve şöhretini işitmekle "kulaktan âşık" olurlar.

Ale'l-husus Hugo meslek-i âhirinde pâyidâr oluncaya kadar birçok meslek değiştirmişti. Tevârih-i muhtelifede kabul eylediği meslekleri tervîc yolunda eş'âr tanzîm eyledi. Binâberin şair-i müşârün-ileyhin âsârı miyânında herkes kendi meslek ve meşrebine muvâfık fikirler bulabilir. Hugo'nun tezyîd-i şöhretine bâdî olan esbâbdan biri ve belki birincisi de bazı sademât-ı siyâsiyeye hedef olmasıdır.

Hugo'nun âsârı sırf fennî eserlere nisbeten harc-ı âlem olduğu için kadr ü meziyeti daha kolay anlaşılabilir. Başka bir mahallde sarfolunan "demir leblebi" teşbihini Claude Bernard'm âsârına tatbik edebiliriz. Bu leblebileri hazmedecek mide değil, dimağdır. Ancak bunları hazmedebilmek için vaktiyle binbirtakım agdiye-i mukavviye ile tehyie olunmak icab eder. O mukavvî gıdalar ise ulûm ve fünûn-ı tabiiyenin mebâhis-i esasiye ve mühimmesidir. Başka sûretle o leblebiler hazmolunamazlar.

Felsefe hususunda Hugo ortaya yeni bir fikir koymamıştır. 1792 tarihinde tevellüd edip 1867 tarihine kadar muammer olan Victor Cousin'in ta'lîm ve tedrîs eylediği hikmet-i ruhani-

yete intisâb ve tebaiyyet etmiştir. Siyâsiyât hususunda dahi tesiri zâten mevcud olan fikirleri neşr ü ta'mîm eylemiştir. Hugo hekîm ve siyâsiyûndan olmaktan ziyade şairdir, şiiri ihya etmiştir. Claude Bernard ise muhibb-i fendir. Bu iki zâtın hangisinin kadr ü meziyetçe diğerine fâik olduğunu anlamak için terakkiyât-ı medeniyeye fen mi yoksa şiir mi daha ziyade hizmet eder, burasını nazar-ı mütâlaaya almak kâfidir.

İşte birader, aklımın erdiği kadar mütâlaâtımı arzettim. Tasvîb buyrulmayacak veya muhtâc-ı izah görülecek fikirlerim hakkında mülâhazât-ı aliyyelerinin beyan buyrulmasını niyâz ve iltimâs ederim.

Beşir Fuad

Tercüman-ı Hakikat, nr.2237, 2239; 2, .9 Kânun-ı evvel 1885

3

Selânik, 20 Teşrîn-i sâni 301

Cevabınızı lüzumu derecede dikkatle okudum. İstizâhâtıma i'tâ buyrulan izahâtın bazılarına kandım; fakat bir kısmını güzel anlayamadığımdan olmalıdır, pek muhikk ve vâzıh bulamadım.

Haksızlığımı anladığım cihâtı itiraf edeceğim; kani olamadığım cihâta olan itirazâtımı da tekrar ve izah eyleyeceğim.

Birinci derecede, tabirât-ı necîbâne dururken avâm-pesendânenin isti'mâline cevâz göstermek câiz olamayacağı hakkındaki fikrime cevaben "Realistler sûret-i mutlakada tabirât-ı necîbânenin terkiyle avâm-pesendânenin isti'mâlini iltizâm etmiyorlar" buyrulmuş. Şu kadar var ki, eser-i âlilerinin 189. sahifesinde Zola'nın açtığı çığırda "Romanların eşhâsı mensub oldukları sınıfa mahsus lisan ve tabirâtı kullandıkları gibi amele âlemini tasvîr eden *Assommoir* nâm eserini dahi baştan âhire kadar amele lisanıyla yazmıştır" diye muharrer idi. Binâenaleyh bu ifâde-i âlilerine ve Zola'nın okuduğum *Nana* nâm romanın reviş-i tahrîrine istinâden ekseriyetle tabirât-ı avâm-pesendâneyi isti'mâl ettiklerini zannettim. Madem ki roman tasfiye-i ahlâk için yazılıyor, madem ki ahlâk edebiyattan ma'dûddur bir romanın da reviş-i tahrîrinin edebiyat kavâidi dairesinde ve asilâne ve necîbâne tabirât ile yazılması iktizâ eder" dedim. Sonra bu fikr ü mütâlaa üzerine o cümleleri yazdım.

Daha aşağıda "Tasvîr olunan bir şahsın sözü ve efkârı hâli-

ne muvâfık olmak lüzumu kabul olunduktan sonra ifâdesini değiştirmek neden lâzım gelsin?" buyrulmuş. Romanlar arzettiğim gibi edebiyattan ma'dûd olduğunu zanneylediğim için bu fikirde bulunurum.

Hugo'nun da *Sefiller*'de "argo" lisanını kullanması eserin meziyet-i asliyesine halel getirmediği beyan buyrulmuş. Fakat malûm-ı edîbâneleridir ki Hugo romanında tasvîr ettiği sârik ve külhanbeylerinin cümlesine "argo" lisanıyla söz söyletmemiştir. "Argo" lisanından olan cümleler ma'dûddur. Onlar da ancak bir lüzum ve maksad üzerine yazılmıştır. Realistler de bu tabirâtı bir lüzum üzerine isti'mâl etmiş olsalardı hiç itiraza lüzum görmezdim. Fakat onlar ser-â-pâ tabirât-ı avâm-pesendâne ile roman yazıyorlar. Buyurduğunuz gibi bir lüzum üzerine tabirât-ı avâm-pesendânenin isti'mâli bir eserin kadrini tenzîl ve tenkis etmez. Ama hep o tabirât ile yazılmış bir roman edebiyattan ma'dûd olamaz derim, böyle zannederim. Bunun için bu bâbdaki izahâtınız kanaat-bahş olamaz. Realistlerin tasvîr ettikleri âleme tabib sıfatıyla girerek marazı teşhis ettiklerine dair eser-i âlilerinde olan fıkra üzerine ettiğim istizâha i'tâ buyrulan izahât muvâfık-ı hakikattir. Tamamiyle kani ve müstefîd oldum. Teşekkür ederim.

Victor Hugo'nun "Ben tasvîr ettiğim eşhâs-ı zelîleyi daima teâlî ettiririm" sözüne mukabil îrâd buyrulan mütâlaât üzerine ettiğim istizâha, "Tenzîl ve teâlî ettirmek lüzumunu esasen anlayamıyorum, çünkü bir şey hadd-i zâtında iyi ise onu hakkıyla tecessüm ettirmek kâfidir... Teâlî ettirmek maksadıyla bir şeyin mahiyeti tagyîr olunmamalıdır" diye cevap i'tâ buyrulmuş, buna kani olamam. Maksadımı izah edeyim:

Victor Hugo *Sefiller*'de Fantine isminde bir kadın tasavvur ve tasvîr etmiştir ki hadd-i zâtında yüreği, vicdanı pek iyi, mazlûm, namuslu bir kız idi; iğfâl olundu, terk edildi bir de çocuğu var idi. Hem onun hen kendisinin taayyüşü için çalışmaya mecbur oldu. Sefâletin son derecesine kadar tahammül etti, elinden geldiği kadar çalıştı. Nihayet bir "namuslu" kadının fikriyle kovuldu. Bâr-ı ihtiyâc tazyik ediyordu. Saçlarını, dişlerini sattı. Felâkete bu dereceye kadar tahammül etti. Sonra cemiyet-i beşeriye bu mazlûmu sezâ-vâr-ı tahkir gördü. Cevabnâ-

me-i âlilerinde buyrulduğu gibi bu mazlûm şâyân-ı merhamet görülmedi, reddolundu; tahkir, tezlîl edildi. Hugo da enzârda zelîl olan o mazlûmu teâlî ettirdi. Jean Valjean da böyle. Fakat bunları teâlî ettirdiği vakit mahiyet-i asliyelerini tagyîr etmedi, oldukları gibi enzâra arzetti, zannolunduğu gibi zelîl olmadıklarını gösterdi... Çünkü ol sûretle görünüyorlardı...

Tabib marîzin familyasına çare-i tedaviyi göstermekle beraber marazın dehşetini saklamaya mecbur olduğunu kıyasen göstermiştim. Bu kıyasım savâb görülmemiş. Pek güzel, buna kani olurum. Fakat kıyasımın savâb olmamasıyla davamın butlânı sâbit olmaz. Şimdi esasa bir nazar atfedelim. Eser-i âlilerinin 196. sahifesinden 199. sahifesine kadar imtidâd eden Victor Hugo'nun mütâlaât ve delâilinin butlânını göstermeğe 204. sahifede "sâlisen" ile başlayan fıkra kâfi midir? O fıkrada Victor Hugo'nun haksız olduğu delâil ile isbat olunmuş mudur? Sefâlet ve zarûreti üryan-ı müthiş bir halde göstermekten ne fâide hâsıl olduğu izah edilmiş midir? Hugo'nun gösterdiği mazarratlar ve mazeretlerin vâhi olduğuna senedât var mı? Bunlar olmadığı halde bu fikr-i selîm onun davasının butlânını kolaylıkla teslîm edebilir mi? Zannetmem!

"Hugo'nun bir fikri nasıl teâlî ettirdiğine dair gösterdiği nümûne yalnız tabirât ve teşbihâttâ kalıyor" buyrulduğu gibi tasvîr ettiği eşhâs daima muvâfık-ı hakikat olmadığı dahi ilâve olunmuş. Daima muvâfık-ı hakikat değilse ekseriya öyledir.

Zâten bir fikr-i hakikat tabirât-ı âliye ve teşbihât-ı ulviyeden başka bir vasıta ile teâlî ettirilemez. Bil-farz "âlemde saadet hüsn-i hâle vâ-bestedir" hakikatı, şöyle sadece bir cümle ile arzolduğu vakti mi, yoksa bu hakikat âlî, ulvî, mükemmel teşbihât ve tabirât ve delâil ve fasîh ve beliğ bir manzume ile enzâra vaz' olunduğu takdirde mi daha ziyade ruhlu, tesirli olur? Bu sûretle hakikat mestûr mu kalır? Hakikat bu kadar ulviyet içinde takdir olunamazsa üryan bir halde görüldüğü vakit hiç de takdir edilemez. Hakikat-bîn olanlar hakikati her sûrette tanırlar. Bu sûrette ise bir ulviyet-i diğer müncelî olduğu için daha ziyade câlib-i nazar-ı dikkat olur. Eğer bir fikri hakikate iltizâm ile ulviyet bahş etmeye lüzum yoksa, bu bir meziyeti hâiz değilse acaba ulviyette ne meziyet kalır. Tezyînât-ı edebiye ile ha-

kikat tezyîn olunmayacak olduktan sonra o meziyyâta ne lüzum kalır? Yoksa o tezyînât ile efsaneleri mi teâlî ettirmeye çalışmalıdır? Ol kadar kavâid ve sanâyi'-i edebiyeye libâs-ı hakikat diyecek yere, kalb yaldız mı diyelim?

İmdi Victor Hugo'nun bir fikri tabirât ve teşbihât ile teâlî ettirmesi hâiz-i ehemmiyet değil mi? Daire-i hakikatten çıkmayarak, elfâzda, efkârda ol kadar sanat, ol derece ulviyet göstermek bir fikri teâlî ettirmek değil midir?

Zola'nın tenkidâtını câmi' olan âsârı ihtâr-ı edîbâneleri üzerine celb için yazdım. Onları mütâlaa ile realizm mesleğine muhabbetim ihtimal ki artar, fakat Victor Hugo'nun âsârına olan muhabbetime tekabül edemeyeceğini zannederim. Çünkü fikrimce daima gördüğümüz, bildiğimiz bedîhi hakayıkı tekrar daha mükemmel sûrette görmekten ise daire-i imkân ve hakikatte mevcud olup da herkesin göremediği tanıyamadığı, tasvîr edemediği esrâr-ı hakikati bir parlak fikrin tasvîr ve irâesiyle görmek, mütâlaa ile öğrenmek daha ziyade fâide ve lezzet-bahş olur zannederim.

Alfred Bardeau Hugo ile olan muhâveresini realistleri tenkid maksadıyla neşreylemişse, Victor Hugo o tenkidâtı Alfred Bardeau'nun neşrettirmesi için değil söz sırası gelmiş de söylemiştir. Tekrar ederim ki Victor Hugo meşgul olsa idi mutlak Emile Zola'nın âsârında da birçok hakikate mugayeretler gösterebilirdi. Çünkü bir hâkim "Madem ki insan nâkıs bir mahlûktur, ondan mükemmel hiçbir şeyin suduru beklenmemelidir" demiştir. Victor Hugo'nun hatâları iade olunup da Emile Zola'nın lâ-yuhtî olmadığı dava edilemeyeceği tabiidir.

İkinci noktaya gelince!

Claude Bernard ve rüfekasının Hugo'ya tefevvukları kabil olamayacağı hakkında der-miyân ettiğim fikir üzerine i'tâ buyrulan izahâta kısmen kani oldum, kani olmadığım cihetler de vardır. Kani oldum çünkü bir insanın gördüğü, beğendiği bir şeyden daha âlisinin adem-i vücudunu, kendisinin görüp bilmemesi hasebiyle dava etmesi muvâfık-ı akl ü hikmet olamayacağını düşündüm. Bendeniz Victor Hugo'nun âsârını bâ-husus eş'ârmı fevkalâde sevdiğim ve hayranı olduğum için âlemde bundan daha âlî bir şey olamayacağını zannediyordum. İti-

raf ederim bâ-husus fenne adem-i intisâbım hasebiyle ta'dâd buyurduğunuz esâminiņ birkaçının hattâ isimlerini bile işitmemiş idim. Şu kadar ki Victor Hugo'nun kadr ü meziyetinin ulviyetini ve ferîd-i zamân olduğunu iddia eden Académie Française ile beraber bil-cümle Fransız üdebâ ve hükemâsıdır.

"On yedinci asır Molière, Racine, Corneille asrı, on sekizinci Voltaire asrı olduğu gibi, on dokuzuncu asır da Victor Hugo asrı olacaktır" diyeņ yine bunlardır. "Hugo'nun nûr-ı hikmeti bu asrın iki sülüsünü tenvîr ettiği gibi nihayetine kadar da tenvîr edecek ve daha birçok a'sârı parlatacaktır" sözünü yine onlar söylediler. Ben de bu davaya istinâd etmiştim! Ma'zûrum!

Bir de Victor Hugo'nun şairiyetinin meziyeti bir mütefenninin hizmetinden pek de dûn olduğunu teslîm etmek istemiyorum. Bizde şairliğin meziyeti umûmen takdir olunamamıştır. Çünkü ma'dûd olan birkaçını tefrîk ettikten sonra mevzûn söz söylemekten başka bir şey yapmıyorlar. Fakat Victor Hugo eş'ârıyla zevkten ziyade ahlâka hizmet etti. Hissiyât-ı cemiyet-i medeniye Hugo'nun âsârından mı yoksa mütefenninlerin keşfiyâtından mı daha ziyade müstefîd olduğunu nazar-ı dikkate alalım, ol vakt hakikat meydana çıkar.

Cevabnâme-i edîbânelerinde buyrulduğu gibi Hugo'nun âsârı harc-ı âlem olduğu için istifâde de o nisbette taammüm etmez mi? İlm ü maarifet ne kadar terakki ederse etsin efrâd-ı beşer fenden mukaddem hizmet ve ahlâka arz-ı ihtiyâc eyleyeceği kabil-i inkâr mıdır? Victor Hugo'nun iştihârmı bir şöhret-i kâzibe addedebilir miyiz? Bunu tasdik ve iddia eder misiniz? Ümîd etmem!

Bu bâbda tatvîl-i makala lüzum görmeyerek meseleyi nazar-ı edîbânelerine arzederim. Tekrar tasdî'e cür'et edişim i'tâ buyrulan müsaade-i edîbânelerine müsteniden vâki oldu.

Yine bir cevap i'tâsıyla bendenizi müstefîd buyurur iseniz minnettar kalır ve artık bu bâbda bir daha tasdî'e kıyam etmeyeceğimi arzederim. Teveccühât-ı edîbânelerinin kemâ-kân üzerimde lem'a-nisâr olması aksâ-yı emelimdir. Arîzamın neşri hususu ise yine rey-i edîbânelerine muhavveldir.

Fazlı Necib

Tercüman-ı Hakikat, nr.2256, 29 Kânun-ı evvel 1885

4

Birader!

Cevabnâme-i âcizînin muhtâc-ı izah görülen mevâddı hakkında mütâlaât-ı aliyyelerini kanaat-ı vicdaniyelerine muvâfık bir izahâtın arzına mübâderet eylerim:

Realistlerin isti'mâl eyledikleri tabirât-ı avâm-pesendâne, mukaddemâda arzolunduğu vechle, tasvîr ettikleri eşhâsa kendi lisanlarını söyletmek, hakikatten ayrılmamak maksadına ve lüzumuna mebnîdir. *Assommoir*'ın baştan âhire kadar amele lisanıyla yazılması tabirât-ı mezkûrenin letâfet-i asilâneye tercîhinden değil, amelelere sa'y ü ikdâmdan hâsıl olan refahı ve aksinden tevellüd edecek netâyic-i vâhimeyi tefhîm için yazılan bir eserden herkesten ziyade ameleler müstefîd olacaklarından bunların anlayabileceği bir lisan iltizâm olunmuştur. Zola'nın *Une Page d'Amour, La Joie de Vivre* gibi âsârında isti'mâl olunan lisan gerek *Assommoir*'ın ve gerek *Nana*'nın reviş-i tahrîrine şebîh olmaması isbat-ı müddeâmıza kâfidir.

Realizm, tabirât-ı avâm-pesendâneyi tercîh ve iltizâm etmek, cemiyet-i beşeriyenin tabakat-ı süfliyesindeki sû-i ahlâkı tasvîr etmek mesleği değildir. Herhangi âlemin tasvîri murad olunur ise onu doğru ve hakikat-i hâle muvâfık bir sûrette tasvîr etmektir. Bir vechle ki o yolda bir eseri okuyan adam müddet-i medîde o âlemde yaşamış gibi eşhâsının hâline efkârına, etvârına, meşrebine, lisanına tamamiyle muttali ve âgâh olabilsin. Zola bu meseleyi muârızlarına anlatmak istemiş ise de mu-

ârızları anlamamayı iltizâm ettiklerinden tefhîm-i merâma muktedir olamamıştır.

Balzac ile Alphonse Daudet realisttir; maamâfih bunların nazar-ı mütâlaa-i âcizânemden geçen âsârı *Assommoire* hakkında vârid olan ta'rîzâttan masûndurlar. Şu izahât tabirât-ı avâm-pesendânenin realistler nezdinde elfâz-ı necîbâne ve asilâneye müreccah olmadığını ve tabirât-ı mezkûrenin isti'mâli hakikatten ayrılmamak veya (*Assommoir*'da olduğu gibi) muhâtablarına tefhîm-i merâm edebilmek lüzum ve maksadına mebnî tecvîz olunduğunu isbata kâfidir zannederim.

Assommoir veya *Nana*'nın edebiyattan ma'dûd olup olmayacağı bahsine gelince deriz ki bir eserde edîbâne addolunmayan tabirât bulunmakla o eserin edebiyattan ma'dûd olmaması Avrupa üdebâsı miyânında kaide ittihâz olunmak lâzım gelse idi meselâ Molière'in âsârı klasik yani kitab-ı tedrîsiyeden ma'dûd olunmamak icab ederdi. Hele Voltaire'in "La Pucelle" nâm manzumesi hiçbir edebiyat mesleğine idhal olunmamalı idi. Halbuki kaziyye ber-akistir; Condorcet gibi bir hakîm Voltaire'in tercüme-i hâline dair kaleme aldığı eserinde mezkûr manzumeyi müdafaa etmekten çekinmemiştir. Zola'nın mebhûs eserlerinde en avâm-pesendâne görülen kelimât için Littré'in büyük diksiyonerine müracaat olunduğu sûrette kelimât-ı mezkûre hakkında îrâd olunan misâllerin Fransa meşhur edîblerinin âsârından muktebes olduğu müşâhede olunuyor. Halbuki bu edîbler Zola gibi muhafaza-i hakikat maksadıyla o tabirâtı kabul etmediklerinden evvelâ bunlar muâteb tutulmadıkça Zola'yı muâhezeye kalkışmak muvâfık-ı adl ü insaf olamaz zannındayım.

Klasikler miyânında en ziyade Hugo'nun hüsn-i teveccühüne mazhar olan Molière'dir. Voltaire ise edîb-i müşârün-ileyhin hürmet-i fevkalâdesine nâil olanlardandır. Bunlarda tabirât-ı avâm-pesendâneyi hoşgörüp de realistleri çürütmek ile o tabirâtı romantiklerin ser-rişte ittihâz eylemeleri âsâr-ı rekabet addolunsa becâdır. Âsâr-ı edebiyede bir tabirin isti'mâli tecvîz olunduktan sonra tekerrürüne de mesâg gösterilmiş olur; hususiyle Zola'nın âsârında olduğu vechle bu tekerrür bir lüzuma müstenid bulunur ise.

Gelelim teâlî ettirmek meselesine: Bu mesele hakkında efkâr-ı âcizânemi lâyıkıyle izah edememiş olduğumu ifadât-ı aliyyelerinden anlıyorum. Hugo'nun tasvîr ettiği eşhâsın mahiyet-i asliyesini tagyîr etmeyip oldukları gibi enzâra arzeylediğini, yani hadd-i zâtında Hugo da realist olup yalnız hakikati tabirât ve teşbihât-ı âliye ile teâlî ettirdiği beyan buyruluyor. Eğer Hugo'nun âsârı bu yolda olsa idi bir şey denemez idi. Hugo tasvîr ettiği eşhâsı kendilerinde olmayan bir meziyeti vererek teâlî ettiriyor. Meselâ Lucrèce Borgia'ya veya Triboulet'ye evlâd muhabbeti veriyor. Tasvîr eylediği Marion de Lorme'un tarihin gösterdiği Marion de Lorme ile münâsebeti kalmıyor. Şu halde tasvîr olunan eşhâsın mahiyet-i asliyeleri tagayyür ediyor. Teâlî ettirmek maksadıyla tecvîz olunan mübâlâgat ve tabirâta delil olmak üzere Rousseau'nun Ruy Blas'a tahvîlini ve Matmazel de Berazil'in İspanya kraliçesi olmasını zikredebiliriz.

Gelelim *Sefiller*'de bir kürek kaçkını ile bir fahişenin teâlî ettirilemesine: Hugo teâlî ettireceği Jean Valjean'ı evvel emirde masum, gayûr, çalışkan ve fedâkâr olarak gösterdikten sonra kürek cezasına mahkûmiyetine sebebiyet veren vak'a, kocasının sağlığında kendini beslemiş, büyütmüş olan dul hemşiresinin yedi çocuğunun en şiddetli bir kışta açlıktan telef olmalarına kail olamadığından ve kendisi de o aralık iş bulamayıp parasız kaldığından bir ekmek sirkatinden ibaret kalıyor ki şu ahvâlde böyle bir sirkat müstelzim-i ceza olmamak lâzım gelir. Kürekten çıktıktan sonra da bunu kürek arkadaşlarının tesirât-ı muzırrasından tathîr etmek maksadıyla Hugo hayalhâne-i şairânesinden başka bir yerde vücudu olmayan Rahib Myriel gibi bir meleğin tasvîr ve ihtirâına lüzum görüyor. Âlem-i Hıristiyaniyetin birçok Borgia'lar yetiştirdiği malûm ise de Rahip Myriel'den nümûne göremeyiz. Demek oluyor ki Hugo eşhâsını teâlî ettirmek için harikadan ma'dûd olan esbâba müracaat ediyor. Jean Valjean'ın mahkûmiyetine sebebiyet veren vak'anın mümkünâttan olduğu ve Rahip Myriel gibi bir insan-ı kâmilin vücudu gayet baîd-i ihtimâlâttan olmak üzere kabul olunabilir ise de bunların tesadüf ve tecemmuu muhâlât dairesine girer. Fantine de bu kabildendir. İzah-ı merâm edelim:

Fantine'i teâlî ettirmek için bunu gayet masum ve refikala-

rının sû-i ahvâlinden masûn gösterdikten sonra buna fevkalâde bir evlâd muhabbeti veriyor. Fantine'in içinde yaşadığı âleme mensub olan kadınların te'mîn-i maîşetlerine medâr oldukları-nı bildikleri için muhafazasına fevkalâde itina ettikleri saç gibi diş gibi sermâye-i hüsnü fedâya kail olmadıkları malûm olduğu ve böyle bir fedâkârlığı ihtiyârdan ise ıskat-ı cenin veya evlâdlarını piçhâneye terk gibi vesâit-i denâetkârâneye müracaat edecek kadar ahlâksız oldukları emsâl-i adîdesiyle sâbit iken Fantine'e o fedâkârlıkları ihtiyâr ettiriyor. Yani Fantine'i içinde yaşadığı âlem ile münâsebeti yok denecek derecede nevâdirden olmak üzere gösteriyor. Binâberin âlem-i insaniyetin merhametini eşhâs-ı muhayyeleye hasrediyor. Jean Valjean'ın Fantine'in fazâil-i mefrûzasına hâiz olmayan eşhâs-ı sefile şâyân-ı merhamet değil midir? Bu mesele felsefe nokta-i nazarından tedkik olunduğu sûrette en zelîl addolunan ve evsâf-ı memdûhadan bil-külliye mahrum olan eşhâsın da muhtâc-ı merhamet oldukları görülür. Çünkü fizyolojinin cümle-i asabiye bahsi nazar-ı im'âna alındığı sûrette insanın ef'âl ve harekâtı bir fiil-i mün'akisten ibaret olduğu müşâhede olunur. Ef'âl-i mün'akise ise münebbihlerin tesirâtına tâbi'dir. İşte realistler romanlarını bu noktaya istinâd ettiriyorlar. Tasvîr ettikleri eşhâsı mübâlâgata lüzum görmeksizin hâl-i tabiilerinde gösterdikleri halde yine dûçâr oldukları zıllet ve sefâletin eşhâs-ı mezkûrenin yed-i ihtiyârında olmayan birtakım tesirâtın netice-i tabiiyesi olduğunu meydana koyarak ma'zûr ve şâyân-ı merhamet olduklarını bildiriyorlar.

Fantine ile Gervaise mukayese olunduğu sûrette görülür ki Fantine yaşadığı âlemde (yok dememek için) pek nevâdirden yetişebilen ve sefâlet içinde fazâil-i ahlâkiyesini muhafaza eden bir kızdır. Jean Valjean ise hem daima tesadüf olunabilenlerden ve hem Fantine'in fazâilinden mahrum olduğu halde mağduriyet ve merhamete liyakat hususunda Fantine'den aşağı kalmaz.

Cemiyet-i beşeriyenin cerîhalarına nazar-ı bî-kaydî ile bakanlar Jean Valjean veya Fantine'den bahsolunur ise "Bunlar tulûât-ı şairâneden, eşhâs-ı muhayyeleden ibarettir. Hakikatte onlara tevâfuk edenleri gösterir iseniz, biz de onlar hakkında dirîg-i merhamet etmeyiz" diyebilirler. Halbuki realistlerin tasvîr

ettikleri eşhâs hakkında böyle bir söz söylenemez, çünkü tasvîr olunan eşhâsın hakikatte emsâli pek çoktur.

Şu izahâttan anlaşılacağı vechle Hugo'nun teâlî ettirmek tabirinden muradı hakikati beğenmeyip ona bir şairiyet mezc etmek, yani hâl-i aslisinden inhirâf ettirmektir, yoksa zann-ı âlileri vechle tasvîr-i hakikatte isti'mâl olunacak üslûb-ı beyana ait değildir.

Üslûb-ı beyan hususunda realistlerin mesleği bir romanın eşhâsına, mükerreren arzolunduğu vechle daire-i hakikatten çıkmamak için, lisan-ı tabiilerini söyletmek cihetini iltizâmdır. Sanâyi'-i edebiyenin, belâgatin aleyhinde bulunmak gibi bir garâbeti iltizâm edecek değil realistler dünyada hiçbir kimse tasavvur edemiyorum. Cühelâdan mürekkeb bir âlem tasvîr olunduğu vakit muharrir gerçi eşhâsına bir üslûb-ı müzeyyen veya âlî veremez, bunlara efkâr-ı âliye ve hakîmâne serd ettiremez; ancak kendi efkâr, mülâhazât ve muhakemâtım beyan ettiği vakit sırasına göre esâlib-i beyanın her nev'ini isti'mâl eder.

Romantiklerin teâlî ettirmekten muradları ne olduğu şu arzeylediğimiz misâllerden anlaşıldı zannederim. Şimdi bakalım teâlî ettirmek maksadıyla daire-i hakikatten çıkmakta mı fâide vardır, yoksa realistlerin iltizâm eyledikleri vechle işi olduğu gibi yani müthiş ise müthiş, menfûr ise menfûr, mergub ise mergub olarak göstermekte mi?

Bu hususta Hugo'nun *Marion de Lorme*'u, Alexandre Dumas-zâde'nin *La Dame Aux Camélias*'sı Zola'nın *Nana*'sını ele alalım. Bu muharrirlerin üçü de Fransa'da "kokot" nâmı verilen açık-meşrep birer kadın tasvîr etmişlerdir. Ancak Hugo Marion de Lorme'a, Dumas-zâde La Dame Aux Camélias'ya teâlî ettirmek maksadıyla her fedâkârlığı ihtiyâr ettirir birer aşk ve muhabbet vermişler; Zola ise Nana'yı hakikat-i hâlde kokotlar ne ise o yolda tasvîr etmiş.

Fransızların "demi-monde" dedikleri "kokot âlemi" hakkında birçok tecrübesi sebk etmiş Avrupalılardan tahkik-i mesele olunur ise anlaşılır ki kokotlar sûret-i zâhirede kendilerini Marion de Lorme veya La Dame Aux Camélias göstermek istedikleri halde hakikatte hemen hepsi Nana'dır.

Teâlî ettirmek maksadıyla yazılan mebhûs romanları mütâ-

laa eden tecrübesiz gençler her gördüğü ve beğendiği aktirisi bir La Dame Aux Camélias zanneder; öyle fedâkâr ve sâdık bir ma'şûkaya nâil olacağını ümîd ve hayal eder; nihayet bir Nana'nın dâm-ı zülfüne düşer; bunun cerr-i menfaat için ca'lî nevâzişlerini samimi olarak telâkki eder. Vâkıâ vukuat sonunda kendini irşâd eder; La Dame Aux Camélias zannettiğinin Nana olduğunu isbat eder ise de hayalât-ı şairâne ile hakikat beynindeki farkı anlayıncaya kadar başı bin belâya uğrar. *Nana*'yı okuyanlar ise âlem-i sefâhatin ne mertebe mezmûm ve menfûr olduğunu görürler; öyle bir âleme düşseler bile sahte yapılışlara kolaylıkla kapılmazlar, çünkü karşılarındakinin Nana olmak ihtimalini zihinlerinden çıkarmazlar.

Romantiklerin hikâyelerini okuyan genç kızlar da her gördükleri güzel delikanlıyı bir Marius veya Hernani zannederler. Bunların va'd ü vaîdlerine kapılarak istikbâllerini berbâd ederler; bilâhire pek çok nedâmet ederler ise de son pişmanlık fâide vermediği malûmdur. Kimi zıllet ve sefâlete düşer, kimi de âşıkında tahayyül ettiği kemâlât ve fazâili bulamadığından dolayı dûçâr-ı ye's ü fütûr olur; bu hal ise ekseriya "ihtinak-ı rahm" denilen bir nevi müthiş sinir hastalığına netice verir.

Paris mekteb-i tıbbiyesi emrâz-ı dahiliye hocası Axenfeld tarafından te'lîf olunup bilâhire Henri Huchard tarafından birtakım ilâveler edilerek 1883 senesinde tab olunan *Traité des Névroses* (Tavsîf-i Emrâz-ı Asabiye) nâm eserin biri 74. sahifesinin 33. ve diğer alt sahifenin 38. satırından bed' eden iki fıkrayı mütâlaa buyurur iseniz der-miyân ettiğimiz iddianın muhikk olduğunu teslîmde tereddüt etmezsiniz. Realistlerin romanları ise bu gibi netâyic-i vahîmeyi tevlîd etmezler.

Zarûret ve sefâleti üryan ve müthiş bir sûrette (yani hakikatte olduğu gibi) göstermekten hâsıl olacak fâide ise bu zarûret ve sefâleti hangi sebepler tevlîd eylediğini düşünecek olur isek meydana çıkar.

Malûm-ı âlileri olduğu üzere bir hastalığa karşı en müessir en mühim tedbir o hastalığın husûlüne meydan vermemektir. Bunun için de o emrâzı tevlîd eden esbâbı lâyıkıyle bilip ondan tevakki ve ictinâb etmek lâzım gelir. Bu sebebe mebnîdir ki hıfzü's-sıhha kitaplarında kavâid-i sıhhiyeye adem-i riâyetten te-

vellüd edecek netâyic-i vahîme tamamiyle tafsîl ve tefsîr olunur; insan ise ihtiyârî olarak fenalığını istemeyeceğinden bir hareketin neticesi ne derecede müthiş olduğunu anlar ise o nisbette o harekette bulunmaktan çekinir. İşte *Assommoir*'ı okuyan ameleler de tembellik ve işrete inhimâkın tevlîd edeceği netâyicin vahâmetini ne derecede anlarlar ise tabiî o nisbette o gibi ahvâlden tevakki eylemeye mecbur olurlar.

Realistlerin tasvîr ettikleri hakayık zann-ı âlileri vechle herkesin bilip gördüğü şeyler addolunamaz; çünkü herkes içinde yaşadığı âlemin ahvâl ve dakayıkına muttali ve âgâh olabilir. Bu vukuf ise ekseriyet için sathidir. O ahvâl ve dakayıkın esbâb-ı mûcibe-i tabiiyesine âgâh olabilmek için bir hayli tedkikatta bulunmalı ta'mîk-i fikr etmeli. Bir insan kendi âlemine tamamiyle vâkıf olsa bile diğer âlemlerin ahvâli kendince az çok meçhul olacağından şu halde realistlerin âsârında da bilinmeyen birçok hakayıka tesadüf olunur. Ez-cümle eminim ki *Nana*'yı okumadan evvel Fransa'nın "demi-monde" denilen âleminin ahvâline bi-hakkın muttali değildiniz; bu ıttılâı *Nana*'nın mütâlaasından sonra hâsıl ettiniz. Realistlerin sâir âsârını da mütâlaa edecek olur iseniz Fransızların birçok ahvâline daha muttali olursunuz.

Realistlerin âsârında zu'm-ı âcizânemce bir meziyet daha vardır ki o da birkaç yüz sene sonra Fransa ahâlisinin müretteb olduğu sınıf-ı muhtelifenin asr-ı hâzırdaki âdât, ahlâk, meşreb ve lisanı ne yolda olduğuna dair bir tedkikatta bulunulmak istenilse âsâr-ı mezkûreye müracaat olunabilir. Romantiklerin hangi ciheti hakikî ve hangi ciheti keyfî olduğunu tefrîk etmek müşkil olacağından bunların içinden çıkılmaz.

Gelelim lâ-yuhtilik meselesine!

İnsan için kemâl-i mutlak tasavvur olunamayacağını, insan hatâdan sâlim olamayacağını *Hugo*'nun 234. sahifesinde söylemiştik. Hattâ "Realistlerin mesleğini tasvîb edişimiz romantiklerden ziyade hakikate itina ettikleri içindir" cümlesi de Zola'ya lâ-yuhtilik isnâdı gibi bir garabeti iltizâm etmediğimizi göstermektedir. Zâten Zola da böyle bir iddiada bulunmuyor. Hattâ mesleğini "Tabiatı bir mizac arasından görmektir" diye tarif ve tavsîf ediyor. Bence realistlerin şâyân-ı takdir olan mes-

lekleri bir şeyi doğru ve hakikate muvâfık bir sûrette tasvîr mümkün iken onu hayalât mezciyle daire-i hakikatten bil-iltizâm çıkarmayı tervîc eylememeleri ve imkân derecesinde muhafaza-i hakikate itina eylemeleridir. Mesele realistlerin hatâsı bulunup bulunmadığında değil, mukaddemâ arzolunduğu vechle teâlî ettirmek, şâiriyet mezc etmek veya bir hüsn-i muhayyel vermek gibi bahanelerle tagyîr-i hakikat câiz olup olamayacağındandır. Romantikler câizdir diyorlar, realistler aksini iltizâm ediyorlar. Akl-ı kasırânemce ikinci kavl birinciye müreccahtır, sebeb-i rüchânı ise yukarıdan beri vermekte olduğumuz izahâttan anlaşılmıştır.

Şimdi hulâsa edelim:

Hugo'nun realistlere karşı itirazâtı şunlardır: Tabirât-ı avâm-pesendâne isti'mâli, âlem-i sefâlete bî-kaydâne girilmesi, eşhâsın teâlî ettirilmemesi, hakikatin üryan bir sûrette irâesi. Tabirât hakkında icab eden izahâtı verdik. Realistlerin âlem-i sefâlete bî-kaydâne girmeyip tabib sıfatıla girdiklerini, zâten teslîm buyurduğunuz teâlî ettirmek maksadıyla hakikatten tebâüdün intâc edeceği mahâzîri arzettik; hakikati olduğu gibi göstermek ne lüzuma mebnî olduğunu beyan eyledik. Bir de avâm takımının dûçâr olduğu zıllet ve sefâletin teşhir edilmesi bu sınıfın düşmanı olan sunûf-ı sâireye âlet olacağını beyan etmişti. Şu iddianın savâb olmadığına dair mütâlaâtımızı 202 ve 203. sahifede beyan eyledik. Şimdi asr-ı hâzırın Hugo'ya hasredilip edilemeyeceği meselesine nakl-ı kelâm edebiliriz zannederim. Bu hususta Académie Française'le bil-cümle Fransa üdebâ ve hükemâ(?)sının kavline istinâd olunduğu ve Hugo'nun zevkten ziyade ahlâka hizmet eylediği ve meziyetinin bir mütefenninin hizmetinden pek de dûn olmadığı ve bu misüllü sâir mülâhazât beyan buyruluyor.

Yalnız edebiyat nazar-ı ehemmiyete alınıp da cemiyet-i beşeriyenin minnetdârı bulunması lâzım gelen sâir mevâddan sarf-ı nazar olunduğu sûrette on yedinci asrın Molière, Racine, ve Corneille'e; on sekizincinin Voltaire'e (yalnız Fransa edebiyatı murad olunmadığı sûrette Voltaire ile Goethe'ye) ve on dokuzuncu asrın Hugo'ya hasr ve tahsîsi muvâfık-ı maslahat görünüyor ise de terakkiyât-ı medeniyeye cidden hizmet hususu

nazar-ı itinaya alınırsa "Académie Française"le Fransa üdebâsının fikrine tebaiyyete kanaat-ı vicdâniyen mâni olur. Fransa hükemâsının da bu fikirde bulunduğu beyan olunmuş ise de Fransa asr-ı hâzırda iki büyük hakîm yetiştirdi: Biri Auguste Comte, diğeri Littré'dir. Vâkıâ Hugo'nun mürşidi olan Cousin ile Geoffroy da asr-ı hâzır hükemâsının meşâhirlerinden ma'dûd iseler de birincisi esasen Alman hükemâsından Kant, Fichte, Schelling, Hegel'in müridi, ikincisi İskoçya feylesoflarının pey-revi olup Comte ve Littré gibi felsefeye bir yeni çığır açmadıklarından Avrupa hükemâsı indinde kadr ü meziyetçe bunlara muâdil tutulmuyorlar. (Şu ifâdemize kani olmak istemeyenlere İngiltere hükemâsından Lewes'in tarih-i felsefe *The History of Philosophy* nâm eserinin mütâlaasını tavsiye ederiz). Ne Auguste Comte, ne Littré'nin ve ne de bunlara iktidâ edenlerin ondokuzuncu asra Hugo asrı demek lâzım geleceğine dair bir fikir beyan ettiklerini iddia edebiliriz.

Gelelim "Académie Française" bahsine: Malûm-ı âlileri olduğu üzere Fransa'da enstitü (*Institut*) nâmı verilen Encümen-i Dâniş beş şubeye münkasım olup bunlardan "Académie Française"in a'zâları iktidâr-ı edebiyeleriyle temeyyüz etmiş zevâttan mürettebdir. Bu şube vaktiyle klasiklerden ibaret iken nasıl Victor Hugo'nun kadr ü meziyetini diğerinden dûn gördü ise mürûr-ı zamân ile romantikleştikten sonra efzûn görebilir; hususiyle bunlar mesleklerinin reisini sâir dühâta tevakkuf ettirmekte kendi mesleklerinin diğer meslekler üzerine rüchânını iddia etmiş ve binâenaleyh kendilerini büyütmüş olurlar. Şu halde "Şeyhin kerâmeti kendinden menkul" diyebiliriz. Bu mütâlaât Fransa üdebâsına da râcidir Hugo'nun cenazesine edilen nümâyişlerin bir maksad-ı siyâsiye mübtenî olduğu da unutulmamalıdır.

Şimdi meseleye girişelim: On yedinci asrın câzibe-i umûmiye kanununu keşfeden koca Newton duruken Molière'e, Corneille'e, Racine'e bahş olunmasını kat'iyen tecvîz etmem. Kepler ile Galile'nin de bu asırda muammer olduklarını unutmayalım. On sekizinci asra Voltaire asrı denilmesinde pek o kadar beis yoktur; çünkü Voltaire terakkiyât-ı fenniyeye mâni olan hurâfât-ı Hıristiyaniyeyi temelinden tahrip ederek taharri-

yât ve keşfiyât meydanını erbâb-ı fenne açık bıraktı; fennin tevsîine büyük hizmet etti; fikir ve malûmat hususunda muassırlarının hiçbirinden aşağı değildi. Bu dâhinin âsârına müracaat olunur ise on dokuzuncu asırda insanların vukuu ne derece tevsî ettiği anlaşılabilir.

Voltaire'in *Dictionnaire Philosophique* nâm eserine tamamiyle tekabül edecek Hugo'nun bir eseri olduğunu bilemiyorum; Hugo Voltaire'den (tarih-i tevellüd itibariyle) tamam yüz sekiz sene sonra geldiği halde fikirleri mukayese olunur ise Voltaire'in Hugo'dan sonra geldiğine hükmolunur itikadındayım. Voltaire'e fen minnettardır; maamâfih on sekizinci asrın Franklin gibi, Lagrange gibi Laplace gibi, Goethe gibi dühâtı yetiştirdiğini de hatırlardan çıkarmamalıdır.

Voltaire en metîn ve müessir silahlarını, Molière'den, Racine'den, Corneille'den almadı; Galile gibi, Newton gibi dühâttan istiâre etti. Voltaire'in bir büyük meziyeti de yalnız iktibas ile iktifâ etmeyip zamanına gelinceye kadar bilinmeyen birtakım delâil-i metîneyi tedkikat-ı zâtiyesiyle bulup ortaya koymasıdır.

Hugo gerek mesâil-i siyâsiyede ve gerek hakîmânede nâşirlikle iktifâ etti. Mesâil-i mezkûre hususunda muassırları miyânında kendine tefevvuk edenler yok değildir; Hugo başlıca şiir ve nazımda teferrüd etti.

Zâten malûm olan bir şeyi parlak bir sûrette irâe eylemekten ise herkesin bilmediği esrâr-ı hakikati bulup meydana koymak cemiyet-i beşeriyenin daire-i malûmatını tevsî etmek her halde müreccah olduğunu işrâb eden fikriniz pek doğrudur. İşte bu fikir meselâ Claude Bernard'm Hugo'ya rüchânını size kabul ettirecektir zannederim; çünkü Hugo mükerreren söylediğimiz vechle zâten mevcud olan fikirleri parlak bir sûrette ifâde etti. Halbuki Claude Bernard ise (sâir kâşifler misüllü) kendilerine gelinceye kadar bilinmeyen birçok hakayıkı meydana koydu.

Hugo muvahhid olmakla beraber edyân-ı malûmenin hiçbirine mensub olmadığından ta'lîm eylediği ahlâk akliyâta mübtenîdir. Akliyâta mübtenî olan şeyler ise ulûm ve fünûnun terakkiyâtına tâbi'dir. Bu bâbda tâbi' ile matbu beynindeki fark

gözetilmemelidir. Akliyâta müstenid olan kavâid-i ahlâk felsefenin bir şubesidir; Thales'ten şu âna gelinceye kadar feylesofların der-miyân ettikleri fikirlerdeki sakameti keşfiyât-ı fenniye tashîh ve ıslâh ediyor. Sû-i ahlâkı tevlîd eden esbâbdan en birincisi zarûret ve sefâlet olduğunu bizzât Hugo beyan ediyor. Erbâb-ı fen ise keşfiyât-ı vâkıalarıyla milyonlarca nüfusun taayyüşüne sebep oluyorlar. Vâkıâ nüfus meselesinin ilm-i bedenin ehemmiyet-i fevkalâdesi teslîm-kerde-i âlemdir. Bir derde mübtelâ olduğumuz vakit erbâb-ı fennin keşfiyâtından müstefîd oluyoruz. Amerika'yı gözümüzün önüne getirelim; bu kıt'a Homer, Dante, Shakespeare, Schiller, Hugo yetiştirmedi; Franklin yetiştirdi. Amerikalılar Avrupalılardan bedbaht mıdır? Tıbâat gibi, şimendifer gibi, vapur gibi erbâb-ı fennin keşfiyâtı olmasa idi Hugo'nun ne tesiri olabilirdi. Âsârını kaç kişi mütâlaa edebilirdi?

"Hugo'nun âsârı harc-ı âlem olduğu için istifâde de o nisbette taammüm etmez mi?" buyruluyor. Vâkıâ erbâb-ı fennin âsârını mütâlaa etmeyenler, hattâ isimlerini bile işitmeyenler bunların keşfiyâtından müstefîd olurlar. Müddet-i ömründe bir hastalık geçirmemiş pek az adam bulunur. Bir marîz tabibe müracaat eylediği vakit ilm-i celîl-i tıbba hizmet eden dühâtın keşfiyâtından fâide-mend olur da meselâ Claude Bernard'ın ilm-i tıbba ettiği hizmetlerin derece ve ehemmiyetinden ve hattâ bu nâmda bir zâtın dünyaya geldiğinden bî-haber olabilir. Fabrikalarda işleyen ameleler, ticaret sayesinde geçinenler ilh.. hep keşfiyât-ı fenniyeden müstefîd olmaktadırlar. Paul de Kock'un âsârı Hugo'nun âsârından ziyade harc-ı âlemdir; bunun âsârını okuyanların mikdarı Hugo'nun kari'lerininkinden ziyadedir. Paul de Kock da romanlarında ahlâk-ı haseneyi iltizâm, aksini tezyîf etti; daha garibi şurasıdır ki Fransızların Hugo'suna mukabil İngilizler Shakespeare'lerini, İtalyanlar Dante'lerini yine Almanlar Goethe'lerini gösterebildikleri halde eğlenceli roman yazmak hususunda Avrupa milel-i sâiresi Paul de Kock'a muâdil bir hikâye-nüvis gösteremez. Vâkıâ İngilizlerin Charles Dickens'ı var ise de bu iki muharririn âsârında neşve, şetâret hususunda mevcud olan fark bir Fransız'la bir İngiliz'in mizacı arasında şenlikçe görülen farka müsâvîdir. Şu halde Paul de

Kock'un hizmetçe Hugo'ya fâik veya muâdil olduğuna mı hükmedilir? Böyle bir haksızlığı ne ben kabul ederim ne de siz.

Victor Hugo'nun şöhreti kâzib olduğunu iddia etmedik; bizim iddiamız bu insanın şöhreti kadr ü meziyetiyle mütenâsib olmak lâzım gelmeyeceğinden ibaret idi ki zâten burasını teslîm buyurdunuz.

İstizâh buyrulan mevâdd hakkında mütâlaât-ı âcizânemi dilimin döndüğü kadar yazdım; der-miyân eylediğim fikirlerin mutlak savâb olması lâzım gelmez; görülecek hatâlar ihtar buyrulur ise tasdî' olmaz, bilakis lûtuf olur, çünkü hasbe'l-beşeriye vukuu zarûrî olan hatâlarımı tashîh ile müstefîd olurum.

Beşir Fuad
Tercüman-ı Hakikat, nr.2257,
30 Kânun-ı evvel 1885

52

İstanbul, 17 Kânun-ı evvel 1301

Kardeşim!

Hugo hakkındaki ikinci tahrîrât-ı aliyyelerini cevabıyla birlikte *Tercüman-ı Hakikat*'e verdim.[3] İkisi de neşrolunacak. Binâenaleyh manzûr-ı âlileri buyrulacaktır.

Müstahak olmadığım halde edîb ünvânını âcizlerine isnad buyurmuştunuz. Bu isnadınızın müdâhaneye hamlolunmaması ihtar buyruluyor. Bendeniz zâten o isnadın sırf nezaketten ileri geldiğini arzetmiştim. Zât-ı âlilerinden bir müdâhane beklemek için iki şey lâzımdır ki biri zât-ı necîbânelerine ifrât derece bir sû-i teveccühüm olmak, diğeri de âleme gülünç olacak derecede kendime mânâsız bir ehemmiyet vermek.

Ciyâdet-i fikriyeniz, nezaket-i fevkalâdeniz, fazâil-i ahlâkiyeniz, âsâr-ı aliyyelerinden müncelî olmakta iken, vicdanım sizi müdâhinlik gibi beşeriyeti tahkir eden bir denâetle nasıl ithama kail olabilir? İkinci şıkka gelince: Böyle bir garabeti iltizâm etmeyecek kadar kuvve-i mümeyyizem olduğunu teslîm buyurursunuz zannederim. Binâberin öyle bir çirkin fikir hatırıma gelmediği gibi gelmek de ihtimali yoktur. Bendeniz bu isnâdı mukaddemâda arzeylediğim vechle nezakete hamleyledim. Adem-i istihkakımı söyleyişim, tevâzu ve mahviyete hamlolunmuş. Hüsn-i teveccühünüze teşekkürler takdim eylerim. Fakat "Kişi noksanını bilmek gibi irfân olamaz" kavli hakîmânesine ittibâen hiç olmazsa şu sûrette bir irfân göster-

mek için herkesçe müsellem olan bir noksanımı itiraf etmiştim, yine ederim.

Malûm-ı âlileridir ki her yazı yazan ve ifâde-i merâm eden edîb ünvânına müstahak olamaz. Bizde halen bu ünvâna şâyân olanlar Kemâl Beyefendi, Ahmed Midhat Efendi, Ekrem Beyefendi, Abdülhak Hâmid Beyefendi, Cevdet Paşa hazretleri, Muallim Naci Efendi, *Tarîk* başmuharriri Said Beyefendi ile iktidâr-ı edebiyece bunlara yaklaşanlardır. Şu tafsîlâttan anlaşılacağı vechle edîb ünvânına adem-i istihkakım bedîhi ve âşikârdır.

İhtimal ki esâmilerini ta'dâd eylediğim zevâttan bazılarına nisbeten fünûn ve ulûm-ı tabiiyece tetebbuâtım ziyadedir. (Görüyorsunuz ki mahviyet göstermek âdetim değil). Ancak fünûn ve ulûmca vukuf başka, iktidâr-ı edebî başka.

Fünûna adem-i intisâbınızı beyan buyurmuştunuz. Sizin gibi zekî ve fatin bir zâtın öyle bir nimetten mahrum olmasına cidden teessüf ederim. Hattâ âsâr-ı aliyyelerini mütâlaa edenler vüs'at-ı karîhanızı, efkâr-ı ulviyenizi gördükleri için fenne adem-i intisâbınızı da kolaylıkla teslîm etmek istemezler.

Edebiyatça Hugo gibi en büyük bir mertebeyi hâiz olan bir dâhinin eserini tedkik ve mütâlaa ettikten sonra artık bu yolda, yani şiir ve belâgat hususunda öğrenecek bir şeyiniz kalmamıştır. Fikrinizi şimdi ulûm-ı tabiiye gibi sırf ciddiyâttan ibaret olan mevâdda hasrediniz ki fıtratın size bahşetmiş olduğu istidâd-ı fevkalâdeden bi-hakkın istifâde etmiş olasınız. Vatandaşlarınız da sizden derece-i nihayede intifâ edebilsinler.

Şarkta öteden beri bir hayli şair yetişmiştir. Nazım ve belâgat hususunda hayli iktidâr gösterenler de olmuştur. Maamâfih İbni Sina'lar gibi, El-hâzin'ler gibi, İbnü'r-rüşd'ler gibi, El-Kındî'ler gibi müntesibîn-i fen yetişmemeye başladığı tarihten itibaren medeniyet-i şarkiye de intıfâya başlamıştır. Amma denecek imiş ki yetişen şairler miyânında Hugo'ya muâdili gelememiş! Bu doğrudur. Fesâhat ve belâgatça ihtimal ki ona rekabet edecekler bulunur, fakat fikren Hugo'nun kâ'bına varacak bir şark şairi tasavvur edemiyorum. Acaba bunun sebebi nedir? Şark ahâlisinin zekâvet-i fıtriyesi noksan olduğundan mı? Hayır! Bir insanın zekâvet-i fıtriyesi ne kadar büyük olur ise olsun onu tevsî ve terbiye edecek vesâitten mahrum olur ise o zekâ-

vetinden pek çok fâide hâsıl olmaz. Âlem-i medeniyetin ulûm ve fünûnca terakki eden milletlerinin yetiştirdikleri şairler ile sâir milletlerin yetiştirdikleri mukayese olunur ise erbâb-ı fennin şair yetiştirmek hususunda da ne kadar dahli olduğu meydan-ı sübûta varır.

Hattâ, fen ile tevaggul buyrulur, keşfiyât-ı vâkıanın ezhân-ı umûmiyece hâsıl eylediği tesir, hadde-i tedkikten geçirilir ise Hugo'nun ahlâka dair ettiği hizmetlerin de semerât-ı fenniyeden olduğu anlaşılır. Bu bâbda mülâhazât-ı âcizânemi ileride arzederim

Bir mesele daha var ki arzetmek isterim: Hugo'nun neşreylediği efkâr-ı hakîmânenin bir kısmı cemiyet-i beşeriyenin menâfi'ine hâdim olduğu gibi bir kısmı da hakikate mübâyin olduğundan aksini istilzâm eylemektedir. Fakat bu meseleyi lâyıkıyle muhakeme ve mesâlik-i muhtelife-i hikemiyeyi tedkik etmek, bi-hakkın takdir ve temyîz edebilmek için ulûm ve fünûn-ı tabiiye ile tevaggul etmek şarttır. Bu mesâili bi-hakkın takdir edebilmek için kudret-i fâtıra sizden hiçbir şey esirgememiştir. Yalnız bir parça sa'y ile hâsıl olur. Bu hususta âciziniz bir mürşid olamaz isem de sizi irşâd edecek bazı eserleri ihtar edebilirim.

Bu yolda vesâyâya cür'etim sizin gibi cidden istidâd ve zekâvetinden istifâde olunacak bir zâtın fünûn-ı cedîdenin netâyic-i âzimesinden behre-mend olmamasına vicdanım kail olmadığından neş'et etti. Vesâyâm hâlisâne ve biraderâne olduğundan sû-i telâkki buyrulmayacağından eminim. Bu bâbda beyan-ı mütâlaa buyurmalarını istirhâm ederim.

Tabirât-ı avâm-pesendâne hakkında *Hugo*'nun 200. sahifesinde "Hugo tarafından müddet-i medîde takdîs edilen ve âhiri ömrüne kadar pek de hürmetten düşmüş olmayan bazı kitaplarda bunlardan eşna'ına tesadüf olunuyor" demiş idik; bu kitaplar hangileri olabileceği tedkik buyruldu mu?

*

Her ne hal ise. Şu arzettiğim izahât gazete ile devam-ı mübâhaseye mâni değildir. Cevabnâme-i âcizînin sonunda arzeylediğim vechle, cevabımda görülecek hatâların ihtarında her zaman yalnız muhtar değil hattâ şîme-i mürüvvet iktizâsın-

ca mecbursunuz. Çünkü hatâların tashîh olunmasından hâsıl olacak fâide umûmdan ziyade bendenize ait olur.

Hususî arzeylediğim mülâhazât hakkındaki mütâlaâtınızı da hususî kalmak üzere beyan buyurmanızı istirhâm ederim.

Şu arîzamı yazdım, fakat yazdığım şeyleri tekrar okumak bile (prova tashîhleri müstesna olmak üzre) âdetim olmadığından, afv-ı âlilerine mağruren müsvedde halinde göndermeye cür'et ediyorum. Bu küstahlığım hoşgörülür ümîdindeyim. Bâkî.....

Beşir Fuad

6

Selânik, 31 Kânun-ı evvel 1301

Hakîm-i zû-fünûn,

Edîb ünvânını kabulde istignâ gösteriyorsunuz, buna ne diyebilirsiniz?

18[4] Kânun-ı evvel 301 tarihli mecmûa-i hakikat denilmeye şâyân olan tahrîrât-ı âlilerini 26'da aldım; kemâl-i dikkatle okudum. *Tercüman-ı Hakikat*'te neşrolunan cevabnâme-i âlilerini daha evvelce okumuştum. Emr-i âlilerini infâz için *Tercüman*'a ayrıca cevap takdim edecektim; ancak söylenmiş sözleri tekrar etmek bir fâideyi müfîd olamayacağını düşünerek bu fikirden geçtim. Şimdi *Tercüman*'da neşrolunan ikinci cevabnâme-i âlilerine kani olduğumu söylersem yalan irtikâb etmiş olurum. Doğru söylemek daha evlâ değil mi?

İzahâtınıza kani olamadım, çünkü düşünüyorum, bugün cemiyet-i beşeriyede ahlâk olmamış, yek-diğeriyle hüsn-i muâşeret ve insaniyet bulunmamış olsa idi fünûnun bu kadar bedâyii husûle gelebilir mi idi? Mesele şiir ile fennin hangisi müreccah olduğu noktasından çıktı, tasfiye-i ahlâka hizmet eden edebiyat ile fen mukayesesi noktasına düştü. Hangisi mukaddemdir dersiniz?

Tarihin delâletiyle, mâziye atf-ı nazar-ı dikkat eder isek görürüz ki kudemâ her şeyden ziyade edebiyata ehemmiyet vermişlerdir. Hâl-i hâzırda da evlâd-ı vatana en evvel edebiyat ve ahlâk üzerine müstenid kitaplar okutturuluyor. Fen ikinci dereceye ta'lîk ediliyor. Böyle olmak lâzım gelmez mi?

Bu bâbda daha uzun yazmayacağım. Karîben İstanbul'a gitmek isterim. İnşaallah şifâhen arîz ü amîk bahsederiz.

Bu mübâhaseden ettiğim en büyük istifâde, fennin meziyeti hakkında oldukça ciddî bir fikir hâsıl etmiş olmaklığımdır. Bunu zât-ı hakîmâneleri husûle getirdi; size minnetdarım. Fakat minnetdarlığın bu derecesine kanaat edemem. Bir şâkirdin üstâdına, mürşidine karşı olduğu kadar minnetdar olmak arzu ederim.

Nazarımı kemâl-i ciddiyetle bir nûr üzerine atfettirdiniz; gerçi o nurun ne kadar müfîd olduğunu bilmek de bir istifâdedir, ancak ben istifâdenin bu derecesine kanaat edemem. Onun mahiyeti, meziyeti hakkında bir fikir peydâ etmek mümkün olduğu derece öğrenmek isterim. Bu fikri sizin sayenizde hâsıl edebileceğim. Bî-dirîg âtıfet buyurur musunuz?

Size bir şâkird sıfatıyla intisâb etmek istiyorum. Ne cevap verirsiniz?

Bir şâkird muallime en evvel derece-i malûmatını göstermesi lâzım olduğu için fen üzerine ne derece tevaggulâtım, malûmatım bulunduğunu arzedeyim:

Beş altı sene mukaddem mukaddemât-ı fünûnu mektepte görmüştüm. Fakat mektepten çıkınca ekserisiyle tevaggul etmediğim için tarih, coğrafya, hikmet-i tabiiye, biraz da kozmografyadan maâdâ cümlesini unuttum. Hele esas-ı fünûn olan riyâziyâttan zâten tahsilimiz pek nâkıs olduğu için bütün malûmatımı kaybettim. Üç dört sene müddet zamanımı romanlar, tiyatrolar mütâlaası, bâ-husus Fransızcanın ikmâl-i tahsili, bir de pek ziyade sevdiğim ve merak ettiğim ilm-i hukuk tetebbuâtı ile geçirdim. Bir aralık hikmet-i tabiiye ve tarih ile uğraştım. Bu heves de geçti. Şiir, edebiyat, hikmet sevdalarına düştüm. Bu beş altı sene zarfında her fen üzerine birçok şeyler okudum. Fakat itiraf ederim ki bu mütâlaâttan ciddi bir fikir hâsıl edemedim.

Fransızca âsâr-ı fenniyeyi okuyamıyorum, çünkü tabirâtını tanımam. Burada *L'Avenir* nâmında bir kitaphâne var. Fennî ve edebî beş altı bin parça Fransızca âsârı câmi'dir. Buradan tetebbuâtım hep tarih, roman, tiyatro gibi şeyler ve edebiyat ve eş'âra müteallik âsâr üzerinedir.

Bazen, eğlenceli bir sûrette yazılmış âsâr-ı fenniye de okuduğum vardır ki bunlar içinde pek beğendiğim *Menus Propos Sur Les Sciences* nâmında bir kitabı tercüme etmekteyim.[5] Bundan bir bahis üzerine tercüme ettiğim parçayı[6] leffen hâk-i pâye takdim eyledim. Tashîhi ve mülâhazât-ı âlileriyle iadesini temenni ederim.

Zehâbım, fennin, muallim olmayınca mükemmel sûrette tahsil olunamayacağı noktasına münhasırdır. Fakat, tahrîrât-ı hakîmânelerinde bunun için bir sa'y tavsiye buyruluyor ki buna hazırım. Beni irşâda himmet buyurur iseniz size ilel-ebed minnetdar kalacak bir şâkird yetiştirmiş olursunuz. Şimdi tahsil için ne gibi âsâra müracaat etmeliyim ki kolayca anlayarak müstefîd olayım.

Inventions Principales nâmında bir eseri daha tercüme etmekteyim.[7] Bunun hitâmı takarrüb etmektedir, sanâyi'-i cesîme üzerine oldukça muntazam malûmat vermektedir. Zannediyorum ki bir şeyi tercüme edersem onun mazmûnu kuvve-i hâfızamda hakk olunuyor; zira onu pek güç unutuyorum.

İşte derece-i iktidârımı yani hiçliğimi öğrendiniz. Şimdi vesâyâ-yı hakîmânelerine muhtacım. Ne yapmak lâzımdır?

Şimdilik yazacak başka bir şey bulamıyorum. Arîza takdiminde nereye yazmaklığım lâzım geleceğini öğrenmekliğim için adresinizi iş'âr buyurmanızı temenni ederim; zira kitapçılar vasıtasıyla pek uzun oluyor, pek geç vusûl buluyor.

Teveccühât-ı hakîmânelerinin bekası arzu-yı yegânemdir. Her halde lutf ü kerem efendim hazretlerinindir.

Fazlı Necib

7

İstanbul, 15 Kânun-ı evvel 1301

Kardeşim!

İltifatnâmenizi kemâl-i sürûr ile dest-i şükrana aldım. "Edîb" ünvânına adem-i istihkakımı beyan edişime istignâ mânâsı verilerek bu sefer de "hakîm-i zû-fünûn" ünvânını ihsan buyuruyorsunuz. Böyle bir ünvân-ı celîle benim gibi âciz için kesb-i istihkak ne kadar uzak? Zû-fünûn tabirinden kat'-ı nazar yalnız hakîm ünvânını Hugo gibi dehasına âlemi hayran eden bir zât-ı şöhret-şiâra bile vermeye pek kail olmadığım düşünülürse, böyle bir ünvâna adem-i liyakatimi arzedişim bir itiraf-ı samimi ve halisâne olduğunda şüphe edilemez zannederim.

Bana mutlak bir ünvân vermek istiyor iseniz "muhibb-i fen" deyiniz ki hakikate muvâfık olsun. Kendimce bu ünvân her vechle şâyân-ı iftihardır. Maamâfih böyle ünvânlardan sarf-ı nazarla benim size hitab ettiğim yolda mukabele etseniz bence daha ziyade mûcib-i mahzûziyet olur. Çünkü uhuvvetten daha samimi bir his az bulunur.

Asr-ı hâzırda yetişen dühât miyânında Hugo'ya tefevvuk edebilecekler bulunabileceğine kanaat hâsıl edemeyişiniz pek de istib'âd olunamaz; ekseriyet sizinle hem-efkârdır. Hattâ geçen gün matbaada etibbâdan bir zât ile bu mesele hakkında müdâvele-i efkâr olunduğu sırada "eğer Claude Bernard'ın âsârını hasbe'l-meslek tedkik etmemiş olsa idim, Fazlı Necib Bey ile olan mübâhasenizde sizi pek haksız görecektim" buyurdular.

Ahlâkın ehemmiyet-i fevkalâdesi cây-ı inkâr değildir. Ancak keşfiyât-ı fenniyenin âlem-i ahlâk ve mâneviyata ne derece hizmeti olduğunu tedkik etmek ve ale'l-husus meslek-i hakîmâne ve feylesofânede fenden ayrılındığı sûrette ne gibi garibeler zuhûr eylediği taharrî edilmek icab eder. Şu arzeylediğim mesele bir iki satırla şerh ve izah edilmek mümkün olmadığından İstanbul'u hîn-i teşriflerinde bu bâbda uzun uzadıya müdâvele-i efkâr ederiz. Bende-hâne Cağaloğlu yokuşunda kâin olup on iki numro ile murakkamdır. Kitapçı Arakel Efendi'nin dükkânının karşısında olduğundan bulmakta güçlük çekmezsiniz.

Bence âlemde en ziyade medâr-ı iftihar olacak bir şey var ise sizin gibi bir zekâvet-i âliye sahibinin muhabbetini fenne celbetmeye muvaffak oluşumdur.

Milel-i muhtelifenin ahvâli nazar-ı tedkikten geçirildiği sûrette bunların servetleri, refahları, kudretlerî, şevketleri hemen ulûm ve fünûnca terakkilerinin derecesiyle mebsûten mütenâsib olduğu görülür. Binâberin her vatanını seven millet ve devletinin istikbâl ve selâmetini düşünen Osmanlı cidden fenne hizmet etmelidir fikrindeyim. İşte bu sebebe mebnîdir ki sizi fenne teşvîk hususundaki muvaffakiyetimi ebnâ-yı cinsime edebileceğim hizmetlerin en büyüğü addediyorum. Çünkü ciyâdet-i fikriye, vüs'at-ı karîhanızdan sâye-i fende pek büyük hizmetler edebileceğinizi şimdiden kestiriyorum.

Gelelim sûret-i tahsile: Ulûmun fünûnda başlıca esası riyâziyâttır. Bu ilim sâirlerinin miftâhıdır. Riyâziyâttan cebr-i âlâ, hendese, müselselât ile fenn-i makine bilinmek elzemdir. Bunların kavâid-i esasiyesi kuvvetlice bilinir ise sâirleri pek kolay anlaşılır. Mektepte mebâdî-i ulûmun tahsil olunduğu beyan buyrulmuş. Eğer şu ta'dâd eylediklerimden zaif olanlar var ise evvel emirde bunları takviyeye çalışmanızı tavsiye ederim. Bir taraftan da hikmet-i tabiiye ile kimyayı tahsil buyurmalısınız. Ulûm-ı riyâziyeyi kendi kendine tahsil imkânın haricinde gibi bir şeydir. Bunlar için gerek lisanımızda, gerek Fransızcada pek çok kitaplar mevcuttur. Ancak en mühim olanı güzel bir muallim bulmaktır. Hikmet-i tabiiye için *Physique Ganot* nâm eseri tedârik buyrunuz. Bu kitapta mevâdd-ı esasiye büyük ve fürû-

âtı küçük huruf ile tab' olunmuştur ki düstûrlar bu ikinci kısımda bulunur. Büyük huruf ile basılan kısmı mütâlaa olunduğu sûrette şimdilik kâfidir. Kimya için Malgutti nâm zâtın üç sene üzerine münkasım olan eserinden birinci ve ikinci seneleri tedarik olunur ise kifayet eder. Bu eserler sırasıyla mütâlaa olunduğu sûrette ıstılâhâtça güçlük çekilmez. Çünkü tesadüf olunacak ıstılâhâtın tarifâtı beraber gelir. Bir de mütâlaa olunan şeyler iyi hatırda kalabilmek için hulâsa usûlüne müracaat etmek pek fâidelidir. Bir bahsi mütâlaa ettikten sonra mevâdd-ı münderice-i esasiyesini hulâsaten bir deftere kaydetmeli. Tercüme ile de matlub hâsıl olursa da Türkçe'de mukabillerini bulmak için birçok zaman sarfolunacağından doğrudan doğruya Fransızca olarak hulâsa edersiniz ki bu sûretle vakit kazanmış olursunuz. Bunlardan sonra ilm-i teşrîh ve fizyoloji mütâlaa etmeli. Bu iki ilmin mebâdisinden bâhis olmak üzere *Beşer* ünvânıyla bir eser yazıyorum.[β] Cep Kütüphânesi miyânında birinci cildi birkaç güne kadar neşrolunarak bir nüshası takdim edilecektir. Bu eser mütâlaa olunduktan sonra Fransızca bu yolda daha mükemmel eserler tavsiye eyleyeceğim. Fizyolojiden sonra mebhasü'r-ruha dair bir eser tavsiye ederim. Tabakatü'l-arz, ilmü'l-elsine, tarih-i tabiî vesâireye dair bazı eserler daha mütâlaa buyurduktan sonra felsefe için icab eden sermâye tedârik edilmiş olacağından felsefeye dair bazı eserler daha tavsiye ederim. Bir de Flammarion'un *Astronomie Populaire* nâm eserini mütâlaa buyurunuz. İlm-i heyete dair pek çok malûmat alırsınız. Gerçi bazı mebâhiste şairâne denebilecek derecede ciddiyetten tebâüd etmiş ise de k:sm-ı a'zamı nâfi'dir. Felsefeye dair tavsiye edeceğim âsâr mütâlaa olunduktan sonra eserin şairâne olan kısımlarını müfekkirenizden tard ile yalnız ciddî olan kısımlarını hıfzedersiniz.

Mebâhis-i mütenevvia-ı fenniyeden bâhis kitaplar bu bahisleri muntazam bir usûl tahtında arzetmediklerinden bunlardan mükemmelen istifâde olunamaz. Mütâlaa buyrulan eserin göz bahsi tercüme olunmuş. Halbuki bu bahsin mensub olduğu teşrih ve fizyoloji gibi iki ilmin kavâid-i umûmiyesi bilinmedikçe böyle parça parça ve müteferrik malûmattan pek çok istifâde edilemez. İstifâde olunamayışı arzettiğim vechle bunların

bir usûl tahtında olmamasından neş'et eder zannederim. Louis Figuier'nin *Les Merveilles de la Science* nâm eseri de şâyân-ı mütâlaa ve mûcib-i istifâdedir.

"Göz" makalesini gözden geçirdim, pek güzeldir. Zâten tarz-ı ifâdeniz benimkine müreccah ve mahsûl-i kaleminiz müstagnî-i tashîhdir. Bir daha dikkatlice okuyacağım. Tıbba müteallik ıstılahâtca bir şey görür isem Cemiyet-i Tıbbiye lügatının iânesiyle tashîh eder, ilk posta ile takdim eylerim.

*

Tercüman'a gönderildiği beyan olunan varaka için matbaaya müracaat ettim, böyle bir şey gelmemiş. Şahsiyâta müteallik bir varaka gelir ise konulmamasını tavsiye ettim. Lâkin Midhat Efendi'yi matbaada bulamadım. Şâyed haberim olmayarak öyle bir varaka derc olunursa sizin yerinize ben cevap veririm. Herkes fikrinde hür ve serbest olmalıdır. Benim size tefevvukumu ne ile anlamış da öyle mânâsız sözlerde bulunacakmış. Size tefevvukum farz-ı muhâl olarak teslîm olunsa bile tasvîb etmediğiniz bir fikri kabule niçin mecbur olacaksınız? Düşündüğünüzü alenen beyan etmekten men'etmek terakkiye mâni olmaktır. Ben Hugo'nun bazı fikirlerine itiraz ettim. Fakat kendimi edîb-i müşârün-ileyhe fâik veya muâdil veya hattâ mukarin gördüğüm için değil, o fikir vicdanımın savâb görmediğindendir. Ben sözün kaili hakkında tecavüzâtta bulunanlardan hoşlanmam. Söylenen söze dikkat etmeli. Savâb ve muvâfık-ı hakikat ise kabul eylemeli, değilse delâil-i muknia serdiyle cerh etmeli. İnsan bu âlemde yüz yirmi veya otuz sene yaşayabilir. Fakat doğru bir fikir âlem-i insaniyetin bekasıyla kaimdir. Hugo'da bu fikrimi te'yîd eder ibareler vardır. Kaide-i münâzaraya riâyet etmek istemeyenlerin hiç de ortaya atılmamaları müreccahtır.

Birader, şâkird filân tabirine de mahall yok. Kardeş ve arkadaşçasına müdâvele-i efkâr ediyoruz. Fen hususunda ben size olsam olsam bir müzâkereci olabilirim. Bu kadar gevezelik elverdi. Sözü uzatıp tasdî'i daha ileri götürmeyelim. Teveccühât-ı biraderânelerinin devamını temenni ile hatm-ı güftar eylerim kardeşim efendim.

Beşir Fuad

8

Selânik, 28 Kânun-ı evvel 1301

Kardeşim,

Görüyorsunuz ya size karşı ifâsına mecbur olduğum ihtirâmatı elfâz ile izhâr etmiyorum. Bunu gönlümün en bâlâ tabakasında saklayacağım. "El-emrü fevka'l-edeb"[9] hükmünün beni sevkettiği bu lâubâlilik ne yalan söyleyeyim, pek zevkime gidiyor. Zât-ı âlilerine mahsus hissettiğim muhabbet-i fevkalâdeyi bu ta'bir ile daha samimi daha müessir bir sûrette arzedeceğim zanneyliyorum.

Hakîm-i zû-fünûn hitabıma karşı, "Zû-fünûn tabirinden sarf-ı nazarla hakîm ünvânını Hugo gibi bir dâhiye vermeye pek kail olamadığım halde, ilh.." buyurulmuş. Bu fikr-i âlileri savâb göremem. Çünkü, hakîm ve mütefennin ünvânları hikmet ve fennin derece-i kusvâsına vâsıl olmuş –ki hiçbirinin müntehâsı olmadığı cihetle yoktur– zevâta münhasır değildir, olamaz. Hugo gibi dühâta bi-hakkın hakîm demez isek âlemde hakîm vasfını verecek hiçbir ferd bulamayacağımız gibi siz ve emsâli mütefenninlerimize zû-fünûn ve bu sebeple hakîm demez isek mütefennin ve hakîm denilecek hiç kimseye mâlik olamadığımızı dava etmiş oluruz ki doğru değildir.

Diğer milel-i mütemeddine, meselâ Almanya, Fransa, İngiltere daha âlî hükemâ ve erbâb-ı fenne mâlik iseler, biz hakîm ve mütefenninlerimize bu ünvânı vermekten niçin çekinelim? âlemde her şey derece-i mütesâviyede olabilir mi? Her şeyin

mâhiyet ve meziyeti bulunduğu mevkiye göre takdir olunmak lâzım gelmez mi?

Meziyet-i fenniye ve kıymet-i hikemiyeniz nezd-i âcizânemde kabil olduğu kadar takarrür etmiş olduğundan söylediğim sözü kalben tasdik ederek yine tekrar eylerim. Fennin ahlâka pek büyük hizmet ettiğini tasdik edenlerdenim. Fakat derim ki ahlâk fenne mukaddemdir. Fennin bulunmadığı yerde saadet mevcud olabilir, fakat hüsn-i ahlâk mevcud olmayan yerde mesudiyet bulunamaz.

Ulûm ve fünûn-ı hâzırâdan asla hisse-yâb olamamış bedeviler metânet-i ahlâkileriyle bahtiyâr olabilirler, fakat meselâ Paris'te Ondördüncü Louis zamanında hâsıl olan ahlâk bozukluğu o derecesiyle terakki etmiş ve umûm Fransa'ya sirâyet eylemiş olsa idi, Fransızlar cümlesi en âlî mütefennin olsalar, her biri birer allâme-i cihân kesilselerdi neye yarayacaktı? O ulûm ve fünûn onları mesud edebilecek mi idi? Heyhat!

Bir kavim için en evvel lâzım olan ahlâktır. Ahlâkı tevsî ve terbiye eden ise edebiyat olduğu için birinci derecede –fakat zevzekçesine yazılmış eş'âra değil– hakikî âsâr-ı edebiyeye itina eylemelidir. Sonra fennin elzemiyeti de bi't-tabiî takdir olunur. Bu bâbda arîz ü amîk bahsedeceğiz inşaallah.

Fünûn için tavsiye buyrulan kitapları Paris'e yazdım. Fakat bazılarının müellifleri ismi işaret buyrulmamış olduğundan, şâyed meşhur değillerse bulunamaz yahut yanlış bir şey gönderilir diye korkuyorum. Bunları kemâl-i dikkatle okuyarak lüzumu derece kesb-i malûmat ve sermâye edebilmek senelere muhtaç ise de sa'yime fütûr getirmeyerek kuvvet ve iktidârımın olanca şiddetiyle çalışacağım. Ehliyetli bir muallim arıyorum. Türklerden burada hiç bulunamaz, bulunursa bir ecnebî bulunacaktır. Tesadüf edip de hall ü fehmine muktedir olamayacağım mevâd ve mesâili pey-der-pey arzedersem cevaba bîdirîg âtıfet buyurulacağına ümîd-vârım.

Semânın mai görünmesi, ziyâ-yı şemsin havâ-yı nesîmî dahilinden geçerken mai renkte olarak intişâr etmesinden ileri geldiği malûmdur. Kozmografya da böyle gösteriyor. Ancak zan değil kavîyen der-hâtır ediyorum ki diğer bir kitapta, "Semâda hiçbir renk yoktur. Mai görünmesi kuvve-i bâsıranın ni-

hayet bir zulmette takarrür etmesinden ve siyah ile beyazın imtizâcından mai husûle gelmesinden ileri gelir" diye bir fıkra okudum. Böyle bir zehâb veya kavl var mıdır?

Havâ-yı nesîmî dâiresinin haricine de semâ deniliyor; semâ ile fezâ kelimeleri beyninde bir fark yok mudur? Olmak lâzım gelmez mi? Çünkü Arapçaya vâkıf olan ulemâmız, Arapçada bir mazmunu ifâde eder müteradif iki kelimenin mevcud olmadığını söylerler. Bu halde bu kelimelerden her birinin bir mevzu-lehi olmak lâzım geliyor. Bu iki kelimenin fen nazarında olan farkları nedir? Bunları lûtfen izah buyurur iseniz cidden minnettar kalırım.

Tashîhiyle iadesine vaad buyrulan "Göz" makalesine intizâr ile şimdiden arz-ı şükran eylerim.

Tahrîrât-ı âlileri, ancak dün elime gelebildiği için bugün şu arîzayı yazıyorum.

Beşer nâmındaki eser-i âlilerine intizâr ile mahz-ı feyz olan teveccühâtınızı temenni ederim. Her halde emr ü irâde-i hakîmânelerine tâbi'im.

Fazlı Necib

9

İstanbul, 31 Kânun-ı sâni 1301

Birader,

"Göz" hakkındaki makale-i fenniyenizi resm-i âcizânemle birlikte leffen takdim ediyorum. "El-emrü fevka'l-edeb" kaidesine ittibâen makalenizin bir iki yerini karaladım. Muhtâc-ı tashîh olduğundan değil, fakat emr-i âlîlerini yerine getirmek için ıstılâhat-ı tıbbiyeden bazılarının Fransızcaları aynen yazılmıştı. Cemiyet-i tıbbiyenin tanzîm ve tertîb eylediği lügatin iânesiyle bunların mukabillerini yazdım.

Göz bahsinde en ziyade şâyân-ı dikkat olan ve şimdiye kadar birçok hükemanın zihinlerini işgâl eden bir mesele vardır ki o da ecsâm-ı hariciyenin şekli tabaka-i şebekiye üzerine ma'kûsen mürtesem olduğu halde doğru görülmesidir. Bu bâbda birçok faraziyât der-miyân olunmuş ve hikmet-i tabiiyede uzun uzadıya bahsedilmiş ise de ilm-i menâfiü'l-a'zâ bu meseleyi halletmiştir. Şöyle ki: Makalenizde dahi beyan buyrulduğu üzere göz âdeta fotoğraf kutusuna müşâbih bir âlet-i basar olup şuâât-ı ziyâiyenin tabaka-i şebekiye üzerine tesirinden tabaka-i mezkûrede bir fiil-i kimyevî husûle geldiği inde't-tecrübe sâbit olmuştur. İşte mezkûr fiil tâ beyne kadar sirâyet edip rü'yetine mahsus olan hücerât-ı asabiyeyi tahrik ve ikaz ediyor. Bu ikazın beynimizde husûle getirdiği ihtisas ise rü'yet nâmını verdiğimiz hissi meydana getiriyor. İşte gözde vukua gelen âsâr-ı ibtidâiye sırf hükmî olduğu halde bunun kimyeviye tahavvülü

ecsâmın hal-i aslileri üzere görülmelerine müsaade ediyor. Çünkü dimağa intikal eden şekil mürtesem olmayıp bu şeklin irtisâmından mütevellid fiil-i kimyeviyenin hâsıl eylediği harekât-ı zerrâttır. Dimağ tesirin tenevvüüne göre ecsâmın eşkâl ve elvân-ı zâhiriyesi hakkında hüküm veriyor.

Güneş refiklerimizden Tahir Bey biraderimiz *Gayret* ünvânıyla neşrine bed' eylediği cerîde-i edebiyenin üçüncü cüz'ünden itibaren *Hugo* hakkında mütâlaâtını yazmaya başladı.[10] İtmâm ettikten sonra bendeniz de mukabelede bulunacağım, mütâlaasını tavsiye ederim.

Yakında *İntikad* nâmıyla Cep Kütüphânesi'nin yirmi dördüncü adedi neşrolacak.[11] Muhteviyâtı *Hugo* hakkında bir hayli zaman evvel Muallim Naci Efendi ile bed' eylediğimiz muhâberâtı şâmil olacaktır. Bu muhâberâtta lisan ve edebiyata dair bir hayli mütâlaât var. Tab' olundukta bir nüshasını takdim ederim.

İstanbul'u teşrif buyuracağınızı tebşîr etmiştiniz. Fakat vakit tahsîs olunmadığı için bu şerefe ne vakit nâil olacağımızı bilemiyoruz. Bir an evvel tebşîrâtınızı kuvveden fiile çıkarmaya sa'y ü ikdâm buyurmanızı rica ederim. Şeref-i mülâkatlarıyla müşerref olmaktan cidden mahzûz ve mesrûr olacağımı te'mîn ederim.

Sözü uzatıp da tasdî'e mahall vermemek için burada netice vererek hüsn-i teveccühât-ı biraderânelerinin idamesini temenni eylerim kardeşim efendim.

Beşir Fuad

10

İstanbul, 27 Şubat 1301

Birader,

29 Kânun-ı sâni 1301[12] tarihli mektubunuzu aldığım vakit validem ağır keyifsiz idi. On gün kadar evvel vefat etti. Mektubunuzun karşılığı bu âna kadar gecikmesinin ne gibi bir mazeret-i meşrûaya müstenid olduğunu anlayınca ıztırârî olan şu teehhürden dolayı muğberr oldunuz ise iğbirârınızm muhikk olmadığını teslîm buyurursunuz.

Kardeş ünvânıyla hitab buyurmanızdan dolayı minnetdarınızım. Hakîm-i zû-fünûn ünvânı hakkında beyan buyrulan mütâlaât-ı aliyyelerine karşı bazı izahât vermeye lüzum gördüm:

Bir adamın bazı efkâr-ı hakîmânesi bulunmakla hakîm nâmına müstahak olması lâzım gelse bu hal bazı hammalarda bile vâki olabilir. En cahil bir adam bazen pek hakîmâne fikirler serd eylediği görülmemiş bir şey değildir. Serd olunan efkâr-ı hakîmânenin az veya çokluğu içinde bir hadd-ı muayyen yoktur. Bir şahsın fikri diğerine nisbeten daha hakîmâne olabilir. Fakat diğer bir şahsa nisbeten dûndur. Bu meselede bir mikyâsı sahîh bulunamaz. Bendenizin fikrince hakîm ünvânına müstahak olanlar, zamanında mevcud olan ulûm ve fünûnun kâffesine –metafizik gibi şeyleri ilimden addetmediğim cihetle bu kabilden olan şeyler müstesnadır– vâkıf olmak ve bu vukufunu ciddî eserleriyle ibrâz etmiş bulunmak lâzım gelir. Şu tarife na-

zaran Hugo hakîm ünvânma müstahak olamaz. Ancak 19. asır bu sebeple hakîmden mahrum olmaz. Çünkü Littré gibi Auguste Comte gibi daha birçoklarını yetiştirdi. Bunlardan ileride tavsiye edeceğim âsârını mütâlaa buyurduğunuz vakit Hugo'nunkiler ile mukayese edip beynlerindeki farkı pek çabuk teslîm edersiniz.

Vâkıâ meselâ Bouillet'nin tarih diksiyonerinde ta'dâd olunan isimlerden birçoğuna bol bol hakîm ünvânı verildiği ve bu ünvânlardan ekserinin sahipleri Hugo'ya nisbeten pek dûn oldukları nazar-ı dikkate alınırsa Hugo'nun dahi bu ünvâna istihkak ve salâhiyeti maa-ziyade tebeyyün eder.

Fakat bendeniz Hugo'dan dirîg ettiğim o ünvân-ı celîli diğerlerine de veremem. Onları da müstahak göremem. Bir hakîm için ayrıca bir vatan tahsîs câiz olmayıp, bu gibi dühâtın ailesi cemiyet-i beşeriye olduğundan bir adamın hakîm olup olmadığını bilmek için bulunduğu mülkü nazar-ı dikkate almaktan ise yaşadığı asrı gözetmek lâzım gelir. Hugo'yu hakîm ünvânına müstahak görmedikten sonra mülkümüzde bi-hakkın müstahak olacak kimseyi göremediğimi itiraftan çekinmem. On dokuzuncu asırda hakîm ünvânına istihkak davasında bulunanların Littré'nin kâ'bına vâsıl olmaya çalışması lâzım gelir. Fen hususundan vatanımız bu derece mahrum değildir. Vidinli Tevfik Paşa gibi ulûm-ı riyâziyede yed-i tûlâ sahibi olan ve ulûm ve fünûn-ı sâirede behre-i kâmileleri bulunan ihtisas etmiş Osmanlıların vücudu maal-iftihar görülmektedir. İşte bu gibi zâtlara, hattâ Avrupa'ya karşı mütefennin ünvânını vermekten çekinmeyiz. Fakat bu zâtlar her biri müntesib oldukları fünûnda fevkalâde terakki etmiş ve iktidârlarını Avrupalılara bile teslîm ettirecek bir hale gelmiş olduklarından bendeniz gibi malûmatı sathî olanlara kıyas edilmek câiz olamaz. Gerçi keşfiyât hususunda mütefennin-lerimizin henüz nazar-ı dikkati celbedecek bir eseri müşâhede olunamamış ise de bu hal vesâitin fıkdânından ileri gelmektedir.

Fennin ahlâka derece-i hizmeti hususundaki efkâr-ı âcizânemi İstanbul'a teşriflerinde arz ve izah eylerim. Çünkü bu bahis kalemen pek uzar.

Tavsiye eylediğim kitaplar zâten meşhur olduğundan müelliflerinin ismine hâcet yoktur.

Beşer nâmındaki eser-i âcizânem biraz ağırca gidiyor. On beş güne kadar birinci cildinin tab'ı ikmâl olunacağını ümîd ederim. Bu ciltte beden-i insaniye dair malûmat-ı teşrîhiye ile fizyolojinin cümle-i asabiye bahsi mevcuttur.

Resm-i âcizânemi bundan bir hayli vakit evvel, "Göz" makalesiyle birlikte takdim eylediğim cihetle şimdiye kadar vusûl bulmuş olacağını ümîd ederim.

Mütâlaa buyuracağınız âsârda bir müşkile tesadüf olunursa halli için âcizlerine müracaat olunacağı beyan buyrulmuş, hüsn-i teveccühünüze teşekkür ederim. Sual buyrulacak şeyler aklımın erdiği mesâil olur ise maal-iftihar arzunuzu yerine getirmeye sa'y ederim. Yok, aklımın eremeyeceği şeyler ise onları da erbâb-ı vukûftan tahkike elimden geldiği kadar çalışıp öğrenince arza müsâraat eylerim.

Gelelim mektubunuzda sorulan şeylere: Birincisi, semânın neden mâi göründüğü idi. Bu bâbda Gounod'nun şu fıkrasını aynen nakl ile iktifâ ederim.

Şu izahâttan anlaşılacağı vechle kozmografya kitabının kavli savâb, diğer tasavvurun aslı yoktur.

"Semâ" ve "fezâ" kelimeleri bahsine gelince, bunlar birbirinin müteradifi gibi ise de bunların tarifi için Littré'nin büyük diksiyonerine müracaat olunduğu sûrette şuna tesadüf olunur: "Fezâ: Vüs'at-ı nâ-mütenâhî, sadece: Semâ"

*

Şu mukayeseden görülüyor ki kozmografyada gördüğünüz semânın tarifi ilm-i heyet-i cedîde mutâbık ve fezâ ile semâ kelimeleri birbirinin müteradifi olduğundan ikisinin de bu makamda isti'mâli câizdir.

Bâkî teveccühât-ı biraderânelerinin bekasını temenni ile bir an akdem İstanbul'u teşrife ikdâm buyrulmasını iltimâs ederim kardeşim efendim.

Beşir Fuad

11

Selânik, 8 Mart 1302

Kardeşim,

Takdim ettiğim arîzanın taraf-ı hakîmânelerine vusûlünden mukaddem yazılmış olduğu anlaşılan iltifatnâme-i âlileriyle tasvîr-i hakîmânelerini dest-i ta'zîme aldım. Sevindim demek derece-i memnuniyetimi ifhâma muktedir olamayacağı gibi memnuniyet ve meserrettin bu derecesini tefhîm edebilecek diğer bir kelime de bulunamaz. Muhabbetiniz her an gönlümü işgâl ettiği gibi resm-i âlilerinin de daima nazarımı tezyîn eylemesi için albüme vaz' etmeyerek kütüphânenin camına iliştirdim.

İade buyurulan makalenin tashîhâtı pek doğru, pek mükemmeldir. Bana büyük büyük istifâdeler bahşetti. Bâ-husus ıstılâhât-ı fenniyenin Türkçelerini gördüğüm, öğrendiğimden pek memnün kaldım. Bu kitabın diğer parçalarını da tercüme ederek neşrettirmek istiyorum.

Gayret'i okuyorum. Neticesine muntazırım.

Sizden bir şey sorayım: Muallim Naci Efendi'nin Ekrem ve Hâmid Beyefendiler hazerâtı aleyhindeki tenkidâtına ne mânâ verirsiniz. Fikr-i âlilerini anladıktan sonra bu bâbdaki efkâr ve hissiyâtımı uzun uzadıya yazacağım. Muallim Naci Efendi'nin Hugo hakkındaki mütâlaâtını fevkalâde merak ederim. Vaad buyrulan lutfa sabırsızlıkla intizâr eylemekteyim.

İstanbul'a gitmek zât-ı âlileriyle görüşmeyi te'mîn ettiği

için en büyük arzularımdan ma'dûd olduğunu söylersem mübâlâgaya hamletmeyiniz. Fakat kış olduğu için peder gitmekliğime mümânaat ediyor. Şitâ bir defa tamamiyle elini eteğini çektikte mutlak, mülâkat saadetine mazhar olacağım.

Valide-i muhteremelerinin irtihâl-i dâr-ı beka eylemesi bendenizi de pek ziyade müteessir etti. Bâ-husus, bendeniz sevgili validemi pek küçük iken kaybetmek felâketine dûçâr olduğum, valide muhabbet ve şefkati göremediğim halde o nimet ve saadetin kıymet ve meziyetini pek ziyade takdir eylediğim için bu teessür bendenizde iki cihetle fevkalâde bir sûrette cilve-nümâ oldu.

Bu âlem-i denînin bir felâkethâne olduğunu bildiğimiz halde, bilmem nedendir ki bir felâkete dûçâr olduğumuz vakit fevkalâde bir hal vâki olmuş gibi pek ziyade müteessir oluyor, muvakkat bir meserret veya saadete nâiliyetimizde onu intizâr ettiğimiz alelâde bir hal imiş gibi telâkki eyliyoruz. Madem ki böyle felâketler vukuu pek tabiî olan ahvâlden ma'dûddur, bunu düşünerek müteselli olmaya çalışmalıyız. Bendeniz henüz çocuk denebilecek bir sinnde olduğum halde pek çok, pek büyük felâketler gördüğüm için bu bâbda bir ihtiyar fikrine mâlik olmuşumdur.

*

Hakîm ünvânı bahsine gelince: Gerçi âhâd-ı nâstan bazı adamlarda da birtakım efkâr-ı hakîmâne görülebilirse de onların hikemiyâtı, ulûm ve fünûn-ı mütedâvileye vâkıf olamadıkları için pek ma'dûd ve mahdûd bu sebeple alelâde tesadüfî bir söz ıtlâk olunmak lâzım gelir. Fakat ulûm ve fünûn ile bir dereceye kadar tenvîr-i efkâr etmiş, tecrübe görmüş, ahvâl-i âleme kesb-i vukuf eylemiş hükemâ ve ulemâ ile bunların mukayesesi kabil değildir. Zâtlarının demek istemiyorum, sözlerinin mukayesesi câiz olamaz.

Her kavmin hükemâsı derece-i terakki ve ulûm-ı fünûnda vukufları nisbetinde bulunmak tabiidir. Bir şahsın fikri diğerine nisbeten daha hakîmâne olup da yine diğer bir şahsa nisbeten dûn olduğu gibi efrâdına nisbeten hakîm addolunan bir kavmin ulemâsı diğer bir kavme karşı hakîm addolunamayabilir. Fakat her halde o âlim, bulunduğu kavim ve mülkün hakîmi-

dir. Bu meselede bulunulan zamandan ziyade mülkün dahli var. Ancak zamanı gözetecek olur isek bilmem kimin söylediği tuhaf bir sözü söylerim: "Avrupalılar on dokuzuncu asr-ı terakkide oldukları halde biz henüz on dördüncüsüne giriyoruz."

Avrupalılar daha zulmet-i cehaletteyken, gerçi şarkta envâr-ı marifet şa'şaa-nisâr oluyordu. Fakat Avrupa'da daha eski olan Romalıların terakkiyât-ı ilmiye ve sınâiyesi mahvolduğu gibi, bir aralık şarkın envâr-ı marifeti de söndü. Bu terakkiyât-ı cedîde şeh-râhına Avrupalılar bizden birçok zaman evvel girdiler, biz henüz giriyoruz. Herhalde bulunulan mülkün temeddünde derece-i terakkisi nazar-ı itinaya alınmak icab etmez mi?

Littré ve Auguste Comte gibi bir iktidâr-ı fenniye mâlik değildiyse, Hugo harikulâde bir dâhi idi. Kendisi ulûm ve fünûn-ı mütedâvilede yed-i tûlâ sahibi değildiyse, erbâb-ı vukuftan idi. Fünûna olan vukufu ile beraber fikrinde, zekâsındaki fevkalâdelik pek güzel âsâr vücuda getirdi. Bunlardan cemiyet-i beşeriye pek çok istifâdeler etti. Biz de ondan istifâde ettik. Fakat en büyük isitfadeyi hükemâ-yı milliyemizden gördük. Mülkümüzdeki ulemâya hakîm demekte niçin tereddüd edelim?..

Akıl erdiremediğim basit bir meseleyi arzetmek isterim: Helmholtz nâmındaki bir Alman'ın hissin derece-i süratini keşfettiğini okudum. Diyor ki, sinirler aldığı her bir hissi sürat-i ziyadan beş defa batî bir süratle yani saniyede yüz seksen kadem kat'ederek beyne nakleyliyor.

Meseleye dair başka bir izahât olmadığı için akıl erdiremedim. Çünkü her bir sinir aldığı hissi bir ân-ı gayr-ı münkasımede beyne îsâl eyliyor. Meydanda bir vüs'at yoktur ki mesâhası kabil olsun. İzah edeyim: Meselâ kulak; eczâ-yı ferdiyenin zara temas etmesiyle derhal his vuku buluyor. Tabl derisinin arkasındaki hücrelerde olan sem'a mahsus sinirlerin bir ucundan merkezde bulunan ucuna kadar yüz seksen kadem değil, hattâ bir kadem bile mesâfe olmadığı bundan başka saniyeden daha küçük bir mikyâsta bulunmadığı halde hissin derece-i sürati nasıl ölçülüyor?

Kıyasen denilirse buna da aklım ermez. Çünkü bil-farz hisse mahsus olan sinirin imtidâdı bir kadem mesâfe tahmin edile-

cek olsa bile sürat-i his 1/180 saniyede vuku bulmuş oluyor ki zaman bu derece küçük bir mikyâs ile taksim olunmamıştır.

Gerçi birtakım mevcudât-ı mikroskopiyeyi ölçüyor, bir milimetrenin binde biri derecesine kadar tahdîd ediyorlar; fakat o cüz' ü ferde lüzumu kadar bir cesâmet verecek mikyâslı âletlerimiz mevcuttur. Bir sürati tahdîd için ise ya yüz seksen kademe tûlunda bir sinirin bulunması, yahut saniyenin yüz seksen kısma tefrîk olunması lâzım gelir.

Tasdîâtım pek ziyade oldu; fakat lutf ü teveccüh-i âlilerinin bunu tecavüz edeceği ümîdinde olduğum için cesaret alıyor, bu defalık daha ziyade tasdî' etmeyerek burada sözü kesiyorum.

Teveccühât-ı hakîmânelerinin üzerimde lem'a-nisâr olması iktizâ-yı emelim olduğunu arzeylerim, muhterem kardeşim efendim.

Fazlı Necib

12

İstanbul, 18 Mayıs 1303

Birader,

İki mektubunuzu aldım. Aylar geçti cevap vermeye muvaffak olamadım. Elbette şu teehhür vefasızlığa hamlolunmuştur. Hamletmekte de ma'zûrsunuz. Ancak bu aralık hususî birtakım işlerim zuhûr etti. Âdeta vakit bulamadım diyebilirim. Bundan mâadâ *Beşer* nâm eser-i âcizimin de takdim olunacağını arzetmiştim. Tab'ı bir iki güne kadar bitecek gibi idi. Bugün yarın derken tâ bugüne sürdü. Arîzamı eserle birlikte takdim etmek emeli, teehhürü mûcib olan esbâb-ı sâireye munzamm oldu. *Beşer*'in birinci cildinin tab'ı hitâm bulup neşrolunduğundan bir nüshasının takdimiyle mektuplarınızın cevabını bervech-i âti arz u i'tâ eylerim.

"Muallim Naci Efendi'nin Ekrem ve Hâmid Beyefendiler hazerâtı aleyhindeki takayyüdâtına ne mânâ verirsiniz?" Sualine cevaben derim ki: Ekrem Beyefendi *Takdir-i Elhân* ünvânlı eserinde Naci'nin aleyhinde bulunmuştu. Naci de mukabele etti. Ortaya bir mübâhase-i edebiye (?) çıktı. Birtakım zevzekler ağızlarına gelen hezeyânı söylemek için ortaya atıldılar. Bu sözler miyânında şâyân-ı itibar yüzde iki söz bulunsa bile doksan sekizi ta'rîzât ve müşâtemeden ibaret kaldığı için zannederim ki kari'lerce bir istifâde hâsıl olamadı.

Zâten mübâhasenin tarz-ı cereyanı hakkındaki mütâlaâtımı "Üdebâdan istirhâm"[13] ünvânıyla *Saadet*'te neşreylediğim fık-

racıkta anlamışsınızdır. Hayret Efendi'nin ulûm ve fünûnu tezyîf maksadıyla yazmış olduğu makaleye ne mukabele eylediğim[14] sizce malûmdur. Abdülhak Hâmid Beyefendi hakkındaki tenkidât bahsine gelince bunları Salâhi Bey yazıyor.[15] Şimdi bu edîbler hakkındaki mütâlaâtımı arzedeyim.

Ekrem Beyefendi hakikaten ve cidden edîbdir. Naci de böyledir. Yalnız beynlerinde olan fark (zann-ı âcizâneme kalırsa) şudur ki, Ekrem Beyefendi'nin vukûfu edebiyat-ı şarkiyeden ziyade garbiyeye âit olup, Naci hakkında kaziyye ber-akistir. İkisi de değerlidir, fakat her biri başka bir yol tutturduğu için günden güne yek-diğerinden tebâüd ediyorlar. Beynlerinin te'lîfi mümkün olamıyor. Naci tarafdarânı için Ekrem Bey hiç, Ekrem Beyefendi'yi iltizâm edenler için Naci solda sıfır addolunuyor. İki taraf da hakikat-i hâli görmek veya itiraf etmek istemiyorlar. İşin içine hubb-ı zâti (amour propre) karışıyor. Bu zâtları yalnız kendi hallerine de bırakmak istemiyorlar. Birtakım fikri mahdûd, behresi mefkud kimseler ortaya atılıp kargaşalıktan istifâde etmek ve (itikadlarınca) şöhret-şiâr olmak emeline düşüyorlar.

Bu iki edîbin eserlerini tedkike mukdedir değilim; söylediğim hissiyâtımdır. Naci bugünkü günde (Avrupa edebiyatına nazaran) klasiklerin reisi olabilir, yahud Kemâl Bey Hugo addolunur ise, Ekrem Bey Lamartine olur.

Bence bir söz nefsü'l-emre muvâfık olmak lâzımdır. Ne tarzda söylendiğini pek de aramam. Fakat herkes bu bâbda benimle hem-efkâr olmak lâzım gelmez. Ben âsâr-ı kalemiyede yalnız selâset, vuzûh, sadelik isterim.

Abdülhak Hâmid Beyefendi hakkındaki tenkidât manzûr-ı âlileri olmuştur. Bu tenkidâtı tamamiyle okuyamadım ise de göz gezdirdiğim bazı mahallerini doğru buldum. Çünkü Ekrem Beyefendi hazretleri de âlem-i hususide itiraf eylemekten çekinmedikleri gibi Abdülhak Hâmid Beyefendi'nin ekser-i ifâdâtı muakkad ibârelerinden mânâ çıkarmak muhâldir. Selâset dururken bu tarzı neden ihtiyâr ettiğini düşünüyorum, hiçbir sebeb-i ma'kul göremiyorum.

Maamâfih şu kusur Hâmid Beyefendi'nin "Me'vize" gibi selîs, efkâr-ı âliyeyi câmi' âsârıyla sâbit olan kudret ve meziyet-i

edebiyelerini ihlâl edemez. Abdülhak Hâmid Beyefendi büyük şairdir, edîbdir, hatâlarını görmeye hakkınız yoktur diyerek bir münekkidin ağzı kapatılamaz zannederim.

Gelelim seyyale-i asabiyenin süratine: İfâdenizden seyyale-i asabiyetin sürati ziyânınkinden beş defa batî ve bu sürat ise saniyede 180 kademlik bir mesâfe kat'etmekten ibaret olduğu anlaşılıyor ise de bu bâbda bir hatâ var. Gösterdiğiniz sürat beşe darb olunduğu sûrette 600 kademe bâliğ olur ki ziyânın süratı saniyede takriben 308.000 kilometre olduğu malûmunuzdur. Gösterdiğiniz sürat olsa olsa sadâya tatbik olunabilir.

Taharriyât-ı vâkıanın neticesi olarak a'sâbda muhtelif iki sürat görülüyor. *Beşer*'in mütâlaasına tenezzül buyrulduğu sûrette görülür ki a'sâb "harekî" ve "hissî" nâmlarıyla ikiye taksim olunmuştur. Evvelkilerde seyyale-i asabiyenin sürati saniyede takriben 30, ikincilerde 80 metre tahmin olunuyor. Bunun ne yolda ölçüldüğü bahsine gelince: (Pek iyi hatırımda kalmamış ama zannederim) Helmholtz tecrübesini at sinirleri üzerinde icrâ eylemiş, harekete mahsus olan sinirin ikaz olunduğu an ile sinirin vâsıl olduğu adelede takallüs vuku bulduğu an hesab olunarak saniyede harekî sinirler için 30 metre kadar bir sürat bulunmuştur.

Helmholtz'un böyle cüz'î bir zamanı hangi âlet vâsıtasıyla ölçebildiği meçhulümdür. Çünkü elde bulunan menâfiü'l-a'zâ kitaplarında bu âletin yalnız gayet nâzik ve dakik olduğunun zikriyle iktifâ olunub tafsîlâtına girişilmemiştir.

Maamâfih hissî sinirlerde saniyede seksen metre bir süratle cereyan eden seyyale-i asabiyenin mesâhası hakkında isti'mâl olunan vesâitten birini arzedecek olur isem otuz metrelik bir süratin daha kolay ölçüleceği tebeyyün eder.

Saat çarkları gibi dişli bir çarh tasavvur ediniz ama dişlerinin mikdarı çok olsun; bu çarha saniyede bir değil birkaç kere devr-i hareketi icra ettirebileceğimize fenn-i makine tekeffül ediyor. Şu halde bir insanın parmağının ucuna dişleri temas etmek üzre devrettirilecek olursa insan mütevâliyen dişlerin parmağına dokunduğunu hisseder. Çarhın hareketi tedrîcen süratlendirildiği bir an gelir ki dişlerin mütevâliyen dokunduğu cihetle bunların arasındaki fâsıla hissolunamayıp daimi olur.

Şu hal bir saniye zarfında seksen dişin birbirini müteâkıb insanın parmağına dokunduğu vakit müşâhede olunur. İnsanın parmağıyla beyni arasında mesâfe bir metre olduğundan sinirlerde seyyale-i asabiyenin sürati saniyede seksen metre olduğu anlaşılıyor...

Havâss-ı hamsenin fizyolojiye âit olduğu beyan buyurulduktan sonra "kuvve-i vâhime, kuvve-i hafıza, kuvve-i hayaliye" gibi havâssın bu fenne taalluku olup olmayacağını sual buyuruyorsunuz. Kuvve-i hâzıme nasıl midenin faaliyetinden münbais bir hassa ise, bu ta'dâd eylediğiniz hisler de dimağın faaliyetinden neş'et eder. Bu hassâların cevher-i dimağa ne derecede tâbi' olduğunu anlamak için humma gibi, hînes gibi, tarafe gibi başta cerîha gibi ahvâl-i maraziyeyi ve bunların tevlîd eyledikleri netâyici göz önüne getirmek kâfidir.

Bu mesele hakkında şimdi tafsîlât vermek abes olur. Evvel emirde *Beşer*'i ve dehâ-yı ilm-i vazâifü'l-a'zâya dair tavsiye edeceğim diğer âsârı mütâlaa buyurduktan sonra *Mebhasii'r-Ruh* nâmı verilen ve hakikatte "ilm-i vezâif-i dimâğ" nâmından başka bir şeye müstahak olmayan bir kitap tavsiye ederim, hall-i müşkil eylersiniz.

Tahir Bey biraderimizin *Gayret*'le neşreylediği mukabelesinin te'hîrini mûcib olan ahvâl size vaktiyle cevap vermemekliğime sebep veren hallerdir ki bunların ne olduğunu Tahir Bey bilir. Bundan mâadâ bu aralık devam etmekte olan mebâhis-i edebiye (!) mihver-i lâyıkında cereyan eylemediğinden şu gürültülerin ber-taraf olmasını arzu ediyorum. Mübâheseye başkalarının karışacağından korktuğum için değil, yalnız daire-i edebin tecavüz olunmasını arzu etmediğimden bayram ertesi cevabımı *Saadet*'le neşredeceğim.

Şimdi bir de "Hakîm-i zû-fünûn" meselesi kaldı. Littré'nin âsârından sathî olarak bir iki parçasını okuduğunuzu, Auguste Comte'u pek iyi tanımadığınızı yazıyorsunuz. Bu bâbda acele etmeye mahall yok. Sırası geldiği vakit gerek Littré'nin ve gerek Auguste Comte'un okunması lâzım gelen âsârını mütâlaayı zâten size tavsiye etmek emelindeyim. O zaman görürsünüz ki bunların âsârı tesir ve fâide hususunda Hugo'nunkinden hiçbir vechle aşağı kalmadıktan başka daha birçok fevâidi câmi'dir.

Ez-cümle asrımızın Huxley, Herbert Spencer, Lewes vesâire gibi ulemâ ve fuzalâsı Auguste Comte ve Littré'nin âsârına hürmet-i fevkalâde gösterdikleri halde Hugo'nun âsârını okudukları vakit ekser-i fikirleri için (bir babanın çocuğu sâde-dilâne sözler söylediğini görüp de tebessüm ettiği gibi) tebessümler ederler. Vâkıâ bazen (tıpkı çocuklarda olduğu gibi) güzel fikirlere de tesadüf olunur ise de bu fikirleri tahsîn ile beraber onlardan istifâde edemezler. Çünkü zâten o fikirler kendilerince malûmdur.

Fikrimi hulâsa edeyim: Auguste Comte'un ve emsâlinin âsârından herkes (yani o eserleri anlayacak kadar malûmat-ı lâzımeyi câmi' olanlar) istifâde eder. Hugo'nun âsârından fikren (sanâyi'-i edebiye müstesna) istifâde edenler benim gibi malûmatı nâkıs ve sathî olanlardır.

Bir adama hakîm demekte asır mı , yoksa bulunduğu mülk mü nazar-ı itinaya alınmak lâzım geleceği bahsine gelince, bunların ikisini de nazar-ı itinaya almak câizdir. Fakat umûm-ı insaniyet nâmına mesele tedkik olunur ise yalnız asır nazar-ı itinaya alınmalı. Çünkü meselâ Littré ile Japonya'ya nisbeten hakîm addolunmak lâzım gelen bir zât muâdil tutulamaz. Gerçi Littré'nin nâil olduğu vesâit diğerince mevcud ola idi Japonya hakîminin Littré'yi geçmek ihtimali vârid-i hâtır olabilir idiyse de bu ihtimali çiftçilere kadar tevsî etmekten kim bizi men'edebilir? Şu halde eâzımın âhâd-ı nâstan farkı noksan vesâitten ibaret kalmış olur. (Bu da verâset vesâire vesâit addolunduğu sûrette pek yanlış addolunamaz. Fakat bahsimiz şimdilik orada değil.)

Bu âlemde nîk ü bed nisbî ve ekseriyetle emr-i itibaridir. Hiçbir insan yoktur ki az çok bir fikr-i hikmeti bulunmasın. En cahilden tut da en fâzıla kadar bu fikir tedrîcen terakki eder. Bu fikrin merâtib-i muhtelifesi birtakım kademât teşkîl edip de alt kademede cahiller bulunacak olur ise, en üst kademede Littré ve emsâli bulunur.

Gerçi Hugo'nun bulunduğu kademe üst kademeye pek yakın ise de o mertebeye varmak için hiç olmaz ise arada bulunan Voltaire'in kademesinden geçmek icab eder. Voltaire'in âsârı meydanda, bu eserler de Hugo'ca malûm iken Voltaire'den bir

kademe aşağı kalması hakikatten cây-ı eseftir. Maamâfih diğer üdebâ içinde (Goethe müstesna olduğu halde) Hugo'nun kademesine yetişmiş kimse bilemiyorum. Chateaubriand'lar, Lamartine'ler bence Hugo'ya karşı pek küçük ve efkâr-ı hakîmâneleri gülünçtür. On sekizinci asır hükemâsı bence Diderot, D'Alembert, Voltaire'dir. (Bir de De La Mettrie var. Fikren belki üçünün de ilerisine varmış ise de her nasılsa pek ma'rûf olamamış.) Rousseau dühâttandır. Voltaire'in dediği gibi "Âlî bir mecnundur" Kendisinin âlâm-ı asabiyeye mübtelâ olduğu az çok ilm-i tıbba âşina olup da *Confessions* nâm tercüme-i hâlini mütâlaa edenlerce malûmdur.

Zola bahsine gelince: Bu da Hugo gibi hakîm nâmına müstahak değildir. Hikâye-nüvistlikte maharet-i fevkalâdesi olan bir muharrirdir. Edebiyatı fünûn gibi efkâr-ı bâtıla ve hurâfâttan kurtardığı için şâyân-ı ihtirâmdır. Meslek-i hakîmânesi her vechle Hugo'nunkine müreccahtır. Çünkü Hugo'nun mürşidi Victor Cousin, Zola'nınki Littré'dir. Şimdi bu iki meslekten birini diğerine tercîh edişim zât-ı âlilerince tasvîb buyrulmayacağını bilirim, ancak esbâb-ı rüchâniyet iki mesleğin muhakemesiyle tebeyyün eder. Bu da ileride yapılacak bir şeydir.

İşte bence hakîm nâmına müstahak olanlar efkâr-ı mütefâvite-i hakîmânenin teşkîl eylediği kudemânın en yukarısında bulunanlardır. Gerçi Voltaire bir kademe aşağı bulunuyor dedim ancak bir asır evvel geldiği nazar-ı itinaya alındığı gibi mûmâ-ileyhe hakîm ünvânını vermekte tereddüd edilemez. Hugo hem bunların muâsırı idi, hem de fıkdânî-ı vesâit gibi kendisince bir mahzur da yok idi. Madem ki fikren geri kaldı ben kendisine hakîm nâmını (yani on dokuzuncu asır hakîmi ünvânını) vermeyi tecvîz etmem.

Vâkıâ belâgatle karışık metafizik ta'lîm eden bazı muallimler Avrupa'da felsefe hocası nâmını almakta ve vefatlardan sonra tarih diksiyonerlerinde bunların ismi Fransız hakîmi, yahut Alman feylesofu sûretinde mukayyed görülmekte ise de ben bunları hakîm tanımıyorum. Eğer bunları hakîm tanımak icab ederse, vâkıâ Hugo'nun da hakîm ünvânına bunlardan ziyade müstahak olduğunu en evvel teslîm edeceklerden biri de ben olurum.

Ahmed Midhat Efendi hazretlerine hakîm denip denemeyeceği bahsine gelelim: Asır nazar-ı itinaya alınır ise denemez, fakat mülk gözetilse denir. Hakikaten Osmanlılar içinde hakîm ünvânına müstahak birisi var ise o da hazret-i Midhat'tır. Fakat kendisine Osmanlı hakîmi demelidir ki haksızlık edilmiş olmasın.

Âcizlerine gelince: Benim velev bulunduğum mülk gözetilirse bile hakîm ünvânına adem-i istihkakım bedîhidir. Delili ise şudur: Her kim isterse Beşir Fuad olabilir, fakat Ahmed Midhat olamaz. Binâenaleyh Midhat Efendi'ye Osmanlı hakîmi nâmını verebilmekteki hakkınız âciziniz gibilere kadar asla şâmil olamaz.

Geveziliği uzattım, affımı istirhâm ederim, fakat sizinle şu sûrette mübâhaseden o derece mütelezziz oluyorum ki âdeta sevk-i tabiiye tâbi' olurcasına arîzamı uzattıkça uzatmaya kendimi mecbur görüyorum.

*

Mektuplarımdaki teehhürden dolayı afv-ı âlilerini dilerim. Benim bazı hususî mânilerim zuhûr eder, belki böyle cevaplar gecikir ise siz affediniz, yine tahrîrâtınızı eksik etmeyiniz. Ben fırsat buldukça size böyle defter doldurcasına arîzalar takdim ederim. Bâkî uhuvvet biraderim efendim.

Beşir Fuad

13

Selânik, 27 Mayıs 1302

Kardeşim,

Üç ay oluyor ki iltifatnâmenize intizâr ile geçiyor. Takdim eylediğim iki arîzamın cevapsız kalmasını neye hamledeceğimi bilemiyorum. Beni ihyâ eden iltifatlarınızdan mahrumiyetin ne derece bir teessüfü bâdî olduğunu tasvîre muktedir değilim. Siz tasavvur buyurur iseniz, hiç şüphe etmem ki beni bu teessüften kurtarmak için kıymetdar zamanınızdan küçük bir cüz'ünü bana fedâ ile yine ihyâ edersiniz.

*

Bu arîzamı takdime vesile olan *Beşer* ünvânlı neşrolunan eser-i hakîmâneleridir. Bunun neşrolunduğunu haber aldığım gibi derhal bana bir nüshasını ihsân buyuracağınıza dair olan va'd-i âlileri hatırıma geldi. İhtimal ki beni unuttuğunuz gibi bu vaadi dahi ferâmuş buyurmuşsunuzdur. Fakat ben unutamam.

Eserinizi kitapçıdan mübâyaa etmedim; sizden intizâr ediyorum. Mahz-ı feyz olan iltifatlarınızdan mahrum ettiğiniz gibi, beni bu eser-i nefisin de mütâlaasından mahrum eyler misiniz? Ümîd etmem! Ümîd etmediğim içindir ki kitabı almadığım gibi sizi tasdî' etmeye de cesaret-yâb oluyorum.

Şimdilik daha ziyade tasdî' etmeyeceğim; arîzalarımın cevabına mazhar olursam tasdî'de kusur eylemeyeceğimi arza bile lüzum yoktur. Çünkü size yazmak bir nimet, bir mesudiyet-

tir. Envâr-ı teveccühâtınızm devamını temeni eylerim. Lûtf ü kerem efendim hazretlerinindir.

Hazret,

Şu arîzamı, yazdıktan sonra mufassal bir keremnâmenize mazhariyetle bahtiyâr oldum. Teşekkürler ederim. *Beşer* ünvânlı eser-i hakîmânelerinin irsâline inâyet buyrulduğunu müş'ir ise de kitap bana gelmedi. İhtimal ki postahânede zâyi olmuş; ihtimal ki postaya tevdî olunamamıştır. Her halde buna teessüf ettim; eser-i âlilerinin mütâlaası bir müddet daha teehhür etti. Kitapçıdan aradım. Vâ-esefâ ki onda da mevcudu kalmamıştı. Bunun için bu bâbda yazmaklığımı emir buyurduğunuz mütâlaâtımı kitabı okuduktan sonra diğer mektubumla inşaallah arzeyleyeceğim.

*

Ekrem ve Hâmid Beyefendiler hazerâtıyla Naci Efendi hakkında beyan buyurduğunuz mütâlaâta bendeniz de iştirâk eylerim. Yalnız şunu ilâve etmek isterim ki böyle şâyân-ı teessüf bir mübâhase, daha doğrusu münâzaanın meydana çıkmasına sebeb-i müstakil Naci Efendi'dir. *İmdâdü'l-midâd*'da *Saadet*'te Ekrem ve Hâmid Beyefendiler hakkında söylemedik söz bırakmadı. Ekrem Beyefendi *Takdir-i Elhân*'ı neşretmeye mecbur oldu; bununla beraber *Takdir-i Elhân*'da pek ciddi, pek âlî-cenâbâne bir sûrette bahsolunmuştur.

En doğrusu Naci Efendi, Ekrem ve Hâmid Beyefendileri istirkab ediyor. Ekrem ve Hâmid Beyefendiler, edebiyat üzerinden kudemânın telebbüs ettikleri ahlâksızlığı çıkararak hakikat ve ciddiyet ile ziynetlendirmek için çalıştılar; el'ân çalışıyorlar. Naci Efendi –sarâhaten değilse de– meslek-i kudemâyı tervîc ediyor.

Âsârından pek kolay istidlâl olunuyor ki Naci Efendi fâzıl pek zekî bir edîbtir. Kendisi tarz-ı cedîd-i edebin müfîd olduğunu, ilel-ebed takdir etmiştir. Fakat hubb-ı zâtiye mağlub olarak o yola sülûk etmek istemedi. Çünkü o tarafta şimdi bulunduğu riyâset mevkiini kazanamayacaktı.

Bilmem dikkat buyrulmuş mudur ki Naci Efendi'nin en güzel âsârı tarz-ı cedîd üzre yazılmış parçalarıdır.

Naci Efendi, Ekrem ve Hâmid Beyefendilerin birçok hatâ-

yâtı bulunduğunu söylüyor. Bu söz değildir. Çünkü insan lâyuhtî olamaz. Naci Efendi'nin edebiyatta hatâları bulunup bulunmadığını temyîz ve takdir kudretine mâlik olmadığım için bu bâbda bir şey söyleyemem. Naci Efendi'de en büyük bir hatâ varsa o da sevdâ-yı tefâhürdür.

Seyreyle ser-i sebzimi gelsin de baharım[16]

mısraıyla:

Vermedim Naci berrak-ı tab'ıma cevelân henüz[17]

mısraı henüz istidâd ve zekâsına meydan-ı cevelân vermediğini gösterirken diğer sözleriyle arşın fevkına çıktığını söyler...

Pek tuhaf bir hikâye hatırıma geldi. Acemin birisi bir Bektaşiye mâlik olduğu atın sürat-i seyr-i fevkalâdesini medh ü senâ ederken:

— Bir adımda maşrıktan magribe kadar gider.

demesiyle, Bektaşi:

— Kuzum sen ikinci adıma meydan bırakmadın ki süratini seyredelim

dediğinde, Acemin:

— Bunun içindir ki atım yürüyemiyor

demesi Naci Efendi'nin sözlerine bir nazîre olabilir.

Sözün en doğrusu Naci Efendi muktedir, zekidir. Fakat kendisinin zannederek mağrur olduğu kadar değildir..

*

Seyyale-i asabiyenin sürati bahsinde îrâd buyurduğunuz tafsîlât bendenizi tamamiyle ikna etti. Fevkalâde teşekkürler ederim. Tavsiye buyurduğunuz kitaplar geldi. Her birini birer defa okudum. Fakat kemâl-i dikkatle daha birer ikişer defa okumak isterim. Buna ramazan hâil oldu. Şimdi tekrar başlayacağım. Okuduklarımın ekser yerleri bana bildiğim şeyler gibi görünüyorsa da bunları sırasıyla ve muntazaman öğrenmek elzem olduğunu itiraf ederim. Anlayamadığım mesâili zât-ı âlilerinden istizâh edeceğim. Hikmet-i tabiiye, pek tabiî olduğu için anlaşılması pek sehildir. Zâten bu fen üzerine ta'bir-i âlileri

vechle, "gelişigüzel" birçok âsâr okumuş olduğumdan bir defa daha kemâl-i dikkatle mütâlaası bir fikr-i muntazam ve kâfi husûle getirir.

"Hakîm-i zû-fünûn" meselesi üzerinde icra buyurduğunuz muhâkemât (henüz fikrime kabul ettiremediğim bazı cihât istisna edilirse) pek doğrudur.

Garib bir şey ister misiniz ki ben yavaş yavaş âsâr-ı şaireden soğumaya başladım. Evvel aldığım zevki şimdi hissedemiyorum.

Bâkî uhuvvet ve teveccühât-ı âlilerinin devamı temennâsıdır. İrâde efendim hazretlerinindir.

Fazlı Necib

14

8 Temmuz 1302

Birader,

27 Haziran[18] 1302 tarihli iltifatnâmenizde münderic hissiyât-ı biraderânize arz-ı teşekkür ederim. Bazı meşâgil-i müsta'celeden dolayı takdim-i arîzada teehhür olsa bile bu hal zât-ı âlileri hakkında olan samimi muhabbetime asla halel getiremez.

Beşer'i mektupla birlikte postaya tevdî etmiştim. Postada zâyi olmuş olmalı. Aleksan Efendi'ye sordum. Taraf-ı âcizîden olmak üzere bir nüshasını takdim edecek. İrsâl buyrulan eser-i âlilerine arz-ı teşekkür ederim. Daha okumaya vakit bulamadım; ancak fihristine bazı mahallerine göz gezdirdim. Şu göz gezdiriş, liyakat ve iktidâr-ı âlilerine olan ilm-i yakînim ile birleşerek pek nâfi' bir eser vücuda getirmiş olduğunuzu iknaa kifayet etti. Şâyân-ı tebriksiniz. Güzel bir eser vücuda getirdiniz. Eğer bildiğim sahîh ise bu eser kitap şeklinde âlem-i matbuatta intişâr eden birinci eserinizdir. Eli kalem tutanlarımızdan en meşhurlarının bile birinci eserlerini bu derece ciddi, bu nisbette nâfi' bir sûrette kari'lerine arza muvaffak olamadıklarını düşünüyorum da "İstikbâlen sizden pek büyük hizmetler muntazır olduğuna" dair zehâbım kesb-i kuvvet ediyor. Sa'y ü gayrette daim olun. Ciddiyeti terk etmeyin. Daha güzel, daha büyük, daha müfîd eserler vücuda getireceğinize şüphem yoktur.

Tahir Bey'e mukabeleyi[19] ramazanda yazabileceğimi me'mûl ederdim. Bazı işler zuhûr etti, te'hîre mecbur oldum. Bir iki güne kadar mübâhaseye başlayacağımı me'mûl ederim. Tavsiye ettiğim kitapları getirtip mütâlaa buyurduğunuzu beyan ediyorsunuz. Müsvedde yapmak âdetim olmadığı için tavsiye ettiğim kitapların hepsi hatırımda kalmamış. Lûtfen bunların ismini yazar iseniz bunlardan sonra mütâlaası lâzım gelen başka eserler daha tavsiye ederim.

Mesâil-i fenniyeden sonra hikemiye gelecektir ki bunların mütâlaasından sonra şairlerin âsârında sanâyi'-i lâfziyeden başka bir şey görmemeye başlayacaksınızdır. Çünkü bu eserlerin mündericâtı fennin meydana koyduğu bazı hakayıkı yarım yamalak tavsîften ibarettir ki sizin malûmatınız bu bâbda daha mükemmel olacağı için bir şey öğrenmiş olmazsınız. Binâenaleyh şâyân-ı istifâde değildir. Yahut zâti birtakım hayal-i muhâldir ki öyle bir şair-i şehîrin şu asr-ı terakkide böyle saçmaları söylemeye nasıl cesaret eylediğine sizde bir istigrâb hâsıl eder, başka bir nef'i görülmez.

Vâkıâ Hugo "Şair fikir i'mâl eder" diyor, ama insan fikir değil, kahve iskemlesi i'mâl etmek istese bile yine malzemeye muhtaçtır. Fikir i'mâli için lâzım gelen malzemeyi fen meydana getiriyor. Fikir i'mâl edenler yine erbâb-ı fendir. Şuârâ ve bülegâ ancak tarz-ı ifâde, şive-i tahrîr, teşbih, istiâre vesâire gibi şeyler i'mâl eder. Vâkıâ şair büsbütün i'mâl-i fikrden vâreste değildir. Hattâ bir ebleh bile bu i'mâlden büsbütün vâreste olamaz. Ancak Hugo'nun demek istediği gibi i'mâl-i fikr şairlerin havâss-ı mahsusasından değildir.

Birader, gevezeliği uzatmaya arzu var ise de kâğıda meydan kalmadı. Şimdilik bu kadarla iktifâ edelim.

Benim arîzam kısa oldu. Siz iltifatnâmenizi ne kadar uzatır iseniz o kadar memnun olurum. Bâkî uhuvvet biraderim efendim.

Kardeşin Fuad

15

26 Ağustos 1302

Birader,

1 Ağustos 302 tarihli mektubunuzu[20] üç gün evvel aldım. İstanbul'a 14 tarihiyle vürûd ettiği postahâne damgasından anlaşılıyor. Bir hafta kadar nerede dolaştığını bilemiyorum. Her ne hal ise yazdığınız şeylere cevap vermeden, evvel emirde bayramınızı tebrik edeyim. Vâkıâ bizce henüz bayram gelmemiş ise de mektubun vusûlünde ihtimal ki oraca geçmiş olacak!

Her bâr mazhar olageldiğim iltifatlarınızdan dolayı medyun bulunduğum teşekkürâtı edâ eyledikten sonra sadede rücû ile derim ki, *Beşer* hakkındaki mütâlaâtınız pek doğru, pek musîbtir. Hattâ mukaddimede vaad eylediğim açıklığı bi-hakkın ifâ edemediğimi ben de gördüm. Fakat bu hal bazı mecburiyetten idi. Nazar-ı müdekkikânenizden kurtulmamıştır ki teşrîhten bâhis olan kısmın Türkçesi ilm-i vezâifü'l-a'zâ'dan bâhis olan kısmın Türkçesine nisbeten pek açıktır. Muğlaklık bu ikinci kısımdadır. Ancak ikinci kısmı okuyan birinci kısmı okumuş binâenaleyh oradaki tabirât-ı fenniyeyi bellemiş olacağından halkı tabirât-ı fenniyeye alıştırmak lüzumu bir, ikincisi bu tabirât terkîb-i izâfi ve vasfilerin daha muhtasar ve müfîd olması ki yazılacak eserin hacmi olup, halbuki müracaat ettiğim me'hazlardaki malûmatı ta'birât-ı mahsusalarıyla yazmaklığım lâzım gelse belki yüz cüz'ü Cep Kütüphânesi doldurur. Halbuki bunları ben hulâsa edip en mühimlerini alarak üç cüz'e sıkıştırmak

mecburiyetindeyim. Öyle tabirâtı kullanmayıp da *Beşer*'in mündericâtını pek sarîh yazmak için uzun uzadıya tarifâta girişilmek icab edecek. Bu bâbda bir misâl olmak üzere "Bir Lokma Ekmeğin Tarihi"ni[21] zikredeyim. Bir hazım bahsi bilirsiniz ki on iki mektup oldu. Halbuki *Beşer*'de iki mektupluk yer tutabilir. Maahazâ o iki mektubun muhteviyâtı beriki on iki mektuptan daha zengin, daha müfîd olmak icab eder. *Beşer*'in hacmi mahdûd olmaya idi biraz daha açık yazmaya, daha ziyade izah eylemeye meydan bulurdum.

Bu eser, "Bir Lokma Ekmeğin Tarihi" ve onu takip edecek "Midenin Hâdimleri"[22] nâm iki eserde verilen malûmat-ı fizyolojiye ile mükemmel fizyoloji kitapları miyânında vasat-ı mütenâsib olacak. *Beşer*'i ikmâl ettikten sonra tavsiye buyurduğunuz vechle "Bir Lokma Ekmeği" ikmâl ve onun mâba'di olan "Midenin Hâdimleri" nâm eseri tercüme edeceğim.

Bu halde, evvel emirde muhâtabı çocuk olmak üzere yazılan bir eser okunursa *Beşer* bir derece daha ciddisi olduğundan o herkesçe anlaşılacak bir hale girer. Vâkıâ ibtidâ bunları bitirip sonra *Beşer*'e başlamak da var ise de bazı esbâbdan dolayı buna evvel başladım.

Gelelim suallere: Vâkıâ rahimde çocuğun sûret-i husûlüne âit birçok mesâil henüz hallolunamamış ise de bir hayli malûmat-ı sahîhaya dest-res olunmuştur. Ez-cümle hayvanat hakkında icra olunan teşrîh-i zî-hayat yani diri hayvanlar üzerinde icra olunan tecrübeler ile feth-i meyyitin bu bâbda birçok dahli olmuştur.

Tenasül bahsini *Beşer*'e yazmayıp, ayrıca mufassalan yazacağım. Size tenasül bahsi için şu eseri tavsiye ederim. Bu eserden ben de bir hayli şey iktibas ediyorum.

Mesâmâtın vazifesini soruyorsunuz, az bekleseniz *Beşer*'de görecek idiniz. Maahazâ tavsiye ettiğim eserde daha mufassal, daha muvazzah olarak bulursunuz. Yalnız merakta bırakmamak için şurasını söyleyeyim ki:

Mevâdd bir taraftan vücud-ı insaniye girer, temsil ve mu'tâd-ı temsil fiilleri vukua gelerek diğer taraftan çıkar. Yani vücud-ı insanide bulunan hücerât ve küreyvât ve bunların istifâfları beden-i insanide faaliyete gayr-ı sâlih bir hale gelince be-

den bunları defeder. Bu def' için birkaç mahrec vardır. Biri de derinin mesâmâtıdır ki vücutta işe yaramaz olan mevâdd ki buna "Bir Lokma Ekmeğin Tarihi"nde süprüntü nâmını veriyorduk, işte bu süprüntü de "ter" sûretinde vücuttan çıkar. Bunların bu berikiler ile pek büyük münâsebetleri vardır. Yazın insan çok terlediği vakit az bevl ifrâz eder, bilakis kış da bevl artıp ter tenâkus eder, birinin noksanı ötekini ikmâl eyler.

Madde-i sincabiyenin doğrudan doğruya vesâit-i malûme ile kabil-i tenbih olduğunu söylemiştik. Bu vesâitin neler olduğunu soruyorsunuz. Bu vesâit ya hükmî ya kimyevî veya mihanikidir. Meselâ, cımbızla sıkılırsa vesâit-i mihanikî olur, elektiriğe müracaat olunursa hükmidir? Bazı ecza isti'mâl olunur ise kimyevidir. İşte bir uzvu tenbih ve ikaz için bu yolda kullanılagelmekte olan vesâitin hiçbiri doğrudan doğruya madde-i sincabiyeyi ikaz etmiyor yani o maddeye vazife-i mahsusasını icra ettirmiyor. Meselâ, nuhâ-i şevkinin madde-i sincabiyesi doğrudan doğruya tenbih olunduğu vakit bir eser müşâhede olunmadığı halde buraya müntehî olan asabtan birinin ucu tenbih olunarak bil-vasıta burası ikaz eylediği sûrette o zaman bir eser vukua gelir. Madde-i sincabiye hangi uzvu idareye memur ise o uzuv hakkında memuriyetini ifâ eder.

Beden-i insani tatili işgal edebilmek kendisinde tagayyürât-ı kimyeviye husûlüne ihtiyaç hissetirir ki bu halde inhilâl başlamış demektir. Bir vasıta ile bu inhilâl tatil olunsa bile vasıta zâil olunca yine inhilâl devam eder. Zâten imha edilmiş olan hayat tekrar zâhir olamaz. Umûmiyetle değilse de böyle bir tevakkuf meselâ nesc-i hücrevinin hicranında veya anâsır-ı maraziyede vâki oluyor. Meselâ bir insan almış olduğu hastalığın tohumunu bir hayli müddet yedinde taşıdıktan sonra bilâhire alâimi zâhir oluyor. Demek olur ki o tohum evvel emirde neşv ü nemâya sâlih esbâbı bulmadığından bir müddet hal-i vukufta kalmaya mecbur olmuş. Bu hali bir nev'i uykuya teşbih etmeli. Nitekim bazı hayvanların uyuşukluk hallerinde insanın tahammül edemeyeceği derecede açlığa tahammül edebilişleri! Anlaşılıyor ki bu hal nebatâtta meselâ buğdayda daha büyük, daha çok bir nisbette mütecellî oluyor.

Küre-i kamerde havâ-yı nesîmînin vücudu bahsine gelince:

Pek hafif ve dünyanın küre-i nesîmîyesine nisbet kabul etmeyecek derecede cüz'î hava olduğunu Camille Flammarion müşâhede etmiştir.

Bu bahis için evvelce tavsiye etmiş olduğum *Astronomie Populaire* nâm esere müracaat ettiğinizde küre-i kamerde hayat olduğuna dair bazı delâil-i şairâne (!) göreceksiniz. Buralarını kabulde şimdilik ihtiyat ediniz. Bu meseleyi halletmek için felsefeye giriştiğimiz vakit tekrar mevki-i bahse çekeriz.

Tahir Bey bahsine gelince: Bu zâtın sizin gibi muttasıf olacağını hiçbir vakit ümit etmem. O kanaat-ı vicdaniyesi aleyhinde de iddialarda bulunur. Şiirin fenne tefevvukuna dair olan iddiası da bu kabildendir. Halbuki hasm-ı teceddüd ve terakki göstermek istediği Naci, muhâberâtımızda göreceksiniz ki fennin şiir üzerine tefevvukunu teslîmde tereddüt etmiyor.

Zâten Tahir Bey makale-i intikadiyesinin, en ciddi yerlerini sizin bana yazmış olduğunuz mektuplardan iktibas etmişti. Hattâ son mektubunuzu hâvî olan gazeteyi benden aldı. Şâyân-ı ehemmiyet yeni hiçbir delil ilâve etmemişti. Yalnız elfâzın musanna' olmasına hasr-ı mesai etmişti. Vaktimin daha mühim şeylere masrûf olduğunu bildiği halde cevabın geciktiğini acze amel ederek âdeta, "Fazlı Necib'e cevap verdin ama, bak bana verebiliyor musun?" gibi fikirleri imâ eder tebessümler ediyordu. Ben de içimden hâline acıyor, aksini gördüğü vakit tashîh-i fikr eder diyerek aldırmıyordum.

Geçende ben cevap vermekte iken galiba iskât edemediğine hiddetlenmiş ki müzeyyifâne bir manzumeyi kendisinin olduğu halde "M.C." hurufuyla, üzerine "Derci iltimâs olundu. Tuhaflığı hasebiyle derc ettik" gibi bir i'tizâr ilâvesiyle *Gayret*'te neşretti. Siz bu manevraya ne nâm verirsiniz.

Her ne hal ise kendisini tezyîf edebilecek pek çok sözler söyleyebilecek iken varakanın hariçten geldiğine i'tikad etmiş gibi göründüm. "Yetmiş Bin Beyitli Hicviye"yi elbette okumuşsunuzdur.

Bunun üzerine Tahir Bey te'vîlâta kalkıştı. İşin bu yola dökülmesine kendi sebebiyet verdiği halde güya taarruz benim tarafımdan vukua gelmiş gibi şikâyetlere başlayıp şahsıma

münhasır olmak üzere *Âsâr*'da birtakım tecavüzâtta daha bulundu ki cevabını *Saadet*'te görürsünüz.

Ben Tahir Bey hakkında daha pek çok şeyler söyleyebilirken yine perhiz ettim. Daha şiddetli olacak yerlerden vazgeçtim. Fakat devam ederse artık hiçbir şeye bakmadan .....[23] edeceğim. Böyle şeylerin adem-i vukuunu ne kadar arzu ediyorsam beni mecbur eden esbâbın zuhûruna da o kadar teessüf ediyorum. Fakat ne çare ki bu gibi adamlara sükût tecavüzâtta daha ilerlemelerine müsaade kabilinden oluyor. İnsan her zaman vakar ve haysiyetini müdafaaya mecburdur.

Mektuplarınızdan hatırıma geldi; Hugo, Zola, fen ve şiire dair yazdığım makalâtı toplayıp ayrıca neşrettireceğim. Müsaade ederseniz, muhâberâtımızı tekmîl yani sizin mektuplar da dahil olarak neşredeyim. Bu sûret kabul olunduğu halde ikinci mektubunuzun bende sûreti bulunmadığından tabiî mahfuzunuz bulunmak lâzım gelen, *Tercüman-ı Hakikat*'ten istinsâh ederek göndermenizi rica ederim.

Meşguliyetin kesreti eser-i âlilerini mütâlaaya henüz meydan vermedi. Sözlerim külliyyen riyadan ârîdir. Eseriniz hakkında söylediğim sözler teşvîk için değildir. Zâten mütâlaa ettikten sonra mülâhazâtımı neşredeceğim.

Mütefennin olamayacağınıza dair zehâbınız bâtıldır. Zekâvet sür'at-i intikal, sa'y ü ikdâm bunların cümlesi sizde var. Hedef-i maksûda ermek için hiçbir mâni yok. Siz öyle gayret ve terakki-şikenâne fikirlere sapmayın: Franklin'in hayatını gözünüz önünden götürmeyin! Bâkî uhuvvet.

Kardeşin
Beşir Fuad

Tercüman'da risâle fiyatlarına dair güzel bir makalenizi[24] gördüm. Buna dair mütâlaâtımı gelecek mektubumda yazarım. Fakat unutmamaklığım için mektubunuzda ihtar ediniz.

16

Selânik, 20 Eylül 1302

Muhterem kardeşim,

26 Ağustos 302 tarihli tahrîrât-ı hakîmânelerini aldım. Şimdiye kadar cevabın teehhürü Selânik'te bulunmayıp küçük bir seyahat yapmak için hârice gitmiş olduğumdan ileri geldi. Mazeretim meşru olduğu için affedilirim ümîdindeyim.

Bayram tebriki hakkında söylediğiniz sözlere teşekkür etmekle beraber, zât-ı âlilerine vazife-i tebriki vakt ü zamanıyla ifâya muktedir olamadığımdan dolayı affımı istid'â eylerim.

Beşer'e dair i'tâ buyrulan izahât hakk-ı âlilerini teslîm ettirdi. Yalnız diğer bir şeyi arzedeyim: *Beşer*'in birinci cüz'ünü mütâlaa edenler hâsıl ettikleri fikir ile ikinci cüz'e intizâr eylerler: Daha bir müddet teehhür ederek ikincisi çıkmaz ise bi't-tabiî birincisinden alınan fikir kuvvetini kaybedecek, kemâliyle istifâde olunamayacaktır. Bu sebeple ikincisinin ve üçüncüsünün mümkün olduğu kadar sür'atle meydana çıkmasına inâyet ve himmet buyrulursa yalnız bendenizi değil, bil-cümle kari'lerinizi memnun ve müteşekkir bırakırsınız.

Suallerime i'tâ buyrulan izahât için teşekkürât ve minnetdârlığımı takdim eylerim. Sizden gördüğüm eltâf, ettiğim istifâdeye o kadar memnun, o derece minnetdârım ki bunu ilelebed nâmınızı şükran ve minnetle yâdetmekle de ödeyemem.

Yeniden tavsiye buyurduğunuz kitapları yazdım, bunları

da kemâl-i dikkatle mütâlaa edeceğim. Şimdi de bir iki sual îrâd edeyim:

Amerika doktorlarından bilmem kim, ahlâkın tevârüs sûretiyle pederden evlâda intikal eylediğini bi't-tecrübe fennen isbat eylemiş. Bazı felsefe kitapları ahlâkın fıtratta merkûz olduğunu yazıyorlarsa da irsen intikâl edebileceğini göstermiyorlar. Nitekim birçok ahlâklı adamların terbiyesiz, ahlâksız çocuklarını gördüğümüz gibi, birçok da ahlâksız pederlerin terbiyeli evlâdlarını görüyoruz. Bunlar nevâdirden de değildir. İnsan bulunduğu daire dahilindeki ahvâli bir tedkik ederse bunu pek doğru bir fikir olmak üzere kabul edemeyecektir zannediyorum. Bu bâbdaki fikr-i âlilerini anlamak isterim.

Bir de yağmurlar hakkında okuduğum bir kitapta birçok defalar yağmurla beraber kurbağa, balık ve kum gibi şeylerin yağdığı gösteriliyor. Bunu da havsalam kabul etmedi. Hikmet-i tabiiye kitaplarında kan gibi kırmızı yağmurlar düşmüş olduğuna dair bir sarâhatten başka bir şeye dest-res olamadım. Bu bâbda siz ne dersiniz?

Bu, sizin dolu meselesinden[25] ziyade izaha muhtaç bir madde değil midir? Çünkü kitap, düşen kurbağa, balık, kumların küçük şeyler değil, âdeta koskoca cisimler olduğundan bahsediyor. Bunlar semâya nasıl urûc ediyor? Orada nasıl duruyorlar?

Gelelim Tahir Bey meselesine: Bu bahis üzerine, şimdiye kadar yazdığınız şeyler beni hayran etti. "Yetmiş Bin Beyitli Hicviye"yi de pek ziyade beğenmiştim. Ona cevaben Tahir Beyi'in *Âsâr*'da münderic makalesini de tavsiye-i âlileri üzerine okuduktan sonra, ikinci cevabınızı mütâlaa ettim. Pek doğru, pek güzel yazılmış.

Ben evvelki davalarda bulunmuş, o sevdalarda gezmiş olsayıdım şimdi güldüğüm kadar belki de daha ziyade hiddetlenecektim. Çünkü bilirsiniz ki insan kendisine haksız olarak edilen ta'rîzâta müstehziyâne bir tebessüm edebilirse de bi-hakkın edilen ta'rîzâta (müteşekkir olmak lâzım gelirken) pek ziyade hiddetlenir.

Bâ-husus, "Zevk-i selîm" ta'rîzleri pek ziyade hoşuma gidiyor. Tahir Bey'in büyük ağızlarla ettiği o koca yanlışlar, kendisi-

ni mahcûb ve sükûna icbâr edecek yahut itiraf-ı kusur eyleyecektir, zannederim.

O müzeyyifâne manzumeyi okuduğum vakit sizin aleyhinizde bir istihzâ maksadıyla neşredildiğini anlamış, Tahir Bey tarafından yazılmış olması ihtimalini düşünmüştüm. Hattâ bunu sizden sual edecektim bile! Bu manevraya ne nâmı verdiğimi sual ediyorsunuz, büyük bir söz söylememek için sadelik nâmını vermekte iktifâ edeceğim. Böyle şeyler ciddi adamlara yakışır ahvâlden değildir.

Hakikaten pek tuhaftır, insan bir daire dahilinden çıkamadığı vakit hariçteki eşyayı ne garib bir muhakeme ediyor. Yalnız gördüğünü mevcud zannıyla diğer şeylerin vücuduna ihtimal vermek istemiyor. Bâ-husus mevcudiyeti zevkine gitmeyen bir şey olursa!

Ben bir vakit edebiyattan başka bir şey düşünmediğim, düşünmek de arzu etmediğim için bunun haricindeki matbuât ve âsârın lezzet alınacak, istifâde edilecek şeyler olabilmesini asla zannetmiyordum. Hugo meselesinde size yazdığım birinci mektup da bunu isbat eder.

Bir ismini unuttuğum şair çıktı, Ziya Paşa merhumun beyitleri meselesini ne kadar ta'zîm ediyor! Ben de onun telâşlarına ne kadar gülüyorum. Çünkü tamamiyle Molière'in *Zor Nikâhı*'nı hatıra getiriyor.

Tahir Bey'e mukabelede, tamamiyle muhiksiniz. Gerçi gönül böyle şeylerin olmamasını arzu eder, fakat mecburiyette ne yapılır? Siz tecavüz değil müdafaa ediyorsunuz ki hakk-ı müdafaa tamamiyle meşrudur.

Hugo, Zola'ya dair yazılan şeyleri tab' ettirmek fikrinde olduğunuzu yazıyorsunuz. Pek âlâ olur. Bendenizin değersiz mektuplarını da o miyâna kabul buyurursanız minnetdâr kalırım. Fakat teessüf ederim ki *Tercüman*'ın o nüshalarından hiçbirisi bendenizde kalmamıştır. Okumak için arkadaşlar almış bir daha iade edilmemiştir. Zâten gazeteleri toplamak mu'tâdım değildir. Gerçi bendeniz de yazdığım mektupların müsveddesi varsa da hîn-i tebyîzde (mu'tâdım olduğu vechle) pek çok yerlerini tayy ve isbât ettiğim için meydana çıkan ile mutâbık değildir. Gazeteyi buldurmak sizce daha sehl olacağı

için ben aramak külfetini ihtiyâr etmedim. Oraca bulunması müteassir ise yazınız gelen hafta arar bulur takdim ederim. Çünkü mektuplarımın böyle bir şerefe nâiliyeti beni pek memnun eder.

Eser-i hakîrânem hakkındaki mütâlaât-ı âlilerini vaad buyurduğunuz gibi yazar iseniz cidden bahtiyâr olurum. Bu şerefe nâiliyeti için bu defa neşrolunan *Mebâhis-i Muhtasara-i Fenniye* ünvânlı eser-i hakîrânemi de pîş-gah-i üstâdânelerine takdim ile kesb-i fahr eyledim.

Tercüman'da neşrettirdiğim risâle-i mevkute fiyat ve mündericâtı hakkında mülâhazât-ı âlilerini der-miyân buyurmaları için ihtâr etmekliğimi yazmıştınız.

*

Dün aldığım gazetelerde Giritli'ye olan cevâb-ı âlilerini[26] birkaç arkadaş birlikte okuduk. Bizi fevkalâde güldürdü. Cidden pek tuhaf, pek güzel yazılmış. Başka yazacak söz bulamıyorum. Beka-yı teveccühât-ı hakîmâneleri aksâ-yı emelim olduğunu arzeylerim. Lutf u kerem efendim hazretlerinindir.

Kardeşiniz
Fazlı Necib

17

1 Teşrîn-i evvel 1302

Birader,

Cevabınızı geç bırakmamak için gece saat altıdan sonra size mektup yazıyorum. Binâenaleyh uzun olmayacak. Affınızı istirhâm ederim.

"Ba'de-mâ vecebe aleynâ"[27] ki hüsn-i teveccühât ve tebrikât ve taltifâtınıza takdim-i teşekkürât firâvândır. Birinci sualinize nakl-i kelâm ederek derim ki, ahlâkın tevârüsü sahîhtir. Geçenlerde Besim Ömer Bey'in *Sıhhat-nümâ-yı Etfâl*'i için bir bend yazmıştım.[28] Onda mekân-ı muhîtin tesirâtından bahsetmiştim. Onu da göreceksiniz ki tesirât-ı mekân-ı muhît istidâd-ı fıtriyi ta'dîl, tezyîd veya tagyîr edebilir. Binâenaleyh sâlih olan bir adamın evlâdı şakî olabilir. Maahazâ "ıslâh" deyince beyne'n-nâs malûm olan mânâsı murad olunmayıp mizac, melekât-ı akliye, muhtelifenin derecât ve münesebât-ı mahsusası, meyelân-ı tabiî anlaşılmak lâzımdır. İnsanın eşkâl-ı hâricesini tedkik ediniz. Bunlar ekseriya baba veya anaya benzer. Bazen de bunlara benzemeyip amca ve dede gibi daha uzak akrabaya benzer. Demek oluyor ki eşkâl-i hariciye bazen doğrudan doğruya bazen de atlayarak irsen intikal eder.

Kezâlik emrâz-ı bünyeviye de bu sûretle intikal eyler. Meselâ frengiye müptela olmuş bir babanın velev iyi olduktan sonra hâsıl olan evlâdları frengili olur. Çünkü babalarının kanlarındaki "virüs" yani madde-i sâriyet-i efrenciye bunlara sirâ-

yet eder. Halbuki o çocuğun bünyesinde babanın sermâyesi yalnız bir hüviyet-i meneviye ibarettir. Bazen frengi babanın oğlunda zuhûr etmeyip onun oğluna veya torununa atlar. Bu atlayışa etibbâ "atanizme" nâmı verirler.

Hulâsa, emrâz ve eşkâl madem ki irsen intikal edebilir, demek ki bir uzvun kesbettiği şekil veya tagayyür intikal ediyor; o uzvun kesbettiği ahvâl de irsen intikal edebilir. Bir makinenin fiili yapılışa göre olacağından uzuv intikal ettiği gibi fiili de intikal etmiş olur. Zola'nın *Rougon-Macquart* ünvânı altındaki romanlarını sırasıyla okur ve *Une Page D'Amour*'un mukaddimesini mütâlaa ederseniz tevârüs hakkında güzel bir fikir hâsıl edersiniz.

Bir familyada bir istidâd-ı mahsusun mevcudu, meselâ bir aile birçok mâhir musikişinâslar, diğerinin ressam vesâire yetiştirilmesi ekser vâkidir. Bu mesele pek mühim ve felsefenin en büyük mebâhislinden olduğu için üç beş satırla izahı mümkün olamayacağından şu iki eserin mütâlaasını tavsiye ederim. Ribot nâm müellifinin *Hérédité Psychologique* diğeri Bibliothèque Utile idadında dâhil olan *Physiologie du Cerveau*, müellifinin ismi Paulhan'dır.

Gelelim kurbağa ve balık yağmasına: Vâkıâ böyle bir yağmurun yağması balığın kavağa çıkmasına lüzum gösteriyor ise de "kasırga" dediğimiz "trempes"'lerin birçok şeyler kaldırmak ihtimali olduğunu unutmayalım. Kum vesâire bu kabilden yağabilir. Şiddetli rüzgârlar bazı nebatâtı koparıp uzak mahallere götürdüğü, halkı gökten buğday yağdığına i'tikad ettirdiği vâkidir. İşte öyle bir yağmur yağmak için ya balık kavağa çıkmalı, yahut arzettiğim gibi bir sebeb-i tabiî bulunmalı.

Beşer'in alt tarafını yazmaya başladım, yakında ikincisi çıkacak.[29] Bunun gecikmesi iki sebepledir. Biri bir şeyi yazarken canım sıkılır; tâ iştahım gelmedikçe onu bir daha yazmam. Hattâ istesem bile yazamam. Garib bir âdet değil mi? İkincisi de pek kolay yazılır eserlerden olmadığındandır. Çünkü birçok tetebbuâta muhtaç. Her ne hal ise, ikinci cüzden otuz iki sahifesi dizildi. Forma basılınca kitabın tekmîl olmasına bakmadan o formasını takdim ederim. Bence bu forma en mühim yeridir,

çünkü dimağdan bâhistir. Mütâlaâtınızı yazarsanız memnun kalırım.

Beşer bekleyip dururken altı günde bir *Voltaire*[30] yazdım. Osmanlı Kütüphânesi'nin bilmem kaçıncı adetlerini teşkîl ediyor. Çünkü iki cüz oldu. O bâbdaki mütâlaâtınızı da eserleri takdim ettiğim vakit beyan buyurur iseniz memnun olurum.

Gelelim resâil-i mevkutanın fiyatı bahsine: Mülkümüzde maarif pek ilerlemediği cihetle kari'lerin mikdarı pek mahdûd olduğu inde't-tecrübe sâbit olmuştur. Bundan mâadâ böyle biri risâle çıktı mı, beş on kıraathânede birer adedi bulunsa birçok kari'i eksilir. Fazla olarak kitapçılar satılmak üzere bıraktığınız risâleye cüz'î bir ücretle, meselâ beş kuruşluk bir eseri yirmi para ile okumaya verir. Bir yüz kadar kari' de bu sûretle noksan olur. Sonra İzmir ve Selânik istisna edilmek üzere vilâyât-ı şahânenin hemen hiçbirinde kitapçı bulunmadığından ve ekser çıkan resâil devam edemediği için halkın da emniyeti kalmadığından abone olunmak istenilmediği cihetle erbâb-ı mütâlaanın birçoğu da bu sûretle kaybolur. Bundan sonra bir eserin tab' olunduğu matbaada makine üzerine fazla kâğıt atılıp atılmadığından emin olunmak mümkün olamaz. Şu hal ucuz kitap satılmasına pek çok mânidir. Çünkü ne kadar ucuz verirseniz elbet masrafıyla, emeğini hesap ederek bir fiyat koyacaksınız. Halbuki matbaaca muktezâ-yı sermâye yalnız kâğıt olduğundan elbette kitapçılara matbaacı sizden ziyade iskonto bırakacağı cihetle fazlalar sizinkinden evvel satılır!

Binâenaleyh risâle-i mevkute için, hem iyileri için emniyet olunacak kari'lerin mikdarı iki yüz adedini tecavüz etmez. Şu halde bir cüz'ü kaç kuruşa çıkmakta ise keseden eklememek için bu iki yüzün üzerine taksim olunup hâsıl olan fiyata kitapçıların yüzde yirmisi ilâve olunur. İşte bu sebeple fiyat galî olur.

Ahmed Midhat Efendi'nin âsârı ise muharririnin şöhret ve kudreti memâlik-i mahrûsanın her tarafına şâyi olduğu ve gazete nereye giderse ilânları görüldüğü cihetle elbet diğerlerine makis değildir.

Ben ucuz verip ziyade satmak emeline düşmemiş, *Güneş*'in fiyatını yüz paraya koymuştum.[31] Fakat on iki cüz için keseden otuz lira verince yanıldığımı anladım.

İşte resâil hakkındaki mütâlaâtım bundan ibarettir. Kâğıtta da meydan kalmadı. Burada sözümü kesiyorum. Bâkî uhuvvet.

Kardeşin
Fuad

18

Selânik, 18 Teşrîn-i evvel 1302

Muhterem kardeşim,

1 Teşrîn-i evvel 302 tarihli iltifatnâme-i hakîmânelerini müteâkıb diğer bir kıt'a tahrîrât-ı âlilerini aldım.[32] Kemâl-i meserretle okudum, müstefîd oldum.

Ahlâkın tevârüs sûretiyle intikali bahsi üzerine îrâd buyrulan mütâlaât tamamıyla mukni'dir. İfadât-ı âlilerinden şunu istidlâl ediyorum ki bugün fen maddîyâttan istidlâlen mâneviyat üzerinde hükümler verebiliyor. Bu tahminim doğru mudur acaba? Demek oluyor ki âlemde fennin karışmadığı hiçbir mebhas kalmıyor. Bu halde fenne müstenid olmayan felsefeyi de "metafizik" diye kesip atacak mıyız?

Felsefenin diğer bir noktasına birinci sualimden bir mecrâ açılıyor. O da şudur:

Madem ki ahlâk tevârüs sûretiyle intikal ediyor, fıtrî olan ahlâk-ı zemîmeyi terbiye ve izâle edememek lâzım gelecek, bunu müeyyed olmak üzere birçok âsâr okudum. Pek iyi terbiye olmuş birtakım adamların kendilerini fenalıktan alamadıkları halde fena adamlar içinde büyümüş bazı pâk-tıynetlerin yine iyi hasletlerini muhafaza eylediklerini gösteriyor.

Bunu bir hakikat-i mahza diye telâkki ve kabul edecek olur isek, ta'lîm ve terbiye fıtratta mevcud olan mâyenin neşv ü nemâ bulmasına hizmetten başka bir fâideyi müntic olamadığı anlaşılacaktır. Zât-ı âlileri bu bâbda ne düşünürler. Tavsiye

buyrulan kitapları bu hafta yazamadım. Gelen hafta inşaallah yazacak ve getireceğim.

Kurbağa vesâire yağmuru bahsi bana garib görünüyor. Gerçi hikmet-i tabiiyenin "kasırga" bahsini görmüşümdür. Fakat bir kasırganın nasıl olup da yağmur gibi kesretle düşürebilecek kadar kurbağa veya sâire kaldırmaya muktedir olduğuna akıl erdiremiyorum.

Bu bâbdaki mütâlaâtımı haftaya inşaallah mufassal bir mektup ile arzeylerim ki mütâlaât-ı âlileri serd buyrularak yine bendenizi müstefîd edersiniz.

Resâil-i mevkuta hakkında îrâd buyrulan mütâlaât kısmen vâkidir, fakat bazı cihetlere müsaade-i âlileriyle itiraz etmek isterim.

Gerçi bizde maarife lüzumu derece rağbet edilmiyor, fakat rağbet gören âsâr da tezyîd-i rağbet için çalışmak şöyle dursun halkın gösterdiği rağbete mağruren işe ehemmiyet vermemeğe başlıyor, günden güne aşağı gidiyor. Buna misâl ve delil olmak üzere *Gayret*[33], *Teâvün-i Aklâm*[34] risâlelerini gösteririm. Bunların sekiz, dokuz yüz nüsha sarfiyâtları vuku bulduğunu istihbâr eyledim, fakat el'ân biri elli, diğeri kırk paraya satılıyor.

Bu mecmûaların fiyatları nısfına tenzîl edilmiş olsa bir o kadar daha sarfedemezler, daha ziyade intişâr ederek rağbet ve menfaat-i âmmeyi câlib olmazlar mı idi?

Pederinden yüz para gündelik alan bir mektepli yirmi parasını bir nüsha gazete için verebiliyor, fakat kırk para olunca epeyce düşünür. Memuriyetinden yüz veya yüzelli kuruş maaş alan bir genç de bu kabildendir. Ya mecmûaların mündericâtı günden güne fenalaşmakta olmasına ne dersiniz? Bu bâbda hiç mütâlaa serd buyrulmamış? Bugün mevcud mecmûalardan birini okuyarak ne istifâde olunabilir. Eminim ki zât-ı âlileri Bitlis gazetesi muharririnin fikrinde bulunmazsınız. Çünkü Selânik'te bile gençlerin ekserisi Fransızcaya âşinâ bulundukları için Fransız gazetelerinde okudukları ehemmiyetsiz mesâili tekrar okumaktan hiç müstefîd olamazlar. Bitlis gibi yerlerde bu kabil şeylerden istifâde olunursa onlara da "*Nokta*" gibilerini bırakırız. Biz de istifâde edebileceğimiz bir esere arz-ı ihtiyâc etmekte, taleb eylemekte hak kazanırız.

Matbaalarda fazla kâğıt atılması en büyük bir zarar olmak lâzım gelir. Çünkü biz Selânik gibi bir yerde bundan üç sene mukaddem *Gonca-i Edeb*[35] nâmıyla çıkardığımız böyle âdi bir mecmûadan üç, dört yüz nüsha sarfediyorduk.

Bugün *Hâver*[36] gibi mecmûalara ihtiyacımız vardır ki gençlere cidden nâfi' mebâhis göstererek karîhalarını açsın. Böyle mecmûaların devamını te'mîn için halkı abone olmaya icbâr etmelidir. Nitekim bu arada *Âsâr*[37] mecmûasına birçok aboneler yazdırıldı.

Bir de bu gibi hususâta teşebbüs edenler hemen ticaret etmeyi arzu ederler ki bu her vakit mümkün olamaz. Sebât etmeli, evvelce biraz zarara tahammül eylemelidir ki sonra ticaret görülsün. *Güneş* gibi fevkalâde ve ucuz bir mecmûanın rağbet göremediğini ise kemâl-i hayret ve teessüfle telâkki eylerim. Fakat *Güneş* bir cevherdir ki kıymet ve meziyeti hiçbir vakit düşmeyecektir. Ettirdiği zararı bir iki sene zarfında çıkarır zannederim.

Bu bahis lüzumundan ziyade uzadı, tasdî' ettim, affedersiniz.

Voltaire'in neşrolunduğunu haber aldımsa da göremedim. Va'd-i âlilerini efendimiz unutmazlar inşaallah.

Bu aralık bir eser yazıyorum ki zât-ı üstâdânelerine yâdigâr olmak üzere şeref-i ism-i âlilerine neşredeceğim. Tercüme değil iktibasen yazdığım *Küremiz* ünvânlı bir eserdir. İtmâm ettikten sonra manzûr-ı âlileri buyurulmak üzere müsveddâtını takdim eyleyeceğim.

Daha ziyade tasdî' edecektim. Çünkü yazmak istediğim bazı mesâil var idi. Hal şu ki beraberce bir yere gitmek üzere söz verdiğim bir zât başım ucunda bekliyor. Bir saate kadar posta da kalkacak. Haftaya yine yazmak üzere şimdilik sözü burada bırakacağım. Devam-ı teveccüh ve iltifatınız aksâ-yı emelimdir. Lutf u kerem efendim hazretlerinindir.

Kardeşiniz
Fazlı Necib

19

Selânik, 12 Kânun-ı evvel 1303

Muhterem kardeşim,

İki aya karîbdir ki iltifatnâme-i hakîmânelerine mazhar olamıyorum. Cidden pek ziyade mükedder oluyorum. Niçin beni unuttunuz.

Voltaire'i aldım. Teşekkürler takdim eylerim. Ne kadar güzel, ne derece âlî tasvîr edilmiş olduğunu takdirden cidden izhâr-ı acz eylerim. Yalnız bir nokta nazar-ı dikkatimi celbetti; o da Jean-Jacques Rousseau'nun riyâkârlıkla itham edilerek Voltaire'le miyânelerinde olan zıddiyetin müsebbibi olmak üzere gösterilmesi ve bu bâbda Voltaire bir ulüvv-i cenâb göstermiş diyerek takdir edilmesidir.

Jean-Jacques Rousseau gayet münzevî ve şan ve şöhret davasında gezmez bir adam olduğu Voltaire ise harîs-i şan ü şöhret bulunduğu halde Rousseau'nun Voltaire'i istirkab eylediğini asla zannetmediğim gibi böyle bir şeye tesadüf etmedim. Hattâ Voltaire'in Rousseau'ya birçok tahkirâtta bulunduğu halde Rousseau'nun bunlara ehemmiyet vermediği de malûm-ı âlileridir. Bu bâbda fikr-i âlileri nedir?

Midhat Efendi hazretlerinin takdirini[38] okuyorum, pek güzeldir. Onu *Voltaire*'le beraber teclîd edeceğim, güzel bir zeyl olabilir.

Haniya, Victor Hugo, Zola mebâhisini de bir zeyl olarak

bastıracaktınız? Bendeniz şimdiye kadar muharrerât-ı hakîmânelerinden ettiğim istifâdeleri âleme neşretmek için muhâberâtımızı tab' ettirmeyi arzu ediyordum. Ümîd ederim ki müsaade buyurursunuz. *Beşer* henüz çıkmadı.

Bâkî, beka-yı teveccühünüz temennisidir.

Kardeşiniz
Fazlı Necib

20

19 Kânun-ı Evvel 1303

Birader,

Bugün mektubunuzu aldım. Niamü't-tesadüf vaktim olduğundan fırsatı kaybetmeyerek hemen şu arîzamı yazmaya başladım.

İki aydan beri arîza takdim edemeyişimden dolayı sizi unuttuğuma câhib oluşunuz hakikaten cây-ı eseftir. Bendenizi yakından tanımış olsa idiniz, böyle bir zehâba mahall kalmazdı.

Yağmurlar hakkında mufassal bir mektubunuz geldi.[39] Bunu *Saadet*'te neşredeceğim. Fakat bu mektup geldiği vakit Menemenlizâde Tahir Bey'e yazdığım mukabele-i mufassala[40] *Saadet*'le neşrolunmak üzere idi. Yahut neşre başlanmıştı. Burası pek hatırımda değil. Mektubun neşri gerek gazete hacminin küçüklüğünden ve gerek Naci Efendi'nin *Mizan*'a mukabelesi[41] araya girdiğinden bir hayli zaman uzadı. Bu mukabele bitmedikçe diğer yazı verilse yine bekleyecekti.

Diğer cihetten *Beşer*'in matbu formasını takdim eyleyeceğimi vaad etmiştim. Bizim tâbi'-i gayûr Mihran Efendi bu hususta gayret göstermeyip kitaba girmesi lâzım gelen mühim bir şekil için bir hayli bekletti. Hakkâkın vaktiyle şekil verememesi dahi formanın tab'ını hayli uzattı. Bugün formanın son tashîhini yaptım. Yarın tab' olunacak. Bir iki güne kadar takdim ederim.

Bundan başka gerek *Tercüman*'da açmış olduğum mübâhasât-ı askeriyeye[42], gerek Arakel Efendi için yazmış olduğum yakında neşrolunacak iki eser ki biri Fransızca elifbâ[43] diğeri *Usûl-i Ta'lîm* miftâhıdır[44] ve gerek *Tercüman*'da neşrolunmaya başlayan, Midhat Efendi'ye *Voltaire* intikadı hakkında cevabım[45] beni bir hayli işgal etti. Bunlardan mâadâ bazı iştigalât-ı hususiye de pek yazı yazmaya meydan vermedi.

İşte gerek şu meşguliyetler, gerek mektubunuzun neşriyle *Beşer*'in ilk formasının neşri için vuku bulan intizâr cevabımı te'hîr etti. Teehhüre sebep olan şeylerden biri de şimdi tiyatro mevsimi olmasıdır. Ben ekseriyetle gece yazı yazmayı mu'tâd edindim. Gündüzleri elime kalem almaktan hoşlanmıyorum. Halbuki tiyatroya gidildiği akşam gece yarısından sonra avdet edildiğinden o günler yazı yazmaktan mahrum oluyorum.

Bunlardan mâadâ benim bir garib halim daha vardır. Bazen bu günde bir iki formalık yazı yazdığım olur. Bazen de bir tembellik gelir ki bu zamanda elime kalem almak benim için muhâldir. Bu tembellik devirlerinin imtidâdı her zaman bir değildir. Yirmi dört saatten yirmi dört güne kadar imtidâd ettiği vardır. Bu esnada yapabileceğim şey olsa olsa prova tashîhidir. Diğer zamanlarımı mütâlaa ile geçiririm. Yahud eğlenceye hasrederim. Fazla olarak yazılacak birkaç şeyim olduğu zaman bunlardan hangisini yazmaya içim hükmederse onu yazarım. Bazı gayet mühim bir işim olduğu halde buna kalem dokundurmayıp da en münâsebetsiz bir şeyle meşgûl olduğum da vâki olur.

Vâkıâ bu hal de münâsebetsiz olduğunu biliyor isem de fıtratımda merkûz bir garabet olduğundan ta'dîline muvaffak olamıyorum. Daha doğrusu onu ıslâha bi't-tabiî meyyâl olamıyorum. İşte cevabın gecikmesi şu arzeylediğim esbâb-ı mütenevvianın içtimâından neş'et eyledi.

Jean-Jacques Rousseau "Bir dilim ekmek için birkaç defa kanaat-i vicdaniyesini tebdîl etti" demiştim ki bu bir hakikat-i tarihiyedir. Zâten kendi *Confessions*'unda bile burası mektûm değildir. Diğer sözlerim de yine kendinin itirafatıyla sâbittir. Jean-Jacques Rousseau hakkındaki mütâlaâtım otuz beşinci sahifededir. Halbuki yirminci sahifede görmüş olduğunuz "Rous-

seau Voltaire'in aleyhinde tecavüzâta başlamış ve kendini haklı göstermek için tarîk-i riyâya sülûk eylemişti" sözleri Jean-Baptiste Rousseau'ya ait olup bunların Jean-Jacques Rousseau'ya taalluku yoktur.

Her güzelin bir kusuru olur derler. Voltaire'de de şâyân-ı muâheze ahvâl görülmemiş değildir. Ancak Voltaire küçüklüğünden tâ sinn-i şeyhûhetine kadar daima bir meslek muhafaza etmiş, daima muâsırlarını irşâd ile uğraşmış, daima terakkiye hizmet etmiştir. Halbuki Jean-Jacques Rousseau her gün bir kalıba girmiş. Bir gün terakkiye hizmet etmiş ise de ertesi gün de aksini iltizâm eylemiştir. Bu sebebe mebnî Jean-Jacques Rousseau'yu hiç sevmem. Hele Jean-Baptiste Rousseau kaale alınmağa bile şâyân değildir.

Midhat Efendi'ye cevabım "Müsahebât-ı Leyliye" sırasında neşrolunuyor. Bu cevap hakkında mütâlaât-ı âliyyelerinin bervech-i mu'tâd kemâl-i serbestî ile beyan buyrulmasını rica ederim.

Victor Hugo mübâhasâtını "Şiir ve Hakikat" ünvânı altında neşretmek üzere gazetelerden kestiğim parçaları kitapçı Arakel Efendi'ye verdim. Bu eser iki kısmı hâvî olacak. Birinci kısım "Münâzara" ser-levhası altında zât-ı âlileriyle olan muhâberâtım ile Menemenlizâde Tahir Bey'e şahsiyattan ârî olarak yazdığım iki makale-i cevabiyeyi hâvî bulunacak. İkinci kısmı ise "Cedel" ünvânını hâiz olup "Yetmiş Bin Beyitli Bir Hicviye" ve "Çevir Kazı Yanmasın" ve "Tekrar Çevir Kazı Yanmasın" ünvânlarıyla neşreylediğim üç bendi muhtevî bulunacaktır.

Muhâberât-ı hususiyemizi neşir buyurursanız teşekkür ederim. Ancak bunların ifâdesi pek perişan bir halde bulunacağı cihetle ifâde hatâlarına tashîh ve lüzum görülecek yerlerin tayyolunması için müsveddâtm encümene verilmeden evvel taraf-ı aciziye gönderilmesini rica ederim.

Nev-usûl Sarf-ı Osmanî ünvânlı eser-i âlilerini[46] kitapçı Aleksan Efendi getirdi. Okudum. Teşebbüsünüz pek nâfi'dir. Bendeniz de böyle bir sarf yazmak niyetinde idim. Madem ki siz daha evvel davrandınız artık benim yazmaklığıma hâcet kalmadı.

Ancak benim yazmak tasavvurunda bulunduğum harf ile

sizin yazdığınız harf beyninde bazı farklar olduğundan bu farkın nelerden ibaret olduğunu arzedeyim:

Aksâm-ı kelâm hususunda ben Fransızca gramerlerin taksimâtını esas ittihâz emelinde idim. Çünkü tâlibler için en ziyade sühûlet-bahş olan usûl budur. Lisanımızda harf-i tarif olmadığı ve "participe" için ayrı bir bahis açmaya mahall kalmadığı cihetle aksâm-ı kelâm sekizden ibaret olacaktı ki şunlardır:

İsim, sıfat, zamir, fiil, hurûf-ı cerr, zarf, hal, harf-i atıf, harf-i nida.

Bu tertîb iktizâsınca ism-i işaret ile zamir-i izâfiler sıfatında mübhemât zamîrde, masdar fiilde, edevât ise münâsebetlerine nazaran diğer aksam-ı kelâmda dahil olacak idi. Fer'-i fiilin ayrıca bir bahis teşkîl etmesi kabil olduğu gibi, bunların makamına göre sıfat ve fiilde dahil bulunmaları da mümkündür.

Hulâsa Fransızca gramerleri esas ittihâz ederek *Bedreka*'daki[47] taksimâta tevfîkan bir sarf yazmak emelinde idim. Gerçi böyle bir sarf erbâb-ı taarrübü gazablandırıp birçok ta'rîzâtı davet ederse de lisanımızın ta'lîmini teshîl hususunda edilecek hizmet bu gürültülere kulak astırmayabilir.

Maahaza eserin bu yolda neşrolunması da fâideden hâlî değildir. İhtiyacımızın bir haylisini defetmeye salihtir. Bu sarfı aynen neşredip bilâhire arzeylediğim tarzda bir sarf yazmak da sizin için mümkündür, ki erbâb-ı taarübün işine yarayacak, hem erbâb-ı efrence beğendirecek iki eser vücuda getirmiş olursunuz.

Hazret-i Reşid *Gözyaşları* ünvânlı bir eser yazmış.[50] Benden bir takrîz istemişti. Yazdım. Ekrem Beyefendi'den de bir takrîz almış. İkimizin takrîzleri taban tabana zıt. Eser bu günlerde neşrolunacağından mukabeleye mecbur etti. "Ağla Hey Gözlerim Ağla" ünvânlı bir mukabele yazdım. *Saadet*'le neşrolunacaktır. Takrizleri mukabeleyi okuduktan sonra beyan-ı mütâlaât eylemenizi rica ederim.

Geçen mektuplarınızın birinde fenne müteallik bazı şeyler sormuştunuz. Onlara henüz cevap vermedim. O mektupları evrâk arasında aradımsa da bulamadım. Tekrar arayacağım. Bulduğum gibi cevabını takdim ederim. Şâyed bulamazsam, bunlar cevapsız kalmamak için mezkûr suallerin cevabnâmenizde ihtiyâten tekrar edilmesini niyâz eylerim.

Şimdi halim sizce malûm olduğundan şâyed vaktiyle cevap yazamazsam kusurum affolunur zannedilirim.

Maamâfih, alacağım cevabınızın karşılığını bu sefer geciktirmeyeceğimi vaad ederim kardeşim, efendim.

Kardeşiniz
Beşir Fuad

Voltaire hakkındaki iltifatlarınıza sûret-i mahsusada arz-ı teşekkür ederim

Bâ-husus nâm-ı âcizâneme bir yâdigâr olmak üzere neşir buyuracağınızı yazdığınız *Küremiz* ünvânlı fennî eser-i âlileri için teşekkürât-ı fevkalâdemi takdim eylerim.

21

Selânik, 25 Kânun-ı evvel 1302

Muhterem kardeşim,

19 Kânun-ı evvel 302 tarihli mektub-ı âlilerini aldım, fevk-ı mâ-yetasavver memnun oldum. Bir vakitlerden beri mahrumu olduğum güzel sözleriniz, hakîmâne mütâlaâtınız bendenizi cidden bahtiyâr etti.

Saadet'in kısm-ı fennisine neşrolunacak mektup el'ân derc olunmadı ise olunmamasında bir beis yoktur. Maksadım yazdığım şeyler hakkında mütâlaâtı hakîmânelerine nâil olarak istifâde etmektir. Eğer mütâlaâtınızı hususî iltifatnâmenizde beyan buyurur iseniz daha ziyade memnun olurum. Bu mektuplar da muhâberât-ı hususiyemiz miyânında bulunur.

Muhâberâtımızın neşri için erzân buyrulan müsaadeden memnun oldum. Daha büyük bir lutuf temenni edeceğim ki o da evrâk-ı perişânımız miyânında bulunan mektuplarımın iâdesidir. Kendi hatt-ı destimle olmayan mektupların lüzumu yoktur, çünkü müsveddeleri burada kalmıştır.

Gerçi mektuplar arayıp bulmak zahmetine değer şeyler değildir, fakat mektuplarınızın neye müsteniden yazıldığı anlaşılmak için benimkilerin de beraber bulunması elzemdir, zannederim. Menemenlizâde Tahir Bey'e yazdığınız cevaplarda bir mesele nazar-ı dikkatimi celbetti ki şimdiye kadar cemiyetimizde bu bahis birçok defalar tekevvün etmiş, bir sûretle netice-pezîr olamamıştır: İdam meselesi!

Bendeniz idamın cemiyet-i beşeriye intizâm ve âsayişini muhafaza için elzem olduğu davasını tervîc ederim. Namuslu, masum bir zavallıyı katl ve idam eden bir câninin mücâzâten idam olunmaması için söylenecek sözleri tasdik ve tasvip edenlerden olmadığım gibi, böyle cânilere merhamet etmeye de gönlümde bir meyil bulamıyorum. Cemiyet-i beşeriyenin selâmeti için her vakitte böyle kurbanlara siyâseten lüzum görülmüş, görülmektedir. Çünkü elzemdir, ibrettir. Bu bâbdaki fikr-i hakîmâneleri izahâtıyla yazarsanız pek memnun kalırım.

Beşer'in şimdiye kadar neşrolunmaması, eser üzerine evvelce hâsıl etmiş olduğum fikri epeyce zayıflaştırdığı için her halde birincisini tekrar okuduktan sonra ikincisini okumak icab edecek.

Tiyatrolarla bizim arkadaşlar pek ziyade meşgul oluyorlarsa da bilmem nedendir, ben (bâ-husus bizim) tiyatrolardan hoşlanmıyorum. Bana pek soğuk görünüyorlar. Bunun için Selânik'e gelmiş olan Osmanlı Tiyatrosu'na yalnız iki defa gittim. Bir de Fransız opera kumpanyası var, bu daha zararsız bir şey! Kış geceleri vaktin bir kısmını ekseriya cemiyetle geçiriyoruz. Kusûr vakitleri de evde yazı yazmaya hasretmişimdir. Fakat pek az yazı çıkarabiliyorum.

Midhat Efendi'ye vermiş olduğunuz cevabın mukaddemâtında bazı kelimelerin imlâlarının değiştirilmesi hakkındaki fikrinizi tasvîb edenlerin en birincisi benim. Söylediğimiz gibi yazmaktan niçin ihtirâz edelim? Verdiğiniz izahât pek doğrudur. Ben kalemimi bu sûretle yazmak için alıştırmaya çalışıyorum. Vâ-esefâ ki bazen (kalem alıştığı cihetle) eski sûretle yazılıyor da bir letâfetsizlik ve karışıklık husûle geliyor.

"Şiir ve Hakikat" ünvânıyla neşrolunacak mübâhasâtın ikinci kısmı için intihâb ettiğiniz isim pek münsifâne ve gayet tuhaftır. Beni biraz güldürdü.

Muhâberâtımızı, fikrimce tayyolunması lâzım gelen yerleri çıkararak tebyîz ettireceğim. Zât-ı âlilerine takdim olunması için kitapçıya yazarım.

Sarf hakkında beyan buyrulan mütâlaât doğrudur. Kelimelerin taksimâtı hakkındaki fikr-i âlîlerini takdir eylerim. Bendeniz de buna yakın bir sûretle taksim etmeyi düşünmüştüm. Fa-

kat tarz-ı kudemâya muhalefete cesaret edemedim. Doğrusu kendini edîb sanmak isteyen birtakım kudemânın ta'rîzâtından korktum. Çünkü bunlar söz anlamak istemez, sadedden çıkar, tecavüz eder, maksad nedir düşünmez, münâzara bilmezler. Bunu zât-ı âlîlerinin de tasvip ettiğini görünce öyle yapmadığıma pişman oldum. Ancak yazılanı da tashîh mümkün olmadığını düşünüyorum. Zira yeni baştan yazmak icab eder. Bu cihetle bunun hâliyle tab' olunmasını kararlaştırdım.

Lisanımızı tahsil edecek ecnebîler için mevcud sarflarımızın hiçbiri işe yaramaz. *Usûl-i Ta'lîm* nâmındaki eser-i âlilerini gördüm. Pek mükemmel bir gramerdir. Bu tarzda bir sarf yazılır, mükemmel ve vâzıh misâllerle izah olunursa, bâ-husus ecnebîler için çok a'lâ bir sarf olur. Fakat bu himmet-i âlilerine vâbestedir. Ale'l-husus bu hizmeti etmeyi tasavvur buyurmuşsunuz. Ben yazmaya kıyâm etsem birçok nevâkısı şâmil olacaktır. Nâkıs olmaktan ise mükemmel olması bin kere tercîh olunur.

*

Reşid Beyefendi memuriyetine ta'yîn olunalı bilmem nedendir dostlarını unuttu. Bir selâmlarına bile mazhar olamıyoruz.

Gözyaşları bi't-tabiî şairâne bir eserdir. Ekrem Beyefendinin fenne ta'rîz ve tezyîf edeceğini ümit etmem, olsa olsa şairâne bir eserde fennin münâsebet alamayacağına dair bir şeyler söylemişlerdir. Maamâfih ne sûretle olduğuna vukufum olmadığı için mütâlaâtı eseri gördüğümde arzederim.

Evvelki mektubumda arzettiğim mesâilin ne olduğunu müsveddesi bulunmadığı için tekrara muvaffak olamayacağım.

Mektupların beni birçok vakit intizârda bırakmaması temennisiyle sözümü kesiyorum. Beka-yı teveccüh ve iltifatınız en birinci matlebimdir. İrâde efendim hazretlerinindir.

Kardeşiniz
Fazlı Necib

22

2 Kânun-ı sâni 1302

Birader,

Mektubunuzu şimdi aldım. Halim malûm olduğu için vakit geçip ortaya başka bir iş girmesin diye hemen cevap yazmaya şürû' ediyorum.

Mektubunuzu iade etmek üzere ararken cevapsız kalan mektubunuzu bulmaya muvaffak oldum. Bu mektupta pek mühim bir meseleden bahsolunduğu için cevapsız kalması hakikaten şâyân-ı esef olacak idi.

Sormuş olduğunuz mesele şudur: "Madem ki insana âbâ ve ecdâdının mahâsin ve kabâyih-i ahlâkı irsen intikâl ediyor, bu halde terbiyenin ne hüküm ve tesiri kalabilir.

Bu mesele hakkında fikr-i âcizânemi size anlatayım: Şebâhet-i vechiye ve cismâniye irsen intikâl eylediği, emrâzın da mevrûs-ı kısmî bulunduğu öteden beri malûmdur. Bir çocuğun eşkâl-i hâriciyesinin peder veya anasıyla müşâbeheti olduğu gibi, a'zâ-yı dâhiliye de bu müşâbehete iştirâk etmek zarûridir. Ancak bir çocuk bir fertten zuhûr etmeyip ekseriya bünye ve emzicesi muhtelif iki fertten hâsıl olduğundan, beyne'n-nâs söylendiği vechle çocuk ya anasına veya babasına çekebildiği gibi, ebeveyninin emzicesi ihtilât ve imtizâc ederek ikisine de benzemeyen ve fakat her birinden birer mikdar ahz eylemiş olan bir mizâc ve bünye husûle gelebilir. Kezâlik tevârüs hususunda "atavisme" dedikleri bir atlama vardır ki çocuk ana veya

babasına çekeceği yerde dedesine, büyükanasma, amca, dayı, teyze veya halalarından birine ve bir gömlek daha yukarısına çekebilir veya bunlardan bir ikisinin emzicesinden mürekkep bir mizâca mâlik olabilir. Bu halde tevârüs hakkında tesir-i mütenevvianın ne kadar muhtelif emzice ve bünyeler husûle getirebileceği cüz'î bir teemmül ile de anlaşılacağından, bir çocuğun ana veya babasına kat'an müşâbeheti olmaması ihtimâli de vardır. Pek çok oluyor ki bir çocuk dünyaya birçok istidâd ile geliyor ancak bunlar her halde irsidirler.

İstidâd-ı fıtrî meselesi bu sûretle anlaşıldıktan sonra gelelim terbiyenin bu istidâd üzerine edebileceği tesire: Bu tesiri anlamak için daha emsilemizi evvel emirde âlem-i maddiyeden intihâb edip sonra mâneviyata geçelim.

Anası babası düz olan bir çocuk, bazı çarpık bir rahme tesadüf edip tesirine tâbi' olduğu tazyikin neticesinden kamburlaştığı vardır. Kezâlik bir çocuk vaktiyle alıştırılacak olur ise kanbur oluyor. Birtakım hareketler icra ediyor ki a'zâsını o yolda tahrik etmek kabiliyeti kendisinde fıtraten mevcud değil idi. Kezâlik yazmak, okumak, piyano çalmak vesâire gibi kesbî ve ta'lîmî olan şeyler hep terbiye sayesinde istihsâl olunuyor. Anasl beyzâde olan bir adam hayli zaman rençberlik edecek olsa elleri bambaşka bir hal kesbeder. Bir hammal sahib-i servet olup birkaç seneler rahat yaşar ise ellerinin biçimi hattâ lehçe vesâiresi bir dereceye kadar tagayyür eder. İşte bunlar, istidâd-ı fıtriyenin terbiye ile ta'dîl ve tebdîl olunabileceğini gösterirler.

İlm-i vezâifü'l-a'zâca muhakkakattandır ki bir uzuv herhangi bir işte isti'mâl olunur ise, o işi günden güne daha iyi görebilecek istidâd ve salâhiyeti kesbeder. Âdetâ bünye ve ensicesinde ta'dîlât vukua gelir. Çok yiyen adamların midesi şiştikçe şişer, az yiyenlerin midesi büzülür; "Vekıs aleyni'l-bevâki".[51]

Hulâsa, bir uzuv faal oldukça neşv ü nemâsı, istidâdı artar, kesb-i kemâl eyler. Bilakis muattal kaldıkça cılızlaşır, tedennî eder. Bir insan bir hayli müddet kolunu kımıldatmayıp daima bir vaziyette bulunduracak olsa kolunun mafsalı kemikleşir. Bir daha hareket edemez olur.

İşte âlem-i hâricinin tesirâtı aksâm-ı bedenimizi ta'dîl veya tebdîl edebilirler. Bir uzvun bünyesince vukua gelen ta'dîlât ve

tahavvülâtın o uzvun fiiline de tesir eylemesi şekk ü iştibâh götürmeyen hakayık-ı fizyolojikiyedendir.

Şimdi bir istidâd-ı mahsus ile doğan terbiyeyi, yani mekân-ı muhîtin tesirâtını istidâdına müsâid görür ise o yolda terakki edebilir. Bilakis muhalif bulunur ise mezkûr istidâd tedennî eyler.

Ancak her şeyin bir haddi olduğu gibi mekân-ı muhît tesirâtının da bir derecesi vardı. Meselâ, fıtraten ebleh olan bir çocuk ne kadar çalışsa âkıl olamaz. Ancak belâhetini bir dereceye kadar tehvîn edebilir. Kezâlik fevkalâde bir dehaya mâlik olarak doğan bir çocuk da bir köyde doğup dağ başında daima çobanlık etse, istidâdını ileri götürecek vesâile nâil olamazsa vukuf hususunda terbiye görmüş vasat akıllı bir adamla müsabaka edemez.

Terbiye hususunda babalarımız, "Ağaç fidan iken eğilir; büyüdükten sonra eğilmez, kırılır" derler; bu pek doğrudur. Hengâm-ı tufûliyette mekân-ı muhîtin fıtrat üzerine tesiri pek büyük olup, çocuk büyümeye başladıkça tesir azalır.

İşte bu sebebe mebnidir ki vaktiyle güzel terbiye görmüş fıtraten hüsn-i ahlâk ile mütehallik olmuş bir adam, henüz aklı ermeyen çocuklardan ziyade sû-i ahlâk nümûnelerine tahammül edebilir. Kezâlik fıtraten kötü huylu olup da fena terbiye alarak büyümüş olan bir adam bilahare hüsn-i ahlâk ile muttasıf olmakta pek ziyade güçlük çeker, ya hiç muvaffak olamaz. İşte terbiyenin istidâd-ı fıtrî üzerine tesirâtı bu yolda câridir.

Realistler bir roman yazdıkları vakit bu iki tesiri de nazar-ı itinaya alır. Meselâ, eşhâstan birine fıtraten şu ve şu evsâf ile muttasıf olduğunu farzettikten sonra içinde yaşadığı âlemin bu evsâf üzerine olabilecek tesirâtını gözeterek vukuatı ona göre yürütürler.

Gelelim idam meselesine: Ben Tahir Bey'e olan mukabelemde Hugo'nun idam cezasının aleyhinde bulunup adem-i cevâzını isbat için serd eylediği delâili âlem-i hayalde aradığı için eseri husûl-i maksada kâfi olmadığını gösterdim. Yoksa esasen ben de idam cezasını pek tecvîz edenlerden değilim. Hugo realist olmuş ve delâilini fen ve hakikatte aramış olsa idi davasını daha metîn bir sûrette isbat edebilirdi.

Meseleyi bir fen nokta-i nazarından tedkik edelim: Bir mecnun bir cinayeti irtikâb etse hiçbir yerde bir ceza görmez. Çünkü ef'âli ihtiyârı elinde olmadığı halde, bir zarûret-i tabiiye tâbi' olarak işlemiştir. Pekâlâ! Câniler de bir nevi mecnun addolunamazlar mı?

Ahlâkın irsen intikal ettiği mekân-ı muhîtin tesirâtı müsâid olduğu sûrette istidâd-ı fıtrinin tevessü eylediğini görmüştük. Şimdi erbâb-ı cinayet ve şekavetten doğmuş bir çocuğu gözünüzün önüne getiriniz. Bunun istidâdını men'edebilmek için hüsn-i ahlâkı ta'lîm eder bir terbiye görmek iktiza eder. Halbuki çocuk o terbiyeye nasıl nâil olabilir. O yolda sefih olanlar cemiyet-i beşeriyede menfûr göründükleri için hiçbir namuslu aile onlarla ünsiyet etmez. Bu sefiller kendileri gibilerle görüşürler.

Demek olur ki fıtraten sû-i ahlâk ile mütehallik olan bir çocuk bu istidâdını tevsî edecek bir âlem içinde yaşıyor. Bu yolda terbiye görüp büyümüş olan bir çocuktan âtiyen sâdır olacak fiiller de zarûret-i tabiiyenin neticesi olacağında şüphe var mıdır?

Hüsn-i ahlâktan nümûne görmeyip bilakis ebeveyni tarafından sirkat vesâireye teşvîk olunan böyle masumlar ahlâk-ı hasenenin lüzumunu, meziyetini nasıl takdir edebilir?

Doğuşta o çocuğun ihtiyârının dahli olmadığı gibi, görmüş olduğu terbiye de yine çocuğun elinde değildir. Kaza ve kader onu öyle sû-i ahlâk ile dünyaya getirmiş, âlem-i sefâlet içine atmış. Şimdi böyle bir adam câni olur ise hakü'l-insaf nasıl mesûl tutulabilir?

Esasen mesûl tutulamayacağı şu mülâhazât ile anlaşılmakla beraber, buna karşı bir tedbirde bulunmayacak olsa cemiyet-i beşeriyenin şirâze-i intizamına halel târî olacağından tabiî öyle bir câniye "Aferin iyi ettin!" denemez. Binâenaleyh mecnunun şerrinden diğerlerini muhafaza için nasıl deliyi tımarhâneye kaparlar ise bunları da bir mahalle kapayıp cemiyet-i beşeriyeyi onların şerrinden muhafaza etmek zarûrîdir.

Şu mütâlaât cinayetin irtikâb olduğu muhakkak olduğuna nazarandır. Pek çok yerlerde bir adamın idamına bazı delâil ve emârâta istinâd olunarak hükmolunur ki birtakım masumların

böyle hükümler yoluna kurban gittikleri de görülmemiş şey değildir. İdam ile mahkûm olup hükmü icra edilen bir adamın bilahare masumiyeti tebeyyün ederse vâki olan hatâyı nasıl tamir edebileceğiz? İşte şu mülâhazada esasen idam cezasının müebbed hapis cezasına tebdîlini tecvîz ettirir.

İdam cezasına tesiri sayesinde mukatelenin önü alınabilmek mümkün ola idi bu ceza ehven-i şer olarak ihtiyâr olunabilirdi. Ancak idam cezasıyla böyle bir netice istihsâl olunamayacağı bi't-tecrübe sâbittir. İdam cezası mülga olan yerlerde kıtâl, bu ceza ibka olunan mahallerden ziyade değildi. Binâenaleyh fâidesiz yere sefk-i dimâ tecvîz olamaz.

Ancak şurası da ilâve edilmelidir ki mevkufîn hayat-ı sugrâ gibi bir mahallde boş bırakılır ve yek-diğeriyle ihtilât ederler ve herhangi bir sûretle hapisten kurtulmaya bir imkân bulunur ise idam cezasını ibka etmek evlâdır.

Çünkü zâten sû-i ahlâk ile muttasıf olan bir câni böyle birçok câniler arasında müddet-i medîde bulunacak olur ise cinayete olan istidâdı fevkalâde tevessü eyleyeceğinden hapisten kurtulduğu gibi yine cemiyet-i beşeriyeyi ızrârda devam eder. Buna karşı kullanılacak tedbir ise evvelâ hücreli hapishâneler inşa edilip her câniyi ayrı bir hücrede bulundurmak ve diğer arkadaşlarıyla ihtilâttan men'eylemektir. İkincisi ise firâr ve halâs ümitlerini câninin zihninden külliyyen çıkaracak vechle hapishâneleri taht-ı muhafazada bulundurmaktır.

Hulâsa, hapishâneler âdeta bir diri mezarı olup buradan çıkanlar doğru mezara gitmek mecburiyetinde bulunmalıdırlar. Böyle olur ise hem cemiyet-i beşeriye cânilerin şerrinden muhafaza edilmiş olur hem de hatâen mahkûm edilen masumların cemiyet-i beşeriyeye ahlâkı bozulmaksızın iadesi taht-ı imkânda bulunur. Halbuki ihtilât bâkî oldukça hatâen mahkûm olan masumlar diğer cânilerle görüşe görüşe ahlâklarını bozabilirler. Esasen masum iken böyle bir sehvden dolayı cinayete bir istidâd peydâ ederek hapishâneden çıkarlar.

Bu bâbda daha birçok izahât vermek icab ederse bunları uzağa götüreceğinden size üç eser tavsiye edeyim.

Bunlardan biri Tarde nâm müellifinin *Criminalité Comparée* nâm eseri, ikincisi Bibliothèque Utile ciltleri miyânında neşro-

lunan Paulhan nâm müellifinin *Physiologie du Cerveau* ünvânlı eseri, üçüncüsü de Jaceobiot'nun ser-levhalı[52] eseridir.

Birincisinde cânilerin evsâf-ı teşrîhiye ve usûl-i fizyolojiyesini, cânîler ile mecânîn arasındaki farkı ve cânilere müteallik birçok mebâhis-i müfîde görürsünüz.

İkincisi zâhiren ihtiyârı yedinde görünen insanların ef'âl ve harekâtı yed-i ihtiyârında olmayan birtakım esbâb-ı tabiiye-i hâriciyenin netice-i zarûrîyesi bulunduğunu müşâhede edersiniz.

Üçüncü eser de idam cezasının adem-i cevazına dair birtakım delâil-i metîne bulursunuz. Bu eser yalnız bu meselenin hal ve izahına sâlih değildir. Bunlardan diğer hususâtça dahi pek çok istifâdeler olunabileceğinden ihmal etmeyip bunları tedarik eylemenizi sûret-i mahsusada tavsiye ederim.

Resâil hakkındaki mütâlaât-ı âcizânemi mukaddemâ arzetmiştim. Şimdi şunları da ilâve edeyim. *Gayret*'in ne kadar satıldığını bilemem. Fakat *Teâvün-i Aklâm* masârifini koruyamadığını Selânikli Tevfik Efendi Muallim Naci Efendi'ye hesap verdiği vakit gördüm. Binâenaleyh bunların satışı dokuz yüz değil belki iki yüzü geçiyor.

Resâil meraklısı olanların mahdûdiyeti cihetiyle tenzîl-i fiyatın eserin sürümüne tesiri olmadığı vuku bulan tecârib-i adîdeden müstebândır.

Mündericâtın şâyân-ı istîfâde olmasına dikkat olunması hakkında mütâlaâtınız pek doğru; bu bâbda risâlecilere ta'rîziniz pek muhikktır.

Fiyatların galî olması ekseriyet üzre üste para vermemek maksadına mebnidir ki bundan dolayı muharrirler muâheze olunamazlar zannederim.

Revâc hususunda bir eserin şâyân-ı istifâde olup olmamasının da tesiri olmuyor. Meselâ pek nâfi' olan eserler bulunabilir ki ancak masrafını çıkarabildiği halde saçma ile mâlî eserlerin revâcı buna fâik oluyor. Bu husus kari'lere âittir. Eseri temyîz ederek almalıdırlar.

Güneş'in masrafını çıkarıp çıkaramayacağını düşünmem bile. Varsın otuz lira o yolda fedâ olsun. Bu beni müteessir etmez. *Güneş*'ten bahsedişim mücerred bir misâl arzetmek masadına mebnî idi.

Yağmurlar hakkındaki mektubunuzu *Saadet*'e derc edeceğim. İsterseniz neşrinden sonra diğer hususî mektuplarımız miyânına bunu da idhal edebilirsiniz.

Mektuplarımızın birkaç tanesini buldum. Diğerlerini de bulduktan sonra hepsini birlikte takdim edeceğim.

Bizim tâbi'-i gayûr Mihran Efendi *Beşer*'in ikinci cildinin birinci cüz'ünü henüz tab' edemedi. Encümence vuku bulan tebeddülât üzerine şimdiki heyetin mukaddemâ izin verilen müsveddeler tab' olunduktan sonra nüsah-ı matbuayı aslına mutâbık bulunduğu halde yine tasdik etmediğinden, bizim *Beşer* için böyle bir müşkilât çıkarmasınlar diye müsveddeleri tekrar encümenin tasdikine arzetti. Forma dizilmiş olarak bekliyor. Vâkıâ şu özrü biraz makbûl görünüyor.

Benim Osmanlı Tiyatrosu'na birkaç senedir gittiğim yok; Fransız tiyatrolarına gidiyorum. Tahminime kalırsa şimdi Selânik'te bulunan Fransız kumpanyası da derme çatma olacak. Binâenaleyh bunlara rağbet göstermemekte haklısınız.

Sarf'ın arzeylediğim tarzda taksiminde ihtirâz eylemekte hakkınız vardır. Çünkü benim dediğim yolda yazılsa erbâb-ı taarrübün yaygaralar koparacağında iştibâh yoktur. Bu eser hakkında emr-i âlilerini birkaç güne kadar ifâ edip Aleksan Efendi'ye iade edeceğim.

Bizim Reşid-i rîş-dâr'ın[52] hareket-i nâ-becâsını ihtar buyurduğunuza memnun oldum. Ben onun kulaklarını çeker, ifâ-yı vazife-i meveddette kusur eylememesini ihtar ederim.

Gözyaşları neşrolundu. Ekrem Beyefendi ile bendenizin takrîzimi orada görürsünüz. Müşârün-ileyhe mukabele olarak "Ağla Hey Gözlerim Ağla" ünvânlı *Saadet*'le neşrolunan makale elbette manzûr-ı âlileri olmuştur.

Birader, İstanbul'u teşrif edeceğinizi bir vakit tebşîr etmiştiniz. Aceb nasıl oldu? Mümkün olsa da şu seyahati bu günlerde icra etseniz. Hem teşerrüf eder, hem de Beyoğlu'nda oldukça mükemmel iki Fransız tiyatro kumpanyası bulunduğundan birlikte birkaç oyun seyredip eğlenir, mütâlaasını icab edecek kitapları da birlikte mütâlaa ederdik! Ne güzel olurdu!

Cevabnâmenize kemâl-i iştiyâk ile muntazırım. *Saadet* için aralıkta fennî makaleler yazıp gönderir iseniz minnetdârınız

olurum. Zâten "Yağmur" makalesinin başına aralıkta muâveneti vaad buyurduğunuzu ilâve edeceğim. Şu halde hâh-nâ-hâh dirîg-i muâvenet edemeyeceksiniz. Asıl "Yağmur" makalesini neşretmek istediğim de sizi o muâvenete mecbur etmek içindir. Şimdi kurnazlığımı anladınız mı? Bâkî uhuvvet.

Kardeşin
Beşir Fuad

23

8 Kânun-ı sâni 302

Birader,

Mektuplarınızı aradım. Yedi mektup bulabildim. Bunlardan üçü hatt-ı destinizle muharrer bulunduğu için irâde-i âliyyelerine imtisâlen leffen iade ediyorum. Diğer dördü, siyah mürekkeple tebyîz ettirilmiş. İster iseniz bunları da takdim ederim.

*Sarf*ınıza tebrik yolunda iki üç satırlık bir mektup yazdım. Aleksan Efendi'ye teslîm ettim.

Yağmurlar hakkında mektubunuzu, buna karşı yazdığım mütâlaayı *Saadet*'te bu günler kur'a nizâmnâmesini neşrettiklerinden gazetenin yeri kalmadığı için *Tercüman*'a verdim. Bugün yarın neşrolunur zannederim.

Ahîren almış olduğum iltifatnâmenizin cevabını yazmış ve bundan akdem ahlâkın irsen intikaline dair sormuş ve mektubu bir aralık bulamadığım için bir müddet cevapsız kalmış olan bahsin cevabını da ilâve etmiştim. Elbette o mektubumu almışsınızdır.

Gelecek mektubunuza Midhat Efendi'nin intikadına dair yazdığım cevap hakkındaki mütâlaâtınızı ber-tafsîl beyan buyurmanızı rica ederim. Elbette şimdiye kadar bunun tekmîlini okumuşsunuzdur.

Saadet'te Ekrem Beyefendi'nin takrîzine karşı yazdığım "Ağla Hey Gözlerim Ağla" ünvânlı bend hakkında fikriniz nedir?

Reşid-i rîş-dâr'ın kulaklarını çektim! Size mektup yazacak, kulağını çektiğimi de ilâveten bildirecek.

****

Tercüman'daki mebâhis-i askeriyeye atf-ı nazar buyrulur ise "Zât-ı Maddeye Muttali Bir Osmanlı" imzasıyla gelen garib ve acaîp bir varakaya yazdığım "Mütâlaa"[52] manzûr-ı âliniz buyrulmuş olacaktır. Bu bâbda mütâlaâtınızı da beyan buyurur iseniz minnetdârınız kalırım kardeşim efendim.

Kardeşiniz
Beşir Fuad

24

Selânik 22 Kânun-ı sâni 1302

Hazret!

8 Kânun-ı sâni 302 tarihli tahrîrât-ı âlileri 8 Kânun-ı evvel tarihiyle müverrahan gönderdiğiniz mektuptan tamam bir hafta sonra elime geldi. Nerede kaldığını bilemem. Fevkalâde memnun kaldığımı artık tekrara lüzum kalmadı. Bunun derecesini elbet takdir buyurmuşsunuzdur.

Tevârüs-i emrâz ve ahlâk meselesine dair îrâd buyrulan muhakemâtı kemâl-i dikkatle okudum. Efkârımı te'mîn etti. Tamamıyle mukarin-i hakikat ve mahz-ı hikmettir.

İdam meselesine gelince: Îrâd buyrulan muhakemât beni ikna etmiş olduğunu söylersem yalan irtikâb etmiş olurum. Doğrusu fikirlerimiz bu noktada ittihad edememiştir.

Bendeniz de müdafaâtımı fenn nokta-i nazarından başlatayım:

Bir çocuğa, fena ahlâkı, fikr-i cinayeti madem ki pederden tevârüs etmiştir, madem ki bu ahlâk-ı zemime irsen intikal ediyor, o fenalığın mebdeini mahvetmek iktizâ eyler. Bu da o cânilerin vücudlarının kaldırılmasıyla olabilir. Madem ki ahlâksızlığı emrâz-ı mevrûseden addediyoruz. O marazı mahall-i tevellüdünde tedâvi etmek lâzımdır. Bunun tedavisi de marazın kaim olduğu uzvu kat' ve mahvetmekle olur. Eğer o uzuv kat'olunmazsa maraz vücuda yani cemiyet-i beşeriyeye doğru sirâyete başlar. Mazarrat görülür.

Eğer bir câni idam olunmaz, bir müddet muayene için (farzedelim ki mükemmelen yek-diğeriyle asla ihtilât edemeyerek) tevkif edilirse bu tohum-ı fesâd ortadan kaldırılmış olamaz. Zira bir gün gelecek (madem ki ma'dûddur) bu müddet hitâma erecek, onlar yine çıkarak cemiyet-i medeniye dâhilinde nesillerini idame ve ibka edebileceklerdir. Bunlar günden güne tezâyüd edecek, cemiyet-i beşeriyenin şirâze-i intizâmını muhtell eyleyeceklerdir.

Bunların müebbeden muhafaza altında bulundurulmaları noktasına gelince: Bundan hiçbir maksat ve fâide hâsıl olmaz. İdamın men'inden maksat soğuk bir hareketi defetmek ise, bu sûretle daha soğuk, idamdan daha büyük bir ceza edilmiş olur. O adam ebedî bir işkenceyle diri diri mezara konulacaktır.

Malûmdur ki insan âlemde ümîd ile yaşar. Ümîd olmayınca hayat bir bâr-ı girândır. Bu adamlar ümitsiz yaşayacaklarından hayatları cemiyet için olduğu kadar kendileri için de bir bâr-ı girân olur.

Maksat te'dib ise, onun terbiyeyi almasından ne fâide hâsıl olur? Yok, sefk-i dimâdan mücânebet arzu olunur ise kan akmamak için bir adamı işkence ile öldürmek reva mıdır?

Bunları bir sûretle yaşatmaktan hiçbir fâide görülmedikten başka her ne sûretle olur ise olsun bir gün ölüp de mahbesten kurtulmaya yol bulmaları mazarratı da mevcuttur. Fıtraten câni olan bir adamın mahbeste ıslâh-ı nefs edebilmesi ümîdi pek vâhidir. Bilakis kendilerinden daha büyük cânilerden cesaret alarak nümûneler görerek, diğerlerine de cesaret verdikleri birçok nümûnelerden görülen âsârıyle sâbittir. Mahbese bir hatâ sâikasıyla, yahud namusu belâsıyla giden afîf insanların bile ekserisi ihlâl-i nefs ederek çıkıyor.

Eğer bir çocuk fena terbiye görerek câni olduğu, bu cinayet tohumu fıtratında mevcud bulunduğu için ma'zûr görülmesi iktizâ ederse bu sonu gelmez bir teselsül husûle getirir. Bundan onların da çocuklarını ma'zûr addeylemek lâzım gelir. Böyle çocukları hâsıl etmemeleri için böyle pederleri cemiyet-i beşeriye dahilinden çıkarmalı. Hiç olmazsa hukuk-ı medeniyeden mahrum edilen câniler, tezevvücden de men'olunmalıdırlar ki mahzurun bir dereceye kadar önü alınabilsin.

Câni addolunan bir masumun idamından sonra masumiyeti tebeyyün edebilmesi, bu halde vukua gelen hatânın tamir ve ıslâhı çaresinin kalmaması o kadar büyük ve ehemmiyetle düşünülecek bir sebep değildir zannederim. Çünkü hükümde bir hatâ vukua gelmemesi içindir ki kanun bu kadar mahkemeler göstermiştir. En küçük bir cinayet meselesi bile mahâkimin her bir derecesinde arîz ü amîk tedkik olunuyor. Bu kadar tedkikat üzerine masumiyeti tahakkuk edemedikten sonra tahkikat ve tedkikata nihayet verildiği ve herif diri diri bir mezara gömüldüğü zaman mı tahakkuk edecek? Buna mümkün değildir bile diyebilirim. Farz-ı muhâl olarak vuku bulsa bile binde bir vâki olabilir ki bu kadar küçük bir ihtimal için o derece büyük bir tehlikenin göze aldırılması câiz değildir.

Âlem-i medeniyetten cinayetin alâ-kadri'l-imkân önü alınması için yegâne çâre böyle cânilerin nesillerinin idame edilmemesi, fenalığın hüküm-fermâ olduğu muzlim mahallerde envâr-ı ahlâk ve marifetin neşri çaresine bakılmasıdır. Bu da cemiyetin vazifesidir. Zira âlemde her fenalığı vücuda getiren, her şeye cesaret veren ekseriyetle sefâlet ve ihtiyaçtır.

Bir de cürmü işleme ve câninin nasıl bir sâika ile ictisâr ettiği tedkik olunmalı, ona göre ceza tehvîn veya teşdîd edilmelidir. Bir pire için bir yorgan yakmak asla tecvîz olunamaz. Bu hususta kavanin birçok derecât göstermiştir ki bunların kemâl-i dikkatle icra olunması lâzım gelir.

İdam cezası, vücud-ı beşerden bir kan almak kabilindendir ki bu cemiyet için hayat-bahşâ olur. Bu sebeple bendeniz, fikr-i âlilerine iştirâk edemem. Tavsiye buyurduğunuz âsârı celbedeceğim. Hele bir kere onları mütâlaa edeyim. Meseleyi tekrar mevki-i bahse çekeriz.

Tahmininiz pek doğru. Bugüne kadar Selânik'te bulunan Fransız kumpanyası da âdi bir şey idi. Bununla beraber yine Osmanlı kumpanyasından daha mükemmel, hiç olmazsa lisanı hakkıyla, şivesiyle söylüyor. Bizim aktörler gibi, maal-memnuniye, lâkin zavallı, Avrupa sözleri kabilinden sıkletlerle insanın canını sıkmıyorlar.

Geçen gece, Théâtre-Français'de mükemmel bir operet te-

mâşâ ettik. Cizvit cemiyeti mektebi menfaatine Selânik'in en mu'teber bankerleri, tüccarları, memurları, kızlarıyla çocukları tarafından icra olundu. Büyük hamiyet değil mi? Bu himmete mukabil hâsılât bin lirayı takarrüb ederse çok değildir. Biz encümence, Mekteb-i Hamidî menfaatine bir oyun verdik. Ancak yüz lira toplayabildik. Âlem henüz ciddi bir cemiyet göstererek menâfi-i milliye ve vataniyeyi düşünmekten ziyade nümâyiş meftûnu! Sœurs de Charité'ler iâne talebine giden madamlar, matmazeller, mösyölere on lira veren bir Osmanlı bize iki lirayı bin istignâ ile verdi. Daha nerelerdeyiz?

Hazret-i Reşid'e ettiğiniz cezaya pek memnun kaldım. Henüz kendisinden mektup almadığım halde bir mektup yazdım. *Gözyaşları*'nı istedim. Çünkü Selânik'e yalnız bir tane gelmiş. Onu da bir diğeri benden evvel almış. Bakalım kitapçılara ne vakit gelecek de okumaya muvaffak olacağız. Sizin takrîzi pek ziyade merak ediyorum.

Saadet'te neşir buyrulan "Ağla Hey Gözlerim Ağla" ser-levhalı makaleyi gördüm. Pek güzel yazılmış. Beni en ziyade memnun bırakan, Ekrem Beyefendi'ye karşı kullandığınız ihtirâmkârâne lisandır. Böyle ciddi, muktedir, muhterem üdebâya riâyete mecburuz. Her ne kadar Ekrem Beyefendi Hazretleri ciddiyâtta tezyîfe kalkışarak küçük bir hatâ etmişlerse de insan hatâdan mümkün değil ârî olamayacağı için, onu kendilerine karşı medyun bulunduğumuz ihtirâm ile arzetmek hüsn-i ahlâk ve ulüvv-i cenâbınız şiârındandır.

Ebuzziya Tevfik Bey hakkında yazdığınız mukâbele[53] pek muhikkâne ve pek doğru bir muameledir. Tevfik Beyefendi âlemi tahkir ile zevk alanlardandır. Mecmûanın Selânik'e geldiği gün arkadaşlardan ekserisi gördüğü için cemiyette bahsi geçti. Buna zât-ı âlinizin mukabele edeceğinizi de hükmetmiştik. Mukabele o kadar güzel yazılmıştır ki Tevfik Bey'e söyleyecek söz kalmıyor. Bâ-husus Arapçayı ikimiz de bilmeyiz. Sözü o kadar tuhaf düşmüştür ki gülmemek kabil değil.

Tevfik Beyefendi, *Muallimlere Mü'teallik Letâif* nâmında Kitaphâne-i Ebuzziya miyânında bir cüz' neşretti. Kitaba yazdıkları mukaddimede "Mekteb muallimlerinin hamâkati her millet nezdinde bir darb-ı mesel hükmüne girmiştir" tarzında bir

cümle yazmışlardı. Osmanlılar da bir millet-i muazzama oldukları halde şimdiye kadar hiç kimsenin ağzından mektep muallimlerinin ahmaklığına dair bir söz işitilmemiştir. Fransızcada böyle bir söz göremedim. Bu birinci defa olmak üzere işittiğim münâsebetsiz sözlerden biridir.

Çocukların muallimlerine mecbur oldukları riâyete, hattâ muallim hakkı ebeveyn hakkıyla müsabakat edebileceğine dair birçok hikemiyât mevcud iken, bu söz nasıl söylenebilir, bilmem?

İstanbul'a gitmek âlemde yegâne arzumdur. Bu yaz inşaallah mutlaka gideceğim. Mülâkat-ı âlilerine mazhariyet zamanları takarrüb ediyorsa da her halde bu kadar uzağa kaldığı için mükedder oluyorum.

Tercüman'da yağmurlar hakkındaki mektubumun neşrolunmağa başlandığını ve mukaddimesinde taraf-ı hakîmânelerinden müşevvikâne birçok iltifatlara mazhar edildiğimi, akşam rüfekadan birisi söyledi. Teşekkürler ederim. Yarın kıraathâneye giderek *Tercüman*'ları göreceğim.

Emr-i âlilerine tebean ara sıra karalamaya mecbur olacağım makalâtı *Tercüman*'a takdim eylerim.

Bu aralık iğtinâm edebildiğim vakitleri *Physique Ganot*'ya George Manauvriere tarafından yazılan hâşiyelerin mütâlaasına sarfediyorum.

Yazı yazmak için kışı bekliyordum. Teessüf ederim ki bu kış da arzu ettiğim gibi çalışamadım. Siz çok yazıyorsunuz. Hudâ-alîm gıpta ediyorum.

Kardeşiniz
Fazlı Necib

NOTLAR

1 Muallim Naci, *Saadet*, nr. 280, 1 Kânun-ı evvel 1885.

2 Bu ve daha sonraki mektupları Fazlı Necib, bazı bölümlerini çıkararak şu önsözle yayımlamıştır: *"Bir İki Söz: Bundan bir buçuk sene evvel Beşir*

Fuad Bey'in yazdığı Victor Hugo ünvânlı eserinin bazı yerlerine kanaat edemediğim için, kendisine bir mektup yazmıştım. Bunun üzerine Tercüman-ı Hakikat'te bir bahis açmıştık. Sonra mübâhasâtımızı gazetede neşretmeyerek bir hususiyet dâiresinde ilerlettik. İtiraf ederim ki mübâhasemiz neticesinde Beşir Fuad Bey'e mağlub oldum. Fakat şu mübâhaseyi takib eden bu muhâberât beni pek çok hakikatlere âgâh etti, pek büyük istıfâdeler bahşeyledi. Beşir Fuad'ın nâmını ebedî bir minnet ve şükran, fakat dâimî bir teessüf ve kederle yâd edeceğim. Kendisine ne derece minnetdâr olduğum şu mektupların mütâlaasıyla anlaşılır. Mektûbât'ı neşretmekten maksadım, Beşir Fuad Bey'e olan minnetdârlığımın derecesini anlatmak değildir. Çünkü bunun menfaat-ı umûmiyeye hiçbir taalluk ve münâsebeti yoktur. Ancak, umûmu müntefi edebilecek birçok mebâhis ve muhâkemât-ı müfîdeyi şâmil olduğu için neşretmek arzusuna düştüm. Tarafımdan yazılmış mektupları da şuraya ilâve edişim, bir meziyetleri olduğu için değil, fakat Fuad Bey'in mektuplarının mebâhis ve makâsıdı anlaşılmasına yardım edebileceği fikriyledir. Bunları Fuad'ın daha hâl-ı hayatında neşretmeyi tasmîm etmiş, kendisinden müsâade de istihsâl eylemiştim. Mektupların bir kısmı sırf hususî olduklarıçün şuraya derc olunmadığı gibi birtakımı da Beşir Fuad Bey nezdinde zâyi olması ve iade edilememiş [olması] hasebiyle derc edilememiştir. Bu sebeple muhâberâtımızın, burada silsile-i intizâmı münkatı' olmuştur. Böyle uzun mukaddimenin ne kadar can sıktığını bilirim. İşte sözü kesiyorum, yalnız şunu ilâve edeceğim ki fünûnu sevmeyen müteşairlerimiz kitabın mütâlaasından hiddetlenecekleriçün hiç okumamaları daha iyidir. Selânikli: Fazlı Necib.", Mektûbât, İstanbul 1305, 127s.

3 3 ve 4 numaralı mektuplar.

4 17 olmalı.

5 Fazlı Necib bu çevirisini *Mebâhis-i Muhtasare-i Fenniye* adıyla yayımlamıştır: Matbaa-i Ebuzziya İstanbul 1303, 96 s.

6 Kitabın "Göz" hakkındaki bölümü.

7 Fazlı Necib, *Sanâyi-i Cesîme*, İstanbul 1303.

8 Beşir Fuad, *Beşer*, (birinci bölüm), İstanbul 1303, 128 s.

9 "Emir edebin üstündedir."

10 Menemenlizâde Mehmed Tahir, "Victor Hugo", *Gayret*, nr. 3-6, 1886

11 Beşir Fuad, Muallim Naci, *İntikad*, İstanbul 1304, 101s.

12 Bu mektup *Mektûbât* içinde yer almamaktadır.

13 O sıralarda süregelmekte olan edebiyat tartışmalarında görülen objektiflikten uzak, kişileri hedef alan eleştiri anlayışının son bulmasını isteyen Beşir Fuad, özellikle Muallim Naci ve Recaizâde Ekrem ile onların adı altında gruplaşan edebî çevrelerin elinde gittikçe düzeysizleşen bu eleştiri tarzına dikkati çekmeye çalışmış ve edebiyatçıları bu konuda özenli olmaya çağırmıştır: "Üdebâdan İstirhâm", *Saadet*, nr. 402, 4 Mayıs 1886.

14 Recaizâde Mahmud Ekrem'in *Ta'lîm-i Edebiyat* adlı kitabı etrafında baş-

layan ve dönemin edebiyatçılarını eskiler ve yeniler olarak cepheleştiren tartışmalara "eskilerden" Hayret Efendi de *Saadet* gazetesinde uzun bir yazı serisi ile katılır ("Takdir-i Ta'lîm", nr. 367-410; 12 Mart 1302, 24 Mart 1886/1 Mayıs 1302, 11 Mayıs 1886). Recaizâde *Ta'lîm-i Edebiyat*'a Nabi'nin bir beytini alarak onun gerçekçilikten ne kadar uzak olduğunu göstermek istemiştir. Hayret Efendi de beyitte geçen "meyve" kelimesinden hareketle meyveler ve ağaçlar üzerine güya fenni ve alaycı bir yazı kaleme alır ("Takdir-i Ta'lîm Haşiyeleri-Meyve", nr. 408, 7 Şaban 1303/29 Nisan1302/11 Mayıs 1886). Bunun üzerine Derviş (Salâhi) imzasıyla *Tercüman-ı Hakikat*'te çıkan bir yazıda ("Edeb Yahu!", nr. 2371, 13 Mayıs 1886) Beşir Fuad'dan Hayret Efendi'ye cevap vermesi istenir. Fen konularında ciddiyet aradığını belirten Beşir Fuad bunu gerekli bulmadığını söyler ("Dervişe Cevap" *Saadet*, nr. 414, 18 Mayıs 1886).

15 Abdülhak Hâmid'in *Makber Mukaddimesi*'nde kullandığı "Nâ-kâfi" kelimesinin dilbilgisi kurallarına göre yanlış olduğunu ileri süren Salâhi, Hâmid'deki dil hatâlarını eleştiren bir yazı kaleme alır. Bunun üzerine dil hatâları yüzünden yeni edebiyatçılar içinde en yoğun tepkiye maruz kalan Hâmid, edebiyat anlayışını dile getirdiği "Nâ-kâfi" adlı bir şiirle kendisini eleştirenlere cevap verir.

16 Muallim Naci, "Gazel", *Şerâre*, İstanbul 1301, s.42.

17 Muallim Naci, "Gazel", *Şerâre*, İstanbul 1301, s.25.

18 Fazlı Necib'in 27 Mayıs tarihli mektubuna cevaptır. Yanlışlıkla Haziran yazılmış olmalıdır.

19 Menemenlizâde Mehmed Tahir'in *Victor Hugo* kitabı hakkında *Gayret*'te (nr.3-6) yayımladığı eleştiri yazısı için.

20 Bu mektup *Mektûbât* içinde yer almamaktadır.

21 Jean Masse, "Bir Lokma Ekmeğin Tarihi", (Çeviren: Beşir Fuad), *Güneş*, nr.1-11

22 Beşir Fuad'ın yarım kalan bu çevirisi beş yıl sonra bir başkası tarafından tamamlanıp yayımlanacaktır: Jean Masse, "Midenin Hâdîmleri", (Çeviren: Mazhar), *Resimli Gazete*, 26 Mart 1891 v.d. (Bu konuda bk. O. Okay, *"İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti Beşir Fuad*, s.109).

23 Metinde boş bırakılmıştır.

24 Selânikli Fazlı Necib, "Mektub-ı Mahsus", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2466, 3 Eylül 1886.

25 Bir okuyucu *Saadet*'in fen kısmını yöneten Beşir Fuad'a üzerinde resim olan dolularla ilgili bir soru yöneltmiş, Beşir Fuad da bunu gazetenin 505. sayısında cevaplamıştır.

26 Beşir Fuad *Usûl-i Ta'lîm* adıyla Fransızcadan bir dilbilgisi kitabı çevirir ve önsözünün başına Ziya Paşa'nın "Bilmek istersen cihanı, öğren ecnebî lisanı" beytini koyarak yabancı dil bilmenin önemini vurgulamak ister. Bunun üzerine Giritli Ahmed Kâmi, *Saadet*'e gönderdiği bir ya-

zıyla yabancı dilin özellikle de Fransızcanın bu derece önemsenmesini eleştirir. Beşir Fuad ona "Orduda Sarı Çizmeli Mehmed Ağa" (*Saadet*, nr. 516, 21 Eylül 1986) adlı yazı ile cevap verir. Bu sırada üçüncü bir şahıs her iki yazı hakkında "Saadet Gazete-i Muhteremesine Hitaben" bir yazı gönderir (nr. 522, 28 Eylül 1886). Yazının sahibi özellikle Beşir Fuad'ın tartışmada kullandığı alaycı dili yadırgamıştır. Beşir Fuad buna tartışma kurallarını bilmeyen muhâtabının yol açtığını söyler ("Cevabım", *Saadet*, nr. 522, 28 Eylül 1886).

27 "Bize gerekenden sonra."

28 Beşir Fuad, "Sıhhat-nümâ-yı Etfâl", *Saadet*, nr.519, 25 Eylül 1886.

29 Beşir Fuad, üç cilt olarak planladığı *Beşer*'in ancak birinci cildini yayımlayabilmiş, hazırladığını söylediği ikinci cildi ve ardından tasarladığı üçüncüsünü yayımlayamamıştır. (Bu konuda bk. O. Okay, a.g.e, s.104-105 ve Beşir Fuad'ın 22 numaralı mektubu).

30 Beşir Fuad, *Voltaire*, İstanbul 1304, 139s.

31 Beşir Fuad, önce aralarında Menemenlizâde'nin de bulunduğu bir grupla *Hâver* (1884) adlı bir dergi çıkarır. Ancak, düşünce ayrılıkları dergiyi daha dördüncü sayısında kapattırır. Bundan sonra Beşir Fuad tek başına *Güneş*'i (1884) çıkarmaya başlarsa da maddî sıkıntılar yüzünden bu da sadece on iki sayı sürebilmiştir.

32 Bu mektup *Mektûbât* içinde yer almamaktadır.

33 Menemenlizâde Mehmed Tahir'in idaresinde çıkan haftalık dergi. 3 Kânun-ı sâni 1301-19 Eylül 1302 tarihleri arasında 33 sayı yayımlanmıştır.

34 Muallim Naci'nin idaresinde çıkan haftalık dergi. 3 Temmuz 1302 - 22 Mart 1304 tarihleri arasında 1-22, 1-47 sayılarla yayınlanmıştır.

35 Selânik'te on beş günde bir yayımlanan dergi. 1 Mart 1299 - 15 Mart 1300 tarihleri arasında on bir sayı çıkmıştır.

36 On beş günde bir yayımlanan dergi. 1301'de dört sayı çıkmıştır.

37 Baş yazarlığını Menemenlizâde Mehmed Tahir'in yaptığı haftada bir yayımlanan dergi. 20 Şubat 1301/1885-21 Ağustos 1302/1886 tarihleri arasında yirmi sayı çıkmıştır.

38 Ahmed Midhat, Beşir Fuad'ın *Voltaire* (1304) monografisi üzerine uzun bir eleştiri kaleme alır (*Tercüman-ı Hakikat*, nr.2539-2541, 2550-2553; 19 Teşrîn-i sâni - 5 Kânun-ı evvel 1886). Aynı yıl bu yazılar kitap halinde de yayımlanır (İstanbul 1304, 63 s.). *Voltaire* kitabı da *Victor Hugo* gibi yayımlandığı sırada şiddetli tartışmalara yol açmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bak: O. Okay, a.g.e., s.192-198).

39 Fazlı Necib, "Fenniye: Acîb Yağmurlar", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2591-2592, 31 Kânun-ı sâni-1 Şubat 1886.

40 Beşir Fuad, "Menemenlizâde Tahir Beyefendi'nin Gayret'in 29, 30, 31, 33 Numrolu Nüshalarındaki Makale-i Cevabiyeye Cevap", *Saadet*, nr. 553, 560, 561, 563, 564, 567, 572, 576, 582, 584, 587, 22 Teşrîn-i sâni-13 Kânun-ı evvel 1886.

41 *Mizan* gazetesinde çıkan bir yazıda Muallim Naci'nin *Tercüman-ı Hakikat*'teki edebiyat sütununda eski edebiyat taraftarlığı yaparak edebiyatı gerilettiği ileri sürülür (nr. 5, 18 Teşrîn-i sânî 1886). Bunu gazete sahibi Murad Bey'in yazısı zanneden Muallim Naci, uzun bir "Müdafaa-nâme" ile iddiaları cevaplar (*Saadet*, nr.568-574). Bir müddet sonra, M. Naci sözkonusu yazının Murad Bey'in olmadığını anladığı için meçhul bir isme cevap veremeyeceğini söyleyerek yazılarına son verir (Bu konuda bak: Celal Tarakçı, *Muallim Nâci Efendi-Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki*, s.138-140).

42 Asıl mesleği askerlik olan Beşir Fuad'ın bu konudaki yazıları Orhan Okay'ın kitabında ayrı bir bölüm altında incelenmiştir (*Beşir Fuad*, s. 131-135).

43 Orhan Okay'ın araştırmasından öğrendiğimize göre bu kitap neşredilmemiştir (*Beşir Fuad*, s.121).

44 Emile Otto, (Çeviren Beşir Fuad), *Usûl-i Ta'lîm*, İstanbul 1303, 264 s.

45 Beşir Fuad, "Musahebât-ı Leyliyye: Saadetlû Ahmed Midhat Efendi Hazretlerine Ariza-i Cevabiye", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2558- 2570; 11 Kânun-ı evvel 1886-26 Kânun-ı evvel 1887.

46 Fazlı Necib, *Nev-usûl Sarf-ı Osmanî*, 1.kısım , İstanbul 1304.

47 Emile Otto, *Bedreka-i Lisan-ı Fransevî*, 2 cilt, (Çeviren: Beşir Fuad), İstanbul 1301.

48 Mustafa Reşid, *Gözyaşları*, İstanbul 1304, (1886-7).

49 "Geri kalanı bununla karşılaştır."

50 Metinde eser adı yazılmamıştır.

51 Mustafa Reşid.

52 "Zât-ı Maddeye Muttali Bir Osmanlı" imzasıyla *Tercüman-ı Hakikat*'e gönderilen bir mektupta Beşir Fuad'a "93 Harbi"ndeki yenilgi için ne düşündüğü sorulur. Beşir Fuad cevabında Rus ordusunun sayı ve donanım bakımından zengin olmasına rağmen, kuruluş ve yönetimiyle daha iyi durumda olan Osmanlı ordusunun sadece bazı taktik hatâlar yüzünden yenildiğini söyler ("Mütâlaa", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2581, 19 Kânun-ı sânî 1886).

53 Ebuzziya Tevfik "Bir Fırka-i Tarihiyenin Kailini Tahvîlden Ne Çıkar" adlı yazısında Beşir Fuad'ı fen konusunda sadece batılı isimleri kaynak göstermekle suçlar (*Mecmûa-i Ebuzziya*, nr. 52, 15 Muharrem 1304). Bu iddiayı reddeden Beşir Fuad, "Göz" bahsinde El-hazi'nin keşiflerinden yeri geldikçe söz ettiğini belirtir ve ardından *Mecmûa-i Ebuzziya*'nın aynı sayısında yayımlanan "Malûmat-ı Teşrîhiye" adlı yazıdaki bilgi hatâlarına alaycı bir dille değinerek Ebuzziya'ya okuması için bazı fen kitapları tavsiye eder ("Edîb-i Müneccim Müşerrih Olmuş", *Tercüman-ı Hakikat*, nr. 2589, 28 Kânun-ı sânî 1886).

Biyografiler

MENEMENLİZÂDE MEHMED TAHİR : 1862'de Adana'nın Çeceli (Karaisalı) kazasında dünyaya gelir. Yörenin en eski ailelerinden biri olan Menemenli'lere mensuptur. Adana Sıbyan mektebinde başladığı eğitimini İstanbul'da Soğukçeşme Askeri Rüşdiyesi'nde sürdürür. 1878'de buradan mezun olur ve aynı yıl Mülkiye'nin İdâdi kısmına girer. Burada Recaizade'nin talebesi olur. Son sınıfta iken *Tercüman*'da ve *Mir'ât-ı Âlem*'de ilk şiirlerini yayınlanır. 1883'te Mülkiye'den mezun olur ve Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde memuriyet hayatına başlar. 1884'te Ziraat Nezareti Tercüme-i Fünûn kalemine geçer. 1887'de Tercüme-i Fünûn kaleminin kapatılması üzerine açıkta kalır. Bu sırada edebiyat alanında tanınmaya başlamıştır ve İstanbul'un yoğun edebiyat ortamından uzaklaşmamak için şehir dışındaki önemli bir görev yerine Şûrâ-yı Devlet Dahiliye Dairesi'ndeki küçük bir memuriyeti kabul eder. Daha ilk şiirleriyle Muallim Naci'nin takdirini kazanan Menemenlizâde şiirlerini *Tercüman-ı Hakikat, Envâr-ı Zekâ, Mir'ât-ı Âlem, Berk* gibi gazete ve dergilerde yayınlar. Beşir Fuad'ın da içinde yer aldığı bir kadronun çıkardığı *Haver* dergisinin edebiyat kısmını Muallim Naci ile birlikte hazırlar. Bu derginin kapanmasının ardından hemen hemen aynı kadronun çıkardığı *Güneş* dergisinin de edebiyat sayfalarında imzası görülür. Bu derginin de 12. sayıda kapanması üzerine bu defa tek başına *Gayret* adlı bir dergi çıkarır. *Gayret* Mehmed Tahir'in edebiyat dünyasındaki yerini sağlamlaştırır. 1889'da Adana Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne atanması ile edebiyat çalışmaları geçici olarak kesilir. Hayatının bundan sonraki devresinde onu edebiyatçı kimliğinin yanında gelişen başarı-

lı bir eğitimci olarak görüyoruz. Adana'dan sonra Aydın ve Selânik'te de maarif müdürlüğü yapan Menemenlizâde 1893'te Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Müdürü olarak İstanbul'a döner. Dört yıl süren taşra hayatından sonra burada yeniden edebiyat çalışmalarına başlar. Dönemin belli başlı gazete ve dergilerinde şiirleri ve özellikle retorik sahasındaki yazıları yayınlanır. Aynı zamanda Mülkiye'nin lise ve yüksek kısımlarında edebiyat ve Kitabet-i Resmiye, Darülfünûn'un edebiyat şubesinde ise terbiye ve eğitim dersleri verir. Yoğun memuriyet hayatı ve edebiyat çalışmalarını bir arada yürüten Menemenlizâde Mehmed Tahir 12 Şubat 1903'te kalp krizi sonucu ölür. Şiir kitapları: *Elhan* (1886), *Yâd-ı Mâzi* (1887), *Âsâr-ı Perişan* (1895), *Terâne-i Zafer* (1897). (Kaynak: Necat Birinci, *Menemenlizade Mehmed Tahir*, Ankara 1988).

MUALLİM NACİ 1849'da İstanbul'da dünyaya gelir. Asıl adı Ömer'dir. İlk eğitimine Fatih'teki Fevziye Mektebi'nde başlar. Babasının ölümü üzerine ailesinin Varna'daki dayısının yanına yerleşmesiyle eğitimini buradaki mahalle mektebinde sürdürür. Kur'anı tecvitle okumayı ve sülüs yazmayı öğrenen Naci, hattat ve müderris Müftizâde Abdulhalim Efendi'den de Arapça ile sülüs ve nesih dersleri almaya başlar. Hocasının bu sırada açılan Varna Rüşdiyesi'nde görevlendirilmesi üzerine Naci de aynı yerde "ikinci muallim"liğe getirilir (1867). Bir yandan da kendini yetiştirmek için gece gündüz okumakta ve özel hocalardan Farsça ve Fransızca dersler almaktadır. Rusçuk'ta çıkan *Tuna* gazetesinde yayınlanan şiirleri ve makaleleri ile dikkati çeken Muallim Naci 1876'da Varna'ya mutasarrıf olarak atanan Sait Paşa'nın himayesine girer. Said Paşa'nın yanında katip olarak çalışan Muallim Naci, paşanın işi gereği onunla birlikte birçok yeri gezdikten sonra İstanbul'a gelir. Daha önce mektup yoluyla tanıştığı Ahmed Midhat'ın teklifini kabul ederek *Tercüman-ı Hakikat*'in edebiyat sütununu idare etmeye başlar (1883). Gazetede yayınladığı eski tarz şiirler, eski edebiyatı ve bu tarz eser verenleri övdüğü yazılar, Fransızcadan yaptığı tercümeler ile kısa zamanda dönemin önde gelen edebiyatçılarından biri olur. Ancak eski edebiyatı diriltmek olarak yorumlanan bu çalışmaları yeni edebiyatçıların tepkisini çekince işine son verilir (1885). Bunun üzerine çalışmalarını *Saadet* ve *Müsâvvet* gazetelerinde sürdürür. Recaizade Ekrem ile edebiyat tarihlerine ge-

çen ünlü tartışmaları bu sırada cereyan eder. Ardından birkaç arkadaşıyla *İmdâdü'l-midad* ve daha sonra *Teâvün-i Aklâm* dergilerini çıkarır. 1887'de bir süre Mekteb-i Sultanî, Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk'ta edebiyat dersleri verir. Aynı yıl tek başına *Mecmua-i Muallim*'i yayınlar. Hayatının son yıllarında Osmanlı Tarihi yazma faaliyetine girişen Muallim Naci 1893'te kalp krizi sonucu ölür. Başlıca eserleri: Şiir- *Ateşpâre* (1883), *Şerâre* (1884) *Fürûzan* (1886), *Sünbüle* (1890), *Yâdigâr-ı Nâci* (1897); eleştiri- *Demdeme* (1886), *Müdafaa-nâme* (1886); dil-*Istılahat-ı Edebiyye* (1891), *Lügat-ı Nâci* (1891); mektup-*Yazmış Bulundum* (1884), *Şöyle Böyle* (1885), *Mektuplarım* (1886), *Muhaberât ve Muhâverât* (1894); tiyatro- *Heder* (1910); ders kitabı- *Ta'lîm-i Kıraat* (1885), *Mekteb-i Edeb* (1885); çeviri- *Hurde-füruş* (Farsçadan seçme şiirler, 1885), *Sânihatü'l-Arab* (Arab edebiyatından seçme metinler 1886), *Therese Raquin* (Emile Zola'nın romanı, 1891, yarım kalmıştır). (Kaynak: Abdullah Uçman, *Muallim Nâci*, Timaş Yayınları, İstanbul 1998).

FAZLI NECİB 1864 yılında Selânik'te dünyaya gelir. Babası Selânik Düyûn-ı Umumiye memurlarından Abdurrahman Nazif Bey'dir. Sıbyan Mektebi'nin ardından Rüşdiye'de okur, özel hocalardan çeşitli dersler alır ve Fransızca öğrenir. Avukat olmak isteği imtihanlar için yaşı tutmayınca gerçekleşemez. Bunun üzerine ilgisini matbuata ve maarife yöneltir. Bir yandan İstanbul gazetelerine çeşitli yazılar göndermekte ve bir grup arkadaşıyla *Gonce-i Edeb* adlı bir dergi çıkarmakta (1884-1885), bir yandan da Mekteb-i Hamidî'de hocalık yapmaktadır. Bu aynı zamanda *Victor Hugo* kitabı için Beşir Fuad ile mektuplaşmaya başladığı dönemdir. Beşir Fuad'ın etkisiyle çalışmalarını fen alanında yoğunlaştıran Fazlı Necib, bu konuda çeviri ve telif çeşitli kitap ve makaleler yayınlar. 1888'de Vilâyet Mektubî Kalemi'nde müsevvid ve ardından mektupçu olarak çalışmaya başlar.1895'te babası Abdurrahman Nazif ile birlikte Selânik'te *Asır* gazetesini çıkarır. Romanlarının büyük kısmını burada tefrika eder. 1909'da Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü göreviyle İstanbul'a gelinceye kadar gazetenin başyazarıdır. Fazlı Necib'in Matbuat-ı Dahiliye müdürlüğü üç yıl sürer. Görevden alındıktan sonra bir süre yardım derneklerinde çalışır. 1924'te İstanbul Reji idaresinde müdürlük yapar. 1925-1926 arasında *Türk Hayatı* adlı bir dergi çıkarır. 1932'de ölür. Başlıca eserleri: Ro-

man- *Tebessüm 1889, Cani mi Masum mu? 1901, Dilâver 1902, Küçük Hanım 1910, Menfa 1910, Türk Kızı 1926, Saraylarda Mecnunlar 1928, Külhani Edibler 1930;* fen- *Sanâyi-i Cesime 1887, Mebâhis-i Muhtasara-i Fenniye (çeviri) 1887, Coğrafya-yı Tabiî ve Politiği (çeviri) 1891, Mufassal Coğrafya-ı Umumî (çeviri), 1891;* dil- *Nev-Usul Sarf-ı Osmanî, 1893.*

Sözlük

a'dâd : sayılar
a'mâl : işler
a'râz : hastalık belirtileri, felâketler
a'sâr : yüzyıllar
a'sâr-ı sâlife : geçmiş yüzyıllar
a'yân : senato üyesi
a'zâ : üye
a'zam : en büyük
âbâ ve ecdâd : babalar ve dedeler, atalar
abd : köle
acîb : tuhaf
âdât : âdetler, görenekler
adâvet : düşmanlık
adem : yokluk, bulunmama
adîde : birçok
adl : doğruluk
adüvv : düşman
afîf : namuslu
âgâh : bilgili, haberli, uyanık
agârib : en garipler
agdiye : yenilip içilecek şeyler
agleb : daha kuvvetli, en çok galip
agrâz : maksatlar, niyetler
âhâd-ı nâs : avâm, halk
ahar : ba ka
ahd ü peyman : yemin
ahfâd : torunlar
ahîr : en son, en sondaki
âhir, âhire : son, sonraki, en sonra
ahîren : geçenlerde, bu yakınlarda
ahkâm : emirler, hükümler
ahlâf : birinin yerine geçeçekler, halefler
ahlâk-ı hamîde : övülecek huylar
ahlâk-ı hasene : güzel huylar
ahrârâne : hür olanlara yakışırcasına
ahvâl : durumlar
ahz : alma, kabul etme
akbeh : çok yakışıksız, pek çirkin
akdem : ilk önce, daha önceki
âkıl : akıllı kimse
aksâm : parçalar, bölümler
aksâ-yı emel : ideal, ülkü
akvâl : sözler
akvâm : milletler
alâim : nişanlar, belgeler
alâ-kadri'l-imkân : olabildiği kadar
âla-kadri'l-istitâa elden geldiği kadar
âlâm : kederler, acılar
âlât : vasıtalar, aygıtlar
âlâyiş : gösteriş
ale'l-ekser çoğu zaman, çoğunlukla
ale'l-husus : özellikle, en çok
ale'l-ıtlak : genel olarak, mutlaka, nasıl olursa olsun, rastgele
ale'l-umûm : genellikle

ale't-tarîki'l-icmâl : özetle, kısaca
âlem-âşûb : dünyayı karıştıran
âlem-pesend herkesin beğendiği [şey, yer]
alenî : açık, gizli olmayan
âlî, âliye : yüce, ulu
âlî-cenâb : cömert, şerefli kimse
âlih : tapınılan şey
âlî-kadr : çok saygıdeğer
alîl : kör, sakat, hasta
âlim : çok okumuş, bilgin
aliyy : yüksek, büyük, ünlü
âliyyü'l-a'lâ : en iyi, pek âlâ
allâme : çok bilgin
âlü'l-âl : pek yüksek
âmâde : hazır, hazırlanmış
âmâl : ümitler, dilekler, istekler
amîk : derin
âmm : genel, herkese ait
âmme : genele mahsus olan
anâsır : unsurlar, elemanlar, öğeler
an-asl : aslında, aslından
ân-be-ân : gittikiçe, vakit ilerledikçe
ârâ' : oylar
ârızât : aksamalar
ârızî : sonradan çıkan, gelip geçici
ârî : çıplak; hür; -siz
arîz ü amîk : enine boyuna, uzun uzadıya
arş ü ferş : gökyüzü ve yeryüzü
arş : dokuzuncu gök
arz-ı iftikar ihtiyacını meydana koyma
asâkir : erler
âsân : kolay
âsâr : eserler; izler, belirtiler
âsâr-ı atîka : eski eserler
âsâr-ı kadîme : eski eserler
ashâb : sahipler
asr-ı hâzır : şimdiki çağ
âsumân : gökyüzü
a erât : onlar hanesi
âşinâ bilen tanıyan, bildik, tanıdık.
atâlet : işsizlik, tembellik, hareketsizlik, durgunluk
ateh : bunama, bunaklık
ateş-pâre : ateş parçası, kıvılcım
atf-ı nigâh : göz atma, bakma
âtıfet : karşılık beklemeden gösterilen sevgi, iyilik
atîk : eski
âtiyen : ileride, gelecekte, aşağıda
avam-pesendâne ayaktakımının beğeneceği bir tarzda, âdi ve kaba
avân : vakit, zaman
âvâze : yüksek ses
âyine : ayna
azâb : işkence, keder
azamet : büyüklük; çalım, kurum
azîm : niyetli, kesin karar veren
azîme : büyük, ulu, iri
azîmet : gitme, gidiş
âzmâyiş : deneme, sınama

ba'de'l-memât : ölümden sonra
ba'dehû : ondan sonra
bâb : kapı
bâde : şarap, içki
bâdî : sebep, sepeb olan, ilk, başlangıç
bâdî-i emir : İşin başlangıcında
bâhis : bahseden, araştıran
bahr : deniz
baîd : uzak
baîd-i ihtimâl : ihtimalden uzak
bâis : sebep olan
bâk : korku, sakınma, kaygı
bakiyyetü's-süyûf : kılıçtan kurtulanlar, arta kalanlar
bâlâ : yüksek, yukarı, üst, yüce
bâlâ-pervâzâne : yüksekten konuşarak, atıp tutarak
bâlâ-ter : daha yüksek, pek yüksek

bâlig : varan, yetişen, toplam
bâni : bina eden, kuran kurucu
bâr : yük
bâr-ı girân : ağır yük
bârid : soğuk
bârika : şimşek
basar : göz; görme
batâet : yavaşlık, ağırlık, ağır davranma
bâtıl : boş, beyhude; yalan çürük
bâtınen : dâhilen, içyüzünde; içinden olarak
batî : yavaş, ağır hareketli
batn : karın
bâziçe : oyuncak, oyun, eğlence
becâ : yerinde, uygun
bed' : başlama, başlayış
bedâhet : herhangi bir konuya dair birdenbire söz söyleme
bedâvet : bedevilik, göçebelik
bedâyi eşi ve benzeri olmayan güzel ve yeni şeyler
bedîa : beğenilen ve takdir edilen pek yeni şey
bedîhe-gû güzel söz söyleyen, söylemeye alışık bulunan kimse
bedîhî : açık, besbelli; akla kendiliğinden gelen
bedr : dolunay
bed-tıynet : yaradılışı kötü olan
behâim : dört ayaklı hayvanlar
behlûl : çok gülen
behre : hisse, pay, kısmet
behre-dâr : hisseli, paylı, kısmetli
behre-mend : hisseli, paylı, kısmetli
beht : şaşkınlık, hayranlık
beka : devam, sebat
bel' : yutma, yutulma
Belâgat : iyi, güzel söz söyleme; sözün düzgün, kusursuz, yerinde ve adamına göre söylenmesini öğreten ilmin adı.
beliğ : düzgün söz söyleyen
beliyye : felâket, keder
be-nâm : namlı, ünlü, meşhur
bende : kul, köle, bağlı
bende-gân : kullar, köleler
bende-hâne köle evi, kölenizin evi
benî beşer : insanoğlu
berâhîn : deliller, tanıklar
ber-akis : aksine, tersine
ber-hayat : sağ, diri
ber-hevâ : havaya gitmiş, kaybolmuş, uçurulmuş
berî : salim, kurtulmuş, temiz
ber-kemal : mükemmel
ber-minvâl-i sâbık : eskisi gibi
ber-mu'tâd : alışıldığı gibi, her zaman olduğu gibi
ber-tafsîl : ayrıntılı, uzun uzadıya
ber-taraf : bir yana atılan
ber-vech-i âti : aşağıda olduğu gibi
ber-vech-i mu'tâd : her zaman olduğu gibi
besâlet : kahramanlık, yiğitlik
beşer : insan
bevâtıl : bâtıl, yaramaz şeyler
bevvâl-i çeh-i zemzem : zemzem kuyusuna işeyen; şöhret kazanmak
beyâban : kır, çöl
beyn : arasında, ara, aralık
beyne'l-rüfeka : arkadaşlar arasında
beyne'n-nâs : halk arasında
beyt : ev
beyyinât : deliller, şahitler, tanıklar
beyyine : delil, şahit, tanık
bezl : bol bol verme, saçma
bıdâa : bilgi
bi't-tabiî : tabiî olarak, tabiatıyle
bi't-tecrübe tecrübeyle, deneyerek
bi'z-zarûre : ister istemez

bi'z-zıd : zıddına, aksine
bî-behre : mahrum
bidâyet : başlama, başlangıç
bidâyeten : başlangıçta, ilkin
bî-dîlân : kalpsiz, gönülsüz
bî-dirîğ : esirgenmeyen, esirgemeyen, elinden geleni yapan
bî-esas : temelsiz, esassız
bîgâne : kayıtsız, ilgisiz, yabancı
bî-garaz : garazsız, taraf tutmayan
bî-gayr-ı hakkın : haksız yere
bi-hakkın : hakkıyle, tamamiyle
bî-hûş : şaşkın, sersem
bî-huzur : huzursuz, tedirgin
bî-kayd : kayıtsız, aldırmaz
bî-kes : kimsesiz
bilâ aşk ve muhabbet : sevgisiz
bilâd : memleketler, şehirler, kasabalar
bilâd-ı küfr : gayrimüslim ülkeler
bilâhire : sonra, sonradan, sonunda
bilâ-rakib : rakipsiz
bilâ-tahkik : araştırmadan
bilâ-teessür : üzülmeden
bil-cümle : hep, bütün, toptan
bil-farz : diyelim ki, tutalım ki
bil-fiil : hakiki olarak, gerçekten
bil-iltizâm : bile bile, kasten
bil-is'âf birinin isteğini kabul edip yerine getirerek
bil-külliye : büsbütün
bil-mecburiye : zorunlu olarak
bil-münasebe : sırası gelince, sırasını getirerek
bî-lüzum : gereksiz
bî-meâl : anlamsız, saçmasapan
binâberîn : bundan dolayı, bunun üzerine
binâen : -den dolayı, -için, dayanarak, yapılarak
binaenaleyh : bunun üzerine, bundan dolayı
bî-pervâ : çekinmeksizin, sakınmadan
bî-sütun : Ferhad'ın deldiği dağ
bî-şuur : idraksiz, düşüncesiz
bi-tamâmihâ : allah'ın takdiriyle
bî-vukuf : bilgisiz
bi-zâtihi : kendiliğinden
bu'd : uzaklık
buğz : kin, nefret
butlân : boşluk, çürüklük
bühtân : yalan, iftira
bükâ-engîz : ağlatıcı
bülega : belâgat sahipleri, düşüncelerini düzgün ve güzel anlatanlar
bünyâd : asıl, esas, temel
bürhân : delil, ispat, tanık
bürkân : yanardağ, volkan
bürûdet : soğukluk

ca'lî : sahte, yapmacıklı
câize : hediye, takdir, armağan
câlib : kendine çeken, çekici
câlis : tahta çıkan
câmi' derleyen toplayan, içine alan, içinde bulunduran
can-sitân can alıcı, insana belâ olan güzel
cârî : cereyan eden, akan, geçen, yürüyen
câvidân : daimi, sonsuz
cây : yer, mevki
cebânet : korkaklık
cebîn : korkak, yüreksiz
cebr-i âlâ : yüksek cebir
cedel : sert tartışma, kavga
cedîd : yeni
cehd ü ikdâm : çok çalışma
cehele : cahiller, bilgisizler
celâdet : yiğitlik
celb : çekme, çekiş, kendine çekme; yazı ile çağırma
celî : âşikâr, meydanda, belli

celîl, celîle : büyük, yüce, ulu
cem' : toplama, yığma
cem'ü'l-ezdâd : birbirine zıt olan şeyleri bir araya toplama
cemâl : yüz güzelliği
cemî : cümle, hep, bütün
cemm-i gafîr : insan kalabalığı
cennet-nümûn :
cerh : çürütme, kabul etmeme
cerîde : gazete
cerîha : yara
cerîha-dâr : yaralı
cerr : çekme, sürükleme
cesâmet : büyüklük, irilik
cesaret-yâb : cesaret bulan
cesîm : iri, büyük
ceste ceste : yavaş yavaş, kısım kısım
cevâz : izin, müsaade
cevdet : iyilik, güzellik, olgunluk, büyüklük
cevelân : dolaşma, gezinme
cevelân-ı dem : kan dolaşımı
cevf-i batn : karın boşluğu
cevf-i sadr : göğüs boşluğu
cezîre : ada
cibâl-i mürtefia : yüksek dağlar
cibillet : yaradılış, huy
ciddiyât : gerçekten çalışılacak işler
ciğer-sûz : bağır yakan, acıklı
cilve-nümâ : cilve gösteren, cilveli
cilve-sâz : cilveli
ciyâdet : iyilik, güzellik, tazelik
cûş u hurûş : çoşma, taşma
cühelâ : bilgisizler, cahiller
cünûn : delirme, çıldırma, delilik
cürm : suç
cüz' : kısım, parça, bölük
cüz'-i lâ-yetecezzâ : bölünemeyen en ufak zerre
cüz'î, cüz'iyye : pekaz, az miktarda
çeşm : göz
çi-fâide ne fayda var, kaç para eder

dağ-ı derûn : iç yarası, gönül acısı
dahkak-ı bi't-tab' yaradılışında gülme olan
dâî : davet eden, sebep olan
dâir : ait, ilgili; devreden, dönen
dâiye : iddia
dakayık : ince ve anlaşılması güç işler
dakika : ince düşünce
dakika-cû : ince düşünceler araştıran
dâll : gösteren, işaret eden
dâniş: biliş, bilgi, bilim
dâr : ev, yer, yurt
darb-ı mesel : atasözü
defter-i a'mâl yapılan iyilik ve kötülüklerin yazıldığı manevi defter
defter-i kebîr büyük defter; bir tüccarın veya şirketin aylık hesaplarını

veren ana defter
dehâlet birinin merhametine ve himayesine sığınma
dehân : ağız
dehhâş : çok dehşet verici
dehr : dünya
dehşet-efzâ : dehşet veren
delâil : deliller
delil : yol gösteren, kılavuz; şahit, belge, tanık
delk ü temas : sürtme ve dokunma
demevî : asabî
denâet : alçaklık
denâetkârâne : alçakçasına
denî : alçak
derc : gazeteye yazma; toplama, biriktirme

der-dest : tutma, elde etme
derecât : dereceler
derece-i kusvâ : son derece
dereke : aşağı inilecek basamak; en aşağı kat
der-hâtır : hatırda
derk : anlama, kavrama
der-kâr : bilinen, belli
der-miyân : ortada, arada
der-uhde : üstüne alma, yüklenme
derûn : iç, gönül, yürek
desâis : hileler
dessâs : hileci, aldatıca
dest : el
deste-çûb : değnek, sopa
dest-gâh : tezgah
dest-res : ele geçme, elde etme
devâir : daireler
deverân : dönüp dolaşma, dolanma
deyn : borç
dıhk : gülme
dîbace : önsöz
dîdâr : yüz, çehre
diğer-gûn : değişmiş, başkalaşmış
dil-gîr : gücenik, kırgın; kalbe sıkıntı veren
dil-hâh : gönül isteği, gönül dileği
dilîr : yürekli, cesur, yiğit
dil-nişîn : gönülde yer tutan, hoş, latif
dil-rübâ : gönül kapan, gönül alan
dil-şiken : gönül kırıcı
dirâyet : zekâ, bilgi, kavrayış
dirîg : esirgeme; önleme
dûçâr : tutulmuş, yakalanmış
duhûl : içine girme, içeri girme
duhûliye : biryere girmek için verilen ücret
dumû' : gözyaşları
dûn : aşağı, altta, aşağıda
dûrbînân : ileriyi, geleceği görenler
dühât : deha sahipleri
düm-dâr : artçı, kuyruk tutan
düstûr : kanun, kural
düstûr-ı amel : gereği gibi uygulanacak olan kanun
düvel : devletler

e's-selâm : selâmlar olsun
eâlî : pek yüksek olanlar
eâzım : büyük adamlar
ebkâr : bakireler
ebnâ : oğullar
ebyât : beyitler
ecrâm : cansız olan cisimler
ecsâm : gövdeler, bedenler, cisimler
eczâ : parçalar, kısımlar
edâ : ödeme; yerine getirme
edevât : fiillere ve isimlere eklenen anlamlı kelimeler
edîb : edebiyatla uğraşan kimse
edille : deliller, kılavuzlar
edvâr : devirler, zamanlar
edviye : ilaçlar
edyân : dinler
ef'al : işler
efkâr : düşünceler
efrâd : fertler, bireyler
efrenc : frenk, Avrupalı
efsûs : yazık, eyvah
efzûn : fazla, çok, aşkın
ehibbâ : dostlar, tanıdıklar
ehl-i salîb : haçlılar
ehl-i vukuf : bilirkişi
ehven : en zararsız, pek ucuz, daha kolay
ehven-i şer : iki kötünün en zararsızı
eimme : imamlar
ekâbir : rütbe, görgü ve faziletçe büyük olanlar
ekâzib : uydurma sözler, yalanlar
ekl : bir şey yeme[k], yenilme
ekmeliyet : mükemmellik, kusursuzluk

el'ân : şu anda, hâlâ
elfâz : kelimeler, sözler
elsine : diller
elvân : renkler, çeşitler
elviye : sancaklar, bayraklar
el-yevm : bugünkü günde, hâlâ
elzem : daha lâzım, en lüzumlu
emârât : izler, nişanlar, belirtiler
emn ü âsâyiş : güvenlik
emrâz : hastalıklar
emsâl : örnekler, misaller
emvâl : para ile alınan şeyler, mallar
emzice : huylar, mizaçlar
encâm : nihayet, son
encümen : meclis, komisyon
encümen-i dâniş : akademi
enseb : daha uygun, çok yerinde
ensice : anatomide dokumaya benzetilen organik oluşumlar
envâr : ışıklar, aydınlıklar
enzâr : bakışlar, bakmalar
erbâb : sahipler, ehil kişiler
erbâb-ı vukuf : bir şey hakkında mükemmel bilgisi olanlar
ervâh : canlar, ruhlar
erzân : layık, uygun, yerinde
esâfil : pek bayağı ve aşağı olanlar, halkın en aşağı tabakası
esâlib : tarzlar, üsluplar
esâmi : isimler
esbâb : sebepler, vasıtalar
esfel : en sefil, pek bayağı
esîr : hava
esîr : kul, köle; düşkün; tutsak
eskal : en ağır
eslâf : selefler, yerine geçilen kimseler
eslem : en emin, en doğru, en sağlam
eş'âr : şiirler
eşcâr : ağaçlar
eşhâs : kişiler
eşher : en şöhretli, çok iyi tanınmış
eşk : gözyaşı
eşkâl : şekiller, tarzlar
eşna' : daha fena, kötü ve çirkin
eşrâk : ortaklar, arkadaşlar
et'ime : yemekler, aşlar
etibbâ : hekimler, doktorlar
etvâr : tavırlar, hal ve hareketler
evâhir : sonlar, ayın son günleri
evâil : ilk zamanlar, başlangıçlar
evâmir : buyruklar, buyrultular
evâsıt : ortalar, orta zamanlar
evcâ : ağrılar, sancılar, sızılar
evhâm : kuşkular, esassız şeyler, kuruntular
evlâ : daha uygun, daha iyi
evlâd ü ıyâl : çoluk çocuk; aile
evsâf : sıfatlar, vasıflar
evsât : ortalar, vasatlar
evvel-emirde herşeyden evvel, işin başlangıcında
evzâ : tavırlar, duruşlar, vaziyetler
eyâdî : eller
eyyâm : günler, gündüzler
ezâ : can yakma, eziyet, incinme, incitme
ez-cümle : o cümleden olarak
ezhân : insanda akıl, fikir, zekâ, hafıza, kavrayış kudretleri
ezkiyâ : keskin fikirliler, anlayışlılar, zekiler
ezmine : anlar, vakitler, çağlar

fahriye : eski şairlerin kendilerini övmek suretiyle yazdıkları şiirler
fâide-bahş: fayda sağlayan
fâide-mend menfaat elde eden, kârlı
fâik : mânevi olarak üstün olan
fârig vazgeçmiş, çekilmiş, rahat, işini bitirmiş
farîza : lâzım, gerek
fart : aşırı

farz-ı muhal : olmayacak bir şeyi olacakmış gibi düşünme
fasâhat : güzel ve açık konuşma, iyi söz söyleme kabiliyeti
fâsid : fesat çıkaran; kötü
fasîh : doğru konuşan; âşikâr, açık
fasl : neticelendirme; bölüm
fatânet : zihin açıklığı, kavrama yeteneği
fatîn : zeki, akıllı, uyanık kimse
fazâil : faziletler, güzel vasıflar, erdemler
fâzıl : faziletli, erdemli
fecîa : âfet, belâ
fehvâ : anlam, kavram
fen-perdâzâne : fenden söz edercesine
fer' : ikinci derecede önemli olan şey
ferâmuş : unutma, hatırdan çıkma
ferhunde : mutlu, uğurlu
ferîd-i zaman : çağın bir tanesi
feth-i meyyit : otopsi
fevâid : faydalar, kazançlar
fevk : üst
fevka't-tabiiye : tabiat üstü
fevk-i mâ-yetesavver
fevkü'l-me'mul : umulanın üstünde
fevz ü felâh : selâmet, kurtuluş
feyyaz : bereket ve bolluk veren
fıkdân : yokluk, bulunmazlık, kıtlık
fıtrat : yaradılış, mizaç, huy
fıtrî : yaradılıştaki, tabiî
filhakika : gerçekten, gerçekte, doğrusu
filvâki : gerçi, gerçekten
firâş : döşek, yatak
firâvân : çok, bol, fazla, aşırı
fî-yevmenâ hazâ : bugünkü günde
fusahâ : güzel, düzgün ve açık konuşanlar
fuzalâ : faziletliler, erdemli kimseler
fücceten : birdenbire, ansızın
fünûn : fenler
fünûn-şinâs : fenden anlayan
fürûât : ikinci derecede önemi olan şeyler
fütûhât : zaferler, fethedilen ülkeler
fütûr : bezginlik, usanma, ümitsizlik, zayıflık

gabî : kalınkafalı, anlayışsız
gadr : hainlik, haksızlık, zulüm, merhametsizlik
galat : yanlış, yanılma
galebe çalmak : üstün gelmek
galebe : galip gelme, yenme, üstünlük
galî : değerinden çok pahalı olan [şey]
gam ü gussa : keder, kaygı, tasa
garât : yağmalar, çapullar
garaz ü ivaz : maksat, niyet
gavâil : dertler, sıkıntılar
gavâmız : anlaşılmaz şeyler, güç şeyler, karışık ve kapalı sözler
gayr-ı münker : inkâr edilemez
gayûr : gayretli, çok çalışkan
gazûb : kızgın, öfkeli, hiddetli
gedâ : dilenci
gehvâre : beşik
gıbta-bahş : gıpta veren
gıbta-resâ : imrendirici
girân : ağır,
girye : ağlama, ağlayış, gözyaşı
girye-âmiz : ağlatıcı
girye-bâr : gözyaşı döken
gîsû : uzun saç, kahkül
gudde-i dem'iye, guded-i dem'iye : gözyaşı bezi, bezleri
gûn-â-gûn : renk renk, türlü türlü, alaca
gûş : kulak, işitme, dinleme

gûşe-i nisyân : unutulmuşluk köşesi
güft u gû : dedikodu
güftâr : söz
gümrâh yolunu şaşırmış, doğru yoldan ayrılmış
günâh-ı kebâir : büyük günahlar
gürûh : cemaat, bölük, takım
gürz-i girân : iri, ağır topuz
güşâd : açma, açılış
güşâde : açılmış, açık, ferah
güzerân : geçen, geçici
güzide : seçkin, seçilmiş, beğenilmiş

hâb : uyku
habbe-i vâhide tek tane, hiçbir şey
hadde-i tedkik : dikkatle araştırma
hadd-nâ-şinâs : haddini bilmez
hadîdâne : öfkelice, şiddetlice, kızgınca
hâdim : hizmet eden, yarayan
hâdis : meydana gelen, çıkan
hafâyâ : sırlar, gizli şeyler
hafî : gizli, saklı
hâh-nâ-hâh : ister istemez
hâil : engel
hâile : trajedi
hâiz : sahip, taşıyan
hakaret-âmiz : hakaretle karışık
hakaret-dîde : hakaret görmüş
hakayık : gerçekler
hâk-ı pây : ayak toprağı, tozu
hâkî : hikâye eden, anlatan
hakikat-bîn : gerçeği gören, doğru görüşlü
hakikat-cû : gerçeği araştıran
hakikat-i mahza : katıksız, saf gerçek
hâkim : herşeye hükmeden
hakîm : herşeyi bilen, felsefeci, bilgin
hakk : Allah; doğruluk ve insaf
hakk : kazıma, kazınma, bir şeyin üstünü oyma
hakkâk mühür vesâire kazıyan kimse
halâs : kurtulma, kurtuluş
halâvet : tatlılık, şirinlik, zevk
hâlî : tenha, boş, sahipsiz yer, açık yer
hamâkat : ahmaklık
hâme : kalem
hande-künân : gülerek, güle güle
hande-nisâr : gülüş saçan
harabâti : vaktini meyhanede geçiren
harf-i cerr : isimleri kesreli okutan yirmi harf
harice'z-imkân imkân dışı, imkânsız
harîs : hırslı
hasâil : huylar, mizaçlar
hasbe'l-beşeriye insanlık gereği olarak
hasbe'l-meslek mesleğin gereği olarak
hasbe'l-rekabe rakiplik gereği olarak
hasbe'l-vezn : vezin gereği olarak
hasîsa : kendine mahsus olup başkasında bulunmayan karakter
hasr-ı evkat : zaman ayırma
hasr-ı nefs : kendini adama
hâsse : bir şeye mahsus olan kuvvet ve hal, duygu
hâsse-i şâmme : koku alma duygusu
hâşiye : bir eserin metnini açıklayan kitap
haşv : söze çirkinlik veren fazlalık
hatâyâ : hatâlar, yanlışlar
hâtime : son, nihayet
hatm-ı güftar : sözü bitirme
hatt-ı dest : el yazısı, el yazması

hatve : adım
hatve-be-hatve : adım adım
hatve-endâz : adım atan
havârık hârikalar, insanda hayranlık uyandıran şeyler
havâss : duygular
havâss : muhterem, saygın olanlar
havâss-ı hamse : beş duyu
havâ-yı nesîmî : hava, atmosfer
havf ü hazer : korkma, çekinme
havf-ı ilâhi : Allah korkusu
hâvî : içine alan, kaplayan, toplayan
havsala : anlayış, akıl, zihin
hayal-perdâz : hayal anlatma
hayat-bahşâ : hayat veren
hayat-nevâz : hayat veren, canlandıran
hayf, hayfa : yazık ki, heyhat
hayır-hâh : iyilik sever
hayret-efzâ-yı ukûl : akılları durduran
hayyiz-i husûl : ortaya çıkma yeri
hazâin : hazineler
hazâkat : ustalık
hazer : sakınma, çekinme
hazerât : hazretler
hâzık : işin ehli, usta
hâzırûn : meydanda, göz önünde olanlar
hazret-i risâlet-penâh hz. Muhammed
hem-efkâr : aynı düşüncede olan
hem-hâl halleri birbirine benzeyen
hem-nev' : aynı türde olan
hendese : geometri
hengâm zaman, çağ, sıra, vakit, mevsim
her bâr : her defa
herc ü merc : karmakarışık
herze : boş lakırdı, saçma
herze-gûyân : saçma sözler söyleyenler
hevâ : heves, istek, arzu
hey'ât : heyetler, kurullar
hezâr : pek çok, bin
hezl-âmiz : şaka ile karışık [söz]
hezliyât : şaka ve mizahla ilgili şiir ve sözler
hıfzü's-sıha : sağlığı koruma
hırâm : salma salına gidiş
hıred : akıl
hırmân : mahrumluk, ümitsizlik
hikâye-nüvis hikâye yazan, romanca
hikemiyât : hikmet ve felsefe ile ilgili söz ve düşünceler
hikmet-âferin : felsefe üreten
hil'at : süslü elbise, kaftan
hilâf : karşı, zıd, yalan
hilkat : yaratılma, yaradılış
hîn : an, zaman, vakit, sıra
hisse-mend : hissesi olan, pay alan; ibret alan
hisset : cimrilik
hisse-yâb : hisse bulan, hisselenen
hitâm : son, nihayet, bitme
hod-binâne : bencilcesine, kendini beğenmişçesine
hod-endîşâne : bencilcesine, kendini beğenmişçesine
hoş-nümâ : güzel görünen
hubb : sevgi
hubb-ı zâti : kendini beğenme
hudâ-alîm : Allah bilir
hudâyî-nâbit : ekilmeksizin kendiliğinden biten
hudûd : sınırlar, uçlar
hudûs : sonradan ortaya çıkma
hukuk-ı ibâd : insan hukuku
hulâsa : bir şeyin özü, özet
hulf : verdiği sözü tutmama, üzerinde durmama
hun-rîz : kan döken, kan dökücü
hurâfât : aslı esası olmayan saçmasapan sözler

hûrân : iri gözlü cennet kızları
hurdebîn : ince, ufak şeyleri gören, mikroskop
hurrem : şen, sevinçli
hûrşîd : güneş
hurûf : harfler
hurufât : harfler, matbaa harfleri
hurûf-ı cerr : isimleri kesreli okutan yirmi harf
huzûz : sevinçler, zevkler
huzzâr meydanda, göz önünde olanlar
hüccet : delil, belge
hücerât : hücreler, odacıklar
hükemâ : bilginler
hükmî : hükme ait, bir karara dayanan
hüküm-fermâ : hüküm süren
hüsn ü ân : güzellik ve cazibe
hüsn ü kubh : güzellik ve çirkinlik
hüsn : güzel, güzellik; iyi, iyilik
hüsn-i hatt : yazı güzelliği
hüsn-i zan : iyi fikir besleme, iyi niyet

innîn : iktidarsız, kısır
iskat-ı cenin : çocuk düşürme
istılâhât : bilim sözleri, tabirler, terimler
itlâk : salıverme, koyuverme
itnâb : sözü lüzumsuz ayrıntılarla uzatma
ittılâ : öğrenme, bilme, haberli olma
izâa-ı vakt : vakit ziyan etme, zaman geçirme
izrâr : zarara sokma
iztırârî : zorunlu
i'lâ : yükseltme
i'lâm : bildirme, bildirilme, anlatma
i'mâl : yapma, yapılma, meydana getirme, kullanma
i'tâ : verme, verilme, ödeme.
i'tidâl : ortalama, aşırı olmama, ölçülülük
i'tikad : inanma
i'tilâ : yükselme, yukarı rütbelere erişme
i'tilâf : alışma, uyuşma, uygunluk
i'tisâf : yolsuzluk etme, doğru yoldan sapma
i'tizâr : özür dileme
i'zâm : büyütme, gereğinden fazla önem verme
i'zâz : saygı gösterme, ağırlama

iâne : yardım için toplanan para
ibhâm-ı kabîh sözün çirkin ve anlaşılmaz olması
ibka : devamlı, sürekli kılma; önceki durumunda bırakma
ibka-yı nâm : ad bırakma
iblâğ : vardırma, eriştirme, ulaştırma
ibrâd : soğutma, güçsüzleştirme
ibrâm : zorlama, ısrar etme
ibrâz : meydana çıkarma, gösterme
ibret-âmîz : ibret veren
ibtidâ : başlama, başlangıç, ilkin
ibtisâm : gülümseme
icad-gerde : icad edilmiş, yeni ortaya konulmuş
icâzet : izin, diploma
icbâr : zorlama, zorlanma
icmâlen : özetleyerek
ictimâ : toplanma, bir araya gelme, toplantı, yığılma, birikme
ictinâb : sakınma, çekinme, uzaklaşma
ictisâr : cesaretlenme
idame : devamlı, daimi kılma, devam ettirme
idbâr : şanssızlık, işlerin ters gitmesi
ifâ : ödeme, yerine getirme

ifâdât : ifadeler
ifâkat : iyileşme
ifhâm : anlatma, anlatılma, bildirme, bildirilme
ifnâ : yok etme, tüketme
ifrâğ şekillendirme, bir kalıba dökme
ifrât ve tefrît : birbirine tamamen zıt olan iki uç
ifrâz : bir bütünden parçalar ayırma, ayrılma, vücuttan çıkan salgı
ifsâd : fesada uğratma, bozma, bozulma
iftikar : fakirlik gösterme, alçakgönüllülük
iftirâk : ayrılma, dağılma, perişan olma
igrâk : akla yakın geldiği halde imkânsız bulunan mübâlâğa
iğbirâr : kırılma, gücenme
iğtinâm ganimet suretiyle alma, yağma ve talan etme
ihâta : bir şeyin etrafını sarma, kuşatma
ihfâ : gizleme, saklama
ihlâs : halis, temiz sevgi, samimiyet
ihrâk : yakma, yakılma
ihrâz : alma, kazanma, elde etme
ihticâc : delil, tanık gösterme
ihtilâf : ayrılık, uyuşmazlık
ihtilât : karışma, karşılaşıp görüşme
ihtimâm : özenle iş görme
ihtinak-ı rahm : isteri
ihtirâm : saygı, hürmet
ihtirâz : sakınma, çekinme, korkma
ihtiyâr : seçme, seçilme
ihtizâr : can çekişme
ihyâ : diriltme, canlandırma
İkâ : dayanma, dayanacak şey verme
İka' : yapma, yaptırma
ikame : meydana koyma
ikame-i dava : dava açma
ikdâm : gayretle devamlı çalışma
ikfâr : birisine kâfir deme, denilme
ikmâl : tamamlama, bitirme
ikrâr : saklamayıp söyleme, tasdik, kabul
iksâ : giydirme
iktibas : ödünç alma; bir kelimeyi veya bir cümleyi aktarma
iktidâ : tâbî olma, uyma
iktifâ : aza kanaat etme, yetinme
iktisâb : kazanma, edinme
iktitâf : meyva toplama, devşirme
iktizâ : gerekme, gerektirme, ihtiyaç, işe yarama
ilga : kaldırma, bozma, hükümsüz bırakma
ilhâk : katma, katılma
ilka : bırakma, bırakılma, terk, atma
ilm-i teşrih : anatomi
ilm-i yakîn : kesin olarak edinilmiş bilgi
ilticâ : sığınma, barınma
iltihâk : katılma, karışma
iltimâs : kayırma; yapılmasını isteme
iltisâk : bitişme, kavuşma, birleşme
iltizâm : birinin tarafını tutma; gerektirme, kendi için gerekli sayma
ilzâm cevap veremez hale getirme, susturma
imlâ : doldurma, doldurulma; söyleyip yazdırma
imrâr-ı vakt : vakit geçirme
imtidâd uzama, uzanma, uzun sürme
imtinâ : çekinme, geri durma
imtisâl : bir örneğe göre hareket etme, gerekeni yapma

imtizâc birbirini tutma, uygunluk, iyi geçinme, uyuşma
in'ikad : toplanma, kurulma
in'ikâs : aksetme, yansıma
inâbet tövbe edip doğru yola dönme
inâyet dikkat, gayret, özenme; iyilik
inbisât : yayılma, açılma, genişleme
inbisât-bahş : genişleten, açan
incizâb : çekme, çekilme, cazibeye kapılma
inde'l-muayene : muayeneye göre
inde't-tecrübe : tecrübeye göre
inde't-tedkik : araştırmaya göre
indî : bir kimsenin kendi inanışına dayanan, kendince
indifâ' : ortadan kalkma;
indiyât : indî şeyler, keyfe tâbi olarak söylenilen sözler
infiâl : gücenme, darılma
infikâk : bir yerden ayrılma; çözülme
infirâg : boşalma
inhilâl : açılma, çözülme, dağılma
inhimâk : aşırı düşkünlük
inhirâf : doğru yoldan çıkma, sapma, değişme, bozulma
insırâf : geri dönme, çekilip gitme
inşâd : şiir okuma, şiir söyleme
inşirâh : açılma, açıklık, ferahlık
intâc : sonuç, sonuçlandırmaintifâ :
intihâb : seçme, seçilme, seçim
intikad : eleştiri; kalp parayı gerçeğinden ayırma
intisâb : bir yere, bir kişiye bağlanma, kapılanma
intişâr : neşrolunma, yayılma, dağılma
intizâr : bekleme, beklenilme, gözleme, gözlenilme
îrâd : getirme, söyleme
irâe : gösterme, tayin etme
îrâs : verme, verilme; sebep olma, gerektirme; getirme
irsâl : gönderme, gönderilme, yollama
irşâd : uyarma, doğru yolu gösterme
irticâlen : birdenbire, içine doğduğu gibi söyleme
irtidâd : islâm dinini bırakıp başka dini kabul etme; reddetme
irtihâl : göçme, ölme
irtihâl-i dâr-ı beka : ölme
irtika : yukarı çıkma, yükselme
irtikâb : kötü bir iş işleme; rüşvet yeme
irtisâm : resmi çıkma, resmolma
irtiyâb : şüphelenme
is'âf : birinin isteğini kabul edip yerine getirme
îsâl : ulaştırma, ulaştırılma
iskât : susturma, tartışmada cevap vereme yecek hale getirme
isti'mâl : kullanma
istîâb : içine alma, içine sığma, tutma, kaplama
istiâne : yardım isteme
istib'âd : uzak görme, ihtimal vermeme
istibdâd : baskıcı idare sistemi
isticâr : kiralama
isticlâb : celbetme, çekme, çekilme, uyandırma
istid'â : yalvararak isteme; dilekçe
istidlâl : bir delile dayanarak bir şeyden sonuç çıkarma
isti'fâf : kötülükten kaçınma, namusluluk taslama
istifâza : feyz alma, bollaşma, çoğalma
istifsâr : sorma, sorulma
istignâ : azla yetinme, tokgözlülük; nazlanma, ağır davranma; çekinme

istigrâb : garip bulma, şaşma
istigrâk : fazla mübâlâğa; dalma, boğulma; kendinden geçme
istihâle : imkânsızlık, mümkün olmayış
istihbâr : haber ve bilgi alma, duyurma
istihfâf küçümseme, önem vermeme
istihkak : hak kazanma.
istihrâc : sonuç çıkarma, anlam çıkarma
istihsâl : meydana getirme, üretme, elde etme
istihzâ : alay etme
istikrâz : borç para alma
istilzâm : gerektirme, gerekme
istimâ : dinleme, işitme
istimdâd : yardım isteme
istinâd : dayanma, güvenme; delil sayma
istînâf : yeniden başlama
istinâre : ışıklandırma, parlatma
istinkâf : kabul etmeme, yüz çevirme
istintâc : sonuç çıkarma
istirdâd : geri alma, geri isteme
istirkab : rakip görme, çekememe
istişhâd : şahit gösterme; edebi bir fikrin sağlamlığını göstermek için değerli eserlerden örnek gösterme
istişmâm : hissetme, koku alma
istitrâd : konuyla ilgisi olmayıp yeri gelmişken söylenen söz
istizâh : açıklama isteme, bir şeyin açık olarak bildirilmesini isteme
îş ü işret : yiyip içip eğlenme, sefâhat
îş ü nûş : yiyip içme
iş'âr : yazı ile bildirme, haber verme
işâa : haber yayma, herkese duyurma
işrâb bir maksadı kapalı olarak anlatma
işret : içki, içki içme
iştibâh : şüphelenme, şüphe etme
iştidâd : şiddetlenme, artma
iştigal : meşgul olma
iştihâr : ünlü olma
iştimâl : kaplama, içine alma
iştirak : ortak olma, ortaklık
iştiyâk : özleme
it'âb-ı zihn : kafa yorma, düşünme
itâb : azarlama
itâle-i lisan dil uzatma, sövüp sayma
itbâ : tâbî kılma, uydurma
itmâm : tamamlama, bitirme
ittibâ : tâbî olma, uyma, ardısıra gitme
ittibâen : tâbî olma, uyma, ardısıra gitme
ittihâz kabul etme, itibar etme; kullanma; tasarlama
ittisâf : vasıflanma, nitelenme
ityân : söyleme, bildirme, isbat
iz'âc : rahaatsız etme, can sıkma
iz'ân : anlayış, kavrayış; terbiye
izâa : kaybetme
izâle : yok etme, giderme
izhâr : gösterme, meydana çıkarma
izlâl : hakîr görme, küçültme

kâ'bına varamamak : topuk kemiğine yetişememek, birinin üstünlüğüne erişemez olmak
kabâih : yakışıksız, çirkin, ayıp şey
kadem : ayak
kademât : basamaklar, dereceler
kadh ü medh : kötüleme ve övme
kadîm : eski
kâffe : hep, bütün, cümle
kahkari : geri çekilme
kaht : kıtlık

kaide-i müttehaza kabul edilen kurallar
kail : söyleyen; boyun eğmiş
kaim : birinin yerini tutan, ayakta duran
kâin mevcut olan, bulunan, var olan
kamer : ay
kanaat-bahş : inandırıcı
kânun-ı evvel : Aralık ayı
kânun-ı sânî : Ocak ayı
kârbân : kervan
kari' : okuyan, okuyucu
karîb : yakın
karîben : yakında
karîha : insanda kendiliğinden hâsıl olan fikir; bir fikri ortaya koyma kuvveti
karîne karışık bir meselenin çözülmesine yarayan ipucu
karîn-i savâb : doğru, isabetli
kasırâne : beceriksizcesine
kaside-serâ : kaside söyleyen, kaside yazan
kasr-ı yed : el çekme, vazgeçme
kâşâne : köşk
kat'en : asla
kat'-ı nazar bakmama, bakışını kesme
kavâid : kurallar
kavânîn : kanunlar
kavî : kuvvetli, güçlü
kavl : lakırdı, söz
kavl-i mücerred : delilsiz, şahitsiz söz
kâzib : yalancı
kaziyye : iş, husus, madde, mesele, dava
kebîr : büyük, ulu, yaşlı
keen-lem-yekün : hiç olmamış gibi
keff-i hâme, keff-i kalem : yazmayı bırakma
kelâm : söz, ibare
kelbâne : köpekçe
kemâ-kân : önceden olduğu gibi
kemterâne : âcizce, çok küçükçe
kerem : asillik, cömertlik
kerîm : cömert
kerîme : kız evlat
kesâlet : uyuşukluk, üşenme
kesb : çalışıp kazanma
kesb-i vukuf : haberli olma, öğrenme
kesîr : çok olan, bol
kesre : harfi "i" okutan hareke
kesret : çokluk, bolluk
keşâkeş : çekişme, tartışma
kezâlik : kezâ, bu da öyle
kıllet : azlık, kıtlık
kıssahânân : masal söyleyenler
kıtâl : birbirini öldürme
kıyâs-ı mukassim : ikilem
kitâbet : yazı yazma, kâtiplik
kizb ü dürûg : yalan
kudemâ : eskiler, eskiliği bakımından ileri gelenler
kudemâ-pesend : eskiyi beğenen
kudret-i fâtıra : Allah'ın yaratma kudreti
kudret-i fâtıra hakk'ın yaratma kudreti
kûh-ken : dağ kazan
kurb : yakın olma, yakınlık
kurûn-ı vustâ : Ortaçağ
kusûr : artan kısım
kutr : taraf, yan, bölük
kuvve : kuvvet; niyet, fikir; vasıf, kabiliyet
kuvve-i bâsıra : görme kuvveti
kuvve-i mümeyyize : içte hissedilen şeyleri birbirinden ayırma kudreti
kuvve-i nâtıka : konuşma kuvveti
kuvve-i vâhime zihinde hazır olan şeyleri düzenleme ve kullanma kuvveti

küberâ : büyükler, ulular
külliyyen : büsbütün, tamamiyle, toptan
künh : bir şeyin aslı, özü, temeli
küre-i arz : yeryüzü
küre-i nesîmî : atmosfer
küreyvât : yuvarlar, küçük yuvarlaklar
küttâb : kâtipler, yazıcılar
kütüb : kitaplar

lâ'l : kırmızı
lâ-akall : en azından
lâ-büdd : gerekli
lâfz : söz
lâğv : hükümsüz bırakma, kaldırma
lâhd : mezar
lâhik eklenen; sonradan tayin edilen
lâtif : yumuşak, hoş, güzel, nâzik
lâtife-gû : şakacı
lâ-yefhemûn anlayışsız olanlar, idraksizler
lâyenkati' ardı kesilmeksizin, durmadan
lâyıha : düşünülen bir şeyin yazı haline getirilmesi
lâ-yuhtî : yanlış yapmaz
leb : dudak
leb-â-leb : ağzına kadar dolu
lebîb : akıllı
leb-rîz : ağzına kadar dolmuş
leffen : zarf veya mektup içine koyarak
lem'a-nisâr : parlaklık saçan, parlayan
lemeân : parlama
lenfâî : ağır kimse
lenfâiyü'l-mizaç : ağır mizaçlı
lerzân : titrek, titreyen
lerze-nâk : titreyen, titreyici, titrek
leylî : gece ile ilgili, gece olan
lezzet-bahş : tad veren
libâs : elbise
li-garazin : bile bile, kasten
lîk : fakat, ancak
lisan-âşnâ yabancı dil bilen, dil bilir
livâ : bayrak
lûtf : hoşluk, güzellik, iyilik
lübb : iç, öz

ma'bed : ibadet edilecek yer
ma'dûd : sayılı, sayılmış; belli
ma'dûm : yok olan, mevcut olmayan
ma'füvv : affolunmuş; ayrı tutulan
ma'hûd : sözü geçen, bilinen
ma'kul : akıllıca, akla uygun
ma'kûs, ma'kûse tersine çevrilmiş; başka bir şeyin zıddı
ma'kûsen : aksine, ters olarak
ma'lûl : hastalıklı, sakat
ma'mûl : imal edilmiş, yapılmış, işlenmiş
ma'mûre : insan bulunan, bayındır yer; şehir
ma'reke : savaş meydanı
ma'rûf : tanınmış, ünlü
ma'şûk : sevilen kadın
ma'tûf : bir tarafa doğru çevrilmiş, birine yöneltilmiş
ma'tûh : bunamış
ma'tûhâne : bunakçasına
ma'yûb : ayıplanmış, ayıplanan
ma'zûr : özürlü, özrü olan
maâdâ : -den başka
maahazâ : bununla beraber
maâlî : yüksek, derin fikirler
maal-iftihar : övünerek
maâlî-pesend : yüksek fikirleri beğenen
maal-memnuniye : memnuniyetle
maamâfih : bununla beraber
maânî : mânâlar

maa-ziyade : fazlasıyla, bol bol
mâder : anne
mâder-zâd : anadan doğma
mâ-dûn : alt, aşağı derece
mâ-fevk : üst, yukarı
magrib : batı
mâh : ay
mahâkim : mahkemeler
mahall : yer
mahâsin : güzellikler
mahâzîr : sakınılacak şeyler, korkulacak şeyler, sakıncalar
mahbûbe : sevilmiş, sevilen
mahdûd : sınırlanmış, sınırlı
mahdum : oğul, evlat
mahfûz korunmuş, gözetilmiş, gizlenmiş
mahlûl : erimiş, eritilmiş
mahmidet : övme
mahmûmâne : sayıklarcasına, saçmasapan konuşurcasına
mahrec : dışarı çıkacak yer
mahrek : yörünge
mahviyet : alçakgönüllülük
mahz : su katılmamış, saf
mahzûz : hoşlanmış
mahzûziyet : hoşlanma
mâi : mavi
mâide : yemek sofrası, ziyafet
mâil : eğik, hevesli
maîşet : yaşama, yaşayış, geçinme
makalât : sözler, makaleler
makarr : karargâh
makbere : mezarlık
makdûh : beğenilmemiş
makhûr : yenilmiş, bozguna uğratılmış
makis : kıyas edilebilir, benzetilebilir
maksûd : istek, istenilen şey
maktel : öldürülen yer
maktul : öldürülmüş [kimse]
mâ-lâ-yutâk : dayanılmaz
mâlî : dolu, çok, fazla
malûmat-fürûş : bilgiçlik taslayan
mânâ-dâr : anlamlı
mâ-nahnu fîh : üzerinde konuştuğumuz şey
manzûr : bakılan, görülen
manzûr-ı âlileri olmak dikkati çekmek
marîz : hasta
ma-sadak : onaylanan, uygun, tıpkı
masârif : masraflar, harcananlar
maslahat : iş, emir, husus; önemli iş; barış, düzenlik
masnû' sanatla yapılmış; sahte, uydurma, düzme
masrûf : sarfolunmuş, harcanmış
masûn : korunmuş, korunan, sağlam
maşrık : doğu
matbah : mutfak
matbu : basılmış [kitap, gazete]
matbuat : basılmış şeyler; kitaplar, gazeteler
matlab : istenilen şey, istek
matlub : istenilen, aranılan şey
matrûd : kovulmuş
mâye : asıl, öz; bilgi
mâyiât : sıvılar
mazarrat : ziyan, zarar
mazbut : yazılmış, kaydedilmiş
mazeret-i meşrûa : haklı, yerinde özür
mazhar : bir şeyin göründüğü, çıktığı yer; nâil olma, şereflenme
maznûn : zannolunan, şüphe edilen
me'haz : kaynak
me'hûz : alınmış
me'lûf : alışılmış, alışmış
me'mûl : ümit, ümit olunan, beklenilen
me'nûs : alışılmış, alışık

me'yûs : ümitsiz
meâl : anlam, kavram,
meâlen anlam bakımından harfi harfine olmayarak
meâl-şinâsâne : anlamlı
meâsir : güzel eserler, izler
mebâdî : başlangıçlar, ilk unsurlar
mebâhis : bir şeyin bahsolunduğu yerler; tartışma konuları
mebde : başlangıç, ilk unsur
mebhas bir şeyin arandığı yer; arama, araştırma yeri; kısım, fasıl
mebhasü'r-ruh : ruhbilim, psikoloji
mebhûs : bahsolunmuş, sözü geçmiş
mebhûtiyet : şaşkınlık
meblağ : para, akçe
mebnî : -den dolayı, bir şeye dayanan, yapılmış, kurulmuş
mebsûten mütenâsib biri ötekinin sayısına göre büyüyen veya küçülen iki adedin aralarındaki nisbet
mebûsân : milletvekilleri
mebzûl : bol, çok
mecânîn deliler, aklmdan zoru olanlar
mecârî : su yolları
meclûbiyet : tutkunluk
mecmû : toplanmış, bir araya getirilmiş şey
mecrâ : bir işin gidişi, oluş yolu; su yol
mecrûh : yaralanmış
med'uvv : davetli
medâr : bir şeyin üzerinde döneceği yer, yörünge
medâr-ı ayn : göz çukuru
meddah : çok öven
medfen : mezar
medh ü senâ : övme
medîd, medîde çekilmiş, uzatılmış, uzun, çok uzun süren
medlûl : delil getirilmiş şey
medyun : borçlu, verecekli
mefharet : övünme
mefkud : kayıp, yok, olmayan, bilinmeyen
mefrûz : farz kılınmış, boyun borcu olmuş
meftûh : açılmış, açık
meftûr : yaratılmış
mehcûr : uzaklaşmış, ayrılmış
mehd : beşik
mehr-i muaccel : nikâhta kız tarafına verilen başlık parası
mekâtib : mektepler, okullar
mekâtib-i âliye : yüksek okullar
mekrûh : iğrenç
mektûbât : mektuplar
mektûm : gizli, saklı
melhûz : düşünülebilen, hatıra gelen, olabilen
memâlik : memleketler, ülkeler
memâlik-i mahrûse : Osmanlı ülkesi
memdûh, memdûha övülmüş, övülecek
memerr : geçilecek yer, geçit
memlû : doldurulmuş, dolu
men' yasak etme, bırakmama, esirgeme
men'ût övülmüş, güzelliği söylenmiş
menâfi' : yararlar, çıkarlar
menâzır : manzaralar, görünüşler
menbâ : kaynak
menfâ : sürgün yeri
menfî : sürgün edilmiş, sürgün
menfûr : nefret edilen, iğrenç
menkul nakledilmiş, aktarılmış
menşe : esas, kök, bir şeyin çıktığı yer

mer'i yürülükte olan, gözetilen; saygı gösterilen
mer'iyye : gözle görülen
merâm : istek, maksat, niyet
merâtib : rütbeler, dereceler
merdûd : geri çevrilmiş, kovulmuş
mergub : rağbet edilmiş, istenilen, sevilen
merkum : yazılmış, adı geçmiş
merkûz : dikilmiş, saplanmış
mervî : rivayet edilen, kesin olarak bilinmeyen
mesâbe : derece, rütme
mesâğ : izin
mesâha : ölçme
mesâil : meseleler
mesâmât : cilt üzerinde küçük delikler
meserret : sevinç, şenlik
mesihâ-dem : Hz. İsa gibi nefesinde hayat bulunan, nefesi etkili
mesrûr : memnun, sevinmiş
mess : meydana gelme, gerekme
mestûr : örtülü, kapalı, gözli
meş'al : meşale, aydınlatıcı alet
meşâgil : meşguliyetler, uğraşlar
meşâhir : ünlü kimseler
meşakkat : sıkıntı, güçlük
meşhûdât : gözle görülen şeyler
meşhûn : doldurulmuş, dolu
meşk : öğrenmek için yapılan çalışma, alıştırma
meşkûk : şüpheli
meşrût : şart koşulmuş, şarta bağlı
meşveret : danışma
metîn : sağlam, dayanıklı
mevâdd : işler, hususlar, maddeler
mevâlid-i selâse maden, bitki, hayvan olmak üzere tabiatın üç varlık dünyasından söz eden bilmin adı
mevâni : engeller
meveddet : sevme, sevgi
mevhibe : bağış, ihsan
mevhibe-i Hüdâ : Allah vergisi
mevhibe-i ilâhi : Allah vergisi
mevhûm : aslı esası yokken zihinde kurulmuş, kuruntu
mevkuf : tutuklu; ait, bağlı
mevkufîn : tutuklular
mevrûs : miras kalmış
mevsûf : vasıflanmış, belirlenmiş
mevsûk : belgeye dayanan, inanılır, sağlam
mevt : ölüm
mevzu-leh : ona ait konu
mevzûn ve mukaffâ vezinli ve kafiyeli
mevzûn : vezinli
meyl-i maâlî : derin şeyleri öğrenme hevesi
meyyâl : çok istekli, düşkün
meyyit : ölmüş
mezâhim : eziyetler, sıkıntılar
mezâk : zevk, tad alma
mezc : katma, karıştırma
meziyyât : üstünlük vasıfları
mezkûr : adı geçmiş, anılmış
mezmûm : beğenilmemiş, yerilmiş
mi'yâr : ölçü
miftâh anahtar; dil öğrenilirken yapılacak tercüme ve meselelerin halledilmiş şekillerini gösteren kitap
mihen : eziyetler, sıkıntılar
mihmân-nüvâz misafir ağırlayan
mihr : güneş
mikyâs : ölçek
milel : milletler
milel-i mütemeddine : uygar milletler
min-cihetin : bu yüzden, bu taraftan
min-gayr-ı haddin : had [edeb] dışı olarak

min-gayr-ı taammüd : kasıtsız
min-küll-il-vücûh : her cihetle, her yönden
min-taraf-illâh : Allah tarafından
mir'ât : ayna
İn'itâf temayül, bir tarafa dönme
mîr : bey
miyân, miyâne : orta, ara, aralık
mizân : ölçü, tartı
mu'tâd : alışılmış, âdet olunmuş
mu'teber : saygın, güvenilir
mu'tedil : orta halde bulunan, sert olmayan, uygun
mu'tekid : dini bütün, inanan
mu'teriz : itiraz eden, karşı gelen
mu'terize : parantez
muâhezât : eleştiriler; azarlamalar
muâheze : eleştiri, azarlama
muahharen : sonradan
muakkad : kolay kolay anlam çıkmayan şiir
muâlecât : ilaçla tedaviler
muammer : ömür süren, yaşayan
muannid : inatçı
muanven : ünvanlı
muârefe : tanışma, birbirini bilme
muârız : karşı gelen
muarrâ : çıplak, soyulmuş
muâsır : çağdaş, bir asırda yaşayanlar
muâteb : azarlanan, paylanan
muattal kullanılmaz, bırakılmış, boş
muâvenet : yardım etme, yardımcılık
muayyebât : ayıp ve iğrenç şeyler
muazzez : kıymetli, değerli
mûcib, mûcibe : gereken, gerektiren; sebep
mudhik : güldüren, güldürücü
mudhike : komedi
mufassal : ayrıntılı
mugalata : yanıltmak için, yanıltacak yolda söz söyleme
mugalatât : yanıltmacalar
muganniye : şarkıcı [kadın]
mugayeret : aykırılık, uyuşmazlık
mugayir : aykırı, uymaz
muğberr : gücenmiş, küskün
muhâberât : haberleşmeler
muhâcemât : hücumlar, saldırışlar
muhakkıkâne : gerçeği araştırana yakışacak yolda
muhâl mümkün olmayan, olamaz, olmayacak
muhâlât : mümkün olmayan, olmaz, olmayacak şeyler
muhal-ender-muhal : mümkün olması çok zor
muharref : değiştirilmiş, bozulmuş
muharrer : yazılmış, yazılı
muharrerât yazılmış kağıtlar, mektuplar
muharrirîn : yazarlar
muhâsama : düşmanlık
muhâsara : kuşatma, etrafını çevirme
muhâsım : hasım, düşman
muhâsımîn : düşmanlar
muhassenât : güzel, faydalı işler
muhâvere iki kişinin karşılıklı olarak konuşması
muhavvel : ısmarlanmış, gönderilmiş, bırakılmış
muhayyel : hayal edilmiş
muhibb : seven, dost
muhibbân : sevenler, dostlar
muhikk : haklı, doğru
muhill : sakatlayan, bozan
muhrik : yakan, yakıcı
muhtâriyet : iradesi ve idaresi kendi elinde olma
muhtasaran : kısaltılmış, kısa olarak
muhtefi : saklanan, saklanmış

muhtell : bozulmuş, bozuk
muhtevî : içine alan, kavrayan, bulunduran
muhteviyât : içindekiler
muhtî : yanılan, hatâ eden
muhyî : canlandıran, hayat veren
mukabele : karşılık verme
mukabele-i bil-misl : aynısını yaparak karşılık verme, misilleme
mukabil bir şeye karşı yapılan; karşılık
mukaddem : değerli, üstün, önde giden, önce gelen
mukaddemâ : önce, eskiden
mukaddemât baslangıçlar, girişler, önsözler
mukaddime : başlangıç, giriş, önsöz
mukaffâ : kafiyeli
mukallid : taklitçi
mukarenet : bitişme, yaklaşma
mukarin : bitişik, yakın
mukarrer kararlaşmış, şüphesiz, sağlam
mukatele : birbirini öldürme
mukavvî kuvvet veren, kuvvetlendiren
mukayyed : kayıtlı, kaydolunmuş, bağlanmış
mukîm : ikamet eden, oturan
mukni', muknia : inandırıcı
muktebes : faydalanmak üzere aynen alınmış, aktarılmış
muktedi : uyan, arkadan gelen
muktezâ : gerekmiş
muktezâ-yı beşeriyet insanlık icabı
muktezî : gereken, gerektiren
mûmâ-ileyh : adı geçen, yukarıda anılan [adam]
mûmâ-ileyhâ : adı geçen, yukarıda anılan [kadın]
munkalib başka bir şekle giren, değişen
munkarız : arkası gelmeyen, sönen
munsif : insaflı, kötülükte ileri gitmeyen
munsifâne : insanlılıkla
muntazır : gözleyen, bekleyen
munzamm : üste konan, katılan, ek
murakkam : numaralanmış
mûris : miras bırakan
musaddak gerçekliği, geçerliği resmi olarak yazı ile bildirilmiş
musahhah : yanlışı düzeltilmiş
musanna' : çok süslü
musâvât : eşitlik
musavver : resimli; tasarlanmış, düşünülmüş
musavvir resim yapan, tasvir eden
musîb, musîbe : isabet eden, rastgelen; yanılmayan
musirr : inat ve ısrar eden
musirrâne : inat ve ısrarla
mutâ' : boyun eğilen, itaat edilen
mutâbakat : uygunluk
mutâbık : uygun
mutantan : gösterişli, şatafatlı
mutasavver tasarlanmış, düşünülmüş
mutazammın : içine alan
mutazarrır : zarara uğrayan
muttali öğrenmiş, haber almış, bilgili
muttasıf : vasıflanan, kendisinde bir hal, bir sıfat bulunan
muvâcehe : yüz yüze gelme
muvâfakat : uygunluk, uyma, uzlaşma
muvâfık : uygun
muvahhid : Allah'ın birliğine inanan
muvâsalat : ulaşma, yetişme
muvâzebet : bir işle durmadan uğraşma

muvâzene : karşılıklı iki şeyin denkliği; kıyas, ölçü
muvâzî : paralel
muvazzah açıklanmış, etraflıca anlatılmış
muvazzahan : açıktan açığa
muzlim : karanlık
muzmer : gizli, dışa vurulmamış
mübâadet : birbirinden uzaklaşma, soğuk durma
mübâderet : bir işi yapmaya girişme
mübâhasât : bir iş hakkında iki veya daha çok kimse arasındaki konuşmalar; bahse girişmeler; tartışmalar
mübâhese : bir iş hakkında iki veya daha çok kimse arasmdaki konuşma; bahse girişme; tartışma
mübâhis : bir mesele hakkında konuşan, tartışan
mübâlâgat abartmalar, bir şeyi çok büyütmeler
mübâlât : dikkat, özen
mübâreze : kavga
mübâşeret : bir işe başlama, girişme
mübâyaa : satın alma
mübâyenet : ayrılık, farklılık
mübâyin : başka türlü, ayrı, zıt
mübeddel : değişmiş, değiştirilmiş
müberrâ : temize çıkmış, aklanmış
mübeyyin : açıklayan, bildiren
mübkî : ağlatıcı
mübrem : kaçınılmaz, önlenemez
mübtenî : dayanan; kurulu, kurulmuş
mübtezel : pek bol ve ucuz, orta malı
mücâzât : bir suça karşı ceza çektirme; karşılık
mücâzâten : ceza olarak
mücbir : zorlayan, zorlayıcı
müceddid : yenileyen, yenileyici
mücehhez : donatılmış, donanmış, hazırlanmış
mücerreb : denenmiş
mücerret : soyut
mücerrib : deneyen
mücessem : cisimlenmiş; üç boyutlu
mücmel : kısa ve az sözle anlatılmış, öz
mücmelen : özet olarak
mücrim : suçlu
müdâhane : dalkavukluk
müdâm : devamlı, sürekli
müdâni : eş, benzer
müdâvele-i efkâr : fikir alışverişi
müddeâ : iddia olunmuş, tez
müddeî : davacı
müddet-i medîde : pek çok zaman
müddet-i medîde : uzun zaman
müdebbirâne : tedbirli olana yakışır surette
müdekkik : inceden inceye araştıran
müdrike : idrak kuvveti, akıl
müellefât : kitaplar
müellif : yazar
müesses : kurulmuş, kurulu
müessir : iz bırakan, etkili, hissedilen
müeyyed : sağlam, kuvvetlendirilmiş
müfâd : anlam, kavram
müfekkire : düşünme gücü
müfîd : yararlı; ifade eden
müfsid : bozan
müftehir : övünen
müftereyât : iftiralar
müheyyâ : hazır
müheyyic : heyecan veren
mükâbere : kendini büyük görme
mükâtebe : mektuplaşma

mükedder : üzüntülü
mükerrer : tekrarlanmış
mükerreren : tekrar olarak
mülâbese : münasebet, ilgi
mülâhaza dikkatle bakma, iyice düşünme, düşünce
mülâhazât : düşünceler
mülâtafa : şakalaşma
mülâyim : yumuşak huylu
mülemma : bulaşmış, sıvanmış
mülevven : renkli, türlü türlü
mülga : kaldırılmış
mültefit iltifat eden, güleryüz gösteren
mültezem : gerekli görülen; kayırılan
mültezim : bir şeye veya bir kimseye taraftarlık gösteren
mültezimâne : taraf tutarcasına
mümânaat : engel olma, önleme
mümâşât : yoldaşlık; suyunca gitme, göz yumma
mümeyyiz : seçen, ayıran
mümît : öldüren
mün'akid : kurulan
mün'akis : tersine dönmüş, çevrilmiş
münâfi : zıt, aykırı
münâzaa : ağız kavgası, çekişme
münâzaât ağız kavgaları, çekişmeler
münâzara : tartışma
münâzaun-fîh : kavgalı, davalı
münbais : ilerigelen, doğan
münbit : verimli
müncelî : parlayan, parlak; besbelli olan
müncerr : varıp sona eren, sonuçlanan
müncezib : çekilen, cezbolunan
mündefi' : atlatılmış, savuşturulmuş
münderic, mündeice : içinde bulunan
mündericât : içindekiler [kitap, gazete dergi gibi şeylerin]
münebbih uyandıran, dalgınlıktan kurtaran
münekkid : eleştirmen
münferid : yalnız, tek
münferiden yalnız, tek olarak, ayrı ayrı
münharif : sağlam olmayan, çarpık
münhasır : yalnız bir kimseye veya bir şeye mahsus, sınırlanmış
münhasıran : sadece, yalnız olarak
münhemik bir işin üstüne çok düşen
münîr : ışık veren, parlak
münkasım : bölünmüş
münker : inkâr edilmiş, kabul edilmeyen
münkir : inkâr eden, kabul etmeyen
münselib : [rahatı] kaçmış, kaçırılmış
münselik bir meslek tutan, bir yola giren
münşerihü'l-bâl : gönlü neşeli
müntahab : seçilmiş, seçkin
müntahib : seçen, seçmen
müntehî sona eren; bir şeyi tamamlayan
müntesib : bir yere veya bir kişiye kapılanan; ilgisi olan
müntesibîn : bir yere veya bir kişiye kapılanananlar; ilgisi olanlar
müntic : sonuçlandıran, sebep olan
münzevî : çekilip bir köşede oturan
müraî : ikiyüzlü
müreccah : üstün tutulan
mürekkeb : iki veya daha çok şeyin karışmasından meydana gelen;bileşik
müretteb : düzenlenmiş, oluşmuş
mürettib : yazı dizicisi; sıraya koyan

mürevvic : taraflısı olan, propagandasını yapan
mürtebit : bağlanan, bağıntılı
mürtekib : kötü, yakışıksız iş yapan
mürtesem : resmedilmiş
mürûr : geçme, geçip gitme
mürûr-ı zamân : zamanın akışı; zaman aşımı
mürüvvet : insaniyet; cömertlik
müsâdeme : çarpışma
müsâdif : tesadüf eden, rastgelen
müsâraat : teşebbüs, girişme
müsâvî : eşit
müsecca' : cümlelerinin sonu kafiyeli olan [söz, nesir]
müsellah : silahlı
müsellem : doğruluğu herkesçe kabul edilmiş
müsellselât : trigonometri
müsmir : verimli
müsta'cel : acele, hemen yapılması gereken [şey]
müsta'mel : kullanılmış
müstagnî : doymuş, gönlü tok; çekingen; gerekli bulmayan
müstagrak : gark olmuş, batmış; kendini bilmeyecek derecede dalgın
müstahak : hak kazanmış, layık
müstaidd : yetenekli
müstantik : söyletmek isteyen; sorgu hâkimi
müste'nif : yeniden başlayan
müstebân : meydanda, açık
müstefid : yararlanan
müstehil : mümkün olmayan
müstehziyâne : alay ederek
müstekreh : iğrenilen, iğrenç
müstelzim : gerektiren, gereken
müstemlekât : sömürgeler
müstenid : dayanan, yaslanan; bir delili olan
müsteniden : dayanarak, yaslanarak; bir delil göstererek
müş'ir : haber veren, bildiren [yazı ile]
müşâbehet : benzeyiş, benzeme
müşâbih : benzeyen, benzer
müşâfehe : yüz yüze konuşma
müşâhedat : gözle görünen şeyler
müşâhede : bir şeyi gözle görme
müşâhid : gören, bakan
müşârün-ileyh : adı geçen, sözü edilen [erkek]
müşâteme : atışma, birine sövme
müşebbeh : benzetilen
müşebbehün bih : kendisine benzetilen
müşerrih otopsi yapan doktor; açıklayan
müşevveş : belirsiz, karışık, düzensiz
müşevvik : gayrete getiren, isteğini arttıran
müştâk : can atan; özleyen
mütâlaa : okuma, tedkik, düşünce
müteaddid : birçok
müteâkıb : birbiri ardından gelen
müteâlî : yükselen, yüksek olan
müteallik : ilgili, ilişiği olan
müteallim : öğrenci, öğrenen, okuyan
müteassir : güç, zor
müteazzım : büyüklük taslayan
müteâzzımâne : büyüklük taslayarak
müteazzir : mümkün olmayan, güç
mütebahhir : bilgisi deniz gibi geniş ve engin olan
mütebâki : geri kalan, artan
mütecahil : bilmezlikten gelen, bilmez görünen
mütecâsir : cür'et gösteren, yeltenen, küstah
mütecellî : meydana çıkan

mütecessis : meraklı, gizliyi arayan
mütedâvile : yürülükte olan; elden ele dolaşan
mütedennî : gerileyen
müteessifen : üzüntü duyarak
mütefâvit, mütefâvite : birbirinden farklı olan
mütefennin teknik bilgi sahibi, fenle uğraşan
müteferrik : dağınık, ayrı ayrı
mütegayyir : değişen, başkalaşan
mütehâlif : birbirine uymayan
mütehallik huy edinen, ahlak peyda eden
mütehammil : dayanan, tahammül eden
müteharrik : hareket eden
mütehayyir : şaşırmış
mütekebbir : kendini beğenmiş
mütelezziz : tad alan, hoşlanan
mütena'im : varlık içinde ve nazlı büyüyen
mütenâsib : birbirine uygun, denk
müteneffir : nefret eden, iğrenen
mütenevvi, mütenevvia : çeşitli, türlü, değişik
müteradif : yazılışı ayrı, anlamı bir olan kelime
müterâkki : ilerleyen
mütercem : tercüme olunmuş, çevrilmiş
mütercim : tercüman, çevirmen
müteredfi' : yükselen, yukarı kalkan; ululuk gösteren
mütesâvî : birbirine eş olan
müteselli : avunan, teselli bulan
müteşair : şairlik taslayan
müteşekkir : teşekkür eden
mütetevvic : taç giymiş
mütevaggıl : çok meşgul olan, fazla uğraşan
mütevakkıf : bir şeye bağlı, ancak onunla olabilen
mütevâli birbiri ardınca giden, üstüste
mütevâliyen : aralık vermeden
mütevellid : meydana gelen, ileri gelen, doğmuş
mütezâyid : çoğalan, artan
müttefikun-aleyh : üzerinde anlaşılmış olan
müttehaz, müttehaza : kabul edilen, yürülükte olan
müttehid : birleşmiş
müttehem : suçlanan
müverrahan : tarihli olarak
müverrih : tarihçi
müyesser : kolaylıkla olan
müzeyyen : süslenmiş, süslü
müzeyyifâne alay ederek, aşağı görürcesine

nâ-becâ : yersiz, uygunsuz
nâ-bedîd : görünmez, kayıp
nâ-be-mahal yersiz, yolsuz, yerinde olmayan
nâçizâne : önemsiz bir şey olarak
nâdân : bilmez, terbiyesi kıt
nâfi' : yararlı
nâgehân : ansızın
nahviyûn : gramer uzmanları
nâil : muradına eren, ele geçiren
nakdîne : peşin para
nâkı : bir şeyin iyisini kötüsünden ayıran
nâkıs : eksik, tam olmayan
nakîse : eksiklik, kusur, ayıp
nakîse-cû eksiklik, kusur söyleyen
nakîse-dar : kusurlu, eksiği olan
nakz : bir sözleşmeyi yok sayma
nâle : inleme, inilti
nâm : isim; ün
nâ-mahdûd : sınırsız
nâm-dâr : ünlü
nâ-mesbûk : geçmemiş

nâ-mevzûn : vezinsiz, ölçüsüz
nâm-ı müstear : takma ad
nâ-mütenâhî : sonsuz
nân ü nimet : ekmek; iyilik, bağış
nâ-pezîr : kabul etmez, olmaz, olamaz
nâ-puhte : tecrübesiz; pişmemiş
nâs : insanlar, halk, herkes
nasb : dikme, saplama
nasb-ı nazar : göz dikme
nâşi : ötürü, dolayı
nâ-şinîde duyulmamış, işitilmemiş
nâşir kitap yayınlayan; yayan, açan
nâtıkiyet : konuşmaklık, söz söylemeklik
nazar-firîb : göz aldatan
nazar-ı im'ân : inceden inceye dikkatlice bakma
nazra : [bir tek] bakış
nebî : haberci, peygamber
necm : yıldız
nedâmet : pişmanlık
nef' : fayda, kâr
nefsü'l-emr : işin gerçeği, aslı
nefy : sürme, sürgün etme
nehb : yağma
nekais : noksanlar, eksiklikler
nesc : doku
neş'et : meydana gelme, ileri gelme, çıkma
neşîde : şiir, manzume
neşv ü nemâ : yetişip büyüme
neşve : sevinç
netice-pezîr : sonuçlanmış
nevâdir : az bulunur şeyler
nevâkıs : noksanlar, eksikler
nevâziş : okşama, gönül alma, iltifat
nev-i benî beşer : insan soyu
nev-resîdegân yeni yetişmişler, gençler
nev-tulû' : yeni doğma
nev-zuhûr : yeni çıkma
neyyir : parlak, ışıklı
nezd göre, nazarında, fikrince; yan, kat
nısf : yarım, yarı
niamü't-tesadüf : rastlantı eseri
nigâh : bakış, bakma
nigâh-endâz : bakıveren, gözatan
nihân : gizli
nîk ü bed : iyi, kötü
nikab : peçe, yüz örtüsü
nikat : noktalar
nîm : yarı, yarım
nîm-metrûk : yarı terkedilmiş
nisâ : kadınlar
nizâ-i lâfzî : boşuna çene yarıştırma
nizâm-ı cedîd : yeni düzen
nuhâ-i şevki : omurilik
nukave : temizlik, paklık
nûr-efşân : ışık saçan, etrafı aydınlatan
nüh : dokuz
nümâyiş : gösteriş, gösteri
nümûne : örnek
nümûne-i imtisâl misal getirilecek örnek
nüsha : gazete ve dergilerde sayı; yazılı bir şeyden çıkarılan örnek; muska

pâbend : ayak bağı
pâk-tıynet : temiz yaradılış
pâ-mâl, pây-mâl : ayak altında kalmış, çiğnenmiş
pâyân : son, nihayet, kenar
pây-dâr : iyice yerleşmiş, sağlam, devamlı
pâye : rütbe, derece
pâye-dâr : rütbeli, itibarlı
perestiş : şiddetli sevgi, gönül akışı
perverde : beslenmiş, yetiştirilmiş, büyütülmüş

peydâ meydanda, açıkta; hazır, mevcut
pey-der-pey : arka arkaya
pey-rev : arkası sıra giden; izinden giden, uyan
pîr : yaşlı, ihtiyar
pîş-dâr : önden giden, öncü
pîş-gah : ön
pîş-i nazar : göz önü

ra'şedâr : titriyen, ürken
râbian : dördüncü olarak
râci : geri dönen; ilgisi olan
rağbet-yâb : istekli
rahne : gedik, yarık, bozuk yer; zarar
rahne-dâr gediği olan, eksiği olan; zarara uğramış
rânâ : güzel
rasad : gözleme, gözetleme
râsıd : gözleyen
râst-gû : doğru söyleyen
ref' : yukarı kaldırma
refik : arkadaş, yoldaş
refika : kadın eş
reh-nümâ : yol gösteren, kılavuz
reh-zen : yol kesen
rekz : yere saplama, dikme, kurma
renc : zahmet, sıkıntı
rengîn : renkli, güzel, süslü
resâil : dergiler
resâil-i mevkuta : belirli günlerde çıkan dergi
revân : akan
reviş : gidiş, yürüyüş, tarz, tutum
reviş-i tahrîr : yazı üslûbu
revnak : parlaklık, tazelik, güzellik, süs
rıfk : yumuşaklık, tatlılık
rık'â : bir yazı tarzı
riâyet : gözetme, sayma, saygı
ric'at : geri dönme, gerileme
rîş-dâr : sakallı
riyâziyât : matematik bilgisi
rîzân : dökülen, akan
rîze : kırıntı, döküntü
ru'b : korku
ruh-perver : ruhu besleyen
rü'yet : görme, bakma
rüchâniyet : üstün olmaklık
rücû : geri dönme, cayma
rüfeka : arkadaşlar
rüseâ : reisler, başkanlar
rüsûh : maharet, meleke
rüşeym : embriyon

sa'y : çalışma
sabâvet : çocukluk
sabî : üç yaşını tamamlamayan erkek çocuk
sâbit-kadem : yerinde veya sözünde duran
saded : konuşulan konu, asıl mevzu
sâde-dil : temiz yürekli, saf
sademât : çarpmalar; ansızın başa gelen belâlar
sâdır : çıkan
sadme : çarpma; ansızın başa gelen belâ
sadr : göğüs, yürek; herşeyin başı; oturulacak en iyi yer
sadriye : göğüsle ilgili
safâ-efzâ : keyif arttıran, şenlendiren
safâ-yâb : keyiflenmiş, şenlenmiş
sâf-derûn : kalbi temiz, kolay aldatılabilen
saff-beste : sıra sıra dizilmiş
saffet : temizlik, saflık
sâfil : aşağı, alçak
safiyyü'l-kalb : kalbi temiz
safvet : temizlik, saflık
sahâvet : cömertlik
sahib-i câh : mevki sahibi
sahib-i cemâl : güzel [erkek]

sahib-i sergüzeşt : macera sahibi
sahîh, sahîha : gerçek, doğru, kusursuz
sâibe yanlışsız, doğru; maksada uygun
sâika sevkeden, götüren, süren, sürücü
sâir : diğer, başka, gayrı; hareket halinde olan
sakamet : bozukluk, noksanlık, sakatlık
sâkıt : düşen, düşmüş,
sakîl : ağır, sıkıntılı, çirkin
sakîm : yanlış, hastalıklı
sâkitâne : sessizce, ses çıkarmayarak
sâl : yıl
salâhiyet : yetki, bir işe karışmaya hakkı olma
salb : asma, darağacına çekme
sâlih : elverişli, iyi, uygun
sâlik : bir yola giren, bir yolda giden
sâlisen : üçüncü olarak
sâmia : kulaktaki işitme kuvveti
sâmiîn : işitenler, dinleyenler
samt ü sükût : susma, sessizlik
sanâyi'-i lâfziye : cinas ve benzeri şekil hünerleri
sânî : iki
sâniyen : ikinci olarak
sarâhaten : açıkça, açıktan açığa
sarf-ı nazar : vazgeçme, değişme
sarfiyûn : gramerle uğraşanlar
sarih : açık, meydanda, belli
sârik : hırsız
savâb doğru, dürüst, doğruluk, dürüstlük, doğru düşünce
savlet : şiddetli hücum, saldırma
savt-ı bülend : yüksek ses
sâye : gölge; koruma, sahip çıkma, yardım
sebât : yerinde durma, kımıldamama, sözünden vazgeçmeme
sebk : ileri geçme, ilerleme, evvelce geçme
sebkat : geçme, ilerleme
sebük-mağzân : beyinsizler
seby : savaşta esir olma
seciye : huy, yaradılış, karakter
sefâin : gemiler
sefk-i dimâ : kan dökme, kan dökücülük
sehâb : bulut
sehl : kolay
sehv : yanlış, yanılma
selâse : üç
selâset : [sözün] akıcı olma hali, akıcılık
selîm : sağlam, kusursuz, doğru
selîs : düzgün, akıcı [ibare, anlatış]
sem' : işitme, dinleme, kulak
semen : kıymet, değer, tutar
semerât : verimler, yararlar
semere : fayda, verim, sonuç
semm : zehir
semmiyye : zehirli
senâ : övme
senâ-hân : [birini] öven
sencîde-güftâr : tartılı, ölçülü, yerinde söz söyleyen
senedât : belgeler, senetler
senevî : yıllık
sengistân : taşlık yer
serâir : gizli şeyler
ser-âmedân : ileri gelenler
ser-â-pâ : baştan ayağa kadar, bütün
ser-â-ser : baştan başa, büsbütün
serbâzâne : yiğitçe
ser-be-zemin : başı yere eğilmiş olan
serd : [sözü] düzgün ve münasebetli söyleme
ser-efgen : başını eğen
serî : çabuk, hızlı
serîü'l-kalem : hızlı yazan

ser-levha : [yazıda] başlık
ser-rişte : ipucu
setr : örtme, kapama, gizleme
severân : tozun dumanın kalkması, tozup kalkma
sevk-i tabiî : içgüdü
sevkü'l-ceyş : strateji
seyelân : akma
seyf : kılıç
seylâb-ı gam : keder seli
seyr-fi'l-menâm : uyurgezerlik
seyyâre : gezegen
seyyiât : fenalıklar, kötülükler
seyyie : fenalık, kötülük
sezâ : uygun, yaraşır
sezâ-vâr : uygun, yaraşır
sıklet : ağırlık, sıkıntı
sınaî, sınâyie tabiatta olmayan, insan yapısı
silk : tutulan yol, meslek
sinn : yaş
sinn-i şeyhûhet : elli yaşından sonraki zaman
siper-i sâika : yıldırımsavar
sirâyet : geçme, bulaşma, yayılma, dağılma
sîret : bir kimsenin içi, hali, tavrı
sirkat : hırsızlık, çalma
sitâyiş : övme
siyâk ü sibâk : sözün gelişi
siyâsiyûn : siyaset adamları
sub' : yedide bir
sudûr : meydana çıkma
sugrâ : pek küçük, en küçük
sû-i ahlâk : kötü ahlâk
sû-i hal : kötü hal
sû-i isti'mâl : kötüye kullanma
sû-i tefsîr : kötüye yorma
sû-i telâkki : kötüye çekme
sû-i teveccüh : kötü niyet
sukut : düşme, aşağı inme
sulb : döl
sulh : barış, barışma
sunûf : sınıflar
sûret : biçim, görünüş; tarz, yol, gidiş
sûret-i zâhire : dış görünüş
suûbet : güçlük, zorluk
suûd : yukarı çıkma, yükselme
suver : suretler, görünüşler
sübût : gerçekleşme, meydana çıkma
süferâ : elçiler
süfli : aşağıda bulunan, alçak, bayağı
sühan-nâ-şinâs : söz anlamaz
sühan-sencân : hesaplı, ölçülü konuşanlar
sühan-şinâs : söz bilir, sözün kıymetini anlar
sühûlet : kolaylık
sühûlet-bahş : kolaylık veren, pratik
sükûn-nâ-pezîr : susmak bilmez
sükût : susma
sülûk : bir yol tutma
sülüs : bir yazı tarzı; üçte bir
süreyya : ülker yıldızı
sürûr : sevinç

şa'şaa : parlaklık, gösteriş
şa'şaa-nisâr : parlaklık saçan
şâd : sevinçli
şâd-mânî : sevinç
şâibe leke, kusur, noksan; kötü eser
şakî : haydut
şâkird : öğrenci
şâkirdân : öğrenciler
şâmil : içine alan, kaplayan
şârih : şerh eden, açıklayan
şâyân : yakışır, yaraşır, değer
şâyeste : yakışır, yaraşır, uygun
şâyi : duyulmuş, herkesçe bilinmiş
şâzz : kural dışı
şeb : gece

şebâb : gençlik
şebâhet : benzeme, benzeyiş
şebîh : benzeyen
şeb-pere : yarasa
şecâat : yiğitlik, yüreklilik
şecî : cesur
şedde : Arapça ve Farsçada iki kere okunması gereken harfin üzerine konan işaret
şedîd, şedîde : şiddetli
şehîr : ünlü
şeh-râh : anayol
şehr-emâti : belediye
şehvet-engîz : şehvet uyandıran
şekavet : haydutluk
şem'a : muma batırılmış fitil
şems : güneş
şerâit : şartlar, durumlar
şerh : açıklama, izah
şerîat : doğru yol
şetâret : sevinç
şevket : büyüklük
şeyn : leke, ayıp, kusur
şiâr : ayırıcı işaret
şifâhen : sözlü olarak
şikem-perver : boğazına düşkün
şimâl : kuzey
şîme : huy, tabiat
şîr : arslan
şirâze : düzen, nizam
şîr-i Yezdân : Hz. Ali
şîrîn-mezâk : zevk alma, tad alma
şirk : Allah'a ortak koşma
şirzime : küçük, az olan topluluk
şitâ : kış
şöhret-gîr : ün salmış
şöhret-i kâzıbe : yalancı ün
şöhret-şiâr : ünlü
şu'le : alev
şuâât : ışınlar
şuarâ : şairler
şûre-zâr : çoraklık yer
şuûr : anlama, anlayış
şübbân : gençler
şühûd : şahitler
şükûfe-zâr : çiçeklik yer
şümûl : içine alma, kaplama
şümûs : güneşler
şürû' : başlama
şürût : şartlar
şütûm : küfürler
şüyû : dağılma, bilinme, yayılma
şüyûh : yaşlılar

ta'dâd : sayma, sayıp dökme
ta'dîl : değişiklik; doğrultma, doğrulama
ta'lîk : asma, asılma; bir şeye bağlı gösterme
ta'lîl : sebep, bahane gösterme
ta'lîm öğrenme, öğretme, öğrenim; okutma, ders verme, verilme
ta'mîk : derinleştirme
ta'mîm : genelleştirme
ta'n : sövme, ayıplama
ta'rîz : dokundurma [sözle], taş atma
ta'yîb : ayıplama
ta'yîn : ayırma, belli etme; bir memuriyete koyma
ta'zîm : büyük sayma, saygı gösterme
taabbüd : kulluk etme, tapınma
taaccüb : şaşakalma
taalluk : ilgisi olma
taam : yemek
taammüm genel olma, genelleşme
taannüd : inat etme
taarrüb : Araplaşma, Arap kılığına girme
taassub : birine aşırı taraftarlık etme; fanatizm
taaşşuk : âşık olma
taayyüş : yaşama, geçinme

tâb ü tüvân : güç, kuvvet
tab' tabiat, huy, yaradılış; kitap basma
tababet : tıb bilimi
tabaka-i şebekiye [gözde] ağtabakası
tabakatü'l-arz : jeoloji
tabasbus : yaltaklanma
tâb-âver-i mukavemet : karşı durmak gücünde olan
tabâyi : tabiatler
tabbâh : aşçı
tâb-dâr : parlak, ışıklı
tâ-be-kıyâmet : kıyamete kadar
tâbende : parlayan, ışık veren
tâbi' : birinin arkası sıra giden, boyun eğen
tâbi' : kitap basan
tagaddi : gıdalanma, beslenme
tagallüb : zorbalık
tagayyür : değişme, başkalaşma
taglît : yanlışlığını çıkarma, yanıltma
tagrîb memleketten çıkarma, uzaklaştırma
tagyîr : değiştirme, bozma
tahaddüs : meydana çıkma
tahallüf : uygun gelmeme
taharrî : arama, araştırma
taharrüş : tırmalama, örseleme
tahassul : sonuç olarak çıkma
tahassür : çok isteme, ele geçirilemeyen şeye üzülme
tahattur : hatırlama
tahdîd : sınırlama
tahfîf : hafifletilme, yükünü azaltma
tahkir : hakaret etme, hor görme
tahlîs : kurtarma, kurtarılma
tahmîl : yükleme
tahrîf : bozma, değiştirme
tahrîr : yazma, yazılma
tahrîren : yazmak suretiyle
tahsin : güzel bulup takdir etme, beğenme
taht : alt, aşağı
tahtıe : yanlışını çıkarma
tahvîl : değiştirme, değiştirilme, çevirme, döndürme
takaddüm : ileri geçme, ileride bulunma
takallüs : kasılma
takarrüb : yaklaşma, yanaşma
takarrür : kararlaşma, karar kılma
takayyüd bağlanma, bağlı olma; dikkatli davranma
takayyüdât : dikkatler
takbîh : çirkin görme, beğenmeme
takdimü'l-ehemm ale'l-mühim en önemli olanı önemli olandan üstün tutma
takdîs : kutsama, kutsal bilme, büyük saygı gösterme
takrîr : anlatma, anlatış
takrîz bir kitabın başına konulmak üzere tanınmış bir kimseden istenen takdim ve takdir yazısı
tâmme bütün, eksiksiz, mükemmel
tanzîr : benzetme, benzetilme
târ ü mâr : karmakarışık
tarafeyn : iki taraf
tard : kovma, uzaklaştırma
târî : [bir kimsede veya şeyde] birdenbire görünen
tarîk : yol
tarrâka : gümbürtü
tartîb : rütubetlendirme, ıslatma
tarziye : işlenen bir suça karşı özür dileme
tasaddî : bir işe girişme, başlama
tasdî' : can sıkma, baş ağrıtma, rahatsız etme
tasmîm : tasarlama
tasrîh : açık açık söyleme, bildirme

tathîr : temizleme, paklama
tatvîl : uzatma uzatılma
tatvîl-i makal : sözü uzatma
tavsîf : vasıflandırma, niteleme
tavzîh : açıklama, aydınlatma
tayerân : uçma
tayy atlama, üzerinden geçme; dürüp bükme, dürülüp bükülme
tayy-ı tumâr-ı güftâr : söz destesini bükmek, söze son vermek
te'cîl : geciktirme
te'diye : ödeme, borcunu verme
te'hîr : geriye bırakma, geciktirme
te'kîd : kuvvetleştirme, sağlamlaştırma; üsteleme
te'lîf yazılmış kitap; uzlaştırma, barıştırma
te'mîn : elde etme, sağlama
te'vîl : sözü çevirme, söze ayrı anlam vermeye kalkışma
te'yîd : kuvvetlendirme, kuvvetlendirilme
teâlî : yükselme
teâtî : verişme, birbirine verme
teâtî-i efkâr : fikir alışverişi
tebâdür : ansızın akla gelme
tebahhur : buğu haline gelme
tebaiyyet : tâbi olma, uyma
tebâüd : uzaklaşma
tebcîl : ululama, ağırlama
tebdîl : değiştirme, değiştirilme
tebean : tâbi olarak, uyarak
tebeddül : değişme, başka hale girme
tebessüm-âlûd : gülümsemeyle
tebeyyün belli olma, anlaşılma, meydana çıkma
tebşîr : müjdeleme
tebyîz : [müsveddeyi] beyaza çekme
tecârib : denemeler, deneyişler
teceddüd : tazeleme, yenileme
tecemmu toplanma, yığılma, birikme
tecerrüd : soyunma, çıplak olma
tecessüm cisimlenme, belirme, göz önüne gelme
techîl : birinin cahilliğini meydana koyma
techîz : gerekli şeylerle donatma
teclîd : ciltleme
tecrîd : soyma, soyluma; bir tarafta tutma; herşeyden el ayak çekme
tecsîm : cisimlendirme, vücut verme
tecvîd Kur'an-ı Kerim'i usûlüne göre okuma
tecvîz : izin verme
tedâbir : önlemler
tedâvül elden ele gezme, dolaşma, kullanılma
tedennî : aşağı inme, gerilme
tedricen : derece derece, yavaş yavaş
teehhül : evlenme
teehhür : gecikme
teemmül : etraflıca düşünme
teennî : gecikme; ilerisini düşünüp dikkatli hareket etme
teessür : keder duyma
tefahhur : övünme
tefâhür : övünme
tefâvüt : iki şeyin birbirinden farklı olması
tefâzul : fark, mikdar fazlası
tefekkür : düşünme, zihin yorma
teferrüd : eşsiz, benzersiz olma
tefessüh : çürüme, bozulma
tefevvuk : üstün olma, üste çıkma, yükselme
tefhîm : anlatma, bildirme; büyük sayma
tefrik : ayırma, seçme, ayırdetme
tefsîr : açıklama
tefvîz : dağıtım

tegafül : anlamamazlıktan gelme
tehâşî : korkup sakınma, çekinme
tehvîn kolaylaştırma, kolaylaştırılma hafifletme, hafifletilme; alçaltma, alçaltılma
tehyîc heyecanlandırma, coşturma
tehyie : hazırlama, hazırlanma
tehzîb : düzeltme, temizleme
tehzîb-i ahlâk : ahlâkı düzeltme
tekebbür : kibirlenme
tekeffül : birine kefil olma, kefalet etme veya verme
tekellüf : gösteriş, yapmacık; zahmetli iş görme
tekerrür : tekrarlanma
tekevvün : meydana gelme
tekfîr : birine kafir deme
tekmîl : bitirme, tamamlama; tam, eksiksiz
teksîr : çoğaltma
tel'în : lanetleme
telâfi-i mâfât : edilen ziyanın birazından yararlanma
telebbüs : giyme, giyinme
televvün : renk değiştirme
telezzüz : tad alma, hoşlanma
telvîs : kirletme, bozma
telzîz lezzetlendirme, tadlandırma
temâsil : suretler, semboller, resimler
temdîd : uzatma
temeddün : uygarlaşma
temelluk : yaltaklanma
temellük : kendisine mâl edinme
temeyyüz : kendini gösterme, sivrilme, benzerlerinden farklı olma
temyîz ayırma, ayrılma, seçme, seçilme; iyiyi kötüden ayırd etme
tenâfür : kulağa hoş gelmeyen hece ve kelimelerin bir arada olması
tenâkus : azalma, eksilme
tenâkuz : çelişme
tenâsüb : uyma, uygunluk
tenasül : üreme
tenevvü : çeşitlenme
tenfîr : nefret ettirme
tenkis : azaltma, kısma, indirme
tenşît : keyiflendirme
tenvîr : aydınlatma
tenzil : indirme, azaltma
terâkib : tamlamalar
terakki-perverâne ilerleme isteyene yakışacak surette
terakki-şikenâne ilerlemeye engel olurcasına
terâküm : birikme
tercüme-i hâl hal tercümesi, biyografi
tereffu : yükselme, yukarı kalkma
terettüb : ait olma; gerekme; [birinin üzerine bir iş] düşme
terfîh : bollukta yaşama
tergib : isteklendirme
tersîm : resmetme
tervîc : kıymetini arttırma; [bir fikri] destekleme; tutma, desteklemе
terzîl : rezil etme, edilme
tesâvir : resimler
tese'ül : dilenme, dilencilik etme
teselsül : zincirleme gitme
teshîl : kolaylaştırma
teshîr : büyüleme
teskîn : sakinleştirme
teslîm-kerde : teslim edilmiş olan
tesmîm : zehirleme
tesmiye : ad koyma
tesviye : beraber etme
teşdîd : şiddetlendirme
teşne : çok istekli
teşnîât : ayıplamalar

teşrîh : açma, yayma; anatomi
teşrîn-i evvel : ekim ayı
teşrîn-i sânî : kasım ayı
teşviş-i ezhân
teşyî : uğurlama
tetâbu' : aralıksız birbiri ardından gelme
tetebbu bir şeyi etraflıca inceleme; bir şey hakkında etraflı bilgi edinme
tetebbuât : incelemeler
tev'em : ikiz
tevâfuk : uyma, uygun gelme
tevaggul : [bir işle] devamlı olarak uğraşma
tevakki sakınma, çekinme, korunma
tevakkuf : bağlı olma
tevâli : ardı kesilmeden devam etme
tevârih : tarihler
tevârüs birinden diğerine irsen geçme; mirasa konma
tevdî : bırakma, emanet etme
tevehhüm kurma, kuruntuya düşme
tevellüd : doğma, doğum
tevessü : genişleme
tevfîkan : uygun olarak
tevlîd doğurma, doğrulma, doğurtma
tevsî : genişletme, genişletilme
tevsîm : ad verme
tevzî : terkese payını dağıtma
tezâyüd : artma, çoğalma
tezeyyün : süslenme
tezhîb : yaldızlama, süsleme
tezkîr : hatırlatma
tezlîl : hor ve hakîr görme, görülme
tezvîc : kocaya verme, evlendirme
tezvîrât : yalan dolan şeyler
tezyîd : arttırma, arttırılma
tezyîf : alay etme
tezyîn : süsleme
tıfl : küçük çocuk
tıflâne : çocukça
tîg : kılıç
tufûliyet : çocukluk
tûl ü kutr : boy ve en
tûl : uzunluk, boy
tulûât : doğmalar, doğuşlar
türrehât : saçmasapan sözler

udûl : vazgeçme
uhde : bir işi üzerine alma
uhuvvet : kardeşlik, bağlılık
ûlâ : birinci, ilk
ulemâ : bilginler
ulüvv : yücelik, büyüklük
ulüvv-i cenâb : cömertlik
ulüvv-i şân : şan ve şerefin yüksek olması
ulviyet : yücelik, büyüklük
urûc : yukarı çıkma, yükselme
usât : âsiler, günahkârlar
usûl-i müttehaza kabul edilen kurallar

üdebâ : edebiyatçılar
üfûl : batma, kaybolma
ülfet : alışma, kaynaşma, ahbaplık
ümid-vâr : ümitli
üssü'l-harekât askeri harekâtın başlangıcına esas olan yer

va'd ü vâid : iyi ve yıldırıcı, ürkütücü şeyler vâdetme
va'd : söz verme
vâ-beste : ...e bağlı
vâ-esefâ : yazık, eyvah
vâhi : anlamsız, yararsız, önemsiz [şey]
vâhid-i kıyâsî : birim
vâki : vuku bulan, olan, olagelen; geçen, geçmiş olan
varaka : yazılı kâğıt

vâreste : kurtulmuş, serbest, rahat, ilişkisiz
vârid : gelen, erişen
vâridât : gelir
vârid-i hâtır : akla gelen
vasat-ı mütenâsib
vâsıl : erişen, ulaşan
vâsi : geniş, bol
vaz' : koyma, konulma
vâzıh : açık, belli
vecd : kendinden geçecek derecede dalgınlık
vechiye : yüze ait, yüzle ilgili
vegâ : gürültü, patırtı; kavga, savaş
vehle-i ûlâ : ilk başlangıç
vely : birbiri ardı sıra gelme
verzîş : çalışma
vesâtet : aracılık etme
vesâyâ : yol gösterme
vezâif : görevler
vezn-nâ-şinâs : vezin bilmez
vikaye : koruma, kayırma
vukuf : anlama, bilme, haberli olma, bilgi
vusûl : ulaşma, erişme
vuzûh : açık ve anlaşılır olma
vücûb : gerekli olma
vükelâ : vekiller
vürûd : gelme, yetişme
vüs' : güç, kuvvet
vüs'at : genişlik, bolluk

yâve : saçma, anlamsız söz
yâve-gû : saçmalayan
yed : el
yed-i ihtiyâr
yed-i tûlâ : [bir sahada] çok geniş bilgi sahibi
yek-âvâz : başından sonuna kadar aynı kuvvette güzel olan manzume
yek-diğer : birbirinin öbür tarafı
yek-renk : aynı renkte; sözünün eri olan
yevm : gün
yevmen fe yevmen : günden güne gittikçe

zâhib : bir fikre veya zanna uyan,' kapılan
zâhir görünen, açık, belli, meydanda; dış yüz, görünüş
zâhiren : görünüşte
zâhirî, zâhiriye : görünürdeki
zahm : yara
zâid : gereksiz, artan
zâil : sona eren
zalâm : karanlık
zamîmeten : ek olarak
zamm : arttırma, katma, ekleme
zamme : o, ö, u, ü okunan Arap harekesi, ötre
zebân : lisan, dil
zehâb : bir düşünceye uyma, zihnen bir yola sapma
zehre-güdâz : ödü patlatan
zehre-şiken : ödü patlatan
zekâvet çabuk anlama, kavrama
zelîl : hor, alçak, aşağılanan
zemmâm : yerici, yeren
zemm : yerme, ayıplama
zenân : kadınlar
zerrât : pek ufak parçalar
zevâl : öğle vakti
zevât : kişiler
zevk-i selîm : güzel zevk sahibi
zımn : açıkça söylenmeyip dolayısiyle anlatılmak istenen söz; maksat, istek
zımnen : açıktan olmayarak, dolayısiyle
zîh : şerit, kenar çizgisi
zî-hayat : canlı
zî-iktidar : kudretli

zikr-i cemîl öğrenciye verilen mükâfat
zî-medhal : bir işte parmağı olan
zîr ü zeber : altüst
zîr : alt
zî-şân : ünlü
ziya-güster : ışık yayan
ziya-pâş : aydınlık veren
zu'm : batıl zan, sanı, şüphe
zû-fünûn : fen sahibi
zû-haddeyn, zü'l-haddeyn iki terimli
zuhûr : görünme, meydana çıkma
züll : alçalma, horluk
züvvâr : ziyaretçiler

Dizin

Abel 42, 44, 54
Achille 144
Actes et Paroles 115
Ahasverus 86
Ahmed Midhat Efendi 260, 438, 447, 466, 484, 489, 492, 493, 497, 507
Ahter 86
Aleksan Efendi 471, 493, 505
Alexandre Dumas-zâde 429
Âlî 283, 290, 291, 295, 296, 297, 300, 304, 306, 307, 308
Alsace 152
Amour propre 228
Ampère 153
Arago 153
Arakel Efendi 445, 492, 493
Arc de Triomphe 150
Aristo 222
Arşimed 97, 246, 260, 269, 270, 274, 275, 279, 280, 282, 283, 385,
Arzu ile Kanber 180
Âsâr 205, 272, 279, 477, 488
Assommoir 125, 128, 130, 183, 238, 390, 420, 425, 426, 431
Astronomie Populaire 446, 476
Âşık Garib 245, 246, 250, 255, 268
Âşık Kerem 180
Âşık Ömer 402
Aşil 127
Au Bonheur des Dames 382
Augier, Emile 151
Avellino 43
Avusturya seferi 62
Avusturyalı 42
Axenfeld 183, 231

Baine 234
Balzac 68, 69, 121, 315, 316, 426,
Bardeau, Alfred 126, 415, 423
Bastia 43
Bazin (Mareşal) 93
Beaumarchais 98
Béchamp 153, 182
Bedreka 494
Belçika 103, 110, 111, 115
Béranger 92
Berliner Tageblatt 310, 311
Berlioz 68
Bernard, Claude 122, 123, 124, 146, 153, 170, 187, 188 204, 225, 239, 412, 418, 419, 423, 434, 435, 444
Besançon 42

Besim Ömer Bey 482
Beşer 450, 455, 460, 462, 463, 467, 468, 471, 473, 474, 478, 483, 484, 490, 491, 492, 497, 505
Beşir Fuad 466
Bicêtre 58
Binâî 370
Bir Kadının Jurnali 324
Bir Lokma Ekmeğin Tarihi 474, 475
Bir Mahkûmun Son Günü 168, 184, 186, 225, 238, 261, 270
Birinci François mahallesi 86
Birye 150
Blanc, Louis 113, 114, 118,
Blois 60
Boileau 222
Bonaparte, Joseph 42, 43, 46
Bonapartiste 35
Boral, Pétrus 68, 86
Bordeaux 110, 119
Borgia, Lucrèce 81, 82
Bouchardy, Joseph 68
Bouillet 454
Bourbon 35, 51, 53, 59, 62, 70, 149
Brüksel 109, 110
Bug-Jargal 54
Buharne, Alexandre 41
Burgraves 84, 270
Büchner 270, 276, 318
Byron 64, 266, 267

Cavaignac (General) 99, 101
Celâl 168, 198
Cenevre 93
Cent-Jours hükûmeti 47
Cerîde-i Hakayık 295, 304
Cerîdetü'l-Hakayık 296
Cevdet Paşa 438
Chambers 281
Champs-Elysées 86
Chansons des Rues et des Bois 106
Charles X 66, 73, 95
Château-d'Eau 118
Chateaubriand 51, 57, 64, 121, 209, 311
Cherche-Midi sokağı 47, 53
Chopin 151
Cicero 204
Cizvitler 91, 184
Claretie, Jules 119
Clément, Jacques 91
Clichy 43
Comédie-Française tiyatrosu 151
Comte, Auguste 114, 239, 269, 433, 454, 458, 463, 464,
Concorde köprüsü 153
Concorde meydanı 152
Condorcet 426
Confessions 135, 465, 492
Conservateur Littéraire 56, 57
Constans, Auguste 67
Contemplations 105
Cordier 47
Corneille 146, 169, 204, 209, 212, 227, 229, 239, 266, 424, 432, 433, 434
Courbet 127, 415
Criminalité Comparée 226, 503
Cromwell 66, 73, 415

D'Alembert 120, 465
Dante 223, 435
Daudet, Alphonse 150, 178, 415, 426
de Kock, Paul 435, 436
De La Mettrie 465
de Montalembert 100
Decotte 47, 52, 53
Delon 59
Demosten 204

Deschamps, Emile 57
Diane de Poitiers 75
Dickens, Charles 435
Dictionnaire Philosophique 434
Diderot 120, 315, 465
Documents Littéraires 133
Don César 137
Don Salluste 135, 136, 137
Dragon sokağı 56
Drouot sokağı 113
Dumas, Alexandre 113, 311
Dupaty 96, 417
Duvergier 61

Ebu İshak Şirâzî 376
Ebuzziya Tevfik Bey 309, 512
École Polytechnique 47, 53
Edebiyat-ı Cedîde 294
Edhem Paşa 299
Edison 153
El-hâc İbrahim Efendi 397
El-hâzin 438
El-Kındî 438
Elbe 43
Elhac İbrahim Efendi 284
Emir Nevruz 168, 198
Encümen-i Dâniş 96, 102, 130, 148
Envâr-ı Zekâ 74
Enverî 365, 370
Esmeralda 83
Eugène 42, 46, 54, 60

Faust 314, 315
Faye 150
Fazlı Necib 263, 444, 476
Felâtun 234
Ferhad ile Şirin 180
Feuillantines sokağı 43, 44, 46
Feuillet, Octave 324
Fichte 433
Figuier, Louis 447
Fils de Bossue 95
Firdevsî-i Tûsî 267, 317, 385
Flammarion, Camille 446, 476
Flourens 96
Foucher 47
Foucher, Paul 113
Fra Diavolo 43
François Hugo 99, 115
Franklin 250, 320, 435, 477
Fransa 35, 36, 38, 46, 47, 52, 61, 63, 64, 66, 73, 98, 100, 104, 108, 109, 111, 115, 149, 152, 209, 212, 235, 317, 371, 377
Froveille 417
Fuzûlî 162, 258, 267, 290, 291, 293, 294, 296, 298, 301, 304, 399

Galile 144, 169, 188, 261, 270, 433, 434
Gambetta 113, 240
Garibaldi 110
Gautier, Théophile 64, 68, 69, 85-87, 99, 231
Gay, Delphine 57
Gayret 170, 172, 177, 194, 205, 246, 247, 255, 257, 258, 260, 262, 272, 273, 276, 277, 278, 299, 452, 456, 463, 476, 487, 504
Gentilly 58
Geoffroy 433
Georges 115
Gérard 86
Giritli 481
Goethe 64, 87, 266, 267, 310, 314, 315, 317, 432, 434, 435, 465,
Gonca-i Edeb 488
Gounod 315, 455
Gözyaşları 321, 326, 327, 328, 332, 494, 498, 505, 512

Grégoire 281
Grenoble ovası 44
Grévy 148
Grévy 151
Guérard 68, 266
Guernesey 93, 104, 109, 119
Gueux, Claude 90
Guiraud, Alexandre 57
Güneş 278, 279, 452, 485, 488, 504

Han d'Islande 58
Harabât 298, 369
Harel 83
Harkânî 364
Hartt, Heinrich 310
Harvey 271
Hauteville-House 119
Hâver 278, 279, 488
Hayret Efendi 461
Hegel 433
Heine, Heinrich 87
Helmholtz 458, 462
Henri IV 52, 184
Hérédité Psychologique 483
Hernani 66, 67, 71, 72, 73, 74, 86, 133, 135, 266, 414
Herschel 117
Hipokrat 236
Histoire d'un Crime 103
Homeros 65, 97, 223, 435
Hugo (General) 53, 55, 60
Hugo, Charles 107, 110, 115
Hugo, Joseph 41, 42
Hugo, Léopold 153
Hugo, Victor 33-156, 161, 165-169, 172, 174, 176, 178-180, 184-189, 193-195, 198-204, 209, 217, 218-223, 225-227, 229, 230, 236-240, 257, 261, 262, 264, 266, 267, 269-273, 276, 315, 349, 350-352, 354, 355, 359, 362, 407-412, 414-418, 421-424, 427, 429, 431-439, 444, 447, 448, 452, 454, 458, 461, 463, 464, 472, 477, 480, 489, 493, 501
Humboldt 153
Huxley 153, 464

Inès de Castro 52
Introduction à l'Etude de Médecine Experimentale 122
Irtamine 51
Inventions Principales 443
İbni Sina 438
İbnü'r-rüşd 438
İkinci Zemzeme 214
İlyada 97, 179
İmam Şâfî 357
İmdâdii'l-Midâd 381, 468
İngiltere 98, 103, 104, 236,
İntikad 452
İspanya 45, 236
İşret 236
İtalya 43, 235, 236

Jaceobiot 504
Jan Ten Brink 236
Jaurde 151
Jean Valjean 422
Jeanne D'Arc 310, 314, 315
Jeannette 115
Jersey 93, 104
Jungfrau von Orléans 315
Jüpiter 320

Kant 117, 433
Karagöz 268
Katolik 114
Kepler 433

Kırım muharebesi 104, 108
Kopernik 269, 274, 281
Korsika 43
Kral Joseph 46
Küremiz 488, 495

L'Âne 117, 270
L'Année Terrible 115
L'Art d'être grand-père 115, 141
L'Avénement du Peuple 99
L'Avenir 442
L'Epée 84
L'Evénement 92, 99, 101
L'Homme qui rit 106
La Conquête de Plassans 126
La Curée 130
La Dame Aux Camélias 184, 429
La Forêt Mouillée 84
La Harpe 222
La Joie de Vivre 130, 425
La Légende des Siècles 105, 115
La Libération du Territoire 112
La Muse Française, 57
La Pitié Suprême 117
La Pucelle 426
La Religieuse 315
Lagrange 434
Lahey 236
Lahorie (General) 44
Lahorie 42, 45, 46
Lamartine 64, 261, 266, 271, 272, 461
Lamennais 92
Landrecies 109
Laplace 434
Lapoy çeteleri 43
Larivière 44
Larousse 280
Laséque 237
Lavoisier 261, 270
Le Dernier Jour d'un Condamné 89
Le Monde Illustré 149
Le Naturalisme au Théâtre 133
Le Pape 117
Le Rhin 98
Le Roi s'amuse 74, 81, 82, 200, 229
Le Roman Expérimental 133
Letourneau 234
Le Verrier 387
Lebîd 357
Lefevre, Jules 57
Légende des Siècles 141
Lemercier, Népomucène 96, 97
Léopoldine 105
Les Burgraves 415
Les Chants du Crépuscule 88
Les Châtiments 104, 109
Les Contemplations 104
Les Feuilles d'Automme (Hazan Yaprakları) 88
Les Méditations 56
Les Merveilles de la Science 447
Les Misérables 105, 165, 166, 168, 184, 199, 200, 203, 224, 238, 262
Les Orientales 88, 178, 218
Les Quatres Vents de L'Esprit 118
Les Rayons et Les Ombres 89
Les Romanciers Naturalistes 133
Les Rougon-Macquart 124, 126, 483
Les Travailleurs de La Mer 106
Les Voix Intérieures 89
Lesseps 147, 153
Lessing 64
Lesurques 92
Lewes 269, 276, 281, 433, 464
Lichtenstein 150
Littré 96, 146, 153, 188, 239, 426, 433, 454, 455, 458, 463, 464,
Londra 111, 236

Lorraine 152
Louis XIV 449
Louis XV 149
Louis XVIII 46, 51, 57, 58, 59
Louis-Philippe 95, 98
Louise Philippe 80
Louvre sarayı 75
Lucretius 249
Lûgat-ı Hikemiye 393, 398
Lunéville 42
Lüksemburg 111

Madam de Stäel 64
Madam Dorval 83
Madam Gay 57
Madam Hugo 54, 61, 107
Madame D'Aulnoy 135
Madrid 45
Magenta muhârebesi 108
Malet (General) 44
Malgutti 446
Maquet, Auguste 68
Marion de Lorme 66, 73, 74, 82, 429
Marquis de Villette 271
Masserano sarayı 45
Matmazel Adèle 47
Matmazel Bertin 83
Matmazel de Berazil 135
Matmazel de Maupin 231
Matmazel Mars 67, 83
Mebâhis-i Muhtasara-i Fenniye 481
Mebhasii'r-Ruh 463
Mecmûa-i Ebuziyya 313, 314
Medrese Hatıraları 350
Mefistofeles 315
Mehmed Celâl 278
Menemenlizâde Mehmed Tahir 171, 172, 205, 249, 255, 256, 259, 262-264, 268, 269, 271, 276, 277, 279, 280, 283, 390, 452, 463, 472, 476, 477, 479, 480, 491, 496, 501
Menus Propos Sur Les Sciences 443
Méry 58
Mes Fils 115
Mes Haines 133
Mes Prisons 324
Meslek-i hakikiyûn 64
Meurice, Paul 99, 109, 113
Michelet 64
Midenin Hâdimleri 474
Mihran Efendi 394, 491, 505
Mirabeau 96
Mizan 491
Molé 96, 417
Molière 227, 266, 424, 426, 432, 433, 480
Mont-Blanc 43
Monte Kristo 194
Montesquieu 213, 228
Montparnasse 54
Moreau 42, 44
Mottzelo 234
Muallim Naci 145, 211, 212, 214, 215, 216, 284, 307, 336, 344, 354, 366, 367, 375, 377, 380, 385, 416, 438, 452, 456, 460, 461, 468, 469, 476, 504
Muallimlere Müteallik Letâif 512
Muharrir 202
Muhayyelât-ı Aziz Efendi 195
Musset, Alfred de 64, 266, 220, 371, 377
Mustafa Reşid 322, 323, 326, 327
Münzevî Pierre 234

Nâbî 63
Namık Kemâl 63, 164, 461, 202, 211, 212, 232, 233, 249, 258, 260, 264, 265, 267, 270, 275, 279,

299, 300, 309, 313, 314, 320, 339, 438
Nana 126, 184, 231, 236, 420, 425, 426, 429, 430, 431,
Nantes 41
Napola dron 45
Napoléon 45, 51, 62, 95, 97, 102, 103, 104, 108, 109, 184, 213, 300, 306, 320
Napoléon III 84 108, 124, 150, 218
Napoléon le Petit 103, 104
Napoli 235
Nasreddin Hoca 319
Necib Nâdir 381
Nef'i 63, 299
Nerval 86
Nev-usûl Sarf-ı Osmanî 493
Newton 50, 169, 204, 239, 250, 260, 270, 276, 434
Nil'de Musa 53
Nodier, Charles 58
Nos Auteurs Dramatiques 133
Notre-Dame de Paris 83, 94, 139, 140
Notre-Dame-des-Champs 62
Nümûne-i Edebiyat 202

Odéon tiyatrosu 66, 151
Odes et Balades 53, 57, 58, 61, 88, 100
Odysseia 97, 179
Olimpos 320
Orléans 35
Osmanlı Tiyatrosu 67

Örfî 379

Panthéisme 114
Panthéon 149, 150, 153
Paris 43, 46, 59, 60, 62, 67, 68, 69, 109, 110, 111, 118, 148, 149, 150, 151, 152, 233,
Pasteur 153, 250
Paulhan 483, 504
Père Lachaise kabristanı 110
Perikles 204
Petiet (General) 148, 150, 151
Petits-Augustins 53
Peut-être frère de Gavroche 84
Philolaos 281, 282
Physiologie du Cerveau 483, 504
Physique Ganot 445, 513
Pichat 57
Pisagor 280, 281, 282
Pitagor 274
Playe 148
Porte Saint-Martin tiyatrosu 81, 151
Porto-Ferrajo 43
Positivisme 114
Prens Jérôme 98
Prostitution Contemporaine 228
Prusya 108

Quatre-vingt-treize 115
Quiquen grogne 95

Rabbe 58
Racine 146, 209, 223, 227, 229, 238, 266, 424, 432, 433, 434
Ravaillac 91
Realistler 132, 222
Realizm 121, 235, 236, 317
Recaizade Ekrem 214, 216, 265, 279, 326, 327, 328, 332, 438, 456, 460, 461, 468, 498, 507, 512
René Mufa 209, 238
Reşid 328-330, 332
Revue Française 59
Rhin havalisi 98
Ribot 234
Richelieu sokağı 68

Rivoli sokağı 109
Robsart, Amy 66
Rochester 415
Roma 36
Romalılar 61, 91
Romantikler 64, 65, 70, 132, 146, 209
Romantizm 63, 235
Rousseau, Jean-Jacques 169, 238, 390, 417, 489, 492, 493
Rousseau 135, 427, 465, 493
Royal Corse 43
Ruhii'l-kavânîn 213
Rusya 98
Ruy Blas 84, 135, 136, 137, 138, 414

Saadet 188, 240, 256, 257, 272, 290, 292, 300, 302, 306, 309, 333, 336, 338, 339, 342, 343, 344, 416, 460, 463, 468, 477, 491, 494, 496, 505, 507, 512, 513
Sâib-i 303
Said Beyefendi 438
Saint-Louis mektebi 53
Saint-Barthélemy 91
Saint-Jacques 44
Saint-Priest 102
Saint-Quentin meydanı 42
Saint-Sulpice kilisesi 54
Saint-Valliers 74, 75
Sainte-Geneviève 149
Sand, George 64
Santini 235
Sarf 497, 505, 507
Schelling 433
Schiller 64, 266, 267, 310, 314, 315, 317, 435
Scott, Walter 140
Sedan 108, 124
Sefiller 105, 128, 179, 183, 217, 218, 220, 228, 238, 409, 412, 420
Seigneur, Jean de 68
Seine eyaleti 110
Seine nehri 105
Selânikli Tevfik Efendi 504
Senâî 363
Shakespeare 64, 106, 127, 140, 220, 221, 261, 267, 271, 272, 409, 435
Shylock 127
Sıhhat-nümâ-yı Etfâl 482
Silistire 310
Simon, Jules 113
Sophie 41, 42
Soumet 57, 66
Spencer, Herbert 234, 240, 464
Spritualisme 114
Stendhal 121
Stuart, Marie 89
Sulet (Mareşal) 98
Süveyş Kanalı 147

Şâfî 309, 363, 370
Şehnâme 179, 289, 290, 301
Şemnî 401
Şemsettin Sami Bey 105
Şikâyetnâme 399
Şinasî 63

Ta'lîm-i Edebiyat 302
Tacitus 44
Tahir ile Zühre 180
Takdir-i Ellâh 265, 279, 329, 460, 468
Talma 65, 66
Tarde 226, 503
Tarhan, Abdülhak Hâmid 246, 258, 264, 438, 456, 460-462, 468
Tarîk 438
Taxil, Léo 228
Teâvün-i Aklâm 487, 504
Terci-i Bend 50

Terciüman 341, 411, 441, 447, 477, 480, 481, 492, 507, 508, 513
Terciüman-ı Hakikat 171, 285, 337, 342, 343, 419, 424, 436, 437, 441, 477
Tevfik Paşa (Vidinli) 454
Thales 386, 435
The History of Philosophy 433
Théâtre-Français 67, 74, 83, 84
Thierry, Augustin 64
Thionville kumandanı 47
Toptaşı 71, 255
Torquemada 84
Toulouse 52, 72
Tour-d'Auvergne 102
Traité des Névroses 430
Trébuchet 41
Triboulet 82
Tudor, Marie 83
Tuileries bahçesi 118
Tuna 42
Tyr 67

Une Compagne 1880-1881 133
Une Page d'Amour 425, 483
Uranüs 117
Usûl-i Ta'lîm 302, 492, 498

Üçüncü Zemzeme 324

Vacquerie, Auguste 99, 105, 113
Vaugirard sokağı 59
Vehbi Efendi 154, 162
Vendée Muharebesi 41
Venedik Taciri 127
Versailles 110
Veysi 63, 299
Vicomte de Pontécoulant 98
Victor Cousin 269, 418, 465
Victor Hugo caddesi 150
Victorine 42
Vigny, Alfred de 57
Vincy (Binbaşı) 150
Virchow 153
Viyana 87
Voltaire 51, 59, 174, 204, 212, 213, 218, 221, 230, 238, 239, 266, 271, 324, 326, 341, 342, 387, 390, 393, 398, 408, 426, 432, 433, 434, 464, 465, 484, 488, 489, 492, 493, 495,

Washington 102
Waterloo muharebesi 51
Watt 169, 204
Weimar 87
Werther 315

Yetmiş Bin Beyitli Hicviye 476

Zaloğlu Rüstem 289
Ziya Paşa 50, 63, 247, 258, 283, 290, 291, 293, 294, 296, 297, 298, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 369, 480
Zola, Emile 64, 82, 84, 121, 122, 124, 125, 126, 129, 130, 132, 133, 141, 143, 149, 150, 165-169, 178, 182, 184-186, 198-201, 203, 204, 222, 229, 230, 231, 234-238, 303, 304, 315, 316, 371, 382, 409-411, 414, 415, 420, 423, 425, 426, 429, 431, 465, 477, 480, 483, 489
Zor Nikâhı 255, 480
Zülfikâr 338, 339, 343

Beşir Fuad, 6 Şubat 1887'de, Cağaloğlu Yokuşu'nda Kitapçı Arakel'in dükkânı karşısındaki 12 numaralı evinde gece geç vakit bileklerini kestiğinde 35 yaşındaydı; ölürken izlenimlerini kanıyla bir kâğıda yazdı ve son sözleri başucundaki doktora söylediği "zahmet etmeyin, beş dakikalık ömrüm kaldı" oldu.

Tanzimat aydınlarının belki de en ilginci olan Beşir Fuad, Türk edebiyatında ilk eleştirel deneme olan *Victor Hugo* adlı kitabıyla dönemin romantik zevkine karşı Batı gerçekçiliğini öne çıkardı. Kitap üzerine hemen bir tartışma koptu: Hayaliyyûn (romantikler)/hakikiyyûn (gerçekçiler) olarak ikiye bölünen aydınlar arasındaki bu tartışmaya Recaizâde'den Namık Kemal'e, Muallim Naci'den Menemenlizâde'ye dönemin bütün önemli isimleri katıldı. Bu tartışmaların önemli bir bölümünü sağlığında kitaplaştıran Beşir Fuad, "Şiir ve Hakikat" adlı kitap taslağını ise yayınlayamadan öldü.

Handan Inci'nin, "Şiir ve Hakikat"e Beşir Fuad'ın daha önceki kitaplarını (*Victor Hugo*, *Mektûbât*, *Intikad*) ve diğer yazılarını ekleyerek yaptığı bu derleme, "Beşir Fuad efsanesi"nin üstündeki sis perdesini kaldırıyor.

TEMA
TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
(0212) 281 10 27

ISBN 975-08-0083-4